ลงฺกาทีเป อุทุมฺพรคิริวิหารวาสินา กวิปุงฺคเวน

อาจริยสํฆรกฺขิตมหาสามิปาทตฺเถเรน วิรจิตสฺส

สุโพธาลงฺการสฺส

อตฺถวิวรณภูตํ เตเนวาจริยวเรน วิรจิตํ

มหาสามินามิกํ ปุราณฏีกญฺเจว

มรมฺมรฏฺเฐ ปตฺตลงฺกตฺเถโรติ วิสฺสุเตน

สิริธมฺมกิตฺติรตนปชฺโชตนามเกน เถเรน วิรจิตํ

นิสฺสยนามิกํ อภินวฏีกญฺจ

เอกโต กตฺวา มุทฺทาปิตา

สุโพธาลงฺการฏีกา

สฺยามรฏฺเฐ เขพางฺคนคเร

ท่ามะโอ อาราเม มุทฺทาปิตา.

๒๕๖๐ พุทฺธวสฺเส ๒๐๑๗ คริสฺตวสฺเส

ชื่อหนังสือ สุโพธาลงฺการฏีกา

ISBN 978-616-455-163-3

จัดพิมพ์ เนื่องในวาระโอกาสมงคลอายุ ๙๐ ปี
พระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต
๘ มกราคม ๒๕๕๓

จำนวนพิมพ์ ๑,๐๐๐ เล่ม

จัดทำต้นฉบับ พระคันธสาราภิวงศ์
จิตตภาวันวิทยาลัย
ต.นาเกลือ อ.บางละมุง จ.ชลบุรี ๒๐๑๕๐

สถานที่พิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์
๔๔/๑๓๒ หมู่ ๖ ซ.กำนันแม้น ๓๖
ถ.กำนันแม้น แขวงบางขุนเทียน เขตจอมทอง
กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๕๐
โทรศัพท์ : ๐ ๒๘๐๒ ๐๓๗๙
โทรสาร : ๐ ๒๘๐๒ ๐๓๗๘
มือถือ : ๐๘ ๑๕๖๖ ๒๕๔๐

วิญฺญาปนํ

๑.	ปรมฺปราภโต เวโท	ยาวชฺช ปาลิโต ยถา
	เวทงฺคานีติ ขฺยาเตหิ	ฉหิ คนฺเถหิ นามโต.
๒.	ตเถว สมฺมาสมฺพุทฺธ-	สาสนํ ปริปาลิตํ
	สทฺเทน นิฆณฺฑุนา ฉนฺโท-	สตฺเถน เกฏุเภน จ.
๓.	ญาณทา เต จ โสตูนํ	ปาฬิยา พุทฺธิกามินํ
	สทา'ราเธนฺติ เตสํ เย	สตฺถาติคิทฺธมานสา.
๔.	เต สารา สารสญฺญุตฺตา	ญาณมฺพุโสธิตา ตโต
	สรเท ปุณฺณจนฺโทว	ลสนฺติ สาสนมฺพเร.
๕.	เตสุ สุโพธาลงฺกาโร	สพฺยาโขฺย โสธิโต'ธุนา
	ตสฺสุปฺปตฺติกถา กาจิ	กถฺยเต เม สมาสโต.
๖.	สิรีทณฺฑฺยาทิกตา คนฺถา	กาพฺยาทาสาทโย ยถา
	ปสตฺถา พหุการา จ	สกฺกตาย นิรุตฺติยา.
๗.	สุทฺธมาคธีสงฺขาต-	ปาฬิภาสาย ตถูปโม
	สุโภ สุโพธาลงฺกาโร	โหติ พหูปการโก.
๘.	สารตฺถทีปนีอาทิ-	คนฺถานํ กตฺตุโน ปน
	สาริปุตฺตาวฺหเถรสฺส	สิสฺเสน สุจิพุทฺธินา.

๙. สาสนุชฺโชตกาเรน อเนกคนฺถการินา
สํฆรกฺขิตตฺเถเรน อลงฺการปฺปกาสโก
โสยํ สุโพธาลงฺกาโร สมฺปาทิโต'สิ สาธุกํ.

๑๐. มหาสามีติ วิขฺยาตา ปุราณวณฺณนา ตถา
เตเนว เถรนาเคน กตา สงฺเขปโต อหุ.

๑๑. ปจฺฉา นิสฺสยนาเมน นวา มรมฺมรฏฺฐโต
ตํสิสฺสเถรปาเทน กตา ฉปฺปทนามินา.

๑๒. ทุพฺโพธตฺถา ปุราณา'สิ สุโพธา อปรา ปน
เตเนวาภินวา เตสุ ปจิยา ปจมํ ตโต.

๑๓. เอวเมเต ตโย คนฺถา สุปฺปสตฺถาปิ สพฺพโส
กาลนฺตเรน ชาเตหิ โทเสหาสุํ สมากุลา.

๑๔. เต โทเส พฺยปเนตฺวาน สํโสเธตฺวาน สาธุกํ
ฉฏฺฐสงฺคีติยํ ฎีกา- โสธนสฺสนฺติเม ปุรา
ธมฺมานนฺทาทโย เถรา อกาสุํ โสธนํ ยถา.

๑๕. ตเถเวเต มยา คนฺถ- สาราภิวํสภิกฺขุนา
เตสํ ปาทรโชลิตฺต- สิเรน หิตกามินา.

๑๖ นยํ นิสฺสาย ญาณญฺจ โสคตนฺตรสญฺจิตํ
หิเตสีนํ หิตตฺถาย อตฺถาย อตฺถกามินํ

๑๗. โสตูนํ สุขโพธาย สาสนสฺส จ วุทฺธิยา.
ปุนสุทฺธีกตา สมฺมา มุทฺทาปิตาสุ'เมกโต.

๑๘. ยทิ ทิสฺสนฺติ อญฺเญปิ   โทสา ภมปฺปมาทชา
หิตจิตฺเตน สพฺเพ เต   สํโสเธนฺตุ มนีสิโน[๑].

๑๙. นานาวิธุตฺตมนเยหิ วิจิตฺตจิตฺตํ
เชนาคมาขฺยวิฏปิมฺหิ'ว[๒] ปุปฺผปุปฺผํ
พาลชฺชนาลิภิ อภิจฺฉิตคนฺธคนฺธํ
คนฺถตฺตยา'ภริย ราชตุ ธีรธีโร.

๒๐. คนฺถา อิเม สุคตสาสนวุฑฺฒิการา
โสตูน'มตฺถหิตทา ภุวิ สณฺจหนฺตุ
กาลํ จิรํ ชินวราคมโชตนตฺถํ
ยาเวตฺถ วตฺตติ ชินาสภิกา[๓] สมญฺญาติ.

ชลปุริยํ *บางละมุง* นิคเม   คนฺธสาราภิวํโส
จิตตภาวันวิทยาลัย ปริเวเณ[๔]   ธมฺมาจริยาภิวํโสปาธิธารี

---

๑ สกฺกตภาสายํ มนีษีอิจฺจยํ สทฺโท ทิสฺสติ. ตํ ปาฬิภาสาย มนีสีติ ปาฬิวิทู ปยุชฺชนฺติ. มนโส อีสา คมนํ มนีสา พุทฺธิ, สา อสฺส อตฺถีติ มนีสี, ปณฺฑิโตติ วิคฺคโห.

๒ ชินสฺส อยํ เชโน ปริยตฺติสทฺธมฺโม, เชโน อิติ อาขฺยา อสฺสาติ เชนาโขฺย, เชนาโขฺย จ โส วิฏปี จาติ เชนาขฺยวิฏปี, ปริยตฺติสทฺธมฺมสงฺขาตรุกฺโขติ อตฺโถ.

๓ อุสโภ เอว อาสโภ, ชิโน จ โส อาสโภ จาติ ชินาสโภ, ชินาสภสฺส อยํ ชินาสภี, ชินาสภี เอว ชินาสภิกาติ จ วิคฺคโห.

๔ ปริเวณสทฺโท ปริยตฺติฏฺฐานภูเต วิหาเร ทิสฺสติ. อยํ โปราณสีหฬิกานํ ปยุตฺตโวหาโร โหติ ยถา วิชฺโชทยปริเวณํ, ยตฺถ พาลาวตาโร ปธานีกโต สิกฺขียติ. ยถา จ วิชฺชาลงฺการปริเวณํ, ยตฺถ โมคฺคลฺลานพฺยากรณํ ปธานีกตํ สิกฺขียตีติ.

นิทานกถา

สนรามรโลเกกทีปายมาเนน สมฺมาสมฺพุทฺเธน เทสิตาย สุทฺธมาคธี-สงฺขาตาย ปาฬิภาสาย รจิโต **สุโพธาลงฺกาโร** นาม อลงฺการคนฺโถ นานา-เทสิเยหิ ปณฺฑิเตหิ อจฺจาทรสมฺมานวเสน สมฺภาวิโต โหติ. สิรีทณฺฑฺยา-จริยาทีหิ รจิตา กาพฺยาทาสาทโย ยถริว สกฺกตภาสาย พหูปการา, สุโพธาลงฺกาโรปิ ตถริว ปาฬิภาสาย พหูปกาโร โหติ.

ปสตฺถสฺสิมสฺส กตฺตุภูตาจริโย ปน **สิรีสํฆรกฺขิตมหาสามิปาโท** โหติ. โส ปน เอกวารสฺสุตมตฺเตน อเนกสหสฺสคนฺถธารณสมตฺโถ โหติ. เตน วุตฺตํ เทวรกฺขิตาภิธาเนน ทุติยธมฺมกิตฺติมหาเถเรน สีหฬภาสาย วิรจิเต สาสนา-วตาเร นาม **นิกายสงฺคเห** —

> “เอกสฺสุติยา เนกสหสฺสคนฺถธารณสมตฺถา วชิรูปมญฺญาณา สาริ-ปุตฺตมหาสามิปาทปฺปภุติโย สํฆรกฺขิต - สุมงฺคล - วาจิสฺสร - ธมฺมกิตฺติ - นาคเสน - อานนฺท - เวเทห - พุทฺธปฺปิย - อโนมทสฺสี-ตฺยาทโย มหาเถร-วรา อเนกปฺปการา ฏีกาฏฺจกถาโย เจว ตํปเวโสปายภูเต คชฺช-ปชฺชคณฺจิปทาทโย อเนกปฺปกาเร ปกรเณ จ สมฺปาเทตฺวา ภควโต สาสนํ โชตยึสูติ.

อยํ ปนาจริโย น เกวลํ อิมํ สุโพธาลงฺการคนฺถเมกเมว วิรจยิ, อถ โข สุทฺธมาคธีภาสาโยปการภูเต สุสทฺทสิทฺธิสารตฺถวิลาสินฺยาทโย พฺยากรณ-คนฺเถ เจว พุทฺธสาสโนปการภูเต ขุทฺทสิกฺขาฏีกาทิวินยคนฺเถ จ วิรจยิ. เตน วุตฺตํ **สมฺพนฺธจินฺตายํ** —

“**สุสทฺทสิทฺธึ** โย โยค- นิจฺฉยํ สพฺภิ วณฺณิตํ
อกา **สุโพธาลงฺการํ** **วุตฺโตทย**มนากุลํ.

สํฆรกฺขิตนาเมน สาสโนทยกามินา
ขุทฺทสิกฺขาย ฏีกา จ ตถา **สมฺพนฺธจินฺตนํ**
ธีมตา มหาเถเรน เตเนว สาธุ รจิตาติ.

อปิจายมาจริโย ทาโฐปติสฺส มหาราชสฺส นตฺตาติ จ เสลนฺตรา-รามวาสีนํ ภิกฺขูนํ ปธานภูโต นายกตฺเถโรติ จ **มหาวํสา**คตนเยน วิญฺญายติ. วุตฺตญฺหิ ตตฺถ —

“ทาโฐปติสฺส ราชสฺส นตฺตา สุคตสาสเน
ปพฺพชฺชูปคโต สทฺโธ ธุตวา สีลสํวุโต.

อุทฺทิสฺสาราธนํ สมฺมา ลงฺกินฺเทน กตํ ตทา
เสลนฺตราภินิกฺขมฺม ยตินฺโท โส ทยานุโค.

ยโต ภิกฺขู สมูเหตฺวา วาสํ กปฺเปสิ ยตฺถ โส
เสลนฺตรสมูโหติ วิขฺยาตึ โส ตโต คโตติ.

อปรมฺปิ ตีหฺยาธิเก เอกสหสฺสสตฺตสเต พุทฺธวสฺเส สิรีลงฺกา-ราชาภิเสกปฺปตฺตสฺส มหาปรกฺกมพาหุรญฺโญ กาเล อุทุมฺพรคิริวิหารวาสิโน สาสนโสธกสฺส มหากสฺสปตฺเถรสฺส สิสฺสภูโต ฏีกากาโร ภทนฺตาจริยสาริปุตฺต-มหาเถโร อิมสฺส สํฆรกฺขิตมหาเถรสฺส อาจริโย วิญฺญายติ. วุตฺตมฺปิ เจตํ **ขุทฺทสิกฺขาฏีกายํ** —

“สาริปุตฺตํ มหาสามึ เนกสตฺถวิสารทํ
มหาคุณํ มหาปญฺญํ นเม เม สิรสา คุรุนฺติ.

ปุน จปรํ อุทุมฺพรคิริวาสี เมธงฺกรมหาเถรปาโท อิมสฺส สํฆรกฺขิต-

มหาเถรสฺส สิสฺโส เจว กลฺยาณมิตฺโต จ หุตฺวา สาสนโสธนกิจฺเจสุ สหาโย อโหสิ. เตน วุตฺตํ **ขุทฺทกสิกฺขาฏีกายํ** —

“ปรมปฺปิจฺฉตาเนก- สนฺโตโสปสเมสินํ
สุจิสลฺเลขวุตฺตีนํ สทารญฺญนิวาสินํ.

สาสนุชฺโชตการีนํ อาเจรตฺตมุปาคตํ
อุทุมฺพรคิริขฺยาตา- ยตนํ ยติปุงฺควํ.

เมธงฺกโร อิติขฺยาต- นามเธยฺยํ ตโปธนํ
เถรํ ถิรทยาเมธา- นิธานํ สาธุปูชิตํ.

สิสฺสํ สหายมาคมฺม มิตฺตํ กลฺยาณมตฺตโน
โสเธตุํ สาสนํ สตฺถุ ปรกฺกมมกาสิ โยติ.

ยถาวุตฺโต มหาปรกฺกมพาหุราชา เตตฺตึส วสฺสานิ ลงฺการชฺชมกาสีติ **มหาวํเส** วุตฺตํ. ตสฺส รญฺโญ กาเล สุโพธาลงฺกาโร รจิโตติ วิญฺญายติ. กาลปฺปมาณโต อิโต จตุรธิกอฏฺฐสตสํวจฺฉรโต อุปรีติ วตฺตพฺโพ. คนฺโถ ปนายํ ภาณวารวเสน อูโนปิ “สคฺคพนฺโธ มหากพฺพนฺติ วุตฺตตฺตา ปริจฺเฉทวเสน ปญฺจมหาปริจฺเฉเทหิ เจว อติเรกสตฺตติติสตคนฺถปฺปมาเณหิ จ ลกฺขิตตฺตา มหากพฺพคนฺถสงฺขฺยาย อนฺโตคโธ โหติ.

สุโพธาลงฺกาโรติ เอตฺถ สมฺมา พุชฺฌนฺติ ทุวิปฺปการา อลงฺการา เอเตนาติ **สุโพโธ**, อลงฺกโรนฺติ พนฺธสรีรมเนนาติ อลงฺกาโรติ เอวํ ทุวินฺนํ สุโพธอลงฺการสทฺทานํ สมฺปิณฺฑเนน อลงฺการานํ สุขาวโพธการโกติ อตฺโถ ลพฺภติ.

อิมสฺส ปน สุโพธาลงฺการสฺส **มหาสามิฏีกา** จ **นิสฺสยฏีกา** จาติ เทฺว โปราณาภินวฏีกาโย สํวิชฺชนฺติ. ตาสุ มหาสามินามิกา **โปราณฏีกา** สํฆรกฺขิตมหาสามิปาเทเนว กตา. ตถา หิ ตสฺสา ฏีกาย “พนฺโธ จ นาม

สทฺทตฺถาตฺยาทิคาถาวณฺณนายํ “ตตฺถ ปชฺชํ นาม อมฺเหหิเยว วิรจิตวุตฺโต-ทยาเขฺยอิจฺจาทินา[๑] วุตฺตวจนํ ทิสฺสติ.

นิสฺสยนามมิกา ปน **อภินวฏีกา** กทา เกนาจริเยน กตาติ นิยมโต ทสฺเสตุํ น สกฺกา. ติสฺสา ฏีกาย จ อาทิมฺหิ วา อนฺเต วา ตํ ปฏิจฺจ น กิญฺจิ วุตฺตํ. อนุมานโต ปน นรปติรญฺโญ กาเล อาจริยสํฆรกฺขิต-มหาสามิเถเรเนว วิรจิตํ สุโพธาลงฺการสีหฬตฺถพฺยาขฺยํ มาคธภาสาย ปริ-วตฺเตตฺวา ลงฺกาทีปํ คนฺตฺวา ตตฺถ จิรกาลํ นิวุตฺถภาเวน ปตฺตลงฺกตฺเถโรติ วิสฺสุเตน สิรีธมฺมกิตฺติรตนปชฺโชตนามเกน มหาเถเรน กตาติ วทนฺติ.

สุโพธาลงฺกาโร จ ตฏฺฏีกาโย เทฺว จาติมานิ ตีณิ ปกรณานิ กาลนฺตรชาตโทสทูสิตานิ สีหฬภาสาย วิรจิตาย สีหฬตฺถพฺยาขฺยาย จ มรมฺม-ภาสาย วิรจิเตหิ สุโพธาลงฺการนิสฺสเยหิ จ กาพฺยาทาสสาหิจฺจทปฺปณาทิ-สกฺกตาลงฺการคนฺเถหิ จ หตฺถลิขิตตาลปณฺณโปตฺถเกหิ จ สํสนฺเทนฺตา **ฉฏฺฐสงฺคีติโสธกมหาเถรวรา** มหุสฺสาเหน สํโสธนมกํสุ, ตถาปิ ขลิตฏฺฐานาน-มติพหุตาย อวิโสธิตฏฺฐานานิ ยทิ โหนฺติ, ตานิ โสเธนฺตุ นิทฺโทสตํ นยนฺตุ ปณฺฑิตา.

เอวํ สํโสธิตา อิเม ตโย คนฺถา **พุทฺธสาสนสมิติยา** ติปิฏก-มุทฺทณาลเย สุฏฺฐุ มุทฺทาปิตาติ.

---

๑ โปราณฏีกาย ๒๖-ปิฏฺเจ

สุโพธลงฺการฏีกา

มาติกา **ปิฏฺธงฺก**

มาติกา **ปิฏฺจงฺก**

มาติกา **ปิฏฺฐงฺก**

สุโพธาลงฺการฏีกาย มาติกา นิฏฺฐิตา.

สุโพธาลงฺการฏีกา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

คนฺถารมฺภกถา

โย ปาทนีรชวโรทรราธิเตน[๑]
โลกุตฺตเยน'วิกเลน นิรากุเลน
วิญฺญาปยี นิรุปเมยฺยต'มตฺตโน ตํ
วนฺเท มุนินฺท'มภิวนฺทิย วนฺทนียํ.

ปตฺโต สปตฺตวิชโย ชยโพธิมูเล
สทฺธมฺมราชปทวึ ยทนุคฺคเหน
สตฺตาปสตฺต[๒]วิปุลามลสคฺคุณสฺส
สทฺธมฺมสารรตนสฺส นมตฺถุ ตสฺส.

โย ภาชนตฺต'มภิสมฺภุณิ สคฺคุณสฺส
ตสฺสาปิ ธมฺมรตนสฺส มหารหสฺส
สมฺภาวิตํ สสิรสาหิตสนฺนเตหิ
สมฺภาวยามิ สิรสา คณมุตฺตมํ ตํ.

---

๑ ราทิเตน (ก.) ๒ สตฺตปฺปสตฺถ (ก.)

เย’นนฺตตนฺตรตนากรมนฺถเนน
มนฺถา’จโลลฺลสิตญาณวเรน ลทฺธา
สารา มตาติ สุขิตา สุขยนฺติ จญฺเญ
เต เม ชยนฺติ คุรโว คุรโว คุเณหิ.

๑. โทสาวโพธปริจฺเฉท

รตนตฺตยปฺปณามวณฺณนา

๑. มุนินฺทวทนมฺโภช- คพฺภสมฺภวสุนฺทรี
สรณํ ปาณินํ วาณี มยฺหํ ปีณยตํ มนํ.

[๑]⊙ อถายํ คนฺถกาโร คนฺถารมฺเภ ปุพฺพปโยคานุพนฺธสภาวสิทฺธิกวิคุโณเปตานํ ยติโปตานํ ตทุปายนฺตรวิรตา กมนฺตราเปตปรกฺกมสมฺภเวนาธิคตพฺยสนสตมุปลพฺภ ทยาสญฺชาตรสรสหทยตาย ตทุปายภูตํ พนฺธลกฺขณํ วิรจยิตุกาโม’ภิมตสิทฺธินิมิตฺต’มตฺตโนธิคตสทฺธมฺมเทวตานุสฺสรณํ ตาว ทสฺเสตุมาห “**มุนินฺเท**จฺจาทิ. นนุ “พนฺธลกฺขณํ วิรจยิตุกาโมติ วุตฺตํ, กิเมตฺถ ลกฺขณกรเณน อทิฏฺฐลกฺขณาปิ ทิสฺสนฺติ พนฺธนฺตาติ ? สจฺจํ, ตถาปิ เต ฆุณกฺขรปฺปกาสา ตพฺพิทูนํ ปโยคานุสาริโน วา สิยุํ, ปุพฺเพ กตสตฺถปริจยา วา สิยุนฺติ วิญฺเญยฺยํ. วาณี มยฺหํ มนํ ปีณยตนฺติ สมฺพนฺโธ. **วาณี**ติ วา สรสฺสตฺยปรนามเธยฺยา กาจิ เทวตา, สา สพฺพาวทาตา ยถิจฺฉิตตฺถสาธนปุณฺฑรีกคพฺเภ นิสีทตีติ โลกวาโท. **วาณี**ติ ปน ปจฺจูหวิรเหนาภิมตสิทฺธินิพนฺธเนกตาโณ สมฺมาสมฺพุทฺธภาสิโต สทฺธมฺโม, ตโตเยวายํ เทวตา รุปฺปเต. ตตฺถ สรสฺสติยา ยถา’สตฺตา ชาตาย

⊙ อิมินา ลกฺขเณน ปุราณฏีกา ทสฺสิตา.

มโนสมฺปีณนนฺติ โลโก, สทฺธมฺมเทวตาย ตุ มโนปีณนํ, ตสฺสา สพฺพวชฺช-รหิตายจฺจนฺตนิมฺมลาย นิรนฺตรตฺถเนกตาณปฺปวตฺติยา มนโส สมฺปีณนํ. เตน จ ปสฺสทฺธิ, ตาย ปน สุขํ, เตนาปิ สมาธิ, สมาธิสมฺภเวน ยถา-ภูตาวโพธสมฺภวโต วิจิตฺตาเนกสทฺทตฺถวิเสสา ปฏิภนฺตฺยนายาเสน, ตโต จ ยถิจฺฉิตสิทฺธินิปฺผตฺตีติ วงฺกวุตฺติยา ตปฺปสาทมาสีสติ.

กึ วิสิฏฺโฐจฺจาห "**มุนินฺเท**จฺจาทิ. อุโภ โลเก มุนาติ ชานาตีติ มุนิ, อินฺทติ ปรมิสฺสริยํ ปวตฺเตติ สพฺพตฺถาติ อินฺโท, มุนิ จ โส อินฺโท จ, มุนีนํ อินฺโทติ วา มุนินฺโท, สมฺมาสมฺพุทฺโธ. ตโตยํ ตสฺส นิมิตฺตกสญฺญา. วิชฺชมาเนสุปิ ปริยายสทฺเทสฺวญฺเญสุ กวิกามิตสฺสตฺถสฺเสกนฺต-วาจกตฺเตโนจิตฺยสมฺโปสโกยํ **มุนินฺท**สทฺโท, ตถา หิ โย อุภยโลก-ชานเนน มุนีนํ ปรมิสฺสริยปุคฺคลานมฺปิ ปรมิสฺสริยํ วตฺเตติ, โส ปรํ ปีเณติ เหตุภาเวน'ตฺเร'ตฺยุ'จิตเมว. ตถา ปทนฺตรานมฺปิ โอจิตฺยํ โปเสติ. ตถา หิ ตาทิสสฺส วทนารวินฺโททเร สมฺภวา สุนฺทรี. ตโตเยว ปฏิสรณํ. ตสฺมา จ มโน ปีเณตีติ. ตสฺส วทนํ, ตมิว **มุนินฺทวทนํ**, อมฺโภชํ. ตเมว วา ลกฺขิสํโยคิตาทิสธมฺเมน'มฺโภชํ, ปทุมํ. ตสฺส คพฺโภ. ตตฺถ **สมฺภเวน** ปวตฺติยา, อุปฺปตฺติยา วา **สุนฺทรี** นิรวชฺชา เทวตา. วาจา ปน โทสเลเสนาป'สมฺผุฏฺฐาว นิรวชฺชา, ตถา จ วกฺขติ "คุณาลงฺการ-สํยุตฺตา"[๓] อิจฺจาทิ. ตโตวายํ **สรณํ ปาณินํ** สตฺตานํ ปฏิภานาทิคุณ-วิเสสาวหตฺตมตฺเตน ปฏิสรณภูตา เทวตา. วาจา ปน สพฺพุปทฺทวนิวารเณน สพฺพหิตสุขสมฺปทาสมฺปาทเนนจฺจนฺตปฏิสรณภูตา. สภาวนปุํสกตฺตา เจตฺถ น ลิงฺคปริวตฺตนํ. **มยฺหนฺ**ติ เอกวจเนนตฺตโน นิรภิมานต'มาเนติ สชฺชนมาจารํ. อภินฺนปทสิเลโส จายํ สพฺพตฺเถวาวีกตสทฺทปฺปโยคโต. สิเลโส จายํ วงฺกวุตฺติยา สพฺพตฺถ สิรึ โปเสติ. ตถา จ วกฺขติ "วงฺกวุตฺตีสุ โปเสติ, สิเลโส ตุ สิรึ ปรนฺติ"[๔]. อยเมตฺถ สงฺเขเปน นเยน อตฺถวณฺณนา. วิตฺถาร-

---

๓ สุโพธา. ๑/๑๔　　　　　　　　　　　๔ สุโพธา. ๔/๑๗๒

นเยน ปน นานปฺปกาเรนตฺโถ สํวณฺเณตุํ สกฺกา. ตถา สติ คนฺถคารโวปิ สิยาติ ปกาโรยเมวพฺภุปคโต.

[๑]◈ สุปริสุทฺธพุทฺธิโคจรปรมวิจิตฺตคนฺถการโกย'มาจริยสงฺฆรกฺขิตมหาสามิปาโท สปิฏกตฺตยสพฺพสตฺถปาราวตรเณน สญฺชาตานปฺปกปีติสุขมนุภวํ ปฏิปตฺติปฏิเวธสาสนทฺวยสฺส ปริยตฺติมูลกตฺตา เยน เกนจิ ปริยาเยน ตสฺสา ปริยตฺติยา อตฺถาวโพเธน "อปฺเปว นาม สาธุชนํ ปริโตเสยฺยมิติ ตทธิคโมปายภูตมิทํ ปกรณมารภนฺโต คนฺถารมฺเภ อิฏฺฐเทวตาย ปณามกรณํ สตาจารานุรกฺขณตฺถํ[๕], วิเสสโต อภิมตคนฺถสฺสานนฺตราเยน ปริสมตฺติยา จ การณมิติ อิฏฺฐเทวตานุสฺสรณํ, คนฺถนฺตรารมฺภปฏิกฺเขปกชนปฏิพาหนปุพฺพกานิ อภิธานาภิเธยฺยกรณปฺปการปโยชนานิ จ ทสฺเสนฺโต "**มุนินฺทวทนมฺโภช ฯเปฯ ปริสุสโม**ติ คาถตฺตยมาห. เอตฺถ ปฐมคาถาย อิฏฺฐเทวตาสงฺขาตรตนตฺตยปฺปณาโม ทสฺสิโต, ทุติยคาถาย อารมฺภปฏิกฺเขปกชนา นิเสธิตา, ตติยคาถาย อภิธานาทิกํ ทสฺสิตํ. ตถา หิ โลกุตฺตรธมฺมนิสฺสิตปริยตฺติสงฺขาตสพฺพญฺญุภารติยา มโนสมฺปีณนาสีสนาปเทเสน อตฺตโน นิสฺเสสธมฺมรตเน ปสาโท ปกาสิโต. โส ปน ธมฺมปฺปสาโท ตทวินาภาวโต พุทฺธสงฺเฆสุปิ สิทฺโธติ รตนตฺตยวิสยํ ปณามํ วงฺกวุตฺติยา ทสฺเสติ. โส หิ อตฺถโต ปณามกฺริยาภินิปฺผาทิกา กุสลเจตนา. เอตฺถ ผลํ เหฏฺฐา วุตฺตเมว.

ปุน สนฺเตสุ รามสมฺมาทฺยลงฺกาเรสุ ปิฏฺฐปิสนํ วิย โหตีทํ อลงฺการกรณนฺติ วทนฺตา วิรุทฺธวาทิโน รามสมฺมาทีนมตฺถิภาวํ อุพฺภาเวตฺวา[๖] เต สุทฺธมาคธิกา น วพฺพญฺเชนฺตีติ อิมินา ปฏิสิทฺธา. นิราการณผลญฺหิ คนฺถสฺส นิทฺโทสภาโวว. อปิจ สทฺทาลงฺการอตฺถาลงฺการทีปเกน **อลงฺการ**สทฺเทน คนฺถสรีรสงฺขาตสญฺญิโน สญฺญาสงฺขาตอภิธานญฺจ **อลงฺการ**สทฺทสฺส สทฺทา-

---

◈ อิมินา ลกฺขเณน อภินวฏีกา ทสฺสิตา.

๕ สทาจารานุรกฺขณตฺถํ (ก.) ๖ อภฺยุปคเมตฺวา (ก.)

ลงฺการาทฺยภิเธยฺยญฺจ สุทฺธมาคธิกตฺตํ วตฺวา **อลงฺการ**สทฺทสฺส วิเสสนภูต-อนุรูปสทฺโทปาทาเนน พุทฺธวจนสฺส อุปโยคตฺตํ มาคธิกโวหาเรน ภวตีติ คมยมานตฺตา กรณปฺปการญฺจ อลงฺการคนฺถปฺปวตฺติยา อตฺถาลงฺการาทิ-นิสฺสิตตฺตา อิมินา **อลงฺการ**สทฺเทเนว อลงฺการสงฺขรณสงฺขาตปฺปโยชนญฺจ ทสฺเสติ.

สตฺถปฺปโยชนานํ สาธฺยสาธนลกฺขโณ สมฺพนฺโธ ปน สมฺพนฺธสฺส นิสฺสยภูตสตฺถปฺปโยชนานํ ทสฺสเนเนว ตนฺนิสฺสิตตฺตา สยมฺปิ วุตฺโต โหติ. วุตฺตญฺหิ —

“สตฺถํ ปโยชนญฺเจว อุโภ สมฺพนฺธนิสฺสยา
วุตฺตา ตํวุตฺติยาเยว วุตฺโต ตนฺนิสฺสิโตปิ โสติ.

ตสฺสตฺโถ — **สมฺพนฺธนิสฺสยา** สมฺพนฺธสฺส อาธารภูตา **สตฺถํ ปโยชนญฺจ อุโภ วุตฺตา**, **ตํวุตฺติยาเยว** เตสํ อุภินฺนํ กถเนเนว **ตนฺนิสฺสิโต** เต นิสฺสาย ปวตฺโต **โสปิ** สมฺพนฺโธ **วุตฺโต** ภวตีติ.

เอตฺถ อภิธานกถนํ โวหารสุขตฺถํ. อภิเธยฺยาทิกถนํ ปน เตหิ ยุตฺตานํเยว คนฺถานํ สุพฺพุทฺธิปุพฺพกาทีนํ อุปาเทยฺยตฺตญฺจ ตพฺพิปรีตานํ อุมฺมตฺตกวจนาทีนมิว อนุปาเทยฺยตฺตญฺจ ปกาสนตฺถนฺติ เวทิตพฺพํ. วุตฺตญฺหิ —

สมฺพนฺธานุคุโณปายํ[๗] ปุริสตฺถาภิธายกํ
วีมํสาธิคตํ[๘] วากฺย- มโต’นธิคตํ[๙] ปรนฺติ.

ตสฺสตฺโถ — **สมฺพนฺธานุคุโณปายํ** สาธิยสาธนลกฺขณสมฺพนฺธสฺส นิสฺสยภูตวาจฺจวาจกานํ สมฺพนฺธิภูตานํ อญฺญมญฺญานุรูปคุณปริชานเน การณ-

---

๗ สมฺพนฺธฺยนุคุโณปายํ (ก.) ๘ วีมํสาธิกตํ (สี.)
๙ ...นธิกตํ (สี.)

ภูตํ **ปุริสตฺถาภิธายกํ** จตุพฺพิธธมฺมอตฺถกามโมกฺขสงฺขาตานํ ปุริสตฺถานํ วาจกภูตํ **วากฺยํ** “เอกาขฺยาโต ปทจฺจโย, สิยา วากฺยํ สการโก[๑๐]ติ วุตฺต-ลกฺขณมชฺฌปติตวากฺยสมุทาโยเปตํ มหาวากฺยสรูปสตฺถํ **วีมํสาธิคตํ** ญาณ-คติลกฺขณอุปปริกฺขาย อธิคตํ อธิปฺเปตํ. **อโต ปรํ** วุตฺตลกฺขณสตฺถโต อญฺญํ **อนธิคตํ** นาธิปฺเปตนฺติ. อิทํ ปเนตฺถ คาถานํ นิกฺเขปปฺปโยชนํ.

โลเก ปทุมคพฺเภ วสนฺติยา สพฺพงฺคธวลาย ยถิจฺฉิตตฺถสาธิกาย สรสฺสตีนามิกาย เทวตาย “วาณีติ โวหารโต อิมินา อตฺเถน โยเชตฺวา อภินฺนปทสิเลสาลงฺการวเสน วุตฺตตฺตา ปทตฺโถ เอวํ เวทิตพฺโพ — มุนินฺทสฺส โสภาสุคนฺธาทิคุณโยคโต มุขสทิสสฺส, โน เจ มุขสงฺขาตอมฺโภชสฺส **คพฺเภ** อุทเร **สมฺภเวน** ปวตฺติยา อุปฺปตฺติยา วา **สุนฺทรี** นิทฺโทสา โสภนา วา **ปาณินํ สรณํ** อโตเยว อหิตาปนยนหิตาวหตฺเถน สพฺพสตฺตานํ ปฏิสฺสรณภูตา **วาณี** ยถาวุตฺตคุโณเปตา สรสฺสตีเทวตา, โน เจ สพฺพญฺญุ-ภารตีติ วุตฺตสทฺธมฺมรตนํ **มยฺหํ มนํ** คนฺถวิรจเน พฺยาวฏสฺส เม จิตฺตํ **ปีณยตํ** อภิมตตฺถสมฺปาทเนน ปีณยตูติ.

อุภยโลกชานนโต มุนิ จ โส อินฺทภาวปวตฺตนโต อินฺโท เจติ กมฺมธารเยน วา, อคาริยมุนิอนคาริยมุนิเสขมุนิอเสขมุนีนํ จตุนฺนํ ปญฺจโม หุตฺวา อินฺโทติ ฉฏฺฐีตปฺปุริเสน วา **มุนินฺโท**. เทวตาปกฺเข วทนมิว **วทน**นฺติ อมฺโภเช, สทฺธมฺมปกฺเข อมฺโภชมิว **อมฺโภช**นฺติ วทเน จ อุปจาเรน คหิเต กมฺมธารโย. มุนินฺทสฺส วทนมฺโภชมิติ จ, ตสฺส คพฺโภติ จ, ตสฺมึ สมฺภโวติ จ, เตน สุนฺทรีติ จ วากฺยํ. วาณิยา วิเสสนตฺเตปิ เอกนฺตนปุํสกตฺตา **สรณ**สทฺทสฺส น ลิงฺคปริวตฺตนภาโว. **ปาณินนฺ**ติ รสฺสตฺตํ. ทีฆสฺส พฺยภิจารตฺตา. **มยฺหนฺ**ติ เอกวจเนน อตฺตโน สาธุคุโณทยการณํ นิรติมานตํ ทีเปติ. สนฺเตสุปิ อญฺเญสุ ชินปริยาเยสุ **มุนินฺท**สทฺโท อิฏฺฐรมโนสมฺปีณนอมฺโภชตุลฺยตาสุนฺทริตฺต-

---

[๑๐] อภิธาน. ๑/๑๐๖

สรณตฺตสงฺขาตานํ อตฺถนฺตรานํ โอจิตฺยํ โปเสตีติ ปยุตฺโต. ตถา หิ ตาทิสสฺส มุขํ อมฺโภชตุลฺยํ, ตสฺมึ มุโขทเร สมฺภวา สุนฺทรี, ตโตเยว ปาณินํ สรณํ. ตสฺมาเยว มโนสมฺปีณเน ปฏฺฐุตฺตํ สุพฺยตฺตมิติ โอจิตฺยํ โหติ. โลเก ปตฺถฏฺฐมิทโมจิตฺยมาทรณียํ โหติ. ตสฺมิญฺหิ อุตฺตมกวโยเยว อุปเทสกาติ. วุตฺตญฺหิ —

"โอจิตฺยํ นาม วิญฺเญยฺยํ โลเก วิขฺยาตมาทรา
ตตฺโถปเทสปฺปภวา สุชนา กวิปุงฺควาติ.[๑๑]

นิมิตฺตวณฺณนา

๒. รามสมฺมาทฺยลงฺการา สนฺติ สนฺโต ปุราตนา
ตถาปิ ตุ วฬญฺเชนฺติ สุทฺธมาคธิกา น เต.

[๒]◉ อเถว'มภิคตามิตสิทฺธิสมฺปทาปาทเนกจตุรปรมิฏฺฐเทวตาภาวรูปิตสทฺธมฺมรตนสฺโส'ปทสฺสิตนิปจฺจกาเรน อิฏฺฐเทวตาปูชํ ทสฺเสตฺวา "นนุ พนฺธลกฺขณมตฺถิเยว ปุพฺพกํ, ตสฺมา กิมเนน ปิฏฺฐปิสเนเนติ ลกฺขณนฺตรารมฺภปฏิกฺเขปกชนปฏิพาหนปุพฺพก'มภิเธยฺยปฺปโยชนสมฺพนฺเธ ทสฺเสตุมาห "**รามสมฺเม**จฺจาทิ. รามสมฺมาทีนํ รามสมฺมปภุตีนํ ปุพฺพาจริยานํ รามสมฺมาทโย วา ตํสมฺพนฺธโต. ภวติ หิ ตํสมฺพนฺธโต ตพฺโพหาโร ยถา กิญฺจิปิ เวชฺชสตฺถํ "พิมฺพิสาโรติ. **อลงฺการา** ภูสาวิเสสา พนฺธาลงฺการปฏิปาทกตฺเถน อลงฺการขฺยา[๑๒] คนฺถวิเสสา วา. **สนฺโต** โสภนา. เทฺวปิ ปุรา ปุพฺพกาเล ภวา **ปุราตนา**, โปราณิกา. อุโภปิ สนฺติ. ยชฺชปิ สํวิชฺชนฺติ, **ตถาปิ ตู**ติ นิปาตสมุทาโยยํ วิเสสาภิธานารมฺเภ. เอวํ สนฺเตปีติ อตฺโถ. **สุทฺธมาคธิกา**ติ มคเธสุ ภวา, ตตฺถ วิทิตา วา มคธา, สทฺทา. เต เอเตสํ สนฺติ,

---

๑๑ สุโพธา. ๒/๑๐๔ ๑๒ อลงฺการาขฺยา (?)

เตสุ วา นิยุตฺตาติ มาคธิกา. สุทฺธา จ สกฺกฏาทิภาสิตกาลุสิยาภาเวน วิสุทฺธา, อสมฺมิสฺสา วา อปริจิตตฺตา เต มาคธิกา จาติ **สุทฺธมาคธิกา**, ยติโปตา. **เต** ยถาวุตฺเต อลงฺกาเร อาภรณวิเสเส **น วฑฺเฒนฺติ** ปสาธนวิเสเส นานุภวนฺติ. คนฺถวิเสเส ปน อุคฺคหณธารณาทิวเสน อตฺตโน สุทฺธมาคธิกตฺตา รามสมฺมาทีนญฺจ สกฺกฏาทิภาวโตติ อยเมตฺถ สทฺทตฺโถ. ภาวตฺถเลโสเปตฺถ ปริปูรติ ตถาวิธปตีติโยคโต. สุทฺธมาคธิกา อตฺตโน ปริสุทฺธภาเวน ปุพฺเพ โสภนาปิ เต อลงฺการา อิทานิ มลคฺคหิตภาวปฺปตฺตา “กึ เตหิ มลคฺคหิเตหิ อมฺหาทิสานํ สุทฺธสตฺตานนฺติ น วฑฺเฒนฺตีติ.

> “ปตียมานํ ปน กิญฺจิ วตฺถุ
> อตฺเถว วาณีสุ มหากวีนํ
> ยํ ตํ ปสิทฺธาวยวาติริตฺต-
> มาภาติ ลาวณฺยมิวงฺคนาสูติ

หิ วุตฺตํ.

[๒]◈ **สนฺโต** วิญฺญูหิ ปสตฺถตฺตา โสภนา **ปุราตนา** ปุพฺพกาลสมฺภูตา **รามสมฺมาทฺยลงฺการา** รามสมฺมาทีหิ อาจริเยหิ วิรจิตตฺตา, เตสํ ตํสมฺพนฺธโต ตพฺโพหารสทิสนามตฺตา วา รามสมฺมาทโย นาม อลงฺการา กิสฺมิญฺจิ เวชฺชสตฺเถ “พิมฺพิสาโรติ โวหาโร วิย. อลงฺการา ภูสาวิเสสา, อลงฺการตฺตปฏิปาทนโต อลงฺการนามิกา คนฺถวิเสสา วา **สนฺติ** กิญฺจาปิ วิชฺชนฺติ, **ตถาปิ ตุ** เอวํ สนฺเตปิ **สุทฺธมาคธิกา** สกฺกฏปากตาทีสุ อญฺญภาสาสุ ปริจยาภาวโต เกวลมาคธิกา **เต** รามสมฺมาทิเก อลงฺกาเร **น วฑฺเฒนฺติ** ปสาธนวเสน, อุคฺคหณธารณาทิวเสน น เสวนฺติ. มคเธสุ ภวา, เตสุ วา วิทิตา มคธา, สทฺทา. เต เอเตสํ อตฺถิ, เตสุ นิยุตฺตาติ วา **มาคธิกา**. **สุทฺธ**สทฺโท มคธวิเสสโน, มาคธิกวิเสสโน วา โหติ. สทฺทานํ ตาทิสปตีติวิเสสโยคโต ภาวตฺถเลโสปิ อิธ ทิปฺปติ. ตถา หิ สุทฺธมาคธิกา อตฺตโน

สุทฺธตฺตา เตสํ วินฺยาเสน โสภนตฺเต สติปิ ภาสาย ปุราตนตฺตา อปริสุทฺโธติ อวมญฺญมานา น วพฺเชนฺตีติ. วตฺติจฺฉิตสฺสตฺถสฺส อุปตฺถมฺภกภูโต ภาวตฺถเลโสปิ มหากวีนํ วจเนสฺเยว ลพฺภตีติ ทฏฺฐพฺโพ. วุตฺตญฺหิ —

"ปตียมานํ ปน กิญฺจิ วตฺถุ
อตฺเถว วาณีสุ มหากวีนํ
ยํ ตํ ปสิทฺธาวยวาติริตฺต-
มาภาติ ลาวณฺยมิวงฺคนาสูติ.

ตสฺสตฺโถ **มหากวีนํ** ปูชิตกวีนํ **วาณีสุ** วจนวิเสเสสุ **ปตียมานํ** คมฺมมานํ **ยํ กิญฺจิ วตฺถุ** โย โกจิ อตฺถเลโส **อตฺเถว** อตฺถิ เอว, **ตํ** วตฺถุ **องฺคนาสุ** วนิตาสุ **ปสิทฺธาวยวาติริตฺตํ** หตฺถปาทาทิปากฏสรีราวยวโต อธิกํ **ลาวณฺยมิว** มโนโคจรีภูตสุนฺทรตฺตํ วิย **ปสิทฺธาวยวาติริตฺตํ** ปกาสสทฺทาวยวโต อธิกํ หุตฺวา **อาภา**ติ ทิปฺปตีติ.

อภิธานาทิวณฺณนา

๓. เตนาปิ นาม โตเสยฺย- เมเต'ลงฺการวชฺชิเต
อนุรูเปนา'ลงฺกาเร- เน'สเมโส ปริสฺสโม.

[๓]⦿ **เตเน**จฺจาทิ. เยน เต อลงฺกาเร น วพฺเชนฺติ, **เตน** การเณน **อลงฺการวชฺชิเต** อาภรเณหิ คนฺธวิเสเสหิ วา รหิเต, อลงฺการา วา ยถาวุตฺตวชฺชิตา เยหิ เต, **เอเต** ยติโปเต **เอสํ** ยติโปตานํ **อนุรูเปน** อิทานิ วิรจิยมานตฺตาภินวภาวโต ทสพลวทนกมลมชฺฌวาสิตภาสิตวิรจิตภาวโต จ อนุจฺฉวิเกน **อลงฺกาเรน** อาภรเณน อลงฺการสตฺเถน วา **โตเสยฺยํ อปินาม** ยถิจฺฉิตปสาธนวเสน สวนธารณาทิวเสน วา วพฺชเนน สนฺตุฏฺเฐ กเรยฺยํ อปฺเปว นาม ยนฺนูนาติ **เอโส ปริสฺสโม** อยํ อมฺหากํ ตาทิสสนฺตุฏฺฐิชนกาลงฺการปกรณปฺปโยโค.

อลงฺกโรนฺติ อตฺตภาวมเนนาติ **อลงฺกาโร**, อาภรณํ หารเกยูราทิ. อลงฺกโรนฺติ พนฺธสรีรมเนนาติ **อลงฺกาโร**ติมินา ปน **อลงฺการ**สทฺเทน ปสาทาทโย สทฺทาลงฺการา, สภาววุตฺยาทโย จ อตฺถาลงฺการา นานปฺปการา สงฺคหิตา, เยหิ สทฺทตฺถสงฺขาตํ พนฺธสรีรํ โสภเต. ยถา หิ ปุริสสรีเร หารเกยูราทฺยลงฺกาโร นฺยสฺยเต, เยน โสภเต, ตถา พนฺธสรีเรปิ สทฺทาลงฺการา อตฺถาลงฺการา จ นิกฺขิปียนฺติ, ยโต โสภเต. เตเนว วกฺขติ "ตํ ตุ ปาเปนฺตุลงฺการา, วินฺทนียตรตฺตนนฺ[๑๓]ติ จ "อตฺถาลงฺการสหิเตจฺจาทิกญฺ[๑๔]จ.

อลงฺการวิธานภาเวน ตุ พนฺธสรีรมฺปิ ตทตฺถิยา อลงฺกาโร, ตถา ตปฺปฏิปาทกํ สุโพธาลงฺการนามเธยฺยสตฺถํ อลงฺกตปฏิปาทกตฺเตน มงฺคลสุตฺตนฺติ วิย. วกฺขติ หิ "คนฺโถปิ กวิวาจานมลงฺการปฺปกาสโกจฺจาทิ[๑๕]. อตฺร อุจฺจเต —

"มุขฺโยลงฺการสทฺโทยํ สทฺทตฺถาลงฺกติสฺสิโต
สามตฺถิยา ตฺวธิฏฺฐาเน ตถา สตฺเถปิ ตพฺพตีติ.

อเนนสฺสาภิเธยฺยาทีนิ วุจฺจนฺติ. อภิธียเต อิติ อภิเธยฺยํ, สมุทิเตน สตฺเถน วจนียตฺโถ. โส จ สรีราลงฺการวิภาคกปฺปนาย เตสํ ปฏิปาทนํ. สุโพธาลงฺกาเรน หิ เต ปฏิปาทียนฺติ. เยน จ โย ปฏิปาทียติ, ตสฺสายมตฺโถ ภวตีติ อภิเธยฺยสตฺโถปิ. ทสฺสิตเมว ตุ สรีราลงฺการสงฺขรณํ ปโยชนํ ตํ นิสฺสาย สุโพธาลงฺการปฺปวตฺติโต. ยสฺส หิ ยมุทฺทิสฺส ปวตฺติ โหติ, ตํ ตสฺส ปโยชนํ. ตํ ปน กวิตฺตกิตฺติปสิทฺธฺยาทิลกฺขณํ ปรมฺปราย ตทตฺถตาย สุโพธาลงฺการสงฺขรณสฺส. สตฺถปโยชนานํ สาธิยสาธนลกฺขโณ สมฺพนฺโธ ตุ นิสฺสยปทสฺสินา ทสฺสิโตเยว. ยถาห —

---

[๑๓] สุโพธา. ๑/๙ [๑๔] สุโพธา. ๔/๑๖๔

[๑๕] สุโพธา. ๑/๑๒

"สตฺถํ ปโยชนญฺเจว อุโภ สมฺพนฺธนิสฺสยา
วุตฺตา ตํวุตฺติยาเยว วุตฺโต ตนฺนิสฺสิโตปิ โสติ.

อภิเธยฺยาทิกถนญฺจ ตํสมงฺคิสฺเสว จ วีมํสาวิเสสสมงฺคีนมุปาทีย-มานตฺตา, อญฺญาทิสสฺส ปน อุมฺมตฺตกวจนาทิโน วิย เหยฺยตฺตา. วุตฺตญฺ-เหตํ —

"สมฺพนฺธานุคุโณปายํ ปุริสตฺถาภิธายกํ
วีมํสาธิคตํ วากฺย- มโต'นธิคตํ ปรนฺติ.

วากฺยนฺติ เจตฺถ วากฺยลกฺขโณเปต'มนฺตรวากฺยสนฺนิจยํ มหาวากฺย-สรูปํ สตฺถเมวาธิปฺเปตํ.

[๓]◈ เยน เต เต อลงฺกาเรน วณฺณเชนฺติ, **เตน** การเณน **อลงฺการ-วชฺชิเต** อาภรณวิเสเสหิ คนฺถวิเสเสหิ วา วชฺชิเต, เต วิรหิเต เยหิ **เอเต** สุทฺธมาคธิเก **เอสํ** สุทฺธมาคธิกานํ **อนุรูเปน** อภินวภาวโต มาคธิก-สรูปํ อนุคตรูเปน ทสพลภาสิตวิรจิตตฺตา วา อนุกูเลน **อลงฺกาเรน** อาภรณวิเสเสน คนฺถวิเสเสน วา **โตเสยฺยํ** อลงฺการวณฺณชาปเนน คนฺถ-วิเสเส[๑๖] อุคฺคหณธารณาทิการาปเนน วา สนฺตุฏฺเจ กเรยฺยํ **อปินาม** ยํนูน สุนฺทรมิติ, **เอโส ปริสฺสโม** อยํ มม อลงฺการปกรณปฺปโยโค. **อปินามา**ติ เอตฺถ **อิติ**สทฺโท คมฺยมาโน.

อลงฺกาเรหิ วชฺชิตา, อลงฺการา วชฺชิตา เยหิ วาติ จ. รูปสฺส อนุ อนุรูปํ, รูปํ อนุคตํ อนุรูปํ วา, เตน อนุรูเปน. อลงฺกโรนฺติ อตฺตภาวมเนเนติ **อลงฺกาโร**, หารเกยูราทิ อาภรณปกฺเข, คนฺถปกฺเข ตุ อลงฺกโรนฺติ พนฺธสรีรมเนเนติ **อลงฺกาโร**. อิมินา มุขฺยภาเวน ปสาทาทิ-สทฺทาลงฺการา จ สภาววุตฺยาทิอตฺถาลงฺการา จ ปวุจฺจนฺติ. อมุขฺยโต

---

๑๖ คนฺถวิสเย (ก.)

ปน อิเมสํ ทฺวินฺนํ อลงฺการานมธิฏฺฐานภูตพนฺธสรีรมฺปิ, ตถา มงฺคลสุตฺต-รตนสุตฺตาทิโวหาโร วิย อลงฺการปกาสกํ “สมฺมา พุชฺฌนฺติ ทฺวิปฺปการา อลงฺการา อเนเนติ อิมินา อตฺเถน ลทฺธสุโพธาลงฺการวรนามเธยฺยสตฺถมฺปิ วุจฺจติ. วุตฺตมิทเมว —

“มุขฺโยลงฺการสทฺโทยํ สทฺทตฺถาลงฺกติสฺสิโต
สามตฺถิยา ตฺวธิฏฺฐาเน ตถา สตฺเถปิ ตพฺพตีติ.

เอตฺถ **สามตฺถิยํ** นาม ตทาธารตปฺปฏิปาทกตฺตโวหารโต ตทา-เธยฺยตปฺปฏิปาทนียํ น ภวติ เจ, อญฺญํ กึ ภวตีติ อญฺญถานุปปตฺติ-ลกฺขณเมวาติ.

๔. เยสํ น สญฺจิตา ปญฺญา-
เนกสตฺถนฺตโรจิตา
สมฺโมหพฺภาหตาเว’เต
นาวพุชฺฌนฺติ กิญฺจิปิ.

๕. กึ เตหิ ปาทสุสฺสูสา เยสํ นตฺถิ คุรูนิ’ห[๑๗]
เย ตปฺปาทรโชกิณฺณา เต’ว สาธู วิเวกิโน.

[๔-๕]⦿ เอวํ ลกฺขณารมฺภปฏิกฺเขปกชนปฏิพาหนปุพฺพกมภิเธยฺยาทิกํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ สตฺถโตว สพฺพตฺถ คุณโทสวิเวจนํ. อโตเยว วุจฺจติ —

“สพฺพตฺถ สตฺถโตเยว คุณโทสวิเวจนํ
ยํ กโรติ วินา สตฺถํ สาหสํ กิ’มโตธิกนฺติ.

ตสฺมา คุณโทสวิภาควิจารณํ นาม ตพฺพิทูนํเยว, นาสตฺถญฺญูนํ ปุริสปสูนํ. ตถา จาห —

---

๑๗ ครูนิ’ห (ก.)

“คุณโทส’มสตฺถญฺญู ชโน วิภชเต กถํ
อธิกาโร กิมนฺธสฺส รูปเภโท’ปลทฺธิยนฺติ.[๑๘]

เยเนวํ, เตเนตฺถ คุณโทสทสฺสเน ปสนฺนาเนกสตฺถจกฺขุเยวาธิคโต, นญฺโญ ตพฺพิปรีโตตฺยนฺวยพฺยติเรกวเสน ทสฺเสนฺโต “**เยสนฺ**ติอาทิคาถาทฺวยมาห. ตตฺถ **เยสนฺ**ติ อนิยมุทฺเทโส, เยหีติ อตฺโถ. เยหิ น สญฺจิตา น ราสิกตา, นานาสนฺตานวุตฺตินีปิ เอกตฺตนเยน เอกสฺมึ สนฺตาเน น วาสิตา น ปริภาวิตาติ วุตฺตํ โหติ. กา สา ? ปญฺญา เหยฺโยปาเทยฺยวิเวกรูปา. กีทิสีติ อาห “**อเนกสตฺถนฺตโรจิตา**ติ. **อเนกสฺมึ** ติปิฏกตกฺกพฺยากรณาลงฺการสตฺถาทิเก สตฺถนฺตเร **อุจิตา** สวนธารณาทิวเสน ปริจิตา สายํ ปญฺญา เยสํ น สญฺจิตาติ ปกตํ. **เอเต**ติ ยถาอุทฺทิฏฺฐานํ นิยมวจนํ. **สมฺโมหพฺภาหตา**ติ ยถาวุตฺตายาติสยวติยา ปญฺญายาภาวโต พลปฺปตฺเตน โมเหน อพฺภาหตา วิเสเสน ปหตา, เอวสทฺทิตา โหนฺตีติ อธิปฺปาโย. ยโต เอวํ, ตสฺมาปิ **กิญฺจิปิ** เหยฺโยปาเทยฺยรูปํ ยํ กิญฺจิเทว อฏฺฐานานิโยชกตาทิสคุรุปาทสุสฺสูสานิสฺสยปฏิลทฺธวิเวกปญฺญาติสยาลาเภน **นาวพุชฺฌนฺติ** น ชานนฺตีตฺยตฺโถ. ยโต อาลสิยาทิโทสเลสปริคฺคโหปิ สตตาจริยเสวนวเสน สิโรวิกิณฺณตาทิสคุรุปาทปงฺกชมฺพุชปรายโน จิเรนปิ กาเลน นานาวิธสตฺถนฺตรกตปริจยพเลน ปปฺโปติ ตาทิสํ ปญฺญาเวยฺยตฺติยํ. เตเนวาห ภควา —

“นิหียติ ปุริโส นิหีนเสวี
น จ หาเยถ กทาจิ ตุลฺยเสวี
เสฏฺฐ’มุปนมํ อุเทติ ขิปฺปํ
ตสฺมา’ตฺตโน อุตฺตริตรํ ภเชถาติ.[๑๙]

ตโต เอตาทิโส ปญฺญวาเยเวตฺถ คุณโทสวิภาควิเวจเน อธิการี, นญฺโญ ตพฺพิปรีโต ปุริสปสูติ อยเมตฺถาธิปฺปาโย. รุฬฺโห อตฺถวิเสโส. เตนาห

---

๑๘ กาพฺยา. ๑/๘

๑๙ องฺ.เอกก. ๒๐/๒๖/๑๑๙

“**กึ เตหิ ปาทสุสฺสูสา, เยสํ นตฺถิ คุรูนิหา**ติ. **อิหา**ติ อิมสฺมึ โลเก **เยสํ** ชนานํ คุรูนํ กาตพฺพา **ปาทสุสฺสูสา** ปาทปริจริยา นตฺถิ, **เตหิ** ชเนหิ ยถาวุตฺตนเยน ปญฺญาเวยฺยตฺติยรสานภิญฺเญหิ **กึ** ปโยชนํ เลสมตฺตมฺปิ นตฺถิ, อนธิคตาเยเวตฺถ เอเตติ อธิปฺปาโย. อิทานิ พฺยติเรกมุเขน อาห “**เย**ติอาทิ. **เย** ปุพฺเพ กตปุญฺญตาทิสมฺปตฺติสมฺปนฺนา **ตปฺปาทรเชหิ** เตสํ คุรูนํ ปาทธูลีหิ **โอกิณฺณา** โอนทฺธา ควจฺฉิตา, **เตว สาธู** ยถาวุตฺตนเยน ปญฺญาเวยฺยตฺติเยน อภิญฺญาตา สชฺชนา เอว **วิเวกิโน** เหยฺโยปาเทยฺยคุณโทสวิภาคนิยมนปญฺญา-สมฺปตฺติสมงฺคิโน โหนฺติ, เตเยเวตฺถ คุณโทสวิเวจเน อธิคตาติ อธิปฺปาโย. สา จายํ คุรุปาทสุสฺสูสา วิสิฏฺฐจาทเรน กรณียาติ วงฺกวุตฺติยา ตทภฺยาเส สาธุชเน นิโยเชติ.

[๔-๕]◈ เย สกลสตฺถปริจิตญฺญาณปาฏวา ยทิ โทสมาโรปยนฺติ, เตสํ ตทฺ-โทสนิรากรณํ วินา ปเทสาวโพธนมตฺเตน ปณฺฑิตมานีนํ วจนสฺสาคุรุกรณํ วงฺกวุตฺติยา ทสฺเสนฺโต จ ตํทฺวาเรเนว อตฺตโน อนญฺญสาธารณคุรุคารวตํ สาธุชเนหิ ปรมาทเรน สมฺปาเทตพฺพมิติ ทสฺเสตุํ “**เยสํ ฯเปฯ กิโน**ติ คาถา-ทฺวยมาห. **อเนกสตฺถานํ** ติปิฏกตกฺกพฺยากรณาทีนํ อเนเกสํ คนฺถานํ **อนฺตเร** ตตฺวตฺถสงฺขาตอพฺภนฺตเร **อุจิตา** สวนอุคฺคหณธารณาทิวเสน ปริจิตา **ปญฺญา** สุตมยา ปญฺญา **เยสํ** เยหิ **น สญฺจิตา** ทฺวินฺนเมกกฺขเณ ปวตฺติยาภาเวปิ อุปจิตสมูหภาวโต ปุพฺพกาลิกปญฺญาย อปรกาลิกปญฺญาย อนนฺตรอาเสวนาทิ-ปจฺจยลาภโต อวตฺถพาหุลฺลปวตฺติโต วา สญฺจิตพฺพาปิ น ราสิกตา. **เอเต** อีทิสปญฺญาปาฏวรหิตา อิเม **สมฺโมหพฺภาหตา** ปญฺญาปาฏวาภาวโต พลปฺ-ปตฺเตน โมเหน วิเสเสน ปหตา เอว **กิญฺจิปิ** เหยฺโยปาเทยฺยํ นาวพุชฺฌนฺติ. น เอเก[๒๐] อเนเกติ จ, เต จ เต สตฺถา เจติ จ, เตสมนฺตรมิติ จ, ตสฺมึ อุจิตาติ จ สมฺโมเหน อพฺภาหตาติ จ วิคฺคโห. เตน วุตฺตํ —

๒๐ น เอโก (?)

“คุณโทส’มสตฺถญฺญู ชโน วิภชเต กถํ
อธิกาโร กิมนฺธสฺส รูปเภโท’ปลทฺธิยนฺติ.[๒๑]

ตสฺสตฺโถ — อสตฺถญฺญู ชโน คุณโทสํ กถํ วิภชเต. ตถา หิ **รูปเภโทปลทฺธิยํ** นีลปีตาทิรูปวิเสสาวโพธเน **อนฺธสฺส อธิกาโร** อภิมุขกรณํ **กึ** โหติ, น ภวเตฺยว, ตสฺมา อเนกสตฺถนฺตรคตสุปฺปสนฺนปญฺญาจกฺขุนา เอว คุณโทสวิเวจนํ ภวติ, ตทภาเว น ภวเตฺยว. อิทเมว วุจฺจเต —

“สพฺพตฺถ สตฺถโตเยว คุณโทสวิเวจนํ
ยํ กโรติ วินา สตฺถํ สาหสํ กิ’มโตธิกนฺติ.

ตสฺสตฺโถ — สพฺพตฺถ คุณโทสวิเวจนํ สตฺถโตเยว โหติ. **สตฺถํ วินา** สตฺโถจิตตาทิสปญฺญํ วินา **ยํ กโรติ** คุณาคุณวิภาคํ กโรติ, ยํ กรณํ อตฺถิ, **อโตธิกํ สาหสํ กึ** อาสุํ กิริยา อนุปปริกฺขนกิริยา นตฺเถว.

อิห อิมสฺมึ โลเก **เยสํ** อกตปุญฺญานํ ชนานํ **ครูนํ**

“ปิโย ครุ ภาวนีโย วตฺตา จ วจนกฺขโม
คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา โน จา’ฏฺฐาเน นิโยชโกติ[๒๒]

นิทฺทิฏฺฐคุโณเปตานํ อาจริยานํ กาตพฺพา **ปาทสุสฺสูสา** ปาทปริจริยา นตฺถิ, เตหิ **กึ** ปโยชนํ. **เย** กตปุญฺญา ชนา **ตปฺปาทรโชกิณฺณา** เตสํ ครูนํ ปาทรเชหิ ควจฺฉิตา, **เตว สาธู** ชนา เอว **วิเวกิโน** กลฺยาณมิตฺตครุปาสนาหิ อธิคตวิสิฏฺฐวิเวกพุทฺธิโน ภวนฺติ, เต เอว วิเวกํ ชานนฺตีติ ภาโว. โสตุมิจฺฉา สุสฺสูสา, ตํ นิสฺสาย กตฺตพฺพปาทปริจริยาปิ ตทตฺถิยา สุสฺสูสา นาม โหติ. ปาเทสุ สุสฺสูสาติ จ, เตสํ ปาทาติ จ, เตสุ รชานีติ จ, เตหิ โอกิณฺณาติ จ วิคฺคโห. สิสฺสานํ สกลาภิพุทฺธิยา ครุปฏิพทฺธตฺตา อตฺตโน คุณโต อธิกตราเยว เสวิตพฺพา. วุตฺตญฺหิ ภควตา —

---

๒๑ กาพฺยา. ๑/๘ ๒๒ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๓๗/๒๙

"นิหียติ ปุริโส นิหีนเสวี
น จ หาเยถ กทาจิ ตุลฺยเสวี
เสฏฺฐ'มุปนมํ อุเทติ ขิปฺปํ
ตสฺมา'ตฺตโน อุตฺตริตรํ ภเชถาติ.[๒๓]

๖. กพฺพนาฏกนิกฺขิตฺต- เนตฺตจิตฺตา กวิชฺชนา
ยํ กิญฺจิ รจยนฺเต'ตํ น วิมฺหยกรํ ปรํ.

๗. เตเย'ว ปฏิภาวนฺโต โส'ว พนฺโธ สวิมฺหโย
เยน โตเสนฺติ วิญฺญู เย ตตฺถาปฺย'วิหิตาทรา.

[๖-๗]⦿ เอวเมตฺถานฺวยพฺยติเรกวเสนาธิคเต ทสฺเสตฺวา อิทานิ "กึ อมฺหากํ กพฺพนาฏกปริจยาภาเว รจนาวิเสสาภิโยโคปชนิตปริสฺสเมนาติ โอลีนวุตฺติโน โสตุชเน สมุสฺสาเหติ "**กพฺพนาฏกา**ติอาทินา. กวิปฺปโยคสงฺขาโต พนฺโธว กวิโน อิทนฺติ กพฺพํ. มุตฺตกาทิวากฺยสฺวมุตฺติกาทฺยวยวสภาวา อนฺตรวากฺยสมุทาย-สมฺปนฺนํ วุตฺตชาติเภทภินฺนํ ปชฺชมยํ คชฺชมยํ ปชฺชคชฺชมยํ จมฺปูนามกญฺจ, มหาวากฺยรูปํ มหากพฺพญฺจ, ตํ ปน มหากพฺพํ สคฺเคหิ สคฺคนามเกหิ ปริจฺเฉทวิเสเสหิ พนฺธยเต กรียตีติ สคฺคพนฺโธติ ปวุจฺจติ. ตสฺส ตุ ลกฺขณํ "สคฺคพนฺธสฺส มุขํ อิฏฺฐาสีสนํ สิยา ปณาโม วา พนฺธสมฺพนฺธิโน กสฺสจิ อตฺถสฺส นิทฺเทโส วาติอาทินา อเนกธา วณฺเณนฺติ. ตํ ยถา ?

"สคฺคพนฺโธ มหากพฺพ- มุจฺจเต ตฺวสฺส ลกฺขณํ
ปณาโม วตฺถุนิทฺเทโส อาสีสาปิ จ ตมฺมุขํ.

อิติหาสกถุพฺภูตํ สนฺตสนฺนิสฺสยมฺปิ วา
จตุวคฺคผลายตฺตํ จตุโรทาตฺตนายกํ.

---

๒๓ องฺ.เอกก. ๒๐/๒๖/๑๑๙

ปุรณฺณวุตฺเสลินฺทุ- สวิตูทยวณฺณนํ
อุยฺยานสลิลกฺกีฬา- มธุปานรตุสฺสวํ.

วิปฺปลมฺภวิวาเหหิ กุมาโรทยวฑฺฒิหิ
มนฺตทูตปฺปยานาชิ- นายกาภฺยูทเยหิปิ[๒๔].

อลงฺกต'มสงฺขิตฺต- รสภาวนิรนฺตรํ
นาติวิตฺถิณฺณสคฺเคหิ ปิยวุตฺตสุสนฺธิภิ.

สพฺพตฺถ ภินฺนสคฺคนฺเต- หุเปตํ โลกรญฺชกํ
กพฺพํ กปฺปนฺตรฏฺฐายิ ชายเต สาธฺวลงฺกตีติ.[๒๕]

ตตฺถ **อิติหาสกถุพฺภูตนฺ**ติ ปุราวุตฺตกถาสนฺนิสฺสยํ. **สนฺตสนฺนิสฺสยนฺ**ติ อิตรโสภนาธิกรณคุณราชจริตาทินิสฺสยํ วา. **จตุวคฺคผลายตฺตนฺ**ติ ธมฺมาทิจตุวคฺคผลายตฺตํ. **ธมฺโม** นาม อพฺภูทย[๒๖]นิพฺพานเหตุโก. **อตฺโถ** นาม วิชฺชาภุมฺยาทีนํ ยถาญฺญายมชฺชนํ, อชฺชิตานญฺจ รกฺขณํ. **กาโม** นาม นิรโย วิสโย ปโยโค. **โมกฺโข** นาม สพฺพสํสารทุกฺขนิวตฺติ. **จตุโรทาตฺตนายกนฺ**ติ อุสฺสาหสตฺติมนฺตสตฺติปภูสตฺติโยเคน จตุโร กุสโล จาคาติสยาทิโยเคน อุทาตฺโต อุทาโร นายโก วิปกฺโข, ปฏิปกฺโข จ ยตฺถ, ตํ. **มธุ** นาม สุรา. **วิปฺปลมฺโภ** วิรโห. **มนฺโต** นีติเวทีหิ สห การียนิจฺฉโย[๒๗]. **ทูโต** สนฺธานปฺปวตฺโต ปุริโส. **ปยานํ** สงฺคามาทินิมิตฺตคมนํ. **อาชิ** สนฺธฺยาภาเว วิคฺคโห. **อสงฺขิตฺตรสภาวนิรนฺตรนฺ**ติ อสงฺขิตฺตา พหุตฺตา รสา สิงฺคารวีราทโย, **ภาวา** รติอุสฺสาหาทโย, เตหิ **นิรนฺตรํ** ปตฺถฏํ. **ปิยวุตฺตสุสนฺธิภี**ติ ปิยานิ สุติสุภคานิ วุตฺตานิ อินฺทวชิราทีนิ อญฺญมญฺญสมฺพนฺธสํสคฺคตาย โสภโน สนฺธิ อญฺญมญฺญสงฺคหา เยสํ สคฺคานํ, เตหีติ.

---

๒๔ นายกาภฺยุทเยหิปิ (?)
๒๕ กาพฺยา. ๑/๑๔-๑๙
๒๖ อพฺภุทย (?)
๒๗ การิยนิจฺฉโย (?)

ปุนปิ ยถาวุตฺเตสุ องฺเคสุ นครวณฺณนาทีสุ กิญฺจ ยถาสมฺภวํ มธุปานาทิรหิตมฺปิ ตญฺญูนํ มโน รญฺเชติ อุปาทิยเตว สพฺภีติ ทสฺเสตุมาห —

“กพฺพํ น ทุสฺสตงฺเคหิ นฺยูน’มปฺยตฺร เกหิจิ
พนฺธงฺคสมฺปทา ตญฺญู กามมาราธยนฺติ เจติ.[๒๘]

ปุนปิ —

“คุณโต ปจมํ วตฺวา นายกํ เตน สตฺตุโน
นิรากรณ’มิจฺเจส มคฺโค ปกติสุนฺทโร.

วํสวีรสุตาทีนิ วณฺณยิตฺวา ริปุสฺสปิ
ตชฺชยา นายกุกฺกํส- กถนญฺจ สุเขติ โนติ.[๒๙]

อาหุ.

สพฺพมฺเปตํ สทฺธมฺมามตรสปานสรสหทยานํ สมฺผปฺปลาปวิปุลวิสปฺปเวโสปทุทฺทุตกพฺพนาฏกปรมฺมุขานํ สตตจริตสญฺจริตรตนภาชนานํ สปฺปุริสานํ กึ หทยเขโทปชนิตปริสฺสเมเนติ ตทนุรูปเมโวปทสฺสิตนฺติ.

นาฏกํ นาม ภรตาทินาฏฺยสตฺเถ นานปฺปการนิรูปิตรูปํ กปฺปํ, ตํลกฺขเณกเทสภูตลกฺขณานิ ปกรณาทีนิ นว รูปกานิ. นาฏิกา จ เอตฺเถวาวรุมฺภนฺติ. กพฺพญฺจ นาฏกญฺจ. เตสุ นิกฺขิตฺตํ จปิตํ เนตฺตญฺจ จิตฺตญฺจ เยหีติ วิคฺคโห. เก เต ? กวิโน. ตตฺถ **นิกฺขิตฺตเนตฺตจิตฺต**วจเนน สุตสฺส จินฺตนญฺจ อูหาโปหมุเขน ยถุคฺคหิตนิยามํ อวิปรีตตฺถนิจฺฉยนํ นิจฺฉิตสฺส ภาวนา นิรนฺตราภิโยโค จ ทสฺสิโต. **กพฺพนาฏก**วจเนน สุตํ จินฺติตํ ภาวิตญฺจ ทสฺสิตํ. สุเต ทสฺสิเต ตนฺนิสฺสยํ สุตมยญาณมฺปิ ทสฺสิตเมว สิยาติ. “กพฺพนาฏกนิกฺขิตฺตเนตฺตจิตฺตาติ อิมินา

๒๘ กาพฺยา. ๑/๒๐

๒๙ กาพฺยา. ๑/๒๑-๒๒

สุตจินฺตาภาวนานุกฺกเมน สมฺปาทิตปญฺญาปาฏวานํ กพฺพรจนาย สามตฺถิยํ ทสฺเสติ. โหติ หิ ตาทิสานํ ตํสุตาทิ พนฺธนการณํ. วุตฺตญฺหิ —

“สาภาวิกี จ ปฏิภา　　สุตญฺจ พหุ นิมฺมลํ
อมนฺโท จาภิโยโคยํ　　เหตุ โหติห พนฺธเนติ.[๓๐]

ยํ กิญฺจีติ อตฺตโน จิตฺตารุฬฺหํ ยํ กิญฺจิ พนฺธชาตํ. อิมินา ปน อนิยมวจเนน อตฺตโน ตตฺถ อาทราภาวํ ทีเปติ. **รจยนฺติ** กโรนฺติ. **เอตํ** เตหิ รจิตํ พนฺธชาตํ **ปรํ** อจฺจนฺตเมว วิมฺหยกรํ น โหติ, ตาทิโสปาย-สมฺปตฺติสมฺปนฺนสฺส อุเปยฺยสมฺปตฺติสพฺภาวโต อนจฺฉริยเมวาติ อธิปฺปาโย. **ตตฺถ** เตสุ กพฺพนาฏเกสุ รจนาวิเสสเอกนฺโตปายภูเตสุ **อวิหิตาทรา อปิ** สุตาทิวเสน อกตาทราปิ **เย** สปฺปุริสา ปญฺญวนฺโต **เยน** พนฺธวิเสเสน **วิญฺญู** คุณโทสวิทุโน สตฺถญฺญุโน ปณฺฑิตชเน **โตเสนฺติ** ปีเณนฺติ. โตเสนฺติ-เยว หิ เต ตาทิเส สาภาวิกิปฏิภาวิรเหปิ เอตาทิเสสุ อตฺเถสุ สุตจินฺตา-ภาวนาวเสน วายมนฺตา. วุตฺตญฺหิ —

“น วิชฺชตี ยชฺชปิ ปุพฺพวาสนา-
คุณานุพนฺธิ ปฏิภาน'มพฺภุตํ
สุเตน วาจุ'สฺสหเนนุปาสิตา
ธุวํ กโรเตฺยว ก'มปฺยนุคฺคหนฺติ.[๓๑]

ปฏิภาวนฺโต เหยฺโยปาเทยฺยปริจฺเฉทลกฺขณปญฺญาย ปญฺญวนฺโต นาม, **เตเยว** สปฺปุริสา. **สวิมฺหโย** “กีทิสายํ, ตาทิโสปายนฺตรรหิตานมฺปิ เอตาทิโส พนฺโธ สิยาติ วิมฺหเยน สห วตฺตมาโนปิ. **โสว พนฺโธ** ตเมว พนฺธนํ ตาทิโสปายสมฺปตฺติวิรเหโนเปยฺยสมฺปตฺติยา สพฺภาวโต, นาญฺโญติ.

---

๓๐ กาพฺยา. ๑/๑๐๓　　๓๑ กาพฺยา. ๑/๑๐๔

[๖-๗]◈ อิทานิ กพฺพนาฏเกสุ อปริจิตานมฺมุหากํ คนฺถรจนาสภาวาวโพโธว กุโตติ โอสกฺกนฺเต “**กพฺพนาฏกา**ทิคาถาทฺวเยน สมฺสฺสาเหติ. **กพฺพนาฏก-นิกฺขิตฺตเนตฺตจิตฺตา** กพฺพนาฏเกสุ สุตานุโลกนจินฺตาภาวนาวเสน ขปิตเนตฺต-จิตฺตา **กวิชฺชนา** กพฺพการกา **ยํ กิญฺจิ** อตฺตโน อภิมตํ **รจยนฺติ** กโรนฺติ, **เอตํ** พนฺธนํ **ปรํ** อติสเยน **น วิมฺหยกรํ** อจฺฉริยกรํ น โหติ, นิรนฺตราภิโยคโต สิทฺโธปายมูลปญฺญาสมฺปทาย อุเปยฺยภูตคนฺถสงฺขรณํ ภวเตฺยวาติ อธิปฺปาโย. กวิโน อิทํ **กพฺพนฺติ** จ, นฏกสฺส อิทํ **นาฏกํ**, นจฺจคีตาทิ. อิธ ปน ตปฺปฏิปาทกกถาปกาสกคนฺโถ **นาฏกํ** นาม. กพฺพญฺจ นาฏกญฺจาติ จ, กพฺพนาฏเกสุ นิกฺขิตฺตํ เนตฺตจิตฺตํ เยหีติ จ วิคฺคโห. **เย** ชนา **ตตฺถ** เตสุ กพฺพนาฏเกสุ **อวิหิตาทราปิ** สวนธารณาทิวเสน อกตสมฺภมา เอว วิญฺญู **เยน** คนฺถรจนาวิเสเสน **โตเสนฺติ** ปีเณนฺติ, **เตเยว ปฏิภาวนฺโต** ปฏิภานสงฺขาตปญฺญวนฺโต ภวนฺติ. **โสว พนฺโธ สวิมฺหโย** อญฺเญสํ อุปฺปชฺชมานวิมฺหเยน สหิโต. ปฏิภา เอเตสํ อตฺถีติ จ, สห วิมฺหเยน วตฺตตีติ จ, อวิหิโต อาทโร เยหีติ จ วิคฺคโห. พาหิรสตฺถาภิโยคาภาเวปิ ปุพฺพวาสนาภาเวปิ อิห นิรนฺตราภิโยคํ กโรนฺโต ตาทิสสามตฺถิยํ สาเธตีติ วุตฺตํ โหติ. วุตฺตญฺหิ —

> “น วิชฺชตี ยชฺชปิ ปุพฺพวาสนา-
> คุณานุพนฺธิ ปฏิภานมพฺภุตํ
> สุเตน วาจุ’สฺสหเนนุปาสิตา
> ธุวํ กโรเตฺยว ก’มปฺยนุคฺคหนฺติ.”[๓๒]

ตสฺสตฺโถ — ยทิ **ปุพฺพวาสนาคุณานุพนฺธิ** อตีตชาติยา ปริจยวาสนา-คุณสฺส อนุพลปฺปทานวเสน อนุพนฺโธ ยสฺสตฺถิ, ตาทิสํ อพฺภุตํ ปฏิภานํ

---

๓๒ กาพฺยา. ๑/๑๐๔

น วิชฺชติปิ, ตถาปิ **สุเตน** สวเนน **อุสฺสหเนน** ปคุณกรณาทิวาจุสฺสหเนน วา **อุปาสิตา** กตคุรุปาสนา วาจา **กมปิ อนุคฺคหํ** กิญฺจิปิ ปญฺญาปาฏวํ ธุวํ เอกนฺเตน กโรติ เอวาติ.

เอตฺถ **กพฺพํ** นาม มุตฺตกกุลกาทิวากฺยวเสน จ อวยวสภาเวหิ เตสํเยว อนฺตรวากฺยาวยวสมูเหหิ ปริปุณฺณํ วุตฺตวิเสเสหิ ปเภทคตํ เกวลํ ปชฺชมยํ วา คชฺชมยํ วา จมฺปูติขฺยาตปชฺชคชฺชมยํ วาติ มหาวากฺย-สภาเวน จ ติฏฺฐติ. **นาฏกํ** นาม ภรตาทินฏสตฺถคตนานปฺปการทสฺสิต-สภาวํ. กพฺพญฺจ อิเธว ทสฺสิตลกฺขณโต เอกเทสยุตฺตปฺปกรณาทินวรูปกานิ จ นาฏิกา จ ภวนฺติ. กพฺพลกฺขณํ ปน เอวํ ทฏฺฐพฺพํ —

“สคฺคพนฺโธ มหากพฺพ- มุจฺจเต ตฺวสฺส ลกฺขณํ
ปณาโม วตฺถุนิทฺเทโส อาสีสาปิ จ ตมฺมุขํ.

อิติหาสกถุพฺภูตํ สนฺตสนฺนิสฺสยมฺปิ วา
จตุวคฺคผลายตฺตํ จตุโรทาตฺตนายกํ.

ปุรณฺณวุตฺเสลินฺทุ- สวิตูทยวณฺณนํ
อุยฺยานสลิลกฺกีฬา- มธุปานรตุสฺสวํ.

วิปฺปลมฺภวิวาเหหิ กุมาโรทยวฑฺฒิหิ
มนฺตทูตปฺปยานาชิ- นายกาภฺยูทเยหิปิ.

อลงฺกตมสงฺขิตฺต- รสภาวนิรนฺตรํ
นาติวิตฺถิณฺณสคฺเคหิ ปิยวุตฺตสุสนฺธิภิ.

สพฺพตฺถ ภินฺนสคฺคนฺเต- หุเปตํ โลกรญฺชกํ
กพฺพํ กปฺปนฺตรฏฺฐายิ ชายเต สาธฺวลงฺกตีติ.[๓๓]

---

๓๓ กาพฺยา. ๑/๑๔-๑๙

ตสฺสตฺโถ — **สคฺคพนฺโธ** สคฺคสงฺขาเตหิ ปริจฺเฉทวิเสเสหิ พนฺโธ "**มหากพฺพนฺ**ติ อุจฺจเต. อสฺส ลกฺขณํ ตุ วุจฺจเตติ สมฺพนฺโธ. กากกฺขิ-โคฬกนเยน **ตมฺมุขํ** ตสฺส กพฺพสฺส อาทิ ปน **ปณาโม** เทวตานมสฺสนํ วา, **วตฺถุนิทฺเทโส** —

"อสฺตฺยุตฺตรสฺยำ ทิศิ เทวตาตฺม
หิมาลโย นาม นคาธิราชะ
ปูรฺวาปเรา วารินิธี วิคาหฺย
สฺถิตะ ปฤถิวฺยา อิว มานทณฺฑะ"[๓๔]

อิจฺจาทิพนฺธสมฺพนฺธิโน กสฺสจิ วตฺถุโน ทสฺสนํ. อาสีสาปิ "มยฺหํ ปีณยตํ มนมิจฺจาทิ อิฏฺฐาสีสนํ วา ภวติ.

อิติหาสกถุพฺภูตํ ปุราวุตฺตกถาสนฺนิสฺสยํ วา **สนฺตสนฺนิสฺสยมฺปิ** โสภนานมฺปิ ราชจริยาทินิสฺสยํ วา **จตุวคฺคผลายตฺตํ** โลกิยโลกุตฺตรสุข-การณํ **ธมฺโม**, วิชฺชาภูมิอาทีนํ สญฺจโย, สญฺจิตานํ รกฺขา จ **อตฺโถ**, อปายสํวตฺตนิกปญฺจกามคุณสงฺขาโต **กาโม**, สพฺพทุกฺขา นิวตฺติเหตุ **โมกฺโข** จาติ จตุวคฺคผลาธีนํ **จตุโรทาตฺตนายกํ** อุสฺสาหสตฺติมนฺตสตฺติปภูสตฺติโยคโต จตุโร ทกฺโข จาคาติสยาทิโยเคน อุฬาตฺโต อุฬาโร สปกฺโข, วิปกฺโข วา นายโก ยตฺถ, ตํ ยถาวุตฺตํ **ปุรณฺณวุตุเสลินฺทุสวิตูทยวณฺณนํ ปุรํ** นครํ, **อณฺณวํ** สาครํ, **อุตุ** เหมนฺตวสนฺตาทิอุตุ, **เสลํ** ปพฺพโต, **อินฺทุสวิตูทโย** จนฺทสูริยานํ อุทโย จาติ อิเมสํ วณฺณนํ ยตฺถ, ตํ. **สวิตา**ติ เอตฺถ ตุปจฺจยนฺโต. **อุยฺยานสลิลกฺกีฬามธุปานรตุสฺสวํ** อุยฺยานกีฬาสุราปานรติกีฬา-สงฺขาโต อุสฺสโว ยตฺถ, ตํ **วิปฺปลมฺภวิวาเหหิ** ทาราวิโยคทารปริคฺคเหหิ จ **กุมาโรทยวฑฺฒิหิ** กุมารุปฺปตฺติกุมารวฑฺฒีหิ จ มนฺตทูตปฺปยานาชินายกา-

---

๓๔ กุมารสมฺภว ๑/๑

ภฺยูทเยหิ[๓๕] นีติชานนปญฺญา **มนฺโต**, สนฺธานการโก **ทูโต**, ยุทฺธาภิคมนํ ปยานํ, ยุทฺธสงฺขาโต **อาชิ**, สปกฺขนายกสฺส อภิวฑฺฒิสงฺขาโต **อภฺยุทโย**[๓๖] จาติ อิเมหิ **อลงฺกตํ** สชฺชิตํ **อสงฺขิตฺต ฯเปฯ นฺตรํ** อสงฺขิตฺตา วิตฺถารา **รสา** สิงฺคาราทโย อฏฺฐ **ภาวา** รติอุสฺสาหาทโย จาติ อิเมหิ **นิรนฺตรํ** วิตฺถิณฺณํ **ปิยวุตฺตสุสนฺธิภิ** สุติสุภเคหิ อินฺทวชิราทีหิ วุตฺเตหิ ปุพฺพาปร-สมฺพนฺธปริจฺเฉทตาย โสภนา[๓๗] สนฺธิ เยสํ สคฺคานํ, เตหิ **สพฺพตฺถ** สพฺพสฺมึ ปริจฺเฉเท **ภินฺนสคฺคนฺเตหิ** ภินฺนสคฺคา ปริโยสานา เยสํ, เตหิ **นาติ-วิตฺถิณฺณสคฺเคหิ** นาติวิตฺถารสคฺคสงฺขาเตหิ ปริจฺเฉเทหิ **อุเปตํ** ยุตฺตํ **สาธุ-ลงฺกติ** โสภนาลงฺการวนฺตํ **กพฺพํ โลกรญฺชกํ** ตํ สมานํ **กปฺปนฺตรฏฺฐายิ** กปฺปนิรนฺตรฏฺฐายิ กปฺปนฺตเร ฐายิ วา ชายเต. เอตฺถ มธุปานาทิรหิต-ปุรวณฺณนาทโยปิ ตญฺญูนํ จิตฺตํ อาราเธติ เจ, ตํปฺยทุฏฺฐํ. วุตฺตญฺหิ —

"กพฺพํ น ทุสฺสตงฺเคหิ นฺยูนมปฺยตฺร เกหิจิ
พนฺธงฺคสมฺปทา ตญฺญู กามมาราธยนฺติ เจติ.

ตสฺสตฺโถ — อตฺร อิเมสุ กพฺพงฺเคสุ มชฺเฌ **เกหิจิ องฺเคหิ** เกหิจิ อวยเวหิ **นฺยูนมปิ** อูนมปิ, นิสทฺโทตฺร ตพฺภาเว. กพฺพํ น ทุสฺสติ, ตํ ปน อทุสฺสนํ **พนฺธงฺคสมฺปทา** รจิตปุรวณฺณนาทิองฺคสมฺปทา **ตญฺญู** กพฺพญฺญู ชเน **กามํ** อิจฺฉานุรูปํ **เจ อาราธยนฺติ**, เอวํ สนฺเต ภวติ. ปุนปิ นายกวณฺณนาสุ สปกฺขนายกํ วณฺเณตฺวา เตน นิรากรณภาวมฺปิ. โน เจ, ปจฺจตฺถิกํ วณฺเณตฺวา อตฺตโน นายเกน ตสฺสาภิภวนมฺปิ วณฺเณตุํ วฏฺฏติ. วุตฺตญฺหิ —

"คุณโต ปรมํ วตฺวา นายกํ เตน สตฺตุโน
นิราภรณมิจฺเจส มคฺโค ปกติสุนฺทโร.

---

[๓๕] ...ภฺยุทเยหิ (?) [๓๖] อภฺยุทโย (?)
[๓๗] โสภโน (?)

วํสวีรสุตาทีนิ วณฺณยิตฺวา ริปุสฺสปิ
ตชฺชยา นายกุกฺกํส- กถนญฺจ สุเขติ โนติ.

๘. พนฺโธ จ นาม สทฺทตฺถา
สหิตา โทสวชฺชิตา
ปชฺชคชฺชวิมิสฺสานํ
เภเทนา'ยํ ติธา ภเว.

[๘]⦿ เอวเมเตหิ โสตุชนสมุสฺสาหนํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ กตฺตุมิจฺฉิตพนฺโธติ วุตฺตํ พนฺธสฺส ลกฺขณํ กตฺตุมารภเต "**พนฺโธ จา**ติอาทิ. **โทสวชฺชิตา** โทเสหิ สทฺทนิสฺสิเตหิ อตฺถนิสฺสิเตหิ จ วิโรเธหิ วชฺชิตา ปริจฺจตฺตา, เต วา วชฺชิตา เยหิ, สทฺทตฺถา **สหิตา** เอกีภูตา. วุตฺตลกฺขณา เยหิ เต ปุพฺพาจริเยหิ สหิตา วุจฺจนฺติ. สหิตานํ ภาโว สหทยหิลาทการณํ สาธุยํ สาหิจฺจํ. อิติ โทสวชฺชิเต สหิเต สทฺทตฺเถ ปสิทฺธภาเวน อนุ- วทิตฺวา **พนฺโธ นาม** สภาววุตฺติวงฺกวุตฺติอลงฺการวุตฺติวเสน ติวิโธปีติ อปฺปสิทฺธํ พนฺธสรีรํ วิธียเต ยถา "โย กุณฺฑลี, โส เทวทตฺโตติ. จสทฺโท วตฺตพฺพนฺตรสฺส สมุจฺจโย, กิญฺจีติ อตฺโถ.

ตตฺถ ชาติคุณกฺริยาทพฺพลกฺขโณ สทฺทานมตฺโถ มุขฺโย จตุพฺพิโธ โหติ. มุขฺยสฺสตฺถสฺส จตุพฺพิธตฺตา ติวิเธสุ สทฺเทสุ ตพฺพาจโก จตุพฺพิโธ โหติ ชาติสทฺโท คุณสทฺโท กฺริยาสทฺโท ทพฺพสทฺโทติ. ติวิโธ หิ สทฺโท วาจโก ลกฺขณิโก พฺยญฺชโกติ พฺยาปารเภเทน. พฺยาปาโร จ นาม สทฺทสฺส'ตฺถปฺปตีติการิตฺตเมว. โส หิ ติวิโธ มุขฺโย ลกฺขโณ พฺยญฺชนสภาโว เจติ. ตตฺถ ชาตฺยาทินิรนฺตรตฺถวิสโย สทฺทพฺยาปาโร มุขฺโย. โสเยว อภิธาติ อุจฺจเต. ตํพฺยาปารวา อพฺยวหิตชาตฺยาทิสเกหิ ตมตฺถํ มุขฺยภาเวน โย วทติ โคอาทิโก, โส วาจโก. สทฺทนฺตรตฺถวิสยนิทฺทิฏฺโจ สทฺทพฺยาปาโร

ลกฺขโณ. สา ทุวิธา สุทฺธา อุปจารมิสฺสา เจติ. ตตฺถ สุทฺธา ยถา "โค มุจฺจตุ, มญฺจา อุคฺโฆเสนฺติ, คงฺคายํ โฆโสติ. เอตฺถ **โค**สทฺเทน วิเสสนํ โคตฺตสามญฺญเมโวจฺจเต, น ตุ **โค**พฺยตฺติ. วุตฺตญฺหิ —

"วิเสสฺยํ นาภิธา คจฺเฉ ขีณสตฺติ วิเสสเนติ."[๓๘]

สามญฺญสฺส พฺยาปกตฺตา อสรีรตฺตา จ. ตตฺถ พนฺธนโมจนานิ น สมฺภวนฺตีติ อตฺตโน นิสฺสยภูตา โคพฺยตฺติ อากฑฺฒียเต, ตถา มญฺจานมุคฺโฆสนํ น สมฺภวตีติ อตฺตโน อุคฺโฆสนกฺริยาสิทฺธฺยตฺถํ มญฺจสมงฺคิโน ปุริสา อากฑฺฒียนฺติ. ตถา คงฺคาสทฺทวาจฺจสฺส ชลปฺปวาหสฺส โฆสปฺปตฺยากรตา น สมฺภวตีติ คงฺคาสทฺโท อตฺตโนภิเธยฺยสฺโสทกปฺปวาหสฺส นิกฏฺฐํ ตฏฺฐํ ลกฺเขติ. อุปจารสฺสาเนกปฺปการตฺตา อุปจารมิสฺสา ลกฺขณาปฺยเนกธา สิยา. ยถา กตฺถจิ การเณ การิยมุปจริยเต, ยถา "อายุ ฆตนฺติ. กตฺถจิ การณการิยานมเภโท ยถา "อายุเยเวทนฺติ. กตฺถจิ อุปมาเน อุปเมยฺยมุปจรียเต ยถา "โค พาหิโกติ. กตฺถจิ อเภโท เตสํ ยถา "โคเยวายนฺติ. กตฺถจิ ตทาธารตาย[๓๙] ตํพฺยปเทโส ยถา "ปทีปฏฺฐา กปลฺลิกา ปทีโปติ. กตฺถจิ ตํกมฺมสมฺพนฺธา ตํพฺยปเทโส ยถา "อวฑฺฒกีปิ วฑฺฒกี อยนฺติ. กตฺถจิ สํสามิสมฺพนฺธา ยถา "ราชสมฺพนฺธี ปุริโส ราชายนฺติ. กตฺถจิ อวยเว สมุทายพฺยปเทโส ยถา "ปเฏกเทเส ปฏสทฺโท อิจฺจาทิ.

ลกฺขณาย นิสฺสโย สทฺโท ลกฺขณิโก. พฺยญฺชนสภาโว ปน ปรปริยาโย สทฺทสฺส ตติโย พฺยาปาโร. ตสฺส นิสฺสโย สทฺโท พฺยญฺชนโก. อิจฺเจตํ ติณฺณํ สทฺทานํ วเสน อตฺโถปิ ติวิโธ โหติ วาจฺโจ ลกฺขณิโย พฺยงฺคฺโยติ. ตตฺถ พฺยงฺคฺโยเยวตฺโถ พนฺธสตฺถา วุจฺจเต. เตเนว ปธานพฺยงฺคฺโย

---

๓๘ กาพฺยปฺปกาเส ทุติยอุลฺลาเส อาคตนฺยาโย'ยํ.

๓๙ ตทตฺถตาย (ก.)

พนฺโธ อุตฺตโม, อปธานพฺยงฺคฺโย มชฺฌิโม, อพฺยงฺคฺโย อธโม, พฺยงฺคฺเยน วินา พนฺโธ นิชฺชีโว สิยาติ ปุพฺพาจริยานํ ปวตฺติ, สภาววุตฺติ พนฺโธปิ ตุ นิชฺชีโวติ นาสงฺกนีโย. ยสฺมา กวีนํ โลกโวหารโกสลฺลํ สภาววุตฺติเยว คเมติ. โย หิ สกลโลกฏฺจิตึ น ชานาติ, โส กวิเยว น โหตีติ.

อเถตฺถ ติวิธมฺปิ อตฺถํ ตาทิสชนาวโพธตฺถํ สมุทาหริสฺสาม “**มุนินฺท-วทนมฺโภเช**ตฺยาทิ. เอตฺถ **วาณี**สทฺทสฺส สทฺธมฺมสงฺขาโต อตฺโถ วาจฺจตฺโถ. วาณี นาม เจตนา, ตสฺสํ ยาว เทวตตฺถํ นาโรปฺยเต, ตาว ตปฺปตี อตฺตโน มโนสมฺปีณนอาสีสนา น สํคจฺฉตีติ วากฺยสามตฺถิยาเยว วาณิยํ สายโมจิตฺยเภเทน **เทวตา**สทฺทสฺส อาโรปิโตตฺโถ ลกฺขณิโย. ตถา **วทน**-สทฺทสฺสาปิ มุขํ วาจฺจตฺโถ. **อมฺโภช**สทฺทสฺส สมาโรปิโตตฺโถ ลกฺขณิโย. มโนสมฺปีณนสฺส ตุ อญฺญถา อนุปปตฺติยา ปสฺสทฺธฺยาทิกฺกเมน ยถาภูตา-วโพธสมฺภวา อนายาเสน วิจิตฺตาเนกสทฺทตฺถปฏิภาเนน คนฺถปริสมตฺติ-สงฺขาตา ยถิจฺฉิตตฺถนิปฺผตฺติ โหเตว, อยํ พฺยงฺคฺยตฺโถ. ตพฺพาจกา สทฺทา วาจกลกฺขณิกพฺยญฺชกา โหนฺตีติ เอวํ สพฺพตฺถ สทฺทตฺถวิจาโร คนฺตพฺโพ.

ตเมวํ ยถาวุตฺตพนฺธสรีรํ กติวิธมิจฺจาห “**ปชฺเช**จฺจาทิ. **อยํ** ยถาวุตฺโต **พนฺโธ** พนฺธสรีรํ **ติธา ภเว** ติปฺปกาเรน สิยา, นาธิกํ นาปฺยูนํ. กถํ ? **ปชฺชคชฺชวิมิสฺสานํ เภเทน** ปชฺชสภาวาทีนํ วิเสเสน ติธา ภเวติ ปกตํ. ตตฺถ **ปชฺชํ** นาม อมฺเหหิเยว วิรจิตวุตฺโตทยาขฺเย ฉนฺทสิ นิรูปิตา วุตฺตชาติปฺปเภทา จตุปฺปทิกตฺถา นิรูปิโต มุตฺตกาทิปิ วุตฺตชาติปฺ-ปกาโรเยว. เตเนวตฺถ เตสมทสฺสนํ. เตสุ เอกคาถา นิฏฺจิตตฺถา สปฺปธานา คาถนฺตรานิรเปกฺขา **มุตฺตกํ**. เอกกฺริยาทาเนน อญฺญมญฺญสาเปกฺขา นิฏฺ-จิตตฺถา ปจฺเจกํ อนิฏฺจิตตฺถา คาถา **กุลกํ**. นานาภิตฺติโย ภินฺนกิริโย สปฺปธานา คาถา โกโส วิย จปิตา **โกโส**. เอกภิตฺติปโทสาทิกํ วณฺเณตุํ สมุทาเยน ปวตฺตา ภินฺนกฺริยา คาถา **สงฺฆาโต**. โสปิ จตุพฺพิโธ ปชฺชปฺ-ปกาโร ยถาวุตฺตสคฺคพนฺโธวาติ วิญฺญาตพฺพํ. **คชฺชํ** นาม ปาทสนฺนิฏฺจาน-

รหิโต สฺยาทฺยนฺตตฺยาทฺยนฺตปฺปพนฺโธ. ตสฺส ตุ เทฺว ปการา อาขฺยายิกา, กถาติ. **วิมิสฺสํ** ปชฺชคชฺชมยํ นาฏกปฺปกรณาทิ จมฺปู ชาตกมาลาทิกา จ.

[๘]◈ อิทานิ สญฺชานนาภิลาสีนํ อลงฺการนิสฺสิตํ พนฺธสรีรํ, โสว พนฺโธติ อธิกตํ, "โย กุณฺฑลี, โส เทวทตฺโตติ ปสิทฺธกุณฺฑลิตฺตานุวาเทน อปฺปสิทฺธสฺส เทวทตฺตตฺตวิธานํ วิย ทสฺเสนฺโต "**พนฺโธ**จฺจาทิมาห. ตตฺถ **พนฺโธ นาม จ** พนฺธนํ ปน. **โทสวชฺชิตา** สทฺทตฺถนิสฺสิตโทเสหิ ปริจฺจตฺตา, เต วา วชฺชิตา เอเตหิ ตาทิสา. **สหิตา** อญฺญมญฺญานุรูปตฺเถน สหภาวํ คตา. **สทฺทตฺถา** สทฺโท อตฺโถ จ. เอวํปกาเรหิ ตุ อีทิสสทฺทตฺถานํ วิญฺญูนํ ตุฏฺฐิชนกอญฺญมญฺญานุรูปคุณสหิตานํ ภาโวติ วจนตฺเถน "สาหิจฺจมิติ วทนฺติ. **สทฺทตฺถา**ติ เอตฺถ สทฺทตฺถานํ กึ นานากรณนฺติ ? สทฺโท ปน อตฺถปฺปตีติยํ อตฺตโน มุขฺยพฺยาปารํ ลกฺขณพฺยาปารํ พฺยญฺชนสภาวพฺยาปารญฺเจติ ติวิธํ พฺยาปารเภเทน. กมโต วาจโก ลกฺขณิโก พฺยญฺชนโก เจติ ติวิโธ. ตถา อตฺโถปิ วาจฺโจ ลกฺขณิโย พฺยงฺคฺโย เจติ ติวิโธ. อตฺร ตุ วาจโก สทฺโท อตฺตนา ทีเปตพฺพมุขฺยตฺถสฺส ชาติคุณกฺริยาทพฺพเภเทน จตุพฺพิธตฺตา สยมฺปิ ชาติคุณกฺริยาทพฺพสทฺทวเสน จตุพฺพิโธ. วาจกสทฺทสฺส มุขฺยพฺยาปาโร "อภิธาติ จ โวหรียติ. โส มุขฺยพฺยาปาโร ชาตฺยาทีหิ อพฺยวหิตตฺเถว วตฺตเต. ตถา หิ "โค นีลํ ปาจโก วิสาณิจฺจาโท โคอาทิสทฺทานํ มุขฺยพฺยาปาโร โคปิณฺฑนีลปฏฺปาจกกตฺตุสิงฺคีติ ทพฺพานํ วิเสสนภูตชาติคุณกฺริยาทพฺเพเสฺวว ปวตฺตติ, น ปน ชาตฺยาทีนํ นิสฺสยภูตโคปิณฺฑาทีสูติ. วุตฺตญฺหิ —

"วิเสสฺยํ นาภิธา คจฺเฉ ขีณสตฺติ วิเสสเนติ.[๔๐]

ตสฺสตฺโถ — **วิเสสเน** วิเสสนภูตชาตฺยาทิมฺหิ **ขีณสตฺติ** ขีณพฺยาปารวตี **อภิธา** มุขฺยพฺยาปาโรว **วิเสสฺยํ** ทพฺพํ **น คจฺเฉ** น ปาปุณาตีติ.

---

๔๐ กาพฺยปฺปกาเส ทุติยอุลฺลาเส อาคตนฺยาโย'ยํ.

ชาตฺยาทีนํ นิสฺสยโคปิณฺฑาทิกํ อภิธา น วทติ เจ, เอวญฺจ สติ “โค คจฺฉติ, นีลํ นิวาเสติ, ปาจโก อาคจฺฉติ, สิงฺคี ธาวติจฺจาทีสุ ชาตฺยาทิ-วิสิฏฺฐโคปิณฺฑาทีนํ โคอาทิสทฺทสฺส กถํ วาจกตฺตํ ยุชฺชตีติ ? ทพฺพาธีนชาติ-คุณาทีสุ วุตฺเตสุ ตพฺพิสิฏฺฐสฺส ทพฺพสฺส ปริยายโต วาจกตฺตา. นิปฺปริยายโต ปน สุทฺธลกฺขณพฺยาปารสฺเสว วิสโย. ลกฺขณพฺยาปาโรปิ สุทฺโธ อุปจารมิสฺโสติ ทุวิโธ. ตตฺถ สุทฺโธ ลกฺขณพฺยาปาโร ชาตฺยาทิวชฺชิตตฺถวิสโย. ตถา หิ “โค คจฺฉติ, นีลํ นิวาเสติ, ปาจโก อาคจฺฉติ, สิงฺคี ธาวติ, มญฺจา อุคฺโฆเสนฺติ, คงฺคายํ โฆโสตฺยาทีสุ ชาติคุณกฺริยาสิงฺคทพฺพมญฺจคงฺคาทีนํ คมนาทีหิ โยคาสมฺภวโต ชาติคุณาทโย อติกฺกมฺม ยถากฺกมํ คมนนิวาสน-อาคมนธาวนอุคฺโฆสนโฆสาทีนํ นิสฺสยภูตโคปิณฺฑาทโย ปรามสติ.

มิสฺโส ตุ อุปจารเภเทน พหุวิโธ. ตถา หิ กตฺถจิ การเณ การิยมุปจรียเต ยถา “อายุ ฆตนฺติ. เอตฺถ อายุวฑฺฒนการณภูเต ฆเต การิยภูตอายุโน โวหาโร อาโรปิโต โหติ. อุปริปิ อุปจาโร ยถาโยคํ โยเชตพฺโพ. อตํสภาเว หิ ตํสภาวาโรปนํ อุปจาโร. กตฺถจิ การณการิยาน-มเภโท ยถา “อายุเยว ฆตนฺติ. กตฺถจิ อุปเมยฺยอุปมาโนปจาโร ยถา “โค พาหิโกติ. กตฺถจิ อุปมานอุปเมยฺยานมเภโท ยถา “โคเยวายํ พาหิโกติ. กตฺถจิ ตทาธารตาย ตทุปจาโร ยถา “ปทีปฏฺฐา กปลฺลิกา ปทีโปติ. กตฺถจิ กฺริยาสมฺพนฺเธน ตํพฺยปเทโส ยถา “อวฑฺฒกีปิ วฑฺฒกี อยนฺติ. กตฺถจิ สํสามิสมฺพนฺเธน ตํพฺยปเทโส ยถา “ราชวลฺลโภปิ ราชา อยนฺติ. กตฺถจิ อวยเว สมุทายพฺยปเทโส ยถา “ปโฏ ทฑฺโฒติ. อิมินา มุเขน อุปจารเภโท ทฏฺฐพฺโพ. พฺยญฺชนสภาวพฺยาปาโร เอว “ธนนฺติ จ วุจฺจติ, ตสฺส ตติย-พฺยาปารสฺส วิสโย ตาทิสวากฺยเมว วาติ ทฏฺฐพฺโพ.

เอตฺถ พฺยงฺคฺยตฺถํ พนฺธสฺส ชีวิตมิติ จ, พฺยงฺคฺยตฺถปธานํ พนฺธ-มุตฺตมนฺติ จ, พฺยงฺคฺยตฺถปธานรหิตํ มชฺฌิมนฺติ จ, อพฺยงฺคฺยพนฺธํ อธมมิติ จ วทนฺติ. โหนฺติ เจตฺถ —

อตฺถปฺปตีติยํ สทฺท- พฺยาปาโร ติวิโธ ภเว
มุขฺโย ลกฺขณพฺยญฺชน- สภาโว จาติ เอตฺถ ตุ.

อภิธาปรปริยาโย พฺยาปาโร ปจฺโม ภเว
ธนฺนุตาปรปริยาโย พฺยาปาโร ตติโย ปุน.

มุขฺโย นิรนฺตรตฺเถสุ ลกฺขณา ตุ ติโรหิเต
อตฺเถ'ตโร ตุ วากฺยสฺส อตฺเถเยว ปวตฺตติ.

พฺยาปารสฺส ปเภเทน ติธา สทฺโทปิ วาจโก
ลกฺขณิโก พฺยญฺชโกติ ตทตฺโถปิ ติธา มโต.

วาจฺโจ ลกฺขณิโย พฺยงฺคฺโยจฺ- เจวํ สทฺเทสุ วาจโก
ชาติคุณกฺริยาทพฺพ- เภเทน โส จตุพฺพิโธ.

วาจฺจตฺถสฺส จตุทฺธาว ภินฺนตฺตา ชาติอาทิโต
ชาตฺยาทีนํ ปเภเทน ตถา ลกฺขณิโก มโต.

อุปจารพหุตฺเตน เภเท สติปิ ตสฺส ตุ
พฺยญฺชโก ตุ อนญฺญตฺตา วิสุํ เตหิ น วุจฺจตีติ.

ลกฺขณโต เอวํ เวทิตพฺพํ — “มุนินฺทวทนมฺโภเชตฺยาทิคาถายํ **วทน**-สทฺทสฺส มุขตฺโถ วาจฺจตฺโถ, อาโรปิตอมฺโภชตฺโถ ลกฺขณิยตฺโถ. **อมฺโภช**สทฺทสฺส ปทุมตฺโถ วาจฺจตฺโถ, อุปจริตมุขตฺโถ ลกฺขณิยตฺโถ. **วาณิ**สทฺทสฺส สทฺธมฺม-สงฺขาโต อตฺโถ วาจฺจตฺโถ, อาโรปิตเทวตาอตฺโถ ลกฺขณิยตฺโถ. เอตฺถ อาสีสนา นาม ยถาวุตฺตนเยน ปุญฺญาติสยตา, ตโต อิธ อภิมตตฺถพาธกากุสลนิวารณญฺจ กุสลานมนุพลปฺปทานญฺจ ตโต กายจิตฺตปีฬาวิคโม จ ตโต สุขปฺปฏิลาโภ จ ตโต จิตฺตสมาธานญฺจ ตโตเยว อเนกวิธตฺถาวโพโธ จ ตโต อภิมตคนฺถปริสมตฺติ จ ภวตีตฺยยํ วากฺยสามตฺถิยโต ลทฺธตฺโถ พฺยงฺคฺยตฺโถ. ตํตํอตฺถปฺปกาสกา สทฺทา วาจกลกฺขณิกพฺยญฺชนกา นาม ภวนฺติ. เอวํ สทฺทสทฺทตฺถวิจาโร เวทิตพฺโพ.

อิทานิ ปกาสิตพนฺธสฺส เภทํ วทติ “**ปชฺชา**ทินา. **อยํ** วุตฺตลกฺขโณ พนฺโธ **ปชฺชคชฺชวิมิสฺสานํ เภเทน** คาถาจุณฺณิยตทุภยมิสฺสานํ วเสน ติธา ภเว. สทฺโท จ อตฺโถ เจติ จ, สหภาวํ อิตา ปตฺตาติ จ, โทเสหิ วชฺชิตา, โทสา วา วชฺชิตา เยหีติ จ, ปชฺชญฺจ คชฺชญฺจ วิมิสฺสญฺเจติ จ วิคฺคโห. อิห **ปชฺชํ** นาม มุตฺตกกุลกโกสกสงฺฆาตวเสน จตุปฺปเภทํ ฉนฺทสิ นิทฺทิฏฺฐวุตฺตวิเสสวิรจิตํ จตุปฺปทิกคาถาพนฺธํ. ตตฺถ **มุตฺตกํ** นาม นิฏฺฐิตตฺถา สปฺปธานา เอกา คาถา, **กุลกํ** นาม ปจฺเจกมนิฏฺฐิตตฺถา อญฺญมญฺญสาเปกฺขา เอกกฺริยาทฺวาริกา นานาคาถา, **โกสโก** นาม นานาวิธ-วณฺณนาภูมิกา ภินฺนกฺริยาทฺวารปฺปวตฺตา สปฺปธานา คาถาราสิ, **สงฺฆาโต** นาม สญฺญากาลาทิเอกวณฺณนาภูมินิสฺสิตา ภินฺนกฺริยาสมุทาเยน ปวตฺตา คาถา. **คชฺชํ** นาม อนิยตปโท อาขฺยายิกากถาวเสน ทุวิปฺปเภโท สฺยาทฺยนฺตตฺยาทฺยนฺโต วจนปฺปพนฺโธ. **มิสฺโส** ปน อิเมหิ ทฺวีหิ สมฺมิสฺโส นาฏกปกรณาทิ จ ชาตกมาลาทิจมฺปู จ.

๙. นิพนฺโธ จา’นิพนฺโธ จ ปุน ทฺวิธา นิรุปฺปเต
ตํ ตุ ปาเปนฺตฺย’ลงฺการา วินฺทนียตรตฺตนํ.

[๙]⦿ เอวํ ติปฺปการํ พนฺธสรีรํ วตฺวา อิทานิ อญฺญถาปิ ทสฺเสตุมาห “**นิพนฺโธ จา’นิพนฺโธ จ, ปุน ทฺวิธา นิรุปฺปเต**อิติ. **ปุน** ภิยฺโย ยถาวุตฺโต ปชฺชมยพนฺโธ **ทฺวิธา** ทฺวิปฺปกาเรน **นิรุปฺปเต** นิจฺฉียเต. กถํ ? **นิพนฺโธ จ** ตเทกเทสภูเตหิ มุตฺตกาทีหิ จตูหิ สคฺคพนฺธาทิวเสน พนฺโธ จ **อนิพนฺโธ จ** เกวลํ มุตฺตกวเสนาติ เอวํ **ทฺวิธา นิรุปฺปเต** อิติ ปกตํ. นนุ ตสฺเสตสฺส ยถาวุตฺตวาติมยสฺส สกฺกฏํ ปากตํ อปพฺภํโส เปสาจิกํ มิสฺสญฺเจติ ปญฺจวิธตฺตํ วตฺวา “**สกฺกฏํ** นาม เทวตาภาสา. **ปากตํ** จตุพฺพิธํ สกฺกเฏหิ วณฺณญฺญตฺตมตฺเตน อุปฺปนฺนตฺตา มหินฺทสินฺธวาทิ ตพฺภวํ, ตสฺสมํ หิริหรกมลาทิ, มหารฏฺฐาทิเทสปสิทฺธํ เทสิยํ, ตพฺภวาทีหิ สมฺมิสฺสํ มิสฺสํ.

อาภีราทีนํ วาจา **อปพฺภํโส**, โส จ ปากตํ วิย จตุพฺพิโธ ติวิโธ จ นาครอุปนาครวฺทฺธเภเทน. ปิสาจานํ วจนํ **เปสาจิกํ**. สพฺเพสํ วเสน มิสฺสนฺติ สกฺกฏาทีนํ ลกฺขณํ วุตฺตํ. ตถา "สิงฺคารปฺปธานนจฺจสงฺขาต-ลาสฺยาทีนํ ปฏิปาทกตฺเถน ลาสฺยาทิกมภินยปฺปธานตฺตา **ทสฺสนียํ** อิตรํ กพฺพํ **สวนียนฺ**ติ ทุวิธํ วุตฺตํ. เอวํ ปุพฺพาจริเยหิ ภาสาเภเทน วุตฺตํ ปญฺจวิธตฺตํ วินิโยคเภเทน วุตฺตํ ทุวิธตฺตญฺจ อิธ กสฺมา น วุตฺตนฺติ ? สจฺจํ, ตถาปิ ตเทวมิธานุปโยคิตาย น วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ.

เอวมลงฺการาธิฏฺฐานภาเวน ปรมํ พนฺธสรีรํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ หารเกยูราทินา ปุริสสรีรมิว พนฺธสรีรํ สทฺทาลงฺการอตฺถาลงฺกาเรหิ วินฺทนียตรํ โหตีติ ทสฺเสตุมาห "**ตํ ตุ**อิจฺจาทิ. ตุสทฺโท วิเสสวจนิจฺฉายํ. **ตํ** พนฺธสรีรํ ตุ **อลงฺการา** อลงฺกริยติ ตํ พนฺธสรีรเมเตหีติ ปสาทาทโย สทฺทาลงฺการา สภาววุตฺยาทโย อตฺถาลงฺการา จ **วินฺทนียตรตฺตนํ** อติสเยน วินฺทนียภาวํ อสฺสาทนียภาวํ **ปาเปนฺติ** นยนฺติ. สพฺพถา นิทฺโทสภูตานํ สทฺทตฺถานํ อญฺญมญฺญานุรูปโต สหิตภาเวน ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมนฺนาคตํ ตาทิสปุริสสรีรมิว วินฺทนียมฺปิ สมานํ อลงฺกาเรหิ ปสาธิเต สติ อจฺจนฺตเมว วินฺทนียํ สิยาติ อธิปฺปาโย.

[๙]◈ ปุนปิ ตสฺเสว พนฺธสฺส เภทํ กเถตุํ "**นิพนฺโธ จา**ทิมาห. ปุน **นิพนฺโธ จ** มุตฺตกาทีหิ จตูหิ อวินาภาวโต มหากพฺพาทิสภาเวน นิรนฺตรํ กตฺวา พนฺโธ จ **อนิพนฺโธ จ** เกวลํ มหากพฺพาทิสภาเวน มุตฺตกตฺตา อนิรนฺตรํ กตฺวา พนฺโธ จาติ โสว พนฺโธ ทุวิธา **นิรุปฺปิเต** นิจฺฉียเต. ปุนปิ โส พนฺโธ สกฺกฏปากตอปพฺภํสเปสาจิกมิสฺสภาสาเภเทน ปญฺจวิโธ. สิงฺคารปธานนจฺจสงฺขาตลาสฺยาทีนํ ทสฺสนปฺปธานตฺตา ตาทิสํ นจฺจํ ทสฺสนียํ, ตทญฺญํ กพฺพํ สวนียมิติ วพฺญชนเภทโต ทุวิโธ จ โหติ. โส สพฺโพปิ ปโยชนาภาวโต อิห น คหิโต. ตตฺถ **สกฺกฏํ** นาม เทวตาภาสา. ตโต เกหิจิ อกฺขเรหิ ภินฺนํ **ปากตํ** นาม. ตํ ปน ตพฺภวตสฺสมเทสิยมิสฺสวเสน

จตุพฺพิธํ โหติ. ตตฺถ สกฺกฏโต วณฺณญฺญตฺตมตฺเตน นิพฺพตฺตํ **ตพฺภวํ** นาม, ตํ มหินฺทสินฺธวาทิ. **ตสฺสมํ** หิริหรกมลาทิ. เทเส ปสิทฺธํ **เทสิยํ**. **มิสฺสํ** นาม ตพฺภวาทีหิ สมฺมิสฺสํ. **อปพฺภํโส** นาม โคปาลกาทีนํ วาจา. โส จ ตพฺภวาทีหิ จตุพฺพิโธ นาครอุปนาครวุทฺธเภเทน ติวิโธ จ โหติ. ปิสาจานํ วจนํ **เปสาจิกํ**. เตหิ สกฺกฏาทีหิ สมฺมิสฺสํ **มิสฺสํ** นาม โหติ. อิทานิ อีทิสปฺปเภทวนฺตพนฺธสฺส อลงฺกาเรน โสภนตฺตํ วตฺตุํ "**ตํ ตุ**จฺจาทิมาห. **ตํ ตุ** ตํ ปน วุตฺตปฺปการํ พนฺธสรีรํ **อลงฺการา** ปสาทาทิสทฺทาลงฺการา สภาววุตฺยาทิอตฺถาลงฺการา จ **วินฺทนียตรตฺตนํ** อติสยปสาทนียตฺตํ ปาเปนฺติ. นิรนฺตรํ พนฺโธ นิพนฺโธติ จ, น นิพนฺโธ อนิพนฺโธติ จ, อติสเยน วินฺทนีโย วินฺทนียตโร, ตสฺส ภาโว วินฺทนีย-ตรตฺตนนฺติ จ วิคฺคโห.

๑๐. อนวชฺชํ มุขมฺโภช- มนวชฺชา จ ภารตี
อลงฺกตาว โสภนฺเต กึ นุ'เต นิรลงฺกตา.

[๑๐]◉ ตเมว สมตฺเถติ "**อนวชฺช**มิจฺจาทินา. **อนวชฺชํ** อญฺญมญฺญานุรูปา-ธิกตเนตฺตกณฺณาทิอวยเวน ปิฬกติลกกาฬกาทฺยนาหตาย จ สุนฺทรภาวโต อครหิตํ **มุขมฺโภชํ** วทนารวินฺทญฺจ ตถา **อนวชฺชา** ปทาทิโทสานภิภูตาย สุนฺทรภาเวน อครหิตา **ภารตี** จ วาณี อุปจารโต ตปฺปฏิปาทนีโย อตฺโถ จาติ **เอเต อลงฺกตาว** มุขํ ติลกตาฬงฺกาทินาลงฺกาเรน, สทฺทตฺถา สทฺทาลงฺการอตฺถาลงฺกาเรหิ ปสาธิตา สชฺชิตา เอว, **นิรลงฺกตา** ตถา อปสาธิตา อสชฺชิตา **โสภนฺเต กึ นุ**, น โสภนฺเตวาติ วิตกฺเกมีติ อตฺโถ. นุอิติ วิตกฺเก.

[๑๐]◈ ตเมว "**อนวชฺช**มิจฺจาทินา สมตฺเถติ. วณฺณสณฺฐานาทิอวยวสมฺปตฺติยา จ ปิฬกติลกกาฬกาทิโทสรหิตตฺตา จ อนินฺทิตํ มุขมฺโภชญฺจ อนวชฺชา ปทโทสวากฺยโทสอตฺถโทเสหิ อมิสฺสตฺตา อครหิตา **ภารตี** วาณี จ อเภโท-

ปจาเรน ตปฺปฏิปาทนียตฺโถ จาติ อิเม **อลงฺกตาว** กุณฺฑลติลกาทิอาภรเณหิ จ สทฺทาลงฺการอตฺถาลงฺกาเรหิ จ สชฺชิตา เอว, **นิรลงฺกตา** เตหิ อวิภูสิตา **โสภนฺเต กึ นุ**, น โสภนฺเตติ มญฺเญ. นตฺถิ อวชฺชมสฺสาติ จ, มุขเมว อมฺโภชมิติ จ วิคฺคโห. กิมิติ ปฏิเสเธ. **นุ**อิติ วิตกฺเกติ.

๑๑. วินา คุรูปเทสํ ตํ พาโล’ลงฺกตฺตุมิจฺฉติ
สมฺปาปุเณ น วิญฺญูหิ หสฺสภาวํ กถํ นุ โส.

[๑๑]◉ อลงฺกรณญฺจ เตสํ วินา คุรูปเทเสน กโรนฺโต วินา ปหาสํ นาปรํ วิเสสมธิคจฺฉตีติ ทสฺเสตุํ สิเลสาลงฺการมาห “**วินา**ติอาทิ. **คุรูนํ** ปสาธโนปาโยปเทสกานํ อลงฺการการโณปาโยปเทสกานํ วา **อุปเทสํ** “เอตฺถ เอวํ กเต โสเภยฺยาติ อุปทิสนํ **วินา** ปริจฺจชฺช มุขสฺส พนฺธสฺส จ อลงฺกรณานภิญฺญตาย **พาโล** อญฺญาณโก โย โกจิ ปุคฺคโล **ตํ** มุขํ พนฺธํ วา **อลงฺกตฺตุํ** อนุรูปวเสน สชฺเชตุํ **อิจฺฉติ** อธิปฺเปติ, **โส** ตาทิโส อญฺญาณปุคฺคโล **วิญฺญูหิ** ตพฺพิทูหิ ปณฺฑิตชเนหิ **หสฺสภาวํ** อวหาสํ **กถํ** เกน ปกาเรน **น สมฺปาปุเณยฺย**. “กิมิทํ อญฺญาณปุริเสน กรียตีติ หสนฺเตวาติ อธิปฺปาโย. นุอิติ วิตกฺเก.

[๑๑]◈ อิทานิ ปทาทิโทสรหิตพนฺธสรีรสฺส อลงฺกาเรหิ ภูสนมฺปิ คุรูปเทสสหิตเมว เสฏฺฐนฺติ ทสฺเสตุํ “**วินา คุรูปเทส**มิจฺจาทิสิเลสาลงฺการมาห. **พาโล** มุขาทิสรีราลงฺกาเร พนฺธาลงฺกาเร วา อสมตฺโถ โย โกจิ **คุรูปเทสํ วินา** สรีราลงฺการกรณสฺส พนฺธาลงฺการกรณสฺส วา อนุรูโปปเทสมนฺตเรน **ตํ** สรีรํ พนฺธํ วา **อลงฺกตฺตุํ** ติลกตาฑงฺกาทีหิ สทฺทาลงฺการอตฺถาลงฺกาเรหิ วา สชฺเชตุํ อิจฺฉติ เจ, โส **วิญฺญูหิ** ตทุภยญฺญูหิ **หสฺสภาวํ** อวหสิตพฺพตํ **กถํ น สมฺปาปุเณ**, ปาปุณาเตฺยว, ตสฺมา คุรูหิ สาทรโต อุคฺคณฺหิตฺวา กตฺตพฺพนฺติ ภาโว.

๑๒. คนฺโถปิ กวิวาจาน- มลงฺการปฺปกาสโก
ยาติ ตพฺพจนียตฺตํ ตพฺโพหารูปจารโต.

[๑๒]◉ นนุ สทฺทคมฺมา อตฺถคมฺมา จ อลงฺการาติ คนฺโถ กถนฺติ อาห "**คนฺโถปี**ติอาทิ. **กวิวาจานํ** กวิปฺปโยคานํ สมุทายรูปานํ, ปฏิปาทนียตาย ตพฺพจนียานญฺจ อตฺถานํ **อลงฺการปฺปกาสโก** อลงฺการานํ ยถาวุตฺตานํ วิภาวิโต **คนฺโถปิ** กิริยากปฺปสงฺขาตํ สตฺถมฺปิ **ตพฺพจนียตฺตํ** เตน อลงฺการสทฺเทน วาจฺจตํ **ยาติ** อุปคจฺฉติ. กินฺติ อาห "**ตพฺโพหารูปจารโต**ติ. ตสฺส กตโวหารสฺส อลงฺการสทฺทสฺส ตสฺมึ วา มณฺฑนวิเสเส ปวตฺตสฺส อลงฺการโวหารสฺส อุปจรณํ โสยมิตฺยเภเทน ปริกปฺปนํ อุปจาโร. กสฺมา ? ปฏิปาทนียปฏิปาทกานํ อเภทวเสน การเณ การิยสฺส อุปจริยโตติ อธิปฺปาโย.

[๑๒]◈ อิทานิ สทฺทาลงฺการอตฺถาลงฺการคนฺโถ กถมลงฺกาโรติ อาห "**คนฺโถ**จฺจาทิ. **กวิวาจานํ** กวีหิ วุตฺตวากฺยสงฺขาตานํ อุปจารโต ตปฺปฏิปาทนียอตฺถสงฺขาตานญฺจ กวิปฺปโยคานํ **อลงฺการปฺปกาสโก** สทฺทตฺถาลงฺการปฺปกาสโก **คนฺโถ อปิ** กิริยากปฺปสงฺขาตํ สตฺถมฺปิ **ตพฺโพหารูปจารโต** ตสฺส อลงฺกาโรติ กตโวหารสฺส อลงฺการสทฺทสฺส การเณ การิยูปจาเรน ตพฺพจนียตฺตํ เตน อลงฺการสทฺเทน วตฺตพฺพตํ ยาติ. อปิสทฺโท อลงฺการมเปกฺขติ. อลงฺกาเร ปกาเสติ, อลงฺการานํ วา ปกาสโกติ จ, เตน วจนีโย, ตสฺส ภาโวติ จ วิคฺคโห. เอตฺถ ภาโวติ วาจฺจวาจกสมฺพนฺโธ. ตสฺส สทฺทาทิอลงฺการสฺส โวหาโรติ จ, ตพฺโพหารสฺส อลงฺการสทฺทสฺส อุปจาโรติ จ วากฺยนฺติ.

๑๓. ทุวิปฺปการา อลงฺการา ตตฺถ สทฺทตฺถเภทโต
สทฺทตฺถา พนฺธนามาว ตํสชฺชิตตทาวลิ.

[๑๓]◉ อิทานิ ยถาวุตฺตอลงฺการานํ ปเภทํ ตปฺปสงฺกํ ตํพนฺธสรีรญฺจ

เหฏฺจา วุตฺตมฺปิ เอกโต สมฺพนฺเธตฺวา ทสฺเสตุํ “**ทฺวิปฺปการา**ทิ อารทฺธํ. **ตตฺถ** ตสฺมึ กิริยากปฺปสงฺขาเต คนฺเถ ตสฺมึ วา พนฺธาลงฺการาธิกาเร **อลงฺการา** ยถาวุตฺตา ทฺวิปฺปการา โหนฺติ. กถํ ? สทฺทเภทโต อตฺถเภทโต จ สทฺทาลงฺการา อตฺถาลงฺการาติ อลงฺการา ทฺวิปฺปการา โหนฺตีติ อตฺโถ. เยสํ เภเทน เต ทฺวิปฺปการา, เต สทฺทา อตฺถา จ. “พนฺโธ อิติ วุตฺตํ นามํ ยสฺสา อาวลิยา สา **พนฺธนามา เอว**. **ตํสชฺชิตตทาวลิ** เตหิ อลงฺกาเรหิ สชฺชิตา ปกาสิตา ตํสชฺชิตา, เตสํ สทฺทตฺถานํ อาวลิ สมุทายา, มหาวากฺยํ อนฺตรวากฺยํ วา. ปริปุณฺโณ พนฺโธ มหาวากฺยํ, มุตฺตกาทโยวยวา อนฺตรวากฺยานิ, ตํสชฺชิตตทาวลิกํ ปสิทฺธภาเวน อนุ-วทิตฺวา อปฺปสิทฺธา สทฺทตฺถา วิธียนฺเต.

[๑๓]◈ อิทานิ ยถาวุตฺตอลงฺการานํ อวุตฺตเภทญฺจ ตทาธาราธิกตํ ยถาวุตฺต-พนฺธสรีรญฺจ เอกโต ทสฺเสตุํ “**ทฺวิปฺปกาเร**จฺจาทิมาห. **ตตฺถ** ตสฺมึ กิริยา-กปฺปสงฺขาเต อลงฺการคนฺเถ, โน เจ, อลงฺการาธิกาเร วา **อลงฺการา** วกฺขมานาลงฺการา **สทฺทตฺถเภทโต** สทฺทาลงฺการอตฺถาลงฺการเภเทน ทฺวิปฺ-ปการา โหนฺติ, เยสํ เภเทน อลงฺการา ภินฺนา, เต สทฺทตฺถา พนฺธนามาว. **ตํสชฺชิตตทาวลิ** เตหิ สทฺทตฺถาลงฺกาเรหิ อลงฺกตา, เตสํ สทฺทตฺถานํ มหากพฺพาทิสมุทายรูปา, ปฏิปาฏิพนฺโธติ วุตฺตํ โหติ. “พนฺโธ อิติ นามํ ยสฺเสติ จ, เตหิ สทฺทตฺถาลงฺกาเรหิ สชฺชิตาติ จ, เตสํ สทฺทตฺถานํ อาวลีติ จ สมาโส.

๑๔. คุณาลงฺการสํยุตฺตา อปิ โทสลวงฺกิตา
ปสํสิยา น วิญฺญูหิ สา กญฺญา วิย ตาทิสี.

[๑๔]◉ เอวํ คุเณน อลงฺกาเรน สชฺชิตาปิ สา สทฺทตฺถาวลิ อปฺปเกนปิ โทเสน สํยุตฺตา สตี อสมฺผุสิตพฺพาว วิญฺญูหิ สิยาติ ทสฺเสตุมาห “**คุณ**อิจฺจาทิ. สทฺทาลงฺการาขฺเยน คุเณน อตฺถาลงฺกาเรน จ **สํยุตฺตาปิ**

วิเสเสน สชฺชิตาปิ สทฺทตฺถาวลิ **โทสลเวน** โทสเลเสนาปิ **องฺกิตา** อภิลญฺฉิตา สตี **วิญฺญูหิ** คุณโทสวิภาควิทูหิ ปณฺฑิตปุริเสหิ **น ปสํสิยา** เนว ปสํสิตพฺพา. กา วิยาติ อาห “**กญฺญา วิย ตาทิสี**ติ. ยถา หิ กญฺญา ทสวสฺสิกา สนฺนทฺธโยพฺพนาภิมุขภาเวน ชนนยนมโนวิลุมฺปินีคุเณน อาภรณ-วิเสเสน จาลงฺกตา เกนจิ กุฏฺฐโทสเลเสน องฺกิตา วิญฺญูนํ อสมฺผุสนียา สิยา, ปเควาปรา, เอวเมว สทฺทตฺถาวลิปิ อปฺปเกนปิ สทฺทรูเปน อตฺถลกฺขเณน จ โทเสน กุฏฺฐกปฺเปน วชฺชนียา เอว วิญฺญูนํ, ปเคว พหุนาติ วุตฺตํ โหติ.

[๑๔]◈ เอวํ สทฺทตฺถานํ คุณีภูเตหิ อลงฺกาเรหิ สชฺชิตา สทฺทตฺถาวลิ เกนจิ ปทาทิโทเสน อภิลกฺขิตา เจ, อปฺปสตฺถาติ ทสฺเสนฺโต “**คุณาลงฺการิ**จฺ-จาทิมาห. **คุณาลงฺการสํยุตฺตา อปิ** สทฺทาลงฺการสงฺขาตคุเณน อตฺถาลงฺกาเรน จ วิเสเสน ยุตฺตาปิ **สา** สทฺทตฺถาวลิ **โทสลวงฺกิตา** ปทโทสาทินา อณุ-มตฺเตนปิ โทเสน องฺกิตา ยุตฺตา สหิตา **ตาทิสี** คุณาลงฺการสํยุตฺตาปิ โทสลวงฺกิตา **กญฺญา วิย** ทสวสฺสิกา โยพฺพนปฺปตฺตา วนิตาว **วิญฺญูหิ** คุณโทสปริกฺขเกหิ **น ปสํสิยา** น ปสํสิตพฺพา. ยถา หิ ทสวสฺสิกา อิตฺถี ปิยสภาวสณฺจิตา มนุญฺเญหิ คุเณหิ, โสภนานุรูปคีเวยฺยาทิอาภรณวิเสเสหิ ยุตฺตาปิ ทิสฺสมาเนน เกนจิ เสตกุฏฺฐลเวน ยุตฺตา สมานา คุณโทสปริกฺ-ขเกหิ ทสฺสนียา น โหติ, เอวํ วุตฺตปฺปการาปิ พนฺธปทฺธติ กุฏฺฐ-ตุลฺเยน เกนจิ ปทาทิโทเสน ยุตฺตา วิญฺญูหิ อสฺสาทนียาติ อธิปฺปาโย. โทสานํ ลโว, เตน องฺกิตาติ จ, สา วิย ทิสฺสตีติ ตาทีสีติ จ วิคฺคโห.

๑๕. เตน โทสนิราโสว มหุสฺสาเหน สาธิโย
นิทฺโทสา สพฺพถา สา’ยํ สคุณา น ภเวยฺย กึ.

[๑๕]◉ ยโต เอวํ, **เตน** ตสฺมา การณา **มหุสฺสาเหน** มหตา วายาเมน **โทสานํ** ปทโทสาทีนมนตฺถนิมิตฺตานํ **นิราโสว** สตฺถทิฏฺฐิยา สตฺถปฺปภาวโต

ปริจฺจาโคเยว **สาธิโย** สาเธตพฺโพ. “วิญฺญูหีติ เสโส. เอวํ โทสนิราเส โก คุโณ อุปลพฺภตีติ เจ, **สพฺพถา** สพฺพปฺปกาเรน **นิทฺโทสา** โทเสหิ นิคฺคตา **สายํ** สทฺทตฺถาวลิ **สคุณา** สทฺทาลงฺการสงฺขาเตหิ คุเณหิ สหิตา **น ภเวยฺย กึ** ภวเตฺยว, คุณรหิตํ ตํอลงฺกตมนุปาเทยฺยํ สิยาติ อธิปฺปาโย.

[๑๕]◈ เตน ยโต โทสยุตฺตา วิญฺญูหิ อนุปาเทยฺยา, ตสฺมา **มหุสฺสาเหน** อธิกวายาเมน **โทสนิราโสว** ปทโทสาทีนํ นิรากรณเมว **สาธิโย** อเนกสตฺถ-วิสยาย ปญฺญาย วิญฺญูหิ สาเธตพฺโพ เอวํ สติ **สพฺพถา** สพฺพากาเรน **นิทฺโทสา** โทสรหิตา **สา อยํ** สทฺทตฺถาวลิ **สคุณา** สทฺทาลงฺการสงฺขาเตหิ คุเณหิ ยุตฺตา **น ภเวยฺย กึ**, คุณยุตฺตา ภเวยฺยาติ อธิปฺปาโย. โทสานํ นิราโสติ จ, นตฺถิ โทสา เอติสฺสา, นิคฺคตา โทเสหิ วาติ จ, สห คุเณหิ วตฺตมานาติ จ วิคฺคโห.

๑๖. สา’ลงฺการวิยุตฺตาปิ คุณยุตฺตา มโนหรา
นิทฺโทสา โทสรหิตา คุณยุตฺตา วธู วิย.

[๑๖]◉ กึการณเมวํภูโต โทสปริจฺจาเคน คุณาทาเนน พนฺโธติ อาห “**สา’ลงฺกาเร**จฺจาทิ. **สา** สทฺทตฺถาวลิ อลงฺกาเรหิ วิยุตฺตาปิ สตี **นิทฺโทสา** สพฺพปฺปกาเรน โทเสหิ นิคฺคตา คุเณหิ สทฺทาลงฺการสงฺขาเตหิ สํยุตฺตา ชนานมานนฺทสนฺโทหาภิสนฺทเนกเหตุตาย มโน หรติ อตฺตโน สนฺติกมากฑฺฒตีติ **มโนหรา** โหตีติ. ตตฺโถทาหรณมาห “**โทสรหิตา คุณยุตฺตา วธู วิยา**ติ. ยถา เยน เกนจิปิ โทเสน วิรหิตา วธู มนาป-จาริตาทีหิ คุณวิเสเสหิ สํยุตฺตา สตี เกนจิ อาภรเณน อมณฺฑิตา อปสาธิตาปิ กินฺนาม มธุรา กวีนํ ปสาธนํ กินฺนาม มโนหรา โหติ, เอวมยํ สทฺทตฺถาวลิปิ มโนหรา โหตีติ อตฺโถ.

[๑๖]◈ อิทานิ โทสปริจฺจาเคน คุณาทาเน ปโยชนํ ทสฺเสติ “**สา’ลงฺการ-**

วิยุตฺเตจฺจาทินา. **สา** สทฺทตฺถาวลิ อลงฺกาเรหิ วิยุตฺตา สตีปิ **นิทฺโทสา** สพฺพปฺปกาเรน โทสรหิตา **คุณยุตฺตา** ตโตเยว คุณีภูตา สทฺทาลงฺกาเรน ยุตฺตา **โทสรหิตา** ทุพฺพณฺณทุสฺสณฺฐานาทิโทเสหิ ปริจฺจตฺตา **คุณยุตฺตา** หทยงฺคมคุณยุตฺตา **วธู** วิย องฺคนา วิย **มโนหรา** สาธุชเน อาราเธติ.

๑๗. ปเท วากฺเย ตทตฺเถ จ โทสา เย วิวิธา มตา
โสทาหรณ'เมเตสํ ลกฺขณํ กถยามฺย'หํ.

[๑๗]◉ ยโต เอวํ คุณาลงฺการสํยุตฺตายปิ โทสลวงฺกิตาย วิญฺญูนมนาทรณียตา, อลงฺการวิยุตฺตาปิ โทสาภาเวน คุณยุตฺตาย มโนหรตา, เอวมนตฺถาวหสฺสาปิ โทสสฺส ปริหริตพฺพตา สตฺถทิฏฺฐิยา, ตสฺมา เต โทเส ทสฺเสตุํ ปฏิชานาติ "**ปเท**ติอาทินา. เตสํ ปทานํ วากฺยานํ อตฺโถ **ตทตฺโถ**, ตสฺมึ. อุทาหรียติ ลกฺขฺยภาเวนาติ อุทาหรณํ, สห อุทาหรเณหีติ โสทาหรณํ. ลกฺขิยติ ลกฺขิยมเนนาติ ลกฺขณํ.

[๑๗]◈ เอวํ อลงฺการยุตฺตาปิ อปฺปเกน โทเสน ยุตฺตพนฺธสฺส อนุปาเทยฺยตฺตา, อลงฺการอลงฺกรเณ อสติปิ โทสรหิเต วิญฺญูหิ อุปาเทยฺยตฺตา จ มุขฺยสฺส โทสปริหารสฺส อวสฺสํ กตฺตพฺพตฺตา อิทานิ อธิคตโทเส ทสฺเสตุํ ปฏิชานาติ "**ปเท วากฺเย**จฺจาทินา. **ปเท** นามาทิจตุพฺพิธปเท จ, **วากฺเย** "สฺยาทฺยนฺต-ตฺยาทฺยนฺตานํ จโย วากฺยํ สการกกิริยาติ วุตฺตลกฺขเณ วากฺเย จ, **ตทตฺเถ** จ เตสํ ปทวากฺยานํ อตฺเถ จ **วิวิธา** อเนกปฺปการา **เย โทสา** วิญฺญูหิ โทสภาเวน **มตา** เญยฺยา, เอเตสํ ปทาทิโทสานํ **โสทาหรณํ** อุทาหรณ-สหิตํ ลกฺขณํ อหํ กถยามิ. เอตฺถ จ —

"ปทํ จตุพฺพิธํ วุตฺตํ นามาขฺยาโตปสคฺคิกํ
นิปาตกญฺจ ตญฺญูหิ อสฺโส ขลฺวาภิธาวตีติ"[๔๑]

---

๔๑ รูป.ฏีกา. ๒/๖๐

วุตฺตนิยาเมน ปทํ ตาว ทฏฺฐพฺพํ. อุทาหรียนฺติ ลกฺขิยภาเวนาติ อุทาหรณานีติ จ, สห อุทาหรเณนาติ โสทาหรณนฺติ จ, ลกฺขียติ ลกฺขิยมเนนาติ จ วิคฺคโห.

ปทโทสอุทฺเทส

๑๘. วิรุทฺธตฺถนฺตราธฺยตฺถ- กิลิฏฺฐานิ วิโรธิ จ
เนยฺยํ วิเสสนาเปกฺขํ หีนตฺถก'มนตฺถกํ. (๘)

วากฺยโทสอุทฺเทส

๑๙. โทสา ปทาน วากฺยาน- เมกตฺถํ ภคฺครีติกํ
ตถา พฺยากิณฺณคามฺมานิ ยติหีนํ กมจฺจุตํ
อติวุตฺต'มเปตตฺถํ สพนฺธผรุสํ ตถา. (๙)

วากฺยตฺถโทสอุทฺเทส

๒๐. อปกฺกโม'จิตฺยหีนํ ภคฺครีติ สสํสยํ
คามฺมํ ทุฏฺฐาลงฺกตีติ โทสา วากฺยตฺถนิสฺสิตา. (๖)

ปทโทสาทิอุทฺเทสวณฺณนา

[๑๘-๒๐][◉] อิทานิ ยถาปฏิญฺญาเต โทเส อุทฺทิสติ "**วิรุทฺธตฺถนฺตร**อิจฺจาทินา. วิรุทฺธํ อตฺถนฺตรํ ยสฺส ตํ วิรุทฺธตฺถนฺตรํ. กึ ตํ ? ปทํ. เอวมุปริปิ ยถาโยคํ. อธิโก อตฺโถ วิเสสฺยสฺส เยน ตํ **อธฺยตฺถํ**. นียติ อวุตฺโต เหตุ เอตฺถ อานียตีติ **เนยฺยํ**. **โทสา ปทานนฺ**ติ เยหิ โทเสหิ ปทานิ ทุฏฺฐานิ,

เต วิรุทฺธตฺถนฺตรตาทโย ปทานํ โทสาติ อตฺโถ. เอวมุปริปิ ยถาโยคํ. วากฺยานํ โทสาติ สมฺพนฺโธ. ภคฺคา รีติ กโม ยสฺมึ ตํ **ภคฺครีติกํ**, วากฺยํ. อปกฺกมตาทโย วากฺยตฺถโทสา วากฺยตฺถานํ โทสโต. วากฺยํ ทุฏฺฐํ สิยาติ วากฺยเมว วิเสสฺยเต. เตน สพฺพตฺถ นปุํสกลิงฺเคน นิทฺเทโส.

[๑๘-๒๐]◈ อิทานิ กเถตพฺพภาเวน ปฏิญฺญาเต โทเส อุทฺทิสนฺโต **"วิรุทฺธ ฯเปฯ นิสฺสิตา**ติ อาห. กวีหิ อิจฺฉิตตฺถโต วิรุทฺโธ อญฺญตฺโถ ยสฺส ปทสฺสาติ ตํ **วิรุทฺธตฺถนฺตรํ** นาม. วิเสสฺยสฺส อธิกตฺถภาวกรณโต อธฺยตฺถํ นาม. กวีหิ อิจฺฉิตตฺถสฺสาวีกรเณ อวิสทตฺตา **กิลิฏฺฐํ** นาม. เทสกาลกลาทีนํ วิรุทฺธตฺตา วิโรธิ นาม. อญฺญมาหริตฺวา วตฺตพฺพโต **เนยฺยํ** นาม. วิเสสนํ ปตฺวาว สาตฺถกภาวปฺปตฺติโต **วิเสสนาเปกฺขํ** นาม. วิเสสฺยสฺส หีนตาปาทนโต **หีนตฺถกํ** นาม. อตฺถรหิตตฺตา **อนตฺถกํ** นามาติ อิเม อฏฺฐ ปทนิสฺสิตตฺตา **ปทโทสา** นาม.

วุตฺตตฺถสฺเสว ปุน วจนโต **เอกตฺถํ** นาม. ภินฺนกฺกมตฺตา **ภคฺครีติกํ** นาม. ตถา สมฺโมหการณตฺตา **พฺยากิณฺณํ** นาม. วิสิฏฺฐวจนวิรหโต **คามฺมํ** นาม. ยติสมฺปตฺติวิรหโต **ยติหีนํ** นาม. ปทตฺถกฺกมโต จุตตฺตา **กมจฺจุตํ** นาม. โลกิยํ โวหารมติกฺกมฺม วุตฺตตฺตา **อติวุตฺตํ** นาม. สมุทายตฺถโต อปคตตฺตา **อเปตตฺถํ** นาม. พนฺธผรุสยุตฺตตฺตา **พนฺธผรุสํ** นาม. เตน สหิตํ สพนฺธผรุสนฺติ อิเม นว **วากฺยานํ ตถา** โทสา นาม. เอตฺถ **ตถา**สทฺโท "โทสาติ ปทํ อุปสํหรติ.

อปคตกฺกมตฺตา **อปกฺกมํ** นาม. อุจิตภาวสฺส ปริหีนตฺตา **โอจิตฺย-หีนํ** นาม. ภินฺนวิภตฺติกฺกมตฺตา **ภคฺครีติ** นาม. สํสยชนนโต **สสํสยํ** นาม. ทุปฺปตีติกรตฺตา **คามฺมํ** นาม. ทูสิตาลงฺการตฺตา **ทุฏฺฐาลงฺกติ** นามาติเม ฉ วากฺยตฺถนิสฺสิตตฺตา **วากฺยตฺถโทสา** นาม.

อญฺโญ อตฺโถ อตฺถนฺตโร. วิรุทฺโธ อตฺถนฺตโร ยสฺสาติ วิคฺคโห.

โทสปกาสกปทมฺปิ โทสโต อพฺยติริตฺตตฺตา โทโส นาม. เอวํ สนฺเตปิ สมาเสน ปทสฺส คหิตตฺตา นปุํสกํ โหติ. เอเสว นโย อิโต ปเรสุปิ. วิเสสฺยสฺส อธิโก อตฺโถ ยสฺส ตํ, กิลิฏฺจํ วิย กิลิฏฺจํ. ยถา หิ มลคฺคหิโต อาทาโส อตฺตโน กิลิฏฺจตฺตา มุขาทีนํ ปกาสเน อวิสโท โหติ, เอวมธิปฺเปตตฺถปฺปกาสเน อสมตฺถํ ปทํ กิลิฏฺจํ นาม. วิโรโธ อสฺส อตฺถีติ **วิโรธิ**. นียติ อวุตฺโต เหตุ เอตฺถาติ เนยฺยํ. วิเสสเน อเปกฺขา ยสฺส ตํ. หีโน วิเสสฺยสฺส อตฺโถ เยน ตํ. นตฺถิ อตฺโถ ยสฺส ตนฺติ วิคฺคโห.

ปทโทสานํ อนญฺญตฺเตปิ วิกปฺปนาเภทโต "**ปทานํ โทสา**ติ วุตฺตํ ยถา "สิลาปุตฺตกสฺส สรีรนฺติ. **วากฺยานํ โทสา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย. เอโก อตฺโถ ยสฺส ตํ. ภคฺคา รีติ กโม ยสฺส ตํ. วิสุํ วิสุํ อากิณฺณํ พฺยากิณฺณํ. คาเม ภโว คามฺโม, อพฺยตฺตานํ โวหาโร. ตปฺปกาสกปทมฺปิ อุปจารโต คามฺมํ นาม. ยติ หีนา เอตฺถาติ ยติหีนํ. กมโต จุตํ กมจฺจุตํ. อติกฺกมฺม วุตฺตํ อติวุตฺตํ. อตฺถโต อเปตํ อเปตตฺถํ. พนฺเธ ผรุสํ ผรุสตา ยตฺถ ตํ. อปคโต กโม ยสฺมา ตํ. โอจิตฺยํ หีนํ ยตฺถ ตํ. ภคฺคา รีติ ยตฺถ ตํ. สห สํสเยน วตฺตตีติ ตํ. คามฺมํ วุตฺตนยเมว. ทุฏฺจา ทูสิตา อลงฺกติ อลงฺกาโร ยตฺถ ตํ. วากฺยานํ อตฺโถ, ตนฺนิสฺสิตา วากฺยตฺถนิสฺสิตาติ วิคฺคโห. เอตฺถ อนตฺถกาเปตตฺถโทสทฺวยํ ปทวากฺยโต ภินฺนํ, อญฺญํ ภคฺครีติโทสทฺวยํ คามฺมทฺวยํ กมจฺจุตอปกฺกมทฺวยญฺจ วากฺยวากฺยตฺถโต ภินฺนํ.

ปทโทสนิทฺเทสวณฺณนา

๒๑. วิรุทฺธตฺถนฺตรํ ตํ หิ ยสฺส'ญฺญตฺโถ วิรุชฺฌติ
อธิปฺเปเต ยถา เมโฆ วิสโท สุขเย ชนํ.[๔๒]

---

๔๒ กาพฺยา. ๓/๑๓๑

[๒๑]◉ อโถทฺเทสกฺกเมน ปทาทิโทเส อุทาหรติ “**วิรุทฺธิ**จฺจาทินา. **หิ** ยสฺมา การณา ปสิทฺธิยํ วา หิสทฺโท. ยสฺส ปทสฺส **อญฺโญ** อธิปฺเปตโต อปโร อตฺโถ **อธิปฺเปเต** วตฺตุมิจฺฉิเต อตฺเถ วิรุชฺฌตีติ อนุวทิตฺวา ตสฺมา “**ตํ วิรุทฺธตฺถนฺตรนฺ**ติ วิธียเต. “**ยเถ**ตฺยุทาหรติ. ยถา อิทํ วิรุทฺธตฺถนฺตรํ, ตถา อญฺญมฺปิ ตาทิสํ ทฏฺฐพฺพํ. น ตฺวิทเมเวติ ยถาสทฺทสฺส อตฺโถ. เมโฆ วิสโท สุขเย ชนนฺติ. วิสํ อุทกํ, ตํ ททาตีติ **วิสโท เมโฆ** วาริ-วโห **ชนํ** โลกํ **สุขเย** สุขยตีติ กวิจฺฉิตตฺโถ. **วิส**สทฺโท ครฬสฺส จ วาจโก สิยาติ ครฬโท เมโฆ มารยติ, น ปน สุขยตีติ “วิสโทติ วิเสสนปทสฺส วิรุทฺธตา.

[๒๑]◈ อิทานิ อุทฺทิฏฺฐานุกฺกเมน วิรุทฺธตฺถนฺตราทีนํ สลกฺขณลกฺขิยํ ทสฺเสนฺโต “**วิรุทฺธิ**จฺจาทิมาห. **ยสฺส** ปทสฺส **อญฺญตฺโถ** กวิจฺฉิตตฺถโต อญฺโญ อตฺโถ **อธิปฺเปเต** อิจฺฉิตตฺเถ **หิ** ยสฺมา วิรุชฺฌติ, ตสฺมา **ตํ** ปทํ **วิรุทฺธตฺถนฺตรํ** นาม. ปสิทฺธิยํ วา หิสทฺโท. ตถา เหส อปฺปสิทฺธํ วิรุทฺธตฺถนฺตรํ “ยสฺส อญฺญตฺโถ อธิปฺเปเต วิรุชฺฌตีติ ปกาเสตฺวา ตสฺมึ ปกาสิตตฺถวิสเย วตฺตติ. “ตํ หีติ โยชิตตฺตา “ยสฺส อญฺญตฺโถ อธิปฺเปเต วิรุชฺฌตีติ ลกฺขณํ ปสิทฺธ-ภาเวน อนุวทิตฺวา “ตํ วิรุทฺธตฺถนฺตรนฺติ อนุวทิตพฺพอปฺปสิทฺธวิรุทฺธตฺถนฺตรํ วิธียเต ยถา “โย กุณฺฑลี, โส เทวทตฺโตติ. อุปริ ปสิทฺธานุวาเทน อปฺปสิทฺธวิธานเมว ทฏฺฐพฺพํ. “ยถา ฯเปฯ ชนนฺติ อุทาหรณํ ลกฺขิยํ ทสฺเสติ. “ยถา เมโฆ วิสโทจฺจาทิ วิรุทฺธตฺถนฺตรสฺส อุทาหรณํ, เอวมีทิส-มญฺญมฺปิ อิมสฺสุทาหรณํ, น เกวลํ “เมโฆจฺจาทิเมว ภวตีติ วุตฺตํ โหติ. ยถาสทฺโท เจตฺถ อิวสทฺทปริยายตฺเถปิ อุทาหรณตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ, อุปริเปฺยวํ. **เมโฆ** อมฺพุธโร **วิสโท** วิสสงฺขาตํ ชลํ ททนฺโต ชนํ **สุขเย** สุขยตีติ กวีหิ อธิปฺเปตตฺโถ. เอตฺถ **วิส**สทฺทสฺส ครฬสงฺขาตสปฺปวิส-วาจกตฺตา “วิสํ ททาตีติ วิสโทติ เอตฺถ วิสสฺส อุทกวิสานํ สาธารณตฺตา วิสทายโก เมโฆ นาเสติเยว, น สุขยตีติ กวินา อธิปฺเปตสฺส

สุขการณสฺส เมฆวิเสสน**วิส**สทฺทสฺส วิรุทฺธอญฺญตฺถตาติ **วิส**ปทํ วิรุทฺธตฺถนฺตร-โทเสน ทุฏฺฐนฺติ.

๒๒. วิเสสฺย'มธิกํ เยนา- ธฺยตฺถ'เมตํ ภเว ยถา
โอภาสิตาเสสทิโส ขชฺโชโต'ยํ วิราชเต.

[๒๒]◉ **เยน** ปเทน **วิเสสฺยํ** วิเสสิตพฺพํ อปรํ ปทํ อตฺถวเสน อธิกํ ภวตีตฺยนุวทิตฺวา เอตํ อธฺยตฺถํ ภเวติ วิธียเต. "ยเถตฺยุทาหรติ "**โอภาสิเต**จฺ-จาทิ. เอวมุปริปิ สุวิญฺเญยฺยํ. **โอภาสิตา** ทีปิตา **อเสสา** นิขิลา ทิสา เยน **โสยํ** ขชฺโชโต **วิราชเต** ทิปฺปติ. เอตฺถ ขชฺโชตสฺสาขิลทิสาภาคาวภาสนมติ-วุตฺตีติ อธิกตฺถํ.

[๒๒]◈ **เยน** วิเสสนปเทน วิเสสฺยํ วิเสสิตพฺพํ ปทํ อตฺถวเสน อธิกํ โหติ, **เอตํ** ยถาวุตฺตลกฺขโณเปตํ ปทํ **อธฺยตฺถํ ภเว** อธฺยตฺถํ นาม ปทโทโส ภเว. ยถา ตสฺสุทาหรณเมวํ. **โอภาสิตาเสสทิโส** โชติตสพฺพทิโส **อยํ ขชฺโชโต** อยํ โชติริงฺคโณ **วิราชเต** ทิปฺปติ. เอตฺถ วิเสสฺยสฺส ขชฺโชตสฺส สกลทิโสภาสนสฺส อธฺยตฺถตฺตา[๔๓] "โอภาสิตาเสสทิโสติ วิเสสนปทํ อธฺยตฺถปทโทโส นาม. โอภาสิตา อเสสทิสา เยนาติ วิคฺคโห.

๒๓. ยสฺส'ตฺถาวคโม ทุกฺโข ปกตฺยาทิวิภาคโต
กิลิฏฺฐํ ตํ ยถา ตาย โส'ยมาลิงฺคฺยเต ปิยา.

[๒๓]◉ **ปกตฺยาทิวิภาคโต**ติ ปจฺจยา ปรมํ กรียตีติ **ปกติ**. อาทิสทฺเทน ปจฺจยาทีนํ ปริคฺคโห. ปกตฺยาทีนํ วิภาคโต วิภชนโต "อยํ ปกติ, อยํ ปจฺจโย, อยมาเทโสติอาทินา ปกติปจฺจยวิภาคกปฺปนโตติ วุตฺตํ โหติ.

๔๓ อตฺยุตฺตตฺตา (ก.)

ปีเณตีติ ปี, **ตาย ปิยา** วลฺลภาย **โสยํ** สามี **อาลิงฺคฺยเต** สิลิสฺสเต. เอตฺถ “ปิยาติ กิลิฏฺฐํ.

[๒๓]◈ **ยสฺส** ปทสฺส **อตฺถาวคโม** อตฺถาวโพโธ **ปกตฺยาทิวิภาคโต** “อยํ ปกติ, อยํ ปจฺจโย, อยมาเทโสติอาทินา ปกตฺยาทีนํ วิภชนชานเนน “ปกตฺยาทิ นาม กินฺติ คเวสนโต วา **ทุกฺโข**, ตํ กิลิฏฺฐํ นาม. **ยถา** ตสฺสุทาหรณเมวํ. **ตาย ปิยา** วนิตาย **โส อยํ** วลฺลโภ **อาลิงฺคฺยเต** สิลิสฺสเต. ปจฺจยา ปฐมํ กรียตีติ ปกติ. สา อาทิ เยสํ ปจฺจยานํ, เตสํ วิภาโคติ วากฺยํ. ปีเณตีติ ปี, นารี. ตาย **ปิยา** เอตฺถ ปิยาสงฺขาตาย วลฺลภาย กถเน ปีสทฺทสฺส อวิสทตฺตา “ปิยาติ ปทํ กิลิฏฺฐํ.

๒๔. ยํ กิลิฏฺฐปทํ มนฺทา- ภิเธยฺยํ ยมกาทิกํ
กิลิฏฺฐปทโทเสว ตมฺปิ อนฺโต กรียติ.

[๒๔]◉ อิทานิ ยมกาทิกมนธิปฺเปตมฺปิ กิลิฏฺเฐเยว อนฺโตคธํ ทสฺเสตุมาห “**ยนฺ**ติอาทิ. ตตฺถ **ยนฺ**ติ อนิยมวจนํ. ตสฺส นิยมวจนํ ยมกาทิกนฺติ. ยมกมาทิ ยสฺส ปเหฬิกาชาตสฺส ตํ **ยมกาทิกํ**. กีทิสนฺติ อาห “**กิลิฏฺฐ-ปทนฺ**ติอาทิ. กิลิฏฺฐานิ อปฺปตีตโทสสภาเว จิตตาย มลิตานฺยวิสทานิ ปทานิ ยสฺส ตํ **กิลิฏฺฐปทํ**. มนฺโท อปฺปโก อภิเธยฺโย อตฺโถ ยสฺส ตํ **มนฺทาภิเธยฺยํ**. ตาทิสํ **ตมฺปิ** ยมกาทิกํ **กิลิฏฺฐปทโทเสเยว** ยถาวุตฺเต **อนฺโต** อพฺภนฺตเร **กรียติ** วิธียติ ตตฺเถว ปกฺขิปียติ, กิลิฏฺฐปทโทสโต น พฺยติริจฺจตีติ อธิปฺปาโย.

[๒๔]◈ อิทานิ อนธิปฺเปตมฺปิ ยมกาทึ กิลิฏฺฐโทเสเยว อนฺโตกรณพฺยาเชน อาวีกโรนฺโต อาห “**ยํ กิลิฏฺเฐ**จฺจาทิ. **กิลิฏฺฐปทํ** อปฺปตีตโทเสน มิสฺสกตฺตา อวิสทปทํ **มนฺทาภิเธยฺยํ** อปฺปกาภิเธยฺยํ **ยํ ยมกาทิกํ** ยํ ยมกปฺปเหฬิกา-ชาตมตฺถิ, ตมฺปิ **กิลิฏฺฐปทโทเสเยว** ยถาวุตฺตกิลิฏฺฐปทโทเสเยว **อนฺโต กรียติ** อพฺภนฺตเร กรียติ, กิลิฏฺฐปทโทสโต อพฺยติริตฺตนฺติ อธิปฺปาโย.

กิลิฏฺฐานิ ปทานิ ยสฺส, มนฺโท อภิเธยฺโย ยสฺส, ยมกํ อาทิ ยสฺส ปเหฬิกาชาตสฺส, กิลิฏฺฐปทานํ โทโสติ วิคฺคโห.

๒๕. ปตีตสทฺทรจิตํ สิลิฏฺฐปทสนฺธิกํ
ปสาทคุณสํยุตฺตํ ยมกํ มต'เมทิสํ.

[๒๕]◉ โหตุ กามมนภิมตเมทิสํ ยมกาทิกํ, กิญฺจรหิ อภิมตนฺติ อาห "**ปตีติ**จฺจาทิ. อตฺตโน วจนียตฺถปฺปตีตวเสน วาจกาปิ สทฺทา ปตีตาเยว นามาติ ปตีเตหิ ปสิทฺเธหิ สทฺเทหิ ปาฏิปทิเกหิ รจิตํ กตํ **ปตีตสทฺทรจิตํ**. สิลิฏฺฐา อญฺญมญฺญาลิงฺคเนน มฏฺฐา ปทานํ สฺยาทฺยนฺตาทีนํ สนฺธโย สนฺธนา ยสฺส ตํ **สิลิฏฺฐปทสนฺธิกํ**. ปตีตสทฺทรจิตตฺตาเยว ปสาทสงฺขาเตน **คุเณน** สทฺทาลงฺกาเรน **สํยุตฺตํ** สมฺมเทโวเปตํ **เอทิสํ** ยถาวุตฺตคุณาสยํ รมณียํ ยมกํ **มตํ** อภิมตนฺติ อตฺโถ.

[๒๕]◈ อิทานิ อธิคเตสุ ยมเกสุ อีทิสํ ยมกมิฏฺฐมิติ สิสฺสานํ อุปทิสนฺโต อาห "**ปตีเต**จฺจาทิ. **ปตีตสทฺทรจิตํ** "อิมสฺสตฺถสฺสายํ วาจโกติ ปตีเตหิ ปสิทฺเธหิ สทฺเทหิ รจิตํ ปาฏิปทิเกหิ กตํ **สิลิฏฺฐปทสนฺธิกํ** สิลิฏฺฐา สฺยาทฺยนฺตาทิปทานํ สนฺธโย ยสฺส ตํ **ปสาทคุณสํยุตฺตํ** ปตีตสทฺทรจิตตฺตาเยว ปสาทสงฺขาเตน สทฺทาลงฺการคุเณน สํยุตฺตํ **อีทิสํ** เอวํภูตํ คุณาธิกโต รมณียํ อุปริ วกฺขมานยมกสทิสํ ยมกํ **มตํ** วิญฺญูหิ อภิมตํ. ปตีตา จ เต สทฺทา จ, เตหิ รจิตํ, สิลิฏฺฐา ปทานํ สนฺธโย ยสฺส, ปสาโทติ คุโณ สทฺทาลงฺกาโร, เตน สํยุตฺตนฺติ วิคฺคโห.

๒๖. อพฺยเปตํ พฺยเปต'ญฺญ- มาวุตฺตาเนกวณฺณชํ
ยมกํ ตญฺจ ปาทาน- มาทิมชฺฌนฺตโคจรํ.[๔๔]

---

๔๔ กาพฺยา. ๓/๑

[๒๖]◉ อิทานิ ตํ ยถาวุตฺตมภิมตํ ทสฺเสตุมุปกฺกมเต "**อพฺยเปเต**จฺจาทินา. **อาวุตฺตา** อธิวุตฺตา ปุนปฺปุนุจฺจารณฺเปตา อเนเกสํ ปติรูปตฺตา, พหุวณฺณา สรพฺยญฺชนรูปา, น เอโก วณฺโณ ตสฺสานุปฺปาสตฺตา. ตถา จ วกฺขติ "วณฺณาวุตฺติ ปโร ยถาติ[๔๕]. เตหิ ชาตํ ยมกนฺติ วิญฺญายเต. กติวิธํ ตํ วิกปฺปียตีติ อาห "**อพฺยเปตํ พฺยเปตญฺจนฺ**ติ. ตตฺถ ยํ วณฺณนฺตราพฺยวหิตํ วณฺณสมุทาเยน วุตฺตํ. **ตทพฺยเปตํ** ยมกํ. ยํ ตุ พฺยวหิตํ, ตํ **พฺยเปตํ**. ยํ ปน อุภยมิสฺสํ, ตํ **อญฺญํ** อปรํ **อพฺยเปตพฺยเปตนฺ**ติ ติธา ยมกํ ตาว วิกปฺปียเต. ตเมตํ ติวิธํ ยมกํ วิสยวิภาคนิรูปนายํ อาทิ จ มชฺโฌ จ อนฺโต จ โคจโร วิสโย ยสฺเสติ **อาทิมชฺฌนฺตโคจรํ** วิญฺเญยฺยํ. เกสํ ปาทานํ ? ปจฺเจกํ จตุนฺนํ คาถาวยวานํ. สาเปกฺขตฺเตปิ สมาโส คมกตฺตา.

ตตฺถ ปาทจตุกฺกสฺส อาทิมชฺฌนฺตภาวีนํ ยมกานํ ยาวนฺโต ปการา สมฺภวนฺติ, เต มูลา สตฺต. กถํ ? เอกสฺมึเยว ปาเท กฺวจิ อาทิยมกํ, กฺวจิ มชฺฌยมกํ, กฺวจิ อนฺตยมกํ, กฺวจิ มชฺฌนฺตยมกํ, กฺวจิ มชฺฌาทิยมกํ, กฺวจิ อาทฺยนฺตยมกํ, กฺวจิ สพฺพยมกนฺติ. เอวํ ปจฺเจกํ มูลภูตา สตฺตาติ จตูสุ อฏฺฐวีสติ โหนฺติ. ปาทาทิยมกญฺจ ปฐมปาทาทิยมกมพฺยเปตํ ตถา ทุติยตติยจตุตฺถปาทาทิยมกมพฺยเปตํ ปฐมทุติยปาทาทิยมกมพฺยเปตํ ปฐมตติยปาทาทิยมกมพฺยเปตํ ปฐมจตุตฺถปาทาทิยมกมพฺยเปตนฺติอาทินา อเนกธา ปสํสนฺติ. ยทา จ สพฺพโตยมกํ, ตทา มหายมกาทโย วิกปฺปา ชายนฺตีติ เวทิตพฺพํ.

[๒๖]◈ อิทานิ อภิมตยมกํ ทีเปติ "**อพฺยเปเต**จฺจาทินา. **อาวุตฺเตหิ** ปุนปฺปุนํ วุตฺเตหิ **อเนกวณฺเณหิ** สมุทายรูปตฺตา อเนเกหิ สรพฺยญฺชนสรีเรหิ วณฺเณหิ ชาตํ ยมกํ อญฺเญหิ วณฺเณหิ อพฺยวหิตตฺตา **อพฺยเปตํ**, วณฺณนฺตเรหิ พฺยวหิตตฺตา **พฺยเปตํ**, อุภยมิสฺสกตฺตา เตหิ **อญฺญํ อพฺยเปต-**

---

๔๕ สุโพธา. ๓/๑๒๗

พฺยเปตญฺจาติ ติวิธํ โหติ. **ตญฺจ** ยมกํ วิสยวิภาคนิยเมน คาถาปาทานํ อาทิโคจรํ มชฺฌโคจรํ อนฺตโคจรมิติ ติวิธํ โหติ. เอตฺถ จสทฺโท วตฺตพฺพนฺตเร ปวตฺตติ. วตฺตพฺพนฺตรํ นาม ยถาวุตฺตอพฺยเปตาทิเภทโต อญฺญํ วตฺตพฺพตาย สมุขีภูตํ ปาทานํ อาทิมชฺฌาวสานนฺตรํ, อุปนฺยาโส วากฺยารมฺโภติ จ เอตสฺเสว นามํ. วิสทิเสน วณฺเณน อเปตํ พฺยเปตํ. ตพฺพิปรีตมพฺยเปตํ. อพฺยเปตญฺจ พฺยเปตญฺจ อญฺญญฺจาติ สมาหารทฺวนฺโท. อเนเก จ เต วณฺณา จ, อาวุตฺตาเยว อเนกวณฺณา, เตหิ ชาตํ, อาทิ จ มชฺโฌ จ อนฺโต จ, เต โคจรา ยสฺสาติ วิคฺคโห.

ตตฺถ ปาทจตุกฺกสฺส อาทิมชฺฌาวสาเนสุ ลพฺภมานยมกเภทา เอเกกสฺมึ ปาเท สตฺต สตฺต ภวนฺติ. กถํ ? ปาทาทิยมกํ ปาทมชฺฌยมกํ ปาทนฺตยมกํ มชฺฌนฺตยมกํ มชฺฌาทิยมกํ อาทฺยนฺตยมกํ สพฺพโตยมกนฺติ เอวํ ปจฺเจกํ สตฺต สตฺต กตฺวา จตูสุ มูลภูตยมกา อฏฺฐวีส ภวนฺติ. เอตฺถ ปาทาทิยมกาทิกมฺปิ อพฺยเปตปฐมปาทาทิยมกํ ตถา ทุติยตติยจตุตฺถ-ปาทาทิยมกมิติ จ อพฺยเปตปฐมทุติยปาทาทิยมกํ ตถา ปฐมตติยปาทาทิ-ยมกํ ปฐมจตุตฺถปาทาทิยมกมิติ จ อพฺยเปตทุติยตติยปาทาทิยมกํ ตถา ทุติยจตุตฺถปาทาทิยมกมิติ จ อพฺยเปตตติยจตุตฺถปาทาทิยมกมิติ จ เอว-มพฺยเปตปาทาทิยมกา ทส โหนฺติ. ตถา พฺยเปตาปิ ทสาติ วีสติ, อพฺยเปตปฐมปาทมชฺฌยมกํ ตถา ทุติยปาทมชฺฌยมกมิจฺจาทินา มชฺฌยมกมฺปิ วีสติวิธํ โหติ. อพฺยเปตปฐมปาทนฺตยมกํ ตถา ทุติยปาทนฺตยมกมิจฺจาทินา อนฺตยมกมฺปิ วีสติวิธํ. สํสคฺคเภทโต ปน อเนกวิธํ โหติ.

อพฺยเปตปฐมปาทาทิยมกวณฺณนา

๒๗. สุชนา'สุชนา สพฺเพ	คุเณนาปิ วิเวกิโน
วิเวกํ น สมายนฺติ	อวิเวกิชนนฺติเก.

[๒๗]◉ “**สุชนา**อิจฺจาทิ. **สุชนา** สชฺชนา, **อสุชนา** อสชฺชนาติ เอเต **สพฺเพ** อุภยปกฺขปาติโน วิเสสา ชนา **คุเณน** สีลาทินา กรณภูเตน เหตุภูเตน วา **วิเวกิโนปิ** สาธูสุ ลพฺภมานานมสาธูสฺวนุปลพฺภนโต ปุถุภูตาปิ อวิเวกีนํ ชนานํ **อนฺติเก** สมีเป เตสํ สนฺนิธาเน **วิเวกํ** วิภาคํ **น สมายนฺติ** น ปาปุณนฺติ, วิภาควิชานนปญฺญาเวกลฺเลน จ วิเวกิโนปิ ชนา เต เอกโต กตฺวา ปสฺสนฺตีติ. อิทํ ปรมปาทาทิยมกมพฺยเปตํ.

[๒๗]◈ อิทานิ อพฺยเปตปรมปาทาทิยมกสฺส มุขมตฺตํ ทสฺเสตุมาห “**สุชนิ**จฺจาทิ. **สุชนา** สาธุชนา, **อสุชนา** อสาธุชนา เจติ **สพฺเพ** อุภย-ปกฺขิกา สีลาทินา, ปาณาติปาตาทินา **คุเณน** เหตุนา **วิเวกิโน อปิ** สาธูสุ ปาณาติปาตาทีนํ, อสาธูสุ สีลาทีนํ อปฺปวตฺติโต คุเณน ปุถุภูตาปิ **อวิเวกิชนนฺติเก** วิเวกญาณรหิตานํ ชนานํ สนฺติเก **วิเวกํ** วิภาคํ **น สมายนฺติ** น ปาปุณนฺติ. วิเวโก วินาภวนเมเตสมตฺถีติ วิเวกิโน. เอตฺถ วิสโยปจาเรน วิเวโกติ ปญฺญา, น วิเวกิโนติ อวิเวกิโน, เตเยว ชนา, เตสํ อนฺติกมิติ จ วิคฺคโห. อิทํ อพฺยเปตปรมปาทาทิยมกํ.

อพฺยเปตปรมทุติยปาทาทิยมกวณฺณนา

๒๘. กุสลา’กุสลา สพฺเพ
ปพลา’ปพลา’ถวา
โน ยาตา ยาว’โหสิตฺตํ
สุขทุกฺขปฺปทา สิยุํ.

[๒๘]◉ “**กุสลา**อิจฺจาทิ. **ปพลา** อาเสวนปฺปฏิลาภวเสน พลวนฺโต จ. **อถา**ติ อนนฺตรตฺเถ นิปาโต. **อปพลา** ตทภาวโต ทุพฺพลา จ สพฺเพ **กุสลากุสลา** ธมฺมา **ยาว** ยตฺตกํ กาลํ **อโหสิตฺตํ** วินา อุปฺปตฺติมตฺตํ

ผลทานาสมฺภวโต เกวลํ “อโหสีติ วจนียตฺถนิมิตฺตมตฺตกมฺมภาเวน อโหสิกมฺมตฺตํ **โน ยาตา** น สมฺปตฺตา, ตาว ตตฺตกํ กาลํ สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ ตํ ปทนฺตีติ **สุขทุกฺขปฺปทา** สิยุํ. ยาว สํสารปวตฺติ, ตาว สุขทุกฺขทายกา โหนฺตีติ. อิทํ ปฐมทุติยปาทาทิยมกมพฺยเปตํ.

[๒๘]◈ **ปพลา** อาเสวนาทิปจฺจยลาเภน พลวนฺโต วา **อถ อปพลา** ตทภาเวน ทุพฺพลา วา สพฺเพ กุสลากุสลา **อโหสิตฺตํ** ผลทานาภาวโต ปวตฺติมตฺตตํ **ยาว** ยตฺตกํ กาลํ **โน ยาตา** อปฺปตฺตา, ตาว ตตฺตกํ **สุขทุกฺขปฺปทา** ยถากฺกมํ สุขทุกฺขปทายิโน **สิยุํ** ภวนฺติ. อิทํ อพฺยเปต-ปฐมทุติยปาทาทิยมกํ. กุสลปฏิปกฺขา อกุสลา. “อโหสีติ วตฺตพฺพสฺส ภาโว อโหสิตฺตํ. “เอหิปสฺสิโกติอาทีสุ วิย กฺริยาปทโตปิ ณาทิปจฺจยา โหนฺติ.

อพฺยเปตปฐมทุติยตติยปาทาทิยมกวณฺณนา

๒๙. สาทรํ สา ทรํ หนฺตุ วิหิตา วิหิตา มยา
วนฺทนา วนฺทนามาน- ภาชเน รตนตฺตเย.

[๒๙]◉ “**สาทร**มิจฺจาทิ. **วนฺทนา** ทฺวารตฺตโยปทสฺสิยมานา **มาโน** จ ปูชา, เตสํ **ภาชเน** อาธารภูเต รติชนนาทินา อตฺเถน รตนสงฺขาตานํ พุทฺธาทีนํ ตเย สมูหภูเต **รตนตฺตเย สาทรํ** อาทรสหิตํ กตฺวา มยา **วิหิตา** กตา **วิหิตา** อลํสํสารทุกฺขวิสฏฺฐนิรากรณโต วิเสเสน หิตา ปธฺยา **สา วนฺทนา** โส ปณาโม **ทรํ** ทรถํ กายจิตฺตปริฬาหํ **หนฺตุ** หึสตุ. มยาติ วุตฺตตฺตา เมติ อตฺถโต วิญฺญายติ. อิทํ ปน ปฐมทุติยตติยปาทาทิยมกมพฺยเปตํ.

[๒๙]◈ **วนฺทนามานภาชเน** ทฺวารตฺตเยน วิธิยมานปณามปูชานํ อาธารภูเต **รตนตฺตเย** รติชนนาทิอตฺเถน รตนสงฺขาตานํ พุทฺธาทีนํ ตเย มยา ยา วนฺทนา **สาทรํ** อาทรสหิตํ **วิหิตา** กตา **วิหิตา** โลกิยโลกุตฺตรสมฺปตฺติ-สาธนโต วิเสเสน หิตา **สา วนฺทนา ทรํ** มยฺหํ กายจิตฺตทรถํ **หนฺตุ**

วินาเสตุ. อิทํ อพฺยเปตปฐมทุติยตติยปาทาทิยมกํ. สห อาทเรน วตฺตมานํ สาทรํ, กฺริยาวิเสสนํ. เอตฺถ กฺริยา นาม วิหิตาสทฺเทน นิทฺทิฏฺฐกรณํ. กรณญฺหิ วิหิตาสทฺทสฺส วุตฺตกมฺมตฺเตปิ อญฺญถานุปปตฺติลกฺขณสามตฺถิยโต ภิชฺชิตฺวา วิชฺชมานํ "อกาสินฺติ กฺริยาย สมฺพนฺธมุเปนฺตํ กมฺมญฺจ โหติ, ภาเว วิหิตสฺส ยุปจฺจยนฺตสฺส นปุํสกตฺตา นปุํสกญฺจ, สตฺตาย เอกตฺตา เอกวจนญฺจ ตพฺพิเสสนตฺตา สาทรสทฺโทปิ นปุํสกทุติเยกวจโน โหติ.

"วิเสสฺเย ทิสฺสมานา ยา ลิงฺคสงฺขฺยาวิภตฺติโย
ตุลฺยาธิกรเณ ภิยฺโย กาตพฺพา ตา วิเสสเน"[๔๖]

หิ วุตฺตํ. เอวํ กฺริยาวิเสสเน คหิเต สามตฺถิยโต "มยาติ ตติยนฺตสฺส ปจฺจมนฺตตฺตํ, "วนฺทนาติ ปจฺจมนฺตสฺส ฉฏฺฐฺยนฺตญฺจ โหติ. วนฺทนา จ มาโน จ, เตสํ ภาชนํ. ติณฺณํ สมูโห ตยํ, รตนานํ ตยนฺติ จ วิคฺคโห.

อพฺยเปตจตุกฺกปาทาทิยมกวณฺณนา

๓๐. กมลํ ก'มลํกตฺตุํ- วนโท วนโท'มฺพรํ
สุคโต สุคโต โลกํ สหิตํ ส หิตํ กรํ.

[๓๐]◉ "**กมล**มิจฺจาทิ. **กมลํ** อรวินฺทํ **กํ** ชลํ **อลงฺกตฺตุํ** สชฺชนตฺถาย โหติ วิกสิตารวินฺทสนฺโทหสมฺภาวิโตทกสฺส วาปาทีสุ ตาทิสรมณียตฺตสมฺปตฺติ- สมฺภวโต. อวนํ รกฺขํ ททาติ สสฺสสมฺปตฺยาทิการณภาเวนาติ **อวนโท**. วนํ ชลํ ททาติ น ตุจฺโฉติ **วนโท** เมโฆ **อมฺพรํ** อากาสํ ชลธารภารภริตมฺพร- กุหรสฺส ทสฺสนียตาคุณโยคโต อลํกตฺตุนฺติ อธิกตํ. **สหิตํ** สมฺปุณฺณํ **หิตํ** อภิวุทฺธึ **กรํ** กโรนฺโต สุฏฺฐุ คทตีติ **สุคโต** มญฺชุภาณี ปุพฺพพุทฺธา วิย

---

๔๖ สมฺพนฺธ. ๑๕, สทฺท.จินฺตา ๑๙๔

เนกฺขมฺมาทินา กามจฺฉนฺทาทิเก ปชหนฺโต คนฺตฺวา อรหตฺตมคฺเคน สวาสนสกลกิเลเส สมุจฺฉินฺทิตฺวา โสภนํ นิพฺพานปุรํ คโตติ วา **สุคโต**ติ วุตฺโต โส มหามุนิ อตฺตโน อปริมิตปารมิตาสิมฺปกจฺคลิตติลกภาเวน **โลกํ** โลกตฺตยํ **สหิตํ** โลกนฺติ วา โยชนียํ **อลงฺกตฺตุํ** อลํกรณายาติ. อิทํ ปาทจตุกฺกาทิยมกมพฺยเปตํ.

[๓๐][◈] **กมลํ** ปทุมํ **กํ** ชลํ **อลงฺกตฺตุํ** ปญฺจวิธปทุมสญฺฉนฺนสฺส อุทกสฺส รมณียตฺตา สชฺเชตุํ โหติ. **อวนโท** กาเล วุฏฺฐิสมฺปทาย สสฺสสมฺปทาทีนํ การณตฺตา อารกฺขํ เทนฺโต **วนโท** เมโฆ **อมฺพรํ** อากาสํ **อลงฺกตฺตุํ** ชลธารภารภริตมฺพรกุจฺฉิยา ทสฺสนียตฺตา สชฺเชตุํ โหติ, **สหิตํ** สมฺปุณฺณํ **หิตํ** อภิวุฑฺฒึ **กรํ** กโรนฺโต **สุคโต** จิตฺรกถี สุนฺทรํ นิพฺพานํ คโต วา **โส สุคโต** โส ตถาคโต **โลกํ** โลกตฺตยํ **สหิตํ** โลกํ วา **อลงฺกตฺตุํ** จิตฺรกถาทิการเณหิ ตาทิสสฺส อญฺญสฺส จ โลกรามเณยฺยสฺสาภาวา สชฺเชตุํ โหติ. สพฺพปทตฺถานํ สตฺตาพฺยภิจาริตฺตา โหตีติ คมฺมํ. ตโตเยว สพฺเพ ปจมนฺตภาวนกฺริยาย ยุชฺชนฺตีติ วทนฺติ. อิทํ อพฺยเปตจตุกฺกปาทาทิยมกํ.

๓๑. อพฺยเปตาทิยมกสฺ- เสโส เลโส นิทสฺสิโต
เณยฺยานิ'มาเยว ทิสา- ย'ญฺญานิ ยมกานิปิ.

[๓๑][◉] อิจฺเจวมภิมตยมเก อพฺยเปตปาทาทิยมกสฺส ทิสามตฺตํ ทสฺเสตฺวา อุปสํหรติ "**อพฺยเปเต**จฺจาทินา. **อพฺยเปตสฺส** อพฺยวหิตสฺส จตุนฺนํ ปาทานํ อาโท อาทิภูตสฺส วา ยมกสฺส เอโส ยถาวุตฺโต **เลโส** โกจิเทว เภโท **นิทสฺสิโต** วิกปฺปิโต. อปรานิปิ กึ น วิกปฺปิยนฺตีติ เจติ อาห "**เณยฺยานิ**จฺจาทิ. **อิมาย ทิสาย** อิมินา อุปาเยน มคฺเคเนว **อญฺญานิ** วุตฺตโต อปรานิ ทุติยปาทาทิยมกตติยปาทาทิยมกจตุตฺถปาทาทิยมกาทีนิ อพฺยเปตานิปิ ปจมทุติยปาทาทิยมกปจมตติยปาทาทิยมกานิปิ พฺยเปตานิ, ปจม-จตุตฺถทุติยตติยปาทาทิยมกาทีนิปิ อพฺยเปตพฺยเปตานิ, ตถา มชฺฌนฺตปาท-

ยมกานิ **เณยฺยานิ** ชานิตพฺพานิ วิญฺญูนํ ตาทิสาย ทิสาย ทสฺสิตตฺตาติ. ตตฺถ จ —

"คุณาคุเณน สห เต สาธโว'สาธโว ชนา
วิคาหนฺเต สมํ นาถ จิตฺตํ จิตฺเต กถํ นุ เต

อิจฺจาทินา ทุติยปาทาทิยมกาทีนิ อพฺยเปตานิ,

"ปิเยน วจสา สพฺเพ ปิเยน'ปฺปิยภาณิโน
ปาทานเต ชิโนกาสิ โส ธมฺโม หนฺตุ โว'ปฺปิยํ

อิจฺจาทินา ปฐมทุติยปาทาทิยมกาทีนิ อพฺยเปตานิ,

"ส'มลํ สมลํ กตฺตุํ สุจิรํสุจิ รํชเย
สุจิรํ สุจิรํคํ ตํ ส'มลํ สมลํภิ โย

อิจฺจาทินา ปฐมจตุตฺถทุติยตติยปาทาทิยมกาทีนิ อพฺยเปตพฺยเปตานิ,

"มโนหร หร เกฺลสํ ชิน เจโตภวํ มม
นนุ ตฺวํ ปารมีสารา- มตภาวิต'โมสธํ

อิจฺจาทินา มชฺฌปาทยมกานิ,

"สาธุนา รํชย ชยทฺ- ธนินา'ปูรยี มหึ
โย ตํ ชินวรํ ธีร- มตฺถกาโมสิ เจ ตุวํ

อิจฺจาทินา อนฺตปาทยมกานิ ชานิตพฺพานิ.

[๓๑]◈ เอวํ อภิมตยมเกน อพฺยเปตยมกานมุปายาทีนิ นิคเมนฺโต อาห "**อพฺยเปติ**จฺจาทิ. **อพฺยเปตาทิยมกสฺส** วิสทิสวณฺเณหิ อพฺยวหิตาทิยมกสฺส อพฺยเปตปาทาทิยมกสฺส วา **เอโส เลโส** "สุชนิจฺจาทิโก อปฺปโกทาหรณนโย **นิทสฺสิโต** นิทฺทิฏฺโฐ. **อญฺญานิ ยมกานิปิ อิมาเยว ทิสาย** อิมินา นเยเนว

เญยฺยานิ วิญฺญูหิ ญาตพฺพานิ. อาโท ยมกํ อาทิภูตํ วา ยมกํ, อพฺยเปตญฺจ ตํ อาทิยมกญฺจาติ วากฺยํ. เอวํ ทสฺสิเตน อิมินา กเมน อพฺยเปตทุติยปาทาทิยมกาทโย ญาตพฺพาติ อธิปฺปาโย.

ตตฺถ อพฺยเปตทุติยปาทาทิยมกเมวํ เวทิตพฺพํ —

คุณาคุเณน สห เต สาธโว'สาธโว ชนา
วิคาหนฺเต สมํ นาถ จิตฺตํ จิตฺเต กถํ นุ เต.

โภ นาถ เต ตุยฺหํ จิตฺเต สาธโว อสาธโว เต ชนา **คุณา-คุเณน** สกสกคุเณน อคุเณน จ สห **สมํ** เอกชฺฌํ **กถํ นุ วิคาหนฺเต**, จิตฺตํ อจฺฉริยํ สุชนทุชฺชเนสุ สมเมตฺตา อจฺฉริยาติ อธิปฺปาโย.

อพฺยเปตปฐมทุติยปาทาทิยมกเมวํ ทฏฺฐพฺพํ —

ปิเยน วจสา สพฺเพ ปิเยน'ปฺปิยภาณิโน
ปาทานเต ชิโนกาสิ โส ธมฺโม หนฺตุ โว'ปฺปิยํ.

ชิโน อปฺปิยภาณิโนปิ สพฺเพ ชเน ปิเยน เยน วจสา ปาทานเต อกาสิ, โส ธมฺโม โว อปฺปิยํ หนฺตุ. เอตฺถ อปิสทฺทปริยายสฺส ปิสทฺทสฺส คหิตตฺตา ยติภงฺโค นตฺถิ.

ปฐมจตุตฺถทุติยตติยปาทาทิอพฺยเปตพฺยเปตยมกเมวํ ทฏฺฐพฺพํ —

ส'มลํ สมลํ กตฺตุํ สุจิรํสุจิ รํชเย
สุจิรํ สุจิรํคํ ตํ ส'มลํ สมลํภิ โยติ.

เอตฺถ "สมลํ สมลํ, สุจิรํ สุจิรนฺติ วิสทิสวณฺเณหิ อพฺยวหิตตฺตา อพฺยเปตํ, "สมลํ สมลนฺติ ปุพฺพปรยุคฬํ[๔๗] "กตฺตุมิติ ภินฺนวณฺเณหิ, "สุจิรํ

๔๗ ปุพฺพปรยุคฬทฺวยํ (ก.)

สุจิรนฺติ ปุพฺพปรยุคพํ[๔๘] “ชเยติ ภินฺนวณฺเณหิ จ พฺยวหิตตฺตา พฺยเปตญฺจ โหติ. **สุจิรํสุจิ** โสภนรํสินา อุจิ ยุตฺโต **โย** ชิโน **สํ** สนฺตึ นิพฺพานํ **สมลํภิ** อลภิ, **อลํ** อจฺจนฺตํ อติสเยน **สุจิรํคํ** วิสุทฺธเทหํ **ตํ** ชินํ **สมลํ** ชลฺลิกาสงฺขาเตน ราคาทิกุจฺฉิตสงฺขาเตน วา มเลน สหิตํ **สํ** อตฺตานํ **อลํกตฺตุํ** นิมฺมลํ กตฺวา สชฺเชตุํ **สุจิรํ** สุจิรกาลํ **รํชเย** อตฺตนิ อภิรมาเปยฺย.

ปาทมชฺฌยมกเมวํ ทฏฺฐพฺพํ —

มโนหร หร เกฺลสํ	ชิน เจโตภวํ มม
นนุ ตฺวํ ปารมีสารา-	มตภาวิต’โมสธนฺติ.

มโนหร ชิน มม เจโตภวํ **เกฺลสํ** สนฺตาปํ **หร** อปนย. ตฺวํ ปารมีสารามตภาวิตํ โอสธํ ทิพฺโพสธํ นนุ.

ปาทนฺตยมกเมวํ ทฏฺฐพฺพํ —

สาธุนา รํชย ชยทฺ-	ธนินา’ปูรยี มหึ
โย ตํ ชินวรํ ธีร-	มตฺถกาโมสิ เจ ตฺวนฺติ.

โย ชินวโร สาธุนา **ชยทฺธนินา** เวเนยฺยชยโฆเสน มหึ อาปูรยี, ธีรํ ตํ ชินวรํ ตฺวํ สปฺปุริส เจ อตฺถกาโม อสิ, **รํชย** อภิรมาเปหิ. อิมินา นิทฺทิฏฺฐยมเกเหว อวเสสา ตติยปาทาทิยมกาทโย วิญฺเญยฺยา.

๓๒. อจฺจนฺตพหโว เตสํ
เภทา สมฺเภทโยนิโย
ตตฺถาปิ เกจิ สุกรา
เกจิ อจฺจนฺตทุกฺกรา.

---

๔๘ ปุพฺพปรยุคพทฺวยํ (ก.)

[๓๒][◉] กึ ปน สากลฺเลน น วิกปฺปิตานีติ อาห “**อจฺจนฺติ**จฺจาทิ. **เตสํ** วิกปฺปานํ สมฺเภโท สงฺกโร มิสฺสตฺตมุจฺจารณปฺปกาโร โยนิ ปภโว เยสํ เต **สมฺเภทโยนิโย**, **เภทา** ปการา **อจฺจนฺตพหโว** อติสเยน พหุลา ยถาวุตฺตนเยน สมฺภวนฺติ, **ตตฺถาปิ** เตสุ วิกปฺเปสุปิ **เกจิ** วิกปฺปา สุเขน กรียนฺติ ปยุชฺชนฺตีติ **สุกรา**, ตพฺพิปรีตา จ **เกจิ** วิกปฺปา อจฺจนฺตทุกฺกรา. อิติ ทฺวิธา สงฺคยฺหนฺติ. เตสุ สุกรานํ เกสญฺจิ อภิมตยมกานํ มุขมตฺตํ ทสฺสิตํ. อิทานิ ทุกฺกรานํ เกสญฺจิ มุขมตฺตํ น สพฺพเมวํ เวทิตพฺพํ.

สมุนฺนเตน เต สตา
กถํ น เต น เต สิยุํ
ยโต นเต’นเตปิ’โต
สิยุํ น เต นเต สุภา.

อิทํ ปาทจตุกฺกมชฺฌยมกมพฺยเปตพฺยเปตเมกรูปํ ทุกฺกรํ.

น ภาสุรา เตปิ สุรา วิภูสิตา
ตถาสุรา ภูริ สุราปราชิตา
สภาสุ ราชาปิ ตถา สุราชิโต
ยถา สุราชนฺติ สุราวินิสฺสฏา.

อิทํ จตุกฺกปาทมชฺฌยมกเมกรูปพฺยเปตํ.

[๓๒][◈] สพฺพมิทมนุทฺทิสิตฺวา ลกฺขณาติเทเสน นิคมนํ กิมตฺถมิจฺจาสงฺกายมาห “**อจฺจนฺเต**จฺจาทิ. **เตสํ** ยมกานํ **สมฺเภทโยนิโย** ปเภทุปฺปตฺติการณภูตา **เภทา** อุจฺจาวจปการา **อจฺจนฺตพหโว**. **ตตฺถาปิ** เตสุปิ **เกจิ** ยมกา **สุกรา** สุสาธิยา, **เกจิ อจฺจนฺตทุกฺกรา** อติสเยน ทุสฺสาธิยา. สมฺเภโท โยนิ เยสนฺติ วิคฺคโห.

อิห สุกรสฺส อุปทิสิตตฺตา ทุกฺกรยมกปเวโสปายมตฺตมุปทิสียเต —

“มนํ มนํ สตฺถุ ทเทยฺย เจ โย
มนํ มนํ ปีณยต’สฺส สตฺถุ
มนํ มนํ เตน ทเทยฺย เจ น
มนํ มนํป’สฺส น สาธุปุชฺชนฺติ

อิทํ ปาทจตุกฺกาทิยมกเมกรูปํ อพฺยเปตพฺยเปตํ.

โย ปุคฺคโล **มนํ** อตฺตโน จิตฺตํ **สตฺถุ** ชินสฺส **มนํ** ขณมตฺตมฺปิ ทเทยฺย เจ, **สตฺถุ** มุนินฺทสฺส **มนํ** จิตฺตํ **อสฺส** ปุคฺคลสฺส **มนํ** จิตฺตํ **ปีณยติ** สมฺปีเณติ, **เตน** ตสฺมา **มนํ มนํ** จิตฺตํ จิตฺตํ **ทเทยฺย เจ น** ยทิ โน ทเทยฺย, อสฺส ปุคฺคลสฺส **มนํ** จิตฺตํ **มนํปิ** มุหุตฺตมฺปิ **สาธุ-ปุชฺชํ** สาธูหิ ปูชิตพฺพํ **น** ภวติ.

สมุนฺนเตน เต สตา กถํ น เต น เต สิยุํ
ยโต นเต’นเตปิ’โต สิยุํ น เต นเต สุภาติ

อิทํ ปาทจตุกฺกมชฺฌยมกเมกรูปมพฺยเปตพฺยเปตํ.

ยโต เยน การเณน **เต** ตุยฺหํ **สตา** โสภเนน **สมุนฺนเตน** สมฺมา อุนฺนเตน เหตุนา **นเตปิ** อวนเตปิ **อนเตปิ** อนวนเตปิ **เต เต สุภา** เต เต โสภนา **น น สิยุํ**, ภวนฺเตว, **อโต** เตน การเณน **เต สุภา** เต โสภนา **นเต** อวนเต กถํ **น สิยุํ** ภวนฺเตว.

“ชินํ ปณาโมนตสชฺชนํ ชนํ
คุเณ นิเวสนฺตมสชฺชนํ’ชนํ
เวเนยฺยเนตฺเต คุณภาชนํ ชนํ
นเม มเมนฺตํ ขลุ สชฺชนํชนนฺติ

อิทํ ปาทจตุกฺกนฺตยมกเมกรูปมพฺยเปตพฺยเปตยมกํ ทุกฺกรํ.

ปณาโมนตสชฺชนํ ปณามิตุกาโมนตสาธุชนวนฺตํ **ชนํ** เวเนยฺยชนํ **อสชฺช** ปมาทมกตฺวา **คุเณ** สีลาทิคุเณ **นิเวเสนฺตํ** นิโยเชนฺตํ เวเนยฺยเนตฺเต **อญฺชนํ** อญฺชนภูตํ **คุณภาชนํ** คุณานมาธารภูตํ **สชฺชนํชนํ** อิมินา การเณน สาธุชนานํ อญฺชนภูตํ **ชนํ** สาธุชนํ **ขลุ** เอกนฺเตน **มเมนฺตํ** มมายนฺตํ **นํ ชินํ นเม** นมามิ.

“สาภาสุ สาภา ภุวเน ชินสฺส
สาภาย สา ภาสติเยว ชาตุ
สาภาย สา ภาติ น เจ กถํ น
สาภา สสาภานมติจฺจ ภาตีติ

อิทํ ปาทจตุกฺกาทิยมเกกรูปพฺยเปตํ.

ภุวเน สตฺตโลเก **สาภาสุ** วิชฺชมานาภาสุ ชินสฺส **สาภา** โสภนา อาภา **สาภาย** วิชฺชมานาย โสภนาย วา อาภาย อาภาโต **ชาตุ** เอกนฺเตน **ภาสติเยว** ทิปฺปเตว, **สา** ชินาภา **สาภาย** วิชฺชมานาภาโต อธิกา หุตฺวา **เจ น ภาติ** ยทิ น ภาสติ, **สสาภานํ** วิชฺชมานโสภนาภานํ พฺรหฺมาทีนํ **สาภา** โสภนาภาโย **อติจฺจ** อติกฺกมฺม **กถํ น ภาติ**, ภาสติเยว.

“น ภาสุรา เตปิ สุรา วิภูสิตา
ตถาสุรา ภูริ สุราปราชิตา
สภาสุ ราชาปิ ตถา สุราชิโต
ยถา สุราชนฺติ สุราวินิสฺสฏาติ

อิทํ ปาทจตุกฺกมชฺฌยมเกกรูปพฺยเปตํ.

สุราวินิสฺสฏา สุราปานโต อปคตา ชนา ยถา สุราชนฺติ, ตถา **วิภูสิตา** วิเสเสน อลงฺกตา **เตปิ สุรา** เต เทวา อปิ **น ภาสุรา**

โสภมานา น โหนฺติ, **ตถา** เอวํ **สุราปราชิตา** สุราปานเหตุ ปราชิต-ภาวํ ปตฺตา **ภูริ อสุรา** พหโว เวปจิตฺติอาทโย อสุราปิ **น ภาสุรา** น โสภนฺติ, **ตถา** เอวํ **สุราชิโต** สุฏฺฐุ อลงฺกโต ราชาปิ สภาสุ น ภาสุโร.

“ชินาณตฺติยํ โย’หิตาสา สิตาสา
อวสฺสํว เต โหนฺตุย’ตาสา หตาสา
อโต สพฺพปาเป สตาสา วตาสา
กโรนฺเตว สนฺติสฺสิตา สามิตาสาติ

อิทํ ปาทจตุกฺกนฺตยมกเมกรูปพฺยเปตํ.

เย สปฺปุริสา **ชินาณตฺติยํ** พุทฺธสฺส วินยปญฺญตฺติสงฺขาตาณตฺติยํ **โอหิตาสา** อวีติกฺกมวเสน ปติฏฺฐิตอาสา โหนฺติ **สิตาสา** ปริสุทฺธาสา **เต** สาธโว **หตาสา** อนุกฺกเมน หตตณฺหา **อวสฺสํ** เอกนฺเตเนว **อตาสา** ภยรหิตา ยโต โหนฺติ, **อโต** ตสฺมา **สพฺพปาเป** สพฺพากุสเล **สตาสา** ภยสหิตา **วตาสาว** นิรวชฺชวตาภิลาสวนฺโต สาธุชนา **สนฺติสฺสิตา** สนฺตินิสฺสิตาโย **สามิตาสา** สามิภาววาสาโย กโรนฺเตว.

๓๓. ยมกํ ตํ ปเหฬี จ เนกนฺตมธุรานิ’ติ
อุเปกฺขิยนฺติ สพฺพานิ สิสฺสเขทภยา มยา.

[๓๓]⦿ นนุ ยมกํ นาม กวีนํ สามตฺถิยวิเสสสูจกนฺติ ตตฺถ ตํ โสปโยคํ ปเหฬิกา จ โสปโยคา กีฬาวิโนทเน สมฺพาธฏฺฐานมนฺตเน ปรพฺยาโมหเน[๔๙] จ, ตสฺมา ตตฺถ กถมุเปกฺขา ภวโตติ อาห “**ยมกนฺ**ติอาทิ. **ตํ** ยถาวุตฺตํ **ยมกญฺจ** สุกรทุกฺกรปฺปเภทํ. **ปเหฬิกา** ปน ปุพฺพาจริเยหิ โสฬส นิทฺทิฏฺฐา สมา-คตาวญฺจิตาทิกา. ตตฺถิทํ ลกฺขณํ —

---

๔๙ ปรมพฺยาโมหเน (ก.), กาพฺยา. ๓/๙๗

สมาคตา นาม สิยา คุฬฺหตฺถา ปทสนฺธินา
วญฺจิตาญฺญตฺถ รุฬฺเหน ยตฺถ สทฺเทน วญฺจนา.

อุกฺกนฺตาติพฺยวหิตปฺ- ปโยคา โมหการินี
สิยา **ปมุสฺสิตา** ยสฺสา ทุพฺโพธตฺถา ปทาวลิ.

สมานรูปา'มุขฺยตฺถา- โรปาหิตปทา สิยา
ผรุสา ปจฺจยาทีหิ ชาตสทฺทา กถญฺจิปิ.

สงฺขฺยาตา นาม สงฺขฺยานํ ยตฺถ พฺยาโมหการณํ
อญฺญถา'ภาสเต ยตฺถ วากฺยตฺโถ สา **ปกปฺปิตา**.

สา **นามนฺตริกา** ยสฺสา นาเม นานตฺถกปฺปนา
นิภูตา'วฏฺฐิตญฺญตฺถา ตุลฺยตฺถสุติเหตุโต.

สมานสทฺทา สา อิฏฺฐ- สทฺทปริยายสาธิตา
สมฺมูฬฺหา มูฬฺหตาเยว นิทฺทิฏฺฐตฺถาปิ สาธุกํ.

ยสฺสา สมฺพนฺธพาหุลฺยา นามํ สา **ปาริหาริกี**
เอกจฺฉนฺนา ภเว พฺยญฺชา- เธยฺยํ นิสฺสยโคปนา.

สา ภเว **อุภยจฺฉนฺนา** ยสฺสา อุภยโคปนา
สํกิณฺณา นาม สา ยสฺสา นานาลกฺขณสงฺกโรติ.

โทสตฺเตปิ เจสํ สพฺเพสํ อุกฺกนฺตาทีสุ โทสภาเว นาโรปิตพฺพา. เอสา หิ[๕๐] "พหุคุเณ ปณมติจฺจาทินา[๕๑] วากฺยสํกิณฺณนาเมน น วุตฺตา, ปกปฺปิตา จ สํสยโทสปริหาเรน "ยาเต ทุติยํ นิลยนฺติ[๕๒]อาทินา นิทฺทิฏฺฐา.

---

๕๐ มนโสติ (ก.)

๕๑ สุโพธา. ๑/๔๔

๕๒ สุโพธา. ๒/๑๑๒

“ปภวา’นตวิตฺถิณฺณา ตวา’ณา มหตี สตี
จิราย ชยตํ นาถ ปหุตผลสาธนีติ

อยํ **สมาคตา**.

“ภทฺทเมโว’ปเสเวยฺย วิธูตมทกิพฺพิสํ
สมฺปาปเย ปุรํ เขมํ ส ทนฺโต’ตฺตนิเสวิตนฺติ

อยํ **วญฺจิตา**.

ปมุสฺสิตาทโย ตุ ลกฺขณานุสาเรน ตตฺโถทาหรณานุสาเรน จ เวทิตพฺพา.

เอวํ ปุพฺพาจริเยหิ ปริกปฺปิตา ปเหฬิกา เจติ เอตานิ สพฺพานิ เอกนฺเตน นิยเมน น มธุรานิ อตฺถรสสฺส วา สทฺทรสสฺส วา กสฺสจิ อภาเวน อสฺสาทิตพฺพานิ น โหนฺตีติ อิมินา การเณน สิสฺสานมุปฺปนฺโน เขโทเยว ภยํ, ตโต เตสํ เขทโต วา อุปฺปนฺนภยโต มยา อุเปกฺขิยนฺตีติ สมฺพนฺธนียํ.

[๓๓]◈ เอวํ สุกรทุกฺกรวเสน ทุวิธตฺตํ วตฺวา กวีนํ สามตฺถิยปฺปกาสเน สปฺปโยชนยมกานญฺจ, กีฬาวิโนทเน สมฺพาธฏฺฐานสมฺมนฺตเน ปรพฺยาโมหเน จาติ อิเมสุ สปฺปโยชนานญฺจ ปเหฬิกานมวจเน การณํ นิทฺทิสติ **“ยมก-**มิจฺจาทินา. **ตํ ยมกํ** ยถาวุตฺตํ สุกรทุกฺกราทิเภทํ ยมกชาตญฺจ **ปเหฬิ** จ ปุพฺพาจริเยหิ นิทฺทิฏฺฐา สมาคตาทิกา ปเหฬิกา จ **อิติ** อิมานิ **สพฺพานิ เอกนฺตมธุรานิ** น อิติ อสฺสาเทตพฺพสฺส อตฺถรสสฺส สทฺทรสสฺส วา นิยมโต อภาวา เอกนฺเตน อมธุรานิ, **อิติ** อิมินา การเณน จ **สิสฺส-เขทภยา** สิสฺสานํ อสหนสงฺขาตาย อสหเนน ชาตาย วา ภีติยา จ มยา อุเปกฺขิยนฺติ. สิสฺสานํ เขโทเยว ภยํ, สิสฺสเขทโต อุปฺปนฺนํ วา ภยํ, ตโตติ วิคฺคโห.

เอตฺถ ปเหฬิกา เอวํ ทฏฺฐพฺพา —

สมาคตา จ วญฺจิตุกฺ- กนฺตา ปมุสฺสิตาปิ จ
สมานรูปา ผรุสา สงฺขฺยาตา จ ปกปฺปิตา.

อโถปิ นามนฺตริกา นิภูตา จ ปเหฬิกา
อโถ สมานสทฺทา จ สมฺมูฬฺหา ปาริหาริกี
เอกจฺฉนฺโนภยจฺฉนฺนา สํกิณฺณาติ จ โสฬสาติ.

ตตฺริทํ ลกฺขณํ —

สมาคตา นาม สิยา คุฬฺหตฺถา ปทสนฺธินา
วญฺจิตาญฺญตฺถ รุฬฺเหน ยตฺถ สทฺเทน วญฺจนา.

อุกฺกนฺตาติพฺยวหิตปฺ- ปโยคา โมหการินี
สิยา **ปมุสฺสิตา** ยสฺสา ทุพฺโพธตฺถา ปทาวลิ.

สมานรูปา'มุขฺยตฺถา- โรปาหิตปทา สิยา
ผรุสา ปจฺจยาทีหิ ชาตสทฺทา กถญฺจิปิ.

สงฺขฺยาตา นาม สงฺขฺยานํ ยตฺถ พฺยาโมหการณํ
อญฺญถา'ภาสเต ยตฺถ วากฺยตฺโถ สา **ปกปฺปิตา**.

สา **นามนฺตริกา** ยสฺสา นาเม นานตฺถกปฺปนา
นิภูตา'วฏฺฐิตญฺญตฺถา ตุลฺยตฺถสุติเหตุโต.

สมานสทฺทา สา อิฏฺฐ- สทฺทปริยายสาธิตา
สมฺมูฬฺหา มูฬฺหตาเยว นิทฺทิฏฺฐตฺถาปิ สาธุกํ.

ยสฺสา สมฺพนฺธพาหุลฺยา นามํ สา **ปาริหาริกี**
เอกจฺฉนฺนา ภเว พฺยญฺชา- เธยฺยํ นิสฺสยโคปนา.

สา ภเว **อุภยจุณฺณา** ยสฺสา อุภยโคปนา
สํกิณฺณา นาม สา ยสฺสา นานาลกฺขณสงฺกโรติ.

อยํ ปเนตฺถ อตฺโถ — **ปทสนฺธินา** ปทานํ สนฺธานโต **คุฬฺหตฺถา** อปากฏตฺถา สมาคตา นาม สิยา. คุฬฺหตฺถาติ ปสิทฺธานุวาเทน อปสิทฺธา สมาคตา วิธียเต. อิโต ปรมฺปิ อนุวาทานุวาทฺยภาโว เอวํ เวทิตพฺโพ. **ยตฺถ** ปเหฬิกายํ **อญฺญตฺถ รุฬฺเหน สทฺเทน** อญฺญสฺมึ อตฺเถ ปสิทฺเธน รุฬฺหิสทฺเทน วญฺจนา วญฺจิตา นาม สิยา.

อติพฺยวหิตปฺปโยคา อติสเยน อนฺตริตปยุชฺชมานปทยุตฺตา ตโตเยว **โมหการินี** สมฺโมหการิกา ปเหฬิกา **อุกฺกนฺตา** นาม. **ยสฺสา** ปเหฬิกาย ปทาวลิ ปทปนฺติ **ทุพฺโพธตฺถา** ทุรนุโพธาภิเธยฺยา, สา ปมุสฺสิตา นาม.

อมุขฺยตฺถาโรปาหิตปทา อปฺปธานตฺเถ มุขฺยตฺถปกาสกสทฺทานํ กิญฺจิ สธมฺมํ นิสฺสาย อาโรปนโต อุปฏฺฐิตปทยุตฺตา สมานรูปา นาม สิยา. **ปจฺจยาทีหิ** ปจฺจยาเทสาทีหิ **กถญฺจิปิ** เยน เกนจิ ปกาเรน **ชาตสทฺทา** นิปฺผนฺนสทฺทา ผรุสา นาม.

ยตฺถ ยสฺสํ ปเหฬิกายํ **สงฺขฺยานํ** คณนํ วุตฺตมปิ พฺยาโมหการณํ โหติ, สา ปเหฬิกา สงฺขฺยาตา นาม สิยา. **ยตฺถ** ยสฺสํ ปเหฬิกายํ **วากฺยตฺโถ** สมุทายตฺโถ **อญฺญถา** อญฺเญน ปกาเรน **อาภาสเต** วิญฺญายเต, สา ปกปฺปิตา นาม.

ยสฺสา ปเหฬิกาย **นาเม** ปยุตฺตาภิธาเน **นานตฺถกปฺปนา** วิวิธาภิเธยฺยกปฺปนา สมฺภวติ, **สา** ปเหฬิกา นามนฺตริกา นาม. **ตุลฺยตฺถสุติเหตุโต** สมานตฺถสทฺทานํ ปโยคเหตุนา **อวฏฺฐิตญฺญตฺถา** ปติฏฺฐิตอญฺญตฺถา โหติ, สา นิภูตา นาม.

ยา ปเหฬิกา **อิฏฺฐสทฺทปริยายสาธิตา** อิจฺฉิตตฺถสทฺทสฺส เววจเนหิ นิปฺผาทิตา โหติ, สา สมานสทฺทา นาม. สาธุกํ **นิทฺทิฏฺฐตฺถาปิ** ทสฺสิต-

อตฺถยุตฺตาปิ ยา **มูฬฺหตาเยว** สมฺโมหภาวตฺถํ เอว ภวติ, สา สมฺมูฬฺหา นาม.

ยสฺสา ปเหฬิกาย วิรจเน **นามํ** ทสฺสิยมานํ นามํ **สมฺพนฺธ-พาหุลฺยา** สมฺพนฺธสฺส พหุลภาวโต ภวติ, สา ปาริหาริกี นาม. ยสฺสา อาเธยฺยํ **พฺยญฺช** อภิพฺยญฺชิย ปกาเสตฺวา **นิสฺสยโคปนา** อาธารคุตฺติ ภวติ, สา เอกจฺฉนฺนา นาม.

ยสฺสา ปโยเค **อุภยโคปนา** อุภินฺนมาธาราเธยฺยานํ โคปนา ภวติ, สา อุภยจฺฉนฺนา นาม. ยสฺสา **นานาลกฺขณสงฺกโร** สมาคตาทินานาวิธ-ลกฺขณานํ สงฺกโร โหติ, สา สํกิณฺณา นาม สิยา.

อิทานิ สมาคตาทีนํ ลกฺขิยํ กเมน เอวํ ญาตพฺพํ —

“ปภวา’นตวิตฺถิณฺณา ตวา’ณา มหตี สตี
จิราย ชยตํ นาถ ปหุตผลสาธินีติ

อยํ **สมาคตา**.

นาถ ตว ปภวโต ปฏฺฐาย **นตวิตฺถิณฺณา** โอณตวเสน ปตฺถฏา, เอวํ สติ นที วิย ทิสฺสติ. **ปภว** ปภฏฺจตฺต โสภาวนฺต. โภ นาถ **ตว** ตุยฺหํ **มหตี สตี** มหนฺตี สมานา **อาณา อานตวิตฺถิณฺณา** อตฺตนิ นเตสุ ชเนสุ ปตฺถฏา **ปหุตผลสาธินี** พหุลตฺถนิปฺผาทนี **จิราย** จิรกาลํ **ชยตํ** อุกฺกํสภาเวน ปวตฺตตุ. เอตฺถ ปภวอานตอิติสนฺธินา อตฺโถ คุฬฺโห.

“ภทฺทเมโว’ปเสเวยฺย
วิธูตมทกิพฺพิสํ
สมฺปาปเย ปุรํ เขมํ
ส ทนฺโต’ตฺตนิเสวิตนฺติ

อยํ **วญฺจิตา**.

วิธูตมทกิพฺพิสํ วินาสิตมทโทสํ **ภทฺทเมว** มนฺทปิย[๕๓]ภทฺทชาติเกสุ หตฺถีสุ ภทฺทชาติกหตฺถิเมว อุปเสเวยฺยาติ วุตฺตํ วิย ทิสฺสติ. **ภทฺทเมว** อุตฺตมปุริสเมว เสเวยฺยาติ อตฺโถ. เสวนํ กิมตฺถนฺติ เจ ? หตฺถิปกฺเข **ทนฺโต** สิกฺขิโต **โส** หตฺถี **อตฺตนิเสวิตํ** อตฺตานํ ภชิตํ ชนํ **เขมํ** นิพฺภยํ **ปุรํ** นครํ สมฺปาเปติ. ปุริสปกฺเข ปน **ทนฺโต** ทมิโต **โส** อริยปุคฺคโล **อตฺต-นิเสวิตํ** อตฺตานมุปเสวิตํ ชนํ **เขมํ** นิทฺทุกฺขํ **ปุรํ** นิพฺพานปุรํ ปาเปติ. เอตฺถ กวิจฺฉิตอุตฺตมตฺถโต อญฺเญน หตฺถิอตฺเถ รุฬฺเหน สทฺเทน วณฺจนา นาม.

> “พหุคุเณ ปณมติ ทุชฺชนานํปฺยยํ ชโน
> หิตํ ปมุทิโต นิจฺจํ สุคตํ สมนุสฺสรนฺติ

อยํ **อุกฺกนฺตา**. อิมสฺสตฺโถ อุปริ อาคมิสฺสติ.

พฺยากิณฺณโทสตฺเต สติปิ ปเหฬิการุฬฺหตฺตา เอสา อิฏฺฐา. วุตฺตญฺหิ “ปเหฬิกายมารุฬฺหา, น หิ ทุฏฺฐา กิลิฏฺฐตาติ. อิห สมฺพนฺธีปทานํ อฏฺฐานฏฺฐาปเนน พฺยวหิตตฺตํ โหติ.

> “มุขผุลฺลํ คิงฺคมกํ นิยุรุคฺคตฺถนุนฺนตํ
> ปฏิจฺจรี วรํ โปโส ภีรุยา ธารยนฺติยาติ

อยํ **ปมุสฺสิตา**.

มุขผุลฺลํ ติลกาทึ **คิงฺคมกํ** เอวํนามกํ ปสาธนํ **นิยุรุคฺคตฺถนุนฺนตํ** นิยุรํ วลยํ. อุคฺคตฺถนํ ปโยธรปฏํ, อุนฺนตํ นลาฏปฏาทิกํ, มุขโต อุนฺนตา-ภรณญฺจ **ธารยนฺติยา ภีรุยา** อิตฺถิยา **ปฏิจฺจรี** ชิณฺณวตฺถนิวาสี **โปโส** ปุริโส **วรํ** อุตฺตโม. เอตฺถ พหุปโยครหิเตหิ สทฺเทหิ รจิตตฺตา อตฺถสฺส ทุรวโพธตา.

---

๕๓ วินฺทปิสฺส (ก.)

“นว’คฺครตนาน’สฺมึ ทิสฺสนฺติ รตนากเร
ปุริสาเนตฺถ อฏฺจนฺนํ อฏฺจา’สาธารณา’ปรนฺติ

อยํ **สมานรูปา.**

อสฺมึ รตนากเร อคฺครตนานิ นว ทิสฺสนฺติ, **เอตฺถ** อิเมสุ รตเนสุ **อฏฺจ** รตนานิ อฏฺจนฺนํ ปุริสานํ อสาธารณานิ, **อปรํ** รตนํ สาธารณํ. อิมานิ นว โลกุตฺตรานิ จิตฺตีกตาทิอตฺเถน “รตนานีติ จ ตปฺปภโว สมฺมาสมฺพุทฺโธ “อากโรติ จ กปฺปิโตติ อมุขฺยตฺเถสุ รตนาทิสทฺทานมาโรปนํ โหติ.

“วินฺทนฺติ เทวคนฺธพฺพา หิมวนฺตมหาตเล
รสวนฺเต สเร สตฺต น นาคาปิ อุโปสถาติ

อยํ **ผรุสา.**

หิมวนฺตมหาตเล หิมาลยสฺส มตฺถเก **รสวนฺเต** โสทเก **สตฺต สเร** อโนตตฺตาทิเก เทวคนฺธพฺพา **วินฺทนฺติ** เสวนฺติ, อุโปสถา นาคาปิ น วินฺทนฺติ. อยมปรตฺโถ. หิมวนฺตมหาตเล จนฺทรํสิยุตฺเต มหาปาสาทตเล **เทวคนฺธพฺพา** กีฬมานา คนฺธพฺพา **รสวนฺเต** มธุรคุณยุตฺเต **สตฺต สเร** วีณาย ฉชฺชาทิเก สตฺต สเร วินฺทนฺติ, **นาคาปิ** อริยาปิ **อุโปสถาปิ** อุปวุตฺถาปิ **น วินฺทนฺติ** นานุภวนฺติ. เอตฺถ ทิพฺพนฺตีติ เทวา. อุโปสโถ เอเตสมตฺถีติ อุโปสถาติ วิคฺคโห. ลกฺขณกฺกมโต ปสิทฺธปจฺจุรปโยคโต อญฺญทตฺถา เยน เกนจิ เลเสน ปจฺจยาทีนํ ชาตสทฺทสฺส อตฺถิตา.

“คีตสทฺเท สรา เทฺว เทฺว เทฺว ฉชฺชญฺญตฺร ฉสฺสรา
ปญฺจวณฺณํ ยถา จกฺขุ ฉพฺพณฺณา นาสิกา ตถาติ

อยํ **สงฺขฺยาตา.**

คีตสทฺเท สรา เทฺว โหนฺติ, **ฉชฺช’ญฺญตฺร** ฉชฺชโต อญฺญตฺร

ฉชฺชํ วชฺเชตฺวา อุสโภ คนฺธาโร มชฺฌิโม ปญฺจโม เธวโต นิสาโทติ. เอตฺถ ยุคฬโต เทฺว เทฺว **ฉสฺสรา** ฉสรวนฺโต. ยถา จกฺขุ ปญฺจวณฺณํ โหติ, **ตถา** เอวํ นาสิกา ฉพฺพณฺณา โหติ, คีตสทฺเท อีการอการ-สรทฺวยสพฺภาวโต จ ฉชฺชํ ฐเปตฺวา อุสภาทีสุ สรานํ ติวิธตฺตา จ "จกฺขูติ สรพฺยญฺชนวเสน ปญฺจวณฺณานํ สพฺภาวโต จ "นาสิกาติ ฉนฺนํ สพฺภาวโต จ เอวํ วุตฺตํ. เอตฺถ วุตฺตสงฺขฺยาคีตาทิสทฺทสนฺนิฏฺฐานโต สมฺโมหการินี โหติ.

"ปาตุ โว อุทิโต ราชา สิริมา รตฺตมณฺฑโล
สกนฺติคหนกฺขตฺต- สงฺฆยุตฺโต สุลกฺขโณติ

อยํ **ปกปฺปิตา**.

สิริมา สิริมนฺโต **รตฺตมณฺฑโล** อนุรตฺตชนปทมณฺฑโล อนุรตฺตอมจฺจ-มณฺฑโล วา **สกนฺติคหนกฺขตฺตสงฺฆยุตฺโต** สกสฺส อตฺตโน อนฺเต สมีเป คหเนหิ อวิรเฬหิ ขตฺตสงฺเฆหิ ขตฺติยสมูเหหิ ยุตฺโต สํยุตฺโต **สุลกฺขโณ** ปสตฺถปุริสลกฺขโณ **อุทิโต** ปสิทฺโธ **ราชา** นรินฺโท **โว** ตุมฺเห **ปาตุ** รกฺขตูติ อยํ อนธิปฺเปตตฺโถ. **สิริมา** "ลกฺขิยา วาสฏฺฐานตฺตาติ วุตฺตตฺตา สิริมนฺโต **รตฺตมณฺฑโล** อุคฺคมเน รตฺตมณฺฑโล **สกนฺติคหนกฺขตฺตสงฺฆยุตฺโต** กนฺติสหิเตหิ คหนกฺขตฺตตารคเณหิ ยุตฺโต **สุลกฺขโณ** สุฏฺฐุ สสลกฺขโณ **อุทิโต** อุคฺคโต **ราชา** จนฺโท **โว** ตุมฺเห ปาตูติ อุภยปกฺขสฺส สาธารณ-คุณคุณีปทปริคฺคเหน อิธ วากฺยตฺถสฺส อญฺญถา ทิสฺสมานตา โหติ.

"วุจฺจตา'โท อิสิเตฺย'โก สุมหนฺโตปการวา
สนาตโน จ น อิสิ น สขา น สนาตโนติ

อยํ **นามนฺตริกา**.

เอโก **อาโท** ปุพฺเพ "อิสีติ วุจฺจติ, **สุมหนฺโตปการวา** อติมหนฺโต-ปการสมนฺนาคโต **สนาตโน จ** สสฺสโต จ โหติ, ตถาปิ **น อิสิ** อิสิ

นาม น โหติ, **น สขา** มิตฺโตปิ น โหติ, **น สนาตโน** สสฺสโตปิ น โหติ, อยํ คมฺยมานตฺโถ. **สุมหา** อติมหนฺโต เอโก **อาโท** นามาทิมฺหิ อิสีติ วุจฺจติ, **อนฺโต** มชฺเฌ **ปการวา** ป-กาเรน สมนฺนาคโต, **สนาตโน จ** สสฺสโต จ โหติ, อิสิปิ นาม น โหติ, มิตฺโตปิ น โหติ, โส **นาตโน** ตนอิติ อกฺขรทฺวยรหิโต น โหติ. อาทิมชฺฌานํ วุตฺตตฺตา อนฺเตติ ญายติ. "อิสิปตนวิหาโรติ คเหตพฺพํ. ตตฺถ อิสิปตนนาเมน อิสิอาทีนํ คมฺยมานตฺถตฺตา นานตฺถกปฺปนา โหติ.

"ธาวนฺตํ อุทยา อตฺถํ มุหุตฺตํ น นิวตฺตติ
น จนฺทมณฺฑลํ เอตํ นาปิ อาทิจฺจมณฺฑลนฺติ

อยํ **นิภูตา**.

อุทยา อุทยโต ปภุติ **อตฺถํ** ยาว อตฺถํ **ธาวนฺตํ** ชวนฺตํ **มุหุตฺตํ** มุหุตฺตกาลํ **น นิวตฺตติ** น ปุนาวตฺตติ. เอตํ จนฺทมณฺฑลมฺปิ น โหติ, อาทิจฺจมณฺฑลมฺปิ น โหติ. **อุทยา** ปฏิสนฺธิโต **อตฺถํ** ยาว จุติ. **ธาวนฺตนฺ**ติ อายุกิจฺจโต อายุจนฺทาทีนมตฺถานํ ตปฺปกาสกสทฺทานญฺจ ตุลฺยตฺตา เอตฺถ ปติฏฺฐิตจนฺทาทิอตฺถนฺตรานํ สมฺภโว.

"เทวึ กิตฺติมหีนามํ กฬารตฺถวฺหยํ ปุรึ
หิตฺวา น สริ โส ธีโร กโรนฺโตปยฺยุ'ยฺยมวฺหยนฺติ[๕๔]

อยํ **สมานสทฺทา**.

กิตฺติมหีนามํ กิตฺติมหีนํ ทฺวินฺนํ นาเมน สมนฺนาคตํ **เทวึ** อคฺคมเหสึ **กฬารตฺถวฺหยํ ปุรึ** กฬารอตฺถานํ ทฺวินฺนํ นาเมน สมนฺนาคตํ ปุรึ นครญฺจ โส ธีโร **หิตฺวา** ปริจฺจชิตฺวา **อุยฺยมวฺหยํ** อุยฺยมนาเมน สมนฺนาคตํ กโรนฺโต อปิ **น สริ** สมฺปตฺตึ นานุสริ, ยโสธราเทวิญฺจ

---

๕๔ กโรนฺโตมุตฺตมวฺหยนฺติ (ก.)

กปิลวตฺถุปุริญฺจ หิตฺวา วีริยสงฺขาตปธานํ กโรนฺโต มหาสตฺโต สมฺปตฺตึ น สริ. เอตฺถาภิมต**ยโสธรา**ทิสทฺทานํ ปริยาเยหิ **กิตฺติมหี**สทฺทาทีหิ รจิตตา.

"จตุทฺทิสามุขา พทฺธา จตฺตาโร สินฺธวา สยํ
ปริภุญฺชนฺติ นิกฺขิตฺตํ ติณํ มชฺเฌ ยถาสุขนฺติ

อยํ **สมฺมูฬฺหา**.

สินฺธวา จตฺตาโร อสฺสา **จตุทฺทิสามุขา** ยถา จตุทฺทิสาสมฺมุขา โหนฺติ, ตถา พทฺธา มชฺเฌ นิกฺขิตฺตํ ติณํ สยํ ยถาสุขํ ปริภุญฺชนฺติ, อญฺญมญฺญํ ปิฏฺฐึ กตฺวา พทฺธา วิย ขายติ, เต ปน สมฺมุขํ กตฺวา พทฺธา โหนฺติ. เอตฺถ "จตุทฺทิสามุขาพทฺธาติ นิทฺทิฏฺฐตฺตา ปิฏฺฐึ กตฺวา พทฺธาติ สมฺมูฬฺหตา โหติ.

"ชโน ชีวนชานนฺท- กรพนฺธุสฺส ภาสิตํ
สกฺกโรนฺโตว ปปฺโปติ ปุญฺญาริกฺขยโคจเรติ

อยํ **ปาริหาริกี**.

ชีวนชานนฺทกรพนฺธุสฺส ชีวนโต อุทกโต ชาตานํ ปทุมานํ อานนฺทกรสฺส สูริยสฺส พนฺธุสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส **ภาสิตํ** วจนํ **สกฺกโรนฺโต** ปูเชนฺโต ชโน **ปุญฺญาริกฺขยโคจเร** ปุญฺญานํ ปฏิปกฺขตฺตา ปุญฺญาริสงฺขาตานํ อกุสลานํ ขยสฺส นิมิตฺตภูตํ นิพฺพานมารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปนฺเน มคฺคผเล **ปปฺโปติ** ปาปุณาติ. เอตฺถ ชีวนชานํ อานนฺทกรสฺส พนฺธุสฺเสติ จ, ปุญฺญารีนํ ขยนิมิตฺตํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺเตติ จ อิมินา พุทฺโธ มคฺคผลา จ ปารมฺปริเยน สมฺพนฺเธน วุตฺตาติ สมฺพนฺธานํ พาหุลฺลภาโว.

"น คณฺหาติ มหนฺตมฺปิ สทฺทํ น จ วิภูสนํ
จตุปฺปทสฺส กสฺสาปิ กณฺโณยํ น กิลาผโลติ

อยํ **เอกจฺฉนฺนา**.

กสฺสาปิ จตุปฺปทสฺส กณฺโณ มหนฺตมฺปิ สทฺทํ น คณฺหาติ, อารมฺมณํ น กโรติ, วิภูสนมฺปิ น คณฺหาติ. ตถาปิ อยํ กณฺโณ อผโล น กิล, สผลโต นิปฺผโล น โหติ กิร. อสฺสกณฺโณ รุกฺโข. เอตฺถ กณฺโณติ อาเธยฺยํ กตฺวา ตทาธารสฺส อวจนโต นิสฺสยคุตฺติ.

"อลงฺกโรนฺโต ภุวนํ สสฺสิริโก สเทวกํ
กสฺมึ สญฺชาตสํวทฺโธ โก เกน นุปลิมฺปตีติ

อยํ **อุภยจฺฉนฺนา**.

สสฺสิริโก สเทวกํ ภุวนํ อลงฺกโรนฺโตติ พุทฺโธ วิย ขายติ. **ภุวนํ** ภุวนสงฺขาตํ **กํ** ชลํ สทา เอว อลงฺกโรนฺโต **สสฺสิริโก** ลกฺขิยสมนฺนาคโต **กสฺมึ** ชเล สญฺชาตสํวทฺโธ **โก** กตโร **เกน** ชเลน **น อุปลิมฺปติ** น ลิมฺปติ. ปทุโมติ วิสชฺชนํ. ปทุโม หิ ปุนฺปุํสกลิงฺโค. อิห ชลปทุมานํ ทฺวินฺนมฺปิ ฉาทิตตฺตา อุภยจฺฉนฺนา นาม.

"อาโท โสเยว โย อนฺเต มชฺฌิมสฺสาทิ มชฺฌิโม
สิทฺธนฺตาทีสุ วตฺตนฺตํ อสงฺขตปทํ วทาติ

อยํ **สํกิณฺณา**.

อนฺเต อวสาเน โย โหติ, อาโทปิ โสเยว โหติ, มชฺฌิมสฺส อาทิภูโต มชฺฌิโม เอว โหติ, **สิทฺธํ** นิปฺผนฺนํ **ตาทีสุ** อริเยสุ วตฺตนฺตํ อสงฺขตปทํ **วท** กเถหีติ อยมปรตฺโถ. **อาโท** อาทิมฺหิ **โสเยว** สกาโร เอว **อนฺเต** ปริโยสาเน **โย** ยกาโรเยว, **มชฺฌิโม** มชฺฌิมวณฺโณ **มชฺฌิมสฺส** สทฺทสฺส **อาทิ** มกาโร, **สิทฺธนฺตาทีสุ** มตสมยกาลาทีสุ **วตฺตนฺตํ** วาจกภาเวน ปวตฺตนฺตํ **อสงฺขตปทํ** สงฺขตโต อญฺญตฺตา อสงฺขตภูตํ ปญฺญตฺตึ **วท** กเถหีติ. สมยสทฺโท หิ นามปญฺญตฺติ. เอตฺถ สิทฺธนฺตสทฺเทน อาทิสทฺทสฺส สงฺคหิตตฺตา ตาทิอตฺโถ ลพฺภตีติ อตฺถสฺส คุฬฺหตาย สมาคตาลกฺขเณน จ "โสติ "โยติ "อสงฺขตปทนฺติ อญฺญตฺถรุฬฺหสทฺเทน

วญฺจิตตฺตา วญฺจิตาลกฺขเณน จ สมยสทฺเท นานตฺถกปฺปนโต นามนฺตริกาลกฺขเณน จาติ ตีหิปิ ลกฺขเณหิ มิสฺสิโตติ. เสเสสุปิ สํกิณฺณตฺตํ เอวเมว เวทิตพฺพํ. ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตลกฺขณานุสาเรเนว สมาคตาทีนํ อนฺวตฺถสญฺญตา เวทิตพฺพา.

๓๔. เทสกาลกลาโลก- ญายาคมวิโรธิ ยํ
ตํ วิโรธิปทํ เจ’ต- มุทาหรณโต ผุฏํ.[๕๕]

[๓๔]◉ “**เทสิ**จฺจาทิ. **เทโส** ถลชลเทสาทิ. **กาโล** รตฺตินฺทิโว. **กลา** นจฺจคีตาทโย. **โลโก** จราจรภูตปฺปวตฺติ. **ญาโย** ยุตฺติ. **อาคโม** อิธ พุทฺธวจนํ. อญฺญตฺถ ตุ สุติธมฺมสํหิตา, เต จ. เตหิ วิโรโธ อสฺส อตฺถีติ **เทส ฯเปฯ วิโรธิ**. ยนฺติ อนุวทิตฺวา ตํ วิโรธิปทนฺติ วิธียเต. **เอตญฺจ** ปทํ **อุทาหรณโต** ลกฺขิยโต **ผุฏํ** ปากฏํ. ยโต ชลชาทีนํ ถลาทีสุ ปาตุภาวาทิ, รตฺยาทีสุ สมฺภวนฺตานํ กุสุมาทีนํ ทิวาทีสุ สมฺภโว จ, “นจฺจคีตาทิจตุสฏฺฐิยา กลาสุ ภินฺนฉชฺโช นาม สตฺตสโรติอาทินา กลาสตฺถาภิหิตลกฺขณาติกฺกมวิโรโธ จ, “อคฺคิ สีตโล, นิสฺสาโร ขทิโรติอาทินา โลกสีมาติกฺกโม จ, วุตฺตายปา’นรุปฺปตฺตสมุปฺปตฺติยา มิทฺธสฺส รูปภาวาปาทนาทิญายวิโรโธ จ, ยถาสกมาคเมน วิโรโธ จ สุเขน จ สกฺกา ปากฏตฺตา วิญฺญาตุํ, ตโต สพฺพเมตํ โนทาหฏนฺติ อธิปฺปาโย.

[๓๔]◈ เอวํ ยมกปเหฬิกานมทสฺสเน การณํ วตฺวา อิทานิ อุทฺเทสกฺกเมน สมฺปตฺตวิโรธิโทสํ “**เทสกาลิ**จฺจาทินา วทติ. **ยํ** ปทํ **เทโส** ถลชลปพฺพตาทิ. **กาโล** รตฺตินฺทิโว เหมนฺตาทิวเสน ติวิโธ, วสนฺตาทิวเสน ฉพฺพิโธ. **กลา** นจฺจคีตาทิจตุสฏฺฐิ. **โลโก** ถาวรชงฺคมภูตปวตฺติสงฺขาโต. **ญาโย** ยุตฺติ. **อาคโม** อิห พุทฺธวจนํ อญฺญตฺถ ปน สุติธมฺมสํหิโต จ. เตหิ วิโรโธ อสฺส อตฺถีติ

---

๕๕ กาพฺยา. ๓/๑๒๖

เทส ฯเปฯ วิโรธิ. ตํ วิโรธิปทํ นาม. **เอตํ** วิโรธิปทํ **อุทาหรณโต** ลกฺขิยโต **ผุฏํ** ปริพฺยตฺตํ. วสฺสิกชาติสุมนาทีนํ ชลชาทิภาโว จ, ปทุม-กุมุทาทีนํ ถลชาทิภาโว จ, รตฺติอาทีสุ ลพฺภมานานํ กุมุทาทีนํ ทิวาทีสุ สมฺภโว จ, นจฺจคีตาทิจตุสฏฺฐิยา กลาสุ "ฉชฺโช อุสโภ คนฺธาโร มชฺฌิโม ปญฺจโม เธวโต นิสาโทติ ทสฺสิตสตฺตสรานเมกเทสสฺส ฉชฺชสฺส ภินฺนสตฺตสโร ฉชฺโช นามาติ สมุทายวเสน โวหารกรณาทีหิ สตฺถาคตตํ ลกฺขณาติกฺกมญฺจ, "อคฺคิ สีตโล, จนฺทนํ อุณฺหํ, ขทิรรุกฺโข นิสฺสาโร, เอรณฺโฑ สสาโร-อิจฺจาทินา โลกมริยาทาติกฺกโม จ, มิทฺธสฺส อรูปภาวุปปตฺติยา วุตฺตายปิ รูปภาวสาธนสทิสยุตฺติวิโรธิกถนญฺจ, ยถาสกมาคมมติกฺกมฺม กถนญฺจาติ สพฺเพสํ วิรุทฺธสภาวสฺส ปากฏตฺตา อุทาหรณํ น ทสฺสยิสฺสามาติ อธิปฺปาโย. อิเมสเมว เทสาทิวิโรธีนมวิรุทฺธตฺตํ เอตฺเถว วิโรธิปทโทสปริหาเร "โพธิ-สตฺตปฺปภาเวนาติจฺจาทินา ทิสฺสติ. เทส ฯเปฯ คเมหิ วิโรโธ, โส อสฺส อตฺถีติ เทส ฯเปฯ วิโรธิ. นินฺทายํ อยมสฺสตฺถีติ วิวจฺฉิตา.

๓๕. ย'ทปฺปตีต'มานีย วตฺตพฺพํ เนยฺยมาหุ ตํ
ยถา สพฺพาปิ ธวลา ทิสา โรจนฺติ รตฺติยํ.

[๓๕]◉ "**ย**มิจฺจาทิ. **อปฺปตีตํ** สทฺทโต อตฺถโต วา อนธิคตํ น หฺยญฺญถา-วคโม คนฺถนฺตราภาวโต. วกฺขติ หิ "ทุลฺลภาวคตี สทฺท-สามตฺถิยวิลงฺฆินีติ. ยํ กิญฺจิ ปทํ สมานีย อาเนตฺวา วตฺตพฺพํ, ตํ เนยฺยมาหุ. **ยเถ**ตฺยุทาหรติ. **สพฺพาปิ** สกลาปิ **ทิสา** ปุพฺพทิสาทโย ทส ทิสา **รตฺติยํ** รชนฺยํ **ธวลา** อุชฺชลา **โรจนฺติ** ทิปฺปนฺตีติ เอตฺตเก นิทฺทิฏฺเฐ จนฺทมรีจิโน เอตฺถ เนยฺยตฺตํ.

[๓๕]◈ อิทานิ เนยฺยโทสมุทาหรติ "**ย**มิจฺจาทินา. **ยํ** ปทํ **อปฺปตีตํ** ปทนฺตเรน เตนาภิหิตตฺเถน วา "อิมสฺสตฺโถยมิติ อวิญฺญาตํ อานีย วตฺตพฺพํ, ตโตเยว ปทนฺตรมานีย วตฺตพฺพํ โหติ, ตํ **เนยฺยมาหุ** "เนยฺยโทโสติ โปราณา

อาหุ. **ยถา** ตตฺโถทาหรณมีทิสํ “สพฺพาปิ ธวลา ทิสา โรจนฺติ รตฺติยนฺติ. **สพฺพาปิ ทิสา** ปุพฺพทกฺขิณาทโย ทส ทิสา **ธวลา** เสตา **รตฺติยํ** รชนฺยํ **โรจนฺติ** ทิปฺปนฺติ. เอตฺถ ทิสาย วิเสสนํ ธวลคุณํ เกลาสกูฏสุธาภิตฺติจนฺทรํสิอาทีสุ กุโต สญฺชาตมิติ อนิจฺฉิตตฺตา อญฺญนิวตฺตนตฺถํ จนฺทกิรณาทิวาจกปทํ อาเนตฺวา ธวลตา อิมิเนติ วตฺตพฺพตฺตา ธวลปทํ เนยฺยโทเสน ทุฏฺจํ โหติ. ปตีตํ วิญฺญาตํ, น ปตีตํ อปฺปตีตํ. เอตฺถ อกาโร ปสชฺชปฏิเสเธ.

๓๖. เนทิสํ พหุมญฺญนฺติ สพฺเพ สพฺพตฺถ วิญฺญุโน
ทุลฺลภา’วคตี สทฺทสามตฺถิยวิลงฺฆินี.[๕๖]

[๓๖]◉ อปฺปตีตํ นิจฺฉนฺติ วิญฺญูติ ทสฺเสตุมาห “**เน**ติอาทิ. **อีทิสํ** อนนฺตเร วุตฺตปฺปการํ เนยฺยํ สพฺเพปิ **วิญฺญุโน** เญยฺยวิทู **สพฺพตฺถ** คชฺชาทิเก **น พหุมญฺญนฺติ** น สมฺภาเวนฺติ นปฺปยุชฺชนฺติ. กึ น พหุมญฺญนฺตีติ เจ อาห “**ทุลฺลภา**ติอาทิ. ตถา หิ **อวคตี** อตฺถาวคโม **สทฺทํ** วาจกํ, **สามตฺถิยญฺจ** ญายํ **วิลงฺฆยติ** จชติ อนุปทสฺสนโตติ **สทฺทสามตฺถิยวิลงฺฆินี ทุลฺลภา** น ลภฺยเต. ญาโยปาตฺโต วา สทฺโทปาตฺโต วา โยตฺโถ น โหติ, โส นปฺปตียเต ยถา มนสิ อวฏฺฐิตมตฺเตนาติ อตฺโถ. ตสฺมา สทฺทโต อตฺถโต วา ปตีตพฺพมเนยฺยํ, ตพฺพิปรีตํ เนยฺยนฺติ วิญฺเญยฺยํ.

[๓๖]◈ อิมํ อปฺปตีตปทํ วิญฺญูหิ นาภิมตนฺติ ทสฺเสนฺโต อาห “**เนทิส**มิจฺจาทิ. **อีทิสํ** ยถาวุตฺตปฺปการํ เนยฺยํ สพฺเพ วิญฺญุโน **สพฺพตฺถ** คชฺชปชฺชาทิเก **น พหุมญฺญนฺติ** น สมฺภาเวนฺติ นปฺปโยเชนฺติ. **อวคตี** อตฺถาวโพโธ **สทฺทสามตฺถิยวิลงฺฆินี** สทฺทสงฺขาตวาจกญฺจ สามตฺถิยสงฺขาตญายญฺจ อติกฺกมฺม ปวตฺตินี ทุลฺลภา ตาทิสปโยคาภาวโต ทุลฺลภา โหติ.

---

๕๖ กาพฺยา. ๑/๑๗๕

โย อตฺโถ สทฺทาคโต ญายาคโต วา น โหติ, โส กตฺตุโน มนสิ ปติฏฺจิตมตฺเตน ปตีโต น โหตีติ ตํ ปทํ เนยฺยโทสมิติ สพฺเพ กวิโน ปริหรนฺตีติ อธิปฺปาโย. พหุมานํ กโรนฺตีติ วากฺเย พหุมญฺญนฺตีติ นาม-ธาตุ. สทฺทสามตฺถิยํ วิลงฺฆยติ สีเลนาติ สทฺทสามตฺถิยวิลงฺฆินี.

๓๗. สิยา วิเสสนาเปกฺขํ ยํ ตํ ปตฺวา วิเสสนํ
สาตฺถกํ ตํ ยถา ตํ โส ภิยฺโย ปสฺสติ จกฺขุนา.

[๓๗]⦿ "**สิยา**อิจฺจาทิ. **ยํ** ปทํ วิเสสนํ ปตฺวา อตฺเถน สห วตฺตตีติ **สาตฺถกํ**. นิพฺพิเสสนนฺตุ วุตฺตตฺถเมว โหติ. ตํ วิเสสนาเปกฺขํ สิยา. "**ตํ ยเถ**ตฺยาทินา อุทาหรติ. "ปสฺสตีติ วุตฺเต "จกฺขุนาติ ลพฺภเตว.

[๓๗]◈ "**สิยา**มิจฺจาทิ. **ยํ** ปทํ วิเสสนํ ปตฺวา **สาตฺถกํ** อตฺถสหิตํ ตทภาเว นิรตฺถกํ โหติ, ตํ วิเสสนาเปกฺขํ นาม สิยา. **ตํ ยถา** ตสฺโสทาหรณเมวํ "ตํ โส ภิยฺโย ปสฺสติ จกฺขุนาติ. **โส** ปุริโส **ตํ** ปุริสํ **ภิยฺโย** เยภุยฺยสา จกฺขุนา ปสฺสติ. เอตฺถ "ปสฺสตีติ วุตฺเตเยว "จกฺขุนาติ ญายติ. **จกฺขุนา**ติ วิเสสฺยปทํ วิเสสนํ ลทฺธาว สาตฺถกํ โหติ. วิเสสเน อเปกฺขา อสฺสาติ จ, สห อตฺเถน วตฺตมานํ สาตฺถกมิติ จ สมาโส.

๓๘. หีนํ กเร วิเสสฺยํ ยํ ตํ หีนตฺถํ ภเว ยถา
นิปฺปภีกตขชฺโชโต สมุเทติ ทิวากโร.

[๓๘]⦿ "**หีน**มิจฺจาทิ. **ยํ** วิเสสนปทํ **วิเสสฺยํ** วิเสสิตพฺพํ **หีนํ** ลามกํ **กเร** กเรยฺย, **ตํ** วิเสสนปทํ **หีนตฺถํ** หีโน อตฺโถ ยสฺส ตํ หีนตฺถํ นาม ภเวยฺย. "**ยถา**อิตฺยาทินา อุทาหรติ. นิปฺปภีกโต ขชฺโชโต เยน โส **ทิวา-กโร** ปภากโร **สมุเทติ** อุปคจฺฉตีติ. เอตฺถ ขชฺโชตปฺปภาปหรเณ น ถุติ ทิวากรสฺสาติ.

[๓๘]◈ “**หีนํ กเร**จฺจาทิ. **ยํ** ปทํ วิเสสฺยํ หีนํ กโรติ, ตํ หีนตฺถํ ภเว. **ยถา** ตตฺโถทาหรณเมวํ “นิปฺปภีกตขชฺโชโต, สมุเทติ ทิวากโรติ. ปภารหิตกตา ขชฺโชตา เยน โส **ทิวากโร** สูริโย **สมุเทติ** อุคฺคจฺฉติ. “นิปฺปภีกตขชฺโชโตติ อิมินา วิเสสเนน ลามกาโลกลทฺธยุตฺตสฺส ขชฺโชปนกสฺส อภิภวนปฺปกาสนํ สหสฺสรํสิโน นินฺทาเยว, น ถุตีติ วิเสสฺยํ หีนตฺถํ โหติ. หีโน อตฺโถ ยสฺเสติ จ, นตฺถิ ปภา เอเตสนฺติ จ, นิปฺปภา กตาติ จ, นิปฺปภีกตา ขชฺโชตา เยนาติ จ วิคฺคโห.

๓๙. ปาทปูรณมตฺตํ ยํ อนตฺถมิติ ตํ มตํ
ยถา หิ วนฺเท พุทฺธสฺส ปาทปงฺเกรุหมฺปิ จ.

[๓๙]◉ **หิ อปิ จ**สทฺทานํ ปาทปูรณมตฺตตฺตา อนตฺถกตฺตํ. วิเสสนวิเสสฺยปทโทโส.

[๓๙]◈ “**ปาทปูรณิ**จฺจาทิ. **ยํ** ปทํ **ปาทปูรณมตฺตํ** จตุตฺถํสสงฺขาตสฺส ปาทสฺส ปูรณมตฺตเมว โหติ, ตํ อนตฺถมิติ มตํ ญาตํ. ยถาสทฺโท วุตฺตตฺโถ. พุทฺธสฺส **ปาทปงฺเกรุหํ** ปาทมฺพุชํ วนฺเทติ. เอตฺถ **หิ อปิ จา**ติ อิเมสํ สมตฺถนาทิอตฺเถสุ อปฺปวตฺติโต เกวลํ ปาทปูรณมตฺตโต อนตฺถกตฺตํ. มตฺตสทฺโท อวธารเณ. วิเสสนวิเสสฺยปทโทโส.

ปทโทสนิทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

วากฺยโทสนิทฺเทสวณฺณนา

๔๐. สทฺทโต อตฺถโต วุตฺตํ ยตฺถ ภิยฺโยปิ วุจฺจติ
ตเมกตฺถํ ยถา’ภาติ วาริโท วาริโท อยํ.[๕๗]

๕๗ กาพฺยา. ๓/๑๓๕

[๔๐]◉ “**สทฺทโต**อิจฺจาทิ. **สทฺทโต** วาจเกน ตสฺมึเยวตฺเถ ตสฺเสว สทฺทสฺส ปุน ปโยคโต **อตฺถโต** อภิเธยฺเยน ปุพฺพปฏิปาทิกสฺเสว วตฺถุสฺสาวิเสเสน ปุน ปฏิปาทนโต **วุตฺตํ** ปยุตฺตํ ยํ ปทตฺถรูปํ **ยตฺถ** ยสฺมึ วากฺเย **ภิยฺโยปิ วุจฺจติ** ปุนปิ ปยุชฺชเต, ตเมกตฺถนฺติ อนุวทิตฺวา “**ยเถ**จฺจาทินา วิธียเต. วารึ ททาตีติ **วาริโท**. อยํ **วาริโท** เมโฆ **อาภาติ** ทิปฺปตีติ. ชลทานมตฺตาเปกฺขาย อิทํ สทฺทโต เอกตฺถํ.

[๔๐]◈ อิทานิ อุทฺทิฏฺฐกฺกเมน วากฺยโทสํ นิทฺทิสติ “**สทฺทโต**จฺจาทินา. **สทฺทโต** วาจเกน **อตฺถโต** อภิเธยฺเยน **วุตฺตํ** ปยุตฺตํ ยํ ปทตฺถรูปํ **ยตฺถ** ยสฺมึ วากฺเย **ภิยฺโยปิ** ปุนปิ **วุจฺจติ** ยุชฺชเต, ตํ วากฺยํ เอกตฺถํ นาม โทโส. อุทาหรณํ “**ยถิ**จฺจาทิ. **วาริโท** ชลทายโก **อยํ วาริโท** เมโฆ **อาภา**ติ ทิปฺปติ. สมฺปตฺติสาธกํ “ชลทายโกจฺจาทิวิเสสนํ วินา ชลทานมตฺตสฺส วุตฺตตฺตา สทฺทโต เอกตฺถํ นาม โหติ.

ยถา จ —

๔๑. ติตฺถิยงฺกุรพีชานิ ชหํ ทิฏฺฐิคตานิ’ห
ปสาเทติ ปสนฺเน โส มหามุนิ มหาชเน.

[๔๑]◉ ติตฺถิยสงฺขาตานํ องฺกุรานํ **พีชานิ** อุปฺปตฺติเหตุภูตานิ **ทิฏฺฐิคตานิ** ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิโย **ชหํ** ชหนฺโต ทูรีกโรนฺโต **โส มหามุนิ** สมฺมาสมฺพุทฺโธ **อิห** โลเก อตฺตนิ **ปสนฺเน** ปสาทพหุเล มหาชเน ปสาเทตีติ อปรมุทา-หรณํ. ปสาทสงฺขาตสฺส อตฺถสฺส “ปสนฺเน ปสาเทตีติ วุตฺตตฺตา อิทมตฺถโต เอกตฺถํ.

[๔๑]◈ “**ติตฺถิยิ**จฺจาทิ. โส มหามุนิ **ติตฺถิยงฺกุรพีชานิ** ติตฺถิยสงฺขาตานํ องฺกุรานํ อุปฺปตฺติการณภูตานิ **ทิฏฺฐิคตานิ** สสฺสตาทิเภทภินฺนา ทฺวาสฏฺฐิ-ทิฏฺฐิโย **ชหํ** ชหนฺโต อปเนนฺโต **อิห** โลเก **ปสนฺเน** อตฺตนิ ปสนฺเน

มหาชเน ปสาเทติ. ปสนฺนสทฺเทน วุตฺตปฺปสาทสงฺขาตสฺส อตฺถสฺส ปสาเทตีติ กฺริยาปเทนปิ วุตฺตตฺตา สทฺเท ภินฺเนปิ อตฺถโต เอกนฺติ อตฺถโต เอกตฺถสฺสุ-ทาหรณํ. ติตฺถิยา เอว องฺกุรานิ, เตสํ พีชานิ, ทิฏฺฐีสุ คตานิ, ทิฏฺฐิโย เอว คตานีติ วา วิคฺคโห.

๔๒. อารทฺธกฺกมวิจฺเฉทา
ภคฺครีติ ภเว ยถา
กาปิ ปญฺญา โกปิ คุโณ
ปกตีปิ อโห ตว.

[๔๒]◉ **อารทฺโธ** วตฺตุมุปกฺกมนฺโต **กโม** วจนปฏิปาฏิ, ตสฺส **วิจฺเฉโท** ภงฺโค, ตโต. "**ยเถ**ติอาทินา อุทาหรติ. อวุตฺตสฺสปิ ปสาทวสา อชฺฌาหาโรติ. มหามุนิ **ตว** เต **ปญฺญา กาปิ** สาติสยตฺตา อนิทฺธาริตํ สภาววิเสสา กาปิเยว, อโห ปวตฺตมานายปิ วสภาวสฺสานิทฺธาริตตฺตา อจฺฉริยนฺติ อตฺโถ. เอตฺถ กาปิ โกปีติ สพฺพนามปทกฺกมสฺส ปกตีติ เอตฺถ วิจฺฉินฺนตฺตา ภคฺครีติ.

[๔๒]◈ "**อารทฺธกฺกมิ**จฺจาทิ. **อารทฺธกฺกมวิจฺเฉทา** วตฺถุมารทฺธปทกฺกมสฺส วิจฺเฉทเหตุ **ภคฺครี**ติ **ภเว** ภคฺครีติวากฺยโทโส ภวติ. อุทาหรติ "**ยถิ**จฺจาทิ. มหามุนิ **ตว** ตุยฺหํ **ปญฺญา** สาติสยภูตา ปญฺญา **กาปิ** วจนวิสยา-ติกฺกนฺตตฺตา กาปิเยว. **คุโณ** สีลสมาธิอาทิอนญฺญสาธารณคุณสมูโห **โกปิ** ปมาณปริคฺคหสฺส เกนจิ เลเสนปิ กตฺตุมสกฺกุเณยฺยตฺตา โกปิเยว. **ปกตีปิ** อจินฺเตยฺยภูตา ปกตีปิ เอวเมว **อโห** วิชฺชมานานํเยว ปญฺญาทีนํ สภาวาวโพธสฺส ทุกฺกรตา อจฺฉริยา. กาปิ โกปีติ ปทกฺกมสฺส "ปกตีติ เอตฺถ สุญฺญตฺตา รีติภงฺโค. อารทฺโธเยว กโม, ตสฺส วิจฺเฉโท, ภคฺคา รีติ อสฺส เอตฺถ วาติ วิคฺคโห.

๔๓. ปทานํ ทุพฺพินิกฺเขปา　　พฺยาโมโห ยตฺถ ชายติ
ตํ พฺยากิณฺณนฺติ วิญฺเญยฺยํ　　ตทุทาหรณํ ยถา.

[๔๓]◉ “**ปทาน**มิจฺจาทิ. **ยตฺถ** ยสฺมึ วากฺเย **ปทานํ** สฺยาทฺยนฺตาขฺยาติกานํ **ทุพฺพินิกฺเขปา** ทุฏฺฐปนโต **พฺยาโมโห** สมฺมูฬฺหตา **ชายติ** อุปฺปชฺชติ, **ตํ** วากฺยํ พฺยากิณฺณนฺติ **วิญฺเญยฺยํ** ญาตพฺพํ. **ตสฺส** พฺยากิณฺณสฺส **อุทาหรณํ** ลกฺขิยํ “**ยเถ**ติ ทสฺเสติ. ยถา อิทํ, ตถา อญฺญมฺปีติ อตฺโถ.

[๔๓]◈ “**ปทานิ**จฺจาทิ. **ปทานํ** สฺยาทฺยนฺตตฺยาทฺยนฺตปทานํ **ทุพฺพินิกฺเขปา** ทุฏฺฐปนโต **ยตฺถ** วากฺเย **พฺยาโมโห** สมฺโมโห ชายติ, ตํ พฺยากิณฺณโทโสติ วิญฺเญยฺยํ. **ตทุทาหรณํ** ตสฺส พฺยากิณฺณโทสสฺส ลกฺขิยํ **ยถา** อิมินา วกฺขมานนเยน.

๔๔. พหุคุเณ ปณมติ　　ทุชฺชนานํปฺยยํ ชโน
หิตํ ปมุทิโต นิจฺจํ　　สุคตํ สมนุสฺสรํ.

[๔๔]◉ พหุอนนฺตตฺตา พหุภูเต คุเณ สีลาทิเก **สมนุสฺสรํ** สมฺมเทว อุฏฺฐาย สมุฏฺฐาย อนุสฺสรนฺโต คุณวิสยสตึ ปจฺจุปฏฺฐาเปนฺโต เตเนว การเณน **ปมุทิโต** หฏฺฐปหฏฺโฐ **อยํ ชโน** สพฺโพปิ โลโก **ทุชฺชนานํ** สุชเนตรานมฺปิ เทวทตฺตาทีนํ **นิจฺจํ** กาลํ หิตํ **สุคตํ** สมฺมาสมฺพุทฺธํ **ปณมติ** นมสฺสตีติ อยํ อตฺโถ กวิวญฺจิโต. ตตฺถ “พหุคุเณ ปณมตีตฺยาทิ พฺยวหิตปทปฺปโยคา โมโห ชายตีติ พฺยากิณฺณํ.

[๔๔]◈ “**พหุคุเณ**จฺจาทิ. **พหุคุเณ** อนนฺตตฺตา พหุภูเต สีลสมาธิอาทิคุเณ **สมนุสฺสรํ** วิเสสโต อนุสฺสรนฺโต **ปมุทิโต** ตโตเยว ปหฏฺโฐ อยํ ชโน สตฺตนิกาโย **ทุชฺชนานมฺปิ** อสปฺปุริสานมฺปิ **นิจฺจํ** สตตํ **หิตํ** มิตฺตภูตํ **สุคตํ** สพฺพญฺญุํ **ปณมติ** วนฺทติ. เอตฺถ ปทานํ อฏฺฐานปโยคโต พฺยากิณฺณตฺตํ ปทตฺถานุสาเรเนว คมฺยเต.

๔๕. วิสิฏฺฐวจนา'เปตํ คามฺมํ'ตฺย'ภิมตํ ยถา
กญฺเญ กามยมานํ มํ น กามยสิ กึ นฺวิ'ทํ.[๕๘]

[๔๕]◉ วิสิฏฺฐสฺส กสฺสจิ อตฺถสฺส วจนโต กถนโต **อเปตํ** ปริจฺจตฺตํ. **กญฺเญ**อิตฺยามนฺตนํ. อหํ ตํ อิจฺฉามิ, ตาทิสํ มํ ตฺวํ กสฺมา นิจฺฉสิ, อิทํ กึ นุ อิติ คามิกชนวจนตฺตา "กญฺญิจฺจาทิกํ คามฺมํ.

[๔๕]◈ "**วิสิฏฺเฐ**จฺจาทิ. **วิสิฏฺฐวจนาเปตํ** ปิยภูเตน อุตฺติวิเสเสน วิเสสิตพฺพสฺส กถนโต ปริหีนํ วากฺยํ "คามฺมโทสนฺติ กวีหิ อภิมตํ. อุทาหรติ "**ยถิ**จฺจาทิ. **กญฺเญ** เห กญฺเญ **กามยมานํ มํ** ตุวํ อิจฺฉยมานํ มํ **น กามยสิ** ตฺวํ น อิจฺฉสิ, อิทํ กึ นุ. อีทิเส อิจฺฉาวิฆาเต วุจฺจมาเน เอวํ —

"ยาจนา มทียา ตว การณายํ
ทิเน ทิเน นิปฺผลตํ อุเปติ
ทกฺโข สทา มานินิมานภงฺเค
ส มนฺมโถนฺยตฺร คโต มโต นุอิติ วิย

ปิยตฺถสฺส กถนาภาวโต "กญฺเญตฺยาทิกํ วจนํ มิลกฺขุกานํ วจนตฺตา คามฺมํ. เอตฺถ กญฺญาสทฺโท ทสวสฺสิกาย วตฺตตีติ นิยโม นตฺถิ. วิสิฏฺฐสฺส อตฺถสฺส วจนโต อเปตนฺติ วากฺยํ.

๔๖. ปทสนฺธานโต กิญฺจิ ทุปฺปตีติกรํ ภเว
ตมฺปิ คามฺมนฺตฺย'ภิมตํ ยถา ยาภวโต ปิยา.[๕๙]

[๔๖]◉ "**ปเท**จฺจาทิ. **ปทสนฺธานโต** ปุพฺพาปรานํ ปทานํ สนฺธิวเสน ยํ

---

[๕๘] กาพฺยา. ๑/๖๓
[๕๙] กาพฺยา. ๑/๖๖

กิญฺจิ วากฺยํ ทุฏฺฐุ อสุติสุภคํ ปตีติมวโพธํ กโรตีติ กรํ ภเว, **ตมฺปิ** ยถาวุตฺตํ คามฺมนฺตฺยภิมตํ. **ยถา**ตฺยุทาหรติ. ภวโต **ยา** กาจิ วนิตา ปิยา โหตีติ เอโกตฺโถ. **ยภ** เมถุเน. ยภนํ ยาโภ. โส วิชฺชเต ยสฺส โส ยาภวา. ตสฺส ยาภวโต ปิยาอิตฺยปิ ภวติ.

[๔๖]◈ "**ปทสนฺธานิ**จฺจาทิ. **กิญฺจิ** วากฺยํ **ปทสนฺธานโต** ปุพฺพาปรปทานํ ฆฏนโต **ทุปฺปตีติกรํ ภเว** อสพฺภภูตทุฏฺฐจตฺถสฺส ปกาสโก โหติ, ตมฺปิ **คามฺมนฺติ** ยถาวุตฺตคามฺมโทเสน ทูสิตนฺติ[๖๐] สพฺเพหิ กวีหิ **อภิมตํ** ญาตํ. **ยถา**ติ อุทาหรติ. **ภวโต** ภวนฺตสฺส **ยา** กาจิ อิตฺถี ปิยา ภวตีติ อยํ กวินา อิจฺฉิตตฺโถ. **ยาภวโต** เมถุนวนฺตสฺส ปิยาติปิ อตฺโถ. "ยภ เมถุเนติ หิ ธาตุ. ยภนํ ยาโภ, โส อสฺส อตฺถีติ ยาภวา, ตสฺส ยาภวโตติ คหิเต อโสตพฺพตฺตา ทุปฺปตีติกรตา. ทุฏฺฐาเยว ปตีติ อวโพโธ, ตํ กโรตีติ วิคฺคโห.

๔๗. วุตฺเตสุ สูจิเต ฐาเน ปทจฺเฉโท ภเว ยติ
ยํ ตาย หีนํ ตํ วุตฺตํ ยติหีนนฺติ สา ปน.[๖๑]

[๔๗]◉ "**วุตฺเตสุวิ**จฺจาทิ. **วุตฺเตสุ** ฉนฺโทสตฺถปรินิทฺทิฏฺเฐสุ อนุฏฺฐุภาทีสุ **สูจิเต** ฐาเน "เอตฺถ ยตีติ ฉนฺโทวิจิติยา ปกาสิตฏฺฐาเน ปทานํ สฺยาทฺยนฺตานํ เฉโท วิจฺฉิติ วิภาโค อนุวาโท ยํ ยติ ภเวติ วิธียติ. **ตาย** ยติยา **หีนํ** ปริหีนํ วิรุทฺธํ **ยํ** วากฺยํ, ตํ ยติหีนนฺติ วุตฺตํ "ยมนํ วิราโม ยติ, สา หีนา เอตฺถาติ กตฺวา. ปนาติ วิเสเส. **สา** ยติ ปนาติ สมฺพนฺโธ.

[๔๗]◈ "**วุตฺเตสฺว**จฺจาทิ. **วุตฺเตสุ** ฉนฺโทสตฺเถ นิทฺทิฏฺฐอนุฏฺฐุภาทีสุ **สูจิเต ฐาเน** "อยเมตฺถ ยตีติ ปกาสิเต ฐาเน **ปทจฺเฉโท** สฺยาทฺยนฺตตฺยา-

---

๖๐ ทุปฺปสิตนฺติ (ก.)

๖๑ กาพฺยา. ๓/๑๕๒

ทฺยนฺตาทีนํ ปทานํ วิจฺเฉโท ยติ นาม ภเว. **ตาย** ยติยา **ยํ** วากฺยํ **หีนํ** อภิมตฏฺฐาเน วณฺณวิจฺเฉเทน ปริหีนํ, **ตํ** วากฺยํ **ยติหีนนฺ**ติ ยติหีน-โทเสน ทุฏฺฐนฺติ วิญฺญูหิ วุตฺตํ.

๔๘. ยติ สพฺพตฺถ ปาทนฺเต
วุตฺตฑฺเฒ จ วิเสสโต
ปุพฺพาปราเนกวณฺณ-
ปทมชฺเฌปิ กตฺถจิ.

[๔๘]◉ “**ยติ**จฺจาทิ. **สพฺพตฺถ ปาทนฺเต** สพฺพสฺมึ จตุตฺถํสสงฺขาตานํ คาถา-ปาทานํ อนฺเต อวสาเน จ **วิเสสโต** วิเสเสน เอกนฺเตน **วุตฺตฑฺเฒ** จ วุตฺตานํ ปาททฺวยสงฺขาเต อฑฺเฒ จ ตทวสาเน จาติ อธิปฺปาโย. “สิยาติ เสโส. นนุ “ปทจฺเฉโทติ วุตฺตตฺตา ปทมชฺเฌ ยติ น โหเตวาติ เจติ อาห “**ปุพฺพ**อิจฺจาทิ. **กตฺถจิ** กิสฺมิญฺจิ ฐาเน, น สพฺพตฺถ. ปุพฺพาปราเนกวณฺณปทมชฺเฌปิ ยตีติ สมฺพนฺโธ. ปุพฺเพ จ อปเร จ ปุพฺพาปเร. อเนเก วณฺณา อเนกวณฺณา. ปุพฺพาปเร อเนกวณฺณา ยสฺส ตํ ตถา. ตญฺจ ตํ ปทญฺจ, ตสฺส มชฺเฌปิ.

[๔๘]◈ อิทานิ ยติมฺหิ ลพฺภมานํ สพฺพวิสยํ ทสฺเสติ “**ยติ**จฺจาทินา. สา ปน ยติ **สพฺพตฺถ ปาทนฺเต** จตุตฺถํสสงฺขาตคาถาปาทานํ อนฺเต จ **วิเสสโต** นิยมโต **วุตฺตฑฺเฒ** จ วุตฺตานํ ปาททฺวยสงฺขาเต อฑฺเฒ จ, ตทวสาเน จาติ อธิปฺปาโย. **กตฺถจิ** กิสฺมิญฺจิ ฐาเน **ปุพฺพาปราเนกวณฺณปทมชฺเฌปิ** ปุพฺพาปรภูตอเนกวณฺณสมนฺนาคตปทานํ มชฺเฌ จ สิยา. ปทจฺเฉทสฺส “ยตีติ วุตฺตตฺตา ปทมชฺเฌ น โหตีติ สงฺกาปริหรณตฺถํ “ปุพฺพาปราเนกวณฺณ-ปทมชฺเฌติ วุตฺตํ. เอตฺถ ปาทนฺโต, วุตฺตฑฺโฒ, ปทมชฺฌญฺจ ยติฏฺฐานนฺติ. ปทมชฺเฌเยว ลพฺภมานา ยติ กตฺถจิ โหติ, ทฺวกฺขรตฺยกฺขรปทมชฺเฌ ปน น โหติ.

ตตฺโถทาหรณปจฺจุทาหรณานิ ยถา —

๔๙. ตํ นเม สิรสา จามี- กรวณฺณํ ตถาคตํ
สกลาปิ ทิสา สิญฺจ- ตีว โสณฺณรเสหิ โย.

[๔๙]◉ อุทาหรียตีติ **อุทาหรณํ**. ปฏิปกฺขมุทาหรณํ **ปจฺจุทาหรณํ**. จามีกรสฺเสว สุวณฺณสฺส วิย วณฺโณ ยสฺส ตํ ตถาคตํ สิรสา นมามิ. กีทิสํ ? **โย** ตถาคโต **สกลาปิ ทิสา** สพฺพาเยว ทส ทิสา **โสณฺณรเสหิ** จามีกรวณฺณตฺตา รเสหิ สุวณฺณรเสหิ **สิญฺจตีว** สิญฺจติ มญฺเญ. ตํ ตถาคตนฺติ อเปกฺขเต. เอตฺถ ปุพฺพปาทนฺเต วุตฺตฏฺเฐ จ นิยตา ยติ. จามีกรสทฺโท เจตฺถ จตุรกฺขโร. ตตฺถ จามีอิติ ปุพฺพภาโค, กรอิติ ปโร. เอตฺถ ปุพฺพาปราเนกวณฺณปทมชฺเฌ ยติ. สิญฺจตีติ เอตฺถ ปน ปุพฺพาปราเนกวณฺณปทมชฺฌตฺตาภาวา สิญฺจอิตฺยตฺร ยติ ทุฏฺฐาติ. อิทํ ปจฺจุทาหรณํ.

[๔๙]◈ **ตตฺถ** ปาทนฺตวุตฺตฏฺเฐสุ ยติยา ปากฏตฺตา ตสฺมึ ปทมชฺเฌ ยติยา **อุทาหรณปจฺจุทาหรณานิ** อิฏฺโฐทาหรณปฏิปกฺโขทาหรณานิ ยถา. “**ตํ นเม**จฺจาทิ. **โย** ตถาคโต สกลาปิ ทิสา **โสณฺณรเสหิ** สุวณฺณรสธาราหิ **สิญฺจตีว** สิญฺจติ มญฺเญ. อิวสทฺโท วิตกฺเก. **จามีกรวณฺณํ** สุวณฺณวณฺณสทิสฉวิวณฺณํ ตํ ตถาคตํ สิรสา นเม. เอตฺถ “จามีกรวณฺณนฺติ ยติยา จามีติ อกฺขรทฺวยมติกฺกมฺม ฐิตตฺตา อนฺเตปิ กรอิติ อกฺขรทฺวเยนานูนตฺตา ปทจฺเฉทสฺส ปุพฺพาปรวณฺณานมเนกตฺตมิติฏฺโฐทาหรณํ. สิญฺจตีติ ปเท สิญฺจาติ วณฺณทฺวยมติกฺกมฺม ยติยา ทิสฺสมานตฺเตปิ ติอิติ ปรภาเค เอกวณฺณตฺตา อเนกวณฺณาภาโวติ ปจฺจุทาหรณํ. เอตฺถ อเนกวณฺณตฺตํ ปทวเสเนว ญาตพฺพํ. จามีกรสฺส วณฺโณ วิย วณฺโณ ยสฺส โสติ วิคฺคโห.

๕๐. สโร สนฺธิมฺหิ ปุพฺพนฺโต วิย โลเป วิภตฺติยา
อญฺญถา ตฺว’ญฺญถา ตตฺถ ยาเทสาทิ ปราทิ’ว.

[๕๐]◉ “**สโร**จฺจาทิ. วิภตฺติยา **โลเป** สติ **สนฺธิมฺหิ** สํหิตายํ กตายํ **สโร** ปรปทาทิภูโต **ปุพฺพนฺโต วิย** ปุพฺพปทสฺส อนฺตภูโต โย สโร, โส วิย โหติ, อเนกวณฺณตฺตาภาเวปิ ตโต วิหิตยติยา เนวตฺถิ ภงฺโคติ อธิปฺปาโย. **อญฺญถา ตุ** วิภตฺติยา อโลเป ตุ สติ สํหิตายํ กตายํ ปุพฺพปทนฺตภูโต สโร เจ, **อญฺญถา** อญฺเญน ปกาเรน โหติ, ปรปทสฺสาทิสโร วิย โหตีติ อตฺโถ. ตํ วิภตฺติยา สทฺธึ วิหาย กตยติยา นตฺถิ ภงฺโคติ อธิปฺปาโย. **ตตฺถ** ตสฺสํ ยติยํ **ยาเทสาทิ** อิวณฺณาทีนํ กาตพฺโพ ยการาเทสาทิ **ปราทิว** ปรปทสฺส อาทิสโร วิย โหติ. กตยาเทสาทิสหิตํ พฺยญฺชนํ วิหาย กตาย ยติยา นตฺถิ ภงฺโคติ อธิปฺปาโย.

[๕๐]◈ อิทานิ เหฏฺฐา วุตฺตสฺส วิรุทฺธตฺเตปิ ยติภงฺคาภาวํ ทสฺเสนฺโต อาห “**สโร**จฺจาทิ. วิภตฺติยา โลเป สนฺธิมฺหิ สติ **สโร** สนฺธิสโร **ปุพฺพนฺโต วิย** ปุพฺพปทสฺส อนฺโต วิย โหติ, **อญฺญถา ตุ** วิภตฺติยา อโลเป สํหิตายํ กตายํ อญฺญถา โหติ, ปุพฺพปทนฺตภูโต สโร ปรปทสฺส อาทิสโร วิย โหติ. **ตตฺถ** ยติยํ **ยาเทสาทิ** อิวณฺณาทีนํ กตฺตพฺพยการาเทสาทิ **ปราทิว** ปรปทสฺส อาทิสโร วิย โหติ, ปุพฺพนฺตสทิสสรมติกฺกมิตฺวาปิ ปรปทาทิสรสทิส-วณฺณมาคมฺม ตํ อนติกฺกมิตฺวาปิ ปรปทาทิสรสทิสยาเทสาทิมติกฺกมิตฺวาปิ ยติยา ปยุตฺตาย สติ อเนกวณฺณตฺตาภาเวปิ ยติภงฺโค น โหตีติ อธิปฺปาโย. ปุพฺพสฺส อนฺโตติ จ, โย จ โส อาเทโส จ, โส อาทิ ยสฺส มการาทิโนติ จ, ปรสฺส อาทีติ จ วากฺยํ.

๕๑. จาที ปุพฺพปทนฺตาว นิจฺจํ ปุพฺพปทสฺสิตา
ปาทโย นิจฺจสมฺพนฺธา ปราทีว ปเรน ตุ.

[๕๑]◉ **นิจฺจํ** อนวรตํ ปุพฺพปทํ **สิตา** นิสฺสิตา **จาที** จการาทโย นิปาตา ปุพฺพสฺส ปทสฺส อนฺตา อวยวา วิย โหนฺติ, เต อนฺโต กตฺวา ยติ กาตพฺพาติ อธิปฺปาโย. **ปเรน** ปรปเทน **นิจฺจสมฺพนฺธา** สตตโยคิโน.

ตุสทฺโท อฏฺฐานปฺปยุตฺโต. **ปาทโย ตุ ปราทีว** ปรปทสฺส อาที อวยวา วิย โหนฺติ, ตํ วิหาย ปุพฺพปทนฺเต ยติ กาตพฺพาติ อธิปฺปาโย.

[๕๑]◈ “**จา**ทิจฺจาทิ. นิจฺจํ สตตํ **ปุพฺพปทสฺสิตา** ปุพฺพปทํ นิสฺสาย ปวตฺตา **จาที** จการาทินิปาตา **ปุพฺพปทนฺตาว** ปุพฺพปทสฺส อนฺตา อวยวา วิย โหนฺติ. **ปเรน** ปรปเทน **นิจฺจสมฺพนฺธา** นิรนฺตรโยคิโน **ปาทโย ตุ** ปาทิ-อุปสคฺคา ปน **ปราทีว** ปรปทสฺส อาที อวยวา วิย โหนฺติ. จาทโย อาคมฺม เต พหิ กตฺวาปิ ปาทโย อาคมฺม เต อนฺโต กตฺวาปิ ปวตฺโต วิราโม ยติภงฺโคติ อธิปฺปาโย. โจ อาทิ เยสนฺติ จ, ปุพฺพปทํ สิตาติ จ, โป อาทิ เยสนฺติ จ, นิจฺจํ สมฺพนฺธาติ จ วิคฺคโห. เอตฺถ จ ตคฺคุณ-สํวิญฺญาณตฺตา จการปการาทีนมฺปิ ปริคฺคโห.

สพฺพตฺโถทาหรณานิ ยถา —

๕๒. นเม ตํ สิรสา สพฺโพ- ปมาตีตํ ตถาคตํ
ยสฺส โลกคฺคตํ ปตฺตสฺ- โส’ปมา น หิ ยุชฺชติ.

๕๓. มุนินฺทํ ตํ สทา วนฺทา- มฺย’นนฺตมติ’มุตฺตมํ
ยสฺส ปญฺญา จ เมตฺตา จ นิสฺสีมาติวิชมฺภติ.

[๕๒-๕๓]◉ **สพฺพตฺถา**ติ ปุพฺพนฺตสทิสาทีสุ. “**นเม ตนฺ**ติอาทิคาถาทฺวเย ปทตฺโถ ปากโฏ. อธิปฺปาโย ตุ ยโต โลกคฺคตํ ปตฺโต, ตโต สพฺโพปมาตีโต, ยโต ปญฺญาเมตฺตา โลเก นิรนฺตรมิว วตฺตนฺติ, ตโต อนนฺตมติ อุตฺตโม จาติ. เอตฺถ “สพฺพา อุปมาติ สมาสํ กตฺวา วิภตฺติโลเป สํหิตายญฺจ กตายํ ปรปทาทิ**อุ**กาโร ปุพฺพปทนฺต**พฺพ**การฏฺฐ**อ**กาโร วิย โหตีติ **สพฺโพ**อิจฺจตฺร ปาทนฺตยติ. **ปตฺตสฺโสปมา**อิจฺจตฺร **ย**การาเทสสฺส ปราทิสทิสภาโว วิย โหติ. วิภตฺติยา อโลเป สํหิตายํ กตายํ **ส**วิภตฺติยา **อ**กาโร ปรปทาทิ **อุ**กาโร วิย โหตีติ ตํวิภตฺติยา ปสิทฺธํ วิหาย **ปตฺต**อิจฺจตฺร ปาทนฺตยติ. ตถา

วนฺทามฺยนนฺตอิจฺจตฺร **ย**การาเทสสฺส ปราทิสทิสภาโว วิหิโตติ **มฺย**สทฺทํ วชฺเชตฺวา **วนฺทา**อิจฺจตฺร ปาทนฺตยติ. ปุพฺพปทสฺสิตานํ **จา**ทีนํ ปุพฺพ-ปทนฺตสทิสตา วุตฺตาติ **เมตฺตา จา**ติ **จ**สทฺทโต ยติ. อปรปทสมฺพนฺธา **ปา**ทโย ปรปทาทิสทิสา โหนฺตีติ **นิสฺสีมา**ติ เอตฺถ **นิ**สทฺทํ วิหาย ตโต อาทิมฺหิ ยติ.

[๕๒-๕๓]◈ สพฺพตฺถ ยถาวุตฺตปุพฺพนฺตสทิสสราทีสุ ปญฺจสุ อุทาหรณานิ ยถา. “**นเม ต**มิจฺจาทิ. โลกคฺคตํ ปตฺตสฺส **ยสฺส** พุทฺธสฺส **อุปมา น หิ ยุชฺชติ** สกลปทตฺถานํ อติกฺกมฺม จิตตฺตา น หิ ยุชฺชติ. สพฺโพปมาตีตํ ตํ ตถาคตํ สิรสา **นเม** นมามิ. **สพฺโพ**ติ เอตฺถ **โอ**การสฺส ปุพฺพปทนฺตสร-สทิสตฺตา ตโต ปราย ยติยา จ **สฺโสปมา**[๖๒]ติ ปรปทาทิสทิสํ วณฺณมนติกฺกมฺม จิตาย ยติยา จ อุทาหรณํ.

“**มุนินฺเท**จฺจาทิ. **ยสฺส** สมฺพุทฺธสฺส ปญฺญา จ เมตฺตา จ **นิสฺสีมา** อนนฺตสตฺตอนนฺตเญยฺยวิสยกรณโต สีมารหิตา อติวิชมฺภติ. **อนนฺตมตึ** อุทยพฺพยสมฺภเวปิ เญยฺยสฺสานนฺตตฺตา วิสยิมฺหิ วิสยโวหาเรน อนนฺตปญฺญาย สมนฺนาคตํ **อุตฺตมํ** ตโต เอว ปวรํ ตํ มุนินฺทํ สทา วนฺทามิ. **ยา**เทสสฺส ปราทิสทิสตฺตา ตมนาคมฺม ยติ ภวติ. **เมตฺตา จ นิสฺสีมา**ติ เอตฺถ **จา**ทีนํ ปุพฺพปทนฺตสทิสตฺตา จ **ปา**ทีนํ ปรปทาทิสทิสตฺตา จ “**จา**ติ “**นี**ติ อิเมสมฺปิ ยติ ภวติ.

จาทิปาทีสุ ปจฺจุทาหรณานิ ยถา —

๕๔. มหาเมตฺตา มหาปญฺญา จ ยตฺถ ปรโมทยา
ปณมามิ ชินํ ตํ ป- วรํ วรคุณาลยํ.

---

๖๒ โสปมา (?)

[๕๔]◉ “**มหา**อิจฺจาทิ. **ยตฺถา**ติ ยสฺมึ ชิเน. **ปรโมทยา**ติ มหาเมตฺตาทโย อุกฺกฏฺฐาภิวุฑฺฒิโย. ตโตเยว วรคุณาลยํ, เตเนว **ปวรํ** อุตฺตมํ ตํ ชินนฺติ สมฺพนฺโธ. เอตฺถ ปุพฺพปทนิสฺสิตํ **จ**การํ ปรปทาทิภูตํ กตฺวา ตโต ปุพฺเพ กตา ยติ จ, ปรปทาทิสมฺพนฺธ**ป**การํ ปุพฺพปทนฺตภูตํ กตฺวา **ป**การโต ปรํ กตา ยติ จ วิรุทฺธาติ อุภยตฺถ ปจฺจุทาหรณํ.

[๕๔]◈ **จาทิปาทีสุ** วิสยภูเตสุ ปจฺจุทาหรณํ ยถา. “**มหาเมตฺติ**จฺจาทิ. **ยตฺถ** ยสฺมึ ชิเน มหาเมตฺตา จ มหาปญฺญา จ อิมา **ปรโมทยา** อุกฺกฏฺฐาภิวุฑฺฒิโย โหนฺติ. **วรคุณาลยํ** อุตฺตมคุณากรํ **ปวรํ** ตโตเยว อุตฺตมํ ตํ ชินํ ปณมามิ. เอตฺถ **จ**การํ ปรปาทึ กตฺวา **ป**การํ ปุพฺพปทนฺตํ กตฺวา ยติยา ปวตฺตตฺตา “จ ยตฺถ, ตํ ปาติ ทฺวยมปิ ปจฺจุทาหรณํ.

๕๕. ปทตฺถกฺกมโต มุตฺตํ
กมจฺจุต’มิทํ ยถา
เขตฺตํ วา เทหิ คามํ วา
เทสํ วา มม โสภนํ.

[๕๕]◉ “**ปท**อิจฺจาทิ. ปทานํ อตฺถกฺกมโต **มุตฺตํ** คพิตํ กมจฺจุตมิทนฺติ วิธียเต. **เขตฺตํ วา** อิจฺจาทินา อรุจิโตยํ ยาจนกฺกโม วตฺตุโน อวิญฺญุตํ คเมติ. โย หิ เขตฺตมฺปิ ทาตุํ นิจฺฉติ, กถํ โส คามาทิกํ ทสฺสตีติ.

[๕๕]◈ “**ปทตฺถิ**จฺจาทิ. **ปทตฺถกฺกมโต** ปทานํ อตฺถกฺกมโต **มุตฺตํ** คพิตํ **อิทํ** วากฺยํ กมจฺจุตํ นาม. อุทาหรติ “**ยถิ**จฺจาทิ. มม โสภนํ เขตฺตํ วา คามํ วา เทสํ วา ชนปทํ วา เทหิ. เอตฺถ **เขตฺต**มิจฺจาทิ ยาจนกฺกโม วตฺตุโน อวิญฺญุภาวํ วินา อุจิตปทตฺถกฺกมํ นปฺปกาเสติ. ตถา หิ เขตฺตมปิ ทาตุมนิจฺฉนฺโต คามนิคมชนปทาทึ กถํ ทสฺสตีติ กมหานิ.

๕๖. โลกิยตฺถ'มติกฺกนฺตํ อติวุตฺตํ มตํ ยถา
อติสมฺพาธ'มากาส- เมติสฺสา ถนชมฺภเน[๖๓].

[๕๖]◉ "**โลกิ**จฺจาทิ. โลเก วิทิโต โลกิโย, ตํ **โลกิยตฺถ**มภิเธยฺยํ **อติกฺกนฺตํ** อนนุวุตฺตํ ยํ ตํ อติวุตฺตํ มตนฺติ วิธียเต. **ยเถ**ตฺยาทินา อุทาหรติ. **เอติสฺสา** วนิตาย ถนานํ ปโยธรานํ **ชมฺภเน** พฺยาปเน **อากาสํ** คคนํ **อติสมฺพาธํ** อจฺจนฺตปฺปกํ.

[๕๖]◈ "**โลกิยตฺถิ**จฺจาทิ. **โลกิยตฺถํ** โลเก ปสิทฺธมภิเธยฺยํ **อติกฺกนฺตํ** กถนากาเรน อติกฺกมิตํ วากฺยํ อติวุตฺตมิติ มตํ. อุทาหรติ "**ยถิ**จฺจาทิ. **เอติสฺสา ถนชมฺภเน** ถนานํ วิชมฺภเน อากาสํ **อติสมฺพาธํ** อโนกาสํ. เอตฺถ ปโยธรานํ มหนฺตตฺตํ วทามาติ โลเก มหนฺตนฺติ ปสิทฺธํ คคนมฺปิ อติกฺกนฺตตฺตา วากฺยมติวุตฺตโทเสน ทูสิตํ.

๕๗. สมุทายตฺถโต'เปตํ ตํ อเปตตฺถกํ ยถา
คาวิปุตฺโต พลีพทฺโธ ติณํ ขาที ปิวี ชลํ.[๖๔]

[๕๗]◉ "**สมุทายิ**จฺจาทิ. **สมุทายสฺส** ปกรณโต ปทสนฺธิโน วากฺยสฺส **อตฺโถ** อภิเธยฺยํ องฺคงฺคิภูตํ กฺริยาการกสมฺพนฺธีวิเสสลกฺขณํ สํโวหาริกํ, ตโต **อเปตํ** อปคตํ สุญฺญํ, วินา[๖๕] ปทตฺถมตฺเตน ตสฺส กตฺถจิ พฺยภิจาราภาวโต เอตาทิสํ ยํ ตมเปตตฺถกนฺติ วิธิ. น หิ "คาวิปุตฺโตจฺจาทีสุ สมุทายตฺโถ สมฺภวติ.

[๕๗]◈ "**สมุทายิ**จฺจาทิ. **สมุทายตฺถโต** วิเสสนวิเสสฺยภูตกฺริยาการกสมฺพนฺเธหิ ยุตฺตวากฺยสงฺขาตปทสมุทายสฺส สมฺพนฺธปทตฺตา โวหารานุรูปอตฺถโต **อเปตํ** อปคตํ, อวยวตฺถมตฺตสฺส วา สพฺพตฺถ ลพฺภมานตฺตา สมุทายตฺถโต สุญฺญํ,

---

๖๓ ถนชุมฺภเน (สี.)
๖๔ กาพฺยา. ๓/๑๒๘
๖๕ น (ก.)

ตํ วากฺยํ **อเปตตฺถกํ** นาม. **ยถิ**จฺจาทินา อุทาหรติ “คาวิปุตฺโต พลีพทฺโธ อุสโภ ติณํ ขาทิ, ชลํ ปิวีติ. เอตฺถ อวยวตฺถมตฺเตน วินา สมุทาเยน คมฺยมานสฺส กสฺสจิ วิเสสตฺถสฺส อภาวา สมุทายตฺโถ อปคตํ นาม โหติ.

๕๘. พนฺเธ ผรุสตา ยตฺถ ตํ พนฺธผรุสํ ยถา
ขรา ขิลา ปริกฺขีณา เขตฺเต ขิตฺตํ ผลตฺย’ลํ.

[๕๘]◉ “**พนฺเธ**จฺจาทิ. **ขรา**อิจฺจาทิกํ พนฺธผรุสํ สุติสุภคตฺตาภาวโต **ขรา** กกฺกสา **ขิลา** ขาณุกาทโย **ปริกฺขีณา** ขยํ ปตฺตา ยโต, ตสฺมา **เขตฺเต** เกทาเร **ขิตฺตํ** วุตฺตํ **อลม**จฺจนฺตํ **ผลติ** นิปฺผชฺชติ. วากฺยโทโส.

[๕๘]◈ “**พนฺเธ**จฺจาทิ. **พนฺเธ** พนฺธสรีเร **ผรุสตา** สุติสุขตาภาวโต ผรุสภาโว **ยตฺถ** วากฺเย ภวติ, **ตํ** วากฺยํ พนฺธผรุสํ นาม โหติ. **ยถา**ติ อุทาหรติ. **ขรา** กกฺกสา **ขิลา** ขาณุกาทโย **ปริกฺขีณา** ยสฺมา ขีณา โหนฺติ, ตสฺมา เขตฺเต **ขิตฺตํ** วุตฺตํ พีชํ **อลํ** อติสเยน **ผลติ** นิปฺผชฺชติ.

วากฺยโทสนิทฺเทสวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

วากฺยตฺถโทสนิทฺเทสวณฺณนา

๕๙. เญยฺยํ ลกฺขณ’มนฺวตฺถ- วเสนา’ปกฺกมาทินํ
อุทาหรณ’เมเตสํ ทานิ สนฺทสฺสยามฺย’หํ.

[๕๙]◉ “**เญยฺย**มิจฺจาทิ. อปกฺกมาทีนํ ยถาอุทฺทิฏฺฐานํ ลกฺขียติ อุทาหรณ-มเนนาติ อตฺเถน **ลกฺขณํ อนฺวตฺถวเสน** อปคโต กโม ยตฺถ ตํ อปกฺ-กมนฺติอาทินา อตฺถานุคมนวเสน **เญยฺยํ** วิญฺญาตพฺพํ. **อิทานิ** วากฺยโทเส นิทฺทิสิตฺวา อวสรปฺปตฺเต อิมสฺมึ กาเล **เอเตสํ** อปกฺกมาทีนํ **อุทาหรณํ** ลกฺขิยํ อหํ **สนฺทสฺสยามิ** ปกาเสสฺสามิ.

[๕๙]◈ อิทานิ อุทฺทิฏฺฐานุกฺกเมน อปกฺกมาทิอตฺถโทสานิ[๖๖] วิภาเวติ "**เณยฺย-**มิจฺจาทินา. **อปกฺกมาทีนํ** อปกฺกโมจิตฺยหีนาทีนํ **ลกฺขณํ** อปกฺกมาทิวิสยพุทฺธิยา อวิปรีตวุตฺติยา ปวตฺติการณํ **อนฺวตฺถวเสน** อปคโต กโม ยตฺถิจฺจาทิวจนตฺถา-นุคตญาณวเสน **เณยฺยํ** ญาตพฺพํ, วิสุํ ลกฺขณํ น วทามาติ วุตฺตํ โหติ. อิทานิ อหํ **เอเตสํ** อปกฺกมาทีนํ **อุทาหรณํ** ลกฺขิยํ สนฺทสฺสยามิ. อตฺถานุคตมนฺวตฺถํ, อนฺวตฺถสฺส ญาณสฺส วโสติ วิคฺคโห.

ตตฺถาปกฺกมํ ยถา —

> **๖๐.** ภาวนาทานสีลานิ
> สมฺมา สมฺปาทิตานิ'ห
> โภคสคฺคาทินิพฺพาน-
> สาธนานิ น สํสโย.

[๖๐]◉ "**ภาวนา**อิจฺจาทิ. **สมฺมา** อโลภาทิเหตุสมฺปตฺติยา สกฺกจฺจํ **สมฺปาทิตานิ** นิปฺผาทิตานิ. เอตฺถ โภคสคฺคาทินิพฺพานานํ เหตโว ยถากฺกมํ ทานสีล-ภาวนาโย, น ตุ ภาวนาทานสีลานิ.

[๖๐]◈ **ตตฺถ** เตสุ อปกฺกมาทีสุ **อปกฺกมํ ยถา** อปกฺกมสฺโสทาหรณเมวํ. โอจิตฺยหีนํ ยถาตฺยาทีสุปิ เอวมตฺโถ เวทิตพฺโพ. "**ภาวนิ**จฺจาทิ. **อิห** อิมสฺมึ อตฺตภาเว **สมฺมา สมฺปาทิตานิ** อโลภาทิเหตุสมฺปตฺติยา สกฺกจฺจํ สมฺปาทิตานิ ราสิกตานิ ภาวนาทานสีลานิ **โภคสคฺคาทินิพฺพานสาธนานิ** อุปโภคปริโภคานิ, สคฺคุปฺปตฺติอายุอาโรคฺยาทีนิ, นิพฺพานญฺเจติ เอเตสํ สาธกานิ. **น สํสโย** สทิสวิสทิสวิปากทาเน สํสโย นาม นตฺถิ. เอตฺถ โภคสคฺคนิพฺพานานํ

---

๖๖ ...อตฺถโทเส (?)

เหตุภูตา ปน กมฺโต ทานสีลภาวนาโย ภวนฺตีติ ผลกฺกมสฺส เหตุกฺกมํ วิรุทฺธมิติ กมาเปตํ นาม โหติ.

โอจิตฺยหีนํ ยถา —

๖๑. ปูชนียตโร โลเก อห’เมโก นิรนฺตรํ
มเยกสฺมึ คุณา สพฺเพ ยโต สมุทิตา อหุํ.

[๖๑]◉ “**ปูชนียิ**จฺจาทิ. **ยโต** ยสฺมา การณา **สพฺเพ คุณา** สีลาทโย **เอกสฺมึ** เกวเล **มยิ** เอว **สมุทิตา** ราสิภูตา **อหุํ** อเหสุํ, ตสฺมา การณา อิมสฺมึ สตฺตโลเก **เอโก** เกวโล อหเมว **นิรนฺตรํ** สตตํ **ปูชนียตโร** อติสเยน ปุชฺโชติ. เอวมตฺตปสํสนมรุจิตํ สปฺปุริสสฺส.

[๖๑]◈ “**ปูชนียตเร**จฺจาทิ. **ยโต** ยสฺมา **สพฺเพ คุณา** สีลาทโย **เอกสฺมึ มยิ** อทุติเย มยิ เอว **สมุทิตา** ราสิภูตา **อหุํ** อเหสุํ, ตสฺมา **โลเก** สตฺตโลเก **เอโก** อทุติโย อหเมว **นิรนฺตรํ** สตตํ **ปูชนียตโร** อติสเยน ปูชนีโย. เอวํ อตฺตปฺปสํสนโต อุจิตตาย ปริหานีติ โอจิตฺยหีนํ นาม.

ยถา จ —

๖๒. ยาจิโตหํ กถํ นาม น ทชฺชามฺยปิ ชีวิตํ
ตถาปิ ปุตฺตทาเนน เวธเต หทยํ มม.

[๖๒]◉ “**ยาจิโต**อิจฺจาทิ. เอตฺถ “ยทิ ยาจึสุ, ชีวิตมฺปิ ยาจกานํ ทชฺชามีติ ทสฺสิโตทารตายานุจิตํ ปุตฺตทาเน หทยปเวธนกถนํ เวสฺสนฺตรสฺส ยชฺเชวมโวจ.

[๖๒]◈ **ยถา จ** เอวมฺปิ โอจิตฺยหีนสฺส อุทาหรณํ ทฏฺฐพฺพํ “**ยาจิโต**จฺจาทิ. **ยาจิโต** ยาจเกหิ ยาจิโต อหํ ชีวิตมปิ กถํ นาม น ทชฺชามิ, **ตถาปิ** เอวํ ทานชฺฌาสเย สติปิ ปุตฺตทาเนน มม หทยํ **เวธเต** กมฺปเต.

เอตฺถ เวสฺสนฺตรสฺส “ยทิ ยาเจยฺยุํ, ชีวิตมฺปิ ยาจกานํ ทชฺชามีติ กต-ปฏิญฺญาย ปุตฺตทาเนน หทยกมฺปนสฺส กถนํ จาคาติสยโยคสงฺขาตอุทารคุณสฺส อนนุจฺฉวิกนฺติ โอจิตฺยหีนํ.

ภคฺครีติ ยถา —

๖๓. อิตฺถีนํ ทุชฺชนานญฺจ วิสฺสาโส โนปปชฺชเต
วิเส สิงฺคิมฺหิ นทิยํ โรเค ราชกุลมฺหิ จ.

[๖๓]◉ “**อิตฺถีน**มิจฺจาทิ. **โนปปชฺชเต** น ยุชฺชติ. เอตฺถ สมฺพนฺเธ ฉฏฺฐิยา ปริจฺจาเคน วิเสอิจฺจาทินา อาธาเร สตฺตมีนิทฺเทโส อตฺถรีติยา ภงฺโค. อาโท มชฺเฌ จ จการปริจฺจาคา สทฺทรีติยา ภงฺโค, รีตีนํ อนนฺตตฺตา ภงฺคาปฺยนนฺตา. อุทาหรณํ ตุ ทิสามตฺตํ.

[๖๓]◈ “**อิตฺถีน**มิจฺจาทิ. อิตฺถีนญฺจ ทุชฺชนานญฺจ **วิสฺสาโส** สหวาสาทีหิ วิสฺสาโส **โนปปชฺชเต** อนตฺถสํสยานิวตฺติการณตฺตา น ยุชฺชติ. **วิเส** ครเฬ จ **สิงฺคิมฺหิ** สิงฺควติ มหึสาโท จ นทิยญฺจ **โรเค** วฑฺฒมานเก โรเค จ **ราชกุลมฺหิ** จ วธพนฺธนาทิการเก ราชกุเล จ วิสฺสาโส โนปปชฺชเต. เอตฺถ อาโท สมฺพนฺเธ ฉฏฺฐิยา อารภิตฺวา ตํ ปหาย สตฺตมิยา วุตฺตตฺตา อตฺถรีติ จ, อาทิมชฺเฌสุ จสทฺทปริจฺจาคโต สทฺทรีติ จ ภินฺนา. จสทฺทํ ปยุญฺชนฺเตน อาโท เอว วา อนฺเต เอว วา ปจฺเจกํ วา โยเชตพฺพํ โหติ. อีทิโส ปโยโค รีติภงฺโค นาม โหติ. รีตีนํ พหุตฺตา รีติภงฺค-โทสาปิ พหุวิธา. อิทํ ปน มุขมตฺตนิทสฺสนํ.

สสํสยํ ยถา —

๖๔. มุนินฺทจนฺทิมาโลก- รสโลลวิโลจโน
ชโน’วกฺกนฺตปนฺโถ’ว โคปทสฺสนปีณิโต.

[๖๔]◉ “**มุนินฺทิ**จฺจาทิ. จนฺทิมา วิย จนฺทิมา, มุนินฺโทเยว จนฺทิมา, ตสฺส อาโลกนํ ทสฺสนํ อาโลโก ปกาโส วา, ตสฺมึ **รโส** อนุราโค, เตน **โลลานิ** จปลานิ **โลจนานิ** อกฺขีนิ ยสฺส โส ชโน **อวกฺกนฺโต** โอกฺกนฺโต ปวิฏฺโจ **ปนฺโถ** มคฺโค เยน อวกฺกนฺตปนฺโถ เอว คุนฺนํ รํสีนํ, อิฏฺจตฺถนิปฺผตฺติ-สูจกภาเวน **โค**ปทตฺถสฺส วา ปทสฺสเนน **ปีณิโต** มุทิโตติ เอตฺถ โครูปสฺส ปทสฺสเนนาติปิ วิญฺญายตีติ สนฺเทโห.

[๖๔]◈ “**มุนินฺทิ**จฺจาทิ. **มุนินฺทจนฺทิมาโลกรสโลลวิโลจโน** มุนินฺทสงฺขาตสฺส จนฺทิมสฺส อาโลเก ทสฺสเน ปาตุภาเว วา รเสน อาลเยน จญฺจลเนตฺโต ชโน **อวกฺกนฺตปนฺโถว** โอติณฺณมคฺโคว พุทฺธสฺส ทสฺสนตฺถาย มคฺคโมติณฺโณติ อธิปฺปาโย. **โคปทสฺสนปีณิโต** โคสงฺขาตรํสิปทสฺสเนน อภิมงฺคลสมฺมต-โคปทสฺสเนน วา สนฺตุฏฺโจ โหติ. เอตฺถ โคปทสฺสเนนาติ จ อตฺถสฺส คมฺย-มานตฺตา วิญฺญาตุํ สํสโย อุปฺปชฺชตีติ สสํสยํ นาม. อวกฺกนฺโต ปนฺโถ เยนาติ จ, คุนฺนํ รํสีนํ, คาวสฺส วา ปทสฺสนนฺติ จ, โคปทสฺสเนน ปีณิโตติ จ วิคฺคโห.

๖๕. วากฺยตฺโต ทุปฺปตีติ-
กรํ คามฺมํ มตํ ยถา
โปโส วีริยวา โส’ยํ
ปรํ หนฺตฺวาน วิสฺสมิ.

[๖๕]◉ “**วากฺย**อิจฺจาทิ. **ปรํ** สตฺตุํ **หนฺตฺวาน** ปหริตฺวา **วีริยวา** สูโร **โสยํ โปโส** ปุริโส **วิสฺสมิ** วิสฺสตฺโถ. อยมตฺโถ ตาว น ทุปฺปตีโต. ปรํ อจฺจนฺตํ หนฺตฺวาน **วีริยวา** อุจิตสมฺภโว โสยํ โปโส วิสฺสมีติ ทุปฺปตีโตยมตฺโถ.

[๖๕]◈ อนฺวตฺถวเสน ลกฺขณสฺส อปากฏตฺตา สลกฺขณํ ลกฺขิยมุทาหรติ “**วากฺยตฺถโต**จฺจาทินา. วากฺยตฺโถ ทุปฺปตีติกรํ วิรุทฺธปฺปกาสกํ คามฺมนฺติ

มตํ. **ยถา**ติ อุทาหรติ. **ปรํ** สตฺตุํ **หนฺตฺวาน** มาเรตฺวาน **วีริยวา** สูโร โส อยํ โปโส **วิสฺสมิ** วิคตปริสฺสโม อโหสิ. อยมตฺโถ อิฏฺโฐ. **ปรํ** อติสเยน **หนฺตฺวาน** วีติกฺกมํ กตฺวา **วีริยวา** อุปจิตสมฺภโว อุปจิตสุกฺโก โส อยํ ปุริโส วายาเมน **วิสฺสมิ** วิคตวายาโม อโหสีติ. อิมสฺสตฺถสฺส อสพฺภาราหตฺตา คามฺมตฺตํ. วีริยํ อุสฺสาโห สมฺภโว วา อสฺส อตฺถีติ วิคฺคโห.

๖๖. ทุฏฺฐาลงฺกรณํ เตตํ[๖๗]
ยตฺถาลงฺการทูสนํ
ตสฺสาลงฺการนิทฺเทเส
รูป'มาวิภวิสฺสติ.

[๖๖]◉ “**ทุฏฺฐา**อิจฺจาทิ. **ยตฺถ** ยสฺมึ วากฺเย อลงฺการานํ **ทูสนํ** วิกฏฺตา, เอตนฺตุ **ทุฏฺฐาลงฺกรณํ** ทุฏฺฐาลงฺกรณํ นาม, **ตสฺส** ทุฏฺฐาลงฺการสฺส **รูปํ** สรูปํ **อลงฺการนิทฺเทเส** ตํนามเก ปริจฺเฉเท **อาวิภวิสฺสติ** ปกาสิสฺสติ. ตตฺเถว ตํ ทสฺสยิสฺสามีติ อธิปฺปาโย.

[๖๖]◈ “**ทุฏฺฐาลงฺกริ**จฺจาทิ. **ยตฺถ** วากฺเย **อลงฺการทูสนํ** อลงฺการานํ วิโรโธ โหติ, **เอตํ** วากฺยตฺถนิสฺสิตํ วากฺยํ **ทุฏฺฐาลงฺกรณํ** ทุฏฺฐาลงฺกาโร นาม. **ตสฺส** ทุฏฺฐาลงฺกรณโทโสปลกฺขิตวากฺยสฺส **รูปํ** สรูปํ ลกฺขิยํ **อลงฺการ-นิทฺเทเส** อลงฺการานํ นิทสฺสนฏฺฐานภูเต ปริจฺเฉเท อาวิภวิสฺสติ. เอตฺถ วุตฺเตปิ ปุน ตตฺถาปิ วตฺตพฺพํ สิยาติ น วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโย. อุทฺเทเส “ทุฏฺฐาลงฺกตีติ วตฺวา อิทานิ “ทุฏฺฐาลงฺกรณนฺติ วจนํ อลงฺกติอลงฺกรณ-อลงฺการสทฺทานํ ตุลฺยตฺถตฺตา น วิรุชฺฌติ.

---

๖๗ เตฺวตํ (ก.)

๖๗. กโต'ตฺร สงฺเขปนยา มยา'ยํ
โทสานเมสํ ปวโร วิภาโค
เอโส'ว'ลํ โพธยิตุํ กวีนํ
ตมตฺถิ เจ เขทกรํ ปรมฺปิ.

อิติ สงฺฆรกฺขิตมหาสามิปาทวิรจิเต สุโพธาลงฺกาเร
โทสาวโพโธ นาม
ปจฺโม ปริจฺเฉโท.

[๖๗]⦿ เอวํ "โสทาหรณเมเตสํ, ลกฺขณํ กถยามฺยหนฺติ กตปฏิญฺญานุรูปํ ปฏิปชฺช ทานิ "**กโตตฺริ**จฺจาทินา นิกฺขิปนนยํ สงฺขิปติ. **อตฺร** อิมสฺมึ อธิกาเร ปริจฺเฉเท วา **เอสํ** ยถาวุตฺตานํ **โทสานํ** ปทโทสาทีนํ **ปวโร** อุตฺตโม **วิภาโค** วิภชนํ **สงฺเขปนยา** สงฺเขปกฺกเมน, น วิตฺถารโต, ยโต อปริสงฺเขฺยยฺยานํ นตฺถิ ปริยนฺโต มยา **กโต** นิฏฺฐาปิโต. นนุ "สงฺเขปนยาติ วุตฺตตฺตา ปุราตเนหิ[๖๘] ทีปิตา สนฺติ พหู โทสา, เต ปริจฺจตฺตา สิยุนฺติ ? เอตฺถ วุจฺจเต — วิตฺถารกฺกมสฺส อนธิปฺเปตตฺตา "สงฺเขปนยาติ วุตฺตํ, น ปน สพฺพถา ปริจฺจาเคน. ตถา หิ —

"นิหนฺตุ โสยํ ชลิตํ ปตงฺโค อริปาวกนฺติ

อาทีนํ **อกฺขมตฺถนฺตราทิกํ** วิรุทฺธตฺถนฺตรานุคตนฺติ จ. เอตฺถ หิ ปตงฺคสทฺเทน โชติริงฺคณสงฺขาตมตฺถนฺตรมสมตฺถมิจฺฉิตตฺเถ "วจนฺติ คณฺฑาเตฺยวมาทิกํ อมงฺคลอปยุตฺตปทาทิกํ กิลิฏฺเจ อนฺโตคธนฺติ จ.

คชเหสาทิ **สมฺพนฺธทูสิตํ** โลกวิโรธิ, โสคตาคมาทีสุ ปสิทฺธํ รูปกฺขนฺธาทิกมญฺญตฺร วุตฺตํ **อปฺปตีตํ** นาม. อิทํ อาคมวิโรธิอิติ, สมฺพนฺธทูสิตปฺ-

---

๖๘ ปุราตเรหิ (ก.)

ปตีตาทิกํ วิโรธิมฺหิ ปวิฏฺฐนฺติ จ, อาเนตพฺพเหตุตฺตา **เหตุวเปกฺขํ** เนยฺยโตน พฺยติริจฺจตีติ จ.

"เทโว โว หรตุ เกฺลสํ ราหุขินฺโน ทิวากโร

อิจฺจาทิกํ **อสามตฺถฺยาภิเธยฺยาทิกํ** โอจิตฺยหีเน สงฺคหิตนฺติ จ. ชิคุจฺฉอสพฺภสํสูจกอตฺถนฺตรกญฺจ คามฺมํ ทุปฺปตีติกเร สงฺคยฺหตีติ จ. (๖๙) สพนฺธผรุสเมเวติ จ.

เอตฺถ ปน โอจิตฺยหีนทุปฺปตีติกรานํ วากฺยตฺถโทสตฺเตปิ พนฺธผรุสสฺส จ วากฺยโทสตฺเต ปทปทตฺถานํ โทสโต วากฺยเมว ทุฏฺฐํ สิยา. วากฺยญฺจ ปเทหิ วิริจฺจเต. ปเท ทุฏฺเฐ วากฺยตฺโถ จ ทุฏฺโฐ สิยา. ปทโทสโต วากฺยวากฺยตฺถานํ นานาภาวาภาวญาปนตฺถํ อสามตฺถิยาภิเธยฺยาทิกํ ปทํ โอจิตฺยหีนาทิวากฺยตฺถโทสาทีสุ อนฺโต กถิตํ. ตถา หิ ปุราตเนหิ วิรุทฺธตฺถนฺตราทีหิ ปเทหิ วิรจิตํ วากฺยํ วิรุทฺธนฺติอาทินา พหูนิ ทุฏฺฐานิ วากฺยานิ ทสฺสิตานิ. "หริสมานยีติ เอตฺถ หปุพฺพํ ริส'มานยีติ อิจฺฉิตตฺถา ปริภฏฺฐํ **ภฏฺฐํ**. นานตฺถมปฺปสิทฺเธหิ ยุตฺตํ **คุพฺหํ**, ยถา "สกฺโก สหสฺสคูติ. อิติ ภฏฺฐคุฬฺหตฺถาทโย ปสาทาลงฺการวิรุทฺธาติ จ.

วากฺเยปิ **วิสนฺธิก**มิหานุปโยคีติ จ, วากฺยนฺตโรปคตํ วากฺยํ **วากฺยคพฺภํ**, วากฺยนฺตรปทสมฺมิสฺสํ "อปาถฺยเมโส ทิสฺสติ, เวชฺชํ ขาทตฺยนารตมิจฺจาทิกํ **วากฺยสํกิณฺณญฺจ** พฺยากิณฺเณ สโมหิตนฺติ จ.

"กาจฺยฺยาเน มยา ทิฏฺฐา วลฺลรี ปญฺจ ปลฺลวา
ปลฺลเว ปลฺลเว มฺธา ยสฺสา กุสุมมญฺจรีติ.

อิท**มวาจกํ** ปเหฬิกาย ปมุสฺสิตาสนฺนิสฺสิตนฺติ จ, ตตฺถ จ กวินา **อุยฺยาน**สทฺเทน เคหํ, ลตาวาจินา **วลฺลรี**สทฺเทน องฺคนา, **ปลฺลว**สทฺเทน กรจรณ-

---

๖๙ ทุรุจฺจารณํ (?)

ทสนจฺฉทา, **มญฺจรี**สทฺเทน นขโสภา ทนฺตกนฺติโย จ วตฺตุมิจฺฉิตา. วากฺยตฺเถปิ ปทุมินีนํ รตฺติยมุนฺนิทฺทตาทิกํ **วิรุทฺธํ** วิโรธินิลีนนฺติ จ นาตฺยนุญฺญาตา, น ตุ สพฺพถา ปริจฺจาเคน. **เอโสว** เอวํ ยถาวุตฺตนเยน นิฏฺฐาปิโต อยํ สงฺเขปนโย เอว **กวีนํ** ปณฺฑิตชนานํ **เขทกรํ** "กถํ นาม พนฺเธปีทิสํ สติ สนฺตีติ เอวมาสุหโนปชนํ ปรํ ปทโทเส อสาธุสนฺทิทฺธปริยายเญยฺย-อปฺปตีตตฺถอปฺปโยชกทุพฺโพธเทสิยาทิกํ, วากฺยโทเส อธิกอูนภคฺคจฺฉนฺทาทิกํ, วากฺยตฺถโทเส อุปกฺกโมปสํหารวิสมญฺเจติ อิจฺเจวมาทิกมปรมฺปิ ทูสนํ **อตฺถิ เจ** ยทิ ภเวยฺย, ตมฺปิ **โพธยิตุ**มวคเมตุํ **อลํ** สมตฺถํ ยถาวุตฺตโทสานุสาเรน พุทฺธิมนฺเตหิ สกฺกา อูหิตุนฺติ.

เอวํ วทโต จ คนฺถการสฺสายมธิปฺปาโย — เย โทสา วิภาคโส น วุตฺตา, เต มยา คนฺถคารวภยา สงฺเขปิตา. ลกฺขณโต ตุ สงฺคหิตา. น หิ เตสมนฺตํ โก ชหาเปติ.

ตตฺถ สทฺทสตฺถวิรุทฺธ**มสาธุ**. ยํ กฺริยาทินิมิตฺตมุปาทาย อตฺถนฺตเรปิ วตฺตเต, ตํ สญฺญาภาเวเนว ปยุตฺตํ **สนฺทิทฺธํ** ยถา "รวิมฺหิ หิมหาติ. อิทํ ปน วิเสสนตฺเถ สาธุ โหติ. ปสิทฺธสญฺญาสทฺทสฺส ปริยายนฺตเรน ปริ-กปฺปิตปทํ **ปริยายเญยฺยํ** ยถา "วหวามุเขเนติ เอตฺถ "อสฺสวนิตานเนน อิติ. ยํ อจฺจนฺตาพฺยภิจารีภาเวน วิเสสฺยสฺส คุณํ วทติ, ตํ **อปฺปตีตตฺถํ** ยถา "กณฺหมสีติ. อธิคตตฺถานุปโยคํ **อปฺปโยชกํ** ยถา "อติเผนิลํ สาครมลงฺฆีติ. "มนุญฺญทฺธนโย ปาเท, ขาทโย กนิ ภนฺติ เต อิจฺจาทิโก **ทุพฺโพโธ**. กนิ กณฺเณ ขาทโย คคฺฌริกา. "อิเม ลาวณฺยตลฺลา เต, คลฺลา โลล-วิโลจเนอิจฺจาทิโก **เทสิโย**, ตลฺโล ชลาสยวิเสโส, คลฺโล กโปโล. "สคฺค-เสวีนํ ริปูนมิตฺถีนมกงฺกโณ ปาณิ, เนตฺตมนญฺชนนฺติอาทิกํ **อธิกํ**. "อกงฺกโณ ปาณีติอาทินา เวธพฺยสฺส คมฺมมานตฺตา "สคฺคเสวีนนฺติ อธิกนฺติ. ยตฺถ วตฺตพฺพสฺส อูนตา, ตํ **อูนํ** ยถา "ติโลกติลกํ มุนินฺติอาทิ. เอตฺถ "วนฺทามีติ อูนํ, ฉนฺโทภงฺคานุวิตํ วโจ **ภคฺคจฺฉนฺทํ** ปากฏํ. อารมฺภาวสาเนน วิสมํ

อุปกฺกโมปสํหารวิสมํ. ตํ ปน อารทฺธกฺกมปริจฺจาเคนาปเรน นิกฺขิปนํ เวทิตพฺพํ.

อิติ สุโพธาลงฺกาเร มหาสามินามิกาฏีกายํ
โทสาวโพธปริจฺเฉโท.

[๖๗]◈ เอวํ "โสทาหรณเมเตสํ, ลกฺขณํ กถยามฺยหนฺติ กตปฏิญฺญานุรูปํ สมฺปาเทตฺวา อิทานิ "**กโตตฺเร**จฺจาทินา นิคเมนฺโต โทเส สงฺขิปติ. **อตฺร** อิมสฺมึ อธิกาเร ปริจฺเฉเท วา **เอสํ โทสานํ** ยถาวุตฺตปทโทสาทีนํ ปวโร ลกฺขณาวิโรธลกฺขิยโต อุตฺตโม **วิภาโค** อสงฺกรโต วิภชนํ **สงฺเขปนยา** วิตฺถาราปนิยสงฺเขปกฺกเมน มยา **กโต** วุตฺโต **เอโสว** ยถาวุตฺโต เอโส สงฺเขปกฺกโม เอว **กวีนํ** วิรจยนฺตานํ **เขทกรํ** พนฺธสรีเร อีทิสํ อีทิสปฺ-ปโยคํ กถํ นาม กโรมีติ เอวํ ปวตฺตเขทมุปฺปาทยนฺตํ **ปรมฺปิ** อสาธุ-สนฺทิทฺธาทิ อญฺญมฺปิ ทูสนมตฺถิ เจ, **ตํ** สพฺพํ **โพธยิตุํ** โพเธตุํ **อลํ** สมตฺโถ โหติ. นิยติ อวุตฺโตปิ อตฺโถ เอเตนาติ จ, สงฺเขโป จ โส นโย จาติ วิคฺคโห.

อิหานิทฺทิฏฺฐํ

"นิหนฺตุ โสยํ ชลิตํ ปตงฺโค อริปาวกนฺติ

อาทิกํ **อกฺขมตฺถนฺตราทิกํ** วิรุทฺธตฺถนฺตเร อนุปตตฺตา น วุตฺตํ, เอตฺถ สูริยวาจโก ปตงฺคสทฺโท โชติริงฺคณวาจโกปิ โหตีติ วตฺตุมิจฺฉิตอมิตฺตคฺคิ-วินาเส อสมตฺถญฺญตฺโถ โหติ.

"วจนฺติ คณฺฑิจฺจาทิกํ อาคเม อปฺปสิทฺธํ ลกฺขณมตฺเตน สาธิยํ. **อปฺปยุตฺตปทา**ทิโทโส กิลิฏฺฐปทโทเส อนฺโตคโธ โหตีติ น วุตฺโต.

คชเหสาตุรงฺคโกญฺจนาทาทิ**สมฺพนฺธทูสิตญฺจ** ชินาคมาทีสุ ปสิทฺธรูปกฺ-ขนฺธาทิกมญฺญตฺร ปยุตฺต**มปฺปตีตนฺ**นามาติทํ ทฺวยํ ยถากฺกมํ โลกวิโรธมาคม-

วิโรธญฺจ โหตีติ วิโรธิปเท อนฺโตคธํ โหติ. **เหตฺวเปกฺขํ** อาเนตพฺพเหตุตฺตา เนยฺเย อนฺโตคธนฺติ น วุตฺตํ.

"เทโว โว หรตุ เกฺลสํ		ราหุขินฺโน ทิวากโร

อิจฺจาทิกํ **อสมตฺถาภิธายิ**จฺจาทิ โอจิตฺยหีเน อนฺโตคธนฺติ น วุตฺตํ. เอตฺถ ทิวากโร สยํ ราหุคหิโต อญฺเญสํ กิเลสาปนยเน อสมตฺโถติ ตมสามตฺถิยํ วิเสสนภูเตน "ราหุขินฺโนติ ปเทน ญายติ.

ชิคุจฺฉาวมงฺคลอสพฺภานํ ติณฺณมญฺญตฺรสฺส โชตกํ วาจกํ วา อตฺถนฺตรํ วา คามฺมํ ทุปฺปตีติกรตฺตา วากฺยตฺถคามฺมโทเสเยว อนฺโตคธนฺติ น วุตฺตํ. **ทุรุจฺจารณ**ภูตลกฺขณํ กฏฺจํ พนฺธผรุสโต อพฺยติริตฺตนฺติ น วุตฺตนฺติ. "หริสมานยีติ วตฺตพฺเพ หปฺพฺพํ ริส'มานยิอิจฺจาทิกํ อิจฺฉิตตฺถโต ปริภฏฺจตฺตา **ภฏฺฐญฺจ** "สกฺโก สหสฺสคูอิจฺจาทิกํ อปสิทฺธวิสเย ปริยุตฺต-**คุฬฺห**ญฺเจติ อิเม อตฺถคุฬฺหาทโย ปสาทาลงฺการวิรุทฺธตฺตา ปสาทคุณา-ทาเนเนว ปริจฺจตฺตาติ น วุตฺตํ. เอตฺถ หิ สหสฺสํ คาโว จกฺขูนิ อสฺสาติ สหสฺสคูติ สกฺกสฺส นามํ คุฬฺหํ นาม โหติ.

วากฺยโทเสปิ **วิสนฺธิวากฺยํ** อิธ อนุปโยคิตฺตา น วุตฺตํ. วากฺยมชฺฌ-ปติตวากฺยยุตฺตํ วากฺยคพฺภญฺจ, วากฺยนฺตรปทสมฺมิสฺสํ.

"อปาถฺยเมโส ทิสฺสติ		เวชฺชํ ขาทตฺยนารตํ

อิจฺจาทิกํ **วากฺยสํกิณฺณญฺจ** พฺยากิณฺเณ อนฺโตคธนฺติ น วุตฺตํ. เอตฺถ **เอโส** ภิสกฺโก **อนารตํ** นิจฺจํ **อปาถฺยํ** โรคสฺส อหิตํ **ทิสฺสติ** วทติ. **เอโส** โรคี **อนารตํ** สตตํ **อปาถฺยํ** อหิตํ ขาทติ. **เวชฺชํ** ภิสกฺกํ **ทิสฺสติ** กุชฺฌติ. เอวํ อเนกวากฺเยหิปิ สนฺธิวากฺยํ สํกิณฺณํ นาม.

"กาจุยฺยาเน มยา ทิฏฺฐา		วลฺลรี ปญฺจ ปลฺลวา
ปลฺลเว ปลฺลเว มฺธา		ยสฺสา กุสุมมญฺจรีติ

อิท**มวาจกํ** ปเหฬิกาสุ ปมุสฺสิตาสนฺนิสฺสิตมิติ น วุตฺตํ. นนุ เจตฺถ อตฺตนา ปเหฬิกาย อทสฺสิตตฺตา อวาจกสฺส ปมุสฺสิตาย อนฺโตคธกรณํ อสิทฺเธน อสิทฺธสาธนนฺติ ? นยิทเมวํ, "อุเปกฺขิยนฺติ สพฺพานิ, สิสฺสเขท-ภยา มยาติ จ อุปริ กิลิฏฺฐปทโทสปริหาเร "ปเหฬิกายมารุฬฺหา, น หิ ทุฏฺฐา กิลิฏฺฐตาติ เจติ อิมินา ปุราตเนหิ นิทฺทิฏฺฐโสฬสปเหฬิกาโยปิ ทสฺสิตาติ สิทฺเธน อสิทฺธสาธนํ โหติ. ตตฺถ กวินา **อุยฺยาน**สทฺเทน เคหญฺจ ลตาปริยาย**วลฺลรี**สทฺเทน องฺคนา จ **ปลฺลว**สทฺเทน กรจรณาธรา จ **มญฺจรี**สทฺเทน นขทนฺตกนฺติโย จ วตฺตุมิจฺฉิตา.

วากฺยตฺถโทเสปิ ปทุมินีนํ รตฺติยํ ปพุชฺฌนาทิกํ **วิรุทฺธํ** วิโรธิปเท-เยว อนฺโตคธตฺตา น วุตฺตนฺติ ทสฺเสตุํ "**กโตตฺร สงฺเขปนยา**ติ วุตฺตํ, น ปน เตสํ สพฺพถา ปริจฺจตฺตตฺตาติ. เอตฺถ โอจิตฺยหีนทุปฺปตีติกรานํ ทฺวินฺนํ วากฺยตฺถโทสตฺเต สติ พนฺธผรุสสฺส วากฺยโทสตฺเต สติ วิโรธิโน ปทโทสตฺเต สติ "อสมตฺถาภิธายิอาทิปทํ, "ชิคุจฺฉาทิตฺตยปกาสกาทิปทํ, กฏฺฐปทํ, ปทุมินีนํ รตฺติยํ ผุลฺลตาทิ[๗๐] วากฺยตฺถญฺเจติ อิเม จตฺตาโร โทสา ภินฺนชาติเกสุ โอจิตฺยาทีสุ กถํ สงฺคหิตาติ ? สจฺจํ, ตถาปิ ปทานํ ทุฏฺฐตฺเต สติ วากฺย-วากฺยตฺถานมทุฏฺฐตา นาม นตฺถีติ ปทโทเสน สนฺธิวากฺยวากฺยตฺถโทสาน-มนญฺญตฺตํ สิสฺสานํ ญาปนตฺถํ ปทโทสาทิกํ วากฺยตฺถโทสาทีสุ สงฺคหิตนฺติ เวทิตพฺพํ. อิมินาเยว ปุราตเนหิ วิรุทฺธตฺถนฺตราทิปเทหิ วิจริตํ วากฺยํ วิรุทฺธนฺติอาทินา ทุฏฺฐานิ พหูนิ วากฺยานิ ทสฺสิตานีติ ทฏฺฐพฺพํ.

อิมาเยว[๗๑] คาถาย "ตมตฺถิ เจ เขทกรํ ปรมฺปีติ เอตฺถ **ปร**สทฺเทน อสาธุสนฺทิทฺธปริยายเญยฺยาปฺปตีตตฺถอปฺปโยชกทุพฺโพธเทสิยาทิปทโทเส จ อธิก-อูนภคฺคจฺฉนฺทาทิวากฺยโทเส จ อุปกฺกโมปสํหารวิสมสงฺขาเต วากฺยตฺถโทเส จ ปริคฺคณฺหาติ. เอตฺถ สทฺทสตฺถวิรุทฺธ**มสาธุ** นาม. กฺริยานิปฺผตฺติการณ-

---

๗๐ ทุนฺนิทฺทตาทิ (ก.)   ๗๑ อิมิสฺสาเยว (ก.)

มุปาทาย อตฺถนฺตเร ปวตฺตนามํ วิเสสนตฺเถน วินา สญฺญาภาชเน ปยุตฺตํ **สนฺทิทฺธํ** นาม ยถา "รวิมฺหิ หิมหาติ. เอตฺถ หิมหา รวีติ วิเสสเน กเต โทโส นตฺถิ. ปสิทฺธสญฺญาสทฺทสฺส ปริยายนาเมน กปฺปิตปทํ **ปริยาย-เณยฺยํ** นาม ยถา "วฬวามุขสฺส อสฺสวนิตานนฺติ. อติสยา วินา ภาวิตตฺเถน วิเสสฺยสฺส คุณวาจกํ ปทํ **อปฺปตีตตฺถํ** นาม ยถา "กณฺหมสีติ. อธิคตตฺตานุปโยคิปทํ **อปฺปโยชกํ** นาม ยถา "อติเผนิลํ สาครมลงฺฆีติ. อปฺปสิทฺธวจนํ **ทุพฺโพธํ** นาม, ยถา —

"มนุญฺญทฺธนโย ปาเท　　ขาทโย กนิ ภนฺติ เตติ.

กนิ เห กญฺเญ **เต** ตว ปาเท **มนุญฺญทฺธนโย** มโนหรสทฺท-สมนฺนาคตา **ขาทโย** คคฺฆริกา **ภนฺติ** ทิพฺพนฺตีติ. กิสฺมิญฺจิ เทเสเยว สิทฺธนามํ **เทสิยํ** นาม. ยถา —

"อิเม ลาวณฺยตลฺลา เต　　คลฺลา โลลวิโลจเนติ.

เห โลลวิโลจเน **เต** ตว อิเม **คลฺลา** กโปลา **ลาวณฺยตลฺลา** มนุญฺญตลฺลา ชลาสยวิเสสา ภวนฺติ. เกนจิ เลเสน ปกาสิตมตฺถมุปาทาย ปยุตฺต**มธิกํ** นาม. ยถา —

"ตฺวยิ ราชติ ราชินฺท
ริปูนํ สคฺคเสวินํ
ถีนํ อกงฺกโณ ปาณิ
สิยา เนตฺตมนญฺชนนฺติ.

เอตฺถ "อกงฺกโณ ปาณิ, เนตฺตมนญฺชนนฺติ อิมินาเยว ถีนํ วิธวตฺตํ คมฺยมานํ โหตีติ ตปฺปกาสนตฺถํ ปยุตฺตํ "สคฺคเสวินนฺติ อิทํ อธิกํ นาม. วตฺตพฺพยุตฺตโต อูนํ วากฺยํ **อูนํ** นาม. "ติโลกติลกํ มุนินฺติ เอตฺถ "วนฺทามีติ วตฺตพฺพสฺส อวุตฺตตฺตา อูนํ. ฉนฺโทหานิสํยุตฺตํ **ภคฺคจฺฉนฺทํ**

นาม. อิทํ เตสํ เตสํ ฉนฺทานํ อกฺขรคณนโต อูนาธิกวเสน ปากฏํ โหติ. อาทฺยนฺตโต วิสมํ **อุปกฺกโมปสํหารวิสมํ** นาม. อิทํ อารทฺธกฺกมํ ปริจฺจชิตฺวา กมนฺตเรน นิยมนฺติ เวทิตพฺพํ.

อิติ สุโพธาลงฺการนิสฺสเย

ปฐโม ปริจฺเฉโท.

๒. โทสปริหาราวโพธปริจฺเฉท

๖๘. กทาจิ กวิโกสลฺลา วิโรโธ สกโลปฺย'ยํ
โทสสงฺขฺยม'ติกฺกมฺม คุณวีถึ วิคาหเต.

๖๙. เตน วุตฺตวิโรธาน- มวิโรโธ ยถา สิยา
ตถา โทสปริหารา- วโพโธ'ทานิ นียเต.

[๖๘-๖๙]◉ อิจฺเจวํ โทสวิภาคํ ปริจฺฉิชฺช อิทานิ ยถาวุตฺตโทสปริหารกฺกมมุปทิสิตุมาห "**กทาจี**ตฺยาทิ. สกโลปิ อยํ **วิโรโธ** วิรุทฺธตฺถนฺตราทิกโต น โกจิ เอโก เอว โทเสสุ โทสานํ วา **สงฺขฺยํ** คณนํ โทสภาวํ **อติกฺกมฺม** ปริจฺฉิชฺช **คุณานํ วีถึ** ปทวึ คุณสภาวตํ **วิคาหเต** อชฺฌุปคจฺฉติ **กทาจิ** น สพฺพทา. กวิโน ปยุชฺชกสฺส โกสลฺลา ตาทิสวิสยปริคฺคหลกฺขณเนปุญฺญการณา, น ตุ ยถา ตถา เจติ. "**เตน**จฺจาทิ. เยเนวํ, **เตน** การเณน วุตฺตานํ วิรุทฺธตฺถนฺตราทีนํ วิโรธานํ **ยถา** เยน ปกาเรน **อวิโรโธ** นิทฺโทสตา **สิยา** ภเวยฺย, **ตถา** เตน ปกาเรน โทสานํ **ปริหาโร** ทูรีกรณํ อวพุชฺฌติ ญายติ เอเตนาติ อวโพโธ, ตสฺส อวโพโธ, ตนฺนามิโก ปริจฺเฉโท อิทานิ **นียเต** อานียเต วุจฺจเตติ อตฺโถ.

[๖๘-๖๙]◈ เอวํ โทสวิภาคํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา อิทานิ ยถาวุตฺตโทสานํ ปริหารตฺถมารภนฺโต "**กทาจี**ตฺยาทิมาห. สกโลปิ อยํ **วิโรโธ** ปทโทสาทิโก **โทสสงฺขฺยํ** โทสานํ โทเสสุ วา คณนํ โทสภาวํ อติกฺกมฺม กทาจิ **กวิโกสลฺลา** กวิโน พฺยากรณาภิธานฉนฺโทอลงฺกติอาทีสุ ปริจยลกฺขเณน ปญฺญาปาฏเวน ยโต **คุณวีถึ** คุณปทวึ เกวลํ คุณสภาวํ **วิคาหเต** อชฺฌุปคจฺฉติ, **เตน** การเณน **วุตฺตวิโรธานํ** ยถาวุตฺตปทโทสาทิวิโรธานํ **อวิโรโธ** อวิรุทฺธตา **ยถา สิยา**

เยน ปกาเรน ภเวยฺย, ตถา เตน ปกาเรน **โทสปริหาราวโพโธ** ยถาวุตฺตปทโทสาทิสมฺพนฺธิโน ปริหรณกฺกมสฺส อวโพธการณตฺตา ตนฺนามิกปริจฺเฉโท **อิทานิ** ลทฺธาวสเร **นียเต** วุจฺจเต. ยถาวุตฺตโทสา กวิสามตฺถิเยน นิทฺโทสตฺตํ ภชนฺติ, ตสฺส สามตฺถิยสฺส อุปเทสํ ทสฺสามาติ อธิปฺปาโย.

ปทโทสปริหารวณฺณนา

ตตฺถ วิรุทฺธตฺถนฺตรสฺส ปริหาโร ยถา —

๗๐. วินฺทนฺตํ ปากสาลีนํ สาลีนํ ทสฺสนา สุขํ
ตํ กถํ นาม เมโฆ'ยํ วิสโท สุขเย ชนํ.

[๗๐]◉ "**วินฺทนฺต**มิจฺจาทิ. **ปาเกน** ปริณตภาเวน **สาลีนํ** ยุตฺตานํ มนุญฺญานํ วา **สาลีนํ** รตฺตสาลิอาทีนํ สาลิชาตีนํ ทสฺสนา **สุขํ** เจตสิกํ โสมนสฺสํ วินฺทนฺตํ ตํ ชนํ วิสโท อยํ **เมโฆ** อมฺพุโท กถํ นาม สุขเยติ. เอตฺถ ตาทิสสฺส ชนสฺส อสุขปฺปทานํ ครหสฺส เมฆสฺสานุรูปนฺติ วิรุทฺธตฺถนฺตรตา ปริหฏา.

[๗๐]◈ ตตฺถ วิรุทฺธตฺถนฺตรสฺส ปริหาโร ยถา เอวํ. "**วินฺทนฺติ**จฺจาทิ. **ปากสาลีนํ** ปริณาเมน ยุตฺตานํ มนุญฺญานํ วา **สาลีนํ** รตฺตสาลิอาทีนํ **ทสฺสนา** ทสฺสนเหตุ **สุขํ** เจตสิกโสมนสฺสํ **วินฺทนฺตํ** อนุโภนฺตํ **ตํ ชนํ** ตํ กสฺสกชนํ **วิสโท** ชลทายโก[๑] อยํ เมโฆ **กถํ นาม สุขเย** น สุขยเตว. ตาทิสสฺส ชนสฺส ทุกฺขทานํ ครหทายกสฺส เมฆสฺสาปิ อนุรูปมิติ วิรุทฺธญฺญตฺโถ อปนีโต โหติ. ปาเกน สาลิโนติ วิคฺคโห. สุขํ กโรตีติ สุขเยติ นามธาตุ.

---

๑ วิสทายโก (?)

ยถา วา —

๗๑. วินายโกปิ นาโคสิ โคตโมปิ มหามติ
ปณีโตปิ รสาเปโต จิตฺตา เม สามิ เต คติ.

[๗๑]◉ "**วินายโกปิ**จฺจาทิ. **วีนํ** ปกฺขีนํ นายโก, ครุโฬ. สตฺเต วิเนตีติ **วินายโก**, วุทฺโธ ภควา จ. ตตฺถ ยทา วินายโก ครุโฬ, ตทา ตุ นาโค ปนฺนโคสีติ วิรุทฺธํ. ปกฺขนฺตเร ตฺววิรุทฺธํ ภควโต อาคุสฺส ราคาทิโน อภาวโต. อิเมสํ คุนฺนํ อติสเยน โค **โคตโม** หีนปสุ, โคตมวํสาวติณฺณตฺตา **โคตโม** ภควา จ. หีนปสุ จ ตฺวํ มหามติ อสีติ วิรุทฺธํ อจฺจนฺตหีนปสุโน มหติยา ปญฺญาย อภาวโต. ปกฺขนฺตเร ตุ น พฺยาฆาโต. ปณีโต มธุโร รโส, อุตฺตโม จ สุคโต. ตตฺถ มธุรรสโต อเปโต อปคโตสีติ วิรุชฺฌติ. ภควโต ตุ รเสหิ สิงฺคาราทีหิ อเปโตติ ยุชฺชติ. **เม** มม. **สามี**ติ อามนฺตนํ. **เต** ตว **คติ** ปวตฺติ **จิตฺตา** อพฺภุตาติ. เอตฺถ วิรุทฺธตฺถนฺตรํ วิโรธาลงฺการํ สิลาฆนียนฺติ เตน ตํ ปริหฏํ.

[๗๑]◈ **ยถา วา** อุตฺตโทสสฺส ปริหาโร อีทิโส วา. "**วินายโก**จฺจาทิ. เห สามิ ตฺวํ **วินายโกปิ** ครุโฬปิ **นาโคสิ** ปนฺนโค อสิ. โน เจ, **วินายโกปิ** สตฺเต วิเนนฺโต เอว **นาโคสิ** นิกฺกิเลโส อสิ. **โคตโมปิ** ปสุตโมปิ **มหามติ** มหา-ปญฺญวาสิ. โน เจ, **โคตโมปิ** โคตฺตโต โคตโมเยว **มหามติ** มหาปญฺญวาสิ. **ปณีโตปิ** มธุโรปิ **รสาเปโต** มธุรรสโต อปคโตสิ. โน เจ, **ปณีโตปิ** อุตฺตโม เอว **รสาเปโต** สิงฺคาราทิรสโต อปคโตสิ. **เต** ตุยฺหํ **คติ** ปวตฺติ **เม** มยฺหํ **จิตฺตา** อจฺฉริยา. เอตฺถ ครุฬสฺส นาคตฺตญฺจ ปสุตมสฺส ปญฺญ-วนฺตตฺตญฺจ ปณีตสฺส นิรสตฺตญฺจ วิรุทฺธํ, ตถาปิ อญฺญปกฺขสฺส อวิรุทฺธตฺตา วิรุทฺธตฺถนฺตรโทโส ปสตฺเถน วิรุทฺธาลงฺกาเรน นิราหโต. วีนํ ปกฺขีนํ นายโก, ครุโฬ. สตฺเต วิเนตีติ **วินายโก**, พุทฺโธ. นตฺถิ อาคุ[๒] เอตสฺสาติ **นาโค**,

๒ อโค (ก.)

พุทฺโธ. คุนฺนมติสเยน โคตโม, ปสุ. มหตี มติ อสฺสาติ มหามติ, พุทฺโธ. ปธานตฺตํ นีโต ปณีโต, มธุโร รโส. รสโต อเปโตติ รสาเปโต, พุทฺโธติ วิคฺคโห.

อธฺยตฺถสฺส ยถา —

๗๒. กถํ ตาทิคุณาภาเว โลกํ โตเสติ ทุชฺชโน
โอภาสิตาเสสทิโส ขชฺโชโต นาม กึ ภเว.

[๗๒]◉ “**กถ**มิจฺจาทิ. ทุชฺชโน ตาทิโน คุณา โลกํ โตเสนฺติ, ตาทีนํ คุณานํ อตฺตนิ อภาเว สติ **โลกํ** สตฺตโลกํ **กถํ โตเสติ**, น โตเสตีติ อตฺโถ. วุตฺตเมวตฺถนฺตเรน สาเธติ “ขชฺโชโต นาม โอภาสิตา ทีปิตา อเสสทิสา เยน ตถาวิโธ **กึ ภเว** น ภเวยฺย ตาทิโน คุณสฺส อภาวโตติ. เอตฺถ ขชฺโชตสฺส อธิกตฺถภาเวน สิโต โอภาสิตาเสสทิสตฺตโทโส “กถํ ตาทิคุณา-ภาเวติอาทิวโจภงฺคิยา ปริหโฏ.

[๗๒]◈ **อธฺยตฺถสฺส ยถา**ติ เอตฺถ **ปริหาโร** อชฺฌาหาโร, เอวมุปริปิ. “**กถิ**จฺจาทิ. **ทุชฺชโน** คุณหีนชโน **ตาทิคุณาภาเว** สนฺโตสชนนการณานํ ตาทิสานํ สีลาทิ-คุณานํ อตฺตนิ อวิชฺชมานตฺเต สติ **โลกํ** สตฺตโลกํ **กถํ โตเสติ** น โตเสติเยว. ตถา หิ ขชฺโชโต นาม โอภาสิตาเสสทิโส **กึ ภเว** น ภวเตฺยว. เอตฺถ ขชฺโชตสฺส สกลทิโสภาสนสงฺขาตาธิกตฺถโทโส “กถํ ตาทิคุณาภาเวจฺจาทิวากฺย-ลีลาย นิรากโต. ตาที จ เต คุณา เจติ วิคฺคโห.

๗๓. ปเหฬิกาย’มารุฬฺหา น หิ ทุฏฺฐา กิลิฏฺฐตา
ปิยา สุขา’ลิงฺคิตํ ก- มาลิงฺคติ นุ โน อิติ.

[๗๓]◉ “**ปเหฬิกาย**ํอิจฺจาทิ. **กิลิฏฺฐตา** กิลิฏฺฐปทโทโส ปเหฬิกาย วิสเย อา-รุฬฺหา สตี **น หิ** โน ทุฏฺโฐ สิยา. กีทิสีติ อาห “**ปิเย**จฺจาทิ. **อิตี**ติ นิทสฺสเน. **ปิยา** วลฺลภาย **อาลิงฺคิตํ กํ** ชนํ **สุขํ** กายิกํ เจตสิกญฺจ **โน**

อาลิงฺคติ น สํยุชฺชติ นุ. นุอิติ ปริวิตกฺเก นิปาโต. เอตฺถ **ปิยา**ติ กิลิฏฺจํ ปเหฬิกาย สมาโรเปน ปริหฏํ.

[๗๓]◈ “**ปเหฬิเก**จฺจาทิ. **กิลิฏฺธตา** กิลิฏฺจปทโทสสงฺขาตา ปเหฬิกายํ วิสเย อารุฬฺหา เจ, **น หิ ทุฏฺธา** ทุฏฺจา น โหติ. กิมุทาหรณํ ? ปิยา สุขาลิงฺคิตํ กมาลิงฺคติ นุ โน อิติ. **อิติ**สทฺทสฺส นิทสฺสนตฺถตฺตา เสสอุทาหรณานเมตมุปลกฺขณนฺติ ญาตพฺพํ. โน เจ, เอวํปการานมุทาหรณานมปริคฺคเหตพฺพตฺตา อิติสทฺโท ปการตฺโถติ. **ปิยา** วลฺลภาย **อาลิงฺคิตํ** อุปคุหิตํ **กํ** นาม ชนํ **สุขํ** กายิกมานสิกํ **โน อาลิงฺคติ นุ**, อาลิงฺคเตวาติ. เอตฺถ **ปิยา**ติ กิลิฏฺจปทํ ปเหฬิกายมาโรปเนน นิรากตํ โหติ.

๗๔. ยมเก โน ปโยเชยฺย　　กิลิฏฺจปท’มิจฺฉิเต
ตโต ยมก’มญฺญํ ตุ　　สพฺพ’เมตํมยํ วิย.

[๗๔]◉ “**ยมเก**จฺจาทิ. **ตโต อญฺญนฺ**ติ อิจฺฉิตยมกโต อญฺญํ. ตุอิติ วิเสสโชตโก. **เอตํมยํ วิยา**ติ เอเตน กิลิฏฺจปเทน นิพฺพตฺตํ วิย.

[๗๔]◈ “**ยมเก**จฺจาทิ. กิลิฏฺจปทํ อิจฺฉิเต ยมเก อิฏฺจยมเก โน ปโยเชยฺย นปฺปยุชฺเชยฺย, **ตโต** อิฏฺจยมกโต อญฺญํ สพฺพํ ยมกํ ปน **เอตํมยํ วิย** อิมินา กิลิฏฺจปทโทเสน กตํ วิย โหติ. เอตฺถ อิฏฺจยมกํ วุตฺตนเยน ญาตพฺพํ. เอเตน นิพฺพตฺตํ เอตํมยนฺติ วิคฺคโห.

เทสวิโรธิโน ยถา —

๗๕. โพธิสตฺตปฺปภาเวน　　ถเลปิ ชลชานฺย’หุํ
นุทนฺตานิ’ว สุจิรา-　　วาสเกฺลสํ ตหึ ชเล.

[๗๕]◉ “**โพธิสตฺเต**จฺจาทิ. **โพธิสตฺตสฺส** มายาเทวิยา สุตสฺส วกฺขมานสฺส วิเสสสฺส ตทุปฺปนฺนทิเน สมฺภวา **ปภาเวน** ปุญฺญปฺปภาวโต **ชลชานิ** อมฺพุชานิ

ถเลปิ **อหุํ** อเหสุํ อจินฺตนียตฺตา ปุญฺญปฺปภาวสฺส. กึ ปน วาปฺยาทีสุ กึ กโรนฺตาว **ตหึ** ตสฺมิญฺจ ชเล **สุจิรํ** สพฺพทาว อาวสน**มาวาโส** เตน ชาโต เกฺลโส ตํ **นุทนฺตานิ'ว** ทูรโต ชหนฺตานิเวติ. อจินฺตนียตฺตา ปุญฺญปฺปภาวสฺส อีทิสมฺปิ อจฺฉริยมโหสีติ น เทสวิโรโธ.

[๗๕]◈ **โพธิสตฺตปฺปภาเวน** โพธิสตฺตสฺส อจินฺเตยฺยานุภาเวน **ชลชานิ** ชลชสทิสตฺตา ตนฺนามกานิ ปทุมเกรวาทีนิ **ตหึ ชเล** วิสยตฺเตน ปสิทฺเธ ตสฺมึ อุทเก **สุจิราวาสเกฺลสํ** อติจิรํ นิวาสโต ชาตอายาสํ **นุทนฺตานิ อิว** จชนฺตานิ อิว ถเลปิ **อหุํ** อเหสุํ. วาปิอาทีสุ กา กถา. เอตฺถ ชลชานํ ถลุปฺปตฺติกถนสงฺขาตํ เทสวิโรธํ อจินฺเตยฺยปุญฺญปฺปภาเวน อีทิสานํ อจฺฉริยานํ ปาตุภาวโต “โพธิสตฺตปฺปภาเวนาติ อิมินา นิรากโรติ. โพธิยํ จตุมคฺค-ปญฺญายํ สตฺโตติ จ, ตสฺส ปภาโวติ จ, สุจิรํ อาวาโสติ จ, เตน ภูโต เกฺลโสติ จ วากฺยํ.

กาลวิโรธิโน ยถา —

๗๖. มหานุภาวปิสุโน มุนิโน มนฺทมารุโต
สพฺโพตุกมยํ วายิ ธุนนฺโต กุสุมํ สมํ.

[๗๖]◉ “**มหา**อิจฺจาทิ. **มนฺโท** มุทุภูโต มารุโต อยํ **สพฺโพตุกํ** สพฺเพสุ อุตูสุ ปุปฺผนกํ **กุสุมํ** ปุปฺผํ **สมํ** เอกโต กตฺวา **ธุนนฺโต** วิกิรนฺโต **มุนิโน** มุนิสทิสตฺตา ภวิสฺสนฺตมุนิภาเวน จ โพธิสตฺตสฺส มุนิโนเยว วา สมฺมา-สมฺโพธิสมธิคมสมเย มหานุภาวสฺส **ปิสุโน** สูจโก **วายิ** ปวายตีติ. เอตฺถ ยทฺยเปกทา สพฺโพตุกาสมฺภโว นานาอุตูสุ นานากุสุมสฺส สมฺภวา, ตถาปิ ภควโต มหานุภาวปิสุนมีทิสเมกปทิกํ สมฺภวตีติ กาลวิโรโธ อิมินา ปริหโฏ.

[๗๖]◈ “**มหานุภาเว**จฺจาทิ. อยํ **มนฺทมารุโต** อจณฺฑสมีรโณ **สพฺโพตุกํ** วสนฺตาทีสุ สพฺพอุตูสุ วิกสนฺตํ **กุสุมํ** ปุปฺผชาตํ **สมํ** เอกโต กตฺวา **ธุนนฺโต**

กมฺเปนฺโต **มุนิโน** เอกนฺตภาวิตฺตา มุนิสงฺขาตสฺส โพธิสตฺตสฺส, สมฺมาสมฺโพธิสมธิคมสมเย ภูตตฺตา มุนิโน สพฺพญฺญุโน วา **มหานุภาวปิสุโน** มหนฺตํ ปุญฺญปฺปภาวํ ปกาเสนฺโต **วายิ** สมฺปวายีติ. เอตฺถ นานากาเล สมฺภวนฺตานมฺปิ กุสุมานํ เอกกาเล สมฺภวสฺส กาลวิโรธตฺเตปิ ภควโต ปุญฺญานุภาโว ตาทิสมจฺฉริยเมกกฺขเณ ชเนตุํ สมตฺโถติ กาลวิโรธํ “มหานุภาวปิสุโนติ อิมินา นิราภโรติ. มหานุภาวสฺส มหานุภาวํ วา ปิสุโนติ วากฺยํ.

กลาวิโรธิโน ยถา —

๗๗. นิมุคฺคมนโส พุทฺธ- คุเณ ปญฺจสิขสฺสปิ
ตนฺติสฺสรวิโรโธ โส น สมฺปีเณติ กํ ชนํ.

[๗๗]◉ “**นิมุคฺคิ**จฺจาทิ. พุทฺธสฺส **คุเณ** สีลาทิเก อปริมาเณ นิมุคฺคํ โอคาฬฺหํ มนํ จิตฺตํ ยสฺส ตสฺส **ปญฺจสิขสฺส** คนฺธพฺพเทวปุตฺตสฺสปิ วีณาย ตนฺติยา สโร กิริยากาลมานลกฺขณวิลมฺพิตทุตมชฺฌเภทภินฺโน ฉชฺชาทิโก ตสฺส วิโรโธ กลาสตฺถปรินิทฺทิฏฺฐกมเวสมํ **กํ ชนํ น สมฺปีเณติ**, ปีเณติเยว. สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โลกิยคุณานุพนฺธพุทฺธีนํ วิกฺเขปปฺปวตฺติปิ ตถาวิธํ ปีเณตีติ. “พุทฺธคุเณ นิมุคฺคมนโสติ อิมินา กลาวิโรโธ ปริหโฏ.

[๗๗]◈ “**นิมุคฺคิ**จฺจาทิ. **พุทฺธคุเณ** สพฺพญฺญุโน วิมฺหยชนกสีลาทิคุณสมฺภาเร **นิมุคฺคมนโส** โอติณฺณจิตฺตสฺส **ปญฺจสิขสฺสปิ** คนฺธพฺพเทวปุตฺตสฺสาปิ โส **ตนฺติสฺสรวิโรโธ** วีณาย ตนฺติยา ฌฏฺฐนกิริยา, อทฺธมตฺติกาทิกาโล, หตฺถาทีนํ สนฺนิเวสลกฺขโณ มาโนติ อิเมหิ ตีหิ ลกฺขเณหิ ยุตฺตสฺส มนฺทสีฆมชฺฌิมปฺปมาเณหิ ภินฺนสฺส ฉชฺชาทิสตฺตสรสฺส กลาสตฺถาคตกฺกมสฺส วินาสสงฺขาโต วิโรโธ **กํ ชนํ น สมฺปีเณติ**, สมฺปีเณติ เอว. เอตฺถ อกนฺติยา การณภูโต กลาสตฺถาคตกฺกมภงฺโค โลกุตฺตรพุทฺธคุณานุคตพุทฺธิยา ชาโตติ โส ภงฺโค “นิมุคฺคมนโส พุทฺธคุเณติ วุตฺตตฺตา ปีติยา การณเมเวติ น วิโรโธ. นิมุคฺโค มโน อสฺสาติ จ, ตนฺติยา สโรติ จ, เตสํ วิโรโธติ จ วากฺยํ.

โลกวิโรธิโน ยถา —

๗๘. คณเย จกฺกวาฬํ โส จนฺทนายปิ สีตลํ
สมฺโพธิสตฺตหทโย ปทิตฺตงฺคารปูริตํ.

[๗๘]◉ “**คณเย**จฺจาทิ. จนฺทนาย อปิ สีตลํ **คณเย** จินฺเตสิ. กินฺตํ ? ปทิตฺตงฺคารปูริตํ จกฺกวาฬํ. โก โส ? **สมฺโพธิยํ** สพฺพญฺญุตญฺญาเณ **สตฺตํ** ปริพทฺธํ **หทยํ** จิตฺตํ ยสฺส โส. สพฺพญฺญุตญฺญาณานุพนฺธพุทฺธิโน หิ ตาทิโส มโนพนฺโธติ น โลกวิโรโธ.

[๗๘]◈ “**คณเย**จฺจาทิ. **สมฺโพธิสตฺตหทโย** สพฺพญฺญุตญฺญาเณ อาสตฺตจิตฺโต **โส** โพธิสตฺโต **ปทิตฺตงฺคารปูริตํ** อาทิตฺตงฺคาเรหิ ปริปุณฺณํ **จกฺกวาฬํ** จกฺกวาฬคพฺภํ **จนฺทนายปิ** จนฺทนโต อปิ **สีตลํ** อติสีตลํ กตฺวา **คณเย** จินฺเตยฺยาติ. อิฏฺฐจตฺถลุทฺธสฺส จิตฺตปฺปวตฺติยา อีทิสตฺตา อคฺคิโน จนฺทนโตปิ อธิกสีตตฺตกปฺปนา “จนฺทนํ สีตลํ, อคฺคิ อุณฺโหติ ปวตฺตโลกสีมาย วิรุทฺธา น โหติ. สมฺโพธิยํ สตฺตหทยํ ยสฺเสติ จ, ปทิตฺตานิ องฺคารานีติ จ, เตหิ ปูริตนฺติ จ วิคฺคโห.

ญายวิโรธิโน ยถา —

๗๙. ปริจฺจตฺตภโวปิ ตฺว- มุปนีตภโว อสิ
อจินฺตฺยคุณสาราย นโม เต มุนิปุงฺคว.

[๗๙]◉ “**ปริจฺจตฺเต**จฺจาทิ. **มุนิปุงฺคว** มุนีนํ อุตฺตม ปริจฺจตฺโต วิสฏฺโฐ ภโว สุคติทุคฺคติสงฺขาโต เยนาติ **ปริจฺจตฺตภโวปิ** ตฺวํ อุปนีโต อานีโต ปวตฺติโต ภโว วุฑฺฒิ เยนาติ **อุปนีตภโว** อสิ. ตสฺมา การณา อจินฺตฺยคุณสาราย เต นโม อตฺถูติ เสโส. อีทิสํ น ญายวิรุทฺธเมวํวิธตฺตา มุนิปุงฺควสฺส.

[๗๙]◈ “**ปริจฺจตฺเต**จฺจาทิ. **มุนิปุงฺคว** มุนิเสฏฺฐ ตฺวํ **ปริจฺจตฺตภโวปิ** อปนีต-สุคติทุคฺคติภโวปิ **อุปนีตภโว** โลกสฺสานีตอภิวุทฺธิโก **อสิ** ภวสิ. **อจินฺตฺยคุณ-**

สาราย ตโต เอว จินฺตาวิสยาติกฺกนฺตสารคุณสฺส **เต** ตุยฺหํ นโม อตฺถูติ สพฺพาการโต ภวสฺส ปริจฺจตฺตตฺตา อตฺตนิ อวิชฺชมานํ สุคติภวํ โลกสฺส เทตีติ เอตํ ญายาคตํ น โหตีติ ปฏิภาติ, ตถาปิ จ สพฺพญฺญูนํ ปวตฺติ อีทิสาเยวาติ ญายวิโรโธ นิราภโต. อจินฺตฺยา คุณสารา ยสฺมินฺติ วิคฺคโห.

อาคมวิโรธิโน ยถา —

๘๐. เนวาลปติ เกนาปิ　　วจีวิญฺญตฺติโต ยติ
สมฺปชานมุสาวาทา　　ผุเสยฺยาปตฺติทุกฺกฏํ.

[๘๐]◉ "**เนเว**ติอาทิ. **ยตี**ติ ภิกฺขุ **เกนา**ปิ สห **เนวาลปติ** น วทเตฺยว, ตถาปิ **วจีวิญฺญตฺติโต** โจปนวาจาสงฺขาเตน วจีวิญฺญตฺติเหตุนา ปวตฺติโต สมฺปชานนฺตสฺส มุสาวาทโต การณา **อาปตฺติทุกฺกฏํ** "สมฺปชานมุสาวาทสฺส โหตีติ วุตฺตทุกฺกฏาปตฺติ **ผุเสยฺย** อาปชฺชตีติ. เอตฺถ อนาลปโต วจีวิญฺญตฺติยา กถํ มุสาวาโทติ อภิธมฺมาปนฺนวิโรโธ นตฺถิ, อปรวจนตฺเถ ตฺวีทิโส วิรุชฺฌตีติ.

[๘๐]◈ "**เนวิ**จฺจาทิ. **ยติ** สมโณ **เกนาปิ** เกนจิ สทฺธึ **เนวาลปติ** โน ภาสติ, ตถาปิ **วจีวิญฺญตฺติโต** โจปนวาจาสงฺขาตวิญฺญตฺติการณา ปวตฺตนโต **สมฺปชานมุสาวาทา** สมฺปชานนฺตสฺส มุสาภณนโต **อาปตฺติทุกฺกฏํ** ทุกฺกฏาปตฺตึ **ผุเสยฺย** อาปชฺเชยฺยาติ. เอตฺถ อนาลปนฺตสฺส วจีวิญฺญตฺติโต มุสาวาโท กถํ สมฺภวตีติ อภิธมฺมาปนฺนวิโรโธ, "สนฺตึ อาปตฺตึ นาวิกเรยฺย, สมฺปชานมุสาวาท'สฺส โหตีติ นิทานุทฺเทเส นิทฺทิฏฺฐวจีทฺวาเร อกิริยสมุฏฺฐานา ทุกฺกฏาปตฺติ โหตีติ อาคมวิโรโธ นิราภโต. มุสาภณนํ วินา อาปตฺติ กถํ ภวตีติ ? ยถา กาเล อวสฺสมานเมฆโต สญฺชาตทุพฺภิกฺขํ "เมฆกตํ ทุพฺภิกฺขนฺติ วตฺตพฺพํ โหติ, เอวํ กเถตพฺพกาเล อกถนโต สญฺชาตา วจีทฺวาเร อกิริยสมุฏฺฐานา ทุกฺกฏาปตฺติปิ ตโต สญฺชาตาติ วตฺตพฺพา โหติ. สมฺปชานนฺตสฺส มุสาวาโทติ จ, อาปตฺติเยว ทุกฺกฏนฺติ จ วากฺยํ.

เนยฺยสฺส ยถา —

๘๑. มรีจิจนฺทนาเลป- ลาภา สีตมรีจิโน[๓]
อิมา สพฺพาปิ ธวลา ทิสา โรจนฺติ นิพฺภรํ.

[๘๑]◉ “**มรีจี**ตฺยาทิ. **สีตมรีจิโน** จนฺทสฺส **มรีจิโย** ทีธิติโย เอว จนฺทนํ, ตสฺส **อาเลโป** อุปเทโห, ตสฺส ลาเภน อิมา สพฺพาปิ ทิสา **นิพฺภร**มติสยํ **ธวลา** เสตา โรจนฺตีติ นตฺเถตฺถ เนยฺยตา มรีจิยา สทฺโทปาตฺตตฺถาย ตุ.

[๘๑]◈ “**มรีจิ**จฺจาทิ. **สีตมรีจิโน** จนฺทสฺส **มรีจิจนฺทนาเลปลาภา** มรีจิสงฺขาต-จนฺทนาเลปสฺส ปฏิลาภโต อิมา สพฺพาปิ ทิสา **นิพฺภร**มติสยํ ธวลา เสตา **โรจนฺติ** ทิพฺพนฺตีติ. ทิสานํ ธวลการณสฺส “มรีจิจนฺทนาเลปลาภา สีตมรีจิโนติ วุตฺตตฺตา เนยฺยโทโส น ปติฏฺฐาติ. จนฺทนมิว จนฺทนํ, มรีจิโยเยว จนฺทนมิติ จ, ตสฺส อาเลโปติ จ, ตสฺส ลาโภติ จ วิคฺคโห.

ยถา วา —

๘๒. มโนนุรญฺชโน มารงฺ- คนาสิงฺคารวิพฺภโม
ชิเนนา’สมนุญฺญาโต มารสฺส หทยานโล.

[๘๒]◉ “**มโน**จฺจาทิ. มนํ ปสฺสนฺตานมนุสฺสรนฺตานญฺจ จิตฺตํ อนุรญฺเชตีติ **มโนนุรญฺชโน** มารงฺคนานํ สิงฺคารกโต **วิพฺภโม** วิลาโส ชิเนน **อสม-นุญฺญาโต** อนพฺภุปคโต **มารสฺส** วสวตฺติโน **หทยานโล** หทยคฺคิ ชาโต. โสโก เจตฺถ อนลตฺเถ นิรุปฺปิโต ตสฺส ตาทิสตฺถานติวตฺตนโต การณนฺตุป-จาเรนาติ. เอตฺถ ยชฺชปิ มารงฺคนาปราชโย น สทฺโทปาตฺตตฺโถ, ตถาปิ “สิงฺคารวิพฺภโม มารสฺส หทยคฺคีติ วุตฺเต สามตฺถิยา มารงฺคนาปราชโย คมฺยเต ตถาวิธสฺส มารโสกสฺส มารงฺคนาปราชยาพฺยภิจารโต. เนวทิสสฺส เนยฺยตา วงฺกวุตฺตีทิสี คุโณเยว พนฺธสฺส.

---

๓ สิตมรีจิโน (สี.)

[๘๒]◈ วตฺตพฺพสฺส ญาโยปาตฺตตฺตา เนยฺยโทสปริหารตฺถมุทาหรติ “**มโน**จฺจาทิ. **มโนนุรญฺชโน** ทสฺสนสวนานุสฺสรณํ กโรนฺตานํ ชนานํ จิตฺตมตฺตนิ อนุรญฺชนฺโต **มารงฺคนาสิงฺคารวิพฺภโม** มารวธูนํ รติกีฬาเหตุภูตกามปตฺถนาสงฺขาตสิงฺคาเรน กตลีลา **ชิเนน** ชิตปญฺจมาเรน สตฺถุนา **อสมนุญฺญาโต** อนพฺภุปคโต อสมฺปฏิจฺฉิโต มารสฺส วสวตฺติโน **หทยานโล** หทยคฺคิ อโหสีติ. อนลตฺเตน กปฺปิตการิยภูโต โสโก มารงฺคนาสิงฺคารวิพฺภมสงฺขาตการเณน สทฺธึ อเภทกปฺปนาย[๔] “คุโฬ เสมฺหํ, ติปุสํ ชโรติอาทีสุ วิย ตุลฺยาธิกรณภาเวน วุตฺโต โหติ. เอตฺถ กิญฺจาปิ มารงฺคนานํ ปราชยวาจโก สทฺโท นตฺถิ, ตถาปิ “สิงฺคารวิพฺภโม มารสฺส หทยานโลติ วุตฺเต มารงฺคนาปราชยํ วินา ตาทิสโสกุปฺปตฺติการณสฺส อนธิคตตฺตา อญฺญถานุปปตฺติลกฺขณสามตฺถิเยน ตาสํ ปราชโย ปกาสิโต โหตีติ อีทิสวงฺกวุตฺติยา พนฺธคุณตฺตา เนยฺยโทโส นิราคโต โหตีติ. มโน อนุรญฺเชตีติ จ, มารงฺคนานํ สิงฺคาโรติ จ, เตน กโต วิพฺภโมติ จ วากฺยํ.

วิเสสนาเปกฺขสฺส ยถา —

๘๓. อปยาตาปราธมฺปิ อยํ เวรี ชนํ ชโน
โกธปาฏลภูเตน ภิยฺโย ปสฺสติ จกฺขุนา.

[๘๓]◉ “**อปยาเต**จฺจาทิ. อยํ เวรี ชโน อปยาตาปราธมฺปิ ชนนฺติ สมฺพนฺโธ. อปยาโต อปคโต อปราโธ ยสฺส ตํ, โกเธน ปาฏลภูเตน เสตรตฺเตน. อิมินา วิเสสนาเปกฺขโทโส ปริหโฏ.

[๘๓]◈ “**อปยาติ**จฺจาทิ. อยํ เวรี ชโน **อปยาตาปราธมฺปิ** อปคตาปราธมฺปิ ชนํ **โกธปาฏลภูเตน** โกเธน ภูตเสตโลหิตวณฺณยุตฺเตน จกฺขุนา **ภิยฺโย** เยภุยฺเยน ปสฺสตีติ. “ปสฺสตีติ วจนสฺส วิชฺชมานตฺเตปิ “จกฺขุนาติ วิเสสฺยวจนํ “โกธ-

---

๔ อนลตฺตกปฺปนาย (ก.)

ปาฏลภูเตนาติ วิเสสนสฺส ลพฺภมานตฺตา สาตฺถกํ โหตีติ วิเสสนาเปกฺขโทโส นิราก‌โตติ. อปยาโต อปคโต อปราโธ อสฺมาติ จ, โกเธน ปาฏลภูตนฺติ จ วิคฺคโห.

หีนตฺถสฺส ยถา —

๘๔. อปฺปกานมฺปิ ปาปานํ ปภาวํ นาสเย พุโธ
อปิ นิปฺปภตานีต- ขชฺโชโต โหติ ภาณุมา.

[๘๔]◉ "**อปฺปกาน**มิจฺจาทิ. **พุโธ** ปณฺฑิตโปโส อปฺปกานํ ปาปานมฺปิ กิมุต-มธิกานํ **ปภาวํ** อานุภาวํ **นาสเย** อปฺปวตฺตึ ปาเปยฺย. ตํ อตฺถนฺตรนฺยาเสน สาเธติ. **ภาณุมา** สูริโย นิปฺปภตํ อานีโต ขชฺโชโต เยน ตถาวิโธ อปิ โหติ. "มนฺทปฺปโภ อยนฺติ โชติริงฺคณมฺปิ โนเปกฺขติ จกฺกวาฬกุหรานุจริต-มหานุภาโวปีติ. เอตฺถ อปีตฺยาทินา วโจภงฺคิยา หีนตฺถโทโส ปริหโฏ.

[๘๔]◈ "**อปฺปกานิ**จฺจาทิ. **พุโธ** ปญฺญวา **อปฺปกานมฺปิ** อติมนฺทานมฺปิ **ปาปานํ** อกุสลานํ **ปภาวํ** วิปากทานสามตฺถิยสงฺขาตานุภาวํ **นาสเย** อโหสิกมฺมตาปาทเนน นาเสยฺย, พหูนํ ปาปานํ วตฺตพฺพเมว นตฺถิ. ตมตฺถมตฺถนฺตรนฺยาสาลงฺกาเรน สมตฺเถติ **อปิ**จฺจาทิ. **ภาณุมา** สูริโย **นิปฺปภตานีตขชฺโชโต อปิ** นิปฺปภต-มาปาทิตโชติริงฺคเณหิ สมนฺนาคโตปิ โหตีติ. หีนปภาโว โหติ ขชฺโชปนเก ปหาย อตฺตโน อาโลกํ กโรนฺโต น โหตีติ อธิปฺปาโย. เอตฺถ **อปิ นิปฺปภติ**จฺ-จาทิวจนวิลาสวเสน หีนปกฺขํ คเหตฺวาปิ สูริยอุทารตฺตสฺเสว โปสิตตฺตา "นิปฺปภตานีตขชฺโชโตติ วิเสสนปทํ หีนตฺถโทสํ น นิสฺสยติ. นตฺถิ ปภา เยสนฺติ จ, เตสํ ภาโวติ จ, ตํ อานีตา ขชฺโชตา เยเนติ จ วิคฺคโห.

อนตฺถสฺส ยถา —

๘๕. น ปาทปูรณตฺถาย ปทํ โยเชยฺย กตฺถจิ
ยถา วนฺเท มุนินฺทสฺส ปาทปงฺเกรุหํ วรํ.

[๘๕]◉ “**น ปาเท**จฺจาทิ. เอตฺถ **วนฺเท**อิจฺจาโท เหฏฺฐา วิย ปาทปูรณสฺส กสฺสจิ อภาเวน อนตฺถาภาโว.

[๘๕]◈ “**น ปาทิ**จฺจาทิ. ปาทปูรณตฺถาย คาถาปาทานํ ปูรณสงฺขาตปโยชนตฺถาย **ปทํ** นามาทิกํ กตฺถจิ น โยเชยฺย วิญฺญูติ, **ยถา** นิรตฺถกปทาโยชเน อุทาหรณเมวํ “มุนินฺทสฺส วรํ ปาทปงฺเกรุหํ วนฺเทติ. เหฏฺฐา ทุฏฺโฐทาหรเณ วิย ปาทปูรณตฺถํ กสฺสจิ ปทสฺส อโยชิตตฺตา สาตฺถกปเทหิ นิรตฺถกโทโส นิราโกโตติ. มุทุนิมฺมลโสภาทิสาธารณคุณโยคโต ปงฺเกรุหสทิสํ อุปจารโต ปงฺเกรุหํ นาม. ปาทเมว ปงฺเกรุหนฺติ วิคฺคโห. วิเสสนวิเสสฺยปทโทสปริหาโร.

ปทโทสปริหารวณฺณนา　นิฏฺฐิตา.

วากฺยโทสปริหารวณฺณนา

เอกตฺถสฺส　ยถา —

๘๖. ภยโกธปสํสาทิ-	วิเสโส ตาทิโส ยทิ
วตฺตุํ กามียเต โทโส	น ตตฺเถ’กตฺถตากโต.

[๘๖]◉ “**ภเย**จฺจาทิ. **ภยญฺจ** จิตฺตุตฺราโส **โกโธ** จ โทโส **ปสํสา** จ ถุติ, ตา อาทิ ยสฺส ตุริตาทิโน โส ตาทิโส วิเสโส ยทิ วตฺตุํ **กามียเต** อิจฺฉียเต, **ตตฺถ** ตสฺมึ ภยาทิวิเสเส วิสเย **เอกตฺถตาย** เอกตฺถภาเวน กโต โทโส นตฺถิ.

[๘๖]◈ อิทานิ วากฺยโทสปริหารตฺถมารภติ “**ภยโกเธ**จฺจาทิ. ภยโกธปสํสาทิ จิตฺตุตฺราสปฏิฆถุติอาทีหิ สมนฺนาคโต ตาทิโส วิเสโส วตฺตุํ **ยทิ กามียเต** เจ วิญฺญูหิ อิจฺฉียเต, **ตตฺถ** ภยโกธาทิเก วิเสเส **เอกตฺถตากโต** เอกตฺถภาเวน กโต **โทโส** วากฺยโทโส น ภวติ. ภยาทิวิเสเส วตฺตุมิจฺฉิเต ปุพฺพุจฺจาริต-ปทสฺส ปุนุจฺจารเณ เอกตฺถโทโส น โหตีติ อธิปฺปาโย. ภยญฺจ โกโธ จ

ปสํสา จาติ จ, ตา อาทิ ยสฺส ตุริตโกตูหลอจฺฉราหาสโสกปสาทสงฺขาตสฺส อตฺถวิเสสสฺเสติ จ วิคฺคโห. ตคฺคุณสํวิญฺญาณอญฺญปทตฺถสมาสตฺตา ภยาทีสุ กถิตมปิ คเหตฺวา ปุนปฺปุนํ กถนมวิโรธํ. เอโก อตฺโถ เยสํ ปทานีนํ เต เอกตฺถา, เตสํ ภาโว เอกตฺถตา, ตาย กโตติ วิคฺคโห.

ยถา —

๘๗. สปฺโป สปฺโป อยํ หนฺท นิวตฺตตุ ภวํ ตโต
ยทิ ชีวิตุกาโม'สิ กถํ ตมุปสปฺปสิ.

[๘๗]◉ "**ยเถ**ตฺยุทาหรติ "**สปฺโป**อิจฺจาทิ. "อยํ สปฺโป สปฺโปติ ภเยนาเมฑิตํ **หนฺทา**ติ เขเท **ตโต** ตมฺหา ฐานา สปฺปโต วา **ภวํ** ภวนฺโต **นิวตฺตตุ** คตมคฺคาภิมุโข อาวตฺตตุ. **ตํ** ฐานํ สปฺปํ วา. นตฺเถตฺถ เอกตฺถตาโทโส ภเยนาเมฑิตปฺปโยคโต.

[๘๗]◈ "**สปฺโป**จฺจาทิ. **หนฺท** นฏฺโฐ วต, อยํ สปฺโป สปฺโป ภวํ **ตโต** ฐานโต สปฺปโต วา **นิวตฺตตุ** อาวตฺตตุ ยทิ ชีวิตุกาโม อสิ. **ตํ** ฐานํ สปฺปํ วา **กถมุปสปฺปสิ** กถมุปคจฺฉสีติ. ภเย อาเมฑิตวจนตฺตา เอกตฺถตา-โทโส นตฺถิ. ชีวิตุกาโมสีติ เอตฺถ พินฺทุโลโป.

ภคฺครีติโน ยถา —

๘๘. โย โกปิ รูปาติสโย กนฺติ กาปิ มโนหรา
วิลาสาติสโย โกปิ อโห พุทฺธมโหทโย.

[๘๘]◉ "**โย**อิจฺจาทิ. **รูปสฺส** อนุพฺยญฺชเนหิ อนุพฺยญฺชิตพาตฺตึสวรปุริสลกฺขโณ-ปโสภิตสฺส พฺยามปฺปภาเกตุมาลาวิราชิตสฺส **อติสโย** อาธิกฺกํ วาจาโคจรภาวา-ติกฺกเมน อวจนียตฺตา โย โกปิเยว. มโน อเนกโลกสฺส จิตฺตํ หรตีติ **มโนหรา** จิตฺตมวหรนฺตี **กนฺติ** โสภา **กาปิ** อวจนปถา กาปิเยว. **วิลาสสฺส** คตฺยาทิโน

อติสโย วจนปถาติกฺกนฺโต โกปิเยว, ตสฺมา พุทฺธสฺส มหนฺโต อุทโย อภิวุฑฺฒิ **อโห** อพฺภุโตติ. เอตฺถ กึสทฺเทนารทฺธา รีติ น กตฺถจิ ภคฺคา.

[๘๘]◈ “**โย โกปิ**จฺจาทิ. **รูปาติสโย** สุปฺปติฏฺฐิตปาทตาทิทฺวตฺตึสปุริสลกฺขเณหิ โสภิตสฺส จิตงฺคุลิตาทิอสีติอนุพฺยญฺชเนหิ อลงฺกตสฺส พฺยามปฺปภาเกตุมาลาหิ อุชฺชลสฺส รูปกายสฺส อาธิกฺยํ **โย โกปิ**เยว มโนโคจรภาวํ วินา วจนวิสยาติกฺกนฺตตฺตา โย โกปิเยว. **มโนหรา** โลกสฺส จิตฺตํ หรนฺตี **กนฺ**ติ โสภา **กาปิ**เยว วจีวิสยาติกฺกนฺตตฺตา กาปิเยว. **วิลาสาติสโย** วิสยภูตปิยภาวสงฺขาตสฺส คมนาทิวิลาสสฺส อาธิกฺยมฺปิ **โกปิ**เยว วุตฺตการเณเนว โกปิเยว. ตโต **พุทฺธมโหทโย** พุทฺธสฺส มหาภิวุทฺธิสงฺขาโต อุทโย **อโห** อจฺฉริโยติ. เอตฺถ สพฺพนามิเกน กึสทฺเทน วตฺตุมารทฺธกฺกโม น กตฺถจิ ภินฺโนติ ภคฺครีติโทโส นตฺถีติ.

๘๙. อพฺยาโมหกรํ พนฺธํ	อพฺยากิณฺณํ มโนหรํ
อทูรปทวินฺยาสํ	ปสํสนฺติ กวิสฺสรา.

[๘๙]◉ “**อพฺยาโมห**อิจฺจาทิ. นตฺถิ ทูรเมสนฺติ **อทูรานิ**, ตานิเยว ปทานิ, เตสํ **วินฺยาโส** ยาถาวโต ฐปนํ ยสฺส ตํ. ตโตเยว อพฺยากิณฺโณ อสมฺมิสฺโส จ. โส อพฺยากิณฺณตาย เอว มโนหโร จาติ **อพฺยากิณฺณํ มโนหรํ**. เตเนว “อยเมตฺถ อตฺโถ อยํ วาติ เอวํ พฺยาโมหํ น กโรตีติ **อพฺยาโมหกโร**, ตํ. ปสาทาลงฺการาลงฺกิตํ **พนฺธํ**. กวีนํ อิสฺสรา ปธานา. เย กนิฏฺฐงฺคุลิคณนานิฏฺฐา, เต **ปสํสนฺติ** ถุวนฺติ ตาทิสพนฺธคุณสฺสาติสยปสํสารหภาเวน.

[๘๙]◈ “**อพฺยาโมเห**จฺจาทิ. **อทูรปทวินฺยาสํ** นามาทิปทานํ โวหารกาเล อทูรสมฺพนฺโธ ยถา สิยา, ตถา ปฏิปาฏิยา ปทฏฺฐปเนน สมนฺนาคตํ **อพฺยากิณฺณํ**, ตโตเยว อญฺญสมฺพนฺธีปเทหิ อสมฺมิสฺสํ **มโนหรํ**, ตโตเยว วิญฺญูนํ จิตฺตมาราเธนฺตํ **อพฺยาโมหกรํ** “อิมสฺสตฺโถ อิมสฺสตฺโถ เอโส เอโส วาติ สํสยมนุปฺปาเทนฺตํ **พนฺธํ** ปสาทาลงฺการสํยุตฺตํ พนฺธนํ **กวิสฺสรา** กวีนํ ปธานา ปณฺฑิตชนา, กนิฏฺฐงฺคุลิยา คณิตพฺพา อคฺคกวิโนติ อธิปฺปาโย. **ปสํสนฺติ**

โถเมนฺติ. พฺยาโมหํ น กโรตีติ อพฺยาโมหกโร. วิ อากิณฺโณ พฺยากิณฺโณ, น พฺยากิณฺโณ อพฺยากิณฺโณ. นตฺถิ ทูรํ เยสํ, ตานิเยว ปทานิ, เตสํ วินฺยาโส จปนํ ยสฺส พนฺธสฺสาติ วิคฺคโห.

ยถา —

๙๐. นีลุปฺปลาภํ นยนํ พนฺธุกรุจิโร’ธโร
นาสา เหมงฺกุโส เตน ชิโนยํ ปิยทสฺสโน.

[๙๐]◉ “**ยเถ**ตฺยุทาหรติ “**นีลุปฺปลาภ**มิจฺจาทิ. ยสฺส ชินสฺส **นยนํ** เนตฺตํ **นีลุปฺปลาภํ** อินฺทีวรทฺวยนิภํ, **อธโร** อธโรฏฺโจ **พนฺธุกมิว** พนฺธุกกุสุมมิว **รุจิโร** กนฺโต, **นาสา** นาสิกา สยํ **เหมงฺกุโส** สุวณฺณงฺกุโสเยว, **เตน** การเณน อยํ ชิโน ปิยํ มธุรํ ทสฺสนมสฺสาติ **ปิยทสฺสโน**. อีทิโส น พฺยากิณฺณโทโส, อพฺยากิณฺโณ ปสาโทเยวาติ.

[๙๐]◈ อิทานิ พฺยากิณฺณโทสปริหารํ ปริหรติ “**นีลุปฺปลิ**จฺจาทินา. **นยนํ** ยสฺส เนตฺตยุคฬํ **นีลุปฺปลาภํ** นีลุปฺปลทลสทิสํ, **อธโร** อธโรฏฺโจ **พนฺธุก-รุจิโร** พนฺธุกปุปฺผมิว มนุญฺโญ, **นาสา** นาสิกา **เหมงฺกุโส** สุวณฺณงฺกุโสเยว, **เตน** การเณน อยํ ชิโน **ปิยทสฺสโน** มนุญฺญทสฺสโน โหตีติ. เอตฺถ ปสาทา-ลงฺกาเรน ยุตฺตตฺตา น พฺยากิณฺณโทโส. **อาภา**สทฺโท นิภาสทฺโท วิย อิวตฺโถ. โน เจ, ปภาปริยาโย วา โหติ. พนฺธุกมิว รุจิโรติ จ, ปิยํ ทสฺสนํ ยสฺเสติ จ วิคฺคโห. อิห ทสฺสนสฺส กตฺตุภูตสาธุชนสมฺพนฺธตฺเตปิ วิสยตฺเตเนว ชินสมฺพนฺโธ โหตีติ อญฺญปทตฺเถน ตถาคโต คหิโตติ.

๙๑. สมติกฺกนฺตคามฺมตฺต- กนฺตวาจาภิสงฺขตํ
พนฺธนํ รสเหตุตฺตา คามฺมตฺตํ อติวตฺตติ.

[๙๑]◉ “**สมติกฺกนฺติ**จฺจาทิ. สมฺมา อติกฺกนฺตํ นิคฺคตํ. คามฺมสฺส ภาโว

คามฺมตฺตํ. ยาสํ **กนฺตานํ** มธุรานํ วาจานํ ตาหิ **อภิสงฺขตํ** รจิตํ พนฺธนํ **รสสฺส** มาธุริยสฺส **เหตุตฺตา** การณภาเวน **คามฺมตฺตํ** ยถาวุตฺตํ **อติวตฺตติ** อติกฺกมติ.

[๙๑]◈ "**สมติ**จฺจาทิ. **สมติกฺกนฺตคามฺมตฺตกนฺตวาจาภิสงฺขตํ** วิเสสโต อติกฺกนฺตคามฺมภาวาหิ กนฺตวาจาหิ รจิตํ **พนฺธนํ** มุตฺตกาทิพนฺธนํ **รสเหตุตฺตา** ปณฺฑิตานํ ปีติรสสฺส การณตฺตา ยถาวุตฺตคามฺมโทสํ **อติวตฺตติ** อติกฺกมฺม ปวตฺตตีติ. สมฺมา อติกฺกนฺตํ คามฺมตฺตํ ยาสํ, ตาหิเยว กนฺตวาจาหิ อภิสงฺขตนฺติ จ, รสสฺส เหตุ, ตสฺส ภาโวติ จ วิคฺคโห.

ยถา —

๙๒. ทุโนติ กามจณฺฑาโล โส มํ สทย นิทฺทโย
อีทิสํ พฺยสนาปนฺนํ สุขีปิ กิมุเปกฺขเส.

[๙๒]◉ "**ยเถ**ตฺยุทาหรติ. กามาตุรา กาจิ วนิตา อตฺตโน ปิยํ ปตึ วิรวติ "**ทุโนติ**จฺจาทินา. ทยาย สห ปวตฺตตีติ **สทย**อิติ อนุนยวเสน ปิยสฺส อามนฺตนํ. สานุนยามนฺตนํ หิ ตโตนุคฺคหาภิกงฺขายมจฺจนฺตมุจิตํ. โส กาโม กนฺทปฺโป เอว จณฺฑาโล อกณฺโฐ วา อสยฺโหปตาปาวหตฺตา. กาเม จณฺฑาลตฺตาโรปนญฺจ อุจิตเมว ยโตเนน กยิรมานมสหนมุปตาปมสหมานา ตํ ปริภวนฺตํ วิปฺปลปติ. **นิทฺทโย** นิกฺกรุโณ, อิทมปิ อุจิตมุปตาเป นิกฺกรุณานํ ตาทิสี คตีติ. **มํ ทุโนติ** อธิกมุปตาเปติ นิทฺทยตฺตา, น ภวนฺตํ, เตเนว ภวํ สุขี. อิมินา อญฺญาสตฺตตํ ตสฺส ทีเปติ. ยทิ นาญฺญาสตฺโตสิ, นาหเมกากินี ภวามิ. อสหายานํ หิ ปฏิสตฺตโว โหนฺติ. เอกากิตฺตาเยวาหมปฺปฏิสรณตฺตาเนน ทุสามีติ[๕] ตว กามํ ตฺวํ สุขี โหสิ. สนาถานํ ตาทิสี วุตฺตีติ เอวํ สุขีปิ ตฺวํ อีทิสํ พฺยสนมาปนฺนํ **กึ** กสฺมา อุเปกฺขเสติ.

๕ ทุญฺญามีติ (?)

เอวมยํ วงฺกวุตฺติยา อตฺตโน ตํ วิสยมนุภวนฺตสฺส จ วิมุขตฺตํ นิทสฺเสตี-ตีทิสํ น คามฺมํ.

[๙๒]◈ คามฺมโทสปริหาเร ลกฺขิยํ ทสฺเสติ "**ทุโนติ**จฺจาทิ. กามตณฺหาภิภูตา องฺคนา อตฺตโน วลฺลภํ นิสฺสาย เอวํ วิลปติ "**สทย** เห การุณิก **โส กามจณฺฑาโล** โส อนงฺคนีโจ **นิทฺทโย** นิกฺการุณิโก **มํ ทุโนติ** ปีเฬติ, **สุขีปิ** มม วิย อนาถภาวาภาวโต สุขิโตปิ ตุวํ อีทิสํ **พฺยสนาปนฺนํ** เอวํ กามจณฺฑาเลน อการุเณน กตอสยฺหสนฺตาปสงฺขาตพฺยสนมนุปฺปตฺตํ **มํ กิมุเปกฺขเส** กสฺมา อุทาสีโนสีติ. อตฺตโน ทุกฺขาตุรตฺตา ทุกฺขทูรีกรณํ การุณิกานํเยว วิสยนฺติ "สทเยติ อนุนยวเสน อามนฺตนุจิตํ อตฺตโน ทุกฺขาตุรตํ โปเสตุํ ปีฬาการเก กาเม จณฺฑาลตฺตาโรปนญฺจ นิทฺทยตฺตกถนญฺจ อุจิตเมว อตฺตนิ อุเปกฺขกตฺตา. **สุขีปี**ติ อิมินา ตสฺส ปรวิสยาสตฺตตาย อติจารํ อพฺภุปคเมติ. เอวํ วงฺกวุตฺติยา อตฺตโน วลฺลเภ สานุราคตฺตญฺจ อตฺตนิ ตสฺส ตทภาวตฺตญฺจ ทสฺเสตีติ. "กณฺเณ กามยมานํ มํ น กามยสิ กึ นฺวิทนฺติ เอตฺถ วิย อิห คามฺมโทโส นตฺถีติ คามฺมโทสปริหารมิทํ. กาโมเยว จณฺฑาโล กามจณฺฑาโล, สห ทยาย โย วตฺตตีติ จ, นตฺถิ ทยา อสฺเสติ จ, สุขมสฺส อตฺถีติ จ วิคฺคโห. อปิสทฺโท อกฺขเม.

๙๓. ยติหีนปริหาโร น ปุเน'ทานิ นียเต
ยโต น สวนฺพฺเพคํ เหฏฺฐา เยตํ วิจาริตํ.

[๙๓]◉ "**ยติ**จฺจาทิ. **วิจาริตนฺ**ติ "ตํ นเม สิรสา จามี-กรวณฺณํ ตถาคตนฺติ-อาทินา เหฏฺฐา ปกาสิตนฺติ อตฺโถ.

[๙๓]◈ "**ยติหีนิ**จฺจาทิ. **ยโต** ยสฺมา **สวนฺพฺเพคํ** "โทสานมุทฺเทสกฺกเมน โทส-ปริหารกฺกโม น วุตฺโตติ เอวํ วิญฺญูนมุปฺปชฺชมานํ อิมสฺส คนฺถสฺส สวนาสหนํ นตฺถิ, ตโต **ยติหีนปริหาโร** ยติหีนโทสสฺส ปริหรณวเสน ปวตฺตมุทาหรณํ

อิทานิ ปุน **น นียเต** นาหรียเตติ. อิมินาธิคตมาโท วุตฺตตฺถเมว สมตฺเถติ. **เหฏฺฐา เยตํ วิจาริตนฺ**ติ เอวํ ยติหีนโทสปริหรณํ เหฏฺฐา อนนฺตรปริจฺเฉเท วิจาริตํ “ตํ นเม สิรสา จามี-กรวณฺณํ ตถาคตนฺติอาทินา ปกาสิตนฺติ. อาโท ยติหีนโทสปาตุภาเวเยว ปริหารกฺกมสฺสาปิ ทสฺสิตตฺตา อิหาทสฺสเนปิ คนฺถสฺส อูนตา นตฺถีติ อธิปฺปาโย. ยติ หีนา เอตฺเถติ จ, ตสฺส ปริหาโรติ จ, สวเน อุพฺเพคนฺติ จ วิคฺคโห.

กมจฺจุตสฺส ยถา —

๙๔. อุทารจริโต’สิ ตฺวํ เตเนวา’ราธนา ตฺวยิ
เทสํ วา เทหิ คามํ วา เขตฺตํ วา มม โสภนํ.

[๙๔]◉ “**อุทาร**อิจฺจาทิ. อุทารํ อุฬารตฺตํ จาคาติสยสมฺพนฺธโต จริตํ อติคุณ-ปวตฺติ ยสฺสาติ วิคฺคโห. เอตฺถ อุจิตตฺตา เทสาทีนํ ยาจนกฺกมสฺส กมจฺจุตสฺส ปริหาโรยํ.

[๙๔]◈ “**อุทาริ**จฺจาทิ. ตฺวํ ปุญฺญวนฺต **อุทารจริโตสิ** จาคาติสยโยคโต วิสารท-ปวตฺติยุตฺโตสิ, **เตเนว** เตน การเณเนว **อาราธนา** มม ยาจนา ตฺวยิ โหติ. **เทสํ** วา ชนปทํ วา, โน เจ, **คามํ** วา สํวสถํ วา, โน เจ, โสภนํ **เขตฺตํ** วา เกทารํ วา มม เทหีติ อนุปุพฺพํ หีนปทตฺถยาจนา ทายกสฺส ทานสฺสาปิ ยาจกสฺส อิจฺฉิตตฺถปฏิลาภสฺสาปิ อนุรูปตฺตา กมจฺจุต-โทสมปเนติ. อุทารํ จริตํ อสฺสาติ วิคฺคโห.

อติวุตฺตสฺส ยถา —

๙๕. มุนินฺทจนฺทสมฺภูต- ยโสราสิมรีจินํ
สกโลปฺย’ยมากาโส นา’วกาโส วิชมฺภเน.

[๙๕]◉ “**มุนินฺท**อิจฺจาทิ. มุนินฺโทเยว จนฺโท, ตโต **สมฺภูตา** ปาตุภูตา, ยโส-

ราสี เอว มรีจิโย, ตาสํ. อยํ สกโล **อากาโสปิ** คคนเมว, น ตสฺเสโก ปเทโส. **วิชมฺภเน** พฺยาปเน นาวกาโส ตาทิสตฺตา ตาสํ มรีจินนฺติ นาติวุตฺตํ.

[๙๕]◈ “**มุนินฺทิ**จฺจาทิ. **มุนินฺทจนฺทสมฺภูตยโสราสิมรีจินํ** มุนินฺทสงฺขาตจนฺทโต ปาตุภูตานํ กิตฺติสมูหสงฺขาตกิรณานํ **วิชมฺภเน** พฺยาปเน อยํ สกโลปิ อากาโส **นาวกาโส** น โอกาโส โหตีติ. เหตุผลาทิเอเกกการเณนาปิ อปฺปเมยฺยานํ สพฺพญฺญุคุณานํ ปวตฺติยา อปฺปเมยฺยสามญฺญภูตากาสสฺส นิรวกาสสฺส อิว กถนมุจิตนฺติ อติวุตฺตโทโส อิห น ภวติ. จนฺโท อิว จนฺโท, มุนินฺโท เอว จนฺโท, ตโต สมฺภูตานํเยว ยสานํ ราสี จ ตา มรีจิโย จาติ วิคฺคโห.

๙๖. วากฺยํ พฺยาปนฺนจิตฺตานํ อเปตตฺถํ อนินฺทิตํ
เตนุ’มฺมตฺตาทิกานํ ตํ วจนา’ญฺญตฺร ทุสฺสติ.

[๙๖]◉ “**วากฺย**มิจฺจาทิ. พฺยาปนฺนํ นฏฺฐํ อยถาปวตฺตํ จิตฺตํ เยสํ, เตสํ. **วากฺยํ** วากฺยลกฺขโณเปตํ. อเปโต อปคโต สุญฺโญ อตฺโถ อภิเธยฺยํ สํโวหาริกํ ยสฺส, ตํ. **อนินฺทิตํ** อหีฬิตํ. **เตน** ยถาวุตฺเตน การเณน. ตํ วากฺยํ **อุมฺมตฺโต** ธาตุกฺโขภาทินา ขิตฺตจิตฺโต, โส อาทิ เยสํ พาลาทีนํ เตสํ **วจนา** อสงฺคตาย วาจาย **อญฺญตฺร** อญฺญสฺมึ อพฺยาปนฺนจิตฺตวิสเย **ทุสฺสติ** ทุฏฺฐํ ชายเต อุมฺมตฺตาทีนํเยว ตถาวิธาย วาจาย อุจิตตฺตาติ.

[๙๖]◈ “**วากฺย**มิจฺจาทิ. **พฺยาปนฺนจิตฺตานํ** วิรุทฺธภาวมาปนฺนจิตฺตานํ วากฺยํ สฺยาทฺยนฺตตฺยาทฺยนฺตปทสมุทายรูปํ วากฺยํ **อเปตตฺถํ** อปคตสมุทายตฺถํ **อนินฺทิตํ** วิญฺญูหิ ครหิตํ น โหติ, **เตน** การเณน **อุมฺมตฺตาทิกานํ** อุมฺมตฺต-เวทนฏฺฏาทีนํ **วจนาญฺญตฺร** วจนํ วินา อนุมฺมตฺตาทิวจเน ตํ สมุทายตฺถ-สมฺพนฺธรหิตํ วจนํ **ทุสฺสติ** โทสทุฏฺฐํ โหติ. พฺยาปนฺนํ จิตฺตํ เยสนฺติ จ, อเปโต อตฺโถ อสฺสาติ จ, อุมฺมตฺโต อาทิ เยสนฺติ จ วิคฺคโห.

ยถา —

๙๗. สมุทฺโท ปียเต โส'ย- มห'มชฺช ชราตุโร
อิเม คชฺชนฺติ ชีมูตา สกฺกสฺเส'ราวโณ ปิโย.[๖]

[๙๗]◉ "**ยเถ**ตฺยุทาหรติ "**สมุทฺโท**อิจฺจาทิ. น เหตฺถ "สมุทฺโท ปียเตอิจฺจาทิโน ปทสมุทายสฺส โกจิ **เอโก** อตฺโถ คยฺหติ, โย โส พนฺธตฺโถ สิยา. อวยวตฺถา เอว ตุ อโยสลากากปฺปา ปฏิภนฺตีติ อีทิสมเปตตฺถมนินฺทิตํ วิญฺเญยฺยํ พฺยาปนฺนจิตฺตานํ.

[๙๗]◈ "**สมุทฺโท**จฺจาทิ. โส อยํ สมุทฺโท **ปียเต** เยน เกนจิ ปียเต, อหํ อชฺช **ชราตุโร** ชรโรคาภิภูโต. อิเม **ชีมูตา** เมฆา **คชฺชนฺติ** ถนยนฺติ. สกฺกสฺส เอราวโณ ปิโยติ. อิทํ นินฺทิตานินฺทิตานํ ทฺวินฺนมุทาหรณํ. อิทํ วากฺยํ อวยวตฺถมนฺตเรน สมุทายโต คมฺยมานตฺถสฺสาภาวา อเปตตฺถํ นาม โหติ. อีทิสํ วากฺยํ อุมฺมตฺตกาทีหิ วุตฺตมปฺปีติกรํ น โหติ. อญฺเญหิ วุตฺตํ ปน กณฺเณ อโยสลากา วิย อปฺปีติกรํ. ชราย[๗] อาตุโรติ วากฺยํ.

๙๘. สุขุมาลาวิโรธิตฺต- ทิตฺตภาวปฺปภาวิตํ
พนฺธนํ พนฺธผรุส- โทสํ สํทูสเยยฺย ตํ.

[๙๘]◉ "**สุขุมาลิ**จฺจาทิ. น วิรุชฺฌติ สีเลนาติ อวิโรธี, ตสฺส ภาโว อวิโรธิตฺตํ, สุขุมาลสฺส อวิโรธิตฺตํ ยสฺส โส ทิตฺตภาโว, เตน **ปภาวิตํ** วฑฺฒิตํ สํยุตฺตํ ตํ พนฺธนํ พนฺธผรุสโทสํ **สํทูสเยยฺย** นาสเยติ อตฺโถ.

[๙๘]◈ "**สุขุมาลิ**จฺจาทิ. **สุขุมาลาวิโรธิตฺตทิตฺตภาวปฺปภาวิตํ** "อนิฏฺฐุรกฺขรปฺ-ปาเยจฺจาทินา วุจฺจมานสุขุมาลคุณสฺส อวิรุทฺธภาวสมนฺนาคเตน วณฺณานํ อญฺญมญฺญสงฺคติลกฺขเณน **ทิตฺตภาเวน** ปิยภาเวน อนุพฺรูหิตํ ตํ พนฺธนํ **พนฺธผรุสโทสํ** พนฺธผรุสสงฺขาตโทสํ **สํทูสเยยฺย** นาเสยฺย, **ตํ** พนฺธผรุสโทสนฺติ

๖ กาพฺยา. ๓/๑๒๙
๗ ชเรน (?)

วา สมฺพนฺโธติ. น วิรุชฺฌติ สีเลนาติ อวิโรธี, ตสฺส ภาโวติ จ, สุขุมาลสฺส อวิโรธิตฺตํ ยสฺสาติ จ, โสเยว ทิตฺตสฺส ภาโวติ จ, เตน ปภาวิตนฺติ จ วากฺยํ.

ยถา —

๙๙. ปสฺสนฺตา รูปวิภวํ สุณนฺตา มธุรํ คิรํ
จรนฺติ สาธู สมฺพุทฺธ- กาเล เกฬิปรมฺมุขา.

[๙๙]◉ “**ยเถ**ตฺยุทาหรติ “**ปสฺสนฺตา**อิจฺจาทิ. เกฬิยา กีฬาย ปรมฺมุขา วิคตจฺฉนฺทา จรนฺตีติ สมฺพนฺโธ.

[๙๙]◈ “**ปสฺสนฺเต**จฺจาทิ. **สาธู** สชฺชนา **สมฺพุทฺธกาเล** สมฺพุทฺธสฺส ธรมานกาเล **รูปวิภวํ** ตสฺส รูปสมฺปตฺตึ **ปสฺสนฺตา** จกฺขุํ สนฺตปฺเปตฺวา โอโลเกนฺตา **มธุรํ คิรํ** ตสฺเสว ภควโต อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ มธุรวจนํ สุณนฺตา **เกฬิ-ปรมฺมุขา** กีฬาย วิมุขา กีฬาภิรติรหิตา **จรนฺติ** คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติ. เกวลํ ผรุสสิถิลวณฺเณหิ วินา สุขุจฺจารณียวณฺเณหิ สมฺภูตสุขุมาลคุณาวิโรธอญฺญมญฺญ-สงฺคตวณฺณวิสทปฺปวตฺตคุณยุตฺตตฺตา เอตฺถ พนฺธผรุสโทโส นตฺถิ. เกฬิยา ปรานิ ปริวตฺติตานิ มุขานิ เอเตสนฺติ วิคฺคโห. เอตฺถ กาโลติ กิริยา. สา จ อตฺถโต ตทาการปฺปวตฺตสมฺพนฺโธเยว. โลโก ปน วิสุํ เอโก ปทตฺโถเยวาติ โวหรติ. วากฺยโทสปริหาโร.

วากฺยโทสปริหารวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

วากฺยตฺถโทสปริหารวณฺณนา

อปกฺกมสฺส ยถา —

๑๐๐. ภาวนาทานสีลานิ สมฺมา สมฺปาทิตานิ’ห
นิพฺพานโภคสคฺคาทิ- สาธนานิ น สํสโย.

[๑๐๐]◉ "**ภาวนา**อิจฺจาทิ. เอตฺถ ภาวนาทีนิ นิทฺทิสิตฺวา ยถากฺกมํ นิพฺพานาทีนํ นิทฺเทเสน อปกฺกมโทโส ปริหโฏ.

[๑๐๐]◈ "**ภาวเน**จฺจาทิ. **อิห** มนุสฺสโลเก **สมฺมา สมฺปาทิตานิ** กมฺมผลํ สทฺทหิตฺวา ยถาวิธิ สมฺปาทิตานิ อตฺตโน สนฺตาเน ปวตฺตาปิตานิ ภาวนาทานสีลานิ **นิพฺพานโภคสคฺคาทิสาธนานิ** ยถากฺกมํ นิพฺพานอุปโภคปริโภคสมฺปตฺติสคฺคุปฺปตฺติอาทีนํ เหตุภาเวน สาธกานิ โหนฺติ. เอตฺถ สาธเน น สํสโย โหตีติ. อิห ภาวนาทโย อุทฺทิสิตฺวา อุทฺเทสกฺกมํ อนติกฺกมฺม นิพฺพานาทีนมนุทฺเทสสฺส กตตฺตา อปกฺกมวากฺยตฺถโทสสฺส โอกาโส น โหติ.

๑๐๑. อุทฺทิฏฺฐวิสโย โกจิ[๘] วิเสโส ตาทิโส ยทิ
อนุทฺทิฏฺเฐสุ[๙] เนว'ตฺถิ โทโส กมวิลงฺฆเน.[๑๐]

[๑๐๑]◉ "**อุทฺทิฏฺเฐ**จฺจาทิ. อุทฺทิฏฺฐา ปฐมํ ยุตฺตา อตฺถา วิสโย โคจโร ยสฺส อุทฺเทสานุทฺเทสสมฺพนฺธวิชานนลกฺขณสฺส วิเสสสฺส โส ตาทิโส โกจิ วิเสโส **อนุทฺทิฏฺเฐสุ** ยถากฺกมมุทฺเทสกมานมติกฺกเมน ปุน อตฺถนฺตรนิสฺสเยน ปรามฏฺเฐสุ ยทิ ภเวยฺย, **กมสฺส** ยโถทฺทิฏฺเฐสุ อนุกฺกมสฺส **วิลงฺฆเน** อติกฺกเม โทโส เนวตฺถิ.

[๑๐๑]◈ "**อุทฺทิฏฺเฐ**จฺจาทิ. **อุทฺทิฏฺฐวิสโย** ปฐมํ ปยุตฺตตฺถวิสโย ตาทิโส **โกจิ วิเสโส** อุทฺเทสานุทฺเทสานํ "อิทมสฺส ปุพฺพกถนํ, อิทมสฺส ปจฺฉากถนนฺติ เอวํ อญฺญมญฺญาเปกฺขลกฺขณสมฺพนฺธปริชานนลกฺขโณ วิเสโส **อนุทฺทิฏฺเฐสุ** อตฺถนฺตรํ นิสฺสาย ปุน วุตฺเตสุ ยทิ "ภเวยฺยาติ เสโส. **กมวิลงฺฆเน** อุทฺเทสานุทฺเทสานํ กมาติกฺกเม **โทโส** สตฺถญฺญูนํ สุติกาเล อสหนการณํ

---

๘ โกปิ (ก., สี.)
๙ อนุทิฏฺเฐสุ (?)
๑๐ กาพฺยา. ๓/๑๔๖

เนวตฺถีติ. อุทฺทิฏฺฐา ปจฺมุจฺจาริตา อตฺถา วิสโย โคจโร อสฺเสติ จ, กมสฺส วิลงฺฆนนฺติ จ วากฺยํ.

ยถา —

๑๐๒. กุสลากุสลํ อพฺยา- กต'มิจฺเจสุ ปจฺฉิมํ
อพฺยากตํ ปากทํ น ปากทํ ปจมทฺวยํ.

[๑๐๒]◉ "**ยเถ**ตฺยุทาหรติ "**กุสเล**จฺจาทิ. **กุสลํ** กามาวจราทิกเมกวีสติวิธํ, **อกุสลญฺจ** ทฺวาทสวิธํ, **อพฺยากตํ** วิปากกฺริยาสงฺขาตมิติ **เอเตสุ** ตีสุ **ปจฺฉิมํ** อพฺยากตํ ปากํ วิปากํ ททาตีติ **ปากทํ**. **เน**ติ นิปาตปทํ. **ปรมทฺวยํ** กุสลากุสลํ ปากํ ททาตีติ **ปากทนฺ**ติ. เอตฺถ อปากทตฺตํ อพฺยากตสฺเสว, ปากทตฺตํ เตสเมว ทฺวินฺนนฺติ วิเสโส ทฏฺฐพฺโพ.

[๑๐๒]◈ "**กุสเล**จฺจาทิ. **กุสลํ** กามาวจราทิเอกวีสติกุสลญฺจ **อกุสลํ** ทฺวาทสวิธํ อกุสลญฺจ **อพฺยากตํ** วิปากกฺริยารูปนิพฺพานวเสน จตุพฺพิธมพฺยากตญฺจ **อิจฺเจสุ** เอวเมเตสุ ตีสุ **ปจฺฉิมํ** อุทฺเทสกฺกเมน ปจฺฉิมมพฺยากตํ **ปากทํ น** วิปาก-ทายกํ น โหติ, **ปรมทฺวยํ** กุสลากุสลํ **ปากทํ** ยถาสกํ วิปากทายกํ โหตีติ. "ยถาสงฺขฺยมนุเทโส สมานนฺติ"[๑๑] วุตฺตตฺตา อุทฺทิฏฺเฐหิ สมานมนุทฺทิฏฺฐานเมว สมสงฺขฺยาย ลพฺภมานตฺตา สงฺขฺยายานติกฺกโม โหติ. เอตฺถ ปน กุสลาทิ-สภาวโต ติวิธตฺเตปิ วิปากทานาทานวเสน ทุวิธกุสลากุสลาทิวิสยภูตวิเสสสฺส ปวตฺติยา วตฺติจฺฉาโต ปรมํ วตฺตพฺพตํ วินา กเมน นิสฺสยนํ นาม นตฺถีติ อปกฺกมโทโส น โหตีติ.

๑๐๓. สคุณานา'วิกรเณ การเณ สติ ตาทิเส
โอจิตฺยหีนตาปตฺติ นตฺถิ ภูตตฺถสํสิโน.

---

๑๑ ปาณินิ ๑/๓/๑๐ -สุตฺตมิทํ. อนุทิสฺสเต อิติ อนุเทโส, ปจฺฉา อุจฺจาริโต อิจฺจตฺโถ "สมานํอิติ สมฺพนฺเธ ฉฏฺฐี (ตตฺวโพธินี)

[๑๐๓]◉ "**สคุณาน**มิจฺจาทิ. โสตูนํ อตฺตตฺถนิปฺผาทนาทิเก ตาทิเส **การเณ** เหตุมฺหิ สติ **ภูตํ** ยถาปวตฺตํ อตฺถํ อตฺตโน จริตลกฺขณํ **สํสิโน** วทนฺตสฺส สสฺส อตฺตโน สานํ วา คุณานํ **อาวิกรเณ** อธิการวเสน "ปูชนียตโร โลเกอิจฺจาทิกถเน โอจิตฺยหีนตาย **อาปตฺติ** ปาปุณนํ สมฺภโว นตฺถิ.

[๑๐๓]◈ "**สคุณิ**จฺจาทิ. **ตาทิเส การเณ สติ** โสตูนํ อตฺตตฺถนิปฺผาทนาทิเก ตาทิเส เหตุมฺหิ วิชฺชมาเน **ภูตตฺถสํสิโน** อตฺตนิ วิชฺชมานกายาทิสํวรลกฺขณ-คุณสงฺขาตมตฺถํ "ปูชนียตโร โลเก อหเมโกอิจฺจาทินา ตาทิสาวสเร วทนฺตสฺส **สคุณานํ** สสฺส อตฺตโน สานํ วา สกานํ คุณานํ **อาวิกรเณ** ปากฏี-กรเณ **โอจิตฺยหีนตาปตฺติ** โอจิตฺยหีนสงฺขาตโทสสฺสาปตฺติ นตฺถีติ. สสทฺทสฺส อตฺตอตฺตนิยวาจกตฺตา สสฺส อตฺตโน คุณา, เส จ เต คุณา เจติ วา วิคฺคโห. ภูโตเยว อตฺโถ, ตํ สํสติ วทติ สีเลนาติ วิคฺคโห.

๑๐๔. โอจิตฺยํ นาม วิญฺเญยฺยํ โลเก วิขฺยาต'มาทรา
ตตฺโถ'ปเทสปภวา สุชนา กวิปุงฺควา.

[๑๐๔]◉ "**โอจิตฺย**มิจฺจาทิ. **โลเก** สตฺตโลเก **วิขฺยาตํ** ปสิทฺธํ อาพาลชนํ[๑๒] ยถาสกมนุรูปํ วิชานนฺโต โอจิตฺยํ อุจิตภาโว นาเมติ ปสิทฺธิยํ **อาทรา** อาทเรน อุสฺสาเหน ตโต ปรมาทรณียสฺสาภาวโต, น หิ อนุจิตํ กิญฺจิ เกนาปฺยาทรณียํ สพฺพถา อนสฺสาทนียตฺตา วิญฺเญยฺยํ. "โสตูนนฺติ เสโส. **ตตฺถ** ตสฺมึ โอจิเตฺย **อุปเทสสฺส** ปรมฺปราจารณสฺส อุคฺคณฺหาปนวเสน ปวตฺตสฺส **ปภวา** อุปฺปตฺติฏฺฐานภูตา **สุชนา** สุฏฺฐุชนา **กวิปุงฺควา** อุตฺตมา[๑๓], กวิเสฏฺฐาติ วุตฺตํ โหติ.

[๑๐๔]◈ "**โอจิตฺเย**จฺจาทิ. **โลเก** สตฺตโลเก **วิขฺยาตํ** อาพาลปสิทฺธํ โอจิตฺยํ

---

๑๒ อาพาลชนานํ (ก) ๑๓ กวิอุตฺตมา (?)

นาม **อาทรา** คารเวน **วิญฺเญยฺยํ** วิญฺญูหิ ญาตพฺพํ โหติ. **ตตฺถ** โอจิตฺย-วิสเย **อุปเทสปภวา** ปรมฺจฺจารณสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานภูตา **สุชนา** สาธุชน-ภูตา **กวิปุงฺควา** อุตฺตมกวโย ภวนฺตีติ. ปสิทฺธโอจิตฺยปเทน ยุตฺตตฺตา เอตฺถ นามสทฺโท ปสิทฺธิยํ. อุปเทสสฺส ปภวาติ จ, ปุมาโน จ เต คาโว เจติ จ, กวีนํ ปุงฺควาติ จ วากฺยํ.

๑๐๕. วิญฺญาโต'จิตฺยวิภโว- จิตฺยหีนํ ปริหเร
ตโต'จิตฺยสฺส สมฺโปเส รสโปโส สิยา กเต.

[๑๐๕]◉ **"วิญฺญาต**มิจฺจาทิ. วิญฺญาโต อวพุทฺโธ ยถาวุตฺตกวิวรปสาทา โอจิตฺย-เมว **วิภโว** สมฺปตฺติ เยน โส โอจิตฺยหีนํ นาม ทูสนํ **ปริหเร** ปริวชฺเชยฺย. **ตโต** ตสฺมา ปริหารโต เหตุโต โอจิตฺยสฺส **สมฺโปเส** สุฏฺฐุ วฑฺฒิภาเว วฑฺฒเน กเต รสสฺส อสฺสาทิตพฺพตาสงฺขาตสฺส มาธุริยสฺส สมฺโปโส **สิยา** ภเวยฺย.

[๑๐๕]◈ **"วิญฺญาเต**จฺจาทิ. **วิญฺญาโตจิตฺยวิภโว** ตาทิสกวีนมนุคฺคเหน วิญฺญาต-โอจิตฺยสงฺขาตสมฺปตฺติสมนฺนาคโต กวิ **โอจิตฺยหีนํ** นาม ทูสนํ **ปริหเร** นิราการเยฺย, **ตโต** โทสปริหารโต โอจิตฺยสฺส **สมฺโปเส** อุปพฺรูหเน กเต สติ **รสโปโส** มาธุริยสงฺขาตสฺส อสฺสาเทตพฺพสฺส ปูรณํ **สิยา** ภเวยฺยาติ. โอจิตฺยเมว วิภโวติ จ, วิญฺญาโต โอจิตฺยวิภโว เยเนติ จ, รสสฺส โปโส ปฏฺฐภาโว[๑๔] โปเสตพฺพภาโวติ จ วากฺยํ.

ยถา —

๑๐๖. โย มารเสน'มาสนฺน- มาสนฺนวิชยุสฺสโว
ติณายปิ น มญฺญิตฺถ โส โว เทตุ ชยํ ชิโน.

---

๑๔ วุทฺธภาโว (ก.)

[๑๐๖]◉ “**ยเถ**ตฺยุทาหรติ “**โย**อิจฺจาทิ. **วิชโย** ปราภิภโว อาสนฺโน วิชโย เอว **อุสฺสโว** อพฺภุทโย นิปฺปฏิปกฺขา ปวตฺติ ยสฺส เอทิโส โย **อาสนฺนํ** อตฺตโน สมีปมุปคตํ มารเสนํ **ติณายปิ น มญฺญิตฺถ** ติณมฺปิ น มญฺญิตฺถ, ติณโตปิ หีนํ มญฺญิตฺถ, **โส ชิโน** มารชิ **โว** ตุมฺหากํ ชยํ **เทตู**ติ วิทธาตุ. เอตฺถ ชยาสีสนา “ชิโนติ อจฺจนฺตมุจิตํ, โย อชินิ ปญฺจ มาเรติ ชิโน ปราภิภเวกรโส, ตสฺส ปเรสํ วิชยปฺปทาเน สามตฺถิเยกโยโค สิยาติ. “มารเสนมาสนฺนํ ติณายปิ น มญฺญิตฺถาติ อิทํ ปเนตฺถ อติสมุจิตํ ยโต สมีปมุปคตมฺปิ ตาทิสํ มารเสนํ ติณโตปิ หีนํ มญฺญิ, เตนสฺส ปเรสํ วิชยปฺปทาเนกรสตา วิเสสโต ยุตฺตาติ.

[๑๐๖]◈ อิห สตฺเถ สพฺพตฺถ สงฺเขปกฺกมมิจฺฉนฺโตปิ อาจริโย โอจิตฺยํ นาม อาทเรน สคฺครูหิ อุคฺคณฺหิตฺวา ปยุชฺชิตพฺพมิจฺเจวํ วิตฺถาเรน สิสฺเส อนุสาสิตฺวา อิทานิ โอจิตฺยหีนปริหรณตฺถํ “**โย มารเสนมาสนฺเน**จฺจาทินา ลกฺขิยมุทาหรติ. **อาสนฺนวิชยุสฺสโว** อทูรสตฺตุวิชยสงฺขาตอุสฺสโว, อถวา อจฺจาสนฺนปฏิปกฺขวิรหปฺปวตฺติสงฺขาตอภิวุฑฺฒิยา สมนฺนาคโต โย ชิโน **อาสนฺนํ** อเนกปฺปการภึสนกรูเปน อตฺตโน สมีปมาคตํ **มารเสนํ** มารพลํ **ติณายปิ** ติณลวํ กตฺวาปิ **น มญฺญิตฺถ** สลฺลกฺขณํ นากาสิ, **โส ชิโน** โส ชิตปญฺจมาโร **โว** ตุมฺหากํ ชยํ เทตูติ. เอตฺถ โย ปญฺจ มาเร ชิตตฺตา ชิโน นาม โหติ, โส ปราภิภวเน อสหายกิจฺจตฺตา ปเรสํ ชยทาเน สามตฺถิยยุตฺโตติ “ชยํ เทตูติ กตํ ชยาสีสนมติอุจิตํ โหติ ชยทาเน สามตฺถิยสฺเสว โปสกตฺตา. “มารเสนมาสนฺนํ ติณายปิ น มญฺญิตฺถาติ อิทํ วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ. เอวํ อจฺจนฺตอุจิตปโยเคน โอจิตฺยหีนโทโส นิราโกตติ. วิชโย เอว อุสฺสโว, อาสนฺโน วิชยุสฺสโว ยสฺเสติ วิคฺคโห.

๑๐๗. อารทฺธกตฺตุกมฺมาทิ- กมาติกฺกมลงฺฆเน
ภคฺครีติวิโรโธ’ยํ คตึ น กฺวาปิ วินฺทติ.

[๑๐๗]◉ “**อารทฺธ**อิจฺจาทิ. กตฺตา จ กมฺมญฺจ ตานิ อาทีนิ เยสํ กรณาทีนํ **อารทฺธานิ** วตฺตุํ ปฏฺฐปิตานิ กตฺตุกมฺมาทีนิ เตสํ กโม ตสฺส **อติกฺกโม** ปริจฺจาโค ตสฺส ลงฺฆเน สติ, วตฺตุมารทฺธกตฺตุกมฺมาทิกมานติกฺกเมติ วุตฺตํ โหติ. อยํ ยถาวุตฺโต ภคฺครีติวิโรโธ **กฺวาปิ** กตฺถจิปิ ฐาเน **คตึ น วินฺทติ** ปติฏฺฐํ น ลภเต.

[๑๐๗]◈ “**อารทฺธิ**จฺจาทิ. **อารทฺธกตฺตุกมฺมาทิกมาติกฺกมลงฺฆเน** วตฺตุมารทฺธกตฺตุกมฺมาทีนํ กมปริจฺจาคสฺสาติกฺกเม อยํ ยถาวุตฺตภคฺครีติวิโรโธ **กฺวาปิ** กตฺถจิปิ ฐาเน **คตึ** ปติฏฺฐํ **น วินฺทติ** น ลภเตติ. อารทฺธานิ จ ตานิ กตฺตุกมฺมาทีนิ เยสํ กรณาทีนํ เตสํ กมสฺส อติกฺกโม ตสฺส ลงฺฆนนฺติ วิคฺคโห.

ยถา —

๑๐๘. สุชนญฺญาน’มิตฺถีนํ วิสฺสาโส โน’ปปชฺชเต
วิสสฺส สิงฺคิโน โรค- นทีราชกุลสฺส จ.

๑๐๙. เภสชฺเช วิหิเต สุทฺธ- พุทฺธาทิรตนตฺตเย
ปสาท’มาจเร นิจฺจํ สชฺชเน สคุเณปิ จ.

[๑๐๘-๙]◉ เอตฺถ จ “สุชนมิจฺจาทิเก “เภสชฺเชอิจฺจาทิเก จ คาถาทฺวเย ฉฏฺฐิยา สตฺตมิยา จ อปริจฺจาเคน นาตฺถรีติยา ภงฺโค, จการสฺเสกสฺส กตตฺตา น สทฺทรีติยา ภงฺโค. พหูนมตฺถานญฺหิ สมุจฺจยตฺถํ วากฺเย เอโก วา จกาโร กาตพฺโพ ปฏิปทํ วา.

[๑๐๘]◈ “**สุชเน**จฺจาทิ. **สุชนญฺญานํ** สชฺชเนหิ อญฺเญสํ ทุชฺชนานญฺจ อิตฺถีนญฺจ **วิสสฺส** ชีวิตหรณสมตฺถสฺส **สิงฺคิโน** วิสาณวโต จ โรคนทีราชกุลสฺส จ **วิสฺสาโส** สํสคฺโค **น อุปปชฺชเต** กิญฺจิกาเล วิรุชฺฌนโต น ยุชฺชเตติ. เอตฺถ อารทฺธสฺส ฉฏฺฐฺยนฺตกฺกมสฺส สพฺพตฺถ อปริจฺจาคโต อตฺถรีติภงฺโค จ, ยุตฺตฏฺฐาเน เอกสฺเสว จการสฺส ยุตฺตตฺตา สทฺทรีติภงฺโค

จ นตฺถิ. จสทฺทสฺส อเนกตฺถสมุจฺจยตฺตา “สุชนญฺญานญฺจาติอาทิมฺหิ วา อิห วุตฺตนิยาเมน อวสาเน วา สพฺพตฺถ วา โยชนมรหติ.

[๑๐๙]◈ “**เภสชฺเช**จฺจาทิคาถายมฺปิ เอเสว นโย สตฺตมีมตฺตเมว วิเสโส. **วิหิเต** ปฐเย **เภสชฺเช** โอสเธ จ สุทฺธพุทฺธาทิรตนตฺตเย จ **สชฺชเน** สาธุชเน จ **อปิ** ปุนปิ **สคุเณ** วิชฺชมานคุเณ จ **ปสาทํ** อตฺตโน จิตฺตปสาทํ **นิจฺจํ** สตตํ **อาจเร** สปฺปุริโส กเรยฺย เสเวยฺยาติ.

สสํสยสฺส ยถา —

๑๑๐. มุนินฺทจนฺทิมาโลก- รสโลลวิโลจโน
ชโน’วกฺกนฺตปนฺโถ’ว รํสิทสฺสนปีณิโต.

[๑๑๐]◉ “**มุนินฺเท**จฺจาทิ. เอตฺถ **รํสิ**สทฺโท สสํสยํ ปริหรติ.

[๑๑๐]◈ สสํสยปริหารลกฺขิยภูตา “**มุนินฺทิ**จฺจาทิคาถา อนนฺตรปริจฺเฉเท วุตฺตตฺถาว. **รํสิ**สทฺโทเยว หิ วิเสโส. เอตฺถ **รํสิ**สทฺเทน สุณนฺตานํ อุปฺปชฺช- มานสํสเยน สสํสยภูตํ พนฺธโทสโมหตีติ.

๑๑๑. สํสยาเยว ยํ กิญฺจิ ยทิ กีฬาทิเหตุนา
ปยุชฺชเต น โทโส’ว สสํสยสมปฺปิโต.

[๑๑๑]◉ “**สํสเย**จฺจาทิ. **กีฬาที**ติ อาทิสทฺเทน อากิณฺณสมฺมนฺตนาทึ สงฺคณฺหาติ. กีฬาทิเหตุนา ยํ กิญฺจิ สํสยาเยว ยทิ ปยุชฺชเตติ สมฺพนฺโธ.

[๑๑๑]◈ “**สํสยาเยว**จฺจาทิ. **กีฬาทิเหตุนา** กีฬาสมฺพาธสมฺมนฺตนาทิการเณน **ยํ กิญฺจิ** สํสยุปฺปาทนสมตฺถํ ยํ กิญฺจิ ปทํ สํสยาย เอว โสตูนํ อุปฺปชฺช- มานสํสยตฺถเมว **ยทิ ปยุชฺชเต** ตสฺมึ พนฺธเน วตฺตาเรหิ ปยุชฺชเต เจ, **สสํสยสมปฺปิโต** สสํสยโทสสหิโต พนฺโธ น โทโสว อทุฏฺโฐวาติ. สสํสเยน สมปฺปิโตติ วิคฺคโห.

ยถา —

๑๑๒. ยาเต ทุติยํ นิลยํ คุรุมฺหิ สกเคหโต
ปาปุเณยฺยาม นิยตํ สุข'มชฺฌยนาทินา.

[๑๑๒]◉ "**ยาเต**จฺจาทิ. **คุรุมฺหิ** อชฺฌาปเก **สกเคหโต** อตฺตโน มูลนิลยโต **ทุติยํ นิลยํ** ทุติยํ ฆรํ ยาเต สติ นิยตเมกนฺตมชฺฌยนาทินา สุขํ ปาปุเณยฺยามาติ อยมนิจฺฉิตตฺโถ. **คุรุมฺหิ** สุราจริเย[๑๕] **สกเคหโต** อตฺตโน ชาตราสิโต **ทุติยํ นิลยํ** ทุติยํ ราสึ ยาเต สติ นิยตมชฺฌยนาทินา สุขํ ปาปุเณยฺยามาติ อยเมตฺถ อิจฺฉิตตฺโถ.

[๑๑๒]◈ "**ยาเต**จฺจาทิ. **คุรุมฺหิ** อาจริเย **สกเคหโต** อตฺตโน วาสาคารโต **ทุติยํ นิลยํ** ทุติยํ ฆรํ ยาเต สติ, อยมนิจฺฉิตตฺโถ. **คุรุมฺหิ** สุราจริเย **สกเคหโต** อตฺตโน ชาตราสิโต **ทุติยํ นิลยํ** ทุติยํ ราสึ **ยาเต** คเต สติ อนุกูลตฺตา **นิยต**เมกนฺเตน **อชฺฌยนาทินา** อุคฺคหณาทินา สุขํ มานสิกสุขํ, โน เจ สุขการณํ คนฺถปริสมตฺตึ ปาปุเณยฺยามาติ. อุภยปกฺขสฺสาปิ อปรตฺเถ อตฺโถ สาธารโณ โหติ. เอตฺถ **อชฺฌยน**สทฺทสนฺนิธาเนน ปยุตฺตคุรุสทฺทสฺส อาจริยตฺถวาจกตฺเตปิ อิจฺฉิตตฺถโคปนตฺถํ ปยุตฺตตฺตา อทุฏฺโฐติ.

๑๑๓. สุภคา ภคินี สา'ยํ เอตสฺสิ'จฺเจวมาทิกํ
น "คามฺมมิติ นิทฺทิฏฺฐํ กวีหิ สกเลหิปิ.

[๑๑๓]◉ "**สุภคา**อิจฺจาทิ. **อิจฺเจวมาทิกํ** ภคินีอิจฺเจวมาทิกํ.

[๑๑๓]◈ "**สุภเค**จฺจาทิ. **เอตสฺส** ปุริสสฺส สา อยํ ภคินี **สุภคา** สุนฺทราติ อิจฺเจวมาทิกํ สกเลหิ กวีหิ อปิ **น คามฺมมิติ** คามฺมโทเสน น ทุฏฺฐมิติ นิทฺทิฏฺฐนฺติ. สุภํ สุนฺทรภาวํ คตาติ "สุภคาติ อคฺคเหตฺวา พหุพฺพีหิสมาเส

---

[๑๕] สุรจฺจาจริเย (ก)

กเต ลพฺภมานตฺถสฺส อสพฺภาเวปิ กวีนํ จิตฺตเขทํ น ชเนตีติ อธิปฺปาโย. อิติ เอวํ อยํ ปกาโร อาทิ อสฺส อีทิสสฺส วากฺยสฺสาติ วากฺยํ.

๑๑๔. ทุฏฺจาลงฺการวิคเม โสภนาลงฺกติกฺกโม
อลงฺการปริจฺเฉเท อาวิภาวํ คมิสฺสติ.

[๑๑๔]◉ "**ทุฏฺจ**อิจฺจาทิ. ทุฏฺจาลงฺการสฺส โทสทูสิตสฺส อลงฺการสฺส **วิคเม** อปคเม สติ.

[๑๑๔]◈ **ทุฏฺจิ**จฺจาทิ. **ทุฏฺจาลงฺการวิคเม** โทสทุฏฺจสฺส อลงฺการสฺส อปคเม สติ **โสภนาลงฺกติกฺกโม** ปสตฺถานมลงฺการานํ ปวตฺติอากาโร **อลงฺการ-ปริจฺเฉเท** อลงฺการปกาสกตฺตา ตนฺนามเก ปริจฺเฉเท **อาวิภาวํ** ปกาสตฺตํ คมิสฺสติ ปาปุณิสฺสตีติ. ปริจฺฉิชฺชตีติ ปริจฺเฉโท. อลงฺการปกาสกตฺตา ตทตฺเถน อลงฺกาโร จ โส ปริจฺเฉโท เจติ วิคฺคโห.

๑๑๕. โทเส ปรีหริตุเมส วโร'ปเทโส
สตฺถนฺตรานุสรเณน กโต มเยวํ
วิญฺญายิ'มํ คุรุวราน'ธิกปฺปสาทา
โทเส ปรํ ปริหเรยฺย ยโสภิลาสี.

อิติ สงฺฆรกฺขิตมหาสามิปาทวิรจิเต สุโพธาลงฺกาเร
โทสปริหาราวโพโธ นาม
ทุติโย ปริจฺเฉโท.

[๑๑๕]◉ "**โทเส**อิจฺจาทิ. **โทเส** ยถาวุตฺเต ปทโทสาทิเก **ปริหริตุํ** ปริจฺจชิตุํ เอโส **วโร** อุตฺตโม อุปเทโส สตฺถนฺตรานํ พหูนํ **อนุสรเณน** อนุคเมน[๑๖]

๑๖ อนุปคเมน (ก.)

มยา เอวํ **กโต** นิปฺผาทิโต. **อิมํ** อุปเทสํ คุรุวรานํ **อธิกปฺปสาทา** มหตา ปสาเทน น อปฺปเกน, ตถาวิเธน ตาทิสสฺส มหโต อตฺถสฺส อปสิชฺฌนโต, **วิญฺญาย** ชานิตฺวา อาทรโต กเรยฺย **โทเส** ยถาวุตฺเต โทเส **ยโส** ปริสุทฺธ-พนฺธนํ กฺริยาลกฺขณโต เอกนฺเตน กิตฺติเหตุตฺตา, ตํสพฺภาวา กิตฺติ วา, ตํ อภิลสติ สีเลนติ **ยโสภิลาสี ปรํ** อจฺจนฺตเมว **ปริหเรยฺย** ทูรโต กเรยฺย.

อิติ สุโพธาลงฺกาเร มหาสามินามิกายํ ฎีกายํ
โทสปริหาราวโพธปริจฺเฉโท ทุติโย.

[๑๑๕]◈ "**โทเส**จฺจาทิ. **โทเส** ยถาวุตฺตปทโทสาทิเก **ปริหริตุ**มปเนตุํ **วโร** อุตฺตโม **เอโส** อุปเทโส **สตฺถนฺตรานุสรเณน** พหูนํ พาหิรสตฺถานํ อนุสฺสติยา มยา เอวํ อนนฺตรุทฺทิฏฺฐกฺกเมน **กโต** วิรจิโต. **อิมํ** อุปเทสํ คุรุวรานํ **อธิกปฺปสาทา** อธิกปฺปสาเทน **วิญฺญาย** สภาวโต ญตฺวา **ยโสภิลาสี** ยสปฏิลาภการณตฺตา การเณ การิโยปจาเรน โทสาปคเมน ปริสุทฺธพนฺธนํ วา ตาทิสพนฺธนเหตุ อุปฺปชฺชมานกิตฺตึ วา อิจฺฉนฺโต ปญฺญวา **โทเส** ยถาวุตฺตโทเส **ปรํ** อติสเยน **ปริหเรยฺย** ทูรโต กเรยฺยาติ. เอตฺถ ปุพฺพทฺเธน โทสปริหารปริจฺเฉทสฺส ปสตฺถภาโว ทสฺสิโต, อปรทฺเธน สิสฺสชนานุสาสนํ ทสฺสิตํ โหติ. ตถา ปุพฺพทฺเธน กรุณาปุพฺพงฺคมปญฺญากิจฺจํ ทสฺสิตํ, อปรทฺเธน ปญฺญาปุพฺพงฺคมกรุณากิจฺจํ ทสฺสิตํ. ตถา ปุพฺพทฺเธน อตฺตหิตสมฺปตฺติ, อปรทฺเธน ปรหิตสมฺปตฺติ ทสฺสิตาติ. เอวมเนกาการทีปิกาย อิมาย คาถาย ปริจฺเฉทํ นิคเมติ. อญฺเญ สตฺถา สตฺถนฺตรา. อนฺตรสทฺโท หิ อญฺญสทฺท-ปริยาโย ยถา "คามนฺตรํ น คจฺเฉยฺยาติ. ยสํ อภิลสติ สีเลนาติ วากฺยํ.

อิติ สุโพธาลงฺการนิสฺสเย
ทุติโย ปริจฺเฉโท.

---

๓. คุณาวโพธปริจฺเฉท

อนุสนฺธิวณฺณนา

๑๑๖. สมฺภวนฺติ คุณา ยสฺมา โทสาเน'ว'มติกฺกเม
ทสฺเสสฺสํ เต ตโต'ทานิ สทฺเท สมฺภูสยนฺติ เย.

[๑๑๖]◉ เอวํ โทสปริหาโรปเทสํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ โทสปริหารา สมุปคตคุณํ อุปทสฺสิตุมธิการํ วิรจยนฺโต อาห "**สมฺภวนฺติ**อิจฺจาทิ. **โทสานํ** ยถาวุตฺตานํ ปทโทสาทีนํ **เอวํ** ยถาวุตฺตนเยน อติกฺกเม สติ **คุณา** ธมฺมา สทฺทาลงฺการ-สภาวา ปสาทาทโย **ยสฺมา** การณา **สมฺภวนฺติ** สิชฺฌนฺติ, ตญฺจ "ปสาโท กิลิฏฺฐาทีนํ วชฺชนา สมฺภวตีตฺยาทินา ยถาโยคํ วิญฺเญยฺยํ, **ตโต** ตสฺมา การณา เย คุณา สทฺเท **สมฺภูสยนฺติ** อลงฺกโรนฺติ, เต สทฺทาลงฺการสงฺขาเต คุเณ อิทานิ **ทสฺเสสฺสํ** อุปทิสิสฺสามิ.

[๑๑๖]◈ เอวํ โทสปริหารปเวโสปายํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ ยถาวุตฺตโทสานํ ปริหาเรน "พนฺธนิสฺสิตคุณา เอเตติ ทสฺเสตุํ ปุพฺพาปรปริจฺเฉทานํ สมฺพนฺธํ ฆเฏนฺโต "**สมฺภวนฺติ**จฺจาทิคาถมาห. **โทสานํ** นิทฺทิฏฺฐปทโทสาทีนํ **เอวํ** อนนฺตรปริจฺเฉเท นิทฺทิฏฺฐกฺกเมน อติกฺกเม สติ **คุณา** ปสาทาทิสทฺทาลงฺการ-สงฺขาตา ปสาทาทโย สทฺทธมฺมา ยสฺมา สมฺภวนฺติ, ตโต **เย** สทฺทธมฺมา สทฺเท **สมฺภูสยนฺติ** สชฺชนฺติ, **เต** สทฺทธมฺเม **ทสฺเสสฺสํ** ปกาสิสฺสามีติ. เอตฺถ กิลิฏฺฐโทสพฺยากิณฺณโทสปริหาเรหิ ปสาทาลงฺกาโร สิชฺฌติ, เสสาปิ ยถาลาภโต ญาตพฺพา.

สทฺทาลงฺการอุทฺเทสวณฺณนา

๑๑๗. ปสาโท'โช มธุรตา
สมตา สุขุมาลตา
สิเลโส'ทารตา กนฺติ
อตฺถพฺยตฺติ สมาธโย.[๑]

[๑๑๗]⦿ อิทานิ เต วิภชติ "**ปสาโท**อิจฺจาทินา. ปสตฺถิ **ปสาโท** ปกาสตฺถตา, **โอโช** สมาสวุตฺติพาหุลฺลํ อตฺถปาริณตฺยญฺจ, **มธุรตา** สทฺทานํ รสวนฺตตา, **สมตา** ปชฺชาเปกฺขาย จตุนฺนํ ปาทานเมกชาติยสมฺพนฺธตา, คชฺชาเปกฺขาย ตุ ปทานํ, **สุขุมาลตา** อผรุสกฺขรพาหุลฺลํ, สิเลสนํ **สิเลโส** พนฺธคารวํ, **อุทารตา** อุกฺกํสตา เกนจิ อตฺเถน สนาถตา วิสิฏฺจวิเสสนยุตฺตตา จ, **กนฺติ** สพฺพโลกมโนหรตา, **อตฺถพฺยตฺติ** สิทฺเธน ญาเยน วา อภิเธยฺยสฺส คหณํ, **สมาธิ** โลกปฺปตีตฺยนุสาริอมุขฺยตฺถตา. เตสุ โอชอุทารตา สทฺทตฺถ-คุณา, สมาธิ อตฺถคุโณ อตฺถานุคามิตฺตา เอตฺถ สทฺทานํ. อญฺเญ ตุ สทฺทคุณาว.

[๑๑๗]◈ อิทานิ "**ปสาโทโช**อิจฺจาทินา เต สทฺทาลงฺกาเร กเมน วิภชิตุํ อุทฺทิสติ. **ปสาโท** ปสนฺนผฬิกาวลิ อตฺตนิ อาวุนิตรตฺตกมฺพลสุตฺตมิว สทฺทานํ อตฺถสฺส ปสาทนสงฺขาโต ปสาทาลงฺกาโร จ, **โอโช** สมาสวุตฺติพาหุลฺยอตฺถ-ปาริณตฺยสงฺขาโต สทฺทตฺถานํ คุโณ จ, **มธุรตา** สทฺทานํ รสวนฺตภาวสงฺขาต-กณฺณมธุรตา จ, **สมตา** ปชฺเช ปาทสฺส สุติโต สทิสตา จ, คชฺเช ปทานํ ตเถว สทิสตาติ เอวํ ปาทานํ ปทานญฺจ ตุลฺยคุณตา จ, **สุขุมาลตา** วณฺณานํ อติผรุสอติสิถิลภาวํ วินา สมปฺปมาณมุทุคุโณ จ, **สิเลโส** ฐานกรณาทิสมฺภูต-

---

๑ กาพฺยา. ๑/๔๑

สภาควณฺณสุตีหิ อจฺฉิทฺทคุรุคุโณ จ, **อุทารตา** อุกฺกฏฺเฐน เกนจิ อตฺเถน พนฺธสฺส สชฺชิตภาโว จ, วิสิฏฺฐวิเสสนปเทน ยุตฺตตา จ, **กนฺติ** สพฺเพสํ ปิยคุณตา จ, **อตฺถพฺยตฺติ** อิจฺฉิตตฺถสฺส สิทฺเธน วา นฺยาเยน วา สุปากฏภาโว จ, สมาธโย โลกปฺปตีติอนติกฺกนฺตอญฺญธมฺมาโรปเนน อมุขฺยตฺถตา จาติ อิเม สทฺทตฺถคุณา ทส โหนฺติ. "สมาธโยติ ตสฺเสว พหุตฺตํ ทีเปติ. อิเมสุ ทสสุ โอโชทารตาติ เทฺว สทฺทตฺถคุณา, สมาธิ อตฺถคุโณ ปริยาเยน ตทตฺถโชตกสทฺทคุโณปิ, เสสา สตฺต สทฺทคุณา เอว. เอเต สพฺเพปิ อลงฺกโรนฺติ พนฺธมเนนาติ วากฺเยน **อลงฺการา** นาม.

สทฺทาลงฺการปโยชนวณฺณนา

๑๑๘. คุเณเห'เตหิ สมฺปนฺโน พนฺโธ กวิมโนหโร
สมฺปาทยติ กตฺตูนํ กิตฺติ'มจฺจนฺตนิมฺมลํ.

[๑๑๘]◉ "**คุเณหิ**จฺจาทิ. **เอเตหิ**เยว วุตฺเตหิ ทสหิ **คุเณหิ** ธมฺเมหิ สทฺทาลงฺการสพฺภาเวหิ **สมฺปนฺโน** ยุตฺโต สมิทฺโธ วา กวีนํ มโน หรติ สวเส วตฺเตตีติ **กวิมโนหโร** กวิหทยหิลาทการี พนฺโธ **กตฺตูนํ** พนฺธนฺตานํ กวีนํ **อจฺจนฺตนิมฺมลํ** อติสยปริสุทฺธํ อคุณเลเสนาป'นาลิมฺปตฺตา **กิตฺตึ** คุณโฆสํ **สมฺปาทยติ** นิปฺผาเทติ.

[๑๑๘]◈ "**คุเณ**จฺจาทิ. **เอเตหิ คุเณหิ** อิเมหิ สทฺทาลงฺการสงฺขาตทสวิธสทฺทธมฺเมหิ **สมฺปนฺโน** สมนฺนาคโต สมิทฺโธ วา **พนฺโธ** ปชฺชาทิพนฺโธ **กวิมโนหโร** อตฺตโน นิรวชฺชตฺตา กวีนํ จิตฺตํ ปีเณนฺโต **กตฺตูนํ** รจยนฺตานํ **อจฺจนฺตนิมฺมลํ** อปฺปกโทเสนาปิ อสมฺมิสฺสตฺตา อติปริสุทฺธํ **กิตฺตึ** พนฺธนวิสยภูตยโสราสึ **สมฺปาทยติ** นิปฺผาเทตีติ. อิมินา การเณน พนฺธสฺส ยถาวุตฺตทสวิธคุณปริคฺคโห สอุสฺสาหํ กาตพฺโพติ อธิปฺปาโย. มโน หรตีติ มโนหโร, กวีนํ มโนหโร **กวิมโนหโร**ติ วิคฺคโห.

สทฺทาลงฺการนิทฺเทสวณฺณนา

๑๑๙. อทูราหิตสมฺพนฺธ- สุภคา ยา ปทาวลิ
สุปสิทฺธาภิเธยฺยา'ยํ ปสาทํ ชนเย ยถา.[๒]

[๑๑๙]◉ อิทานิ ยโถทฺเทสานเมสํ นิทฺเทสํ โสทาหรณํ กโรนฺโต อาห "**อทูร-**อิจฺจาทิ. **อทูเร** อาสนฺเน อทูเรน วา อทูราหิตกฺริยากตฺตุกมฺมาทิปทวเสน **อาหิโต** จปิโต กโต **สมฺพนฺโธ** อนฺวโย, เตน **สุภคา** มโนหรา **สุปสิทฺโธ** สุปฺปกาโส สุคมฺโม **อภิเธยฺโย** อตฺโถ ยสฺสา สาติ ตถา, น ตุ ภาวตฺโถ ตสฺส สภาวคมฺภีรตฺตา. วุตฺตญฺหิ —

"กวีน'ธิปฺปาย'มสทฺทโคจรํ
ปเท ผุรนฺตํ มุทฺกมฺหิ เกวลํ
วิสนฺติ ภาววาวคมา กตสฺสมา
ปกาสยนฺตฺยา'กติโย ตุ ตาทิสาติ.

ตาทิสา ยา **ปทาวลิ** ปทปนฺติ, อยํ **ปสาทํ** ตนฺนามกํ คุณํ **ชนเย** อุปฺปาทยติ. **ยถา**ติ ตมุทาหรติ.

[๑๑๙]◈ อิทานิ อุทฺเทสกฺกเมน เอเตสํ สทฺทาลงฺการาทีนํ นิทฺเทสํ โสทาหรณํ ทสฺเสนฺโต อาห "**อทูราหิเต**จฺจาทิ. **อทูเร** อาสนฺนปเทเส ตทุปจาเรน อาสนฺเน วา **อาหิโต** กฺริยาย ลทฺธกฺริยาโยคกตฺตุกมฺมาทิปทานํ วเสน จ กโต, โน เจ วินฺยาสวเสน จปิโต วา **สมฺพนฺโธ** อิจฺฉิตตฺถปตีติกฺกเมน อญฺญมญฺญาเปกฺขลกฺขณกฺริยาการกโยโค เตน **สุภคา** มโนหรา, **สุปสิทฺโธ** ปสิทฺธตฺถวิสเย สทฺทปโยคโต อติปากโฏ **อภิเธยฺโย** สทฺทตฺโถ ยสฺสา สา อยํ **ปทาวลิ** ปทปนฺติ **ปสาทํ** ปสาทนามกํ คุณํ **ชนเย** อุปฺปาทยติ.

---

๒ กาพฺยา. ๑/๔๕

ยถาติ ลกฺขิยํ ทสฺเสติ. อทูเร อาหิโตติ วา, อุปจริตตฺตา อทูโร จ โส อาหิโต จาติ วา, โส จ โส สมฺพนฺโธ เจติ จ, เตน สุภคาติ จ, สุ อติสเยน ปสิทฺโธติ จ, โส อภิเธยฺโย อสฺเสติ จ วากฺยํ. เอตฺถ สุปสิทฺโธ นาม สทฺทตฺโถ, อธิปฺปายตฺโถ ปน ปกติคมฺภีโร. วุตฺตญฺหิ —

“กวีน’ธิปฺปาย’มสทฺทโคจรํ
ปเท ผุรนฺตํ มุทุกมฺหิ เกวลํ
วิสนฺติ ภาวาวคมา กตสฺสมา
ปกาสยนฺตฺยา’กติโย ตุ ตาทิสาติ.

ตสฺสตฺโถ — **อสทฺทโคจรํ** สทฺทสฺส อวิสยํ หุตฺวา มุทุกมฺหิ ปเท **เกวลํ** วิสุํ **ผุรนฺตํ** จาเปนฺตํ **กวีนธิปฺปายํ** กวีนมชฺฌาสยํ **กตสฺสมา** สทฺทตฺถวิสเย กตปริจยา ปณฺฑิตา **ภาวาวคมา** ปทตฺถาวโพเธน **วิสนฺติ** ปวิสนฺติ, ตาทิสา **อากติโย** ตุ สทฺทสทฺทตฺถานํ อาการา **ปกาสยนฺติ** อธิปฺปายตฺถํ โชเตนฺตีติ.

๑๒๐. อลงฺกโรนฺตา วทนํ
มุนิโน’ธรรํสิโย
โสภนฺเต’รุณรํสี’ว
สมฺปตนฺตา’มฺพุโชทเร.

[๑๒๐]◉ “**อลงฺกโรนฺตา**อิจฺจาทิ. **มุนิโน** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส **วทนํ** สภาวมธุรปกติมุขํ **อลงฺกโรนฺตา** สชฺชนฺตา โสภยมานา อธรานํ **รํสิโย** สุปกฺกพิมฺพผลาปมโอฏฺฐยุคฬวินิสฺสฏฺฐพหุตรกนฺติจฺฉิตาภา มุนิโนติ วิญฺญายติ สุตตฺตา. **อมฺพุโชทเร** ตา กาโลปนตปุปฺผกาสรมณีเย ปทุมพฺภนฺตเร **สมฺปตนฺตา** ปวตฺตมานา **อรุณรํสีว** พาลสูริยรํสิโย วิย **โสภนฺเต** วิราชนฺติ.

[๑๒๐]◈ “**อลงฺกโรนฺเต**จฺจาทิ. มุนิโน วทนํ ปกติสุนฺทรมุขํ อลงฺกโรนฺตา

สชฺชนฺตา **อธรรํสิโย** ตสฺเสว มุนิโน โอฏฺฐจทฺวยโต นิกฺขนฺตกนฺติสมูหา **อมฺพุโชทเร** วิกสนานุรูปกาลาภิมุเข ปทุมคพฺเภ อุปฺฆฺฌวิกสิเตติ วุตฺตํ โหติ. **สมฺปตนฺตา** ปวตฺตมานา **อรุณรํสี อิว** พาลสูริยรํสีว **โสภนฺเต** ทิพฺพนฺตีติ. เอตฺถ อทูรสมฺพนฺธํ ปสิทฺธตฺถญฺจ นิสฺสาย ปสาทคุโณ ปากโฏ. อธรรํสีนํ มุนิสมฺพนฺโธ สุตานุมิตสมฺพนฺเธสุ สุตสมฺพนฺธสฺส พลวตฺตา[๓] กากกฺขิโคฬกนเยน วา ลพฺภตีติ. อธเร รํสีติ จ, อมฺพุชสฺส อุทรนฺติ จ วากฺยํ.

๑๒๑. โอโช สมาสพาหุลฺย- เมโส คชฺชสฺส ชีวิตํ
ปชฺเชปฺย'นากุโล โส'ยํ กนฺโต กามียเต ยถา.[๔]

[๑๒๑]◉ "**โอโช**อิจฺจาทิ. **สมาสสฺส** เอกตฺถวุตฺติยา พาหุลฺยํ ภิยฺโยภาโว อิตฺยนุวทิตฺวา ปุน โอโช วิธียเต. เอโส โอโช สมาสพาหุลฺลลกฺขโณ **คชฺชสฺส** วุตฺติรูปสฺส **ชีวิตํ** หทยํ สารํ ตปฺปธานตฺตา คชฺชสฺส, น ปชฺชสฺส, **โสยํ** โอโช **อนากุโล** อคหโน อโตเยว **กนฺโต** หทยงฺคโม **ปชฺเชปิ** น เกวลํ คชฺเช กามียเต ปยุชฺชเต. **ยเถ**ตฺยุทาหรติ.

[๑๒๑]◈ อิทานิ โอชคุณํ ทสฺเสติ "**โอโช**จฺจาทินา. โอโช นาม สมาสพาหุลฺยํ ภินฺนตฺเถสุ ปวตฺตสทฺทานํ เอกตฺถปวตฺติลกฺขณสฺส สมาสสฺส พหุลตา **เอโส** โอโช **คชฺชสฺส** คชฺชพนฺธสฺส **ชีวิตํ** หทยํ, ชีวิตสีเสน หทยสงฺขาตํ จิตฺตํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ. **โส อยํ** โอโช อนากุโล นิพฺยากุโล **กนฺโต** ตโตเยว วิญฺญูนํ ปิยภูโต **ปชฺเชปิ** ปชฺชพนฺเธปิ **กามียเต** กวีหิ ปยุชฺชเตติ. พหุลสฺส ภาโว พาหุลฺยํ, สมาสสฺส พาหุลฺยนฺติ วิคฺคโห. คชฺชพนฺธาธิการสฺสาภาวา ปชฺชวิสยสฺส โอชคุณสฺส ลกฺขิยํ ทสฺเสติ "**ยเถ**จฺจาทินา.

---

๓ สุตานุมิเตสุ สุตสมฺพนฺโธ พลวา (ปริภาเสนฺทุเสขร ๑๑๒)

๔ กาพฺยา. ๑/๘๐

๑๒๒. มุนินฺทมนฺทสญฺชาต- หาสจนฺทนลิมฺปิตา
ปลฺลวา ธวลา ตสฺเส- เวโก นา'ธรปลฺลโว.

[๑๒๒]◉ "**มุนินฺท**อิจฺจาทิ. มุนินฺทสฺส มนฺทํ อีสกํ **สญฺชาโต** ปวตฺโต ตํสภาวตฺตา ภควโต หาสสฺส[๕] **หาโส** หสิตํ โสว จนฺทนมิว **จนฺทนํ** ธวลตฺตรูปตฺตา, เตน **ลิมฺปิตา** อุปเทหิตา **ปลฺลวา** สพฺพานิ กิสลยานิ "อิทเมเวติ นิยมาภาวโต **ธวลา** ปกติวณฺณปริจฺจาเคน สุกฺกา อเหสุํ คาหาปิตตฺตา สคุณสฺส ตาทิสวิสิฏฺจสฺส ปฏิลาภโต, เอวํ สนฺเตปิ **ตสฺส** มุนินฺทสฺเสว **เอโก** อญฺญสฺส ตาทิสสฺสาภาวา **อธรปลฺลโว น ธวโล** ธวโล นาโหสิ. อจฺจาสนฺนเทสิโยปิ พหุมนฺตพฺโพ'ย'มสฺสานุภาโวติ.

"เปมาวพนฺธหทเย สทเย ชินสฺมึ
ตสฺมึ นุ กึ กุมตโย ภวถ'ปฺปสนฺนา
กึ เตน โว น วิหิตํ หิต'มุคฺคทุคฺค-
สํสารสาครสมุตฺตรณาวสานํ

อิจฺจปรมุทาหรณํ. เอวเมตาทิโส อนากุโล กนฺโต โอโช ชานิตพฺโพติ. นนุ จ **ย-ต**สทฺทานํ นิจฺโจ สมฺพนฺโธ, ตสฺมา กถํ "ตสฺเสเวโก นาธรปลฺลโวติ เอตฺถ **ย**สทฺทาภาโวติ ? สจฺจํ, กินฺตุ ปกฺกนฺตวิสโย, ตถา ปสิทฺธวิสโย อนุภูตวิสโย จ **ต**สทฺโท **ย**สทฺทํ นาเปกฺขเต. ยถา —

"สวาสเน กิเลเส โส เอโก สพฺเพ นิฆาติย
อหุ สุสุทฺธสนฺตาโน ปูชานญฺจ สทารโห

อิจฺจาทิ. เอตฺถ พุทฺโธ "พุทฺธานุสฺสติมาทิโตติ **ปกฺกนฺโต**.

---

๕ ยสสฺส (ก.)

ปสิทฺธวิสโย ยถา —

“อคฺคึ ปกฺขนฺท อถวา ‘ปพฺพตคฺคา ปเตติ วา
ยทิ วกฺขติ กตฺตพฺพํ ญาตการีหิ โส ชิโน

อิจฺจาทิ.

อนุภูตวิสโย ยถา —

“อตีตํ นานุโสจามิ นปฺปชปฺปาม’นาคตํ
ปจฺจุปฺปนฺเนน ยาเปมิ เตน วณฺโณ ปสีทติ

อิจฺจาทิ.

ยสทฺโท ตุตฺตรวากฺยฏฺโจ ปุพฺพวากฺเย **ต**สทฺทเมว คมยติ. ยถา —

“โพธึ นมามิ นติภาชน’มจฺจุฬารํ
ปุญฺญากรํ ภุวนมณฺฑลโสตฺถิภูตํ
โย จกฺขุโสตสติโคจรตํ สเมโต
โทสาริทปฺปมถเน’กรโส พุธานํ

อิจฺจาทิ.

ปุพฺพวากฺโยปาตฺโต ตุ **ย**สทฺโท อุตฺตรวากฺเย **ต**สทฺโทปาทานํ วินา สากงฺโข วากฺยสฺส อูนตฺตํ ชเนติ. เอตฺถ ปกฺกนฺตวิสโย ตสทฺโท.

[๑๒๒]◈ มุนินฺทสฺส **มนฺทํ** อีสกํ **สญฺชาโต** ปวตฺโต **หาโส**เยว สิตํ จนฺทนจุณฺณมิว เตน **ลิมฺปิตา** อาเลปิตา **ปลฺลวา** รุกฺขลตาทีนํ ปกติรตฺตานิ กิสลยานิ ธวลา สคุณปริจฺจาเคน เสตา อเหสุํ, ตถาปิ **ตสฺเสว** ตถาคตสฺส **เอโก** อตุโล อสหาโย วา **อธรปลฺลโว** ทนฺตาวรณสงฺขาตปลฺลโว **น** รํสิสํสฏฺโฐปิ สมีปฏฺโฐปิ **ธวโล** เสโต นาโหสิ. เอวเมตฺถ อคหนสมาสพาหุลฺยํ ทีปิตํ โหติ.

"เปมาวพนฺธหทเย สทเย ชินสฺมึ
ตสฺมึ นุ กึ กุมตโย ภวถ'ปฺปสนฺนา
กึ เตน โว น วิหิตํ หิต'มุคฺคทุคฺค-
สํสารสาครสมุตฺตรณาวสานํ.

อปรมุทาหรณํ. ตสฺสตฺโถ — **กุมตโย** เห อญฺญาณา **เปมาวพนฺธหทเย** สพฺเพสุ ตุมฺเหสุ นิจฺจํ ปวตฺติตทฬฺหเปมานุพนฺธจิตฺเต **สทเย** ตโตเยว ทยาสหิเต **ตสฺมึ ชินสฺมึ** วิสยภูเต **กึ นุ** กสฺมา อปฺปสนฺนา ภวถ, ตถา หิ **โว** ตุมฺหากํ **เตน** ชิเนน **อุคฺโค** ทารุโณ จ **ทุคฺโค** คนฺตุมสกฺกุเณยฺโย จ โสเยว สํสารสาคโร ตสฺส สมุตฺตรณํ ปริยนฺตปฺปตฺติเยว **อวสานํ** ยสฺส ตํ **น วิหิตํ** อกตํ **หิตํ** วุทฺธิ นาม **กึ โหติ**, น โหเตว. เอตฺถาปิ สมาสสฺส ปากฏตฺตา โอโช คุโณ กนฺโต โหตีติ.

นนุ **ย-ต**สทฺทานํ นิจฺจสมฺพนฺโธติ กถํ "ตสฺเสวโกติ จ "ตสฺมึ นุ กึ กุมตโยติ จ อิจฺจาทีสุ เหฏฺฐา วุตฺต**ย**สทฺโท นตฺถีติ ? สจฺจํ, ตถาปิ ปกฺกนฺตตฺถวิสโย ปสิทฺธตฺถวิสโย อนุภูตตฺถวิสโย วา **ต**สทฺโท **ย**สทฺทํ นาเปกฺขติ. ตถา หิ —

"สวาสเน กิเลเส โส	เอโก สพฺเพ นิฆาติย
อหุ สุสุทฺธสนฺตาโน	ปูชานญฺจ สทารโหติ

เอวมาทีสุ "**โส**ติ นิทฺทิฏฺฐ**ต**สทฺโท "พุทฺธานุสฺสติมาทิโตติ เอตฺถ อตีเตน พุทฺธสทฺเทน วจนียวิสโย โหติ.

"อคฺคึ ปกฺขนฺท อถวา	'ปพฺพตคฺคา ปเตติ วา
ยทิ วกฺขติ กตฺตพฺพํ	ญาตการีหิ โส ชิโนติ

เอวมาทีสุ **ต**สทฺโท ญาตการีหิ กตฺตพฺพตฺตา ปสิทฺธพุทฺธปทตฺถวิสโย.

"อตีตํ นานุโสจามิ	นปฺปชปฺปาม'นาคตํ
ปจฺจุปฺปนฺเนน ยาเปมิ	เตน วณฺโณ ปสีทตีติ

เอวมาทีสุ **ต**สทฺโท อนนุโสจนนปฺปชฺปฺปนยาปนสงฺขาตวิชานนวเสน อนุภูตตฺถวิสโย, ตสฺมา ตีสุปิ ฐาเนสุ **ต**สทฺโท **ย**สทฺทํ นาเปกฺขเต. เอตฺถ ปน ปกฺกนฺตวิสโย **ต**สทฺโท อธิปฺเปโต. อปิจ อุตฺตรวากฺเย ฐิโต **ย**สทฺโท ปุพฺพวากฺเย **ต**สทฺเท อสติปิ ตเมว ทีเปติ. ตถา หิ —

“โพธึ นมามิ นติภาชน'มจฺจุฬารํ
ปุญฺญากรํ ภุวนมณฺฑลโสตฺถิภูตํ
โย จกฺขุโสตสติโคจรตํ สเมโต
โทสาริทปฺปมถเน'กรโส พุธานนฺติ

โย พุธานํ จกฺขุโสตสตีนํ **โคจรตํ** วิสยภาวํ **สเมโต** ปตฺโต เตสํเยว **โทสารีนํ** กิเลสปจฺจตฺถิกานํ **ทปฺปมถเน** ทปฺปมทฺทเน **เอกรโส** ปธานกิจฺโจ สมิทฺธิวนฺโต วา โหติ, ตํ โพธึ นมามีติ สมฺพนฺโธ. ปุพฺพวากฺเย ปโยชิโต ยสทฺโท อุตฺตรวากฺเย **ต**สทฺโทปาทาเน อสติ สํสยมุปฺปาทยมาโน วากฺยสฺส อูนตฺตํ กโรติ. อุทาหรณํ ปน ปากฏํ.

๑๒๓. ปทาภิเธยฺยวิสยํ สมาสพฺยาสสมฺภวํ
ยํ ปาริณตฺยํ โหตี'ห โสปิ โอโชว ตํ ยถา.

[๑๒๓]◉ **“ปทิ**จฺจาทิ. ปทสฺส **อภิเธยฺโย** อตฺโถ โส วิสโย ยสฺส, ยตฺถ ปจุรสทฺทาภิเธยฺโย อตฺโถ สงฺขิตฺตปเทหิ วุจฺจเต, โส **สมาโส**. ยตฺถปฺปเกหิ ปเทหิ อภิเธยฺยตฺโถ ปจุรปเทหิ วุจฺจเต, โส **พฺยาโส**. ตโต สมาสพฺยาสโต สมฺภโว ยสฺส, ตํ ตถาวิธํ ยํ **ปาริณตฺยํ** ปริณตภาโว โหตีติ อนุวทิตฺวา โสปิ **อิห** สสตฺเถ **โอโชวา**ติ วิธียเต. **ตํ ยเถ**ตฺยุภยมฺปิ อุทาหรติ.

[๑๒๓]◈ **“ปเท**จฺจาทิ. **ปทานํ** พหูนํ อปฺปกานํ วา ปทานํ **อภิเธยฺยวิสยํ** วิตฺถารสงฺขิตฺตตฺถวิสยวนฺตํ **สมาสพฺยาสสมฺภวํ** ยถากฺกมํ สงฺเขปวิตฺถารทฺวเยน นิปฺผนฺนํ นิปฺผตฺติวนฺตํ วา ยํ **ปาริณตฺยํ** กตฺตูนํ คนฺถวิสเย ปริณติปฺปกาสโก

โย สทฺทธมฺโม อตฺถธมฺโม โหติ, สทฺทคุโณ อตฺถคุโณติ วุตฺตํ โหติ. โสปิ **อิห** สุโพธาลงฺกาเร **โอโช** นาม สทฺทคุโณ อตฺถคุโณ. **ตํ ยถา**ติ ทฺวีสุ ลกฺขิยํ ทสฺเสติ. ปทานํ อภิเธยฺโย วิสโย ยสฺส ปาริณตฺยสฺเสติ จ, สมาโส จ พฺยาโส จาติ จ, ตโต สมฺภวนฺติ จ, ตโต สมฺภโว อสฺสาติ จ, ปริณตสฺส กตฺตุโน คนฺถสฺส เอว วา ภาโวติ จ วิคฺคโห. กตฺตุ ปาริณตฺยปกฺเข ตปฺปกาสกคนฺถสฺส ตทตฺเถน ปาริณตฺยํ สิทฺธํ.

๑๒๔. โชตยิตฺวาน สทฺธมฺมํ　　สนฺตาเรตฺวา สเทวเก
ชลิตฺวา อคฺคิขนฺโธ’ว　　นิพฺพุโต โส สสาวโก.

[๑๒๔]◉ “**โชตยิตฺวาเน**จฺจาทิ. อิมินา เหฏฺฐา ปจุรปทาภิหิโต พุทฺธวํโส สงฺเขปรูเปน วุตฺโต.

[๑๒๔]◈ “**โชตยิ**จฺจาทิ. **โส** ตถาคโต สทฺธมฺมํ สปริยตฺติกํ นวโลกุตฺตรสทฺธมฺมํ **โชตยิตฺวาน** ญาณาโลเกน โอภาเสตฺวา **สเทวเก** สตฺเต สนฺตาเรตฺวา สํสารสาครปริยนฺตมุปเนตฺวา **อคฺคิขนฺโธว** มหาเตเชน อคฺคิกฺขนฺโธ วิย **ชลิตฺวา** อนญฺญสาธารณรูปกายสมฺปตฺติยา ปชฺชลิตฺวา อนฺเต **สสาวโก** สาวเกหิ สห **นิพฺพุโต** ขนฺธปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโตติ. อิมินา สกลพุทฺธวํเส พหูหิ ปเทหิ วุตฺตตฺโถ สงฺเขปกฺกเมน วุตฺโต. สตํ ธมฺโม, สนฺโต สํวิชฺชมาโน วา ธมฺโมติ จ, สห เทเวหิ วตฺตมานาติ จ, สห สาวเกหิ วตฺตมาโนติ จ วิคฺคโห.

๑๒๕. มตฺถกฏฺฐี มตสฺสาปิ　　รโชภาวํ วชนฺตุ เม
ยโต ปุญฺเญน เต เสนฺติ[๖]　　เชนปาทมฺพุชทฺวเย.

[๑๒๕]◉ “**มตฺถกฏฺฐี**อิจฺจาทิ. **มตสฺสาปิ** มรณมาปนฺนสฺสาปิ เม **มตฺถเก**

๖ เสนฺตุ (ก.)

มุทฺธนิ อฏฺจี **รโชภาวํ** ธูลิตฺตํ **วชนฺตุ** ปาปุณนฺตุ. กสฺมาติ เจ ? **ยโต** ยสฺมา การณา **ปุญฺเญน** กุสเลน กมฺเมน เหตุนา **เต** รชา ชินสฺส อิเม **เชนา** ปาทา, เตเยว อมฺพุชานิว อมฺพุชานิ, เตสํ ทฺวเย **เสนฺติ** ปวตฺตนฺติ, ตถา โหตุ วา มา วา, ปณฺฑิเคเธเนว วทติ. เอตฺถ "กถมหํ ภควโต ปาเท นิจฺจํ สิรสา ปณมามีตฺยธิปฺปาโย วิตฺถาเรน วุตฺโต.

[๑๒๕]◈ "**มตฺถกิ**จฺจาทิ. มตสฺสาปิ **เม** มยฺหํ **มตฺถกฏฺจี** มุทฺธนิ อฏฺจีนิ **รโชภาวํ** อติสุขุมรชตฺตํ **วชนฺตุ** ปาปุณนฺตุ. กสฺมา อาสีสนํ กโรตีติ เจ ? **ยโต** ยสฺมา การณา **ปุญฺเญน** มยฺหํ ตถาวิเธน กุสลกมฺเมน เหตุนา **เต** รชา **เชนปาทมฺพุชทฺวเย** ชินปฏิพทฺธจรณปทุมยุคเฬ **เสนฺติ** ปวตฺตนฺติ. พุทฺธสฺส สิริปาเท กิญฺจิปิ รโชชลฺลํ น อุปลิมฺปเตว, ตถาปิ วนฺทนาภิลาเสน เอวํ วุตฺตํ. เอตฺถ "กถมหํ ภควโต สิริปาเท มุทฺธนา นิจฺจํ ปณมามีตฺยภิลาโส วิตฺถาเรน วุตฺโต. มตฺถเก อฏฺจีติ จ, รชโส ภาโวติ จ, ชินสฺส อิเมติ จ, เชนา จ เต ปาทา เจติ จ, เตเยว อมฺพุชานีติ จ, เตสํ ทฺวยนฺติ จ วิคฺคโห.

> **๑๒๖.** อิจฺจตฺร นิจฺจํปณติ- เคโธ สาธุ ปทิสฺสติ
> ชายเต'ยํ คุโณ ติกฺข- ปญฺญาน'มภิโยคโต.

[๑๒๖]◉ พฺยาสตฺตเมวสฺส วิวรติ "**อิจฺจตฺริ**จฺจาทินา. อิจฺเจวํ **อตฺร** คาถายํ **ปณติยํ** ปณาเม **เคโธ** อธิกจฺฉนฺโท **สาธุ** สุนฺทรํ **ปทิสฺสติ** วิญฺญายเต. อยํ ยถาวุตฺโต โอโช **คุโณ** ปริณตภาวสงฺขาโต **ติกฺขปญฺญานํ** สาติสยมตีนํ เอวํ สนฺเตปิ **อภิโยคโต** ปุนปฺปุนปฺปวตฺติตปริจยพเลน **ชายเต** อุปฺปชฺชติ.

[๑๒๖]◈ อิทานิ สํขิตฺตสฺสตฺถสฺส วิตฺถาเรน ปกาสิตภาวํ "**อิจฺจตฺร**อิจฺจาทินา นิทฺทิสติ. **อิติ** อิมินา อนนฺตรคาถายํ วุตฺตกฺกเมน **อตฺร** อิมิสฺสํ คาถายํ **นิจฺจํปณติเคโธ** นิรนฺตรปณาเม อธิกกตฺตุกามตากุสลจฺฉนฺโท **สาธุ** วิภูโต วิภูตํ วา **ปทิสฺสติ** ปญฺญายติ. **อยํ คุโณ** ยถาวุตฺโต อยํ ปริณตภาว-

สงฺขาโต โอโช นาม สทฺทตฺถคุโณ **ติกฺขปญฺญานํ** สุขุมพุทฺธิมนฺตานํ **อภิโยคโต** คนฺถวิสยภูเตน นิรนฺตราภฺยาเสเนว **ชายเต** สิชฺฌติ. วตฺตุ ปาริณเตฺยเนว ภวนโต เยสํ เกสญฺจิ เยน เกนจิ ปกาเรน น สิชฺฌตีติ. นิจฺจํ ปวตฺตา ปณตีติ จ, ตสฺสํ เคโธติ จ, ติกฺขา ปญฺญา เยสนฺติ จ, อภิ ปุนปฺปุนํ โยโค ยุญฺชนนฺติ จ วิคฺคโห.

๑๒๗. มธุรตฺตํ ปทาสตฺติ- รนุปฺปาสวสา ทฺวิธา
สิยา สมสุติ ปุพฺพา วณฺณาวุตฺติ ปโร ยถา.[๗]

[๑๒๗]⦿ มาธุริยมวธารยมาห "**มธุรตฺต**มิจฺจาทิ. สวนียตฺเตน มโนหรตฺตํ **มธุรตฺตํ**. ตํ **ปทานิ** วากฺยาลงฺการานิ สมานานิ อุตฺตรุตฺตเรหิ, เตสํ **อาสตฺติ** จานาทินา ยถากถญฺจิ สมสุตีนํ อาสนฺนตา **ปทาสตฺติ**. ปจมปฺปยุตฺตสฺสกฺขรสฺส ปจฺฉา ปาโส ปกฺเขโป **อนุปฺปาโส**. ปทาสตฺติ จ อนุปฺปาโส จ, เตสํ วเสน ทฺวิธา โหติ. "กีทิสา เตติ อาห "**สิยา**ติอาทิ. **ปุพฺพา** ปรมาภิหิตา ปทาสตฺติ **สมา** เยน เกนจิ จานมตฺตาสํโยคาทินา ปทนฺตเรน สุติ วณฺโณ ยสฺสา สา สิยา ภเวยฺย, **ปโร** ปจฺฉิโม อนุปฺปาโส ตุ **วณฺณสฺส** สรพฺยญฺชนลกฺขณสฺส **อาวุตฺติ** ปุนปฺปุนุจฺจารณํ สิยาติ. เอวํ กตฺถจิ พนฺเธ สมานปทาสตฺติ กตฺถจิ อนุปฺปาโส กตฺถจิ ตทุภยํ, ทฺวเยน รหิโต วิรโส พนฺโธ นสฺสาทียเต กวีหิ. ตาทิสํ มธุรตฺตํ ทุวิธํ ปฏิปชฺชิตพฺพํ. สิเลสสมตานฺวิตนฺตุจฺจนฺตเมว รมณียํ สิยาติ ลกฺขณํ ทสฺเสตฺวา "**ยเถ**ติ ลกฺขิยมุภยตฺโถทาหรติ "ยเทจฺจาทินา "มุนินฺทิจฺจาทินา จ.

[๑๒๗]◈ อิทานิ มธุรคุณํ ทสฺเสติ "**มธุริ**จฺจาทินา. **มธุรตฺตํ** สวนียภาวโต มโนหรตฺตํ มธุรคุณํ, **ปทานํ** วากฺยาวยวสงฺขาตานํ สฺยาทฺยนฺตาทีนํ อุปรูปริปเทหิ สมานานํ **อาสตฺติ** จานกรณาทินา เยน เกนจิ ปกาเรน

๗ กาพฺยา. ๑/๕๑-๕๒

อญฺญมญฺญํ อาสนฺนตา, **อนุปฺปาโส** ปุพฺพุจฺจาริตวณฺณานํ ปุน ปกฺขิปนญฺจาติ ทฺวินฺนํ **วสา** วิภาเคน ทฺวิธา โหติ. ตตฺถ **ปุพฺพา** ปทาสตฺติ สมสุติ สิยา, ปุพฺพาปรวณฺณานํ ฐานมตฺตากรณาทีหิ อาสนฺนสุติสงฺขาตวณฺณวุตฺติ โหติ, **ปโร** อนุปฺปาโส ปน วณฺณาวุตฺติ สรพฺยญฺชนสภาวานํ ปุพฺพุจฺจาริตวณฺณานํ ปุนปฺปุนุจฺจารณํ สิยาติ. **ยถา**ติ ทฺวีสุ อุทาหรณมาทิสติ. เอวํ กตฺถจิ พนฺเธ ปทาสตฺติ กตฺถจิ อนุปฺปาโส กตฺถจิ ตทุภยํ. ทฺวีหิ วินิมุตฺโต ปน พนฺโธ วิญฺญูหิ อสฺสาทนีโย น โหติ. อุปริ วกฺขมานาหิ สิเลสสมตาหิ ยุตฺตํ มธุรตฺตํ ปน วิเสสโต อสฺสาทนียํ โหตีติ. มธุรสฺส พนฺธสฺส ภาโวติ จ, ปทานํ อาสตฺตีติ จ, อนุ ปจฺฉา ปาโส ปกฺเขโปติ จ, ปทาสตฺติ จ อนุปฺปาโส จาติ จ, เตสํ วโส เภโทติ จ, สมา สุติ วณฺโณ ยสฺสาติ จ, วณฺณสฺส อาวุตฺตีติ จ วิคฺคโห.

๑๒๘. ยทา เอโส'ภิสมฺโพธึ สมฺปตฺโต มุนิปุงฺคโว
ตทา ปภุติ ธมฺมสฺส โลเก ชาโต มหุสฺสโว.

[๑๒๘]⦿ เอโส มุนิปุงฺคโว **ยทา** ยโต ปภุติ **อภิสมฺโพธึ** สพฺพญฺญุตญฺญาณํ **สมฺปตฺโต** สมธิคโต, **ตทา ปภุติ** ตโต อารพฺภ **ธมฺมสฺส** จตุสติปฏฺฐานาทิเภทสฺส สตฺตตึสโพธิปกฺขิยสงฺขาตสฺส **มหุสฺสโว** มหนฺโต อพฺภุทโย นิปฺปฏิปกฺขา ปวตฺติ **โลเก** ติวิเธ **ชาโต** อโหสีติ. อิห กฺวจิ ทีฆตากตํ สทิสตฺตํ, กฺวจิ ฐานกตํ, กฺวจิ สํโยคกตํ, กฺวจิ อญฺญถา. เตนาห "สิยา สมสุติ ปุพฺพาติ.

[๑๒๘]◈ "**ยทิ**จฺจาทิ. เอโส มุนิปุงฺคโว ยทา **อภิสมฺโพธึ** สพฺพญฺญุตํ **สมฺปตฺโต** สสนฺตาเน อุปฺปาทนวเสน สมฺปาปุณิ, **ตทา ปภุติ** ตโต ปฏฺฐาย **ธมฺมสฺส** กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานาทิปเภทสฺส สตฺตตึสโพธิปกฺขิยธมฺมสฺส **มหุสฺสโว** มหาภิวุฑฺฒิ **โลเก** กามาทิโลกตฺตเย ชาโตติ. อิห "ยทา เอโสติ ทีฆกาลวเสน อาสนฺนตา, "ย เอติ ฐานวเสน อาสนฺนตา, "อภิสมฺโพธึ สมฺปตฺโตติ

สํโยควเสน อาสนฺนตา, “ภิ ธินฺติ ธนิตโต อาสนฺนตาติ อิจฺจาทินา ปทาสตฺติ ทฏฺฐพฺพา. อภิสมฺพุชฺฌติ เอตายาติ จ, ปุมา จ โส โค เจติ จ, มุนีนํ ปุงฺคโวติ จ, มหนฺโต จ โส อุสฺสโว จาติ จ วิคฺคโห.

๑๒๙. มุนินฺทมนฺทหาสา เต กุนฺทสนฺโทหวิพฺภมา
ทิสนฺต'มนุธาวนฺติ หสนฺตา จนฺทกนฺติโย.

[๑๒๙]◉ **กุนฺทานํ** กุสุมานํ **สนฺโทโห** สมูโห, ตสฺส วิพฺภโม เยสํ เต, มุนินฺทสฺส **มนฺทหาสา** มนุญฺญา หสิตานิ จนฺทสฺส **กนฺติโย** โสภาโย **หสนฺตา** วิฑมฺพยนฺตา ทิสนฺต**มนุธาวนฺติ** อนุวิจรนฺติ. อิจฺจตฺร **น**การสหิตสฺส **ท**การสฺส **ต**การสฺส จานุวตฺตนํ.

“อินฺทนีลทลทฺวนฺท- สุนฺทรํ สิริมนฺทิรํ
มุนินฺทนยนทฺวนฺทํ วินฺทติ'นฺทีวรชฺชุตึ

อิจฺจปรมุทาหรณํ.

[๑๒๙]◈ “**มุนินฺทิ**จฺจาทิ. **กุนฺทสนฺโทหวิพฺภมา** สุปฺปฺผิตกุนฺทกุสุมราสิสทิสลีลาวนฺตา เต **มุนินฺทมนฺทหาสา** พุทฺธสฺส มนุญฺญา หสิตา **จนฺทกนฺติโย** นิมฺมลจนฺทกิรเณ **หสนฺตา** นินฺทนฺตา **ทิสนฺตํ** ตํ ตํ ทิสํ ทิสาปริยนฺตํ วา **อนุธาวนฺติ** วิธาวนฺตีติ. เอตฺถ **น**การสหิต**ท**การสฺส **น**การสหิต**ต**การสฺส จ อาวุตฺติ ทฏฺฐพฺพา. มนฺทา จ เต หาสา เจติ จ, มุนินฺทสฺส มนฺทหาสาติ จ, กุนฺทานํ สนฺโทโหติ จ, ตสฺส วิพฺภโม เยสนฺติ จ, ทิสาเยว ทิสนฺตํ, ทิสานํ วา อนฺตนฺติ จ วิคฺคโห.

“อินฺทนีลทลทฺวนฺท- สุนฺทรํ สิริมนฺทิรํ
มุนินฺทนยนทฺวนฺทํ วินฺทติ'นฺทีวรชฺชุตินฺติ

อิทมฺปิ **น**การสหิต**ท**การวณฺณาวุตฺติยา อปรมุทาหรณํ.

ตตฺถ **อินฺทนีลทลทฺวนฺทสุนฺทรํ** อินฺทนีลมณิสกลิกายุคฬมิว มโนหรํ **สิริมนฺทิรํ** ตโตเยว โสภาย นิวาสฏฺฐานภูตํ มุนินฺทนยนทฺวนฺทํ **อินฺทีวรชฺชุตึ** นีลุปฺปลกนฺตึ วินฺทติ อนุโภติ, อินฺทีวรชฺชุติสมานาติ อธิปฺปาโย.

๑๓๐. สพฺพโกมลวณฺเณหิ นา'นุปฺปาโส ปสํสิโย
ยถา'ยํ มาลตีมาลา ลินโลลาลิมาลินี.

[๑๓๐]◉ เยหิ เกหิจิ อาวุตฺติโต อนุปฺปาโสติ เจ ? เนตฺยาห "**สพฺพ**อิจฺจาทิ. สพฺเพหิ **โกมเลหิ** สุกุมาเรหิ **วณฺเณหิ** อกฺขเรหิ อนุปฺปาโส **น ปสํสิโย** สิลาฆนีโย น โหติ สิเลสวิโรธิตฺตา. "**ยเถ**ติ ตํ อุทาหรติ. **อยํ มาลตี-มาลา** ชาติกุสุมทามํ **ลินานํ** พฺยาธิตานํ **โลลานํ** กุสุมรสารพฺภ โลลุปานํ **อลีนํ** ภมรานํ **มาลา** ปนฺติ สา อสฺสา อตฺถีติ ลินโลลาลิมาลินี.

[๑๓๐]◈ วุตฺตานุปฺปาโสปิ สพฺพโกมลวณฺเณหิ วิรจิโต น ปสํสิโยติ ทสฺเสตุํ "**สพฺพโกมลวณฺเณหี**ติอาทิมาห. **สพฺพโกมลวณฺเณหิ** สพฺเพหิ สุกุมารกฺขเรหิ กโต **อนุปฺปาโส** วณฺณาวุตฺติลกฺขโณ **น ปสํสิโย** สิเลสาลงฺการวิรุทฺธตฺตา ปสตฺโถ น โหติ. "**ยถา**ติ ตมุทาหรติ. **อยํ มาลตีมาลา** เอสา ชาติสุมน-มาลิกา **ลินานํ** พฺยาวฏานํ ปตนฺตานํ **โลลานํ** คนฺธลุทฺธานํ **อลีนํ** ภมรานํ **มาลินี** ปนฺติยุตฺตาติ. เอตฺถ **ล**การสฺเสว ปุนปฺปุนปฺปโยเคน โกมลวณฺณาวุตฺติ. มาลตีนํ มาลาติ จ, โลลา จ เต อลโย จาติ จ, ลินา จ เต โลลาลโย จาติ จ, เตสํ มาลาติ จ, สา อสฺส อตฺถีติ จ วิคฺคโห.

๑๓๑. มุทูหิ วา เกวเลหิ เกวเลหิ ผุเฏฺหิ วา
มิสฺเสหิ วา ติธา โหติ วณฺเณหิ สมตา ยถา.[๘]

[๑๓๑]◉ สมตํ สมฺภาเวติ "**มุทูหิ**จฺจาทินา. **เกวเลหิ** เกวลผุฏฺาทิภาวา

๘ กาพฺยา. ๑/๔๗

ปวตฺเตหิ สกเลหิ **มุทูหิ** จตูสุปิ ปาเทสุ สชาติเยหิ อสิถิลโกมเลหิ วา **ก**การาทีหิ วา สิถิลโกมลสฺส สิเลสปฏิปกฺขตฺตา **เกวเลหิ ผุเฏหิ วา** อธิมตฺตสุตีหิ **ภ**การาทีหิ[๙] วา อกิจฺฉวจนีเย กิจฺฉวจนียสฺส สุขุมาลวิปริยายตฺตา **มิสฺเสหิ วา** มชฺฌิมสุตีหิ มุทุภูตสํสฏฺเฐหิ วา **วณฺเณหิ** อกฺขเรหิ กรณภูเตหิ สมตา ติธา โหติ คชฺเช ปชฺเช วา. "**ยเถ**ติ ติวิธมุทาหรติ.

[๑๓๑]◈ อิทานิ สมตํ วิภาเวตุํ "**มุทูหิ**จฺจาทิมาห. **เกวเลหิ** ผุฏมิสฺเสหิ อญฺญตฺตา สกเลหิ **มุทูหิ** สิถิลโกมเลหิ วณฺเณหิ **ก**การาทีหิ วา **เกวเลหิ ผุเฏหิ** เกวลโกมลวณฺณรหิตตฺตา สกเลหิ อกิจฺฉุจฺจารณีเยหิ อธิมตฺตสุตีหิ **ภ**การาทีหิ วณฺเณหิ วา **มิสฺเสหิ** ยถาวุตฺตมุทุผุฏสมฺมิสฺเสหิ วณฺเณหิ วา กรณภูเตหิ สมตา คชฺเช วา ปชฺเช วา ติธา โหตีติ. ยทิ สิถิล-โกมลวณฺเณหิ วิจริตํ สิเลสาลงฺการสฺส, กิจฺฉุจฺจารณีเยหิ ผุฏวณฺเณหิ กตํ สุขุมาลาลงฺการสฺส จ วิรุชฺฌตีติ. "**ยถา**ติ ติวิธมุทาหรติ.

เกวลมุทุสมตา

๑๓๒. โกกิลาลาปสํวาที
มุนินฺทาลาปวิพฺภโม
หทยงฺคมตํ ยาติ
สตํ เทติ จ นิพฺพุตึ.

[๑๓๒]◉ "**โกกิเล**จฺจาทิ. **โกกิลานํ** กรวีกสกุณานํ **อาลาโป** กูชิตํ, ตํ สํวทติ ปกาสติ สีเลนาติ **โกกิลาลาปสํวาที**, ตํสทิโสติ อตฺโถ. มุนินฺทสฺส **อาลาโป** วิสฏฺฐาทิอฏฺฐงฺคิโก สโร, ตสฺส **วิพฺภโม** วิลาโส สตํ สปฺปุริสานํ **หทยงฺคมตํ** มโนนุสาริตํ มธุรภาวํ ยาติ, **นิพฺพุตึ** นิพฺพานญฺจ เตสํ เทติ.

---

๙ ราคาทีหิ (ก.)

[๑๓๒]◈ “**โกกิลิ**จฺจาทิ. **โกกิลานํ** กรวีกสกุณานํ **อาลาปํ** นาทลีลํ **สํวาที** ปกาสนสีโล, ตํสทิโสติ อธิปฺปาโย. **มุนินฺทสฺส** สพฺพญฺญุโน **อาลาปสฺส** วิสฏฺฐาทิอฏฺฐงฺคิกนาทสฺส **วิพฺภโม** วิลาโส **สตํ** สปฺปุริสานํ **หทยงฺคมตํ** จิตฺตาราธิตภาวํ **ยาติ** จ, **นิพฺพุตึ** สุตสมฺพนฺเธน เตสํเยว สาธูนํ นิพฺพานํ **เทติ จ** เทนฺโตปิ โหตีติ. เอตฺถ **โกกิลาลาป**สทฺเทน นิสฺสิเต นิสฺสยโวหาเรน ลีลา คหิตา.

เกวลผฺฏสมตา

๑๓๓. สมฺภาวนียสมฺภาวํ
ภควนฺตํ ภวนฺตคุํ
ภวนฺตสาธนากงฺขี
โก น สมฺภาวเย วิภุํ.

[๑๓๓]◉ “**สมฺภาวนีเย**จฺจาทิ. **สมฺภาวนีโย** อาทรณีโย. สเทวเก โลเก สนฺโต โสภโน ภาโว อธิปฺปาโย ยสฺส ตํ. ภวนฺตํ นิพฺพานํ คโตติ **ภวนฺตคุ**, ตํ วิภุํ. **ภควนฺตํ** สมฺมาสมฺพุทฺธํ, ภวสฺส สํสารสฺส อนฺโต อวสานํ นิพฺพานํ, ตสฺส สาธนํ สมฺปาทนมากงฺขติ สีเลนาติ **ภวนฺตสาธนากงฺขี**, **โก** นาม สํสารวตฺติชโน **น สมฺภาวเย** อาทรํ น กเรยฺย, กโรเตฺยวาติ อตฺโถ.

[๑๓๓]◈ “**สมฺภาวนีย**ิจฺจาทิ. **สมฺภาวนียสมฺภาวํ** สเทวเกน โลเกน อาทรณีย-โสภนาธิปฺปายํ **ภวนฺตคุํ** ภวสฺส อนฺตสงฺขาตํ นิพฺพานํ คตํ **วิภุํ** ปภุํ **ภควนฺตํ** สมฺมาสมฺพุทฺธํ **ภวนฺตสาธนากงฺขี** นิพฺพานสาธนาภิลาสี **โก** กตโม สํสารวตฺติชโน **น สมฺภาวเย** อาทรํ น กเรยฺย, กโรเตฺยว. สนฺโต จ โส ภาโว จาติ จ, สมฺภาวนีโย สมฺภาโว ยสฺเสติ จ, ภวสฺส อนฺตนฺติ จ, ภวนฺตํ คโตติ จ, ตสฺส สาธนนฺติ จ, ตํ อากงฺขติ สีเลนาติ จ วิคฺคโห.

มิสฺสกสมตา

๑๓๔. ลทฺธจนฺทนสํสคฺค- สุคนฺธี มลยานิโล
มนฺท'มายาติ ภีโตว มุนินฺทมุขมารุตา.

[๑๓๔]◉ "**ลทฺธิ**จฺจาทิ. ลทฺโธ จนฺทนตรูนํ สํสคฺโค ปริจโย เตน โสภโน คนฺโธ อสฺสาติ **สุคนฺธี** สุรภิ มลยานิโล ทกฺขิณปวมาโน มุนินฺทสฺส มุขมารุตา ภีโตว ตาทิสมุทฺตฺตสีตลตฺตสุคนฺธสมฺปตฺติยา อตฺตโน ทูรตรตฺตา **อายาติ** อนุวตฺตติ. **มนฺทนฺ**ติ อาคมนกฺริยาวิเสสนํ.

[๑๓๔]◈ "**ลทฺธิ**จฺจาทิ. **ลทฺธจนฺทนสํสคฺคสุคนฺธี มลยานิโล** ปฏิลทฺธจนฺทนตรุสาร-สมวาเยน โสภนคนฺธสมนฺนาคโต มลยเทสโต อาคจฺฉมานมาลุโต **มุนินฺท-มุขมารุตา** พุทฺธสฺส มุขสุรภิวาสิตปวนโต **ภีโต อิว** ตาทิสมุทฺสุรภิสีตลตฺตสฺส อตฺตนิ อสมฺภวโต ภีโตว **มนฺทํ** สณิกํ **ยาติ** อภิมุขเมตีติ. จนฺทนานํ สํสคฺโคติ จ, ลทฺโธ จ โส จนฺทนสํสคฺโคติ จ, โสภโน คนฺโธ ยสฺสาติ จ, ลทฺธจนฺทนสํสคฺเคน สุคนฺธีติ จ, มลยโต อาคโต อนิโลติ จ, มุนินฺท-มุขโต นิกฺขนฺโต มารุโตติ จ วิคฺคโห. **มนฺทนฺ**ติ กฺริยาวิเสสนํ. เอตฺถ ติวิธสมตายํ "โกกิลาลาปสํวาทิจฺจาทิติวิธลกฺขิยสฺสาปิ "มุทูหิ วา เกวเลหิจฺ-จาทินา ทสฺสิตลกฺขณตฺตเยน ตุลฺยตา สุปากฏาวาติ.

๑๓๕. อนิฏฺฐุรกฺขรปฺปายา สพฺพโกมลนิสฺสฏา
กิจฺฉ'มุจฺจารณาเปต- พฺยญฺชนา สุขุมาลตา.[๑๐]

[๑๓๕]◉ สุขุมาลตา กถียติ "**อนิฏฺฐุรกฺขเร**จฺจาทินา. **อนิฏฺฐุรานิ** อผรุสานิ **อกฺขรานิ** วณฺณานิ **ปายานิ** พหูนิ ยสฺสา สา ตถา, "นิฏฺฐุรานิ อปฺปกานีติ **ปายคฺ**คหเณน สูจิตํ, ตโตเยว **สพฺเพหิ** เกวเลหิ **โกมเลหิ** สิถิเลหิ ลฌูหิ

๑๐ กาพฺยา. ๑/๖๙-๗๐

อกฺขเรหิ **นิสฺสฏฺา** นิคฺคตา **กิจฺเฉน** ทุกฺเขน อุจฺจารณา ตโต อเปตานิ อปคตานิ พฺยญฺชนานิ ยสฺสา สาติ อนุวทิตฺวา สุขุมาลตา วิธียเต.

[๑๓๕]◈ อิทานิ สุขุมาลตํ ทสฺเสติ "**อนิฏฺฐุเร**จฺจาทินา. **อนิฏฺฐุรกฺขรปฺปายา** อกกฺกสวณฺณพหุลา **สพฺพโกมลนิสฺสฏฺา** อนิฏฺฐุรกฺขรานํ เยภุยฺยคฺคหณโตเยว สกลสิถิลวณฺณวิรหิตา **กิจฺฉมุจฺจารณาเปตพฺยญฺชนา** ทุกฺขุจฺจารณียวณฺเณหิ วิคตอกฺขรสมนฺนาคตา สุขุมาลตา นามาติ. อนิฏฺฐุรานิ อกฺขรานิ ปายานิ พหูนิ ยสฺสนฺติ จ, สพฺเพ จ เต โกมลา เจติ จ, เตหิ นิสฺสฏฺาติ จ, กิจฺเฉน อุจฺจารณาติ จ, เตหิ อเปตานีติ จ, ตานิ พฺยญฺชนานิ ยสฺสาติ จ วิคฺคโห. นิคฺคหีตาคโม.

๑๓๖. ปสฺสนฺตา รูปวิภวํ สุณนฺตา มธุรํ คิรํ
จรนฺติ สาธู สมฺพุทฺธ- กาเล เกฬิปรมฺมุขา.

[๑๓๖]◉ อุทาหรติ "**ปสฺสนฺตา**อิจฺจาทิ. **รูปวิภวํ** รูปสมฺปตฺตึ ปสฺสนฺตา มธุรํ **คิรํ** วาจํ สุณนฺตา สาธโว **เกฬิปรมฺมุขา** กีฬาย นิจฺฉนฺตา จรนฺตีติ สมฺพนฺโธ. กตฺถาติ อาห "**สมฺพุทฺธกาเล**ติ.

[๑๓๖]◈ "**ปสฺสนฺติ**จฺจาทินา ลกฺขิยมุทาหรติ, ตํ วุตฺตตฺถเมว.

๑๓๗. อลงฺการวิหีนาปิ สตํ สมฺมุขเต'ทิสี
อาโรหติ วิเสเสน รมณียา ตทุชฺชลา.

[๑๓๗]◉ วิสิฏฺฐสฺสาญฺญธมฺมสฺส อภาเวปิมินาโวปาเทยฺโย พนฺโธติ อาห "**อลงฺกาเร**จฺจาทิ. อลงฺกาเรหิ วิหีนาปิ เอทิสี สุขุมาลตา **สตํ** ปณฺฑิตชนานํ **สมฺมุขตํ** อภิมุขภาวํ วาจาโคจรตฺตํ **อาโรหติ** อุปคจฺฉติ, กิมุต อตฺถาลงฺการาลงฺกิเตตฺยปิสทฺโท. **เตน** สภาววุตฺยาทินา อลงฺกาเรน **อุชฺชลา** ทิตฺตา ปน **วิเสเสนา**ติสเยน **รมณียา** มนุญฺญาติ.

[๑๓๗]◈ "**อลงฺกาเร**จฺจาทิ. **เอทิสี** เอวํวิธา สุขุมาลตา **อลงฺการวิหีนาปิ** อตฺถาลงฺการวิรหิตาปิ **สตํ** ปญฺญวนฺตานํ **สมฺมุขตํ** อภิมุขภาวํ เตสํ วจนวิสยภาวนฺติ อตฺโถ **อาโรหติ** ปาปุณาติ. **ตทุชฺชลา** เตน สภาววุตฺติวงฺกวุตฺติสมฺภูเตน อตฺถาลงฺกาเรน โชตมานา **วิเสเสน** อติสเยน **รมณียา** มนุญฺญา โหติ. อลงฺกาเรหิ วิหีนาติ จ, เตน อุชฺชลาติ จ วิคฺคโห.

๑๓๘. โรมญฺจปิญฺฉรจนา สาธุวาทาหิตทฺธนี
ลพนฺติ'เม มุนีเมฆมฺ- มทา สาธุสิขาวลา.

[๑๓๘]◉ ตมุทาหรติ "**โรมญฺเจ**จฺจาทินา. **โรมญฺจา** โลมหํสา อิว โรมญฺจา เอว วา, **ปิญฺฉานิ** พริหานิ[๑๑] เตสํ **รจนา** ฉตฺตากาเรน วิธานํ เยสํ เต ตถา, "สาธูติ **วาโท** วจนํ ตํสทิโสเยว วา, อาหิโต **ธนิ** เกกาสงฺขาโต เยสํ เต ตถา, **มุนีเมเฆน** มุนิสทิเสน มุนิสงฺขาเตน วา วาริเทน **อุมฺมทา** มตฺตา สาธุสทิสา สาธุ เอว วา **สิขาวลา** มยูรา **ลพนฺติ** ลีโลเปตา วิจรนฺติ, อญฺญมญฺญํ รมนฺตีติ อตฺโถ.

[๑๓๘]◈ อตฺถาลงฺการยุตฺตสุขุมาลตมุทาหรติ "**โรเม**จฺจาทินา. **โรมญฺจปิญฺฉรจนา** โลมหํสสทิสา โรมา เอว วา ปิญฺฉานํ พริหานํ รจนา ฉตฺตากาเรน วิตฺถารวนฺตา **สาธุวาทาหิตทฺธนี** "สาธูติ วจนสทิเสหิ สาธุวาเทหิ วา ปวตฺตเกกานินฺนาเทหิ สมนฺนาคตา **มุนีเมฆมฺมทา** มุนิสทิเสน มุนิสงฺขาเตน วา เมเฆน สญฺชาตมทา **อิเม สาธุสิขาวลา** สชฺชนสทิสา สาธุโน เอว วา มยูรา **ลพนฺติ** ลีโลเปตา ภวนฺตีติ. อิทํ อเสสวตฺถุวิสยํ สมาสรูปกํ อมุขฺยปกฺเข "โรมญฺจา วิย สาธุวาโท วิย มุนิ วิย สาธโว วิยาติ จ, มุขฺยปกฺเข "ปิญฺฉรจนา วิย อาหิตทฺธนี วิย เมโฆ วิย สิขาวลา วิยาติ อุปจริตพฺพํ. โรมญฺจา เอว ปิญฺฉานีติ จ, เตสํ รจนา

---

๑๑ ปริหารานิ (ก.)

เยสนฺติ จ, “สาธุอิติ วาโทติ จ, อาหิโต จ โส ธนิ เจติ จ, สาธุวาโท อาหิตทฺธนิ เยสนฺติ จ, มุนิ เอว เมโฆติ จ, เตน อุมฺมทาติ จ, สาธโว เอว สิขาวลาติ จ วากฺยํ. “มุนีเมโฆติ เอตฺถ ทีฆตฺตํ ฉนฺทานุรกฺขณตฺถํ.

๑๓๙. สุขุมาลตฺต’มตฺเถว ปทตฺถวิสยมฺปิ จ
ยถา มตาทิสทฺเทสุ กิตฺติเสสาทิกิตฺตนํ.

[๑๓๙]◉ น เกวลํ สุขุมาลตา สทฺเทว, อตฺเถปีติ ทสฺเสตุมาห “**สุขุมาลตฺต-**มิจฺจาทิ. **อตฺเถวา**ติ วิชฺชเตว, ตํ ตุ อโนจิตฺยคามฺมาทิวชฺชนา สมฺภวติ. “**ยเถ**ติ ตมุทาหรติ. **มตา**ทิสทฺเทสุ วตฺตพฺเพสุ **กิตฺติเสสา**ทีนํ สทฺทานํ **กิตฺตนํ** กถนํ.

[๑๓๙]◈ อยํ สุขุมาลตา น เกวลํ สทฺเทว, อตฺเถปีติ ทสฺเสตุํ อาห “**สุขุมาลตฺต**มิจฺจาทิ. **สุขุมาลตฺตมตฺเถว ปทตฺถวิสยมฺปิ จ** ปทาภิเธยฺย-โคจรมฺปิ สุขุมาลตฺตํ อตฺเถว, ตญฺจ โอจิตฺยหีนคามฺมโทสปริหาเรน สิชฺฌติ. “ยถาติ ตมุทาหรติ. **มตา**ทิสทฺเทสุ วตฺตพฺเพสุ **กิตฺติเสสา**ทิสทฺทานํ **กิตฺตนํ** กถนนฺติ. มโต อิติอาทิ เยสํ “ชีวิตกฺขยํ ปตฺโต อิจฺจาทีนมิติ จ, กิตฺติ-เสโส อิติ อาทิ เยสํ “เทวตฺตํ คโต, สคฺคกายมลงฺกรีตฺยาทีนมิติ จ วิคฺคโห.

๑๔๐. สิลิฏฺฐปทสํสคฺค- รมณียคุณาลโย
สพนฺธคารโว โส’ยํ สิเลโส นาม ตํ ยถา.[๑๒]

[๑๔๐]◉ สิเลสํ ทสฺเสติ “**สิลิฏฺเฐ**จฺจาทินา. สิลิฏฺฐานํ พนฺธลาฆวาภาเวน อญฺญมญฺญํ สิลิฏฺฐานํ ปทานํ สํสคฺเคน **รมณีโย** มนุญฺโญ คุโณ ตสฺส **อาลโย** ปวตฺติฏฺฐานํ. **พนฺธสฺส** รจนาย **คารโว** อสิถิลตา, สห เตน

๑๒ กาพฺยา. ๑/๔๓

วตฺตตีติ **สพนฺธคารโว**ติ อนุวทิตฺวา โสยํ สิเลโส นามาติ วิธียเต. “**ตํ ยเถ**ตฺยุทาหรติ. ยถา อยํ สิเลโส, ตถา อญฺโญปิ ตาทิโส ทฏฺฐพฺโพ, น ตฺวยเมเวติ **ตํ ยถา**สทฺทสฺสตฺโถ.

[๑๔๐]◈ อิทานิ สิเลสํ นิทฺทิสติ “**สิลิฏฺเฐ**จฺจาทินา. **สิลิฏฺฐปทสํสคฺครมณีย-คุณาลโย** ฐานกรณาทีหิ อาสนฺนวณฺณานํ วินฺยาสเหตุ อญฺญมญฺญนิสฺสิตานํ ปทานํ สมวาเยน มนุญฺญคุณสฺส ปวตฺติฏฺฐานภูโต **สพนฺธคารโว** พนฺธคารว-สงฺขาตรจนาย อสิถิลภาเวน สห ปวตฺโต **โส อยํ** พนฺโธ สิเลโส นามาติ. สิเลโส นาม พนฺธคารโว, ตปฺปฏิปาทกพนฺโธปฺเยตฺถ สิเลโสติ วุจฺจติ. สิลิฏฺฐา จ เต ปทา เจติ จ, เตสํ สํสคฺโคติ จ, เตน รมณีโยติ จ, โส เอว คุโณติ จ, ตสฺส อาลโยติ จ, พนฺธสฺส คุรุโน ภาโวติ จ, เตน สห ปวตฺตตีติ จ วากฺยํ. ตํ ยถา “**พาลินฺทุ**อิจฺจาทิ.

๑๔๑. พาลินฺทุวิพฺภมจฺเฉทิ- นขราวลิกนฺติภิ
สา มุนินฺทปทมฺโภช- กนฺติ โว วลิตา’วตํ.

[๑๔๑]◉ “**พาลินฺทุ**อิจฺจาทิ. พาลินฺทุโน ปญฺจมี[๑๓] ปญฺจทสกลสฺส วิพฺภโม มโนหรตฺตํ, ตํ ฉินฺทติ สีเลนาติ **พาลินฺทุวิพฺภมจฺเฉทิโย** ปญฺจมีจนฺทสฺส กลาสนฺนิภานํ **นขรานํ** นขานํ อาวลิโย ตาสํ **กนฺติภิ** โสภาหิ สห **วลิตา** สํยุตฺตา สา, มุนินฺทสฺส ปทานิเยว อมฺโภชานิ ปทุมานิ เตสํ กนฺติ. **โว** ตุมฺเห สามญฺเญน วทติ. **อวตํ** ปาลยตุ.

[๑๔๑]◈ **พาลินฺทุ ฯเปฯ กนฺติภิ** ตรุณจนฺทวิลาสวินาสนสภาวสมนฺนาคต-นขปนฺติโสภาหิ สห **วลิตา** สํยุตฺตา **สา มุนินฺทปทมฺโภชกนฺติ** สา สมฺพุทฺธ-ปาทปทุมโสภา **โว** ตุมฺเห **อวตํ** รกฺขตูติ. พาโล จ โส อินฺทุ จาติ

---

๑๓ ปญฺจมีจนฺทสฺส (?)

จ, ตสฺส วิพฺภโมติ จ, ตํ ฉินฺทติ สีเลนาติ จ, นขานํ อาวลิโยติ จ, ตาสํ กนฺตีติ จ, พาลินฺทุวิพฺภมจฺเฉทิโย จ ตา นขราวลิกนฺติโย จาติ จ, มุนินฺทสฺส ปทานีติ จ, ตานิเยว อมฺโภชานีติ จ, เตสํ กนฺตีติ จ วิคฺคโห.

๑๔๒. อุกฺกํสวนฺโต โย โกจิ คุโณ ยทิ ปตียเต
อุทาโร'ยํ ภเว เตน สนาถา พนฺธปทฺธติ.[๑๔]

[๑๔๒]◉ อุทารตฺตมวธารยมาห "**อุกฺกํสวนฺโต**อิจฺจาทิ. **โย โกจิ** "อิทเมเวติ นิยมาภาวา **คุโณ** จาคาติสยาทิโก **อุกฺกํสวนฺโต** อธิมตฺโต ยทิ **ปตียเต** วิญฺญายเต พนฺเธติ วิญฺญายติ "พนฺธปทฺธตีติ วกฺขมานตฺตา, อยํ อุทาโร ภเวติ วิธิ. อุทาโรยํ โหตุ, กึ ตโต สิยาติ อาห "**เตนิ**จฺจาทิ. **เตน** อุกฺกํสวตา คุเณน **พนฺธปทฺธติ** รจนกฺกโม นาถภูเตน อุทารคุเณน สห วตฺตตีติ **สนาถา**, สมฺปทาวาติ[๑๕] วุตฺตํ โหติ.

[๑๔๒]◈ อิทานิ อุทารตฺตมุทฺทิสติ "**อุกฺกํเส**จฺจาทินา. **อุกฺกํสวนฺโต** อติสยวา **โย โกจิ คุโณ** จาคาติสยาทิโก สทฺทาวลิยา ปฏิปาทนีโย อานุภาโว **ยทิ ปตียเต** สเจ กตฺถจิ พนฺเธ วิญฺญายเต, **อยํ** ยถาวุตฺตคุโณ **อุทาโร** นาม ภเว. เตน กึ ปโยชนนฺติ เจ ? **พนฺธปทฺธติ** ปทาวลิ **เตน** อุกฺกํสวตา คุเณน สนาถา สปฺปติฏฺฐา โหติ. อุกฺกํโส อสฺส อตฺถีติ จ, นาเถน สห วตฺตตีติ จ, พนฺธสฺส ปทฺธตีติ จ วิคฺคโห.

๑๔๓. ปาทมฺโภชรโชลิตฺต- คตฺตา เย ตว โคตม
อโห เต ชนฺตโว ยนฺติ สพฺพถา นิรชตฺตนํ.

[๑๔๓]◉ ตมุทาหรติ "**ปาเท**จฺจาทินา. **โคตมา**ติ ภควนฺตํ โคตฺเตน อาลปติ.

---

๑๔ กาพฺยา. ๑/๗๙

๑๕ สมฺปทาวตีติ (?)

ตว ภควโต ปาทมฺโภชานํ รชานิ เรณโว, เตหิ **ลิตฺตานิ** อุปเทหิตานิ คตฺตานิ เยสนฺติ วิคฺคโห. **เย** ชนา เต ชนฺตโว สพฺพปฺปกาเรน รโช-ลเวนาปฺยนุปลิตฺตตฺตา รเชหิ กิเลสสงฺขาเตหิ นิคฺคตา นิรชา, เตสํ ภาโว **นิรชตฺตนํ** นิกฺกิเลสภาวํ **ยนฺติ** ปาปุณนฺติ. **อโห** อจฺฉริยํ ยโต รชสา ลิตฺตา นาม สํกิลิฏฺฐาเยว สิยุํ, ภวํ ปน ปาทรชสา วิเลปเน ชเน นิรเช กโรติ. อจฺฉริยํ ภวโต อิทนฺติ อตฺโถ.

[๑๔๓]◈ อิทานิ อุทาหรติ "**ปาทมฺโภเช**จฺจาทินา. โภ โคตม **เย** สตฺตา **ตว** ตุยฺหํ **ปาทมฺโภชรโชลิตฺตคตฺตา** ปาทปทุมเรณุลิตฺตมตฺถกนลาฏาทิสรีราวยว-ยุตฺตา เต **ชนฺตโว** สตฺตา **สพฺพถา** กิเลสสงฺขาตรโชชลฺเลหิ อนุปลิตฺตตฺตา สพฺพปฺปกาเรน **นิรชตฺตนํ** วิคตกิเลสรโชภาวํ **ยนฺติ** ปาปุณนฺติ, **อโห** อจฺฉริยํ. รโชลิตฺตา นาม สํกิลิฏฺฐา สิยุํ, ตฺวํ ปน ปาทรชสา อุปลิตฺเตปิ สตฺเต นิรเช กโรสีติ ภาโว. อิห ภควโต อุกฺกํสคุโณ ทีปิโต โหติ. ปาทานิเยว อมฺโภชานีติ จ, เตสํ รชานีติ จ, เตหิ ลิตฺตานิ คตฺตานิ เยสนฺติ จ, รเชหิ กิเลเสหิ นิคฺคตาติ จ, เตสํ ภาโวติ จ วากฺยํ.

๑๔๔. เอวํ ชินานุภาวสฺส สมุกฺกํโส'ตฺร ทิสฺสติ
ปญฺญวา วิธินา'เนน จินฺตเย ปรมี'ทิสํ.

[๑๔๔]◉ โก ปเนตฺถ อุกฺกํสวนฺโต คุโณ เยน พนฺโธ สนาโถ สิยาติ เจ ? อาห "**เอว**มิจฺจาทิ. **เอวมิติ** **ชินานุภาวสฺส** สมฺมาสมฺพุทฺธปภาวสฺส **สมุกฺกํโส** อติสโย **ทิสฺสติ** ปทิสฺสเต **อตฺร** พนฺเธ, ตสฺมา **ชินานุภาเวน** อุกฺกํสวตา คุเณน พนฺโธ สนาโถ สิยาติ. ปการมิมมญฺญตฺรปิ อติทิสนฺโต อาห "**ปญฺญวา**-ติอาทิ. **ปญฺญวา** ปญฺญาสมฺปนฺโน **อเนน วิธินา** อิมินา ปกาเรน **เอทิสํ** เอวรูปํ **ปรํ** อญฺญํ **จินฺตเย** วิตกฺเกยฺย.

[๑๔๔]◈ อิทานิ ยถาวุตฺตคุณนิทสฺสนญฺจ สิสฺสานุสาสนญฺจ ทสฺเสติ "**เอว**-มิจฺจาทินา. **อตฺร** อิมิสฺสํ อนนฺตรคาถายํ **เอวํ** ยถาวุตฺตกฺกเมน **ชินา**-

นุภาวสฺส ตถาคตปฺปภาวสฺส **สมุกฺกํโส** อาธิกฺกํ **ทิสฺสติ** ปทิสฺสเต, ตสฺมา ชินานุภาวสงฺขาเตน อุกฺกํสวตา คุเณน พนฺโธ สนาโถ ภเวยฺย. **ปญฺญวา** ปสตฺถญาณวนฺโต **อเนน วิธินา** อิมินา กเมน อีทิสํ **ปรํ** อญฺญํ **จินฺตเย** กปฺเปยฺย.

๑๔๕. อุทาโร โสปิ วิญฺเญยฺโย ยํ ปสตฺถวิเสสนํ
ยถา กีฬาสโร ลีลา- หาส[๑๖]เหมงฺคทาทโย.[๑๗]

[๑๔๕]◉ อปรมุทารปฺปการํ ทสฺเสตุมาห "**อุทาโร**อิจฺจาทิ. ยํ **ปสตฺถํ** สิลาฆนียํ วิเสสนํ อุปาทิยติ, **โสปิ** น ปน ยถาวุตฺโตว อุทาโร วิญฺเญยฺโย. "**ยเถ**ตฺยุทาหรติ. กีฬาย กีฬตฺถํ สโร, ลีลาย ยุตฺโต หาโส, เหมํ เหมมยมงฺคทนฺติ สมาโส, ตํ อาทิ เยสนฺติ พาหิรตฺโถ. อาทิสทฺเทน กุสุมทามมณิเมขลาทีนํ สงฺคโห. อยํ ตุ พนฺธผรุสคามฺมปริจฺจาคา สมฺภวติ.

[๑๔๕]◈ อญฺญมปิ อุทารํ ทสฺเสติ "อุทาโรจฺจาทินา. ยํ **ปสตฺถวิเสสนํ** ปสํสนียวิเสสนํ โหติ, โสปิ อุทาโรติ วิญฺเญยฺโย. "**ยถา**ติ ตมุทาหรติ. กีฬาสโร กีฬาย กโต **สโร. ลีลาหาโส** ลีลาย ยุตฺโต หาโส. **เหมงฺคทาทโย** สุวณฺณเกยูราอิจฺจาทโยติ. กีฬตฺถาย สโรติ จ, ลีลาย ยุตฺโต หาโสติ จ, เหมํ เหมมยํ องฺคทนฺติ จ, ลีลาหาโส จ เหมงฺคทญฺจาติ จ, ตานิ อาทีนิ เยสํ กุสุมทามมณิเมขลาทีนนฺติ จ วิคฺคโห. อยมุทาโร พนฺธผรุสคามฺมาทิโทสปริจฺจาเคน สิชฺฌติ.

๑๔๖. โลกิยตฺถานติกฺกนฺตา กนฺตา สพฺพชนานปิ
กนฺติ นามา'ติวุตฺตสฺส วุตฺตา สา ปริหารโต.
ยถา "มุนินฺทอิจฺจาทิ.[๑๘]

---

๑๖ หาโส (ก.) ๑๗ กาพฺยา. ๑/๗๙

๑๘ กาพฺยา. ๑/๘๘

[๑๔๖]◉ กนฺตึ กถยติ "**โลกิยิ**จฺจาทินา. โลเก วิทิโต **โลกิโย**, ตํ โลกิยํ **อตฺถํ** อภิเธยฺยํ **อนติกฺกนฺตา** อนตีตา สพฺเพสํ กวีนมิตเรสํ วา ชนานํ เอว **กนฺตา** มโนหรา กนฺติ นามาติ วุจฺจติ. อยํ ปน สทฺทคุโณ อติวุตฺตสฺส วากฺยโทสสฺส ปริจฺจาเคน สมฺภวติ. เตนาห "**อติวุตฺตสฺสา**ติอาทิ. อุทาหรณตฺโถ เหฏฺฐา วุตฺโตเยว.

[๑๔๖]◈ อิทานิ กนฺตึ ทสฺเสติ "**โลกิยิ**จฺจาทินา. **โลกิยตฺถานติกฺกนฺตา** โลเก ปสิทฺธสทฺทตฺถมนติกฺกนฺตา **สพฺพชนานํ** สกลกวีนํ กนฺติ มนุญฺญา **กนฺตา นาม** วุจฺจเต, สา **อติวุตฺตสฺส** อติวุตฺตโทสสฺส **ปริหารโต วุตฺตา** โทสปริหารปริจฺเฉเท กถิตา โหติ. อติวุตฺตโทสปริหารโต เอว กนฺติยา สิทฺธตฺตา ตสฺส ลกฺขิโย เอว เอติสฺสา โหตีติ อธิปฺปาโย. โลเก วิทิโตติ จ, โส จ โส อตฺโถ เจติ จ วิคฺคโห. "**ยถา**ติ กนฺติยา อุทาหรณํ ทสฺเสติ "**มุนินฺท**อิจฺจาทิ. ตํ วุตฺตเมว.

๑๔๗. อตฺถพฺยตฺตา'ภิเธยฺยสฺสา-
เนยฺยตา สทฺทโต'ตฺถโต
สา'ยํ ตทุภยา เนยฺย-
ปริหาเร ปทสฺสิตา.

ยถา "มรีจิจฺจาทิ จ "มโนนุรญฺชโนจฺจาทิ จ.[๑๙]

[๑๔๗]◉ อตฺถพฺยตฺตึ พฺยญฺชยติ "**อตฺถพฺยตฺตาภิเธยฺยิ**จฺจาทินา. **อภิเธยฺยสฺส** สมฺพนฺธอตฺถสฺส สทฺทโต **อตฺถโต** วา สามตฺถิยโต วา **อเนยฺยตา** ปตีติอญฺญถานวคโม คตฺยนฺตราภาวา, ยโต วุตฺตํ "ทุลฺลภาวคตี สทฺท-สามตฺถิย-วิลงฺฆินีติ. ตมนุวทิตฺวา อตฺถพฺยตฺติ วิธียเต. สา ปน พฺยากิณฺณเนยฺยาทิ-

๑๙ กาพฺยา. ๑/๗๓

โทสวชฺชนาย ชายเต. ตทุภยา ชาตา **สายํ** อเนยฺยตา เนยฺยปริหาเร **ปทสฺสิตา** ปกาสิตา. ปจมทุติโยทาหรณสฺสตฺโถ วุตฺโต.

[๑๔๗]◈ อิทานิ อตฺถพฺยตฺตึ ทสฺเสติ "**อตฺถพฺยตฺติ**จฺจาทินา. **อภิเธยฺยสฺส** อตฺถสฺส สทฺทโต **อตฺถโต** อตฺถสามตฺถิยโต จ **อเนยฺยตา** ตตฺเถว วิชฺชมานตฺตา สทฺทสฺส อตฺถสฺส วา อาหริตฺวา วตฺตพฺพสฺส อภาโว **อตฺถพฺยตฺติ** นาม. ตทุภยา เตหิ ทฺวีหิ ชาตา **สา อยํ** อเนยฺยตาสงฺขาตา อตฺถพฺยตฺติ **เนยฺย-ปริหาเร** เนยฺยโทสปริหารปเทเส **ปทสฺสิตา** ปกาสิตาติ. "ทุลฺลภาวคตี สทฺท-สามตฺถิยวิลงฺฆินีติ วุตฺตตฺตา อตฺถปตีติ ปน วินา สทฺทญฺจ สามตฺถิยญฺจ อญฺญถานุปลพฺภตีติ อิห "สทฺทโต อตฺถโตติ วุตฺตํ. อตฺถสฺส พฺยตฺติ ปตีตีติ จ, นตฺถิ เนยฺยํ อาหริตพฺพํ อสฺส อภิเธยฺยสฺสาติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ, เต จ เต อุโภ สทฺทตฺถา จาติ จ, เต อวยวา เอติสฺสาติ จ, เนยฺยสฺส ปริหาโรติ จ วากฺยํ. อิทานิ "**ยเถ**จฺจาทินา ทฺวิปฺปการาย อตฺถพฺยตฺติยา ยถากฺกมํ อุทาหรณมนุสฺสาเรติ "**มริ**จฺจาทิคาถาทฺวเยน. ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมว.

ปุน อตฺเถน ยถา —

> **๑๔๘.** สภาวามลตา ธีร
> มุธา ปาทนเขสุ เต
> ยโต เต'วนตานนฺต-
> โมฬิจฺฉายา ชหนฺติ โน.

[๑๔๘]◉ ปุน ทุติเย ตุ ธีราติ อามนฺตนํ. **เต** ตว ปาทนเขสุ **สภาวา-มลตา** ปกติปริสุทฺธตา **มุธา** ตุจฺฉา. กสฺมาติ เจ ? **ยโต** ยสฺมา การณา **เต** ปาทนขา **อวนตสฺส** สนฺนตสฺส **อนนฺตสฺส** นาคราชสฺส **โมฬิโน** กิรีฏสฺส **อวนตานํ** วา นรามรานํ **อนนฺตานํ** โมฬีนํ **ฉายา** ฉวิโย **โน ชหนฺติ** น ปริจฺจชนฺติ, สญฺฉวิโย ปน ชหนฺตีติ. เอตฺถ นเขสุ สญฺฉวิตฺตา

ปาทนขสฺส โมฬีนํ นิรนฺตรปฺปณามาพฺยภิจารา นรามราทีนํ ภควโต ปาทารวินฺทวนฺทนํ สามตฺถิยา ผุฏฺฐํ คมฺยเต.

[๑๔๘]◈ "**ปุน อตฺเถน ยถา สภาวิ**จฺจาทิ. ธีร เต ตว ปาทนเขสุ สภาวามลตา ปกติปริสุทฺธตา **มุธา** ตุจฺฉา. กสฺมาติ เจ ? **ยโต** ยสฺมา **เต** จรณนขา **อวนตานนฺตโมฬิจฺฉายา** ปาทานตสฺส อนนฺตนาคราชสฺส กิรีฏสฺส สมฺพนฺธินี, อวนตานํ วา อนนฺตานํ เทวมนุสฺสานํ โมฬีนํ ฉายา กนฺติโย **โน ชหนฺติ** น วิชหนฺติ, ปกติวณฺณํ ปหาย กิรีฏกนฺติสทิสา เต โหนฺติ, ตสฺมา เอตฺถ จนฺทกิรณสนฺนิภานํ นขรํสีนํ สมีเป โมฬีนํ นขรํสีหิ อมทฺทิตสกกนฺติยุตฺตภาวมาปชฺชนํ ตาทิสานํ นิรนฺตรปฺปณามาภาวาภาวโต ขตฺติยาทีนํ มุนินฺทปาทารวินฺททฺวนฺเท นิรนฺตรปฺปณาโม สามตฺถิยา วิภูตํ คมฺยเต. สสฺส ภาโวติ จ, เตน อมลาติ จ, เตสํ ภาโวติ จ, ปฐมปกฺเข อวนโต จ โส อนนฺโต จาติ จ, ตสฺส โมฬีติ จ, ตสฺส ฉายาโยติ จ, ทุติยปกฺเข อนนฺตา จ เต โมฬี เจติ จ, อวนตานํ อนนฺตโมฬีติ จ, เตสํ ฉายาโยติ จ วากฺยํ.

๑๔๙. "พนฺธสาโรติ มญฺญนฺติ
ยํ สมคฺคาปิ วิญฺญุโน
ทสฺสนาวสรํ ปตฺโต
สมาธิ นาม'ยํ คุโณ.

[๑๔๙]◉ สมาธิผลํ กิจฺจาห "**พนฺเธ**จฺจาทิ. **ยนฺ**ติ ยํ สมาธึ **พนฺธสฺส** คชฺชปชฺชมิสฺสภาวสฺส **สาโรติ** สพฺพสฺส ชีวิตํ ตปฺปรายตฺตา พนฺธสฺส **สมคฺคาปิ วิญฺญุโน** สพฺเพปิ กวิโน **มญฺญนฺติ** จินฺเตนฺติ ชานนฺติ, อยํ สมาธิ นาม สมาธิขฺโย คุโณ **ทสฺสเน** ปกาสเน **อวสรํ** โอกาสํ อโนตฺตรตฺตา ปรสฺส สมฺปตฺโต อุทฺทิฏฺฐานุกฺกเมนาติ.

[๑๔๙]◈ อิทานิ สมาธโย นิทฺทิสติ “**พนฺธิ**จฺจาทินา. **สมคฺคา อปิ วิญฺญูโน** สพฺเพปิ กวโย **ยํ** สมาธึ “**พนฺธสาโร**ติ ปชฺชคชฺชวิมิสฺสสงฺขาตสฺส พนฺธสฺส ชีวิตมิติ มญฺญนฺติ. อยํ สมาธิ นาม คุโณ **ทสฺสนาวสรํ ปตฺโต** อุทฺทิฏฺฐานุกฺกเมน ทสฺสโนกาสํ ปตฺโต โหติ. พนฺธสฺส สาโรติ จ, ทสฺสเน อวสรนฺติ จ, ตํ ปตฺโตติ จ วิคฺคโห.

๑๕๐. อญฺญธมฺโม ตโต’ญฺญตฺถ
โลกสีมานุโรธโต
สมฺมา อาธียเต’จฺเจ’โส
สมาธีติ นิรุจฺจติ.[๒๐]

[๑๕๐]◉ กถมยํ สทฺทโวหาโร พนฺเธ “สมาธีติ วุจฺจตีตฺยาห “**อญฺเญ**จฺจาทิ. **อญฺญสฺส** วตฺถุโน ปกตาเปกฺขาย **ธมฺโม** คุโณ ปสิทฺโธ, **ตโต** ตสฺมา มุขฺย-วิสยา **อญฺญตฺถ** อมุขฺเย วิสเย **โลกสีมานุโรธโต** โลกปฺปตีตฺยนุวตฺตเนน **สมฺมา** สาธุ โลกสีมานุวตฺตนเมเวห สาธุตฺตํ **อาธียเต** อาโรปฺยเต. **อิติ** อิมินา การเณน **เอโส** เอวํวิโธ ธมฺโม “**สมาธี**ติ **นิรุจฺจตี**ติธ สมฺมา อาธียตีติ เอวํ นีหริตฺวา วุจฺจตีติ อตฺโถ.

[๑๕๐]◈ “สมาธีติ อยํ โวหาโร พนฺธวิสเย กถํ ปวตฺตตีติ อาสงฺกายํ ปรมํ นิพฺพจนํ ทสฺเสตุํ อาห “**อญฺญิ**จฺจาทิ. ยสฺมา **อญฺญธมฺโม** สมาธานสฺส วิสยภูตอมุขฺยโต อญฺญสฺส มุขฺยวตฺถุโน ปสิทฺธคุโณ, **ตโต** มุขฺยวิสยโต **อญฺญตฺถ** อมุขฺยวิสเย **โลกสีมานุโรธโต** โลกโวหารมริยาทาวิโรธภาเวน โลกปฺปตีตฺยนุวตฺตเนเนว สมฺมา **อาธียติ** ฐปิยติ. **อิติ** อิมินา การเณน **เอโส** ยถาวุตฺตคุโณ “**สมาธีติ นิรุจฺจติ** วุจฺจตีติ. อญฺญสฺส ธมฺโมติ จ, โลกสฺส สีมาติ จ, ตสฺสา อนุโรโธติ จ วิคฺคโห.

---

๒๐ กาพฺยา. ๑/๙๓

สมาธิอุทฺเทส

๑๕๑. อปาเณ ปาณินํ ธมฺโม สมฺมา อาธียเต กฺวจิ
นิรูเป รูปยุตฺตสฺส นิรเส สรสสฺส จ.

๑๕๒. อทฺรเว ทฺรวยุตฺตสฺส อกตฺตริปิ กตฺตุตา
กฐินสฺสา'สรีเรปิ รูปํ เตสํ กมา สิยา.

[๑๕๑-๕๒]◉ สมาธานวิสยมาห "**อปาเณ**อิจฺจาทิ. **กฺวจิ** ฐาเน **ปาณินํ** ปาณวนฺตานํ ปทตฺถานํ **ธมฺโม** คุโณ **อปาเณ** ปาณวิรหิเต วตฺถุนิ **สมฺมา** โลกปตีตฺย-นุวตฺตเนน **อาธียเต** อาโรปฺยเต, เอวมุปริปิ ยถานุรูปํ. **นิรูเป**ติ รูปวิรหิเต วตฺถุนิ, **กฺวจี**ติ สพฺพตฺถ อนุวตฺตติ. **อสรีเร** อฌเน อสํหเต วตฺถุนิ **กฐินสฺส** ทฬฺหสฺส, **เตสํ** ยถาวุตฺตานํ สมาธีนํ **รูปํ** อุทาหรณํ **กมา** อุทฺทิฏฺฐานุกฺกเมน.

[๑๕๑-๕๒]◈ อุทฺเทเส "สมาธโยติ พหุวจเนน นิทฺทิฏฺฐานํ สมาธีนํ วิสย-มุปทสฺเสติ "**อปาเณ**จฺจาทินา. **กฺวจิ** กิสฺมิญฺจิ ฐาเน **ปาณินํ ธมฺโม** อินฺทฺริยพทฺธานํ คุโณ **อปาเณ** ปาณรหิตวตฺถุมฺหิ **สมฺมา** โลกปตีติอนุสาเรน **อาธียเต** อาโรปฺยเต, กฺวจิ **รูปยุตฺตสฺส** รูปวนฺตวตฺถุโน ธมฺโม **นิรูเป** รูปรหิตวตฺถุมฺหิ, กฺวจิ **สรสสฺส** รสวนฺตสฺส วตฺถุโน ธมฺโม **นิรเส** รสรหิเต จ, กฺวจิ **ทฺรวยุตฺตสฺส** ทฺรววนฺตวตฺถุโน ธมฺโม **อทฺรเว** ทฺรวรหิเต จ, กฺวจิ **กตฺตุตา** กตฺตุคุโณ **อกตฺตริปิ**, กฺวจิ **กฐินสฺส** ถทฺธสฺส วตฺถุโน ธมฺโม **อสรีเรปิ** สรีรรหิเตปิ สมฺมา อาธียเต. **เตสํ** ฉนฺนํ สมาธีนํ รูปํ อุทาหรณํ **กมา** "อปาเณ ปาณินนฺติ อุทฺทิฏฺฐานุกฺกเมน **สิยา** ภเวยฺยาติ. น สนฺติ ปาณา อสฺเสติ จ, รูปา นิคฺคโตติ จ, รูเปน ยุตฺโตติ จ, รสา นิคฺคโตติ จ, รเสน สห วตฺตมาโนติ จ, ทฺรวา อญฺโญติ จ, ทฺรเวน ทฺรวภาเวน ยุตฺโตติ จ, กตฺตุโต อญฺโญติ จ, กตฺตุโน ภาโวติ จ, นตฺถิ สรีรํ อสฺสาติ จ วิคฺคโห.

สมาธินิทฺเทส

อปาเณ ปาณินํ ธมฺโม

๑๕๓. อุณฺณาปุณฺณินฺทุนา นาถ
ทิวาปิ สห สงฺคมา
วินิทฺทา สมฺปโมทนฺติ
มญฺเญ กุมุทินี ตว.

[๑๕๓]◉ “**อุณฺณา**อิจฺจาทิ. **นาถา**ติ โลกตฺตเยกปฏิสรณภูตตาย ภควนฺตํ อาลปติ. ตว อุณฺณาโรมธาตุสงฺขาเตน ปุณฺณินฺทุนา **สห สงฺคมา** สํโยเคน **กุมุทินี** กุมุทินิโย กุมุทากรา ทิวาปิ **วินิทฺทา** วิคตโสปฺปา **สมฺปโมทนฺติ มญฺเญ** สุฏฺฐุเยว ปโมทนฺตีติ ปริกปฺเปมีติ. เอตฺถ ปาณิธมฺมสฺส สุรตรูปสฺส สงฺคมสฺส วินิทฺทาย สมฺปีณนสฺส จ อปาณินิ อาโรปิตปุมฺภาเว อุณฺณาปุณฺณินฺทุมฺหิ, ตถา อาโรปิตอิตฺถิภาวาสุ กุมุทินีสุ โลกสีมานุโรเธน สมาธานโต โสยํ ปสิทฺโธ ธมฺโม “สมาธีติ วุจฺจติ. ตทภิธายี สทฺโท จ อุปจารโต อตฺถานุคามิตฺตา สทฺทิกโวหารํ ทสฺเสติ. เอวมุปริปิ ยถาโยคํ.

[๑๕๓]◈ เตสุ ปาณิธมฺมสมาธิโน อุทาหรณมาทิสติ “**อุณฺณา**อิจฺจาทินา. นาถ **ตว** ตุยฺหํ **อุณฺณาปุณฺณินฺทุนา** อุณฺณาโรมมณฺฑลสงฺขาตปุณฺณจนฺเทน **สห สงฺคมา** อญฺญมญฺญสมวายเหตุนา **กุมุทินี** เกรวากรสงฺขาตา กุมุทินิโย ทิวาปิ **วินิทฺทา** วิกสิตา **สมฺปโมทนฺติ มญฺเญ** อติสนฺตุฏฺฐา โหนฺตีติ กปฺเปมีติ อินฺทุสมฺปโมโท สหสทฺเทน ญายเต. เอตฺถ ปาณิธมฺมสงฺขาโต สุรตสงฺคโม จ นิทฺทาปคโม จ สมฺปโมทนญฺจาติ ติณฺณํ อุณฺณาปุณฺณินฺทุกุมุทินีสงฺขาเตสุ อปาเณสุ โลกโวหารานติกฺกมฺม พุทฺธิยา อาโรปเนน ปาณิธมฺมโต ปสิทฺธา ตโย อตฺถา อิธ สมาธโย นาม. ตปฺปฏิปาทกคนฺโถปิ อตฺถานุคามิตฺตา ตทุปจาเรน สมาธีติ ทฏฺฐพฺโพ. ปุณฺโณ จ โส อินฺทุ เจติ จ, อุณฺณา เอว ปุณฺณินฺทุ จาติ จ, วิคตา นิทฺทา เยหีติ จ วิคฺคโห.

นิรูเป　รูปยุตฺตสฺส

๑๕๔. ทยารเสสุ　มุชฺชนฺตา
ชนา'มตรเสสฺวิ'ว
สุขิตา　หตโทสา　เต
นาถ　ปาทมฺพุชานตา.

[๑๕๔]◉ "**ทยา**อิจฺจาทิ. นาถ เต ปาทมฺพุเชสุ อานตา ปณามวเสน **ชนา** ติโลกกุหรปวตฺติโน สตฺตา **อมตรเสสฺวิว** ปียูสรเสสุ วิย **ทยารเสสุ** กรุณา-รเสสุ คุเณสุ. "สิงฺคาราโท วิเส วีริเย, คุเณ ราเค ทฺรเว รโสติ[๒๑] หิ นิฆณฺฑุ. **มุชฺชนฺตา** นิมุชฺชมานา **หตา** นฏฺฐา **โทสา** วาตาทโย อมตปกฺเข, อญฺญตฺถ ตุ **หตา** นฏฺฐา **โทสา** ราคาทโย เยสนฺติ วิคฺคโห. ตโตเยว **สุขิตา** สุขํ กายิกเจตสิกสุขํ อิตา ปตฺตา คตาติ อตฺโถ.

[๑๕๔]◈ อิทานิ รูปธมฺมสมาธิโน อุทาหรณํ อุทฺทิสติ "**ทยา**อิจฺจาทินา. นาถ **เต** ตว **ปาทมฺพุชานตา** จรณปทุเม ปณตา **ชนา** เทวมนุสฺสา **อมตรเสสุ อิว** สุธาชเลสุ วิย **ทยารเสสุ** อนญฺญสาธารณกรุณาคุเณสุ **มุชฺชนฺตา** นิมุชฺชมานา **หตโทสา** วินฏฺฐวาตปิตฺตาทโย วินฏฺฐราคาทิโทสา วา **สุขิตา** ตโตเยว อชรามรสงฺขาตสุขํ อิตา ปตฺตาติ. เอตฺถ รูปยุตฺตชเล ลพฺภมานํ มุชฺชนํ นิรูเป ทยาคุเณ อาโรปิตํ โหติ. ทยา เอว รสา คุณาติ จ, อมตา เอว รสาติ จ, หตา วาตาทโย ราคาทโย วา โทสา เยสนฺติ จ, ปาทานิ เอว อมฺพุชานีติ จ, เตสุ อานตาติ จ วิคฺคโห.

"สิงฺคาราโท วิเส วีริเย, คุเณ ราเค ทฺรเว รโสติ[๒๑] เอตฺถ **รส-**สทฺโท คุณชเลสุ วตฺตติ.

๒๑　อมรโกส　๓/๓/๒๒๖

นิรเส สรสสฺส

๑๕๕. มธุเรปิ คุเณ ธีร นปฺปสีทนฺติ เย ตว
กีทิสี มนโส วุตฺติ เตสํ ขารคุณาน โภ.[๒๒]

[๑๕๕]◉ "**มธุเร**จฺจาทิ. ธิยา อีรตีติ **ธีโร**, โภ ธีร ตว **มธุเรปิ** มโนหเรปิ **คุเณ** กรุณาทิเก **เย นปฺปสีทนฺติ** ปสาทํ น กโรนฺติ, **ขารคุณานํ** อมธุรคุณานํ **เตสํ** ชนานํ **มนโส วุตฺติ** จิตฺตปฺปวตฺติ **กีทิสี**ติ กิมิว ทิสฺสติ น วิญฺญายเต "อีทิสีติ, ยโต ตาทิสคุณาวโพธปรมฺมุขา โมหนฺธการ-สมฺพนฺธิตาติ.

[๑๕๕]◈ อิทานิ สรสธมฺมสมาธิโน อุทาหรณมุทฺทิสติ "**มธุริ**จฺจาทินา. โภ **ธีร ตว** เต **มธุเร อปิ คุเณ** ปกติสุนฺทเร กรุณาปญฺญาคุเณปิ **เย** หีนาธิมุตฺติกา ชนา นปฺปสีทนฺติ, **ขารคุณานํ** อมธุรคุณานํ **เตสํ** ชนานํ **มนโส วุตฺติ** จิตฺตปฺปวตฺติ **กีทิสี** กถํ รุหติ. ธิยา อีรติ ปวตฺตตีติ จ, กา วิย สา ทิสฺสตีติ จ, ขารา คุณา เยสนฺติ จ วิคฺคโห. เอตฺถ สมาธิ นาม รสหีเน อาโรปิตรสยุตฺตธมฺมภูตํ มธุรขารคุณทฺวยํ.

อทฺรเว ทฺรวยุตฺตสฺส

๑๕๖. สพฺพตฺถสิทฺธ จูฬก- ปฺปฏเปยฺยา มหาคุณา
ทิสา สมนฺตา ธาวนฺติ กุนฺทโสภาสลกฺขณา.

[๑๕๖]◉ "**สพฺพตฺถสิทฺธิ**จฺจาทิ. สพฺพตฺถสิทฺธสฺส มหามุนิโน จูฬกปุเฏน **เปยฺยา** ปาตพฺพา **กุนฺทโสภาสลกฺขณา** กุนฺทกุสุมสฺส โสภาสวนฺตา ชุติวิชมฺภิโน มหาคุณา **สมนฺตา** ปริโต **ทิสา** ทิสนฺตานิ ธาวนฺติ.

---

๒๒ เห (สี.)

[๑๕๖]◈ อิทานิ ทฺวยุตฺตสมาธิโน อุทาหรณมุทฺทิสติ "**สพฺพตฺถิ**จฺจาทินา. **สพฺพตฺถสิทฺธ** สพฺพกิจฺเจ ปรินิปฺผนฺน, นิปฺผนฺเนหิ สพฺพตฺเถหิ วา สมนฺนาคต เห ตถาคต **ตว จูฬกปฺปุฏฺเปยฺยา** จูฬกปุเฏฺน ปาตพฺพา **กุนฺทโสภา-สลกฺขณา** กุนฺทโสภาหิ สมานลกฺขณา กุนฺทโสภาสทิสา วา **มหาคุณา** สงฺขฺยามหนฺตตฺตา อานุภาวมหนฺตตฺตา วา มหนฺตา วา อรหตฺตาทโย คุณา **สมนฺตา** สมนฺตโต **ทิสา** ทสทิสาสุ ธาวนฺตีติ. เอตฺถ ทฺวยุตฺตคุณภูโต จูฬกปุฏฺเปยฺยภาโว ทฺววรหิเต คุเณ อาโรปิโต สมาธิ นาม โหติ. สพฺเพ จ เต อตฺถา เจติ จ, เต สิทฺธา ยสฺเสติ จ, จูฬกเมว ปุฏมิติ จ, เตน เปยฺยาติ จ, มหนฺตา จ เต คุณา เจติ จ, กุนฺทานํ โสภาติ จ, ตาหิ สมานํ ลกฺขณํ เยสนฺติ จ วิคฺคโห.

อกตฺตริ กตฺตุตา

๑๕๗. มาราริพลวิสฺสฏฺฐา กุณฺฐา นานาวิธา'ยุธา
ลชฺชมานา'ญฺญเวเสน ชิน ปาทานตา ตว.

[๑๕๗]◉ "**มารา**อิจฺจาทิ. มาโรเยว อริ สตฺตูติ **มาราริ** เตน, **พเลน** อตฺตโน สตฺติยา ตสฺส วา **พเลน** เสนาย **วิสฺสฏฺฐา** อภิมุขํ ฉฑฺฑิตา **นานาวิธา** อเนกปฺปการา **อายุธา** ภินฺทิวาฬาทโย[๒๓] **กุณฺฐา** ปริจฺจตฺตติขิณภาวา ตาเยว กุณฺฐภาวปฺปตฺติยา **ลชฺชมานา** "โลกปฺปตีตานุภาวานมฺหากมฺปิ เอวรูปํ ชาตนฺติ ลชฺชนฺตา **อญฺญเวเสน** "กถํ นาม ปเร อมฺเห น ชาเนยฺยุนฺติ อตฺตโน อาวุธเวสํ ปริวตฺติตฺวา กุสุมเวเสน, **ชินา**ติ อามนฺตนํ, ตว **ปาทานตา** ปาเทสุ สนฺนตา.

[๑๕๗]◈ อิทานิ กตฺตุธมฺมสมาธิโน อุทาหรณมุทฺทิสติ "**มาราริ**จฺจาทินา. เห

---

๒๓ เภณฺฑิวาลาทโย (ก.)

ชิน มาราริพลวิสฺสฏฺฐา มารสตฺตุนา อตฺตโน สตฺติยา วิสฺสฏฺฐา, มาราริโน วา เสนาย วิสฺสฏฺฐา อภิมุเข ปาติตา **นานาวิธายุธา** อเนกปฺปการภินฺทิวาฬอุสฺสตฺติโตมราทโย อาวุธา **กุณฺฐา** อติขิณา **ลชฺชมานา** “กสฺมา เอวํ โลกปสิทฺธานุภาวานมมฺหากมฺปิ อีทิสํ วิปฺปการมโหสีติ ลชฺชนฺตา **อญฺญเวเสน** “กถมมฺเห ปเร น ชาเนยฺยุนฺติ อาวุธเวสํ หิตฺวา ตทญฺญภูเตน ปุปฺผเวเสน ตว **ปาทานตา** ปาทสมีเป นตา อเหสุนฺติ. เอตฺถ กตฺตุธมฺมภูตํ ลชฺชนญฺจ อญฺญเวเสน ปริวตฺตนญฺจ อานตญฺเจติ อิเม ลชฺชนาทีนํ อกตฺตุภูเตสุ วิสเยสุ อาโรปิตา สมาธโย นาม โหนฺติ. มาโร เอว อรีติ จ, พเลน วิสฺสฏฺฐาติ จ, มาราริน พลวิสฺสฏฺฐาติ จ มาราริโน พลํ เสนาติ จ, เตน วิสฺสฏฺฐาติ จ, นานา อเนกวิธา ปการา เยสนฺติ จ, อญฺเญสํ เวโสติ จ, อญฺโญ จ โส เวโส จาติ จ, ปาเทสุ อานตาติ จ วิคฺคโห.

กรินสฺส อสรีเร

๑๕๘. มุนินฺทภาณุมา กาโล- ทิโต โพโธทยาจเล
สทฺธมฺมรํสินา ภาติ ภินฺท’มนฺธตมํ ปรํ.

[๑๕๘]◉ “**มุนินฺท**อิจฺจาทิ. **โพโธ** สพฺพญฺญุตญฺญาณสทิโส โสเยว วา **อุทยาจโล** อุทยปพฺพโต ตสฺมึ **กาเล** รตฺติปริยนฺเต อภินิกฺขนฺตสมเย **อุทิโต** ปาตุภูโต **มุนินฺโท** มุนินฺทสทิโส โสเยว วา **ภาณุมา** สูริโย **อนฺธตมํ** อนฺธการํ โมหํ วา **ปรํ** อจฺจนฺตเมว **สทฺธมฺมรํสินา** สทฺธมฺมสทิเสน สทฺธมฺมสงฺขาเตน วา รํสินา **ภินฺทํ** ปทาเลนฺโต **ภาติ** โสภตีติ.

[๑๕๘]◈ อิทานิ กรินธมฺมสมาธิโน อุทาหรณมุทฺทิสติ “**มุนินฺทิ**จฺจาทินา. **โพโธทยาจเล** สพฺพญฺญุตญฺญาณสทิเส สพฺพญฺญุตญฺญาณสงฺขาเต วา อุทยปพฺพเต **กาโลทิโต** รตฺติกฺขเย มารปราชิตสมเย วา อุทิโต ปาตุภูโต **มุนินฺทภานุมา** มุนินฺทสทิโส มุนินฺโทเยว วา สูริโย **อนฺธตมํ** ปกติฆนนฺธการํ

พหลโมหนฺธการํ **สทฺธมฺมรํสินา** สทฺธมฺมสทิเสน สทฺธมฺมภูเตน วา กิรเณน **ปรม**ติสเยน **ภินฺทํ** ปทาเลนฺโต **ภาติ** โสภตีติ. เอตฺถ ถทฺธธมฺมภูตํ เภทนํ อสรีรภูเต อนฺธกาเร พุทฺธิยา อาโรปิตํ สมาธิ นาม โหติ. มุนีนํ อินฺโทติ จ, โสเยว ภาณุมาติ จ, โพโธ เอว อุทยาจโลติ จ, สทฺธมฺโม เอว รํสีติ จ วิคฺคโห.

๑๕๙. วมนุคฺคิรนาเทฺย’ตํ
คุณวุตฺยปริจฺจุตํ
อติสุนฺทรมญฺญํ ตุ
กามํ วินฺทติ คามฺมตํ.

[๑๕๙]◉ โกจิ ธมฺโม อมุขฺยวิสเย พนฺเธ โสภเต, น มุขฺยวิสเยติ ทสฺสนฺโต อาห "**วมนํ**อิจฺจาทิ. วมนญฺจ อุคฺคิรนญฺจ, อาทิสทฺเทน วิเรจนาทิปริคฺคโห. **เอตํ** ยถาวุตฺตํ **คุณา** ปธาเนตรา ปสิทฺธวิสยา วิสยนฺตรปริคฺคหลกฺขณา **วุตฺติ** ปโยครูปา, ตโต **อปริจฺจุตํ** อปริคฺพิตํ สนฺตํ อมุขฺยภูตํ **อติสุนฺทรํ** อจฺจนฺตมโนหรมลงฺการรูปตฺตา, **อญฺญํ ตุ** อิตรํ ปน มุขฺยนฺติ วุตฺตํ โหติ. **กามํ** เอกนฺเตน **คามฺมตํ** อสพฺภสภาวํ พนฺเธ ตสฺสานุจิตภาวโต **วินฺทติ** ปฏิลภติ ปสวตีติ อตฺโถ.

[๑๕๙]◈ อิทานิ อิเมสุเยว ปาณิธมฺมาทีสุ โกจิ ธมฺโม อมุขฺยวิสเย ปยุตฺโต ปสตฺโถ, มุขฺยวิสเย ปยุตฺโต อปสตฺโถติ ทสฺเสนฺโต "**วมนุคฺคิ**จฺจาทิมาห. **เอตํ วมนุคฺคิรนาทิ** วมนอุคฺคิรนวิเรจนาทิกํ **คุณวุตฺยปริจฺจุตํ** อมุขฺยปโยคโต อคพิตํ อมุขฺยภูตํ **อติสุนฺทรํ** สพฺเพสํ อติปิยํ โหติ, **อญฺญํ ตุ** อุตฺตโต พฺยติเรกํ มุขฺยวิสเย ปยุตฺตํ วมนุคฺคิรนาทิกํ ปน **กามํ** เอกนฺเตน **คามฺมตํ** สภาวอปฺปิยคามฺมโทสตํ **วินฺทติ** เสวตีติ. วมนญฺจ อุคฺคิรนญฺเจติ จ, ตานิ อาทีนิ ยสฺเสติ จ, คุณา อปฺปธานา วุตฺตีติ จ, ตโต อปริจฺจุตนฺติ จ วิคฺคโห.

๑๖๐. กนฺตีนํ วมนพฺยาชา มุนิปาทนขาวลี
จนฺทกนฺตี ปิวนฺตี'ว นิปฺปภํ ตํ กโรนฺติโย.

[๑๖๐]⦿ อุทาหรติ "**กนฺตีน**มิจฺจาทิ. **มุนิโน** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปาทนขานํ **อาวลี** เสณิโย กนฺตีนํ อตฺตโน นิรนฺตรํ นิสฺสรนฺตีนํ โสภาวิเสสานํ **วมนพฺยาชา** อุคฺคิรนเลเสน **จนฺทกนฺตี** จนฺทจฺฉวิโย สพฺพตฺถ ปตฺถฏตฺตา **ปิวนฺตีว** ปานํ กโรนฺตีติ ตกฺเกมิ. กีทิสี วิยาติ ปริกปฺปนาพีชมาห "**นิปฺปภนฺ**ติอาทิ. **ตํ** จนฺทํ **นิปฺปภํ** ปภาวิรหิตํ **กโรนฺติโย** วิทหมานา. อิทญฺหิ กปฺปนาพีชํ ยโต นขโสภาลิงฺคเนน จนฺทสฺส โสภาวโต นิปฺปภตฺตํ ปสฺสิตฺวา มหตฺตญฺจ ตสฺสา นขาวลิโย จนฺทกนฺตี ปิวนฺตีติ ปริกปฺเปติ กนฺตีนญฺจ วมนพฺยาชํ.

[๑๖๐]◈ อิฏฺฐวิสเย ปยุตฺตวมนุคฺคิรนาทีนมุทาหรณมุทฺทิสติ "**กนฺตีน**มิจฺจาทินา. **มุนิปาทนขาวลี** มุนิปาทนขเสณิโย **กนฺตีนํ** อตฺตโน จนฺทมรีจิสทิสโสภานํ **วมนพฺยาชา** อุคฺคิรนเลเสน **ตํ** นิมฺมลจนฺทํ **นิปฺปภํ กโรนฺติโย** อตฺตโน สพฺพตฺถ ปตฺถฏตฺตา นิปฺปภํ กโรนฺติโย **จนฺทกนฺตี** จนฺทรํสิโย ปิวนฺติ มญฺเญ. นขรํสีนํ สพฺพตฺถ ปตฺถฏตฺตา สปฺปภสฺสาปิ จนฺทสฺส นิปฺปภตฺตญฺจ นขรํสีนํ อธิกตฺตญฺจ ทิสฺวา จนฺทกนฺตี ปิวนฺติ อิเวติ นขาวลีนํ จนฺทกนฺติ-ปิวนญฺจ สกกนฺติวมนญฺจ ปกติ น โหติ, พฺยาชมิติ กวินา ปริกปฺปิตํ โหติ. เอตฺถ ภตฺตสิตฺถาทิมุขฺยวิสยโต อญฺญกนฺติสงฺขาตอมุขฺยวิสเย ปยุตฺตํ วมนํ คุณวุตฺตีติ ญาตพฺพํ. วมนเมว พฺยาชมิติ จ, มุนิโน ปาทาติ จ, เตสุ นขาติ จ, เตสํ อาวลิโยติ จ, จนฺทสฺส กนฺติโยติ จ, นิคฺคโต ปภาหีติ จ วิคฺคโห.

๑๖๑. อจิตฺตกตฺตุกํ รุจฺย- มิจฺเจวํ คุณกมฺม ตํ[๒๔]
สจิตฺตกตฺตุกมฺเป'ตํ คุณกมฺมํ ยทุ'ตฺตมํ.

---

๒๔ คุณกมฺมกํ (สี)

[๑๖๑]◉ ยถาวุตฺตํ นิคเมติ “**อจิตฺต**อิจฺจาทินา. อิจฺเจวํ อจิตฺโต กตฺตา ยสฺส ตํ **อจิตฺตกตฺตุกํ**. คุโณ กมฺมํ ยสฺส ตํ **คุณกมฺมํ**. **ตญฺ**จ วมนาทิ **รุจฺย-**มติมโนหรํ ภวติ พนฺโธจิตตฺตา. นขาวลิโย หิ อจิตฺตกตฺตาโร, กนฺติโย คุณกมฺมนฺติ วมนมตฺราติสุนฺทรํ. เนทเมว รุจฺยนฺติ อาห “**สจิตฺต**อิจฺจาทิ. เอตํ วมนาทิกํ สจิตฺตกตฺตุกมฺปิ ยทิ คุณกมฺมํ, **อุตฺตมํ** เสฏฺจํ พนฺโธจิตตฺตา.

[๑๖๑]◈ อนนฺตโรทาหรณสฺส ปสตฺถตฺตญฺจ กมฺมนิ คุเณ สติ สจิตฺตกตฺตุก-วมนาทิกญฺจ อิฏฺฐมิติ ทสฺเสนฺโต “**อจิตฺตกตฺตุก**มิจฺจาทิมาห. **อิจฺเจวํ** อิมินา ปกาเรน **อจิตฺตกตฺตุกํ** นขาวลิสงฺขาตอวิญฺญาณกกตฺตุวนฺตํ **คุณกมฺมํ** นข-กนฺติสงฺขาตอปฺปธานกมฺมวนฺตํ วมนาทิกํ **รุจฺยํ** รจนาย อุจิตตฺตา รุจิชนกํ โหติ, **เอตํ** วมนาทิกํ **สจิตฺตกตฺตุกมฺปิ** สวิญฺญาณกกตฺตุวนฺตมฺปิ **ยทิ คุณกมฺมํ** อมุขฺยกมฺมํ เจ, **อุตฺตมํ** วิสิฏฺฐเมว. “กนฺตีนนฺติ ภาวสมฺพนฺเธ ฉฏฺฐิยา สติปิ วมนกฺริยาย กมฺมตฺตํ นาติวตฺตติ. นตฺถิ จิตฺตํ เยสนฺติ จ, อจิตฺตา กตฺตาโร ยสฺสาติ จ, คุโณ กมฺมํ ยสฺเสติ จ, สห จิตฺเตน วตฺตมาโนติ จ วากฺยํ. **อิติ** นิทสฺสเน **เอวํ** ปกาเร นิปาโต, อถวา วจนวจนียานํ[๒๕] นิคมารมฺเภ นิปาตสมุทาโย.

๑๖๒. อุคฺคิรนฺโตว ส เสฺนห-
รสํ ชินวโร ชเน
ภาสนฺโต มธุรํ ธมฺมํ
กํ น สมฺปีณเย ชนํ.

[๑๖๒]◉ ตทุทาหรติ “**อุคฺคิรนฺโตวา**ติอาทินา. **โส** ชินวโร **ชเน** สกลสตฺต-นิกาเย **เสฺนหรสํ** อตฺตโน เปมสงฺขาตํ อนุราคํ **อุคฺคิรนฺโตว** วมนฺโต วิย

---

๒๕ วจนวจนียาทีนํ (ก.)

มธุรํ อติปณีตํ ธมฺมํ ภาสนฺโต กํ ชนํ **น สมฺปีณเย** สพฺพเมว สมฺปีเณติ. เอตฺถ ชินวโร กตฺตา สจิตฺโต, เสฺนหรโส คุณกมฺมํ.

[๑๖๒]◈ อิทานิ สจิตฺตกกตฺตุปกฺเข อุทาหรณมุทฺทิสติ "**อุคฺคิรนฺโต**จฺจาทินา. **โส** ชินวโร **ชเน** สกลสตฺตนิกาเย **เสฺนหรสํ** อตฺตโน เปมสงฺขาตอนุราคํ **อุคฺคิรนฺโต อิว** วมนฺโต วิย **มธุรํ** อาทิกลฺยาณาทิภาเวน ปณีตํ ธมฺมํ สทฺธมฺมํ **ภาสนฺโต** เทเสนฺโต ยถาสยํ วทนฺโต **กํ ชนํ** กีทิสํ ปุคฺคลํ **น สมฺปีณเย** ปีเณติ เอวาติ. เอตฺถ อุคฺคิรนํ ชินวรสงฺขาตสจิตฺตกกตฺตุวนฺตมฺปิ เสฺนหรสสงฺขาตอมุขฺยกมฺมยุตฺตตฺตา ปสตฺถํ โหติ. เสฺนโห เอว รโส อนุราโคติ วิคฺคโห.

๑๖๓. โย สทฺทสตฺถกุสโล กุสโล นิฆณฺฑุ[๒๖]-
ฉนฺโทอลงฺกติสุ นิจฺจกตาภิโยโค
โส'ยํ กวิตฺตวิกโลปิ กวีสุ สงฺขฺย-
โมคยฺห วินฺทติ หิ กิตฺติ'มมนฺทรูปํ.

อิติ สงฺฆรกฺขิตมหาสามิปาทวิรจิเต
สุโพธาลงฺกาเร
คุณาวโพโธ นาม ตติโย ปริจฺเฉโท.

[๑๖๓]◉ คนฺถนฺตราหิตวาสนาย ตทนุพนฺธปฏิภาเนน จาวิชฺชมาเนปิ สุเตน อภิโยคพเลน กวิตา กิตฺติ จ ตทนุคตา สมุปลพฺภตีติ สมนุสาสติ "**โย-**อิจฺจาทินา. **สทฺทสตฺเถ** พฺยากรเณ กิสฺมิญฺจิ "อิทเมเวติ นิยมาภาวา **กุสโล** เฉโก **นิฆณฺฑุมฺหิ**[๒๗] อภิธานสตฺเถ จ **ฉนฺทสิ** วุตฺติชาติปฺปปญฺจปกาสกฉนฺโทวิจิติสตฺเถ จ **อลงฺกติสุ** อลงฺการสตฺเถ จ กุสโล น เกวลํ สทฺทสตฺเถเยว,

๒๖ นิฆณฺฏุ (ก.)
๒๗ นิฆณฺฏุมฺหิ (ก.)

อถ จ ปน **นิจฺจ**มนวรตํ ทิวา จ รตฺโต จ กโต **อภิโยโค** วายาโม รจนาวิสเย ยสฺส โสยํ **กวิตฺตวิกโลปิ** พนฺธกรณสงฺขาตกวิคุณปริหีโนปิ **กวีสุ** กวิคุโณเปเตสุ **สงฺขฺยํ** คณนํ **โอคยฺห** ปฏิลภิตฺวา **อมนฺทรูปํ** อติพหุํ **กิตฺตึ** ปริสุทฺธพนฺธรจนาลกฺขณํ ตปฺปภวํ ขฺยาตํ **วินฺทติ** ปฏิลภเตวาติ.

อิติ สุโพธาลงฺกาเร มหาสามินามิกายํ
สุโพธาลงฺการฏีกายํ
คุณาวโพธปริจฺเฉโท ตติโย.

[๑๖๓]◈ อิทานิ อุทฺเทสกฺกเมน สทฺทาลงฺกาเร นิทฺทิสิตฺวา พฺยากรณ-นิฆณฺฑุฉนฺโทปริวาริเต อิมสฺมึ นิรนฺตราภิโยโค อิหโลกิยาทิมหนฺตยสสฺส การณมิติ สิสฺสานมนุสาสนฺโต “**โย สทฺทสตฺถกุสโล**จฺจาทิมาห. โย เถรนว-มชฺฌิเมสุ โกจิ **สทฺทสตฺถกุสโล** สทฺทานุสาสนพฺยากรณวิสเย ปกติปจฺจยาทิ-วิภาคกปฺปนาย เฉโก **นิฆณฺฑุฉนฺโทอลงฺกติสุ**[๒๘] อภิธานฉนฺโทอลงฺการสตฺเถสุปิ **กุสโล** ตํตํวิภาคพุทฺธีนํ ปฏิปาทเนน เฉโก **นิจฺจกตาภิโยโค** ธารณมนสิการ-วเสน นิจฺจํ กตุสฺสาโห โหติ. **โส อยํ** อปฺปมาที **กวิตฺตวิกโลปิ** ปกติ-สิทฺธกพฺพรจนคุณรหิโตปิ **กวีสุ สงฺขฺยํ** กพฺพกตฺตูสุ คณนํ **โอคยฺห** กพฺพกรณฏีกากรณาทิปกาเรน โอคาเหตฺวา ตํ คณนํ ปาปุณิตฺวา **อมนฺทรูปํ** อนปฺปกสภาวํ อติพหุํ **กิตฺตึ** นิทฺโทสํ สตฺถรจนลกฺขณํ ปุญฺญสญฺจยํ, ตปฺปภวํ ปสิทฺธึ วา **วินฺทติ** ลภเตวาติ. ยถาวุตฺตสตฺเถสุ อภิโยโค พนฺธสฺส เอกนฺตการณเมว. วุตฺตญฺหิ —

“สาภาวิกี จ ปฏิภา สุตญฺจ พหุนิมฺมลํ
อมนฺโท จาภิโยโค’ยํ เหตุ โหติ’ห พนฺธเนติ[๒๙]

ตตฺถ **สาภาวิกี** สภาวสิทฺธา **ปฏิภา จ** ปญฺญา จ **พหุ นิมฺมลํ**

---

๒๘ นิฆณฺฏุฉนฺโทอลงฺกติสุ (ก.)
๒๙ กาพฺยา. ๑/๑๐๓

อนปฺปกํ นิชฺชฏฺํ **สุตญฺจ อมนฺโท อภิโยโค จ** อนปฺปโก อภฺยาโส เจติ อยเมโส สพฺโพปิ **อิห พนฺธเน** อิมิสฺสํ กพฺพรจนายํ **เหตุ โหติ** การณํ ภวตีติ. สทฺเท สาสติ เอตฺถ เอเตนาติ อิมสฺมึ อตฺเถ ตปฺปจฺจยญฺจ **ต**สฺส **ถ**าเทสญฺจ กตฺวา สทฺทสตฺถนฺติ ญาตพฺพํ. สทฺทสตฺเถ กุสโลติ จ, นิฆณฺฑุ จ ฉนฺโท จ อลงฺกติ อลงฺการญฺเจติ จ วิคฺคโห. เอตฺถ อลงฺกติสทฺโท สตฺถาเปกฺขาย นปุํสโก โหติ. นิจฺจํ กโต อภิโยโค อสฺเสติ จ, กวิโน ภาโวติ จ, เตน วิกโลติ จ, อมนฺทํ รูปํ สภาโว ยสฺเสติ จ วากฺยํ.

อิติ สุโพธาลงฺการนิสฺสเย
ตติโย ปริจฺเฉโท.

๔. อตฺถาลงฺการาวโพธปริจฺเฉท

๑๖๔. อตฺถาลงฺการสหิตา
สคุณา พนฺธปทฺธติ
อจฺจนฺตกนฺตา กนฺตาว[๑]
วุจฺจนฺเต เต ตโต'ธุนา.

[๑๖๔]◉ เอวํ สทฺทาลงฺกาเร ปริจฺฉิชฺช สมฺปตฺยตฺถาลงฺการํ โพธยิตุมาห "**อตฺถาลงฺการ**อิจฺจาทิ. **สคุณา** ยถาวุตฺเตหิ ปสาทาทีหิ สทฺทคุเณหิ สหิตา **พนฺธปทฺธติ** กพฺพรจนํ. อลงฺกรียติ กนฺตึ นียติ พนฺโธ เอเตหิ สรีรมิว หาราทีหีติ อลงฺการา, เตหิ อตฺถาลงฺกาเรหิ ชาตฺยาทิลกฺขเณหิ **สหิตา** สํยุตฺตา สตี สคุณา ปติพฺพตาทิคุโณเปตา **อตฺเถน** ธเนน **อลงฺกาเรน** อาภรเณน **สหิตา** ยุตฺตา **กนฺตาว** องฺคนา วิย. ยโต **อจฺจนฺตกนฺตา** อติสยรมณียา สิยา, ตโต เตน การเณน เย อตฺถาลงฺการา อวสรํ ปตฺตา, เต **อธุนา** อิทานิ **วุจฺจนฺเต** กถียนฺติ.

[๑๖๔]◈ เอวํ สทฺทาลงฺการวิภาคํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ ตนฺนิสฺสยํเยว อตฺถาลงฺการ-พนฺธมารภนฺโต "**อตฺถาลงฺการิ**จฺจาทิมาห. **สคุณา** ยถาวุตฺตปสาทาทิสทฺทคุณ-ยุตฺตา **พนฺธปทฺธติ** ปชฺชคชฺชาทิปเภทา รจนาวลิ **อตฺถาลงฺการสหิตา** สภาววุตฺติวงฺกวุตฺติสงฺขาเตน อตฺถาลงฺกาเรน สํยุตฺตา **สคุณา อตฺถาลงฺการ-สหิตา กนฺตา อิว** ปติพฺพตาทีหิ คุเณหิ ยุตฺตา สุวณฺณรชตมณิมุตฺตาทิธเนหิ คีเวยฺยกฏกนูปุราทีหิ อาภรเณหิ จ ยุตฺตา องฺคนาว **อจฺจนฺตกนฺตา** ยโต

---

๑ ยโต อจฺจนฺตกนฺตาว (ก.)

อติสเยน รมณียา, **ตโต** ตสฺมา **เต** อตฺถาลงฺการา **อธุนา** ทานิ วุจฺจนฺเต. อลงฺกโรนฺติ พนฺธํ สรีรํ วา เอเตหีติ จ, อตฺถสฺส อลงฺการาติ จ, เตหิ สหิตาติ จ, คุเณหิ สห วตฺตตีติ จ, พนฺธสฺส ปทฺธตีติ จ, อจฺจนฺตํ อติสเยน กนฺตาติ จ วิคฺคโห.

๑๖๕. สภาววงฺกวุตฺตีนํ เภทา ทฺวิธา อลํกฺริยา
ปจมา ตตฺถ วตฺถูนํ นานาวตฺถาวิภาวินี.[๒]

[๑๖๕]◉ กติปฺปเภทา เต อิจฺจาห "**สภาว**อิจฺจาทิ. สภาววุตฺติ วงฺกวุตฺตีติ อิเมสํ **เภทา** ปเภเทน **อลํกฺริยา** อตฺถาลงฺการา **ทฺวิธา** ทฺวิปฺปการา. เตสุ สภาววุตฺติ กีทิสีติ อาห "**ปจมา**ติอาทิ. **ตตฺถ** ตาสุ **ปจมา** สภาววุตฺติ **วตฺถูนํ** ปทตฺถานํ ชาติคุณกฺริยาทพฺพสภาวานํ **นานา** วิจิตฺตา, น เทฺวกาว **อวตฺถา** อวสรา วิภาวินี ปกาสิกา วิญฺเญยฺยา. ชาตฺยาทีนํ ปทตฺถานํ ยถาสภาวมเนกปฺปการํ สมฺมเทว วิวรนฺตี สภาวํ ปทตฺถานํ วิจิตฺตํ วทตีติ สภาววุตฺติ นามาติ อธิปฺปาโย. สาว ชาติยา ปทตฺถสรูปสฺส ตถาตถา-ปฏิปาทกตฺเตน วุตฺติยา[๓] ชาติปิ วุจฺจติ.

[๑๖๕]◈ ปสตฺถาลงฺการา[๔] ปเภทโต เอตฺตกาติ ทสฺเสนฺโต "**สภาวิ**จฺจาทิมาห. **อลํกฺริยา** อตฺถาลงฺการา สภาววงฺกวุตฺตีนํ **เภทา** ปเภทโต **ทฺวิธา** ทฺวิปฺปการา โหนฺติ. **ตตฺถ** ตาสุ ทฺวีสุ **ปจมา** สภาววุตฺติ **วตฺถูนํ** ชาติคุณกฺริยาทพฺพ-ลกฺขณานํ ปทตฺถานํ **นานาวตฺถาวิภาวินี** อเนกปฺปการสฺส ปกาสินี โหติ. เอตฺถ ชาตฺยาทีนํ ปทตฺถานํ อเนกปฺปการสภาวปกาสินี สภาววุตฺติ นาม. เอสาว ชาติคุณาทิจตุพฺพิธปทตฺถานํ สรูปสงฺขาตชาติยา เตหิ อากาเรหิ ปฏิปาทนโต อุปจารโต ชาติ นาม โหติ. ชาตฺยาทิปทตฺถานํเยว ยถาสภาวํ

---

๒ กาพฺยา. ๒/๘
๓ ทตฺติยา (ก.)
๔ ปสตฺถาทิอลงฺการา (ก.)

หิตฺวา วตฺถุปริกปฺปิตอติสโยปมารูปกาทิสรูปสงฺขาตํ วงฺกสภาวํ ปกาเสนฺตี วงฺกวุตฺติ นาม. สภาโว จ วงฺโก จาติ จ, เตสํ วุตฺตีติ จ, อลํกโรนฺติ เอตาหีติ จ, นานา อเนกา จ สา อวตฺถา จาติ จ วากฺยํ.

ยถา —

๑๖๖. ลีลาวิกนฺติสุภโค ทิสาถิรวิโลกโน
โพธิสตฺตงฺกุโร ภาสํ วิโรจิ วาจ'มาสภึ.

[๑๖๖]◉ "**ยเถ**ติ ตํ อุทาหรติ. **ลีลาย** วิลาเสน วิหิตาย **วิกนฺติยา** คมเนน สตฺตปทวีติหารสงฺขาเตน **สุภโค** สุนฺทโร **ทิสาสุ** ทสสุ **ถิร**มจลํ วิโลกนํ ยสฺส โส **โพธิสตฺตงฺกุโร** ตทหุชาโต มหาโพธิสตฺโต **อาสภึ วาจํ** "อคฺโค-หมสฺมีติอาทิกมุตฺตมํ นิพฺภยวจนํ **ภาสํ** วทนฺโต **วิโรจิ** วิเสเสน รมณียตฺตํ ปตฺโต. อยํ สภาววุตฺติ. เอวํ ชาติสภาววุตฺยาทโยปิ ปริกปฺปนียา.

[๑๖๖]◈ อิทานิ สภาววุตฺติยา อุทาหรณํ อาห "**ยถา — ลีลาวิกนฺติ**จฺจาทิ. **ลีลาวิกนฺติสุภโค** วิลาสคมเนน สตฺตปทวีติหาเรน สุนฺทโร **ทิสาถิรวิโลกโน** ทสทิสาสุ อจลโอโลกโน **โพธิสตฺตงฺกุโร** มหาโพธิสตฺตงฺกุโร **อาสภึ วาจํ** "อคฺโคหมสฺมีติอาทินา อภีตวจนํ **ภาสํ** วทนฺโต **วิโรจิ** อโสภีติ. อิห โพธิสตฺต-สงฺขาตสฺส ทพฺพสฺส ลีลาวิกนฺติทิสาถิรวิโลกนวโจนิจฺฉารณสงฺขาตานํ อวตฺถานํ ปกาสิตตฺตา ทพฺพสภาววุตฺตีติ ญาตพฺพา. เอสาเยว ทพฺพคตคตฺยาทิวิจิตฺรสรูปํ อลงฺกรณโต อลงฺกาโร นาม. ทพฺพคตคตฺยาทโย ปน อลํกิริยมานตฺตา อลํ-กิริยา นาม. ชาติคุณกฺริยาสภาววุตฺติโยปิ เอวเมว ทฏฺฐพฺพา. ลีลาย ยุตฺตา วิกนฺตีติ จ, ตาย สุภโคติ จ, ทิสาสุ ถิรํ วิโลกนํ ยสฺเสติ จ, โพธิยา ปญฺญาย สตฺโตติ จ, โสเยว องฺกุโรติ จ, อุสภสฺส ภาโวติ จ วากฺยํ. อุสภสฺส ภาวสงฺขาตา อกมฺปนียา จิติ อาสภํ นาม. อกมฺปภาวโต เตน สมาปิ วาจา อุปจารโต อาสภี นาม โหติ.

๑๖๗. วุตฺติ วตฺถุสภาวสฺส ยา'ญฺญถา สา ปรา ภเว
ตสฺสา'นนฺตวิกปฺปตฺตา โหติ พีโชปทสฺสนํ.

[๑๖๗]◉ ทุติยมาห "**วุตฺติ**จฺจาทินา. **วตฺถุโน** ชาตฺยาทิรูปสฺส ปทตฺถสฺส **สภาโว** ยสฺสํ อวตฺถายํ ยาทิสํ รูปํ ตสฺส อญฺญถาภาเวน ตสฺส รูปสฺส ตเถตํ ทพฺพาปเนน **วุตฺติ** วจนํ. **ปรา ภเว** อญฺญา วงฺกวุตฺติ นาม สิยา. กึ สา สากลฺเลน วตฺตุํ สกฺกาติ อาห "**ตสฺสา**อิจฺจาทิ. **ตสฺสา** วงฺกวุตฺติยา **อนนฺตวิกปฺปตฺตา** อปริมิตเภทกตฺตา **พีชสฺส** การณตฺตา สกลพฺยตฺติพฺยาปิสามญฺญรูปสฺส ยโต ปเร วิจิตฺตาลงฺการา ปสวนฺติ, **อุปทสฺสนํ** กถนํ โหติ นิรวเสสาภิธานสฺส เกนาปฺยสกฺกุเณยฺยตฺตา.

[๑๖๗]◈ อิทานิ วงฺกวุตฺตึ ทสฺเสติ "**วุตฺติ**จฺจาทินา. **วตฺถุสภาวสฺส** ชาตฺยาทิปทตฺถสมฺพนฺธิโน ตาสุ ตาสุ อวตฺถาสุ โย สภาโว วิชฺชติ, ตสฺส สภาวสฺส **อญฺญถา** วิชฺชมานาการํ หิตฺวา วตฺตุปริกปฺปิเตน อติสยอุปมารูปกาทิอญฺญปกาเรน **ยา วุตฺติ** ยํ กถนํ อตฺถิ, สา **ปรา ภเว** สภาววุตฺติโต อญฺญา วงฺกวุตฺติ นาม สิยา. **ตสฺสา** วงฺกวุตฺติยา **อนนฺตวิกปฺปตฺตา** อปฺปมาณปกฺขตฺตา กถเนน ปริสมาเปตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา นยโต ตสฺส อนนฺตปกฺขสฺส ปริคฺคหณตฺถํ **พีโชปทสฺสนํ** การณมตฺตสฺส นิทสฺสนํ โหติ. วกฺขมานเภทโต เอกเมกมฺปิ อตฺตนา สทิสํ อนนฺตเภทปริคฺคหชานนตฺถํ ปโหตีติ อธิปฺปาโย. วตฺถูนํ สภาโวติ จ, อนนฺตา วิกปฺปา ยสฺส สภาวสฺเสติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ, พีชสฺส อุปทสฺสนนฺติ จ วิคฺคโห.

วงฺกวุตฺติอตฺถาลงฺการอุทฺเทสวณฺณนา

๑๖๘. ตตฺถา'ติสยอุปมา- รูปกาวุตฺติทีปกํ
อกฺเขโป'ตฺถนฺตรนฺยาโส พฺยติเรโก วิภาวนา.

๑๖๙. เหตุกฺกโม ปิยตรํ สมาสปริกปฺปนา
สมาหิตํ ปริยาย- วุตฺติพฺยาโชปวณฺณนํ.

๑๗๐. วิเสส รุฬฺหาหงฺการา สิเลโส ตุลฺยโยคิตา
นิทสฺสนํ มหนฺตตฺตํ วณฺจนา'ปฺปกตตฺถุติ.

๑๗๑. เอกาวลิ อญฺญมญฺญํ สหวุตฺติ วิโรธิตา
ปริวุตฺติพฺภโม ภาโว มิสฺส'มาสี รสี อิติ.

๑๗๒. เอเต เภทา สมุทฺทิฏฺฐา ภาโว ชีวิต'มุจฺจเต
วงฺกวุตฺตีสุ โปเสติ สิเลโส ตุ สิรึ ปรํ.

[๑๖๘-๗๒][◉] ยโถทฺเทสํ นิทฺทิสิตุกาโม อุทฺทิสติ "**ตตฺเถ**จฺจาทิ. **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ วงฺกวุตฺติยํ "เอเต เภทา สมุทฺทิฏฺฐาติ อิมินา สมฺพนฺโธ. **สมุทฺทิฏฺฐา**ติ สงฺเขปนเยน วุตฺตา. อติสโย อุปมา รูปกํ อาวุตฺติ ทีปกญฺจ, **สมาโส** สมาสวุตฺติ ปริกปฺปนา จ, วิเสโส รุฬฺหาหงฺกาโร จ, **ชีวิตมุจฺจเต**ติ ตทภาเว พนฺธสฺส ฉวสฺเสว เหยฺยตฺตา วุตฺตํ. สิเลโส ตุ **วงฺกวุตฺตีสุ** สภาววุตฺตึ หิตฺวา วตฺถุสภาวโต อญฺญถา ยถา ตถา ปริกปฺปนรูปาสุ อติสยาทีสุ วุตฺตีสุ **ปรํ สิรึ** กนฺตึ โปเสติ ตํ ปูเรติ อาวหตีติ.

[๑๖๘-๗๒][◈] เภทวนฺตานํ ปทตฺถานํ สภาวกถนํ อุทฺเทสกฺกเมน ปากฏํ โหตีติ วตฺตมาเนหิ อลงฺกาเรหิ อุทฺทิสนฺโต "**ตตฺถาติสย ฯเปฯ รสี**ติ คาถาจตุกฺก-มาห. ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ติสฺสํ วงฺกวุตฺติยํ **อิติ** เอวํ **เอเต** ปญฺจตึส **เภทา สมุทฺทิฏฺฐา** สงฺเขเปน วุตฺตาติ. เอเตสํ ปน ปทานํ อตฺโถ นิทฺเทเส อาวิภวิสฺสติ. อิมินา ภาโว จ สิเลโส จ อติปฺปสตฺโถติ ทีเปติ. **ภาโว** ภาวาลงฺกาโร **ชีวิตํ** พนฺธสฺส ปาณภูโตติ วุจฺจเต ภาวรหิตสฺส พนฺธสฺส ฉวสรีรสฺส วิย อนุปาเทยฺยตฺตา. **สิเลโส ตุ** สิเลสาลงฺกาโร ปน **วงฺกวุตฺตีสุ** อติสโยปมาทิวงฺกวุตฺตีสุ **ปร**มุกฺกํสภูตํ **สิรึ** โสภํ **โปเสติ** ปูเรติ.

นิทฺเทสวณฺณนา

๑๗๓. ปกาสิกา วิเสสสฺส สิยา'ติสยวุตฺติ ยา
โลกาติกฺกนฺตวิสยา โลกิยาติ จ สา ทฺวิธา.[๕]

[๑๗๓]◉ ตตฺถาติสยวุตฺตีนํ ตาว นิทฺทิสนฺโต อาห "**ปกาสิกา**อิจฺจาทิ. **วิเสสสฺส** วตฺถุคตสฺสาติมตฺตสฺส ปกาสิกายาติ อนฺวทิตฺวา สา อติสยวุตฺติ สิยาติ วิธียเต. อติสยสฺส วตฺถุโน อุกฺกํสสฺส ปฏิปาทิกา วุตฺติ **อติสยวุตฺติ**. สา จ ทุวิธาติ อาห "**โลก**อิจฺจาทิ. โลกํ โลกปฺปตีตึ อติกฺกนฺโต วิสโย โคจโร ยสฺสา สา **โลกาติกฺกนฺตวิสยา** จ โลเก ภวา โลกจิติมนติกฺกนฺตตฺตาติ **โลกิยา** จาติ อติสยวุตฺติ **ทฺวิธา** ทฺวิปฺปการา ภวติ.

[๑๗๓]◈ อิทานิ อุทฺเทสกฺกเมน อติสยวุตฺตึ ทสฺเสติ "**ปกาสิ**จฺจาทินา. **วิเสสสฺส** ชาตฺยาทิปทตฺถคตอธิกวิเสสสฺส **ยา** วุตฺติ ปกาสิกา, **สา** อติสยวุตฺติ นาม สิยา. สา อติสยวุตฺติ **โลกาติกฺกนฺตวิสยา** จ ชาตฺยาทิปทตฺถานํ ยถาสภาว-สงฺขาตโลกจิตฺยาติกฺกนฺตวิสยตฺตา โลกาติกฺกนฺตวิสยาติ จ **โลกิยา**ติ จ ยถาวุตฺต-โลกมนติกฺกมฺม ปวตฺตนโต โลกิยาติ เจวํ **ทฺวิธา** ทฺวิปฺปการา โหนฺติ. วทตีติ วุตฺติ, อติสยสฺส วุตฺตีติ จ, โลกํ อติกฺกนฺโต วิสโย เอติสฺสาติ จ, โลเก ภวาติ จ วิคฺคโห. "วิเสสสฺส ปกาสิกาติ ปสิทฺธคุณานุวาเทน สา อติสยวุตฺติ สิยาติ อปสิทฺธํ อติสยวุตฺติวิธานํ กโรติ ยถา "โย กุณฺฑลี, โส เทวทตฺโตติ. อนุวาทกอนุวาทนียเภโท อุปริเปฺยวเมว ทฏฺฐพฺโพ.

๑๗๔. โลกิยาติสยสฺเส'เต เภทา เย ชาติอาทโย
ปฏิปาทียเต ตฺว'ชฺช โลกาติกฺกนฺตโคจรา.

---

๕ กาพฺยา. ๒/๒๑๔

[๑๗๔]◉ อยํ ทฺวิปฺปการา อติสยวุตฺติ สภาววุตฺยาทีหิ ภินฺนาติ เจ ? อาห "**โลก**อิจฺจาทิ. **ชาติอาทโย** ยโต ปทตฺถสฺส วิจิตฺตํ สรูปํ วทตีติ วิจิตฺตสรูปปฏิปาทิกา สภาววุตฺติปิ อลงฺกาโร, อลงฺการิยํ ตุ วตฺถุมตฺตํ, ตโต สภาววุตฺยาทโย **เย เภทา** วิเสสา, **เอเต** โลกิยาติสยสฺส เภทา, ยถา สรีเร ยํ สหชํ สุนฺทรตฺตํ, ตสฺส โปสกาปิ มุตฺตาวลิปฺปภุติ อลงฺกาโรติ วุจฺจติ, เอวํ พนฺเธปฺยลงฺการิยวตฺถุนิมิตฺตํ ธมฺมตฺตํ ยาย อุกฺกํสียติ, สา อุกฺกํโสติ วุจฺจติ. สา จ วุตฺติ **อลงฺการ**สทฺเทน วุจฺจเต. สา ปน อติสยวุตฺติเยว. เตเนวาห "**โลกิยาติสยสฺเสเต, เภทา เย ชาติอาทโย**ติ. ยโต เอวํ, ตโต โลกาติกฺกนฺตวิสยา จ วิสุํ ทสฺสนียาติ อาห "**ปฏี**ติอาทิ. **ตุ**สทฺโท เภเท. **อชฺช ตุ** อิทานิ ปน โลกาติกฺกนฺตโคจรา ปฏิปาทียเตติ สมฺพนฺโธ.

[๑๗๔]◈ อิทานิ เอสา ทฺวิปฺปการาปิ อติสยวุตฺติ สภาววุตฺยาทีหิ อนญฺญาติ ทสฺเสตุํ "**โลกิเย**จฺจาทิมาห. **ชาติอาทโย** ชาติคุณาทิปทตฺถคตวิจิตฺตสรูปสฺส ปกาสนโต นิสฺสยโวหาเรน "ชาตฺยาทโยติ นิทฺทิฏฺฐา ชาติสภาววุตฺติคุณสภาววุตฺยาทโย **เย เภทา** วิเสสา, **เอเต โลกิยาติสยสฺส** โลกิยาติสยวุตฺติยาเยว **เภทา** อวยวา. ตตฺถ โลกิยาติสยวุตฺติ นาม ชาติสภาววุตฺติคุณสภาววุตฺยาทโยเยวาติ. เอสาเยว วิจิตฺรรูปปฏิปาทิกา อุกฺกํสาติ จ วุจฺจติ. เอวํ โลกิยาติสยวุตฺติยา "ลีลาวิกนฺติสุภโคติ อุทาหรณสฺส คมฺยมานตฺตา วกฺขมานํ ปฏิชานาติ "**ปฏิปาทียเต**จฺจาทินา. **อชฺช ตุ** อิทานิ ปน **โลกาติกฺกนฺตโคจรา** อติสยวุตฺติ **ปฏิปาทียเต** อุทาหรณโต นิปฺผาทียติ. โลเก ภโวติ จ, ตสฺส อติสโย อาธิกฺกมิติ จ วากฺยํ.

> **๑๗๕.** ปิวนฺติ เทหกนฺตี เย	เนตฺตญฺชลิปุเฏน เต
> นา'ลํ หนฺตุํ ชิเน'สํ ตฺวํ	ตณฺหํ ตณฺหาหโรปิ กึ.

[๑๗๕]◉ ตมุทาหรติ "**ปิวนฺติ**จฺจาทินา. ชิน เต **เทหกนฺตี** สรีรโสภาโย **เย** ชนา **เนตฺตญฺชลิปุเฏน** อตฺตโน นยนทฺวนฺทสงฺขาเตน อญฺชลิปุเฏน ปิวนฺติ,

เอสํ ชนานํ **ตณฺหํ** ปิปาสํ โลภเมว วา หรติ อนุปตติ[๖] **ตณฺหาหโรปิ** สมาโน ตฺวํ **หนฺตุํ** นิวตฺติตุํ **กึ นาลํ** กสฺมา อสมตฺโถสิ. ตณฺหาหรา นาม ตณฺหเมว นุทนฺติ. อตฺร หนนฺตามปิห สมฺปนฺุทติ โลกจิตึ อติกฺกมฺม เทหกนฺติยา พหุตฺตนธมฺโม วุตฺโต.

[๑๗๕]◈ อิทานิ ปฏิญฺญาตานุสาเรน ปฏิปาเทติ "**ปิวนฺติ**จฺจาทินา. โภ ชิน **เต** ตุยฺหํ **เทหกนฺตี** สรีรโสภาโย **เย** ชนา **เนตฺตญฺชลิปุเฏน** เนตฺตสงฺขาเตน หตฺถปุเฏน ปิวนฺติ, **เอสํ** สาธุชนานํ **ตณฺหํ** ปิปาสํ โลภเมว วา **ตณฺหา-หโรปิ** ตฺวํ สพฺเพสํ ตณฺหาวินาสโกปิ **หนฺตุํ** นิวาเรตุํ **กึ นาลํ** กสฺมา อสมตฺโถสีติ. เอตฺถ ปิวนํ นาม ปิปาสํ วิเนตีติ โลกสภาโว. ตณฺหํ หนฺตุํ นาลนฺติ โลกสภาวมติกฺกนฺตตฺโถ. กนฺตีนํ อธิกปิยตา อติสยธมฺโม, ตสฺส วุตฺติ ปน ตณฺหํ หนฺตุํ นาลนฺติ โลกาติกฺกนฺตอตฺถํ วิสยํ กตฺวา ปวตฺตา โหติ. สา ปน กเถตุมิจฺฉิตํ กนฺตีนํ อธิกปิยตํ ตณฺหาหนเน อสมตฺถํ วตฺวา ทีเปตีติ วงฺกวุตฺติ นาม. วุจฺจมานานํ อุปมารูปกาทีนมฺปิ วงฺกวุตฺติตา อิจฺฉิตตฺถสฺส ปการนฺตเรน ปกาสนโตเยว. ยถา นาม สรีรสหชํ ปีนตฺตาทิ-สุนฺทรตฺตํ อุทฺทีปนากาเรน ฐิตา กฏกอุณฺหีสหาราทโย อลงฺการา นาม ภวนฺติ, เอวํ พนฺธสรีรสงฺขาเต อลงฺกรณียวตฺถุมฺหิ วิชฺชมานอติปิยตาทิเมว อุทฺทีเปตฺวา อลงฺกุรุมานา "ตณฺหาหโรสิ ตฺวํ เอสํ กนฺตี ปิวนฺตานํ ตณฺหํ หนฺตุํ นาลมิติ วาจาภงฺคี อลงฺกาโร นาม. อลงฺการิยํ นาม อลงฺกาตพฺพ-กนฺติปิยตาย พหุตฺตนฺติ. อุตฺตริปิ อลงฺการอลงฺการิยวิภาโค จ อนุรูปโต โยชนกฺกโม จ เอวเมว ทฏฺฐพฺโพ. เทเห กนฺตีติ จ, อญฺชลีเยว ปุโฏติ จ, เนตฺตานิเยว อญฺชลิปุโฏติ จ, ตณฺหํ หรตีติ จ วิคฺคโห.

๑๗๖. อุปมาโนปเมยฺยานํ สธมฺมตฺตํ สิโย'ปมา
สทฺทตฺถคมฺมา วากฺยตฺถ- วิสยาติ จ สา ติธา.[๗]

---

๖ อปนยติ (?)

๗ กาพฺยา. ๒/๑๔

[๑๗๖]◉ อุปมํ นิทฺทิสติ “**อุปมาเน**จฺจาทินา. อุปมียเต อเนนาติ อุปมานํ, ปทุมาทิกวตฺถุ. ปทุมาทิโก ตุ สทฺโท อุปมานวาจโก. อุปมียตีติ อุปเมยฺยํ, มุขาทิกวตฺถุ. มุขาทิโก สทฺโท ตุ อุปเมยฺยวาจโก. เตสํ อุปมาโนปเมยฺยานํ ปทุมาทิมุขาทิวตฺถูนญฺจ. **สธมฺมตฺตนฺ**ติ สมาโน ธมฺโม กนฺติมนฺตตา ยสฺส โส สธมฺโม, ตสฺส ภาโว สธมฺมสทฺทสฺส ปวตฺตินิมิตฺตสมาเนน ธมฺเมน สห สมฺพนฺโธ **สธมฺมตฺตํ** อุปมาโนปเมยฺยปติฏฺฐิตา อุปมา สิยา อุปมียติ ยถา-วุตฺโต สมฺพนฺโธติ กตฺวา. สา ปนาลงฺการิยสฺส ธมฺมสฺสาติสยปฏิปาทนปฺ-ปการา. กติวิธา สาติ อาห “**สทฺท**อิจฺจาทิ. สทฺโท จ อตฺโถ จ, เตหิ คมฺมา ปตียมานา **สทฺทตฺถคมฺมา**. **วากฺยํ** ปทสมุทาโย. ตสฺส อตฺโถ วิสโย โคจโร ยสฺสา **วากฺยตฺถวิสยา**ติ จ สา อุปมา **ติวิธา** สทฺทคมฺมอตฺถคมฺม-วากฺยตฺถวิสยาติ ติธา โหติ.

[๑๗๖]◈ อิทานิ อุปมาลงฺการํ นิทฺทิสติ “**อุปมาโน**จฺจาทินา. อุปมาโนปเมยฺยานํ จนฺทนีลุปฺปลทลาภาทีนํ อานนนยนาทีนญฺจ ปทตฺถานํ **สธมฺมตฺตํ** กนฺติมนฺตตา-ปีนตาทิตุลฺยธมฺมสมฺพนฺโธ อุปมา นาม สิยา, **สา** อลงฺกรณียวตฺถุโน อาธิกฺกปฏิปาทนปฺปการา อุปมา **สทฺทตฺถคมฺมา** สทฺทคมฺมา จ อตฺถคมฺมา จ วากฺยตฺถวิสยา จ, **อิติ** เอวํ **ติธา** ติปฺปการา โหติ. เอตฺถ อุปมาโนปเมยฺย-ภูตานํ จนฺทานนาทิปทตฺถานํ สธมฺมสงฺขาโต อญฺญมญฺญตุลฺยกนฺติมนฺตตาปีนตาทิ-ธมฺมโยโค ปทตฺถานํ อุปมตฺถสฺส ปติฏฺฐิตตฺตา อุปฏฺฐานตาย อุปมา นาม โหติ. ตนฺนิสฺสยจนฺทาทโย ปน นิสฺสิตโวหาเรน อุปมา นาม โหติ. อุปมานภูต-จนฺทาทิอตฺถปฏิปาทโก **จนฺทิมา**ทิสทฺโทปิ ตทตฺเถน อุปมา นาม โหติ. อุปเมยฺยุปเมยฺยนิสฺสยตปฺปฏิปาทกานมฺปิ อุปเมยฺยภาโว เอวเมว ทฏฺฐพฺโพ. อุปมียเต อเนนาติ อุปมานนฺติ กตฺวา จนฺทาทิ อุปมานํ วุจฺจติ. อุปมียตีติ อุปเมยฺยํ อานนาทิ, อุปมานญฺจ อุปเมยฺยญฺจาติ จ, สมาโน จ โส ธมฺโม เจติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ, สทฺโท จ อตฺโถ จาติ จ, เตหิ คมฺมาติ จ, วากฺยสฺส อตฺโถติ จ, โส วิสโย ยสฺสา อุปมายาติ จ วากฺยํ.

๑๗๗. สมาสปจฺจเยวาที สทฺทา เตสํ วสา ติธา
สทฺทคมฺมา สมาเสน มุนินฺโท จนฺทิมานโน.

[๑๗๗]◉ ตตฺถ สทฺทคมฺมาปิ ติธา สิยาติ ทสฺเสตุมาห "สมาสอิจฺจาทิ. สมาโส จ ปจฺจโย จ อิวาทิ จ, เต สทฺทา นาม, สทฺทสทฺเทน สมาสาทโย วตฺตุมธิปฺเปตาติ อตฺโถ. เตสํ สมาสาทีนํ วสา สทฺทคมฺมา ติธา โหติ สมาสสทฺทคมฺมา ปจฺจยสทฺทคมฺมา อิวาทิสทฺทคมฺมาติ, สมาเสน สมาส-สทฺเทน คมฺมา อุปมา วุจฺจตีติ เสโส. อุทาหรติ "มุนินฺโท จนฺทิมานโนติ. จนฺทิมา วิย รุจิรมานนํ มุขํ ยสฺส โส จนฺทิมานโน. เอตฺถ จ จนฺทิมา อุปมานํ, อานนํ อุปเมยฺยํ, รุจิรตฺตํ ธมฺโม, จนฺทิมานนานํ สมานธมฺม-สมฺพนฺธิโชตโก วิยสทฺโท. เตสุ สาธารณธมฺมวาจกสฺส วิยสทฺทสฺส โจปมา-โชตกสฺสาปฺปโยโค สมาเสเนว วุตฺตตฺตา. เอตฺถ ปน วิยสทฺโท จนฺทิมาสทฺเทน อุปมานวาจเกน สมฺพนฺธมุปคโต จนฺทคตเมว สทิสตฺตํ วทติ. มุขคตํ ปน สามตฺถิยา ปตียเต. เอวมีทิสํ ทฏฺฐพฺพํ.

[๑๗๗]◈ เตสุ ยถาวุตฺเตสุ สทฺทคมฺมสฺส ติวิธตฺตํ ทสฺเสตุํ อาห "**สมาเส**จฺจาทิ. **สมาสปจฺจเยวาที** สมาโส อายาทิปจฺจยา อิวาทโย จ สทฺทา นาม, เตสํ สมาสาทีนํ **วสา** เภเทน **สทฺทคมฺมา ติธา** สมาสสทฺทคมฺมา ปจฺจยสทฺทคมฺมา อิวาทิสทฺทคมฺมาติ ติวิธา โหติ. **สมาเสน** สมาสสทฺเทน คมฺโมปมา วุจฺจติ "**มุนินฺโท จนฺทิมานโน**ติ. **มุนินฺโท** สมฺมาสมฺพุทฺโธ **จนฺทิมานโน** จนฺทสมาน-มโนหรมุขมณฺฑเลน ยุตฺโต โหติ, สมาโส จ ปจฺจโย จ อิวอิติ อิทํ อาทิ เยสํ วาทีนนฺติ จ, สทฺเทน คมฺมาติ จ, มุนีนํ อินฺโทติ จ, จนฺทิมา วิย รุจิรํ อานนํ มุขํ ยสฺเสติ จ วิคฺคโห. เอตฺถ "จนฺทิมาติ อุปมานํ, "อานนนฺติ อุปเมยฺยํ, รุจิรตฺตํ อุปมาโนปเมยฺยานํ สาธารณธมฺโม, "วิยาติ สทฺโท จนฺทานนานํ ทฺวินฺนํ อานนคตรุจิรตฺตํ จนฺเท จ, จนฺทคต-รุจิรตฺตํ อานเน จ อตฺถีติ สมานธมฺมสมฺพนฺธํ โชเตติ. อิห สาธารณธมฺม-วาจกสฺส **รุจิร**สทฺทสฺส, ตุลฺยธมฺมสงฺขาโตปมาโชตกสฺส **วิย**สทฺทสฺส จ อปฺปโยโค

เตสํ อตฺถานํ สมาเสน วุตฺตตฺตา. เอตฺถ อุปมานวาจเกน **จนฺทิมา**สทฺเทน ยุตฺโต **วิย**สทฺโท จนฺทคตสทิสตฺตํ โชเตติ. มุขคตสทิสตฺตํ ปน สามตฺถิยา ปตียเต. ตถา หิ มุขํ จนฺทสมานมาคจฺฉนฺตํ จนฺทสฺส มุขสทิสตฺตํ วินา น ภวตีติ อญฺญถานุปปตฺติ สามตฺถิยนฺติ.

๑๗๘. อายาที ปจฺจยา เตหิ　　วทนํ ปงฺกชายเต
มุนินฺทนยนทฺวนฺทํ　　นีลุปฺปลทลียติ.

[๑๗๘]◉ อิทานิ ปจฺจยสทฺทคมฺมํ ทสฺเสติ “**อายาทิ**จฺจาทินา. **อายาที**ติ อายอียก-ปจฺจยาทโย **ปจฺจยา** ปจฺจยสทฺทา นาม, **เตหิ** ปจฺจยสทฺเทหิ คมฺมา อุปมา วุจฺจติ. อุทาหรติ “**วทน**มิจฺจาทิ. ปงฺกชมิว รุจิรมาจรติ **ปงฺกชายเต**. เอตฺถาปิ ปงฺกชมุปมานํ, อาจรณกฺริยาย กตฺตุภูตํ อานนมุปเมยฺยํ, รุจิรตฺตํ สธมฺโม, ปงฺกชานนานํ สมานธมฺมสมฺพนฺธโชตโก อิวสทฺโท. ตตฺถ **รุจิรอิว-**สทฺทานํ ปุพฺเพ วิยาปฺปโยโค ปจฺจเยน วุตฺตตฺตาติ สพฺพตฺถ วิญฺเญยฺยํ. เอวมุปริปิ.

[๑๗๘]◈ อิทานิ ปจฺจยสทฺทคมฺโมปมํ นิทสฺเสติ “**อายาทิ**จฺจาทินา. **อายาที** “อาย อีย กอิติอาทโย **ปจฺจยา** ปจฺจยสทฺทา นาม, **เตหิ** ปจฺจยสทฺเทหิ คมฺโมปมา วุจฺจติ “**วทนํ ฯเปฯ ทลียตี**ติ. **วทนํ** มุขํ **ปงฺกชายเต** ปทุมมิว รุจิรํ อาจรติ. **มุนินฺทนยนทฺวนฺทํ** สพฺพญฺญุโน เนตฺตยุคฬํ **นีลุปฺปลทลียติ** นีลุปฺปลปตฺตมิว รุจิรมาจรติ. อาโย อาทิ เยสํ อียาทีนนฺติ จ, ปงฺกชมิว รุจิรมาจรติ ปวตฺตตีติ จ, มุนินฺทสฺส นยนทฺวนฺทมิติ จ, นีลุปฺปลสฺส ทลมิติ จ, ตมิว รุจิรมาจรตีติ จ วากฺยํ. เอตฺถ “ปงฺกชมิติ จ “นีลุปฺปลมิติ จ อุปมานํ, อาจรณกฺริยาย กตฺตุภูตํ วทนํ นยนทฺวนฺทญฺจ อุปเมยฺยํ, รุจิรตฺตํ อุปมาโนปเมยฺยานํ สธมฺโม, อุปมาโนปเมยฺยานํ สมานธมฺมโชตโก **อิว**สทฺโท. เตสํ อตฺถานํ ปจฺจเยน วุตฺตตฺตา เตสมปฺปโยโค. เอวรูเปสุ อญฺเญสุปิ เอวเมว เวทิตพฺโพ.

๑๗๙. อิวาที อิว วา ตุลฺย- สมาน นิภ สนฺนิภา
ยถา สงฺกาส ตุลิตปฺ- ปกาส ปติรูปกา.[๘]

๑๘๐. สรี สริกฺข สํวาที วิโรธี สทิสา วิย
ปฏิปกฺข ปจฺจนีก- สปกฺโข'ปมิโต'ปมา.[๙]

๑๘๑. ปฏิพิมฺพ ปฏิจฺฉนฺท- สรูป สม สมฺมิตา
สวณฺณา'ภา ปฏินิธิ สธมฺมาทิ สลกฺขณา.[๑๐]

๑๘๒. ชยตฺย'กฺโกสติ หสติ ปฏิคชฺชติ ทูภติ
อุสูยตฺย'วชานาติ นินฺทติ'สฺสติ รุนฺธติ.[๑๑]

๑๘๓. ตสฺส โจเรติ โสภคฺคํ ตสฺส กนฺตึ วิลุมฺปติ
เตน สทฺธึ วิวทติ ตุลฺยํ เตนาธิโรหติ.[๑๒]

๑๘๔. กจฺฉํ วิคาหเต ตสฺส ตมเนฺวตฺย'นฺพนฺธติ
ตํสีลํ ตํ นิเสเธติ ตสฺส จานุกโรติ'เม.[๑๓]

[๑๗๙-๘๔]◉ **อิวาที** อิวาทโย นาม อิเมติ สมฺพนฺโธ. อิโว จ วา จ ตุลฺโย จ สมาโน จ นิโภ จ สนฺนิโภ จาติ ทฺวนฺเท **อิว ฯเปฯ สนฺนิภา**. สทฺทมเปกฺขิย ปุลฺลิงฺคตา. เอวมุปริปิ ยถาโยคํ. "สธมฺมาทีติ อาทิสทฺเทน สาธารณสจฺฉายาทีนํ ปริคฺคโห. ชยติจฺจาทีสุ กมฺมํ.

[๑๗๙-๘๔]◈ อิวาทิสทฺทคมฺโมปมาธิกาเร ปฐมํ ตาว "อิวาทโย นาม เอเตติ ทสฺเสติ "**อิวาทิ**จฺจาทินา. **อิวาที**ติ ปทสฺส ฉฏฺฐมคาถาย **อิเม**ติ อิมินา

---

๘ กาพฺยา. ๒/๕๗
๙ กาพฺยา. ๒/๕๘
๑๐ กาพฺยา. ๒/๕๙
๑๑ กาพฺยา. ๒/๖๒
๑๒ กาพฺยา. ๒/๖๓
๑๓ กาพฺยา. ๒/๖๔-๖๕

สมฺพนฺโธ. **ตสฺส จา**ติ จสทฺทํ ยุชฺชนฏฺฐาเน โยเชตฺวา **สนฺนิภา** จาติอาทโย โยเชตพฺพา. “สธมฺมาทีติ อาทิสทฺเทน สาธารณสจฺฉายาทโย คหิตา. นินฺทติ อิสฺสตีติ ปทจฺเฉโท. **อิเม** เทฺวปญฺญาส อิวาทโย นาม. “ชยติ อกฺโกสติ หสติอิจฺจาทิกํ ตํตํกฺริยาปทสงฺขาตอนุการิยานํ อนุกรณนฺติ กตฺวา ทฺวนฺโทเยว. “สนฺธิสมาสา อทฺธสฺสาติ[๑๔] วุตฺตตฺตา สนฺธิสมาสานํ คาถทฺธสฺส วินา อุภยทฺธ-มชฺเฌ อลพฺภนโต **ทูภ**ติปทโต ปุพฺเพเยว สมาโส กาตพฺโพ. โน เจ, อสมาโสติ คเหตพฺโพ. **ตสฺส โจเรติ โสภคฺค**มิจฺจาทิกมฺปิ วากฺยานุกรณนฺติ กตฺวา ตตฺถ สมาโส, วากฺเย เกวลปทานีติ วา คเหตพฺโพ. อิเมสํ สพฺเพสมฺปิ **อิว-**สทฺทปริยายตฺตา สทิสตฺถาติ สพฺพตฺถ ภาวตฺโถ. อวยวตฺโถ ปน ปากโฏเยว.

๑๘๕. อุปมาโนปเมยฺยานํ　　สธมฺมตฺตํ วิภาวิหิ
อิเมหิ อุปมาเภทา　　เกจิ นิยฺยนฺติ สมฺปติ.

[๑๘๕]◉ อิวาทีนํ วินิโยควิสยํ ทสฺเสตฺวา อุปมาเภทํ ทสฺเสตุํ ปฏิชานาติ “**อุปมาน**อิจฺจาทิ. **เกจี**ติ อิมินา อปริยนฺตตฺตเมสํ[๑๕] ทสฺเสติ. ตถา จ วกฺขติ “ปริยนฺโต วิกปฺปานนฺติอาทิ. **นิยฺยนฺติ** อุทาหรียนฺติ.

[๑๘๕]◈ อิทานิ อิวาทิสทฺทคมฺโมปมํ ทสฺเสตุํ ปฏิชานาติ “**อุปมาโน**จฺจาทินา. อุปมาโนปเมยฺยานํ **สธมฺมตฺตํ** สมานธมฺมสมฺพนฺโธ. **วิภาวิหิ** ปกาสเกหิ. **อิเมหิ** อิวาทีหิ สทฺเทหิ ชานิตพฺพา เกจิ อุปมาเภทา อปริยนฺตตฺตา **สมฺปติ** ทานิ ลทฺธาวสเร **นิยฺยนฺติ** อุทาหรณมตฺเตน ปฏิปาทียนฺติ.

๑๘๖. วิกาสิปทุมํ’วา’ติ-　　สุนฺทรํ สุคตานนํ
อิติ ธมฺโมปมา นาม　　ตุลฺยธมฺมนิทสฺสนา.[๑๖]

---

๑๔ สนฺธิสมาโส ตทฺทฺธสฺสาติ (ก.)　　๑๕ อปริยนฺตปเภทํ (ก.)
๑๖ กาพฺยา. ๒/๑๕

[๑๘๖]◉ “**วิกาสิ**จฺจาทิ. **สุคตานนํ** มุนินฺทสฺส วทนํ **อติสุนฺทรํ** อจฺจนฺต-รมณียํ. กิมิว ? **วิกาสิปทุมํว** ปพุชฺฌมานปทุมํ วิย. **อิติ** อยเมวํวิธา ธมฺโมปมา นาม โหติ. กสฺมา ? อานนปทุมานํ สมานสฺส ธมฺมสฺส คุณสฺส สุนฺทรสฺส ลกฺขณสฺส นิทสฺสนา สุนฺทรตฺตนฺติ ปฏิปาทนโต.

[๑๘๖]◈ อุทาหรณมาห “**วิกาสิ**จฺจาทินา. **สุคตานนํ** ภควโต มุขํ **วิกาสิ-ปทุมํว** พุชฺฌมานปงฺกชมิว อติสุนฺทรํ โหติ. **อิติ** อีทิสา อุปมา **ตุลฺย-ธมฺมนิทสฺสนา** อติสุนฺทรมิติ สมานคุณทสฺสเนน **ธมฺโมปมา** นาม โหติ. ปทุมานนานํ สาธารณคุณสฺส ปกาสนโต อติสุนฺทรมิติ ตุลฺยธมฺโม นาม โหติ. เอตฺถ ปทุมคตตุลฺยธมฺมสมฺพนฺธสงฺขาตาย อุปมาย **อิว**สทฺเทน โชติย-มานตฺเตปิ อติสุนฺทรนฺติ วุตฺตตฺตา ยถาวุตฺโตปมาย ธมฺเมน ยุตฺตตฺตา ธมฺโมปมา นาม โหตีติ อธิปฺปาโย.

๑๘๗. ธมฺมหีนา มุข'มฺโภช-	สทิสํ มุนิโน อิติ
วิปรีโตปมา ตุลฺย-	มานเนน'มฺพุชํ ตว.[๑๗]

[๑๘๗]◉ “**ธมฺม**อิจฺจาทิ. **มุนิโน** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส มุขํ **อมฺโภเชน** ปทุเมน **สทิสํ** สมานํ. **อิติ** อยํ ธมฺมหีโนปมา นาม สุนฺทรสงฺขาตสฺส คุณสฺส อนิทฺทิฏฺฐตฺตา. สา ตุ อตฺถวสา คมฺยเต. กถมญฺญถา ยุชฺชตีติ ? เอตฺถ ปน **สทิส**สทฺโท อุปเมยฺยสฺส มุขสฺส วิเสสนนฺติ มุขคตเมว สทิสตฺตํ วทติ. อมฺโภชคตํ ตุ สามตฺถิยา คมฺยเต. เอวมีทิสํ เญยฺยํ. “**วิปรีเต**จฺจาทิ. มุนีติ คมฺยเต สุตฺตตฺตา. โภ มุนิ ตว **อานเนน** มุเขน อมฺพุชํ ตุลฺยนฺติ อยํ วิปรีโตปมา. ธมฺมหีนตฺเตปิ ปสิทฺธิวิปริยาเยนาภิหิตตฺตา ตนฺนาเมเนว วุตฺตา. เอวมุปริปิ.

---

๑๗ กาพฺยา. ๒/๑๗

[๑๘๗]◈ “ธมฺมหีเนจฺจาทิ. “มุขมฺโภชสทิสํ มุนิโนตฺยยํ อุปมา. **ธมฺมหีนา** ตุลฺยธมฺมปกาสกสุนฺทราทิสทฺทหีนตฺตา ธมฺมหีนา นาม. วาจกาภาเว ตุลฺยธมฺโม กถํ ปตียตีติ เจ ? มุนิโน **มุขํ** วทนํ **อมฺโภชสทิสํ** ปทุมสทิสมิติ. เอตฺถ มุขสฺส อมฺโภชสมานตฺตํ มุขมฺโภชานํ สาธารณธมฺเม อสติ กถํ ภวตีติ ? อญฺญถานุปปตฺติลกฺขณสามตฺถิยาติ. **อิว**ปริยาโย **สทิส**สทฺโท มุขสฺส วิเสสนํ ยสฺมา โหติ, ตสฺมา มุขคตสทิสตฺตํ วทติ. อมฺโภชคตสทิสตฺตํ ปน สามตฺถิยา เอว วิญฺญายเต. เห มุนิ **ตว** ตุยฺหํ อานเนน อมฺโภชํ **ตุลฺยํ** สมานนฺติ อยํ วิปรีโตปมา. “อมฺพุเชน อานนํ ตุลฺยนฺติ โลกปฺปสิทฺธิยา วิปริยาเยน “อานเนน อมฺพุชํ ตุลฺยนฺติ วุตฺตตฺตา ธมฺมหีนตฺเต สติปิ วิปรีโตปมา นาม โหติ. “สุตานุมิเตสุ สุตสมฺพนฺโธ พลวาติ[๑๘] วุตฺตตฺตา เอตฺถ “มุนีติ อวิชฺชมาเนปิ ปุพฺพทฺเธ “มุนิโนติ สุตตฺตา ลพฺภมาโน “ตวาติ **ตุมฺห**สทฺทสนฺนิธาเนน อามนฺตนตฺโถ วิญฺญายติ. เอตฺถ **อิว**ปริยาโย **ตุลฺย**สทฺโท อมฺพุชวิเสสนภูโต อมฺพุชคตสทิสตฺตํ วทติ. อานนคตสทิสตฺตญฺจ อมฺพุชานนานํ สาธารณธมฺโม จ สามตฺถิยา ญายติจฺจาทิกํ วุตฺตนเยน ญาตพฺพํ. อุปริปิ ปากฏฺฐานํ ยถารหํ โยเชตพฺพํ.

> **๑๘๘.** ตวานน'มิว'มฺโภชํ อมฺโภช'มิว เต มุขํ
> อญฺญมญฺโญปมา สา'ยํ อญฺญมญฺโญปมานโต.[๑๙]

[๑๘๘]◉ “ตวอิจฺจาทิ. **อญฺญมญฺโญปมานโต**ติ อญฺญมญฺญสฺส มุขสฺส อมฺโภชสฺส จ อญฺญมญฺเญน ตํทฺวเยน อุปมานโต.

[๑๘๘]◈ “ตวานนิจฺจาทิ. “อมฺโภชํ ตวานนมิว, เต มุขํ อมฺโภชมิวาติ อยมุปมา. **อญฺญมญฺโญปมานโต** อญฺญมญฺญสฺส อุปมานตฺตา อญฺญมญฺโญปมา นาม โหติ. อญฺญมญฺญสฺส อุปมาติ จ, อญฺญมญฺญสฺส อุปมานนฺติ จ

---

๑๘ ปริภาเสนฺทุเสขร ๑๑๒

๑๙ กาพฺยา. ๒/๑๘

วิคฺคโห. วิคฺคหทฺวเยปิ ปุพฺพวิภตฺติโลโป. สพฺพาทีนํ พฺยติหารลกฺขเณน อุตฺตรวิภตฺติโลโป. สมาสลกฺขเณน อญฺญตฺถสฺส อเปกฺขาสิทฺธตฺตา มุขาเปกฺขาย อญฺญํ อมฺโภชญฺจ, อมฺโภชาเปกฺขาย อญฺญํ มุขญฺจ กเมน อุปเมยฺยา นาม. อมฺโภชาเปกฺขาย อญฺญํ มุขญฺจ, มุขาเปกฺขาย อญฺญํ อมฺโภชญฺจ อุปมานํ นาม.

๑๘๙. ยทิ กิญฺจิ ภเว'มฺโภชํ โลจนพฺภมุวิพฺภมํ
ธาเรตุํ มุขโสภํ ตํ ตเว'ติ อพฺภุโตปมา.[๒๐]

[๑๘๙]◉ "**ยทิ**จฺจาทิ. โลจนานิ จ ภมุโย จ, ตาสํ วิพฺภโม ยสฺมึ ตํ, ตาทิสมมฺโภชํ **กิญฺจิ** กิมปิ ยทิ ภเว. **ต**มีทิสมมฺโภชํ ตว **มุขโสภํ** วทนกนฺตึ ธาเรตุํ นิสิชฺฌเต. กึ นฺวจฺฉริยมีทิสนฺติ อพฺภุตตฺถวิภาวเนน วทนมมฺพุเชโนปมียตีติ อยมพฺภุโตปมา ญาตพฺพาติ.

[๑๘๙]◈ "**ยทิ**จฺจาทิ. **โลจนพฺภมุวิพฺภมํ** โลจนภมูนํ ลีลาวนฺตํ **กิญฺจิ อมฺโภชํ** กิญฺจิ อจฺฉริยํ ปทุมํ **ยทิ ภเว** เจ สิยา, **ต**มมฺโภชํ ตว **มุขโสภํ** วทนกนฺตึ ธาเรตุํ สมตฺโถ โหติ. **อิติ** อีทิสี อุปมา **อพฺภุโตปมา** อพฺภุต-ธมฺมปกาสกตฺตา อพฺภุโตปมา นาม. เอตฺถ อวิชฺชมาโนปิ วิชฺชมานตฺเตน ปริกปฺปิโต ปทุมคโต โลจนพฺภมุวิพฺภมสมฺพนฺโธ อมฺโภชวิเสสเนน "โลจนพฺภมุ-วิพฺภมนฺติ อิมินา โชติโต. ตสฺมา อมฺโภชํ โลจนพฺภมุวิพฺภมสมฺพนฺธสงฺขาต-อุปมาย โชตกตฺตา นิสฺสิตโวหาเรน อุปมา. มุขํ อุปเมยฺยนฺติ มุขคโต โลจนพฺภมุวิพฺภมสมฺพนฺโธ ยทิ มุเข น ภเวยฺย, ตาทิสํ มุขโสภํ ธาเรตุํ กถํ สมตฺโถติ สามตฺถิยา ญายติ. โลจนพฺภมุวิพฺภมสงฺขาตสาธารณธมฺโม ปน "โลจนานิ จ ภมุโย เจติ จ, ตาสํ วิพฺภโม ยสฺมินฺติ จ วิคฺคเห นิปฺผนฺเนน ภินฺนาธิกรณอญฺญปทตฺถสมาเสน คุณีภูตสฺสปิ คหิตตฺตา วิญฺญายติ[๒๑].

---

๒๐ กาพฺยา. ๒/๒๔

๒๑ คหณสฺส วิญฺญายมานตฺตา (ก.)

๑๙๐. สุคนฺธิ โสภสมฺพนฺธิ สิสิรํสุวิโรธิ จ
มุขํ ตว'มฺพุชํเว'ติ สา สิเลโสปมา มตา.[๒๒]

[๑๙๐]◉ "**สุคนฺธิ**จฺจาทิ. ตว มุขํ อมฺโภชมิว **สิสิรํสุโน** จนฺทสฺส **วิโรธิ** ปจฺจนีกํ, มุขํ ตํสมานกนฺติตฺตา อมฺพุชญฺจ ตทุทเย สงฺโกจภชนโต. **โสภ-สมฺพนฺธิ** กนฺติยุตฺตํ มุขมมฺพุชญฺจ. สุคนฺโธ อสฺส อตฺถีติ **สุคนฺธิ** จ ทฺวยมปีติ เอวํ สิเลสปริคฺคเหน มุขมฺพุชานํ อุปมาโยคโต **สา** ยถาวุตฺตา สิเลโสปมา มตา.

[๑๙๐]◈ "**สุคนฺธิ**จฺจาทิ. ตว มุขํ อมฺโภชมิว **สิสิรํสุวิโรธิ** จนฺทสฺส วิรุทฺธํ โหติ ตุลฺยตฺตา. ปทุมํ ปน จนฺโททเยน อตฺตโน สงฺโกจนตฺตา ตสฺส วิรุทฺธํ โหติ. **โสภสมฺพนฺธิ** จ อนญฺญสาธารณมุขคตกนฺติสมฺพนฺธยุตฺตญฺจ โหติ. ปทุมํ ปน ปทุมคตกนฺติสมฺพนฺธินา ยุตฺตํ โหติ. **สุคนฺธิ** จ จตุชฺชาติสุคนฺธ-วหนโต[๒๓] **สุคนฺธิ** จ โหติ. อมฺพุชํ ปน ปทุมสุคนฺเธเนว ยุตฺตํ โหติ. **อิติ** อีทิสี อุปมา **สิเลโสปมา** เอกปทาภิหิตอุภยตฺถลกฺขเณน สิเลสวเสน วุตฺตตฺตา สิเลโสปมา นาม โหติ. สิสิรา สีตลา อํสุ กนฺติ อสฺเสติ จ, ตสฺส วิรุชฺฌติ สีเลเนติ จ, ปจฺจยสามตฺถิยวเสน ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ อตฺถานํ ลพฺภนโต สิลิสฺสติ อปโรปิ อตฺโถ เอตฺถ อลงฺกาเรติ จ, สิเลสวเสน วุตฺตา อุปมาติ จ วิคฺคโห. เอตฺถ สุคนฺโธ จ โสภสมฺพนฺโธ จ สิสิรํสุวิโรธิตฺตญฺเจติ อิเม อุปมาโนปเมยฺยานมมฺพุชมุขานํ ตุลฺยธมฺโม. เตสุ อมฺพุชคตตุลฺยธมฺมสมฺพนฺโธ สธมฺมตฺตา อุปมา นาม โหติ. สา อมฺพุชสมฺพนฺธินา อิวสทฺเทน โชติตา. มุขคตตุลฺยธมฺโม ปน อสฺสตฺถิตสฺสีลตฺเถ กตปจฺจเย สติปิ สามตฺถิยาเยว คมฺยเต.

---

๒๒ กาพฺยา. ๒/๒๘

๒๓ วมนโต (ก.)

๑๙๑. สรูปสทฺทวาจฺจตฺตา สา สนฺตาโนปมา ยถา
พาลา'วุ'ยฺยานมาลา'ยํ สาลกานนโสภินี.[๒๔]

[๑๙๑]◉ "**สรูป**อิจฺจาทิ. อยมุยฺยานมาลา **พาลาว** อิตฺถี วิย. กถํ ? **สาลกานน-โสภินี** พาลา ตาว สหาลเกน เกสสนฺนิเวสวิเสเสน วตฺตเต สาลกมานนํ เตน โสภเต. **สาลกานนโสภินี** อุยฺยานมาลาปิ สาลานํ รุกฺขวิเสสานํ กานเนน คหเนน โสภเต, เอวรูปา **สา** ตาทิสี สนฺตาโนปมา อาขฺยายเต. กสฺมา ? สิเลโสปมตฺตสภาเวปิ **สรูเปน** สทิเสน **สทฺเทน** "สาลกานนโสภินีเตฺววํวิเธน สทฺทสนฺตาเนน วิเสสภูเตน **วาจฺจตฺตา** ปกาสิยตฺตา ตสฺสา อิติ คมฺยเต. **ยเถ**ติ นิทสฺสเน.

[๑๙๑]◈ "**สรูเป**จฺจาทิ. **สรูปสทฺทวาจฺจตฺตา** ตุลฺยสุติยา อจฺฉินฺนสมฺพนฺธวจน-มาลาย วุจฺจมานตฺตา **สา** อุปมา สนฺตาโนปมา นาม โหติ. สิเลสตฺเต สติปิ กตสมาเสหิ ปทสนฺตาเนหิ วุจฺจมานตฺตา สนฺตาโนปมา นาม โหตีติ อธิปฺปาโย. "**ยเถ**ติ อุทาหรติ. **อยํ อุยฺยานมาลา** เอสา อุยฺยานปนฺติ **สาลกานน-โสภินี** อลกสงฺขาตเกสสนฺนิเวสสหิเตน มุเขน โสภมานา **พาลาว** องฺคนา อิว **สาลกานนโสภินี** สาลวเนหิ โสภมานา โหติ. อุปมาโนปเมยฺยานํ สมานํ รูปํ เยสนฺติ จ, สรูปา จ เต สทฺทา เจติ จ, เตหิ วาจฺจา อุปมาติ จ, ตสฺสา ภาโวติ จ, สนฺตาเนน ยุตฺตา อุปมาติ จ, อุยฺยานานํ มาลาติ จ, สห อลเกน วตฺตมานนฺติ จ, ตญฺจ ตํ อานนญฺจาติ จ, เตน โสภติ สีเลนาติ จ, สาลานํ กานนนฺติ จ, เตน โสภติ สีเลนาติ จ วากฺยํ.

๑๙๒. ขยี จนฺโท พหุรชํ ปทุมํ เตหิ เต มุขํ
สมานมฺปิ สมุกฺกํสี- ตฺย'ยํ นินฺโทปมา มตา.[๒๕]

[๑๙๒]◉ "**ขยี**อิจฺจาทิ. จนฺโท ขยี ขโย อจฺจโย ยสฺเสติ, ปทุมํ **พหุรชํ**

---

๒๔ กาพฺยา. ๒/๒๙ ๒๕ กาพฺยา. ๒/๓๐

พหูนิ รชานิ ปราคาวยวา ยสฺมินฺติ, **เตหิ** เอวํภูเตหิ จนฺทปทุเมหิ กนฺติ-อาทินา **สมานมฺปิ** สทิสมฺปิ สนฺตํ ตว มุขํ **สมุกฺกํสิ** ปรมุกฺกํสวนฺตํ **ขย**สทฺทสฺส จ รชสฺส จ โทเสปิ วตฺตนโต, สทฺทจฺฉเลน ขยสฺส โทส-รูปสฺส พหุรชตฺตสฺส จ ตฺถาภาวโตติ. **อิติ** เอวรูปา อยํ นินฺโทปมา มตา นินฺทิเตน จนฺทาทินา ขยสฺโสปมิตตฺตา.

[๑๙๒]◈ "**ขยิ**จฺจาทิ. **จนฺโท ขยี** ปาฏิปทโต ปฏฺฐาย ทิเน ทิเน เอกเมกาย กลาย สูริยสฺส อาสนฺนเหตุ ขียนสภาวยุตฺโต โหติ. **ปทุมํ พหุรชํ** พหุ-เรณุสมนฺนาคตํ โหติ. **เตหิ** จนฺทปทุเมหิ **สมานมฺปิ** กนฺติสุคนฺธาทีหิ สทิสมฺปิ **เต มุขํ** ตวานนํ **สมุกฺกํสิ ขยรช**สทฺเทหิ โทสสฺสาปิ วาจฺจตฺตา สทฺทจฺฉเลหิ คมฺยมานสฺส ตาทิสสฺส โทสสฺส มุเข อวิชฺชมานตฺตา อธิกุกฺกํสคุณวนฺตํ โหติ. **อิติ** อีทิสี **อยํ** อุปมา นินฺโทปมา นินฺทิตานํ จนฺทปทุมานํ มุขสฺส อุปมิตาติ นินฺโทปมา นาม โหติ. มุขวิเสสเนน อิวสทฺทปริยาเยน **สมาน-**สทฺเทน มุขคตสธมฺโม โชติโต โหติ. อุปมาสงฺขาตจนฺทปทุมคตสธมฺโมปิ ทฺวีสุ ตุลฺยธมฺโมปิ สามตฺถิยา คมฺยเต. **อปิ**สทฺโท เจตฺถ วตฺตพฺพนฺตรสมุจฺจเย. สมุกฺกํโสติ วตฺตพฺพนฺตโร.

๑๙๓. อสมตฺโถ มุเขนิ'นฺทุ ชิน เต ปฏิคชฺชิตุํ
ชโฬ กลงฺกี'ติ อยํ ปฏิเสโธปมา สิยา.[๒๖]

[๑๙๓]◉ "**อสมตฺโถ**อิจฺจาทิ. ชิน เต มุเขน **ชโฬ** สีโต อกุสโล จ กลงฺโก มิคลญฺฉนลกฺขโณ โทโส อสฺส อตฺถีติ **กลงฺกี**. สทฺทจฺฉเลน โทสกถนํ. ตาทิโส **อินฺทุ** จนฺโท **ปฏิคชฺชิตุํ** วิวทิตุํ อสมตฺโถ. มุขนฺตุ วิสทํ อลงฺกตญฺเจติ กถมเนนายํ สทิโสติ นิเสธทฺวาเรน สธมฺมตาว คมฺมเต. อยํ ปฏิเสโธปมา สิยา.

---

๒๖ กาพฺยา. ๒/๓๔

[๑๙๓]◈ “**อสมตฺโถ**จฺจาทิ. เห ชิน **เต** ตุยฺหํ มุเขน **ปฏิคชฺชิตุํ** วิวทิตุํ **ชโฬ** สีตโล อวิสโท **กลงฺกี** สสลกฺขโณ วา สโทโส วา **อินฺทุ** จนฺโท อสมตฺโถ โหตีติ **อยํ** เอทิสี อุปมา ปฏิเสโธปมา นาม. กลงฺโก อสฺส อตฺถีติ วากฺยํ. เอตฺถ วิสเทน กลงฺกรหิเตน มุเขน สีตโล อวิสโท สโทโส จนฺโท สมาโน ปฏิคชฺชิตุมสมตฺโถติ เอวํ ปฏิเสธทฺวเยน อินฺทมุขสงฺขาตานํ อุปมาโนปเมยฺยานํ ตุลฺยธมฺมสมฺพนฺธสฺส ปกาสิตตฺตา สติปิ นินฺโทปมาภาเว ปฏิเสโธปมา นาม โหตีติ อธิปฺปาโย. “ปฏิคชฺชิตุนฺติ อิทํ จนฺทสฺส วิเสสนตฺตา จนฺทคตสธมฺมํ โชเตติ.

๑๙๔. กจฺฉํ จนฺทารวินฺทานํ อติกฺกมฺม มุขํ ตว
อตฺตนาว สมํ ชาต- มิตฺย’สาธารโณปมา.[๒๗]

[๑๙๔]◉ “**กจฺฉ**มิจฺจาทิ. จนฺทสฺส อรวินฺทสฺส จ **กจฺฉํ** ปทวึ **อติกฺกมฺม** อวตฺถริย เตส’มวกํสโต[๒๘] ตว มุขํ อตฺตโน สรูเปนาว สมํ ชาตมิติ เอวรูปา อสาธารณตาภิธาเนน สทิสตฺตปตีติยา อสาธารโณปเมติ นิคทฺยเต.

[๑๙๔]◈ “**กจฺฉ**มิจฺจาทิ. เห มุนิ ตว มุขํ **จนฺทารวินฺทานํ** โลกปูชิตานํ สสิอมฺพุชานํ **กจฺฉํ** ปทวึ อวตฺถํ วา อติกฺกมฺม อตฺตโน อตุลฺยตฺเตน อตฺตนา เอว สมานตฺตวตฺถุโน อภาวา สมํ ชาตํ. **อิติ** อีทิสา อุปมา **อสาธารโณปมา** อตุลฺยธมฺมภาวสฺส ปกาสนโต อสาธารโณปมา นาม โหติ. อิห อุปมานภูตานํ จนฺทารวินฺทานํ มุขสฺส หีนภาวปฏิปาทนทฺวาเรน จนฺทารวินฺเทหิ มุขํ ตุลฺยนฺติ ปญฺญาปนโต จนฺทารวินฺทา อสาธารโณปมา นาม โหติ. **สม**สทฺโท มุขคตสฺส สาธารณธมฺมํ โชเตติ. เสสํ สุวิญฺเญยฺยํ.

---

๒๗ กาพฺยา. ๒/๓๗

๒๘ อวตฺถุยเตสมณํสโต (ก.)

๑๙๕. สพฺพมฺโภชปฺปภาสาโร
ราสิภูโตว กตฺถจิ
ตวา'นนํ วิภาตีติ
โหตา'ภูโตปมา อยํ.[๒๙]

[๑๙๕]◉ "**สพฺพ**อิจฺจาทิ. **กตฺถจิ** เอกฏฺฐาเน ราสิภูโต สพฺเพสมมฺโภชานํ ปภาสาโรว ตวานนํ วิภาตีติ เอวํภูตา อยํ อภูโตปมา โหติ.

[๑๙๕]◈ "**สพฺพ**มิจฺจาทิ. **กตฺถจิ** ฐาเน ราสิภูโต **สพฺพมฺโภชปฺปภาสาโรว** สกลปทุมานํ อุตฺตมกนฺติปุญฺโช วิย ตวานนํ วิภาติ วิเสเสน ปภาติ. **อิติ** อีทิสี อุปมา **อภูโตปมา** อวิชฺชมานวตฺถุโน อุปมิตตฺตา อภูโตปมา นาม โหติ. อราสิ ราสิภูโตติ วิคฺคโห. เอตฺถ โยชนาวิภูโต ตาทิสปภาสาราภาวโต อวิชฺชมานตฺเถน ปริกปฺปิโต.

๑๙๖. ปตียเต'ตฺถคมฺมา ตุ	สทฺทสามตฺถิยา กฺวจิ
สมาสปฺปจฺจเยวาทิ-	สทฺทโยคํ วินา อปิ.

[๑๙๖]◉ อตฺถคมฺโมปมํ ทสฺเสติ "**ปตียเต**อิจฺจาทิ. **อตฺถคมฺมา** ตุ'ปมา **กฺวจิ** กิสฺมิญฺจิ ฐาเน สมาสาทิสทฺทานํ โยคํ วินา อปิ สทฺทานํ ปโยควิเสสาทิ-คาฬฺเหน อญฺญถานุปปตฺติลกฺขเณน สามตฺถิเยน ปตียเต.

[๑๙๖]◈ ติวิธํ สทฺทคมฺโมปมํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ อตฺถคมฺโมปมํ ทสฺเสติ "**ปตียเต**ตฺยาทินา. **อตฺถคมฺมา ตุ** อตฺถคมฺโมปมา ปน **กฺวจิ** ฐาเน สมาส-ปจฺจเยวาทิสทฺทโยคํ **วินาปิ** เตสํ สทฺทานํ สมฺพนฺธํ หิตฺวาปิ **สทฺทสามตฺถิยา** สมฺพนฺเธ ปยุตฺตาวเสสสทฺทานํ อตฺถสตฺติยา ปตียเต. สทฺทานํ สามตฺถิยนฺติ วิคฺคโห.

---

๒๙ กาพฺยา. ๒/๓๘

๑๙๗. ภิงฺคาเน'มานิ จกฺขูนิ นา'มฺพุชํ มุข'เมวิ'ทํ
สุพฺยตฺตสทิสตฺเตน สา สรูโปปมา มตา.

[๑๙๗]◉ อุทาหรติ "**ภิงฺเค**จฺจาทินา. น ภิงฺคา เอเต, กิญฺจรหิ จกฺขูนิมานิ, นมฺพุชเมตํ, กินฺตุ มุขเมวิทนฺติ เอวรูปา สา สรูโปปมา มตา ภิงฺคาทีนมวิปรีตสรูปสฺส ทีปนโต. เตนาห "**สุพฺยตฺเต**ตฺยาทิ. **สุพฺยตฺเตน** ภิงฺคจกฺขูนํ อมฺพุชมุขานญฺจ ปริผุเฏน **สทิสตฺเตน** จญฺจลตฺตกนฺตฺยาทิลกฺขเณน เตเนวาเภทสงฺกาปุพฺพเมว วิเวจิตํ อญฺญตฺร จกฺขาทีสุ ยํ ภิงฺคาทิญาณมุปฺปนฺนํ, ตสฺส ปจฺจกฺขานโต อุปมาโชตกานมิวาทีนมภาเวปิ ภิงฺคโลจนาทีนํ สทิสตฺตํ ปตียเต สามตฺถิยโต. เอวมุปริปิ ยถาโยคํ.

[๑๙๗]◈ อิทานิ อุทาหรณมาหรติ "**ภิงฺคานิ**จฺจาทินา. อิมานิ **ภิงฺคานิ** ภมรา น ภวนฺติ, กิญฺจรหิ จกฺขูนิ. **อมฺพุชํ** น อิทํ ปทุมํ น โหติ, กินฺตุ มุขเมวาติ. อีทิสี สา อุปมา **สุพฺยตฺตสทิสตฺเตน** สุปากเฏน ภิงฺคโลจนานํ อมฺพุชมุขานญฺจ ตุลฺยภาเวน สรูโปปมา นาม โหติ. เอตฺถ สมาสปจฺจยอิวาทิสทฺทปโยคาภาเวปิ "ภิงฺคาเนมานิ จกฺขูนิจฺจาทินา จกฺขุมุเขสุ ภิงฺคอมฺพุชนฺติ วิปรีตปวตฺตพุทฺธึ ปฏิเสเธตฺวา จกฺขุมุขวิธานโต จญฺจลตฺตกนฺติมตฺตาทีสุ สุพฺยตฺตํ ตุลฺยตฺตํ วินา จกฺขุมุเขสุ ภิงฺคมฺพุชพุทฺธิ กีทิสมุปฺปชฺชตีติ อญฺญถานุปปตฺติลกฺขณสามตฺถิยา อุปมานภูตานํ ภิงฺคมฺพุชานํ อุปเมยฺยภูตานํ จกฺขุมุขานญฺจ สทิสตฺตํ ญายติ. สุฏฺฐุ พฺยตฺตํ ปากฏนฺติ จ, ตญฺจ ตํ สทิสตฺตญฺจาติ จ, สมานํ รูปํ สภาโว ยสฺสา อุปมายาติ จ, สา จ สา อุปมา จาติ จ วากฺยํ.

๑๙๘. มเยว มุขโสภา'สฺเส- ตฺยล'มินฺทุ วิกตฺถนา
ยโต'มฺพุเชปิ สา'ตฺถีติ ปริกปฺโปปมา อยํ.

[๑๙๘]◉ "**มเยวิ**จฺจาทิ. **อินฺทุ** จนฺท **อสฺส** มุนิโน **มุขโสภา** วทนชุติ **มเยว**,

นาญฺญตฺราติ เอวรูปา **วิกตฺถนา** อตฺถปสํสเนน **อลมิติ** ปฏิเสโธ. กิมิติ ? **ยโต** ยสฺมา การณา สา มุขโสภา อมฺพุเชปิ น เกวลมินฺทุมฺหิ **อตฺถิ**, โน นตฺถีติ อสโตปิ ตถา วิกตฺถนสฺส ปริกปฺปนโต วทนมินฺทุโนปมียตีติ เอวรูปา อยํ ปริกปฺโปปมา.

[๑๙๘]◈ "**มเย**จฺจาที. เห อินฺทุ **อสฺส** อิมสฺส โลกสามิโน **มุขโสภา** วทนกนฺติ เอกเก มยิ เอว, อีทิสี วิกตฺถนา อตฺตสิลาเฆน **อลํ** นิปฺปโยชนํ. กสฺมาติ เจ ? ยโต **สา** มุขโสภา อมฺพุเชปิ อตฺถิ, ตสฺมาติ. **อิติ** อีทิสา อยํ อุปมา ปริกปฺโปปมา นาม โหติ. **ยโต**ติ อนิยมนิทฺทิฏฺฐการณํ ปน อมฺพุเชปิ สา อตฺถีติ ทสฺสิยมานํ ปทุเมปิ ตสฺส อตฺถิตฺตเมว. ปริกปฺปนาย วุตฺตา อุปมาติ วิคฺคโห. อิธ จนฺทสฺส อวิชฺชมานวิกตฺถนสฺส วิชฺชมานตฺเตน ปริ-กปฺปนโต สธมฺมโชตกสทฺทนฺตเร อสติปิ อุปมานภูตอินฺทุโน จ อุปเมยฺย-ภูตมุขสฺส จ สทิสตฺตํ อิเมสํ ทฺวินฺนํ สทิสตฺตํ วินา วตฺตุโน ตาทิสกปฺปนา กถํ โหตีติ อิมาย อตฺถสตฺติยา คมฺยเต.

๑๙๙. กึ วา'มฺพุช'นฺโตภนฺตาลิ กึ โลลนยนํ มุขํ
มม โทลายเต จิตฺต- มิจฺจ'ยํ สํสโยปมา.[๓๐]

[๑๙๙]⦿ "**กึ วา**อิจฺจาที. อนฺโต ภนฺตา อลี ภมรา ยสฺมึ, ตมีทิสมมฺพุชํ กึ วา. **โลลานิ** จปลานิ นยนานิ ยสฺมึ, ตาทิสํ วา. ชิน ตเวทํ มุขํ กินฺติ มม จิตฺตํ **โทลายเต** โทเลวาจรติ. เอวํ ปกฺขทฺวยปริคฺคเหน สํสยตีติ อตฺโถ. **อิจฺจย**มีทิสี สํสยเวเสน อมฺพุชมุขานโมปมาวคมา สํสโยปมา.

[๑๙๙]◈ "**กึ วา'มฺพุเช**จฺจาที. **อนฺโตภนฺตาลิ** อพฺภนฺตเร ภมมานภมรวนฺตํ อมฺพุชํ กึ วา, ตุยฺหํ **โลลนยนํ** จญฺจลเนตฺตํ มุขํ กึ วาติ มม จิตฺตํ

---

๓๐ กาพฺยา. ๒/๒๖

โทลายเต อุภยสมฺภมชนนโต โทลา วิย โหติ. **อิติ อยํ** เอวรูปา อุปมา **สํสโยปมา** ทฺวินฺนํ สทิสตฺตสฺส สํสเยน ปกาสิตตฺตา สํสโยปมา นาม โหติ. อนฺโต ภนฺตา อลี ยสฺมินฺติ จ, โลลานิ นยนานิ ยสฺมินฺติ จ, โทลา วิย อาจรตีติ จ, สํสเยน วุตฺตา อุปมาติ จ วิคฺคโห. อิหาปิ สธมฺมปกาสเก สทฺทนฺตเร อสติปิ ยถาวุตฺตวิเสสนทฺวเยน วิสิฏฺฐานํ ทฺวินฺนํ อมฺพุชมุขานํ สํสยนิมิตฺเต ตุลฺยตฺเต อสติ กถํ สํสโย อุปฺปชฺชตีติ อิมินา สามตฺถิเยเนว ตุลฺยธมฺมสมฺพนฺโธ คมฺยเต.

๒๐๐. กิญฺจิ วตฺถุํ'ปทสฺเสตฺวา สธมฺมสฺสา'ภิธานโต
สามฺยปฺปตีติสพฺภาวา ปติวตฺถูปมา ยถา.[๓๑]

[๒๐๐]◉ "**กิญฺจิ**อิจฺจาทิ. **กิญฺจิ วตฺถุ**มิจฺฉิตํ สมฺพุทฺธาทิกํ อุปทสฺเสตฺวา **สธมฺมสฺส** เตน วตฺถุนา เกนจิ อากาเรน สทิสสฺส อญฺญสฺส วตฺถุโน อภิธานโต **สามฺยสฺส** เตสํ ทฺวินฺนํ สทิสตฺตสฺส **ปตีติยา** อวสายสฺส **สพฺภาวา** วิชฺชมานตฺเตน ปติวตฺถูปมา วุจฺจเต. ปติวตฺถุนา ตถาวิเธนาธิคตสฺส วตฺถุโน ตุลฺยตา ปฏิปาทิตา. **ยเถ**ตฺยุทาหรติ.

[๒๐๐]◈ "**กิญฺจิ**จฺจาทิ. **กิญฺจิ วตฺถุ**มิจฺฉิตํ ชินาทิกิญฺจิปทตฺถํ **อุปทสฺเสตฺวา** ปฐมํ นิทสฺเสตฺวา **สธมฺมสฺส** ปฏิปาทนียอตฺเถน สห กิญฺจิ อากาเรน สทิสภาวสฺส กสฺสจิ วตฺถุโน **อภิธานโต** กถนโต **สามฺยปฺปตีติสพฺภาวา** สทิสตาสมฺพนฺธิโน ปริชานนสฺส วิชฺชมานตฺตา **ปติวตฺถูปมา** วตฺถุโน อุปฏฺฐิตสฺส ชินาทิปทตฺถสฺส ตุลฺยตฺถปกาสนโต นาเมน ปติวตฺถูปมา นาม. สมาโน ธมฺโม ยสฺส วา ปาริชาตาทิโน อิติ จ, สมานานํ ตุลฺยานํ อุปมาโนปเมยฺยานํ ภาโวติ จ, สามฺยสฺส ปตีติ จ, สามฺยปฺปตีติยา สพฺภาโวติ จ, ปติวตฺถุนา วุตฺตา อุปมาติ จ วากฺยํ. ยถาติ อุทาหรติ.

---

๓๑ กาพฺยา. ๒/๔๖

๒๐๑. ชเนสุ ชายมาเนสุ เน'โกปิ ชินสาทิโส
ทุติโย นนุ นตฺเถว ปาริชาตสฺส ปาทโป.[๓๒]

[๒๐๑]◉ "**ชเนสุ**จฺจาทิ. ชายมาเนสุ ชเนสุ มชฺเฌ เอโกปิ ชโน คุณวา **ชินสาทิโส** สมฺมาสมฺพุทฺธสมาโน น วิชฺชตีเตฺยกํ ตาว วตฺถุ อุปทสฺสิตํ. **ทุติโย**อิจฺจาทิ ปติวตฺถูปมทสฺสนํ. **นนู**ตฺยนุมติยํ. **ปาริชาตสฺส** ทิพฺพรุกฺขวิเสสสฺส **ทุติโย** สมาโน ปาทโป นตฺเถว. ปาริชาโตเยว รุกฺขชาตีสุ อุตฺตโม, ตถา ชิโน ชเนสูติ.

[๒๐๑]◈ "**ชเนสุ**จฺจาทิ. ชายมาเนสุ ชเนสุ เอโกปิ **ชินสาทิโส** สมฺพุทฺธสทิโส นตฺถิ, **ปาริชาตสฺส** รุกฺขสฺส **ทุติโย** เตน สโม ทุติโย **ปาทโป** รุกฺโข นตฺถิ เอว นนุ. **นนู**ติ อนุญฺญายํ. เตน สพฺพญฺญุโน อญฺเญน อตุลฺย-ภาวํ อนุชานาติ. อิห ปาริชาตรุกฺขสฺส อญฺเญหิ รุกฺเขหิ อุตฺตมตฺตญฺจ พุทฺธสฺส อญฺเญสุ สตฺเตสุ อุตฺตมตฺตญฺจาติ อิทํ ทฺวยํ อุปมาโนปเมยฺยภูตานํ ทฺวินฺนํ วตฺถูนํ สามฺยํ นาม. เอตํ สามฺยํ วุตฺตตฺถสฺส สมตฺถนวเสน ปติวตฺถุภูตปาริชาตสฺส รุกฺเขหิ อสมานตฺตกถเนเนว โชติตํ โหติ.

๒๐๒. วากฺยตฺเถเนว วากฺยตฺโถ ยทิ โกจฺยุ'ปมียเต
อิวยุตฺตวิยุตฺตตฺตา สา วากฺยตฺโถปมา ทฺวิธา.[๓๓]

[๒๐๒]◉ วากฺยตฺถวิสโยปมํ ทสฺเสติ "**วากฺยตฺเถเนวิ**จฺจาทินา. **วากฺยตฺโถ** กฺริยา-การกสมฺพนฺธวิเสโส, เตเนว, น ปทตฺถมตฺเตน วากฺยตฺโถ วุตฺตลกฺขโณ **โกจิ** วตฺถุมิจฺฉิโต โกจิ ยทิ **อุปมียเต** สทิโส กถฺยเต, สา วากฺยตฺโถปมา ทฺวิธา ภิชฺชเต. กถํ ? ยุตฺตา จ วิยุตฺตา จ **ยุตฺตวิยุตฺตา**, อิเวน อตฺถ-นิทฺเทโสยํ ยุตฺตวิยุตฺตา อุปมา, ตสฺสา ภาวา การณา ทฺวิธาติ อธิกตํ.

---

๓๒ กาพฺยา. ๒/๔๗

๓๓ กาพฺยา. ๒/๔๓

[๒๐๒]◈ อิทานิ วากฺยตฺถวิสโยปมํ ทสฺเสติ "**วากฺยตฺเถ**จฺจาทินา. **วากฺยตฺเถเนว** กฺริยาการกสมฺพนฺธวิเสสสงฺขาตสมุทายภูเตน วากฺยตฺเถน **โกจิ** วตฺถุมิจฺฉิโต โย โกจิ **วากฺยตฺโถ** วุตฺตลกฺขโณ ยทิ **อุปมียเต** สทิสภาเวน กถียเต, **สา** อุปมา วากฺยตฺโถปมา นาม โหติ. **อิวยุตฺตวิยุตฺตตฺตา** อิวยุตฺตวิยุตฺตวเสน **ทฺวิธา** ทฺวิปฺปการา. เอตฺถ "อิวาติ อิวาทีนมตฺถสฺส คหิตตฺตา อิวสทฺโทปิ ตปฺปริยายสทฺทาปิ คยฺหนฺเต.

อิวยุตฺต

๒๐๓. ชิโน สํเกฺลสตตฺตานํ อาวิภูโต ชนาน'ยํ
ฆมฺมสนฺตาปตตฺตานํ ฆมฺมกาเล'มฺพุโท วิย.

[๒๐๓]⦿ อุทาหรติ "**ชิโน**อิจฺจาทิ. สํเกฺลเสหิ ทสวิเธหิ **ตตฺตานํ** สนฺตาปํ อนุปฺปตฺตานํ ชนานํ อยํ **ชิโน** สมฺมาสมฺพุทฺโธ **อาวิภูโต** กตกิจฺจตฺตา สมฺมาสมฺโพธาธิคเมน โลเก ปาตุภูโต. เอกํ ตาว วากฺยมุปเมยฺยภูตํ. กิมิเวตฺยาห "**ฆมฺเม**จฺจาทิ. ฆมฺมสนฺตาเปน ตตฺตานํ ชนานํ **ฆมฺมกาเล** คิมฺหานสมเย **อมฺพุโท** เมโฆ วิยาติ ทุติยวากฺยมุปมานภูตมิตฺยยมิวยุตฺตา วากฺยตฺโถปมา. เอตฺถ ปุพฺพุตฺตรวากฺยตฺถานํ วิเสสฺยวิเสสนภาโว เอก-วากฺยตฺถตฺตาว เวทิตพฺโพ. เอวมุปริปิ.

[๒๐๓]◈ อุทาหรติ "**ชิโน**จฺจาทินา. **อยํ ชิโน** เอโส ชิตปญฺจมาโร สตฺถา **สํเกฺลสตตฺตานํ** อเนกปฺปการกิเลสสนฺตาปตตฺตานํ ชนานํ อาวิภูโต กตกิจฺโจ หุตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาณาธิคเมน โลเก อุปฺปชฺชิโต. เกน สนฺตตฺตสฺส กสฺสจิ กิมิเวติ เจ ? ฆมฺมสนฺตาปตตฺตานํ ชนานํ **ฆมฺมกาเล** คิมฺหสมเย **อมฺพุโท วิย** เมโฆ อิว. อิห อุตฺตรวากฺยตฺโถ เภทกตฺตา วิเสสนํ โหติ, ปุพฺพ-วากฺยตฺโถ ปน เภทฺยตฺตา วิเสสฺโย โหติ. เอวํ วากฺยเภเท สติปิ วากฺยตฺโถ เอโกเวติ ทฏฺฐพฺโพ. เอวมุตฺตรตฺราปิ. อุตฺตรวากฺเย อิวสทฺโท ตสฺมึเยว

คุณคุณีปทตฺถานํ สทิสตฺตํ ทีเปติ. ปุพฺพวากฺเย คุณคุณีนํ สทิสตฺตํ ปน อุตฺตรวากฺยตฺถสฺส ปุพฺพวากฺเยน สมานตฺตํ วินา อญฺญถานุปปตฺติยา ญายติ. สํเกฺลเสหิ ตตฺตาติ จ, ฆมฺโม เอว สนฺตาโปติ จ, เตน ตตฺตาติ จ, ฆมฺโม เอว กาโลติ จ วากฺยํ.

อิววิยุตฺต

๒๐๔. มุนินฺทานน'มาภาติ วิลาเสกมโนหรํ
อุทฺธํ สมุคฺคตสฺสาปิ กึ เต จนฺท วิชมฺภนา.

[๒๐๔]⦿ ทุติยมาห "**มุนินฺท**อิจฺจาทินา. วิลาเสน เอกมตุลฺยํ มโนหรํ ทุติยสฺส ตาทิสสฺสาภาวโต มุนินฺทานนํ **อาภาติ** อติสเยน โสภเตติ เอกํ ตาว วากฺยมุปเมยฺยภูตํ. โภ จนฺท **อุทฺธํ** คคนตลํ **สมุคฺคตสฺสาปิ** อพฺภุฏฺฐิตสฺสาปิ **เต** ตว **วิชมฺภนา** สาหงฺการปริพฺภมเนน **กึ ปโยชนํ** น กึปิ ตํสทิสโสภาสมฺปตฺติยาภาวโต. อสทิสตฺตํ มุนินฺทานนสฺส ตสฺส ตโตปิ อุทฺธมุคฺคจฺฉโต วิลาสมตฺตเมว[๓๔] ผลสมฺภวโตติ ทุติยวากฺยมุปมานภูตํ. ตถา เหตฺถ สพฺพถา สทิสตาปตีติยา กริยมานานมุคฺคมนวิชมฺภนานํ ปฏิกฺเขเปน กถญฺจิปิ มุขจนฺทานํ สาธมฺมปตีติ อุปมาวคโมติ อยมิววิยุตฺตวากฺยตฺโถปมา.

[๒๐๔]◈ อิทานิ อิววิยุตฺตวากฺยตฺโถปมํเยว อุทาหรติ "**มุนินฺทานนิ**จฺจาทินา. **วิลาเสกมโนหรํ** ลีลาย อตุลฺยํ ตโตเยว มโนหรํ **มุนินฺทานนํ** สพฺพญฺญุโน วทนํ **อาภาติ** อติทิพฺพติ. ตสฺมา เห จนฺท **อุทฺธํ** อุจฺจํ นภํ สมุคฺคตสฺสาปิ **เต** ตุยฺหํ **วิชมฺภนา** อหงฺกาเรน ปริพฺภมเนน กึ ปโยชนํ. อิห ปุพฺพวากฺยตฺถสฺส อุตฺตรวากฺยตฺโถ อิววิยุตฺโตปมา นาม โหติ. ตถา หิ "สพฺพถา มุเขน สทิโส ภวามีติ มานํ กโรนฺตสฺส จนฺทสฺส คคนตลาโรโหปิ วิชมฺภนญฺเจติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ ปฏิกฺเขเปน มุขจนฺทานํ วิลาเสกมโนหรตฺตํ

---

๓๔ ปิยาสมตฺตเมว (ก.)

กนฺติมตฺตสงฺขาตสทิสตฺตํ อิวาทีนมภาเวปิ วิญฺญายตีติ กตฺวา อุตฺตรวากฺยตฺโถ ปุพฺพวากฺยตฺถสฺส อุปมา จ วิเสสนญฺจ โหติ. วิลาเสน เอกมตฺลฺยนฺติ จ, ตญฺจ ตํ มโนหรญฺจาติ จ วิคฺคโห. **อปิ**สทฺโท สมฺภาวนตฺโถ.

๒๐๕. สมฺพฺเพเชติ ธีมนฺตํ ภินฺนลิงฺคาทิกํ ตุ ยํ
อุปมาทูสนายา'ล- เมตํ กตฺถจิ ตํ ยถา.[๓๕]

[๒๐๕]◉ โทสปริจฺเฉเท ทุฏฺฐาลงฺกตีติมุปมาลงฺการทูสนํ ทสฺเสตุมาห "**สมฺพฺเพเชติ**จฺจาทิ. ยํ ภินฺนลิงฺคาทิกํ ตุ, อาทิสทฺเทน ภินฺนวจนหีนตาอธิกตาทีนํ ปริคฺคโห. **ตุ**สทฺโท อตฺถโชตโก, ตถาปีติ อตฺโถ. **ธีมนฺตํ** เมธาวึ **สมฺพฺเพเชติ** น ปีเณติ. **เอตํ** ภินฺนลิงฺคาทิกํ **กตฺถจิ** น สพฺพตฺถ **อุปมาทูสนาย** วิโรธตฺถํ **อลํ** สมตฺถํ. "**ตํ ยเถ**ติ อุทาหรติ.

[๒๐๕]◈ โทสปริจฺเฉเท โทสานมนุทฺเทสาวสาเน นิทฺทิฏฺฐาย ทุฏฺฐาลงฺกติยา ทสฺเสตพฺพอุทาหรเณ —

"ทุฏฺฐาลงฺกรณํ เตตํ ยตฺถาลงฺการทูสนํ
ตสฺสาลงฺการนิทฺเทเส รูปมาวิภวิสฺสตีติ

กตปฏิญฺญานุสาเรน อิทานิ ทสฺเสตุมาห "**สมฺพฺเพเชติ**จฺจาทิ. **ยํ ภินฺนลิงฺคาทิกํ ตุ** วกฺขมานํ ยํ ภินฺนลิงฺควจนาทิกํ ปน ธีมนฺตํ ปญฺญวนฺตํ กวึ **สมฺพฺเพเชติ** "เอวํ นาม วตฺตพฺพํ สิยาติ อุพฺเพคํ ชเนติ. **เอตํ** ภินฺนลิงฺคาทิกํ **อุปมาทูสนาย** ยถาวุตฺตอุปมาวินาสนตฺถํ **กตฺถจิ** "อิตฺถีวายํ ชโน ยาติอิจฺจาทิวตฺตพฺพวิสยโต อญฺญตฺถ **อลํ** สมตฺถํ. "**ตํ ยถา**ติ อุทาหรติ. ภินฺนํ วิสทิสญฺจ ตํ ลิงฺคญฺเจติ จ, ตํ อาทิ ยสฺส วิสทิสวจนาทิโนติ จ, อุปมาย ทูสนมิติ จ วากฺยํ.

---

๓๕ กาพฺยา. ๒/๕๑

๒๐๖. หํสีวา'ยํ สสี ภินฺน-		ลิงฺคา'กาสํ สรานิว
วิชาติวจนา หีนา		สา'ว ภตฺโต ภโฏ'ธิเป.[๓๖]

[๒๐๖]◉ "**หํสีวายนฺ**ติ อยํ **สสี** จนฺโท **หํสีว** หํสีสทิโส. **ภินฺนลิงฺคา** ภินฺน-ลิงฺโคปมา. "อากาสํ สรานิวาติ **วิชาติวจนา** วิสทิสวจโนปมา. "ภโฏ **อธิเป** สามินิ สาว ภตฺโตติ **หีนา** หีโนปมา กุกฺกุรสฺส หีเนน ชาตฺยาทินา อธิกสฺส อุปมิตตฺตา.

[๒๐๖]◈ "**หํสิ**จฺจาทิ. อยํ **สสี** จนฺโท **หํสี อิว** หํสิเธนูว โหติ. อิจฺจาทิ-โกปมา **ภินฺนลิงฺคา** อุปเมยฺยโต ภินฺนลิงฺคตฺตา ภินฺนลิงฺโคปมา นาม โหติ. **อากาสํ** นภํ สรานิวาติ อยํ **วิชาติวจนา** อุปเมยฺเยน วิสทิสวจนตฺตา วิชาติวจโนปมา นาม โหติ. **อธิเป** สามินิ **ภโฏ** เสวโก **สาว** สุนโข อิว ภตฺโตติ อยํ **หีนา** ชาติหีเนน สุนเขน อุตฺตมสฺส ปุริสสฺส อุปมิตตฺตา หีโนปมา นาม โหติ. ภินฺนํ ลิงฺคเมติสฺสาติ จ, วิวิธา ชาติ สภาโว อสฺเสติ จ, วิชาติ วจนํ อสฺสา อุปมายาติ จ วิคฺคโห.

๒๐๗. ขชฺโชโต ภานุมาลีว		วิภาตีตฺยธิโกปมา
อผุฏฺจตฺถา พลมฺโภธิ		สาคโร วิย สํขุภิ.

[๒๐๗]◉ "**ขชฺโชโต**อิจฺจาทิ. ขชฺโชโต **ภานุมาลีว** สูริโย วิย วิภาตีตฺย**ธิโกปมา** อธิเกน หีนสฺส อุปมิตตฺตา. **พลมฺโภธิ** เสนาสาคโร สาคโร วิย สํขุภีติ อผุฏฺจตฺโถปมา "พลมฺโภธีติ รูปเกน เสนาย มหนฺตตฺตาวคมโต ปุน "สาคโร วิยาติ อุปมาย กสฺสจิ วิเสสตฺถสฺส อสํผุฏฺจตฺตา.

[๒๐๗]◈ "**ขชฺโชต**จฺจาทิ. "ขชฺโชโต ภานุมาลีว วิภาตีติ อยํ **อธิโกปมา** อธิกาย อุปมาย อุปมิตตฺตา อธิโกปมา นาม โหติ. "**พลมฺโภธิ** เสนา-

๓๖ กาพฺยา. ๒/๕๕

สมุทฺโท สาคโร วิย สํขุภีติ อยํ **อผุฏฺฐตฺถา** เสนาย มหตฺตํ “พลมฺโภธีติ ติโรภูตอุปมาเยว อวคตํ, ตสฺมา ปุน “สาคโร วิยาติ อุปมาย ผุสิตพฺพตฺถสฺสาภาวา อผุฏฺฐตฺโถปมา นาม โหติ. อผุฏฺโฐ อตฺโถ เอติสฺสาติ จ, พลํ เอว อมฺโภธีติ จ วากฺยํ.

๒๐๘. จนฺเท กลงฺโก ภิงฺโคเว- ตฺยุ’ปมาเปกฺขินี อยํ
ขณฺฑิตา เกรวากาโร สกลงฺโก นิสากโร.

[๒๐๘]◉ “**จนฺเท**อิจฺจาทิ. กลงฺโก ภิงฺโค วิยาตฺยยมุปมา “จนฺเท กุสุมคจฺฉสทิเสอิตฺยุปมนฺตรมเปกฺขเตติ ยโต จนฺเท ภิงฺโค น สมฺภวติ, ปุปฺผคจฺเฉ ตุ สมฺภวตีติ อยมุปมา อุปมาเปกฺขินี. **สกลงฺโก** สสลกฺขโณ **นิสากโร** จนฺโท **เกรวากาโร** กุมุทสนฺนิโภติ ขณฺฑิโตปมา เกรวสฺส อนฺโตกณฺหตฺตํ ปฏิปาเทตุํ “สภิงฺคเกรวากาโรติ วตฺตพฺพตฺตา.

[๒๐๘]◈ “**จนฺเท**จฺจาทิ. “จนฺเท กลงฺโก ภิงฺโค อิวาติ อยํ **อุปมาเปกฺขินี** จนฺทสฺส อุปมาภูตปุปฺผคจฺฉกาทิอเปกฺขนโต อุปมาเปกฺขินี นาม โหติ. จนฺเท ภิงฺคปวตฺติยา อภาวโต ตสฺส วิสยภูตปุปฺผคจฺฉกาทิ จนฺทสฺส อุปมตฺเตน คเหตฺวา อวุตฺตตฺตา ทุฏฺฐาติ อธิปฺปาโย. **สกลงฺโก** กลงฺกสหิโต **นิสากโร** จนฺโท **เกรวากาโร** กุมุทสทิโสติ อยํ **ขณฺฑิตา** จนฺทคตํ กณฺหตฺตํ ปกาเสตุํ “สภิงฺคเกรวากาโรติ วตฺตพฺเพ ภิงฺโคปมาภาวสฺส ขณฺฑิตตฺตา ขณฺฑิโตปมา นาม โหติ. อุปมํ อเปกฺขตีติ จ, ขณฺฑํ อิตา คตาติ จ, ขณฺเฑน อิตา ยุตฺตา วาติ จ, เกรวสฺสาการา อสฺเสติ จ, สห กลงฺเกน วตฺตตีติ จ วากฺยํ.

๒๐๙. อิจฺเจวมาทิรูเปสุ ภวนฺติ วิคตาทรา
กโรนฺติ จา’ทรํ ธีรา ปโยเค กฺวจิเทว ตุ.

[๒๐๙]◉ วุตฺตํ นิคเมติ “**อิจฺเจว**มาทินา. **รูเปสุ** ปโยเคสุ. วิคโต อปคโต

อาทโร สมฺภาวนา เยสํ ตถา ภวนฺติ. กึ ภินฺนลิงฺคาทิกํ นิยเมนานาทรณียเมว, อนิยเมเนติ[๓๗] เจ คยฺหูปคมฺปิ อตฺถีติ อาห "กโรนฺติจฺจาทิ. กฺวจิเทว ตุ ปโยเค **ธีรา** กวโย อาทรํ กโรนฺติ จาติ. **จ**สทฺโท วตฺตพฺพนฺตรตฺถํ สมุจฺจิโนติ.

[๒๐๙]◈ "**อิจฺเจ**จฺจาทิ. **อิติ** อนนฺตรํ นิทฺทิฏฺเฐสุ **เอวมาทิรูเปสุ** ปโยเคสุ ธีรา วิคตาทรา ภวนฺติ. อิเมเยว ธีรา กฺวจิเทว ตุ ปโยเค ภินฺนลิงฺคาทิเก อาทรํ กโรนฺติ จ. อิติ เอวํ อยํ ปกาโร อาทิ เยสมิติ จ, ตานิ จ ตานิ รูปานิ เจติ จ, วิคโต อาทโร เยสมิติ จ วิคฺคโห. **จ**สทฺโท วากฺยนฺตรสมุจฺจเย. ตสฺมา วิคตาทรตฺเถน อญฺญมาทรกรณํ วุจฺจมานกถาสนฺตตึ อากฑฺฒติ.

๒๑๐. อิตฺถีวา'ยํ ชโน ยาติ วทเตฺยสา ปุมา วิย
ปิโย ปาณา อิวา'ยํ เม วิชฺชา ธนมิว'ชฺชิตา.

[๒๑๐]◉ อุทาหรติ "**อิตฺถิ**จฺจาทิ. อยํ ชโน อิตฺถีว ยาติ กฺริยานุวตฺติโต. **เอสา** อิตฺถี **ปุมาว** ปุริโส วิย วทติ ตาทิสสฺส ปาคพฺภิยโยคโต. เอตฺถ ลิงฺคนานตฺตมุปมาโนปเมยฺยานํ. **อย**มิจฺฉิโต โกจิ เม ปาณา อิว **ปิโย** อิฏฺโฐ, **วิชฺชา** พฺยากรณาทโย ธนมิว **อชฺชิตา** ราสิกตาติ วจนเภโท.

[๒๑๐]◈ อิทานิ ภินฺนลิงฺคานํ คเหตพฺพวิสยํ ทสฺเสติ "**อิตฺถีวา'ย**มิจฺจาทินา. อยํ ชโน **อิตฺถีว** อวิสทคมเนน มหิลา วิย ยาติ. **เอสา** อิตฺถี **ปุมา วิย** ตาทิสปาคพฺภิยยุตฺตตฺตา ปุริโส วิย วทตีติ. อิห ทฺวินฺนํ อุปมาโนปเมยฺยานํ ลิงฺคเภเท สติปิ กวโย อาทรํ กโรนฺติ. **อยํ** ปุริโส **เม** มม **ปาณา อิว**[๓๘] อายโวว ปิโย. **อชฺชิตา** สญฺจิตา **วิชฺชา** พฺยากรณนิฆณฺฑุ-

---

๓๗ นิยเมเนติ (ก.)

๓๘ ปาณา อิว ชีโว อิว (ก.)

อาทโย ธนมิว โหนฺตีติ. เอตฺถ อุปมาโนปเมยฺยานํ วจนโต วิเสสตฺเต สติปิ อิฏฺฐเมว.

๒๑๑. ภวํ วิย มหีปาล เทวราชา วิราชเต
อล'มํสุมโต กจฺฉํ เตชสาโรหิตุํ อยํ.[๓๙]

[๒๑๑]◉ หีนาธิกมุตฺตมุทาหรณมาห "***ภวํ วิยิ***จฺจาทิ. **มหีปาเล**ตฺยามนฺตนํ. เทวราชา ภวํ วิย วิราชเต. อิติ หีเนนาปิ โหติ. เอวํวิเธ สมุจิเต วิสเย ลิงฺควจนเภทาทิกํ โนปมํ ทูเสตีติ[๔๐].

[๒๑๑]◈ "***ภว***มิจฺจาทิ. **มหีปาล** โภ ราช **เทวราชา** สกฺโก เทวราชา ภวํ วิย วิราชเตติ. เอตฺถ สกฺกมุปาทาย "ภวํ วิยาติ หีนตฺเตปิ อิฏฺฐเมว. **อยํ** ราชา **อํสุมโต** สูริยสฺส **กจฺฉํ** ปทวึ เตชสา **อาโรหิตุํ** ปตฺตุํ **อลํ** สมตฺโถติ. เอตฺถ เตชสา อธิโกปิ สูริโย อุปมาภูโต อิฏฺโฐว, "กจฺฉํ อาโรหิตุนฺติ **อิว**สทฺทปริยาโย. อีทิสํ ภินฺนลิงฺคาทิโกปมาทิกํ อุปมาทูสนํ น กโรติ.

๒๑๒. อุปมาโนปเมยฺยานํ อเภทสฺส นิรูปนา
อุปมาว[๔๑] ติโรภูต- เภทา รูปกมุจฺจเต.[๔๒]

[๒๑๒]◉ รูปกํ นิรูปยติ "**อุปมาเน**จฺจาทินา. อุปมาโนปเมยฺยานํ ยถาวุตฺตานํ **อเภทสฺส** นานตฺตาภาวสฺส **นิรูปนา** อาโรปเนน อุปมาโนปเมยฺยานมเภทํ รูปยติ ทสฺเสตีติ **รูปก**มุจฺจเต. อุปมานสฺส อุปมาโนปเมยฺยานมเภทาโรปเนน **ติโรภูโต** อปากโฏ **เภโท** นานตฺตํ ยสฺสาติ ตาทิสี **อุปมาว** ยถาวุตฺตลกฺขณา **รูปก**มุจฺจเต "รูปกนฺติ. "ปทมฺพุชนฺติ เอตฺถ ปทเมว อมฺพุชสทิสตฺตา อมฺพุชํ รุปฺยเต. อิตฺยุปเมยฺโยปมานภูตานํ ปทมฺพุชานมเภทาโรปเนน อุปมาโนปเมยฺย-

---

๓๙ กาพฺยา. ๒/๕๓

๔๐ ทสฺเสตีติ (ก.)

๔๑ อุปเมว (ม, ก.)

๔๒ กาพฺยา. ๒/๖๖

คตสาธมฺมสงฺขาตายปิ อุปมาย เภโท วิชฺชมาโนปิ ติโรหิโต. น ตุ อาวิภูโต[๔๓] “ปทํ อมฺพุชมิเวติ. สา โจปมา ตถาวิธา อุปมาโนปเมยฺยาน-มเภทมายาติ นามาติ รูปกมุจฺจเตติ อธิปฺปาโย.

[๒๑๒]◈ อิทานิ อุทฺทิฏฺจกฺกเมน รูปกาลงฺการํ ทสฺเสติ “**อุปมาโน**จฺจาทินา. **อุปมาโนปเมยฺยานํ** อนนฺตรนิทฺทิฏฺจอุปมาโนปเมยฺยานํ **อเภทสฺส** สภาวโต เภเท สติปิ วิภูตสทิสตฺตํ นิสฺสาย “โส เอโส, เอโส โสติ วตฺตาเรหิ ปริกปฺปิตสฺส อเภทสฺส **นิรูปนา** อุปมาโนปเมยฺยปทตฺเถสุ พุทฺธิยา อาโรปนํ นิสฺสาย **ติโรภูตเภทา** “ปทํ อมฺพุชมิวาติ เอวํ ปากฏนานตฺตํ วินา “ปทมฺพุชนฺติ ติโรหิตเภทา **อุปมาว** ปทตฺถานํ สาธมฺมสงฺขาตา อุปมา เอว รูปกํ อิติ วุจฺจเต. วิภูตสทิสตฺตํ นิสฺสาย อุปมาโนปเมยฺยวตฺถูนิ อเภเทน คยฺหนฺติ. เตสมเภทคฺคหเณเนว เต นิสฺสาย ปวตฺตมานภินฺนสาธมฺมสงฺขาตาย อุปมายปิ เภโท ติโรหิโต โหติ. เอวํ ติโรภูตนานตฺตวนฺตสาธมฺมสงฺขาตา อุปมา เอว วตฺถูนมเภทํ ทีเปตีติ รูปกํ นาม โหตีติ อธิปฺปาโย. ติโรภูโต เภโท ยสฺเสติ จ, อเภทํ รูปยติ ปกาเสตีติ จ วากฺยํ.

๒๑๓.	อเสสวตฺถุวิสยํ	เอกเทสวิวตฺติ จ
	ตํ ทฺวิธา ปุน ปจฺเจกํ	สมาสาทิวสา ติธา.

[๒๑๓]◉ ตสฺส เภทํ นิทฺทิสติ “**อเสส**อิจฺจาทินา. อเสสวตฺถุ วิสโย ยสฺส ตํ ตถาวิธญฺจ, **เอกเทเส** อวยเว วิวตฺตตีติ เอกเทสวิวตฺติ เจติ ตํ รูปกํ ทฺวิธา. ปุน **ปจฺเจกํ** วิสุํ วิสุํ **สมาสาทิวสา** อุปมาโนปเมยฺยานํ กตสมาสตฺตา สมาสรูปก อสมาสรูปก สมาสาสมาสรูปกวเสน ติธา สิยา.

[๒๑๓]◈ “**อเสสิ**จฺจาทิ. **ตํ** รูปกํ อเสสวตฺถุวิสยํ เอกเทสวิวตฺติ จาติ ทฺวิธา โหติ, ปุน ปจฺเจกํ ตํ ทฺวยมฺปิ **สมาสาทิวสา** สมาสรูปกํ อสมาสรูปกํ

---

๔๓ อพฺภุโต (ก.)

สมาสาสมาสรูปกญฺเจติ อิเมสํ เภเทน ติธา โหติ. อเสสํ วตฺถุ วิสโย อสฺเสติ จ, เอกเทเส วิวตฺตตีติ จ, เอกํ เอกํ ปตีติ จ, สมาโส สมาสรูปกํ อาทิ เยสมิติ จ, เตสํ วโส เภโทติ จ, ตีหิ ปกาเรหีติ จ วิคฺคโห.

อเสสวตฺถุวิสยสมาส

๒๑๔. องฺคุลีทลสํโสภึ
นขทีธิติเกสรํ
สิรสา น ปิฬนฺธนฺติ
เก มุนินฺทปทมฺพุชํ.

[๒๑๔]◉ อุทาหรติ "**องฺคุลิ**จฺจาทิ. องฺคุลีหิเยว อุปมานคมฺมตฺตา สินิทฺธตมฺพาหิ **ทเลหิ** ปตฺเตหิ **สํโสภึ** อจฺจนฺตํ วิโรจมานํ นขานํ **ทีธิติโย** กิรณา เอว เกสรานิ ยตฺถ ตาทิสํ มุนินฺทสฺส ปทเมว อมฺพุชํ **สิรสา** มุทฺธนา เก นาม ชนา **น ปิฬนฺธนฺติ** ปสาธนวเสน น ธาเรนฺตีติ. อิทมเสสวตฺถุวิสยํ สมาสรูปกํ องฺคิโน ปทสฺส องฺคานมงฺคุลฺยาทีนมเสสานํ รูปนโต. เอวมุปริปิ ยถาโยคํ.

[๒๑๔]◈ อิทานิ อุทาหรติ "**องฺคุลิ**จฺจาทิ. **องฺคุลีทลสํโสภึ** องฺคุลิสงฺขาเตหิ ปตฺเตหิ สํโสภึ **นขทีธิติเกสรํ** นขรํสิสงฺขาตเกสรํ มุนินฺทปทมฺพุชํ สิรสา เก น ปิฬนฺธนฺติ. วิเสสฺยภูตํ จรณํ วิเสสนภูตา องฺคุลี นขทีธิติ เจติ อิเมสํ อุปมาภูเตหิ อมฺพุชทลเกสเรหิ อเภทกปฺปนาย เอกตฺตํ คเหตฺวา สมาเสเนว นิทฺทิฏฺฐตฺตา อิทํ อเสสวตฺถุวิสยสมาสรูปกํ นาม. องฺคุลิโย เอว ทลานีติ จ, เตหิ สํโสภีติ จ, นเขสุ ทีธิติโยติ จ, ตา เอว เกสรานิ อสฺเสติ จ วากฺยํ.

อเสสวตฺถุวิสยอสมาส

๒๑๕. รตนานิ คุณา ภูรี กรุณา สีตลํ ชลํ
คมฺภีรตฺตมคาธตฺตํ ปจฺจกฺโข’ยํ ชิโน’มฺพุธิ.

[๒๑๕]◉ “**รตนานิ**อิจฺจาทิ. อยํ **ชิโน** สมฺมาสมฺพุทฺโธ **ปจฺจกฺโข** น ปโรกฺโข อมฺหากํ **อมฺพุธิ** สาคโร. กถํ ? เย ตสฺส **ภูรี** พหโว **คุณา** เมตฺตาทโย, เต **รตนานิ** อตุลฺยทุลฺลภทสฺสนาทิสาธมฺเมน. ยา ตสฺส กรุณา, สา สีตลํ ชลํ สกลชนสนฺตาปาปหตฺตสาธมฺเมน. ยํ ตสฺส **คมฺภีรตฺต**มนุตฺตานตา ลาภาทีสุ, **ตํ อคาธตฺต**มกลลมฺภโส อมฺพุธิฏฺฐตาสาธมฺเมนาติ อิทมเสสวตฺถุวิสยํ อสมาสรูปกํ.

[๒๑๕]◈ “**รตนานิ**จฺจาทิ. อยํ ชิโน อมฺหากํ ปจฺจกฺโข **อมฺพุธิ** สาคโร. ตถา หิ ตสฺส **ภูรี คุณา** สีลสมาธิอาทโย **รตนานิ** จิตฺตีกตาทิสาธมฺมโต รตนาเนว. **กรุณา** อนญฺญสาธารณกรุณา **สีตลํ** ชลํ สนฺตาปวิโนทนสาธมฺเมน สีตลชลเมว โหติ. คมฺภีรตฺตํ ลาภาลาภาทีสุ เอกาการตา **อคาธตฺตํ** คมฺภีรตา เอว โหติ. อิทํ อเสสวตฺถุวิสยอสมาสรูปกํ. “ภูรีติ อพฺยยํ.

อเสสวตฺถุวิสยมิสฺสก

๒๑๖. จนฺทิกา มนฺทหาสา เต มุนินฺท วทนินฺทุโน
ปโพธยตฺย’ยํ สาธุ- มโนกุมุทกานนํ.

[๒๑๖]◉ “**จนฺทิกา**อิจฺจาทิ. “**มุนินฺท**อิจฺจามนฺตนํ. เต วทนเมว อินฺทุ **วทนินฺทุโน** อิติ สมาสรูปกํ. อยํ มนฺทหาสา **จนฺทิกา** จนฺทกนฺติโย, อสมาสรูปกํ. สาธูนํ มนานิเยว **กุมุทานิ** เกรวานิ, สมาสรูปกํ. เตสํ **กานนํ** วนํ **ปโพธยติ** วิกาสยตีติ อิทํ สมาสาสมาสรูปกํ.

[นว] “**จนฺทิ**จฺจาทิ. เห มุนินฺท **เต** ตุยฺหํ **วทนินฺทุโน** มุขจนฺทสฺส **มนฺทหาสา** มนฺทมิหิตภูตา **จนฺทิกา** จนฺทกนฺติโย, “อยนฺติ ชาเตฺยกวจเนน มนฺทหาสจนฺทิกา นิทฺทิฏฺฐา. อถวา **อยํ** วทนินฺทุ. **สาธุมโนกุมุทกานนํ** สปฺปุริสานํ จิตฺตสงฺขาตเกรวกานนํ **ปโพธยติ** วิกาสยติ. “จนฺทิกา มนฺทหาสาติ อสมาสรูปกํ. “วทนินฺทุโนติ จ “มโนกุมุทกานนนฺติ จ สมาสรูปกํ. ตสฺมา อิทํ อเสสวตฺถุวิสยสมาสาสมาสรูปกํ. มนฺทา จ เต หาสา จาติ จ, วทนเมว อินฺทูติ จ, สาธูนํ มนานีติ จ, ตานิเยว กุมุทานีติ จ, เตสํ กานนมิติ จ วิคฺคโห.

๒๑๗. อเสสวตฺถุวิสเย ปเภโท รูปเก อยํ
เอกเทสวิวตฺติมฺหิ เภโท'ทานิ ปวุจฺจติ.

[๒๑๗]⦿ นิคมยติ “**อเสสิ**จฺจาทินา. ทุติยสฺส ปเภทํ วตฺถุํ ปฏิชานาติ “**เอกิ**จฺ-จาทินา.

[๒๑๗]◈ “**อเสเส**จฺจาทิ. อเสสวตฺถุวิสเย รูปเก **อยํ** “องฺคุลีทลสํโสภีอิจฺจาทิกํ อุทาหรณตฺตยํ ปเภโท โหติ. อิทานิ เอกเทสวิวตฺติมฺหิ รูปเก **เภโท** วิเสโส ปวุจฺจติ.

เอกเทสวิวตฺติสมาส

๒๑๘. วิลาสหาสกุสุมํ
รุจิราธรปลฺลวํ
สุขํ เก วา น วินฺทนฺติ
ปสฺสนฺตา มุนิโน มุขํ.

[๒๑๘]⦿ “**วิลาส**อิจฺจาทิ. วิลาเสน ยุตฺโต หาโสเยว กุสุมํ ยสฺส. **รุจิโร**

มนุญฺโญ อธโรเยว ปลฺลโว ยสฺส. ตาทิสํ มุนิโน มุขํ ปสฺสนฺตา **เก** นาม ชนา สุขํ น วินฺทนฺติ สพฺเพปีติ. อิทํ องฺคานิ หาสาทีนิ รูปยิตฺวา มุขมงฺคิ น รูปิตนฺติ เอกเทสวิวตฺติสมาสรูปกํ. เอวํ อุปริปิ ยถาโยคํ.

[๒๑๘]◈ "**วิลาสิ**จฺจาทิ. **วิลาสหาสกุสุมํ** ลีลายุตฺตหาสสงฺขาตปุปฺผํ **รุจิราธรปลฺลวํ** มนุญฺญอธรสงฺขาตกิสลยํ มุนิโน มุขํ ปสฺสนฺตา **เก วา** เก นาม ชนา **สุขํ น วินฺทนฺติ** ปีติสุขํ นานุโภนฺติ, อนุภวนฺเตว. วิเสสนภูตานํ หาส-อธรานํ อุปมาภูตกุสุมปลฺลเวหิ อเภทํ ทสฺเสตฺวา วิเสสฺยภูตสฺส มุขสฺส อญฺญตรอุปมาวตฺถุนา อเภเทน อวุตฺตตฺตา อเภทาโรปนํ เอกเทเสเยว วิวตฺตีติ อิทํ เอกเทสวิวตฺติสมาสรูปกํ. วิลาเสน ยุตฺโต หาโสติ จ, โสเยว กุสุมํ อสฺเสติ จ, รุจิโร จ โส อธโร เจติ จ, โสเยว ปลฺลโว อสฺเสติ จ วากฺยํ.

เอกเทสวิวตฺติอสมาส

๒๑๙. ปาททฺวนฺทํ มุนินฺทสฺส ทหาตุ วิชยํ ตว
นขรํสี ปรํ กนฺตา ยสฺส ปาปชยทฺธชา.

[๒๑๙]◉ "**ปาท**อิจฺจาทิ. **มุนินฺทสฺส** วิชยิโน ปาททฺวนฺทํ ตว **วิชยํ** ปฏิปกฺข-ปราภวํ ทหาตุ. กีทิสํ ? ยสฺส **ปรม**จฺจนฺตํ **กนฺตา** มนุญฺญา นขรํสี **ปาปานํ** โลภาทีนํ ชเย อุสฺสิตา **ธชา** เกตโวติ. อิทเมกเทสวิวตฺติอสมาสรูปกํ.

[๒๑๙]◈ "**ปาเท**จฺจาทิ. **ยสฺส** สมฺพุทฺธสฺส **ปรํ** อติสเยน **กนฺตา** มนุญฺญา **นขรํสี** จรณนขกนฺติโย **ปาปชยทฺธชา** ปาปวิชเย อุสฺสาปิตธชาเยว โหนฺติ, ตสฺส มุนินฺทสฺส **ปาททฺวนฺทํ** จรณยุคฬํ **ตว** ตุยฺหํ **วิชยํ** ปฏิปกฺขปราภวํ ทหาตูติ. นขรํสีนํ อุปมาภูตธเชหิ อเภทมาโรเปตฺวา "ปาททฺวนฺทมิติ อนิรูปิตตฺตา เอกเทสวิวตฺติอสมาสรูปกํ นาม. ปาปานํ ชโยติ จ, ตสฺมึ ธชาติ จ วิคฺคโห.

เอกเทสวิวตฺติมิสฺสก

๒๒๐. สุนิมฺมลกโปลสฺส มุนินฺทวทนินฺทุโน
สาธุปฺปพุทฺธหทยํ ชาตํ เกรวกานนํ.

[๒๒๐]◉"**สุนิมฺมล**อิจฺจาทิ. สุนิมฺมโล กโปโล ยสฺส, ตสฺส มุนินฺทวทนินฺทุโน สาธูนํ **ปพุทฺธํ** ธมฺมาวโพธวเสน วิกสิตํ **หทยํ** จิตฺตํ เกรวกานนํ ชาตนฺติ เอกเทสวิวตฺติสมาสาสมาสรูปกํ.

[๒๒๐]◈"**สุนิมฺมลิ**จฺจาทิ. สุนิมฺมลกโปลสฺส มุนินฺทวทนินฺทุโน **สาธุปฺปพุทฺธหทยํ** สชฺชนานํ จตุสจฺจาวโพเธน ปสนฺนมานสํ **เกรวกานนํ** กุมุทวนํ ชาตนฺติ. วทนหทยานํ อุปมาภูเตหิ อินฺทุเกรเวหิ อเภทาโรปนํ กตฺวา กโปลสฺส มณฺฑลาทีหิ อุปมาวิเสเสหิ อนิรูปิตตฺตา เอกเทสวิวตฺติสมาสาสมาสรูปกํ. เอตฺถ สมาโส นาม วทนินฺทูนเมว. อสมาโส นาม หทยเกรวานเมวาติ. ตถา หิ รูปกวิสเย สมาสาสมาสตฺตํ อุปมาโนปเมยฺยปทานํ ทฺวินฺนเมวาติ. สุฏฺฐุ นิมฺมโลติ จ, โส กโปโล อสฺสาติ จ, มุนินฺทวทนเมว อินฺทูติ จ, ปพุทฺธญฺจ ตํ หทยญฺจาติ จ, สาธูนํ ปพุทฺธหทยมิติ จ, เกรวานํ กานนมิติ จ วากฺยํ.

๒๒๑. รูปกานิ พหูเนฺยว ยุตฺตายุตฺตาทิเภทโต
วิสุํ น ตานิ วุตฺตานิ เอตฺเถ'ว'นฺโตคธานิติ.

[๒๒๑]◉เอตฺตโกเยว กึ รูปกเภโทติ อาห "**รูปกานิ**จฺจาทิ. สุโพธํ. ตตฺถ —

"สิตปุปฺผุชฺชลํ โลล- เนตฺตภิงฺคํ ตวานนํ
กสฺส นาม มโน ธีร นากฑฺฒติ มโนหรนฺติ

ยุตฺตรูปกํ ยุตฺตตฺตา ปุปฺผภิงฺคานํ, ตทนุสาเรน อยุตฺตรูปกาทิปิ วิญฺเญยฺยนฺติ.

[๒๒๑]◈ รูปกานิ ปุนปิ สนฺตีติ ทสฺเสตุมาห "**รูปกานิ**จฺจาทิ. รูปกานิ **ยุตฺตา-**

ยุตฺตาทิเภทโต ยุตฺตรูปกอยุตฺตรูปกาทิเภเทน พหูนิ เอว โหนฺติ. **ตานิ** รูปกานิ **เอตฺเถว** รูปเก อนฺโตคธานิ. **อิติ** ตสฺมา การณา ตานิ วิสุํ น วุตฺตานิ. อนฺโต มชฺเฌ คธานิ ปวตฺตานีติ วิคฺคโห.

“สิตปุปฺผุชฺชลํ โลล-　　เนตฺตภิงฺคํ ตวานนํ
กสฺส นาม มโน ธีร　　นากฑฺฒติ มโนหรนฺติ

เอตฺถ ปุปฺผภิงฺคานํ อญฺญมญฺญยุตฺตตฺตา ยุตฺตรูปกํ นาม.

เห ธีร **สิตปุปฺผุชฺชลํ** มนฺทหสิตสงฺขาเตหิ กุสุเมหิ วิโชตนฺตํ โลลเนตฺตภิงฺคํ มโนหรํ ตวานนํ กสฺส นาม มโน นากฑฺฒตีติ. อิมสฺส ปฏิปกฺขโต อยุตฺตรูปกํ เวทิตพฺพํ.

๒๒๒. จนฺทิมา’กาสปทุม-　　มิจฺเจตํ ขณฺฑรูปกํ
ทุฏฺฐ’มมฺโภรุหวนํ　　เนตฺตานิ’จฺจาทิ สุนฺทรํ.

[๒๒๒]◉ รูปกสฺส วิโรธาวิโรโธ อุปมายมิโว’หิตุํ สกฺกาติ อุปลกฺเขติ “**จนฺทิมา-**อิจฺจาทินา. เอตฺถ อากาสสฺส ตฬาเก รูปิเต จนฺทสฺส ปทุมตฺตํ รูปกํ ยุตฺตนฺติ เอตํ ขณฺฑรูปกํ ทุฏฺฐํ. “อมฺโภรุหวนํ เนตฺตานิจฺจาทิ ตุ วจนเภเทปิ สุนฺทรํ.

[๒๒๒]◈ รูปเก โทสาโทสํ อุปมายํ วิย ปริกปฺเปตฺวา คเหตพฺพนฺติ อุปทิสนฺโต อาห “**จนฺทิมิ**จฺจาทิ. “**จนฺทิมา** จนฺโท อากาสปทุมนฺติ เอตํ **ขณฺฑรูปกํ** อากาสสฺส ตฬากตฺเตน อนิรูปิตตฺตา ขณฺฑรูปกํ นาม. **ทุฏฺฐํ** ขณฺฑิโตปมา วิย โทสทุฏฺฐํ นาม. “**อมฺโภรุหวนํ** นีลุปฺปลวนํ เนตฺตานีติ-อาทิกํ อุปมาโนปเมยฺยานํ วจนนานตฺเตปิ สุนฺทรเมว.

๒๒๓. ปริยนฺโต วิกปฺปานํ　　รูปกสฺโส’ปมาย จ
นตฺถิ ยํ เตน วิญฺเญยฺยํ　　อวุตฺต’มนุมานโต.

[๒๒๓]◉กิเมตฺตกา เอโวปมารูปกเภทา ? เนติ ปริทีเปนฺโต อวุตฺตํ อติทิสติ "**ปริยนฺโต**อิจฺจาทินา. รูปกสฺส อุปมาย จ **วิกปฺปานํ** ปเภทานํ **ปริยนฺโต** อวสานํ นตฺถิ ยํ ยสฺมา การณา, **เตน** การเณน **อวุตฺตํ** อิหานุปาตํ วิกปฺปชาตํ สพฺพวิกปฺปพฺยาปกสามญฺญลกฺขณานุคตรูปกวิกปฺปานุสาเรน วิญฺเญยฺยํ. กสฺมา ? **อนุมานโต** ยถาวุตฺตวิกปฺปสงฺขาตลิงฺคโต อวุตฺตเสสรูปกาวคมสงฺขาเตน อนุมานญาเณนาติ อตฺโถ.

[๒๒๓]◈ อิทานิ อิเมสเมว อุปมารูปกานํ อวุตฺตานนฺตเภโท วุตฺตานุสาเรเนว ญาตพฺโพติ ทสฺเสตุมาห "**ปริยนฺโต**อิจฺจาทิ. **รูปกสฺส จ** รูปกาลงฺการสฺส จ **อุปมาย จ** อุปมาลงฺการสฺส จ **วิกปฺปานํ** วิวิธากาเรน กปฺปิตปกฺขานํ **ปริยนฺโต** โกฏิ **ยํ** ยสฺมา นตฺถิ, **เตน** การเณน **อวุตฺตํ** อิมสฺมึ สุโพธาลงฺกาเร อวุตฺตปกฺขํ สมูหํ **อนุมานโต** อนุมานญาเณน วิญฺเญยฺยนฺติ. อุปมารูปกานํ สกลมวุตฺตปกฺขํ พฺยาเปตฺวา ฐิตํ สามญฺญลกฺขณํ อนติกฺกมิตฺวา วุตฺเตหิ เตหิ เตหิ ปกฺขสงฺขาเตหิ ลิงฺเคหิ สิทฺธานุมานญาเณน สามญฺญลกฺขเณ อนฺโตคธานมนุตฺตรูปกสงฺขาตานุเมยฺยานํ อวโพโธ สกฺกาติ อธิปฺปาโย. รูปกสฺส ปน อุปมนฺโตคธตฺตา อุปมาย นิทฺทิฏฺฐโทสาโทสํ ทฺวินฺนมปิ อุตฺตานุตฺตปกฺขสฺส สาธารณํ โหติ.

๒๒๔. ปุนปฺปุน'มุจฺจารณํ ย'มตฺถสฺส ปทสฺส จ
อุภเยสญฺจ วิญฺเญยฺยา สา'ย'มาวุตฺติ นามโต.[๔๔]

[๒๒๔]◉ อาวุตฺติมธิกิจฺจาห "**ปุน**อิจฺจาทินา. **อตฺถสฺส** อภิเธยฺยสฺส **ปทสฺส** สทฺทสฺส จ **อุภเยสํ** อตฺถปทานญฺจ **ปุนปฺปุนํ** ภิยฺโย ภิยฺโย ยํ อุจฺจารณํ, **สายํ** ติวิธา นามโต อาวุตฺติ วิญฺเญยฺยา. อุจฺจารณวเสน อา ปุนปฺปุนํ วตฺตน**มาวุตฺตี**ติ.

---

๔๔ กาพฺยา. ๒/๑๑๖

[๒๒๔]◈ อิทานิ อาวุตฺตึ ทสฺเสติ "**ปุนปฺปุเน**จฺจาทินา. **อตฺถสฺส** สทฺทาภิหิต-อตฺถสฺส จ ปทสฺส จ **อุภเยสํ** อตฺถปทานญฺจ ยํ ปุนปฺปุนุจฺจารณํ, **สา อยํ** ติวิธา นามโต อาวุตฺติ อิติ วิญฺเญยฺยา. **ปุนปฺปุเน**ติ เอตฺทพฺยยํ กฺริยาพาหุลฺเย วตฺตเต. อุจฺจารณวเสน อา ปุนปฺปุนํ วตฺตน**มาวุตฺติ**.

อตฺถาวุตฺติ

๒๒๕. มโน หรติ สพฺเพสํ
อาททาติ ทิสา ทส
คณฺหาติ นิมฺมลตฺตญฺจ
ยโสราสิ ชินสฺส'ยํ.

[๒๒๕]◉ อุทาหรติ "**มโน**อิจฺจาทิ. ชินสฺส อยํ ยโสราสิ **สพฺเพสํ** ชนานํ **มโน** จิตฺตํ หรติ, ทส ทิสา อาททาติ สพฺพทา[๔๕] ตํวิสยตฺตา, **นิมฺมลตฺตํ** นิมฺมลภาวํ คณฺหาติ. เอตฺถ คหณลกฺขณสฺส[๔๖] อตฺถสฺส อเนเกหิ ปริยาย-วจเนหิ อาวตฺติตตฺตา อยํ อตฺถาวุตฺติ.

[๒๒๕]◈ อุทาหรติ "**มโน หรติ**จฺจาทินา. ชินสฺส อยํ ยโสราสิ **สพฺเพสํ** สตฺตานํ **มโน** จิตฺตํ **หรติ** คณฺหาติ, ทส ทิสา **อาททาติ** อวิสยฏฺฐานา-ภาวโต คณฺหาติ, **นิมฺมลตฺตญฺจ** ภูตปริสุทฺธคุเณน นิปฺผนฺนตฺตา คณฺหาติ. เอตฺถ "คณฺหาตีติ เอกสฺเสวตฺถสฺส "หรติ, อาททาติ, คณฺหาตีติ อญฺเญหิ ปริยายวจเนหิ อาวตฺติตตฺตา อยมตฺถาวุตฺติ นาม. นิคฺคโต มเลหีติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ, ยสโส ราสิอิติ จ วิคฺคโห.

---

๔๕ สพฺพธา (ก.)

๔๖ ทสคหณลกฺขณสฺส (ก.)

ปทาวุตฺติ

๒๒๖. วิภาเสนฺติ ทิสา สพฺพา
มุนิโน เทหกนฺติโย
วิภา เสนฺติ จ สพฺพาปิ
จนฺทาทีนํ หตา วิย.

[๒๒๖]◉ "**วิภาเสนฺติ**จฺจาทิ. มุนิโน เทหกนฺติโย สพฺพา ทิสา **วิภาเสนฺติ** วิเสเสน ทีเปนฺติ, ยโต เอวํ ตสฺมา การณา จนฺทาทีนํ สพฺพาปิ วิภา โสภา หตา ปหตา วิย **เสนฺติ** ปวตฺตนฺตีติ ปทาวุตฺติ.

[๒๒๖]◈ "**วิภาเสนฺติ**จฺจาทิ. มุนิโน เทหกนฺติโย สพฺพา ทิสา **วิภาเสนฺติ** ยสฺมา วิเสเสน ปกาเสนฺติ, ตสฺมา จนฺทาทีนํ สพฺพาปิ **วิภา** กนฺติโย **หตา** ปหตา วิย **เสนฺติ** ปวตฺตนฺติ จ, "วิภาเสนฺตีติ ปทสฺเสว อาวตฺตนโต อยํ ปทาวุตฺติ นาม. เทเห กนฺติโยติ วากฺยํ.

อุภยาวุตฺติ

๒๒๗. ชิตฺวา วิหรติ เกฺลส- ริปุํ โลเก ชิโน อยํ
วิหรตฺยา'ริวคฺโค'ยํ ราสีภูโตว ทุชฺชเน.

[๒๒๗]◉ "**ชิตฺวา**อิจฺจาทิ. อยํ ชิโน เกฺลสริปุํ ชิตฺวา โลเก **วิหรติ** ปวตฺตติ, อยํ เตน ชิโต **อริวคฺโค** สตฺตุสมูโห ทุชฺชเน ราสีภูโต วิย ตโต อลทฺธปฺปติฏฺฐตฺตา. "วิหรตีติ อตฺถสฺส ปทานญฺจ อาวุตฺติโต อุภยาวุตฺติ.

[๒๒๗]◈ "**ชิตฺวา**อิจฺจาทิ. อยํ ชิโน เกฺลสริปุํ ชิตฺวา โลเก วิหรติ, อยํ **อริวคฺโค** เกฺลสริปุสมูโห ทุชฺชเน ราสีภูโตว วิหรตีติ. วาสสงฺขาตสฺส

อตฺถสฺส จ “วิหรตีติ ปทสฺส จ ปุน[๔๗] อุจฺจารณโต อยํ อุภยาวุตฺติ นาม โหติ. เกฺลโส เอว ริปูติ จ, อรีนํ วคฺโคติ จ, อราสิ ราสิ อภวีติ จ, กุจฺฉิโต ชโนติ จ วากฺยํ.

๒๒๘. เอกตฺถ วตฺตมานมฺปิ สพฺพวากฺโยปการกํ
ทีปกํ นาม ตญฺจาทิ- มชฺฌนฺตวิสยํ ติธา.[๔๘]

[๒๒๘]⦿ทีปกํ ปริทีปยมาห “**เอกตฺเถ**จฺจาทิ. **เอกตฺถ** วากฺยสฺสาโท มชฺเฌ อนฺเต วา **วตฺตมานมฺปิ** กฺริยาชาตฺยาทิกํ **สพฺพสฺส** อภิมตสฺส กสฺสจิ **วากฺยสฺส** กฺริยาการกสมฺพนฺธาภิธายิโน ปทสนฺตานสฺส อุปการกํ วากฺยตฺถานฺวย-วเสน **ทีปกํ นาม**, ทีโป วิย เอกเทเส วตฺติโตปิ สกลปทตฺถวเสน สพฺพ-วากฺยํ ทีปยติ ปกาเสตีติ. **ตญฺจ** ทีปกํ อาทิ จ มชฺฌญฺจ อนฺตญฺจ วิสโย โคจโร ยสฺส ตาทิสํ **ติธา** อาทิทีปกํ มชฺฌทีปกํ อนฺตทีปกนฺติ ติวิธํ โหตีติ อตฺโถ. ตมฺปิ กฺริยาทีนํ วเสน ปจฺเจกํ ติวิธํ โหติ.

[๒๒๘]◈ อิทานิ ทีปกาลงฺการํ ทสฺเสติ “**เอกตฺเถ**จฺจาทินา. **เอกตฺถ** วากฺยสฺส อาทิมชฺฌาวสาเนสฺเวกสฺมึ **วตฺตมานมฺปิ** กฺริยาชาติคุณตฺตยํ **สพฺพ-วากฺโยปการกํ** วตฺตุมิจฺฉิตกฺริยาการกสมฺพนฺธปฺปกาสกปทสนฺตานสงฺขาตวากฺยสฺส วากฺยตฺถาวโพธวเสน ปโยชนํ **ทีปกํ นาม** เอกฏฺฐาเน ฐตฺวา วิสยีภูต-สพฺพฏฺฐานคตทพฺพปกาสกปทีปสมานตฺตา ทีปกํ นาม โหติ. **ตญฺจ** ทีปกํ **อาทิมชฺฌนฺตวิสยํ** วากฺยสฺส อาทิวิสยํ มชฺฌวิสยํ อนฺตวิสยญฺเจติ ติธา โหติ. เอเตสุ เอเกกมฺปิ กฺริยาชาติคุณเภเทน ปุนปิ ติวิธํ โหตีติ วิญฺเญยฺยํ. ทีเปตีติ ทีโป, ปทีโป. ปฏิภาคตฺเถ กปฺปจฺจเยน ทีโป วิยาติ **ทีปกํ**. วากฺยสฺส อาทิ จ มชฺฌญฺจ อนฺตญฺเจติ จ, ตํ วิสโย อสฺเสติ จ วากฺยํ.

---

๔๗ ปุนปฺปุนํ (?)

๔๘ กาพฺยา. ๒/๙๗

อาทิทีปก

๒๒๙. อกาสิ พุทฺโธ เวเนยฺย- พนฺธูน'มมิโตทยํ
สพฺพปาเปหิ จ สมํ- เนกติตฺถิยมทฺทนํ.

[๒๒๙]◉ อุทาหรติ "**อกาสิ**จฺจาทิ. พุทฺโธ **เวเนยฺยา** วิเนตพฺพาเยว พนฺธโว เตสํ **อมิต**มปริมิตํ **อุทย**มภิวุทฺธึ อกาสิ. น เกวลํ ตเมว, สพฺพปาเปหิ **สมํ** เอกโต อเนกานํ ติตฺถิยานํ มทฺทนญฺจ อกาสีติ. อิห "อกาสีติ กฺริยาปเทนาทิวตฺตินา สพฺพเมว วากฺยํ ทีปยตีติ กฺริยาทิทีปกเมตํ.

[๒๒๙]◈ "**อกาสิ**จฺจาทิ. พุทฺโธ เวเนยฺยพนฺธูนํ **อมิโตทยํ** ปมาณรหิตาภิวุทฺธึ อกาสิ. น เกวลํ ตเมว, **สมํ** เอกกฺขเณ สพฺพปาเปหิ สหาเนกติตฺถิย-มทฺทนญฺจ อกาสีติ. วากฺยาทิมฺหิ กฺริยาย ฐิตตฺตา อิทํ กฺริยาทิทีปกํ นาม. อมิโต จ โส อุทโย เจติ จ, อเนกา จ เต ติตฺถิยา เจติ จ, เตสํ มทฺทนมิติ จ วิคฺคโห.

มชฺเฌทีปก

๒๓๐. ทสฺสนํ มุนิโน สาธุ- ชนานํ ชายเต'มตํ
ตทญฺเญสํ ตุ ชนฺตูนํ วิสํ นิจฺโจปตาปนํ.

[๒๓๐]◉ "**ทสฺสน**มิจฺจาทิ. มุนิโน ทสฺสนํ สาธุชนานํ **อมตํ** นิพฺพานํ นาม ชายเต อมตสฺส สาธนโต, **เตหิ** สาธุชเนหิ อญฺเญสํ ชนฺตูนํ นิจฺจมุป-ตาเปตีติ **นิจฺโจปตาปนํ** วิสํ ชายเต ตสฺมึ มโนปโทสสฺส วิสสทิสตฺตา นิรยาทิทุกฺขาวหภาวโตติ. กฺริยามชฺฌทีปกเมตํ.

[๒๓๐]◈ "**ทสฺสน**มิจฺจาทิ. มุนิโน ทสฺสนํ สาธุชนานํ **อมตํ** อมตสงฺขาต-นิพฺพานสฺส เอกนฺตการณตฺตา การิโยปจาเรน อมตํ ภูตํ ชายเต, **ตทญฺเญสํ**

เตหิ สาธุชเนหิ อญฺเญสํ ชนฺตูนํ ตุ **นิจฺโจปตาปนํ** สตตมุปตาปกรณโต **วิสํ ชายเต** วิสตุลฺยปฏิฆการณตฺตา การิโยปจาเรน วิสํ ภวตีติ. อิทํ กฺริยาย มชฺเฌ ฐิตตฺตา กฺริยามชฺฌทีปกํ. สาธโว จ เต ชนา เจติ จ, เตหิ อญฺเญติ จ วากฺยํ.

อนฺตทีปก

๒๓๑. อจฺจนฺตกนฺตลาวณฺย-
จนฺทาตปมโนหโร
ชินานนินฺทุ อินฺทุ จ
กสฺส นา'นนฺทโก ภเว.

[๒๓๑]⊙ “**อจฺจนฺเต**จฺจาทิ. อจฺจนฺตํ **กนฺตํ** มนุญฺญํ **ลาวณฺยํ** ปิยภาโว, ตเมว ตมิว วา **จนฺทาตโป** จนฺทิกา, เตน มโนหโร ชินานนินฺทุ **อินฺทุ** จนฺโท จ **กสฺส** ชนสฺส อานนฺทโก น ภวตีติ. กฺริยานฺตทีปกํ.

[๒๓๑]◈ “**อจฺจนฺติ**จฺจาทิ. **อจฺจนฺตกนฺตลาวณฺยจนฺทาตปมโนหโร** อติสเยน มนุญฺญปิยภาวสงฺขาตวิลาสนามเกน จนฺทกิรเณน, โน เจ, อติสเยน มนุญฺญ-ปิยตาสงฺขาตวิลาสสทิเสน จนฺทกิรเณน มโนหโร **ชินานนินฺทุ** สมฺพุทฺธสฺส มุขจนฺโท จ **อินฺทุ** จ ปกติจนฺโท จ กสฺส อานนฺทโก น ภเว. อิทํ กฺริยาย อนฺเต ฐิตตฺตา กฺริยานฺตทีปกํ นาม. อนฺตํ อติกฺกนฺตนฺติ จ, ตญฺจ ตํ กนฺตญฺเจติ จ, ลวณสฺส ภาโว ลาวณฺยํ, มธุรภาโว, ตํสทิสตฺตา อจฺจนฺตกนฺตญฺจ ตํ ลาวณฺยญฺจาติ จ, จนฺทสฺส อาตโป กิรโณติ จ, อจฺจนฺต-กนฺตลาวณฺยเมว จนฺทาตโปติ จ, จนฺทปกฺเข อจฺจนฺตกนฺตลาวณฺยมิว จ โส จนฺทาตโป จาติ จ, เตน มโนหโรติ จ, ชินานนเมว อินฺทูติ จ วากฺยํ. อิมินา กฺริยาทีปกตฺตเยเนว อวุตฺตชาติทีปกคุณทีปกานิปิ ญาตพฺพานิ.

มาลาทีปก

๒๓๒. โหตา'วิปฺปฏิสาราย สีลํ ปาโมชฺชเหตุ โส
ตํ ปีติเหตุ สา จา'ยํ ปสฺสทฺธาทิปสิทฺธิยา.

[๒๓๒]◉อาทิทีปกาทีสุปิ เตสุ ปโยคกฺกเมน ปการนฺตรมตฺถีติ วทติ "**โหติ**จฺจาทิ. **สีลํ** ปญฺจสีลาทิกํ อวิปฺปฏิสาราย ปจฺฉานุตาปาภาวาย โหติ. **โส** อวิปฺปฏิสาโร **ปาโมชฺชสฺส** อุปฺปนฺนมตฺตาย ปีติยา เหตุ โหติ. **ตํ** ปาโมชฺชํ **ปีติยา** พลวภูตาย เหตุ โหติ. **สา จายํ** ปีติ **ปสฺสทฺธาทีนํ** ปสฺสทฺธิสุขาทีนํ **ปสิทฺธิยา** นิปฺผตฺติยา โหตีติ โยชนียํ.

[๒๓๒]◈ อิทานิ นวสุ ทีปเกสุ ปโยควิเสเสน สาเธตพฺเพ อญฺญปฺปกาเร ทสฺเสติ "**โหติ**จฺจาทินา. **สีลํ** สุรกฺขิตํ ปญฺจงฺคทสงฺคาทิสีลํ อวิปฺปฏิสาราย โหติ. **โส** อวิปฺปฏิสาโร **ปาโมชฺชเหตุ** โหติ อุปฺปนฺนมตฺตาย ตรุณปีติยา การณํ ภวติ. **ตํ** ปาโมชฺชํ **ปีติเหตุ** พลวปีติการณํ โหติ. **สา อยญฺจ** ปีติ **ปสฺสทฺธาทิปสิทฺธิยา** กายปสฺสทฺธิจิตฺตปสฺสทฺธิอาทีนํ สิทฺธิยา เหตุ โหติ. น วิปฺปฏิสาโร อวิปฺปฏิสาโร. นสทฺโท ปสชฺชปฏิเสเธ วตฺตเต. ปมุทิตสฺส ภาโวติ จ, ตสฺส เหตูติ จ, ปสฺสทฺธิ อาทิ เยสํ สุขาทีนนฺติ จ, เตสํ ปสิทฺธีติ จ วิคฺคโห.

๒๓๓. อิจฺจา'ทิทีปกตฺเตปิ ปุพฺพํ ปุพฺพมเปกฺขินี
วากฺยมาลา ปวตฺตาติ ตํ มาลาทีปกํ มตํ.[๔๙]

[๒๓๓]◉กิมิทํ ตว ปการนฺตรมิจฺจาห "**อิจฺจาทิ**จฺจาทิ. **อิจฺเจวมิมํ** ยํ ตํ มาลาทีปกํ มตํ. นนุ กฺริยาทิทีปกเมตมิจฺจาห "**อาทิทีปกตฺเตปี**ติ. ยชฺชปฺยาทิ-

๔๙ กาพฺยา. ๒/๑๐๘

ทีปกเมตํ **ปุพฺพํ ปุพฺพํ** วากฺยํ “โหตาวิปฺปฏิสาราย สีลนฺติอาทิกํ อเปกฺขินี อเปกฺขมานา **วากฺยานํ** ยถาวุตฺตานํ **มาลา** ปรมฺปรา ปวตฺตาติ. ตํ ยถา-วุตฺตํ มาลาทีปกํ มตํ, นาทิทีปกนฺติ.

[๒๓๓]◈ “**อิจฺจาทิ**จฺจาทิ. **อาทิทีปกตฺเตปิ** กฺริยาทิทีปกภาเว สติปิ **วากฺยมาลา** อเนกวากฺเยน สมฺพชฺฌมานา ปรมฺปรา ปุพฺพํ ปุพฺพํ “โหตาวิปฺปฏิสารายาติ-อาทิกํ วากฺยํ อเปกฺขินี ปวตฺตา. **อิติ** อิทํ อนนฺตรคตปฺปการํ ทีปกํ “มาลาทีปกนฺติ มตนฺติ. อาทิมฺหิ ทีปกมิติ จ, วิสโยปจาเรน อาทิ จ ตํ ทีปกญฺจาติ จ, มาลา เอว ทีปกมิติ จ วากฺยํ.

๒๓๔. อเนเนว ปกาเรน เสสานมฺปิ ทีปเก
วิกปฺปานํ วิธาตพฺพา- นุคตี สุทฺธพุทฺธิภิ.[๕๐]

[๒๓๔]⊙ อวุตฺเต ทีปกวิกปฺเป อติทิสนฺโต นิคเมติ “**อเนนิ**จฺจาทินา. **อเนเนว** อนนฺตรา วุตฺเตน **ปกาเรน** วิธินา **ทีปเก** ทีปกวิสเย[๕๑] **เสสาน**มวุตฺตานํ **วิกปฺปานํ** ชาตฺยาทิทีปกาทิเภทานํ **อนุคติ** อวโพโธ **สุทฺธพุทฺธิภิ** ปริสุทฺธมตีหิ กวีหิ **วิธาตพฺพา** กาตพฺพาติ.

[๒๓๔]◈ อิทานิ อวุตฺตทีปกานิปิ อติทิสติ “**อเนเนวิ**จฺจาทินา. **อเนเนว ปกาเรน** ยถาวุตฺตทีปกปฺปกาเรน **ทีปเก** ทีปกวิสเย **เสสานํ อปิ** วิกปฺปานํ อวุตฺตชาติทีปกคุณทีปกสงฺขาตานํ ปกฺขานํ ชาตฺยาทิทีปกคุณาทิทีปกาทีนํ ฉนฺนํ มาลาทีปกานญฺจ **อนุคติ** อวโพโธ **สุทฺธพุทฺธิภิ** กวีหิ **วิธาตพฺพา** วุตฺตานุสาเรเนว กาตพฺพา. วิเสสโต อสงฺกรโต กปฺปียนฺตีติ จ, สุทฺธา พุทฺธิ เยสนฺติ จ วากฺยํ.

---

๕๐ กาพฺยา. ๒/๑๑๕

๕๑ ทีปกวิเสเส (ก.)

๒๓๕. วิเสสวจนิจฺฉายํ นิเสธวจนํ ตุ ยํ
อกฺเขโป นาม โส'ยญฺจ ติธา กาลปฺปเภทโต.[๕๒]

[๒๓๕]◉ อกฺเขปมุปกฺขิปติ "**วิเสสิ**จฺจาทินา. **วิเสสสฺส** ยสฺส กสฺสจิ วจนิจฺฉายํ ยํ **นิเสธสฺส** ปฏิเสธสฺส **วจนํ** วุตฺติ, **โส** อกฺเขโป นาม อกฺขิปนํ ปฏิเสโธติ กตฺวา. **โสยม**กฺเขโป จ **กาลปฺปเภทโต** อตีตาทิโต **ติธา** ติปฺปกาโร.

[๒๓๕]◈ อิทานิ อกฺเขปํ ทสฺเสติ "**วิเสเส**จฺจาทินา. **วิเสสวจนิจฺฉายํ ตุ** ยสฺส กสฺสจิ ปทตฺถวิเสสสฺส กถนิจฺฉาย เอว ยํ **นิเสธวจนํ** ปฏิเสธวจนํ อตฺถิ, **โส** ปฏิเสโธ **อกฺเขโป** นาม อกฺเขปาลงฺกาโร นาม. **อยญฺจ** อกฺเขโป **กาลปฺปเภทโต** อตีตาทิกาลวิเสเสน ติธา โหติ. วิเสสสฺส กสฺสจิ วจนนฺติ จ, ตสฺมึ อิจฺฉาติ จ, นิเสธสฺส ปฏิเสธสฺส วจนมิติ จ, อกฺขิปนํ ปฏิกฺขิปนนฺติ จ, กาลสฺส กฺริยาย วา ปเภโทติ จ วากฺยํ.

๒๓๖. เอกากี'เนกเสนํ ตํ มารํ ส วิชยี ชิโน
กถํ ต'มถ วา ตสฺส ปารมีพล'มีทิสํ.
อตีตกฺเขโป.

[๒๓๖]◉ "**เอกากิ**จฺจาทิ. โส ชิโน **เอกากี** เอโก สมาโน อเนกเสนํ ตํ มารํ **วิชยิ** ปราเชสิ, ตํ กถํ ยุชฺชเต. อถวา กึ น ยุชฺชเต, ยโต **ตสฺส** ชินสฺส **ปารมี** สมตึสวิธา ปารมิตา เอว พลํ **อีทิสํ** ยาทิสํ ตสฺส วิชยการณนฺติ. เอตฺถ เอกากิตฺตการณสามตฺถิยา มารวิชยาโยคพุทฺธิ "สเสนํ มารํ วิชิตวาติ กถํ ยุชฺชตีติ เอวมาการา อตีตา อกฺขิตฺตาติ อตีตกฺเขโปยํ.

[๒๓๖]◈ อิทานิ อุทาหรติ "**เอกากิ**จฺจาทินา. **ส ชิโน** โส สพฺพญฺญู **เอกากี** อสหาโย อทุติโย อเนกเสนํ ตํ มารํ **วิชยี** อชินีติ, ตํ กถํ ยุชฺชติ.

---

๕๒ กาพฺยา. ๒/๑๒๐

อถวา ยุชฺชเตว. **ตสฺส** ชินสฺส **ปารมีพลํ** สมตึสปารมีพลํ สมตึสปารมีตาสงฺขาตเสนา **อีทิส**มีทิสาติ. พุทฺธสฺส อทุติยภาวญฺจ มารสฺส สปริวารภาวญฺจ นิสฺสาย กสฺสจิ อุปฺปนฺนา "เอกากินา กถมเนกเสโน มาโร ชิโตติ วิปรีตพุทฺธิ อตีตมารวิชยวิสยตฺตา อตีตา โหติ. "ตสฺส ปารมีพลํ อีทิสนฺติ อตฺถวิเสสสฺส กถนิจฺฉาย "อถวาติ นิทฺทิฏฺฐปฏิเสธวจเนน อกฺขิตฺตนฺติ อตีตสฺส อกฺเขปนโต อตีตกฺเขโป นาม.

๒๓๗. กึ จิตฺเต'ชาสมุคฺฆาตํ　　อปฺปตฺโต'สฺมีติ ขิชฺชเส
ปณาโม นนุ โสเยว　　สกิมฺปิ สุคเต กโต.
วตฺตมานกฺเขโป.

[๒๓๗]◉ "**กึ จิตฺเต**จฺจาทิ. จิตฺต **เอชาย** ตณฺหาย **สมุคฺฆาตํ** สพฺพถา อปฺปวตฺตึ อปฺปตฺโตสฺมีติ **กึ ขิชฺชเส** ตุจฺโฉ ตว เขโท. สุคเต **สกิมฺปิ** เอกวารมฺปิ กโต ปณาโม **โสเยว** ตณฺหาย สมุคฺฆาโตเยว นนุ เอกนฺตการณตฺตา ตสฺสาติ วตฺตมานกฺเขโปยํ วตฺตมานสฺส เขทสฺสากฺขิตตฺตา.

[๒๓๗]◈ "**กึ จิตฺเต**จฺจาทิ. เห จิตฺต **เอชาสมุคฺฆาตํ** เอชาสงฺขาตาย ตณฺหาย สมุจฺเฉทปหานํ อปฺปตฺโตสฺมีติ **กึ ขิชฺชเส** ตุจฺโฉ ตว เขโท. ตถา หิ **สุคเต** พุทฺธวิสเย สกิมฺปิ กโต ปณาโม **โสเยว นนุ** ตณฺหาสมุจฺเฉทสฺส เอกนฺตการณตฺตา การณการิยานมเภทพุทฺธิยา โส เอชาสมุคฺฆาโตเยว กึ น ภวติ, ภวเตฺยว. "ปณาโมตฺยาทิวิเสสกถนาธิปฺปาเยน "กึ ขิชฺชเสติ จิตฺตสฺส วตฺตมานเขทสฺส ปฏิเสธิตตฺตา อยํ วตฺตมานกฺเขโป นาม. เอชาย สมุคฺฆาโตติ วากฺยํ.

๒๓๘. สจฺจํ น เต คมิสฺสนฺติ　　สิวํ สุชนโคจรํ
มิจฺฉาทิฏฺฐิปริกฺกนฺต-　　มานสา เย สุทุชฺชนา.
อนาคตกฺเขโป.

[๒๓๘]◉ “**สจฺจ**มิจฺจาทิ. สุชนโคจรํ **สิวํ** สนฺติปทํ เต **สจฺจํ** นิยตํ น คมิสฺสนฺติ. เย **มิจฺฉาทิฏฺฐิยา** สสฺสตาทิกาย ปริกฺกนฺตํ อภิภูตํ **มานสํ** จิตฺตํ เยสํ ตาทิสา สุฏฺฐุ อติสเยน ทุชฺชนาติ โยชนียํ. อยมนาคตกฺเขโป ภาวิโน คมนสฺสากฺขิตฺตตฺตา.

“ชีวิตาสา พลวตี ธนาสา ทุพฺพลา มม
คจฺฉ วา ติฏฺฐ วา กนฺต มมาวตฺถา นิเวทิตาติ[๕๓]

อยมนาทรกฺเขโปติเอวมาทโย ตุ ตพฺเภทาเยวาติ อุเปกฺขิตา.

[๒๓๘]◈ “**สจฺจ**มิจฺจาทิ. **สุชนโคจรํ** สาธูนํ วิสยคตํ **สิวํ** สนฺติปทํ เต **สจฺจ**-เมกนฺเตน น คมิสฺสนฺติ. เก ? เย มิจฺฉาทิฏฺฐิปริกฺกนฺตมานสา สุทุชฺชนา, เตเยวาติ. “มิจฺฉาทิฏฺฐีติอาทิวิเสสสฺส กถนาธิปฺปาเยน “เต น คมิสฺสนฺตีติ ติตฺถิยานํ ภาวิโน นิพฺพานคมนสฺส พุทฺธิยา ปฏิสิทฺธตฺตา อยํ อนาคตกฺ-เขโป นาม. มิจฺฉา วิปรีตา จ สา ทิฏฺฐิ จาติ จ, ตาย ปริกฺกนฺตํ มานสํ เยสนฺติ จ วากฺยํ.

“ชีวิตาสา พลวตี ธนาสา ทุพฺพลา มม
คจฺฉ วา ติฏฺฐ วา กนฺต มมาวตฺถา นิเวทิตา[๕๓] —

ตฺยาทิโก อนาทรกฺเขโปปิ ทสฺสิตาตีตกฺเขปาทีหิ อนญฺญตฺตา วิสุํ น วุตฺโต. อยํ ปเนตฺถ อตฺโถ — เห **กนฺต** วลฺลภ มม ชีวิตาสา พลวตี โหติ. ธนาสา ทุพฺพลา. ตฺวํ คจฺฉ วา ติฏฺฐ วา. **มมาวตฺถา** มม ปกติ **นิเวทิตา** วิญฺญาปิตา. “เอตฺถ มมาวตฺถา นิเวทิตาติ วิเสสสฺส กถนา-ธิปฺปาเยน “คจฺฉ วา ติฏฺฐ วาติ อิมินา อนาทรวจเนน อตฺตโน วลฺลภสฺส วตฺตมานสฺส อนาคตสฺส วา คมนสฺส ปฏิเสธิตตฺตา วตฺตมานกฺเขโป วา อนาคตกฺเขโป วา โหติ.

---

๕๓ กาพฺยา. ๒/๑๓๙

๒๓๙. เณยฺโย โสตฺถนฺตรนฺยาโส โย'ญฺญวากฺยตฺถสาธโน;
สพฺพพฺยาปี วิเสสฏฺโจ หิวิสิฏฺฐจ'สฺส เภทโต.[๕๔]

[๒๓๙]⦿ อตฺถนฺตรนฺยาสํ นฺยาสยติ "**เณยฺยิ**จฺจาทินา. **อญฺญวากฺยตฺถสาธโน** อญฺญสฺส วตฺตุมิจฺฉิตสฺส กสฺสจิ วากฺยตฺถสฺส สาธโน สมตฺถโก กสฺสจิเทว อตฺถสฺส ปรสฺส นฺยาโส โย, โส อตฺถนฺตรนฺยาโส เณยฺโย อตฺถนฺตรสฺส กสฺสจิ วตฺถุโน นฺยาโส ปโยโคติ กตฺวา. ตสฺส เภทมาห "**สพฺเพ**จฺจาทินา. **อสฺส** อตฺถนฺตรนฺยาสสฺส **เภทโต** วิกปฺปโต **หิวิสิฏฺฐา** หิสทฺเทน วิเสสิตา สพฺพพฺยาปี จ วิเสสฏฺโจ จาติ อิเม ภวนฺติ. นนุ ปติวตฺถูปมาย อิมสฺส จ โก เภโทติ ? สจฺจํ, ตถาปิ อุภยตฺถ อตฺถนฺตรนฺยาสมตฺเตน สทิสตฺเตปิ ยตฺถ มุขฺยโต สามฺยปฺปตีติสพฺภาโว, สา ปติวตฺถูปมา. ยตฺถ ปน สาธนรูปสฺเสวตฺถนฺตรนฺยาโส, โส อตฺถนฺตรนฺยาโสติ ปากโฏเยวุภินฺนํ เภโทติ.

[๒๓๙]◈ อิทานิ อตฺถนฺตรนฺยาสํ ทสฺเสติ "**เณยฺยิ**จฺจาทินา. **โย อญฺญวากฺยตฺถสาธโน** อญฺญวากฺยตฺถสฺส สาธโน โหติ, อญฺญวากฺยตฺถํ สาเธติ, โส อตฺถนฺตรนฺยาโส สาธิยวากฺยตฺถโต อญฺญตฺถสฺส จปนํ กถนํ "อตฺถนฺตรนฺยาโสติ เณยฺโย. **อสฺส** อตฺถนฺตรนฺยาสสฺส **เภทโต** ปเภเทน สพฺพพฺยาปี วิเสสฏฺโจ จ, เอเตเยว หิวิสิฏฺฐา จาติ จตฺตาโร ภวนฺติ. อตฺโถ จ โส อนฺตโร อญฺโญ เจติ จ, ตสฺส นฺยาโสติ จ, สพฺพํ พฺยาเปติ สีเลนาติ จ, วิเสเส ปเทเส ติฏฺฐตีติ จ, หิสทฺเทน วิสิฏฺฐาติ จ วากฺยํ.

หิ–รหิตสพฺพพฺยาปี

๒๔๐. เตปิ โลกหิตาสตฺตา สูริโย จนฺทิมา อปิ[๕๕]
อตฺถํ ปสฺส คมิสฺสนฺติ นิยโม เกน ลงฺฆฺยเต.

---

๕๔ กาพฺยา. ๒/๑๖๙

๕๕ จนฺทิมารปิ (สี.)

[๒๔๐]◉ อุทาหรติ "**เตปี**จฺจาทิ. โลกสฺส **หิเต** อภิวุทฺธิยํ **อาสตฺตา** อภิรตฺตา สูริโย จนฺทิมา อปีติ เต มหนฺตาปิ **อตฺถํ** อุทยวิปริยาส'มภาวํ คมิสฺสนฺติ, น[๕๖] ตเถว ติฏฺฐนฺติ, "ปสฺเสติ ตมวโพธยติ. ตถา หิ นิยโม "ภาโว นาม น ปายินิ. สพฺเพ สงฺขารา วยธมฺมิโนติ อยํ นิยติ. **เกน** นาม วตฺถุนา **ลงฺฆฺยเต** อติกฺกมิตุํ สกฺกาติ. อยํ หิสทฺทรหิโต สพฺพพฺยาปี อตฺถนฺตรนฺยาโส ตาทิสสฺส นิยมสฺส สพฺพคตตฺตา.

[๒๔๐]◈ "**เตปี**จฺจาทิ. **โลกหิตาสตฺตา** โลกาภิวุทฺธิยํ ลคฺคา สูริโย อปิ จนฺทิมา อปิ เตปิ มหานุภาวา **อตฺถํ** วินาสํ คมิสฺสนฺติ, **ปสฺส** เอเตสํ ปากฏํ วินาสํ โอโลเกหิ. ตถา หิ **นิยโม** "สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ สพฺพปทตฺถ-มนติกฺกมฺม ปวตฺตนิยโม **เกน ลงฺฆฺยเต** ปจฺจยสมุปฺปนฺเนน เกน ปทตฺเถน อติกฺกมฺยเตติ. อยํ หิสทฺทรหิโต อตฺถคมนสงฺขาโต นิยโม สพฺพตฺถ คโตติ สพฺพพฺยาปี อตฺถนฺตรนฺยาโส. ปติวตฺถูปมาย จ อตฺถนฺตรนฺยาสสฺส จ อตฺถนฺตรนฺยาสตฺเตน ตุลฺยตฺเตปิ ตตฺถ สาธมฺมปกาสตฺตสภาโว, เอตฺถ วุตฺตตฺถสฺส สาธนสภาโวติ เอวมิเมสํ นานตฺตํ สุพฺยตฺตํ. **อปีติ** สมฺภาวนายํ. ทุติโย **อปิ**สทฺโท สมุจฺจเย.

หิ–สหิตสพฺพพฺยาปี

๒๔๑. สตฺถา เทวมนุสฺสานํ วสี โสปิ มุนิสฺสโร
คโตว นิพฺพุตึ สพฺเพ สงฺขารา น หิ สสฺสตา.

[๒๔๑]◉ "**สตฺถา**อิจฺจาทิ. **เทวมนุสฺสานํ** เทวานญฺจ มนุสฺสานญฺจ อุกฺกฏฺฐจ-ปริจฺเฉทวเสน **สตฺถา** ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิเกหิ ปรมตฺเถหิ ยถารหํ อนุสาสตีติ,

---

๕๖ คมิสฺสนฺตา ปุน (ก.)

วสี ปญฺจหิ วสิตาหิ อติสยวสีหิ วสิปฺปตฺโต โสปิ มุนิสฺสโร **นิพฺพุตึ** ขนฺธปรินิพฺพานสงฺขาตํ **คโต** ปตฺโตเยว. หิสทฺโท สมตฺถเน. สพฺเพ **สงฺขารา** ปจฺจยสมุปฺปนฺนา **น สสฺสตา** น นิจฺจา อุปฺปาทวยธมฺมตฺตา อนิจฺจา. อยมฺปิ หิสทฺทสหิตสพฺพพฺยาปี อตฺถนฺตรนฺยาโส อนิจฺจตาย สพฺพคตตฺตาติ.

[๒๔๑]◈ "**สตฺถา**อิจฺจาทิ. เทวมนุสฺสานํ อุกฺกฏฺฐวเสน **สตฺถา** ทิฏฺฐธมฺมิก-สมฺปรายิกตฺเถหิ ยถารหมนุสาสโก **วสี** วุฏฺฐานอธิฏฺฐานาทีสุ ปญฺจสุ วสิภาเวสุ สาติสยํ อิสฺสริยวา โส มุนิสฺสโร อปิ **นิพฺพุตึ** ขนฺธนิพฺพานํ คโต เอว. **หิ** ตเถว, สพฺเพ สงฺขารา สสฺสตา น โหนฺตีติ. อยํ หิสทฺทสหิโต อนิจฺจตาย สพฺพคตตฺตา สพฺพพฺยาปี อตฺถนฺตรนฺยาโส. วโส อสฺส อตฺถีติ วากฺยํ.

หิ-รหิตวิเสสฏฺฐ

๒๔๒. ชิโน สํสารกนฺตารา ชนํ ปาเปติ นิพฺพุตึ
นนุ ยุตฺตา คติ สา'ยํ เวสารชฺชสมงฺคินํ.

[๒๔๒]◉ "**ชิโน**อิจฺจาทิ. ชิโน สํสาโรเยว กนฺตาโร ทุคฺคมตฺตา, ตโต **ชนํ** สกลมฺปิ โลกํ นิพฺพุตึ ปาเปติ. **นนุ** ปสิทฺธิยมนุมติยํ วา. สายํ **คติ** นิพฺพุติปาปนสงฺขาตา ปวตฺติ, วิคโต สารโท ภยมสฺสาติ วิสารโท, ตสฺส ภาโว นิพฺภยตา[๕๗] **เวสารชฺชํ**, เตน **สมงฺคีนํ** ยุตฺตานํ. **ยุตฺตา**ติ อนุรูปาติ. อยํ หิสทฺทวิรหิโต วิเสสฏฺโฐ อตฺถนฺตรนฺยาโส, เวสารชฺชสมงฺคีนเมว ตถา-ภาวโต น สพฺพพฺยาปี.

[๒๔๒]◈ "**ชิโน**อิจฺจาทิ. ชิโน **ชนํ** สตฺตโลกํ สํสารกนฺตารา นิพฺพุตึ ปาเปติ,

---

๕๗ นิพฺภยตาย (ก.)

สา อยํ **คติ** ปวตฺติ **เวสารชฺชสมงฺคีนํ** จตุเวสารชฺชคุณสมนฺนาคตานํ ตถาคตานํ ยุตฺตา นนูติ. อยํ ชนานํ นิพฺพานํ ปาปนา เวสารชฺชสมงฺคีนํ-เยว อาเวณิกตฺตา วิเสสฏฺโฐ หิสทฺทรหิโต อตฺถนฺตรนฺยาโส. วิคโต สารโท ภยํ อสฺเสติ จ, กสฺส ภาโวติ จ, เตน สมงฺคิโนติ จ วากฺยํ. **นนูติ** ปสิทฺธิยํ อนุมติยํ วา วตฺตเต. ทฺวินฺนมฺปิ อตฺโถ วุตฺตนเยน ญาตพฺโพ.

หิ–สหิตวิเสสฏฺฐ

๒๔๓. สุรตฺตํ เต'ธรปุฏํ ชิน รญฺเชติ มานสํ
สยํ ราคปรีตา หิ ปเร รญฺเชนฺติ สงฺคเต.

[๒๔๓]◉"**สุรตฺต**มิจฺจาทิ. ชิน **เต** ตว **สุรตฺตํ** พิมฺพผลสมานวณฺณตฺตา อธรปุฏํ **มานสํ** ปสฺสตํ เยสํ เกสญฺจิ **รญฺเชติ** ปีเณตีติ. **หิ** สมตฺถเน. ตถา หีติ อตฺโถ. สยํ เยน เกนจิ **ราเคน** รตฺตวณฺเณน อนุราเคน วา **ปรีตา** คตา **สงฺคเต** อตฺตนา สํสฏฺเฐ **ปเร** อญฺเญ รญฺเชนฺติ รตฺตวณฺเณ อนุรตฺเต วา กโรนฺตีติ สสิเลโส สาธโน. อยญฺจ หิสทฺทสหิโต วิเสสฏฺโฐ อตฺถนฺตรนฺยาโส ตถาภาวสฺส ตถาวิธานเมว สมฺภวโต.

[๒๔๓]◈"**สุรตฺต**มิจฺจาทิ. โภ ชิน **เต** ตว **สุรตฺตํ อธรปุฏํ** โอฏฺฐยุคฬํ **มานสํ** ปสฺสนฺตานํ[๕๘] จิตฺตํ **รญฺเชติ** ปีณยติ. **หิ** ตเถว. สยํ **ราคปรีตา** รตฺตวณฺเณน อนุราเคน วา ยุตฺตา **สงฺคเต** อตฺตนา สํสฏฺเฐ **ปเร** อญฺเญ **รญฺเชนฺติ** รตฺตวณฺเณ อนุรตฺเต วา กโรนฺติ. อิทํ เตสํ สภาวเมวาติ. อยํ อีทิสานเมว อาเวณิกตฺตา วิเสสฏฺโฐ หิสทฺทสหิโต อตฺถนฺตรนฺยาโส. ปุฏ-สทิสตฺตา อธโร เอว ปุฏมิติ จ, ราเคน ปรีตา ยุตฺตาติ จ วิคฺคโห.

---

๕๘ ปสนฺนจิตฺตํ (ก.)

๒๔๔. วาจฺเจ คมฺเม’ถ วตฺถูนํ สทิสตฺเต ปเภทนํ
พฺยติเรโก’ย’มเปฺย’โก- ภยเภทา จตุพฺพิโธ.[๕๙]

[๒๔๔]◉ พฺยติเรกวิกปฺปมาห “**วาจฺเจ**อิจฺจาทินา. **วตฺถูนํ** วตฺถุมิจฺฉิตานํ เกสญฺจิ วตฺถูนํ **สทิสตฺเต** กถญฺจิ วตฺถูนํ ตุลฺยตฺเต **วาจฺเจ** สทฺเทน วาจเกน ปฏิปาทิเต อถ **คมฺเม** อสทฺทปฏิปาทิเต สพฺพตฺถพเลน ปกรณาทินา ญาเต วา, น เกวลํ สทฺทปฏิปาทิเต. **ปเภทนํ** เตสเมว วตฺถูนํ วิเสสกถนํ **พฺยติเรโก** พฺยติเรจนํ ปุถกฺกรณนฺติ กตฺวา. **อยํ** พฺยติเรโกปิ **เอโกภยเภทา** เอกพฺยติเรโก อุภยพฺยติเรโกติ วาจฺจคมฺมานํ ปจฺเจกํ วิเสเสน จตุพฺพิโธ.

[๒๔๔]◈ อิทานิ พฺยติเรกํ ทสฺเสติ “**วาจฺเจ**อิจฺจาทินา. **วตฺถูนํ** วตฺถุมิจฺฉิตานํ เกสญฺจิ ปทตฺถานํ **สทิสตฺเต** เยน เกนจิ อากาเรน สมานตฺเต **วาจฺเจ** วาจกสทฺเทน ปฏิปาทนีเย **อถ** ปุน **คมฺเม** ตสฺมึเยว สทิสตฺเต อตฺถสตฺติสงฺขาตสามตฺถิเยน คมฺมมาเน **ปเภทนํ** เตสํเยว วตฺถูนํ นานตฺตกถนํ พฺยติเรโก นาม. **อยมฺปิ** พฺยติเรโก **เอโกภยเภทา** พฺยติเรจนสงฺขาตปุถกฺกรณสามญฺเญน อภินฺโนปิ วาจฺจคมฺมานํ ทฺวินฺนํ ปจฺเจกเมว เอกพฺยติเรโก อุภยพฺยติเรโกติ วิเสเสน จตุพฺพิโธ โหติ. สทิสานํ ภาโวติ จ, ปกาเรน เภทนํ กถนมิติ จ, พฺยติเรจนํ ปุถกฺกรณมิติ จ, เอโก จ อุภโย จาติ จ, เตสํ เภโท วิเสสนนฺติ จ วิคฺคโห.

วาจฺจเอกพฺยติเรก

๒๔๕. คมฺภีรตฺตมหตฺตาทิ- คุณา ชลธินา ชิน
ตุลฺโย ตฺว’มสิ เภโท ตุ สรีเรน’ทิเสน เต.

---

๕๙ กาพฺยา. ๒/๑๘๐

[๒๔๕]◉ อุทาหรติ “**คมฺภีร**อิจฺจาทิ. ตฺวํ **คมฺภีรตฺตํ** อคาธตา อชฺฌาสยวิสิฏฺฐตา จ **มหตฺตํ** เวปุลฺลํ คุณมหนฺตตา จ ตํ อาทิ ยสฺส อุปการิตาทิโน, ตสฺมา คุณา **ชลธินา** สาคเรน ตุลฺโย. “อสีติ สทฺทปฏิปาทิตํ สทิสตฺตํ วุตฺตํ. เภทํ ทสฺเสติ “**เภโท ตุ**อิจฺจาทินา. **เภโท ตุ** วิเสโส ปน สาคเรน สห **อีทิเสน** ทิสฺสมาเนน กรจรณาทิมตา รุจิเรน เต **สรีเรเนว** เหตุนา, นาญฺญถา, ตสฺเสทิสํ สรีรํ นตฺถีติ. สทิสตฺเต ปฏิปาทิเต เอกพฺยติเรโกยํ เอกสฺมึ ชิเน วตฺตมาเนน ธมฺเมน อุปเมยฺโยปมานภูตชินสาครานํ ตสฺส เภทสฺส ปตียมานตฺตา.

[๒๔๕]◈ อิทานิ ตมุทาหรติ “**คมฺภีรตฺติ**จฺจาทินา. เห ชิน ตฺวํ คมฺภีรตฺต-มหตฺตาทิคุณา ชลธินา ตุลฺโย อสิ. อิมินา วากฺเยน ชินสาครานํ ทฺวินฺนํ สทฺเทน วาจฺจสทิสตฺตํ วุตฺตํ. **เภโท ตุ** สาคเรน สห ตว วิเสโส ปน **เต** ตุยฺหํ **อีทิเสน** เอวรูเปน ทิสฺสมานหตฺถปาทาทิอวยวยุตฺเตน **สรีเรน** สรีรเหตุนา โหติ. ทฺวินฺนํ วตฺถูนํ วตฺตพฺพสทิสตฺตํ วตฺวา อิมินา วากฺเยน “อีทิเสน สรีเรนาติ เอกสฺมึเยว ชินปทตฺเถ วิเสสกถเนน ชลธิโต ชิน-ปทตฺถสฺส วิสุํ กตตฺตา สทิสตฺเต สทฺเทน วาจฺเจ สติ อยเมกพฺยติเรโก นาม. คมฺภีรสฺส คมฺภีรคุณยุตฺตสฺส สาครสฺส วา คมฺภีรชฺฌาสยสมงฺคิโน ชินสฺส วา ภาโวติ จ, มหโต ปกติยา มหโต สาครสฺส วา คุเณหิ มหโต ชินสฺส วา ภาโวติ จ, คมฺภีรตฺตญฺจ มหตฺตญฺจาติ จ, ตํ อาทิ ยสฺส อุปการิตาทิโนติ จ, โส จ โส คุโณ เจติ จ วากฺยํ.

วาจฺจอุภยพฺยติเรก

๒๔๖. มหาสตฺตา’ติคมฺภีรา สาคโร สุคโตปิ จ
สาคโร’ญฺชนสงฺกาโส ชิโน จามีกรชฺชุติ.

[๒๔๖]◉ “**มหา**อิจฺจาทิ. สาคโร สุคโตปิ จาติ เต อุโภ **มหนฺตา สตฺตา**

มกราทโย ยตฺถ สาคเร, **มหนฺตํ** วา **สตฺตํ** สมฺมปฺปธานํ ยสฺส สุคตสฺส, **อติคมฺภีรา** อติสเยน อคาธา อิติ. สทิสตาเภทมาห “**สาคโร**อิจฺจาทินา. สาคโร **อญฺชนสงฺกาโส** อญฺชเนน ตุลฺโย, กณฺโหติ วุตฺตํ โหติ. ชิโน ตุ จามีกรสฺส สุวณฺณสฺเสว ชุติ โสภา อสฺเสติ **จามีกรชฺชุติ**. วาจฺเจ สทิสตฺเต อุภยพฺยติเรโกยํ อุภยตฺถ วตฺตมาเนน คุเณน อุภินฺนมุปมาโนปเมยฺยานํ เภทสฺส ปตียมานตฺตา.

[๒๔๖]◈ “**มหา**อิจฺจาทิ. สาคโร สุคโตปิ จาติ อิเม เทฺว **มหาสตฺตา** กเมน ติมิติมิงฺคลาทิมหาสตฺตา จ, ลาภาลาภาทีสุ อนญฺญสาธารณตฺตา มหนฺตตาทิภาวสงฺขาตสทิสตฺตยุตฺตา จ, **อติคมฺภีรา** อวคาหิตุมสกฺกุเณยฺยตฺตา จ, อชฺฌาสยคมฺภีรตฺตา จ เทฺวปิ อติคมฺภีรา โหนฺติ. เตสุ สาคโร อญฺชนสงฺกาโส, ชิโน **จามีกรชฺชุติ** สุวณฺณสทิสกนฺติยุตฺโต โหติ. เอตฺถ ปุพฺพทฺเธน ทฺวินฺนํ วตฺถูนํ สทิสตฺตํ วตฺวา อปรทฺเธน ตทุภยวตฺถุคตวิเสเสน เตสํ ทฺวินฺนมญฺญมญฺญโต วิเสสิตตฺตา สทิสตฺเต สทฺเทน วตฺตพฺเพ สติ อยํ อุภยพฺยติเรโก นาม. มหนฺตา สตฺตา มจฺฉกจฺฉปาทโย ยตฺถ สาคเรติ วา, มหนฺตํ สตฺตํ สมานภาโว ยสฺส สุคตสฺสาติ วา, อติสเยน คมฺภีราติ จ, อญฺชเนน สงฺกาโส สทิโสติ จ, จามีกรสฺส อิว ชุติ อสฺเสติ จ วากฺยํ.

คมฺมเอกพฺยติเรก

๒๔๗. น สนฺตาปาปหํ เนวิจฺ- ฉิตทํ มิคโลจนํ
มุนินฺท นยนทฺวนฺทํ ตว ตคฺคุณภูสิตํ.

[๒๔๗]◉ “**นิ**จฺจาทิ. มิคสฺส โลจนํ สนฺตาปํ กิเลสปริฬาหํ อปหนติ หีสตีติ **สนฺตาปาปหํ** น ภวติ. เนว อิจฺฉิตํ สคฺคโมกฺขสมฺปตฺตึ ททาตีติ **เนวิจฺฉิตทํ**. มุนินฺท ตว นยนานํ **ทฺวนฺทํ** ยุคฬํ ตุ **เตหิ** ยถาวุตฺเตหิ สนฺตาปาปหตฺต-

อิจฺฉิตทตฺต**คุเณหิ ภูสิต**มลงฺกตํ. เอตฺถ ปน มิคโลจนนยนานํ ทีฆตฺตาทินา สทิสตฺตํ ปตียเต. คมฺเม สทิสตฺเต เอกพฺยติเรโกยํ วุตฺตนเยน.

[๒๔๗]◈ "**น สนฺตา**อิจฺจาทิ. **มิคโลจนํ** มิคโปตกจกฺขุยุคฬํ **สนฺตาปาปหํ** กิเลสสนฺตาปาปหํ น โหติ. **อิจฺฉิตทํ** โลเกหิ ปตฺถิตโลกิยโลกุตฺตรตฺถานํ ทายกํ น โหติ. เห มุนินฺท ตว นยนทฺวนฺทํ ปน **ตคฺคุณภูสิตํ** ชนสนฺตาปาปหานาทิยถาวุตฺตคุเณหิ โสภิตํ โหติ. อิห สนฺตาปาปหนนาทีนํ ปฏิเสธทฺวาเรน อุปมาโนปเมยฺยภูตอุภยโลจนสงฺขาตวตฺถูนํ ทีฆปุถุลตาทิสทิสธมฺมํ สามตฺถิเยน ปกาเสตฺวา อปรทฺเธน สนฺตาปาปหนนาทิคุณเหตุ ชินนยนานํ วิสุํ กตฺตา สทิสตฺเต คมฺมมาเน อยเมกพฺยติเรโก นาม. สนฺตาปํ อปหนติ หึสตีติ จ, อิจฺฉิตํ ททาตีติ จ, เต จ เต คุณา จาติ จ, เตหิ ภูสิตนฺติ จ วากฺยํ.

คมฺมอุภยพฺยติเรก

๒๔๘. มุนินฺทานน'มฺโภช- เมสํ นานตฺต'มีทิสํ
สุวุตฺตามตสนฺทายิ วทนํ เน'ทิส'มฺพุชํ.

[๒๔๘]◉ "**มุนินฺท**อิจฺจาทิ. มุนินฺทานนํ อมฺโภชญฺเจติ ยานิ วตฺถูนิ กนฺตาทินา ปตียมานตฺตา สทิสตฺถานิ, เอสํ **นานตฺตํ** เภโท อีทิสํ. กถํ ? วทนํ สุวุตฺตามตํ สทฺธมฺมามตํ สนฺททาตีติ **สุวุตฺตามตสนฺทายิ**, อมฺพุชํ ตุ เนทิสนฺติ. อิมินา เภเทน อิเมสํ วิสทิสตฺตา "เอสนฺตฺยาทินาหุ. ปตียมาเนน สทิสานีติ คมฺเม สทิสตฺเต อุภยพฺยติเรโกยํ วุตฺตนเยเนติ.

[๒๔๘]◈ "**มุนินฺท**อิจฺจาทิ. มุนินฺทานนํ อมฺโภชญฺเจติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ นานตฺตํ อีทิสํ. กถนฺติ เจ ? **เอสํ** ทฺวินฺนํ วทนํ **สุวุตฺตามตสนฺทายิ** สุฏฺฐุ วุตฺตตฺตา สุวุตฺตสงฺขาตสฺส สทฺธมฺมามตสฺส ทายกํ โหติ, อมฺพุชํ ตุ **เอทิสํ น** อีทิสํ น โหติ, ตาทิสํ ธมฺมามตํ น ททาตีติ อธิปฺปาโย. "เอสํ นานตฺต-

มีทิสนฺติ วจเนน สุคนฺธกนฺติมตฺตาทีหิ คุเณหิ ทฺวินฺนมฺปิ เภโท นตฺถีติ คมฺมมานตฺตา ตํ ปกาเสตฺวา อปรทฺเธน วทนโต อมฺพุชสฺส, อมฺพุชโต วทนสฺส วิสุํ กตตฺตา สทิสตฺเต คมฺมมาเน อยมฺภยพฺยติเรโก นาม. นานา อเนกปฺปการานํ ภาโวติ จ, สาธุ วุตฺตมิติ จ, ตเมว อมตนฺติ จ, ตํ สมฺมา เทติ สีเลนาติ จ วากฺยํ.

๒๔๙. ปสิทฺธํ การณํ ยตฺถ นิวตฺเตตฺวา'ญฺญการณํ
สาภาวิกตฺต'มถวา วิภาพฺยํ สา วิภาวนา.[๖๐]

[๒๔๙]◉วิภาวนํ สมฺภาเวติ "**ปสิทฺธ**มิจฺจาทินา. **ยตฺถ** อลงฺกติยํ **ปสิทฺธํ** โลกปฺปตีตํ การณํ กิญฺจิ **นิวตฺเตตฺวา** นิรสฺย **อญฺญํ การณํ** ปสิทฺธการณโต อญฺญํ นิมิตฺตํ **วิภาพฺยํ** อวคมฺยเต. ยตฺถ การณนฺตรํ นตฺถิ, ตตฺถ กา คตีติ อาห "**สาภาวิกตฺตนฺ**ติอาทิ. **อถวา** ปกฺขนฺตเร. สาภาวิกํ[๖๑] ธมฺมตาสิทฺธํ. ตสฺส ภาโว **สาภาวิกตฺตํ** วิภาพฺยํ, **สา** ตาทิสี วิภาวนา วิญฺเญยฺยา วิภาวียเต ปกาสียเต การณนฺตรํ สาภาวิกตฺตํ วา เอตายาติ เอติสฺสนฺติ วา กตฺวา.

[๒๔๙]◈ อิทานิ วิภาวนํ ทสฺเสติ "**ปสิทฺธ**มิจฺจาทินา. **ยตฺถ** อลงฺกาเร **ปสิทฺธํ** โลกปฺปตีตํ การณํ ตํตํคุณสาธนเหตุํ **นิวตฺเตตฺวา** ปฏิเสเธตฺวา **อญฺญการณํ** โลกปฺปสิทฺธการณโต อญฺญํ การณํ, **อถวา** โน เจ ปสิทฺธการณโต อญฺญการเณ ลพฺภมาเน **สาภาวิกตฺตํ** ธมฺมตาสิทฺธคุณํ **วิภาพฺยํ** ปกาสนียํ โหติ, สา วิภาวนา นาม โหติ, การณนฺตรวิภาวนา สาภาวิกวิภาวนาติ ทุวิธา โหตีติ อธิปฺปาโย. อญฺญญฺจ ตํ การณญฺเจติ จ, สสฺส อตฺตโน ภาโวติ จ, เตน สมฺภูตมิติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ, วิภาวียติ อญฺญการณํ สาภาวิกตฺตํ วา เอตาย วิภาวนาย, เอติสฺสํ วิภาวนายนฺติ จ วาติ วิคฺคโห.

---

๖๐ กาพฺยา. ๒/๑๑๙

๖๑ สาภาวิกตฺตํ (ก.)

การณนฺตรวิภาวนา

๒๕๐. อนญฺชิตา'สิตํ เนตฺตํ อธโร รญฺชิตา'รุโณ
สมานตา ภมุ จา'ยํ ชินา'นาวญฺฉิตา ตว.

[๒๕๐]◉ อุทาหรติ "**อนญฺชิต**อิจฺจาทิ. ชิน ตว เนตฺตญฺจ **อนญฺชิตํ** อญฺชนสลากาย ยวตฺฎีนมฝุฎฺจเมว **อสิตํ** กณฺหํ อธโร จ **อนญฺชิโต**เยว ลาขาราคาทินา **อรุโณ** รตฺโต อยํ ภมุ จ **อนาวญฺฉิตา** อุสฺสาเหน เยน เกนจิ อนามิตา สมานา **สมานตา** สุฏฺฐุ อานตา, ตโต สพฺพํ โลกิยํ ตเวติ. เอตฺถ ปสิทฺธการณมญฺชนาทิ, ตนฺนิวตฺตเนปิ การณนฺตรมตฺถาทินาวคมฺยเต, ตญฺจ กมฺมํ การิยสฺส อการณตฺตาโยคโตติ การณนฺตรวิภาวนา'ยํ.

[๒๕๐]◈ อิทานิ อุทาหรติ "**อนญฺชิ**จฺจาทินา. เห ชิน ตว **เนตฺตํ** ปกติมธุรํ นยนยุคฬญฺจ **อนญฺชิตํ** วิโลจนานํ กณฺหตฺตสาธนตฺถํ โลกปฺปสิทฺธอญฺชเนหิ อนญฺชิตํ สมานํ **อสิตํ** ภวนฺตรสิทฺเธน กุสลกมฺเมน นีลํ โหติ. อธโร จ **อรญฺชิโต** เกนจิ ราเคน อรญฺชิโต สมาโน **อรุโณ** รตฺโต โหติ. อยํ ภมุ จ **อนาวญฺฉิตา** เกนจิ วายาเมน อนามิตา สมานา **สมานตา** สุฏฺฐุ อานตา โหตีติ. เอตฺถ นยนอธรภมูนํ กณฺหรตฺตกุฏิลคุณสาธเน โลกปฺปสิทฺธานิ อญฺชนานิ การณานิ ปฏิเสเธตฺวา เนตฺตาทีนํ อสิตาทิภาวกถเนเนว การณวินิมุตฺตสฺส การิยสฺส โลเก อวิชฺชมานตฺตา อตฺถปฺปกรณาทินา อสิตาทิภาวสฺส การณํ นาม ปุพฺพชาติยํ สิทฺธกุสลกมฺมเมวาติ ปตียมานตฺตา อยํ การณนฺตรวิภาวนา นาม. น อญฺชิตนฺติ จ, น รญฺชิโตติ จ, น อาวญฺฉิโตติ จ วากฺยํ. นสทฺโท ปสชฺชปฏิเสเธ วตฺตเต. สํ สมฺมา อานตาติ วิคฺคโห.

สาภาวิกวิภาวนา

๒๕๑. น โหติ ขลุ ทุชฺชนฺย- มปิ ทุชฺชนสงฺคเม
สภาวนิมฺมลตเร สาธุชนฺตูน เจตสิ.

[๒๕๑]◉ "**น โหติ**จฺจาทิ. ทุชฺชเนหิ สห **สงฺคเม** สมาคเม สตฺยปิ **สาธุชนฺตูนํ** สปฺปุริสานํ สภาเวน ตาทิเสน ปโยเคน วินาว นิมฺมลตเร อติสเยน นิมฺมเล เจตสิ **ทุชฺชนฺยํ** สุชเนตรภาโว น โหติ ตาทิสาติสยสาธุตฺตสมาโยคโตติ. อิห กิญฺจาปิ **สภาว**สทฺเทน สพฺพถา เหตุนิวตฺตนํ กตํ, ตถาปิ โยนิโสมนสิการาทิตถาวิธนิมิตฺตมตฺเถว. ตถาปิ โลโก ตมนเปกฺขมาโน, ปสิทฺธญฺจ การณํ ตาทิสมปสฺสนฺโต สาภาวิกํ ผลํ โวหรติ, ตทนุสาเรน จ สาภาวิกํ ผลํ วิภาพฺยเตติ อยํ สาภาวิกผลวิภาวนา.

[๒๕๑]◈ "**น โหติ**จฺจาทิ. **ทุชฺชนสงฺคเม อปิ** ทุชฺชเนหิ สห วาเส สติปิ สาธุชนฺตูนํ **สภาวนิมฺมลตเร** กิญฺจิ ปโยคํ วินา ปกติยา เอว อตินิมฺมเล เจตสิ **ทุชฺชนฺยํ** ทุชฺชนคุณํ **ขลุ** เอกนฺเตน น โหตีติ. อิห จิตฺตนิมฺมลเหตุภูตานํ โยนิโสมนสิการาทีนํ วิชฺชมานตฺเตปิ โลเกน ตํ การณํ อนเปกฺขิตฺวา อญฺญมฺปิ ปสิทฺธการณํ จิตฺตนิมฺมลการณมทิสฺวา สภาวสิทฺธํ นิมฺมลนฺติ โวหริยมานตฺตา เตเนว โลกโวหารานุสาเรน "สภาวนิมฺมลตเรติ สพฺพากาเรน การณํ ปฏิเสธํ กตฺวา สภาวสิทฺธนิมฺมลตฺตสงฺขาตผลสฺส ปกาสิตตฺตา อยํ สาภาวิกผลวิภาวนา นาม. ทุชฺชนานํ ภาโวติ จ, สสฺส อตฺตโน ภาโวติ จ, เตน นิมฺมลตรนฺติ จ วากฺยํ.

๒๕๒. ชนโก[๖๒] ญาปโก เจติ ทุวิธา เหตโว สิยุํ
ปฏิสงฺขรณํ เตสํ อลงฺการตโย'ทิตํ.[๖๓]

[๒๕๒]◉ เหตุํ นิทฺทิสติ "**ชนโก**อิจฺจาทินา. **ชนโก** ภาวาภาวรูปสฺส นิพฺพตฺยาทิการิยสฺส การโก **ญาปโก** วิชฺชมานสฺเสว กสฺสจิ สมฺพนฺธโต กุโตจิ ปฏิโพธโก จาติ เหตโว ทุวิธา สิยุํ. นนุ กิเมตฺถ อสนํ[๖๔], เกวลํ "อเนเนตํ

---

๖๒ การโก (สี.)

๖๓ กาพฺยา. ๒/๒๓๕

๖๔ ภูสนํ (?)

กรียตีติ สรูปกถนมตฺตํ[๖๕], วิเสโส ตุ น[๖๕] โกจิ วิเสสรูโป วาจาลงฺกาโรติ วิเสสํ โยชยติ “**ปฏี**ติอาทินา. **เตสํ** การิยุปฺปาทโยคีนํ เหตูนํ **ปฏิสงฺขรณํ** อุปพฺรูหนํ วิสิฏฺฐภาเวน ปริผุฏฺฐํ กตฺวา ยาถาวโต กถนํ **อลงฺการตาย** พนฺธภูสนรูเปน **อุทิตํ** อภิหิตํ วิเสสรูปตฺตา, น ปเนเตเนตํ กรียตีติ.

[๒๕๒]◈ อิทานิ เหตฺวาลงฺการํ ทสฺเสติ “**ชนโก**จฺจาทินา. **ชนโก** จ กสฺสจิ “สตฺตา อสตฺตาติ วุตฺตสฺส ภาวาภาวสงฺขาตการิยสฺส ชนกเหตุ จ **ญาปโก จ** กสฺสจิ วิชฺชมานตฺตํ อญฺเญน เกนจิ สมฺพนฺเธน อวโพเธนฺโต ญาปกเหตุ จาติ เอวํ เหตโว ทุวิธา สิยุํ. อิห ผลปกาสกเหตุมฺหิ วุจฺจมาเน “อิมินา เหตุนา อิทํ ผลํ ชาตนฺติ สรูปกถนมตฺตํ วินา วิเสสรูปาลงฺกาโร อิธ นตฺถีติ อาสงฺกิย อลงฺการสรูปวิเสโส เอโสติ ทสฺเสตุมปรทฺธมาห. **เตสํ** ผลปกาสนขมานํ เหตูนํ **ปฏิสงฺขรณํ** วิสิฏฺฐภาเวน ปกาสํ กตฺวา ตตฺวโต กถนํ **อลงฺการตาย** อลงฺการสภาเวน **อุทิตํ** ปสิทฺธํ โหติ, กวีหิ ปตฺถิตํ วา โหติ. สาลิองฺกุราทีนํ สาลิพีชาทโย วิย ชนฺยสฺส อจฺจนฺโตปการโก ชนกเหตุ นาม. วิชฺชมานอคฺคิอาทีนํ ธูมาทโย วิย กสฺสจิ วิชฺชมานตฺตญาปโก ญาปกเหตุ นาม. อลงฺการสฺส ภาโว อลงฺการตา. อลงฺการตยาติ ฉนฺทํ นิสฺสาย มตฺตาหานิ.

๒๕๓. ภาวาภาวกิจฺจวสา จิตฺตเหตุวสาปิ จ
เภทา’นนฺตา อิทํ เตสํ มุขมตฺตนิทสฺสนํ.

[๒๕๓]⦿ อุทาหรติ “**ภาว**อิจฺจาทิ. **ภาโว** สตฺตา จ **อภาโว** อสตฺตา จ, เตเยว กิจฺจานิ เตสํ วเสน จ, **จิตฺตา** ปสิทฺธเหตุวิปรีตา อจฺฉริยารหา เหตโว, เตสํ วเสนาปิ จ **เภทา** เหตุวิกปฺปา **อนนฺตา** อนววิโย[๖๖], ยโต

---

๖๕ น ตุ (?)

๖๖ อนวธิโย (?)

เอวํ ตสฺมา **เตสํ** เหตูนํ อิทํ มุขมตฺตนิทสฺสนํ. ตสฺมา ตมฺมุเขน สกฺกา เหตุวิเสเส ปวิสิตุนฺติ.

[๒๕๓]◈“***ภาวา***อิจฺจาทิ. ***ภาวาภาวกิจฺจวสา*** ภาวอภาวสงฺขาตสตฺตาอสตฺตากฺริยาวเสน จ **จิตฺตเหตุวสาปิ จ** ปสิทฺธเหตุโน วิรุทฺเธน อจฺฉริยเหตูนํ ปเภเทน จ ***เภทา*** เหตุวิเสสา **อนนฺตา** ยสฺมา อปริยนฺตา โหนฺติ, ตสฺมา **อิทํ** วกฺขมานํ **เตสํ** เหตูนํ **มุขมตฺตนิทสฺสนํ** อวเสสเหตูนํ โอคาหณทฺวารมตฺตสฺส นิทสฺสนํ โหติ. ภาโว จ อภาโว จาติ จ, เตเยว กิจฺจานีติ จ, เตสํ วโส เภโทติ จ, จิตฺตา วิจิตฺตา จ เต เหตโว จาติ จ, เตสํ วโสติ จ, มุขเมว มุขมตฺตํ, มุขญฺจ ตํ วา มตฺตํ สามญฺญญฺเจติ จ, ตสฺส นิทสฺสนมิติ จ วากฺยํ. มตฺตสทฺโท อวธารเณ สามญฺเญ วา วตฺตเต.

๒๕๔. ปรมตฺถปกาเสก-	รสา สพฺพมโนหรา
มุนิโน เทสนา’ยํ เม	กามํ โตเสติ มานสํ.
ภาวกิจฺโจ การกเหตุ.	

[๒๕๔]◉อุทาหรติ “**ปรมตฺถ**อิจฺจาทิ. ปรมตฺถสภาวสฺส นามรูปาทิโน ปกาโสเยว **เอกรโส** อสหายกิจฺจํ ยสฺสา สา ตาทิสี. สพฺเพสํ มโน หรตีติ **สพฺพมโนหรา** มุนิโน อยํ เทสนา เม **มานสํ** จิตฺตํ **กาม**เมกนฺเตน โตเสตีติ อยํ ภาวกิจฺโจ การกเหตุ สนฺโตสสตฺตาย การณโต.

[๒๕๔]◈ อิทานิ อุทาหรติ “**ปรมตฺถ**อิจฺจาทินา. **ปรมตฺถปกาเสกรสา** นามรูปขนฺธายตนาทิอุตฺตมตฺถานํ ปกาสนสงฺขาตอสหายกิจฺจวตี **สพฺพมโนหรา** โวหารานุรูเปน วิสยภาวูปคมเนน สพฺเพสํ มโนหรา มุนิโน อยํ เทสนา **เม** มยฺหํ มานสํ **กามํ** เอกนฺเตน โตเสตีติ. พุทฺธสฺส ธมฺมเทสนา ปุพฺเพ อวิชฺชมานสฺส สนฺโตสสฺส สตฺตาสงฺขาตสมุปฺปาทํ กโรตีติ การกเหตุ นาม โหติ. สา จ เทสนา “มานสํ โตเสตีติ เอตฺตเกน อทสฺเสตฺวา “ปรมตฺถปกาเสกรสาติ สวิเสสนํ กตฺวา วุตฺตตฺตา อลงฺกาโรติ อภิมตา. เอโก จ

โส รโส เจติ จ, ปรมตฺถปกาโสเยว เอกรโส เอกกิจฺจมสฺเสติ จ วิคฺคโห. **ภาวกิจฺโจ** ภาวสงฺขาตํ สตฺตากิจฺจํ กตฺวา ปวตฺโต **การกเหตุ** ชนกเหตุ.

๒๕๕. ธีเรหิ สห สํวาสา สทฺธมฺมสฺสา'ภิโยคโต
นิคฺคเหนิ'นฺทฺริยานญฺจ ทุกฺขสฺสุ'ปสโม สิยา.
อภาวกิจฺโจ การกเหตุ.

[๒๕๕][◉] "**ธีเรหิ**จฺจาทิ. **ธีเรหิ** สปฺปญฺเญหิ สห สํวาสา สํสคฺเคน จ, **สทฺธมฺมสฺส** สมฺพุทฺธเทสิตสฺส **อภิโยคโต** อภฺยาเสน จ, **อินฺทฺริยานํ** จกฺขาทีนํ **นิคฺคเหน** วิสยปฺปวตฺตินิโรธรูเปน วิชเยน จ เหตุนา **ทุกฺขสฺส** ปญฺจกฺขนฺธสงฺขาตสฺส อนุปฺปาทนิโรธสงฺขาโต **อุปสโม สิยา** ภเวยฺยาติ อยํ อภาวกิจฺโจ การกเหตุ อนุปฺปาทนิโรธสงฺขาตสฺส อภาวสฺส การณโต.

[๒๕๕][◈] "**ธีเรหิ**จฺจาทิ. ธีเรหิ สห **สํวาสา** สมฺควาเสน จ, **สทฺธมฺมสฺส** พุทฺธเทสิตสฺส **อภิโยคโต** นิรนฺตราภฺยาเสน จ, **อินฺทฺริยานํ** จกฺขุอาทีนํ **นิคฺคเหน** รูปาทิอารมฺมเณสุ สุภาทิคฺคหณสฺส นิวารเณน จาติ อิเมหิ การเณหิ **ทุกฺขสฺส** ขนฺธายตนาทิกสฺส **อุปสโม** อนุปฺปาทนิโรโธ ขนฺธปรินิพฺพานํ วา สิยาติ. อภิณฺหโส โยโคติ วิคฺคโห. **อภาวกิจฺโจ** ทุกฺขสฺส อุปสมสงฺขาตํ อสตฺตากิจฺจํ กตฺวา ปวตฺโต **การกเหตุ** อวิชฺชมานสงฺขาตาย อสตฺตาย อุปฺปาทนโต ชนกเหตุ นาม. อภาโว กิจฺจมสฺเสติ จ, การโก จ โส เหตุ จาติ จ วากฺยํ. ภาวกิจฺโจปิ วุตฺตพฺยติเรกโต ญายติ.

๒๕๖. มุนินฺท จนฺทสํวาทิ- กนฺตภาโวปโสภินา
มุเขเนว สุโพธํ เต มนํ ปาปาภินิสฺสฏํ.
ภาวกิจฺโจ ญาปกเหตุ.

[๒๕๖][◉] "**มุนินฺท**จฺจาทิ. **มุนินฺเท**ติ อามนฺตนํ. **เต** ตว **จนฺทสํวาทินา** จนฺทสทิเสน กนฺตภาเวน **อุปโสภินา** โสภมาเนน มุเขเนว **ปาเปหิ** ราคาทีหิ

อภินิสฺสฏฺํ พฺยปคตํ **มนํ** จิตฺตํ **สุโพธํ** สุฏฺฐุ วิญฺญายตีติ อยํ ภาวกิจฺโจ ญาปกเหตุ อวโพธสตฺตาย ญาปนโต.

[๒๕๖]◈ "**มุนินฺท**อิจฺจาทิ. เห มุนินฺท เต ตว **จนฺทสํวาทิกนฺตภาโวปโสภินา** จนฺทกนฺตภาวสทิเสน กนฺตภาเวน โสภมาเนน มุเขน **มนํ** ตุยฺหํ จิตฺตํ **ปาปาภินิสฺสฏํ** ราคาทีหิ กิเลเสหิ นิกฺขนฺตนฺติ **สุโพธํ** สุฏฺฐุ วิญฺญายตีติ. อิห มุขํ มนกนฺตภาวสมฺพนฺเธน สมนฺนาคตํ สยํ วิชฺชมานเมว กิเลสาปคมสฺส อวโพธสตฺตํ ญาเปตีติ ภาวกิจฺโจ ญาปกเหตุ นาม ชาโต. จนฺเทน อเภโทปจารโต จนฺทลาวณฺเยน สํวาที สทิโสติ จ, โส จ โส กนฺตภาโว เจติ จ, เตน อุปโสภิโตติ จ, ปาเปหิ อภินิสฺสฏนฺติ จ วากฺยํ.

๒๕๗. สาธุหตฺถารวินฺทานิ สงฺโกจยติ เต กถํ
มุนินฺท จรณทฺวนฺท- ราคพาลาตโป ผุสํ.
อยุตฺตการี จิตฺตเหตุ.

[๒๕๗]◉ "**สาธุ**อิจฺจาทิ. มุนินฺท เต จรณานํ ทฺวนฺทสฺส ราโค พาโล จ โส อาตโป เจติ **ราคพาลาตโป** ตรุณกิรณสมูโห โลหิตตฺตาทินา สาธูนํ หตฺถารวินฺทานิ กนฺตาทินา ผุสํ วิสาริตฺเตนา'มสนฺโต กถํ **สงฺโกจยติ** มกุลยติ. อญฺชลิปณามพนฺเธน อยุตฺตเมตํ. พาลาตโป หิ ปทุมานมุมฺมีลนเหตุ. อยํ ตุ อปุพฺโพ พาลาตโป โย ปทุมานิ นิมีเลตีติ อนุจิตการิยการณา อยุตฺตการี จิตฺตเหตุ. เอวํวิโธ วิญฺเญยฺโย ภาวกิจฺจตฺเตปีติ.

[๒๕๗]◈ "**สาธุ**อิจฺจาทิ. เห มุนินฺท **เต** ตว **จรณทฺวนฺทราคพาลาตโป** ปาทยุคฬสฺส อรุณวณฺณสงฺขาตอภินวสูริยกิรโณ **สาธุหตฺถารวินฺทานิ** สุชนานํ กรปทุมานิ **ผุสํ** อตฺตโน สพฺพพฺยาปิตฺตา ผุสนฺโต กถํ **สงฺโกจยติ** กรสมฺปุฏรูเปน มกุลยตีติ. พาลาตโป นาม ปทุมวิกสนํ วินา สงฺโกจนํ น กโรติ. เอโส อาตโป อจฺฉริโย วิจิตฺโตติ คมฺยมานตฺตา อยุตฺตสงฺโกจสตฺตาการณโต

อยํ อยุตฺตการี จิตฺตเหตุ นาม. อยุตฺตํ กโรตีติ จ, จิตฺตญฺจ ตํ เหตุ จาติ จ วากฺยํ.

๒๕๘. สงฺโกจยนฺติ ชนฺตูนํ ปาณิปงฺเกรุหานิ'ห
มุนินฺทจรณทฺวนฺท- นขจนฺทาน'มํสโว.
ยุตฺตการี จิตฺตเหตุ.

[๒๕๘]◉ "**สงฺโกจยนฺ**ติจฺจาทิ. มุนินฺทสฺส ปาทานํ ทฺวนฺเท นขา เอว จนฺทา กนฺตาทินา เตสํ **อํสโว** กิรณา **อิห** โลเก **ชนฺตูนํ** สตฺตานํ ปาณโย เอว ปงฺเกรุหานิ กนฺตาทินา สงฺโกจยนฺติ ปณามกรณสมฺปุฏฐรูเปน มิลียนฺตีติ[๖๗] ยุตฺตการี จิตฺตเหตุ จนฺทโต ปงฺกชสงฺโกจสฺส อุจิตตฺตา. วุตฺตนเยปีติ.

[๒๕๘]◈ "**สงฺโก**อิจฺจาทิ. **มุนินฺทจรณทฺวนฺทนขจนฺทานํ** สมฺพุทฺธสฺส ปาททฺวนฺเท นขาวลิสงฺขาตานํ จนฺทานํ **อํสโว** รํสโย **อิห** โลเก ชนฺตูนํ ปาณิปงฺเกรุหานิ **สงฺโกจยนฺติ** กรสมฺปุฏากาเรน สงฺโกจยนฺติ มกุลํ กโรนฺตีติ. จนฺทกิรเณหิ กตฺตพฺพาย เอว ปทุมสงฺโกจสฺส กตฺตาย กตตฺตา จ, ปกติจนฺทกิรณกตฺตพฺพกิจฺจสฺส จนฺทมรีจิสมานอญฺญาทิฏฺฐปุพฺพวิจิตฺรอํสูหิ กตตฺตา จ อยํ ยุตฺตการี จิตฺตเหตุ นาม. ปาณโย จ เต ปงฺเกรุหานิ เจติ จ, มุนินฺทสฺส จรณทฺวนฺทมิติ จ, ตสฺมึ นขานีติ จ, เตว จนฺทาติ จ วากฺยํ.

๒๕๙. อุทฺทิฏฺฐานํ ปทตฺถานํ อนุทฺเทโส[๖๘] ยถากฺกมํ
สงฺขฺยาน'มิติ นิทฺทิฏฺฐํ ยถาสงฺขฺยํ กโมปิ จ.[๖๙]

[๒๕๙]◉ กมํ วิวริตุมุปกฺกมติ "**อุทฺทิฏฺฐาน**มิจฺจาทิ. **อุทฺทิฏฺฐานํ** ปุพฺเพ วุตฺตานํ

---

๖๗ มิลายยนฺตีติ (?)

๖๘ อนุเทโส (?)

๖๙ กาพฺยา. ๒/๒๗๓

ปทตฺถานํ วตฺถูนํ เกสญฺจิ **ยถากฺกมํ** อุทฺเทสกฺกมานติกฺกเมน **อนุทฺเทโส** ปุน อตฺถนฺตรนิทฺเทสนเยน อนุกถนํ[๗๐] "สงฺขฺยานมิตฺยปิ จ, "ยถาสงฺขฺยมิตฺยปิ จ **นิทฺทิฏฺฐํ** วุตฺตํ. วิเธยฺยตฺตา เตสํ ปธานตฺตมิติ ตทเปกฺขาย นปุํสกตฺตํ, อนุวทิตพฺพตฺตานุทฺเทสสฺสาปฺปธานตฺตมิติ น ปุลฺลิงฺคปริคฺคโห. "กโมอิจฺจปิ นิทฺทิฏฺโฐติ ลิงฺควิปริณาโม.

[๒๕๙]◈ อิทานิ กมาลงฺการํ อุทฺทิสติ "**อุทฺทิฏฺฐาน**มิจฺจาทินา. **อุทฺทิฏฺฐานํ** ปฐมกถิตานํ ปทตฺถานํ **ยถากฺกมํ** อุทฺทิฏฺฐกฺกมมนติกฺกมฺม **อนุทฺเทโส** อตฺถนฺตรํ นิสฺสาย ปุนกถนํ "สงฺขฺยานมิติ จ "ยถาสงฺขฺยมิติ จ นิทฺทิฏฺฐํ, กโมปิ จ นิทฺทิฏฺโฐ. เอตฺถ ปสิทฺธํ อนุทฺเทสํ ปุพฺพทฺเธน อนุวทิตฺวา อปฺปสิทฺธํ กมมฺปิ กมปริยายํ สงฺขฺยานยถาสงฺขฺยทฺวยมฺปิ อปรทฺเธน วิทธาติ. เอตฺถ วิธาตพฺพํ ทสฺเสตุํ อนุวาทสฺส อาหริยมานตฺตา อนุวาโท อปฺปธาโน, วิธาตพฺโพ ปธาโน. ยญฺหิ วิธาตพฺพํ, ตํ ปธานํ. อิตรมปฺปธานนฺติ อิมินา การเณน วุจฺจติ. ตสฺมา "นิทฺทิฏฺฐนฺติ "สงฺขฺยานํ, ยถาสงฺขฺยนฺติ ทฺวยํ อเปกฺขาย (ตสฺส อปฺปธานตฺตา)[๗๑] นปุํสกํ โหติ. "กโมติ อเปกฺขาย "นิทฺทิฏฺโฐติ ปุลฺลิงฺโค โหติ. อปฺปธาโน อนุทฺเทโสติ นาเปกฺขติ. กมมนติกฺกมฺมาติ จ, สงฺขฺยาย อนติกฺกโมติ จ วากฺยํ.

๒๖๐. อาลาปหาสลีลาหิ	มุนินฺท วิชยา ตว
โกกิลา กุมุทานิ'โว-	ปเสวนฺเต วนํ ชลํ.[๗๒]

[๒๖๐]◉ ตมุทาหรติ "**อาลาปิ**จฺจาทินา. มุนินฺท ตว อาลาปหาสา จ เตสํ ลีลาหิ, อุทฺเทโสยํ. **วิชยา** โกกิลกุมุทานํ ปราภเวน **โกกิลา** กรวีกา กุมุทานิ จ, ยโถทฺเทสมนุทฺเทโสยํ วุตฺตาเปกฺขาย. วกฺขมานาเปกฺขาย ตุ อยมฺปิ

---

๗๐ กถนํ (?)

๗๑ อิทํ ปททฺวยํ สีหฬพฺยาขฺยายํ น ทิสฺสติ	๗๒ กาพฺยา. ๒/๒๗๔

อุทฺเทโสว. "โกกิลา วนํ, กุมุทานิ ชลมิติ ยโถทฺเทสมนุทฺเทโสยํ. **อุปเสวนฺเต อิว** นิสฺสยนฺติ มญฺเญ. อิติ วตฺถุโต เอว สมฺภโว **อิเว**ติ ปริกปฺปเต. ยชฺเชวํ ปริกปฺปนาย กถํ ยถาสงฺขฺยนฺติ เจ ? อตฺโรจฺจเต — ยตฺถาลงฺการนฺตรมปิ ปตียเต. ตตฺถุทฺเทสานุรูปานุทฺเทสสมฺภเว สงฺขฺยานเมวาลงฺกาโร โวหรียเต ตสฺเสว มุขฺยโต วตฺตุมิจฺฉิตตฺตา. ยตฺถาลงฺการนฺตรํ น คมฺยเต, ตตฺถ อจฺจนฺตเมว กโมติ วิญฺเญยฺยํ.

[๒๖๐]◈ อุทาหรติ "**อาลาปี**จฺจาทินา. เห มุนินฺท **เต** ตว **อาลาปหาสลีลาหิ** มธุรสรลีลาหิ สทฺธึ มนฺทหสิตลีลาหิ สญฺชาตา **วิชยา** ชยเหตุ **โกกิลา** กรวีกา จ **กุมุทานิ** เกรวานิ จ วนํ ชลญฺจ กเมน **อุปเสวนฺเต อิว** นิสฺสยํ กโรนฺตีติ มญฺเญติ. เอตฺถ "อาลาปหาสลีลาหีติ อุทฺเทโส, "โกกิลา กุมุทานีติ วุตฺตาเปกฺขาย อนุทฺเทโส, "วนํ ชลนฺติ วกฺขมานาเปกฺขาย อุทฺเทโสว โหติ, ตตฺวโต อีทิสวิชเยน โกกิลาทีนํ วนาทินิสฺสยการณาภาวโต **อิว**สทฺท-ปโยเคน นิทฺทิฏฺโจ. เอวํ สติ อยํ ปริกปฺปนา น ภวติ. กสฺมา ? นานา-ลงฺการสนฺนิปาเต สติ โย โย อลงฺกาโร วตฺตุนา อิจฺฉิโต, ตสฺเสว มุขฺยโต โวหรียมานตฺตา. เอวํ ปริกปฺปนาลงฺการสํสคฺเค สติปิ อุทฺเทสกฺกเมน ทสฺสิตสฺส อนุทฺเทสสฺส มุขฺยตฺตา อยํ กมาลงฺกาโร นาม. อีทิสญฺญมฺปิ เอวเมว ทฏฺฐพฺพํ. อาลาโป จ หาโส เจติ จ, เตสํ ลีลาโยติ จ วิคฺคโห.

๒๖๑. สิยา ปิยตรํ นาม อตฺถรูปสฺส กสฺสจิ
ปิยสฺสา'ติสเยเน'ตํ ยํ โหติ ปฏิปาทนํ.

[๒๖๑]◉ ปิยตรมาหรติ "**สิยา**อิจฺจาทินา. อติสเยน ปิยสฺส กสฺสจิ **อตฺถรูปสฺส** อภิเธยฺยสภาวสฺส ยํ **ปฏิปาทน**มาขฺยานํ โหติ, เอตํ ปิยตรํ นาม สิยา.

[๒๖๑]◈ อิทานิ ปิยตราลงฺการํ ทสฺเสติ "**สิยา**อิจฺจาทินา. อติสเยน ปิยสฺส กสฺสจิ **อตฺถรูปสฺส** อภิเธยฺยสภาวสฺส ยํ **ปฏิปาทนํ** กถนํ โหติ, เอตํ

ปฏิปาทนํ **ปิยตรํ** นาม ปิยตราลงฺกาโร นาม โหติ. อติสเยน ปิยนฺติ จ, อตฺโถ เอว รูปํ สภาโวติ จ วากฺยํ.

๒๖๒. ปีติ ยา เม สมุปฺปนฺนา สนฺต สนฺทสฺสนา ตว
กาเลนา'ยํ ภเว ปีติ ตเวว ปุน ทสฺสนา.

[๒๖๒]◉ อุทาหรติ "**ปีติ**จฺจาทิ. **สนฺต** สปฺปุริส มหามุนิ ตว **สนฺทสฺสนา** จกฺขุปถาปาถมตฺเตน มธุรกถาสวนา ยา ปีติ **เม** มม สมุปฺปนฺนา, อยํ ปีติ **กาเลน** อีทิเสน สุเขน[๗๓] **ตเวว** นาญฺญสฺส กสฺสจิ, โก หิ นาโมญฺโญ[๗๔] ตวาทิโสติ ปุน ทสฺสนา ภเวยฺยาติ.

[๒๖๒]◈ "**ปีติ**จฺจาทิ. เห **สนฺต** สปฺปุริส ตถาคต ตว **สนฺทสฺสนา** มม เนตฺเต อาปาถคมนโต ยา ปีติ เม สมุปฺปนฺนา, **อยํ** ปีติ **กาเลน** อีทิสกฺขเณน ตยา สทิสสฺส อญฺญสฺสาภาวา **ตเวว** ปุน **ทสฺสนา** ทสฺสนโต ภเวติ. เอตฺถ ปีติยา'ติสยเหตุภูตํ อติอิฏฺฐารมฺมณญฺจ ทสฺสเน อติเคธญฺจ ปกาสเนน อติปีตีติ ปทตฺถํ[๗๕] ปกาสิตํ โหติ. "อยํ ปีติ ภเวติ ปุพฺพกาเล อุปฺปนฺนปีติยา ปุนาสมฺภวโต ตํสทิสาเยว ปีติ คหิตา ยถา "โสเยว วฏฺฏโก[๗๖], ตานิเยว โอสธานีติ.

๒๖๓. วณฺณิเตโน'ปมาเนน วุตฺยา'ธิปฺเปตวตฺถุโน
สมาสวุตฺติ นามา'ยํ อตฺถสงฺเขปรูปโต.[๗๗]

[๒๖๓]◉ สมาสวุตฺตึ วตฺตุมาห "**วณฺณิเตนิ**จฺจาทิ. **วณฺณิเตน** ปสํสิเตน อุปมาเนน **อธิปฺเปตสฺส** มนสิ นิหิตสฺส **วตฺถุโน** อตฺถสฺส วุตฺยา กถเนน

๗๓ สุขณเน (?)
๗๔ นามญฺโญ (?)
๗๕ อติปิยํ ปีติปทตฺถํ (ก.)
๗๖ วทฺธโก (สี., พฺยาขฺยายํ)
๗๗ กาพฺยา. ๒/๒๐๕

อยํ วุตฺตลกฺขณา สมาสวุตฺติ นาม. กสฺมา ? **อตฺถสฺส** วตฺถุมิจฺฉิตสฺส **สงฺเขโป** สงฺขิปิตฺวา กถนํ **รูปํ** สภาโว, ตสฺมา ตโตยมนฺวตฺถสญฺญา สงฺเขปวุตฺติ สมาสวุตฺตีติ กตฺวา. กสฺมา ? อยํ คุณีภูตา สกตฺถา อตฺถนฺตรํ วิทธาติ, น ตุ สกตฺถปธานา.

[๒๖๓]◈ อิทานิ สมาสวุตฺตึ นิทฺทิสติ "**วณฺณิเต**จฺจาทินา. **วณฺณิเตน** ปสํสิเตน **อุปมาเนน** อุปมานวตฺถุนา กรณภูเตน **อธิปฺเปตวตฺถุโน** อิจฺฉิตตฺถสฺส **วุตฺยา** กถเนน **อตฺถสงฺเขปรูปโต** วตฺถุมิจฺฉิตตฺถสฺส สงฺคหรูปตฺตา **อยํ** ยถาวุตฺต-ลกฺขณา สมาสวุตฺติ นาม โหติ. เอตฺถ วตฺถุมิจฺฉิตตฺถํ สงฺคเหตฺวา มนสิ-กตฺวา ตสฺส อุปมาภูตตฺถสฺส วณฺณนาย มนสิ กตสฺส ปกาสนโต อยํ สมาสวุตฺติ นาม. เอติสฺสา ปทาภิหิโต สกตฺโถ อปฺปธาโน, คมฺมมานตฺโถ ปน ปธาโน โหติ. อธิปฺเปตญฺจ ตํ วตฺถุ เจติ จ, สมาเสน สงฺเขเปน วุตฺติ กถนมิติ จ, สงฺเขโปเยว รูปํ สรูปนฺติ จ, อตฺถสฺส สงฺเขปรูปนฺติ จ วิคฺคโห.

๒๖๔. สา'ยํ วิเสสฺยมตฺเตน ภินฺนา'ภินฺนวิเสสนา
อตฺเถว อปราปฺย'ตฺถิ ภินฺนาภินฺนวิเสสนา.[๗๘]

[๒๖๔]◉ ตสฺสา ปเภทํ ทสฺเสติ "**สาย**มิจฺจาทินา. **สา อยํ** สมาสวุตฺติ ยํ กิญฺจิ วตฺถุ สามญฺญาการปฺปตีตํ "อีทิสมิทํ นาญฺญถาติ กุโตจิ พฺยวจฺฉิชฺชเต เกนจิ คุณาทินา ววตฺถาปียเต, ตํ **วิเสสฺยํ**, ตเมว **มตฺตํ** วิเสสนเภท-พฺยวจฺเฉทโต, เตน. **ภินฺนา** อตุลฺยา อวยวธมฺมสฺส สมุทาเย วตฺตนโต. อภินฺนํ ตุลฺยาการํ วิเสสนํ ยสฺสํ สา **อภินฺนวิเสสนาปิ** อตฺเถว. **อปราปฺยตฺถิ** น เกวลํ สาเยว. กีทิสี ? ภินฺนญฺจ อภินฺนญฺจ วิเสสนํ ยสฺสนฺติ **ภินฺนา-ภินฺนวิเสสนา**. วิเสสฺยํ ตุ ภินฺนนฺติ.

---

๗๘ กาพฺยา. ๒/๒๐๘

[๒๖๔]◈ อิทานิ ตสฺสา สมาสวุตฺติยา เภทํ ทสฺเสติ “**สาย**มิจฺจาทินา. **สา อยํ** สมาสวุตฺติ **วิเสสฺยมตฺเตน** คุณาทิสทิสธมฺเมน กรณภูเตน เกนจิ อุปมานวตฺถุนา มนสิกตํ “อิทํ อุปเมยฺยวตฺถุ อีทิสนฺติ สามญฺญาวตฺถโต วิสุํ กตวิเสสฺเยน **ภินฺนา** วิสุํ ชาตา ตตฺตเกน อตุลฺยา วา, **อภินฺนวิเสสนา** ตุลฺยวิเสสนยุตฺตา อตฺเถว **ภินฺนาภินฺนวิเสสนา** อตุลฺยตุลฺยวิเสสนยุตฺตา ภินฺน-วิเสสฺยยุตฺตา อปราปิ อตฺถิ. เอวํ สมาสวุตฺติ ทฺวิธา โหติ. วิเสสฺยเมว มตฺตมิติ จ, อวยเวน สมฺภวเภทสภาวสฺส สมุทาเยปิ ปวตฺตตฺตา ภินฺนาติ วุตฺตา. อภินฺนานิ วิเสสนานิ ยสฺสมิติ จ, ภินฺนานิ จ อภินฺนานิ เจติ จ, ตานิ วิเสสนานิ ยสฺสมิติ จ วิคฺคโห.

อภินฺนวิเสสน

๒๖๕. วิสุทฺธามตสนฺทายี ปสตฺถรตนาลโย
คมฺภีโร จา'ย'มมฺโภธิ ปุญฺเญนา'สาทิโต[๗๙] มยา.

[๒๖๕]◉ อุภยมุทาหรติ “**วิสุทฺธ**อิจฺจาทินา. อย**มมฺโภธิ** สาคโร **ปุญฺเญน** จิรานุจิตกุสลมูเลน เหตุนา มยา **อาสาทิโต** ปตฺโต, กีทิโส ? **วิสุทฺธํ** โลก-โวหารโต เทวาสุรานํ มถเน วิเสนาสมฺมิสฺสตฺตา **อมตํ** ปียูสํ สนฺททาตีติ **วิสุทฺธามตสนฺทายี**, อมฺโภธิ. **วิสุทฺธํ** โทสเลเสนาปฺยสมฺผุฏฺฐตฺตา อจฺจนฺตนิมฺมลํ **อมตํ** มรณาภาเวน อมตสงฺขาตํ นิพฺพานธาตุํ สนฺททาติ อุปเทสกภาเวนาติ **วิสุทฺธามตสนฺทายี**, สทฺธมฺโม. **ปสตฺถานิ** นิรวชฺชตฺตา **รตนานิ** มุตฺตามณิ-อาทีนิ, เตสํ **อาลโย** ปวตฺติฏฺฐานํ, อมฺโภธิ. **ปสตฺถานิ** พุทฺธาทีหิ อเนกธา, วณฺณิตานิ **รตนานิ** สตฺตตฺตึสโพธิปกฺขิยธมฺมสงฺขาตานิ, เตสํ อาลโย, สทฺธมฺโม. **คมฺภีโร** จ อคาธตฺตา สาคโร สทฺธมฺโม จ อยมาสาทิโตติ ปกตํ. อยํ วิเสสฺยมตฺตภินฺนา อภินฺนวิเสสนา วิเสสฺยสฺส อมฺโภธิโน วิวจฺฉิตา สทฺธมฺมา

---

๗๙ ปุญฺเญนาปาทิโต (ม.)

ภินฺนตฺตา, วิสุทฺธามตสนฺทายิตฺตาทิโน จ วิเสสนสฺส วุตฺเตน ปกาเรนาภินฺนตฺตาติ.

[๒๖๕]◈ อิทานิ อุทาหรติ “**วิสุทฺธา**อิจฺจาทินา. **วิสุทฺธามตสนฺทายี** โลกโวหารโต เทวาสุรานํ สมุทฺทมถเน วิเสน อมิสฺสตฺตา วิสุทฺธภูตปียูสทายโก, อุปมาภูตสมุทฺทวณฺณนาย พุทฺธิยํ วตฺตมานสฺส สทฺธมฺมสฺส ปกาสนโต วิสุทฺธามตสนฺทายี กามามิสาทิโทสลเวนาปิ อมิสฺสิตตฺตา อตินิมฺมลํ ชรามรณรหิตํ นิพฺพานํ อุปเทสทาเนน เวเนยฺยานํ ทายโก, **ปสตฺถรตนาลโย** นิทฺโทสตฺตา ปสตฺถานํ มุตฺตามณิอาทีนํ รตนานํ ปวตฺติฏฺฐานภูโต สมุทฺทปกฺเข, สทฺธมฺมปกฺเข ปน **ปสตฺถรตนาลโย** พุทฺธาทีหิ ปสตฺถานํ สตฺตตฺตึสโพธิปกฺขิยธมฺมสงฺขาตรตนานํ ปวตฺติเทสภูโต, **คมฺภีโร** ปกติยาเยว อคาโธ, เอกตฺตนยาทิจตุพฺพิธนเยหิ **คมฺภีโร อยํ อมฺโภธิ จ** เอโส สมุทฺโท จ, จิตฺเตน คหิตสทฺธมฺโม จ **ปุญฺเญน** ภวนฺตโรปจิตกุสลกมฺเมน มยา **อาสาทิโต** ปตฺโตติ วิเสสฺยภูตสฺส อมฺโภธิโน วตฺตุมิจฺฉิตสทฺธมฺมโต ภินฺนตฺตา จ, “วิสุทฺธามตสนฺทายีติ อิจฺจาทิกานํ วิเสสนานํ อุภยวิเสสฺเยปิ ยถาวุตฺตนเยน อภินฺนตฺตา จ อยํ สมาสวุตฺติ วิเสสฺยมตฺเตน ภินฺนา อภินฺนวิเสสนา โหติ.

ภินฺนาภินฺนวิเสสน

๒๖๖. อิจฺฉิตตฺถปโท สาโร ผลปุปฺโผปโสภิโต
สจฺฉาโย’ย’มปุพฺโพว กปฺปรุกฺโข สมุฏฺฐิโต.

[๒๖๖]◉ “**อิจฺฉิเต**จฺจาทิ. **อยมปุพฺโพว** วุตฺตคุณโยเคน อจฺฉริยรูปตฺตา กปฺปรุกฺโข สมุฏฺฐิโต, กีทิโส ? อิจฺฉิตํ โลกิยํ ยํ กิญฺจิ อตฺถํ ปททาตีติ **อิจฺฉิตตฺถปโท**, กปฺปรุกฺโข. อิจฺฉิตํ โลกิยโลกุตฺตรํ ยํ กิญฺจิ อตฺถํ ปททาตีติ **อิจฺฉิตตฺถปโท**, ชิโน. **สาโร** เสฏฺโฐ, กปฺปรุกฺโข ชิโน จ. ผลานิ ปุปฺผานิ, เตหิ อุปโสภิโต, กปฺปรุกฺโข. สห ฉายาย จนฺทสูริยาโลกวิโลมรูปาย วตฺตเต

สจฺฉาโย, กปฺปรุกฺโข. ชิโน ตุ ปุพฺเพ วุตฺตาย กายกนฺตาทิรูปาย ฉายาย ยุตฺโตติ **สจฺฉาโย**ติ. อยํ วิเสสฺยมตฺตภินฺนา ภินฺนาภินฺนวิเสสนา ชินโต วิเสสฺยสฺส กปฺปรุกฺขสฺส ภินฺนตฺตา, ผลปุปฺโผปโสภิตตฺถสฺส กปฺปรุกฺเขเยว สมฺภวา, อิจฺฉิตตฺถปทตฺถสฺส สารตาย สจฺฉายตาย อุภยตฺเถว ภาวโต วุตฺตวิธินาติ.

[๒๖๖]◈ "**อิจฺฉิตตฺถิ**จฺจาทิ. **อิจฺฉิตตฺถปโท** สตฺเตหิ อิจฺฉิตานํ โลกิยอวิญฺญาณกวตฺถาภรณาทีนํ ทายโก กปฺปรุกฺขวณฺณนาย จิตฺเต ปติฏฺฐิตสฺส ชินปทตฺถสฺส กเถตุกามตาย **อิจฺฉิตตฺถปโท** สตฺเตหิ ปตฺถิตานํ โลกิยโลกุตฺตรานํ สกลตฺถานํ อนุรูปวเสน เตสํ เตสํ สตฺตานํ ทายโก, **สาโร** รุกฺเขสุ อีทิสรุกฺขสฺสาภาวโต อุตฺตโม, **สาโร** สเทวกาทิสตฺตโลเกสุ ตาทิสสตฺตวิเสสาภาวโต อุตฺตโม, **ผลปุปฺโผปโสภิโต** กปฺปทฺทุมานุรูปผเลหิ ปุปฺเผหิ จ อุปโสภิโต, **สจฺฉาโย** จนฺทสูริยาโลเกหิ อาวรณียรุกฺขจฺฉายาย สมนฺนาคโต, **สจฺฉาโย** นีลปีตาทิฉพฺพิธรํสิชาเลหิ สมนฺนาคโต, **อปุพฺโพ** ปุพฺเพ อสญฺชาโต **อยํ กปฺปรุกฺโข** เอโส ปจฺจกฺโข กปฺปปาทโป **สมุฏฺฐิโต** สตฺตานํ ปุญฺญานุภาเวน โลเก ปาตุภูโตติ. วตฺถุมิจฺฉิตตฺถชินปทตฺโถ วิเสสฺยสฺส กปฺปรุกฺขสฺส ภินฺนตฺตา จ, อิจฺฉิตตฺถทานสารภาวสจฺฉายสงฺขาตานํ วิเสสนานํ อุภยสาธารณตฺตา จ, ผลปุปฺโผปโสภิตตาย รุกฺขสฺเสว วิเสสนตฺตา จ อยํ สมาสวุตฺติ วิเสสฺยภินฺนาว ภินฺนาภินฺนวิเสสนา โหติ. อิจฺฉิโต จ โส อตฺโถ เจติ จ, ตํ ปททาตีติ จ, ผลปุปฺเผหิ อุปโสภิโตติ จ, สห ฉายาย วตฺตมาโนติ จ วากฺยํ.

๒๖๗. สาครตฺเตน สทฺธมฺโม
รุกฺขตฺเตโน'ทิโต ชิโน
สพฺเพ สาธารณา ธมฺมา
ปุพฺพตฺรา'ญฺญตฺร ตุ'ตฺตยํ.

[๒๖๗]◉ ตทุภยํ วิวรติ "**สาครตฺเตนิ**จฺจาทินา. **สทฺธมฺโม** สมฺพุทฺธภาสิโต

สาครตฺเตน สาครคุณสทิสตฺตา สาครรูเปน อุทิโตติ สมฺพนฺโธ, กิตฺติโตติ อตฺโถ. ชิโน **รุกฺขตฺเตน** ยถาวุตฺตนเยน **อุทิโต** ตํ ปตฺโต อนุเปกฺขิตสฺส กกฺขวุตฺติยา อมฺโภธิอาทิสทฺทานํ. ปกรณาทินา ตุ ตถา ปตีตฺยุทโย, อญฺญถา กถํ อมฺโภธิอาทิสทฺทานํ ธมฺมาทิสจฺฉายกตฺตํ สิยา. เภโท ตุ อยํ **ปุพฺพตฺร** "วิสุทฺธามตสนฺทายิจฺจาทิเก **สพฺเพ** เย เกจิ ตตฺโรปาตฺตา วิสุทฺธามต-สนฺทายิตฺตาทโย **สาธารณา** ตุลฺยา **ธมฺมา** วิเสสนานิ อุภยตฺราปิ สมฺภวา, **อญฺญตฺร ตุ** อนนฺตรวุตฺต "อิจฺฉิตตฺถปโทอิจฺจาโท ปน ตยํ สาธารณํ[๘๐] อสาธารณญฺจ วิเสสนํ วุตฺตนเยเนติ.

[๒๖๗]◈ อิทานิ เตหิ ทฺวีหิ สมาสวุตฺเตหิ วุตฺตตฺถทฺวยํ ปกาเสติ "**สาคริ**จฺ-จาทินา. **สาครตฺเตน** สาครรูเปน **สทฺธมฺโม** สมฺมาสมฺพุทฺเธน เทสิตปริยตฺติ-สทฺธมฺโม **อุทิโต** กถิโต, รุกฺขตฺเตน ชิโน อุทิโต. สาครกปฺปรุกฺขาทิสทฺทา อตฺตโน อภิเธยฺยภูตสาครรุกฺขาทิเก อตฺเถ มุขฺยภาเวน อปวตฺติตฺวา พุทฺธิยํ ปวตฺตอตฺถสฺสาปิ สาธารณภูตวิเสสนปริคฺคเหน คมฺมมาเน วตฺตุมิจฺฉิตสทฺธมฺม-ชินปทตฺเถเยว ปกรณาทิโต ตาทิสอตฺถปฺปตีติยาสมฺภวโต มุขฺยภาเวน ปวตฺตนฺตีติ อธิปฺปาโย. ตถา หิ ยทิ เอเต มุขฺยตฺเถน น ปวตฺตนฺติ, อมฺโภธิกปฺปรุกฺขสทฺทา สทฺธมฺมชินปทตฺเถ กถํ ปกาเสนฺตีติ เตสุ ทฺวีสุ อุทาหรเณสุ **ปุพฺพตฺร** "วิสุทฺธามตสนฺทายีอิจฺจาทิปุพฺพุทาหรเณ **สพฺเพ ธมฺมา** "วิสุทฺธามตสนฺทายีติ สพฺเพ วิเสสนธมฺมา สาธารณา อมฺโภธิสทฺธมฺมานํ สมานา, **อญฺญตฺร ตุ** "อิจฺฉิตตฺถปโทติอาทิเก อญฺญสฺมึ อุทาหรเณ ปน **ตยํ** "อิจฺฉิตตฺถปโท, สาโร, สจฺฉาโยติ วิเสสนตฺตยํ สาธารณํ. ผล-ปุปฺโผปโสภิตภาโว ปน รุกฺขาเวณิโก. "อปุพฺโพอิจฺจาทิกํ วิเสสนเมว. ตถา หิ อิมินา รุกฺขธมฺมภูโต โกจิ วิเสโส ปกาสิโต น โหตีติ วิเสสนตฺตํ อญฺเญสฺเยว วุตฺตํ.

---

๘๐ ทฺวยํ สาธารณญฺจ (ก.)

๒๖๘. วตฺถุโน'ญฺญปฺปกาเรน
จิตา วุตฺติ ตทญฺญถา
ปริกปฺปียเต ยตฺถ
สา โหติ ปริกปฺปนา.[๘๑]

[๒๖๘]◉ ปริกปฺปนํ ปริกปฺเปติ "**วตฺถุโน**จฺจาทินา. **วตฺถุโน** สชีวสฺส นิชฺชีวสฺส วา **วุตฺติ** อวตฺถา **อญฺญปฺปกาเรน** วตฺถุมิจฺฉิตปฺปการาเปกฺขาย อญฺเญเนว รูเปน จิตา, ตสฺเสว ตโต ยถาวฏฺฐิตปฺปการโต **อญฺญถา** อญฺเญน ปกาเรน ปริกปฺปียเต **ยตฺถ** วุตฺติยํ, สา ปริกปฺปนา โหติ ปริกปฺปียเต อญฺญถา กรียเต วตฺถุฏฺฐิติ เอติสฺสนฺติ กตฺวา.

[๒๖๘]◈ อิทานิ ปริกปฺปนํ ทสฺเสติ "**วตฺถุโน**อิจฺจาทินา. **วตฺถุโน** ยสฺส กสฺสจิ สวิญฺญาณกอวิญฺญาณกปทตฺถสฺส **วุตฺติ** ปวตฺติ **อญฺญปฺปกาเรน** กปฺปนียปฺ-ปการโต อญฺเญน วิชฺชมานปฺปกาเรน **จิตา** ปวตฺตมานา, **ตทญฺญถา** ตโต วิชฺชมานปฺปการโต อญฺเญนาวิชฺชมานปฺปกาเรน **ยตฺถ** วุตฺติยํ ปริกปฺปียเต, สา ปริกปฺปนา นาม โหติ. ปริกปฺปียเต อญฺญถา กรียเต วตฺถุฏฺฐิติ เอติสฺสมิติ วิคฺคโห.

๒๖๙. อุปมาพฺภนฺตรตฺเตน กิริยาทิวเสน จ
กเมโน'ทาหริสฺสามิ วิวิธา ปริกปฺปนา.

[๒๖๙]◉ เภทํ ตสฺสา ทสฺเสติ "**อุปมา**อิจฺจาทินา. อุปมา อพฺภนฺตเร ยสฺสา, ตสฺสา ภาโว, เตน จ, กิริยาทิวเสน จ **วิวิธา** นานปฺปการา ปริกปฺปนา อิทานิ กเมน อุทาหริสฺสามิ.

[๒๖๙]◈ อิทานิ ตสฺส เภทํ ทสฺเสติ "**อุปมาพฺภนฺตเร**จฺจาทินา. **อุปมาพฺภนฺตรตฺเตน**

๘๑ กาพฺยา. ๒/๒๒๑

อุปมาย อพฺภนฺตเร วิชฺชมานตฺตา จ กิริยาทิวเสน จ วิวิธา ปริกปฺปนา กเมน อุทาหริสฺสามิ. อุปมา อพฺภนฺตเร อสฺสา ปริกปฺปนาเยติ จ, ตสฺสา ภาโวติ จ, อเนเก วิธา ปการา ยาสมิติ จ วิคฺคโห.

อุปมาพฺภนฺตรปริกปฺปนา

๒๗๐. อิจฺฉาภงฺคาตุรา'สีนา ตา'ตินิจฺจล'มจฺฉรา
วสํ เนนฺตีว ธีรํ ตํ ตทา โยคาภิโยคโต.

[๒๗๐]⦿ อุทาหรติ "**อิจฺฉา**อิจฺจาทิ. อิจฺฉาภงฺเคน "พุทฺธํ ภควนฺตํ วเส วตฺเตสฺสามาติ โพธิมูเล กตาภิลาสวินาเสน **อาตุรา** ทุกฺขิตา อตินิจฺจลสภาวปฺปตฺตา **อตินิจฺจลํ** นาสิกคฺเค นยเน กตานตาวเสน อจฺจนฺตมกฺริย**มาสีนา** นิสินฺนา **ตา อจฺฉรา** โยคินิสงฺกาสา มารงฺคนาติ ยถาวฏฺฐิตาย สเจตนานํ มารงฺคนาลกฺขณานํ[๘๒] วตฺถูนํ วุตฺติ วุตฺตา, สายมญฺญถา ปริกปฺปียเต. **ธีรํ** เทวงฺคนานมฺปิ สิงฺคารภาโวปจริตวิลาสาติสเยนาปิ อกมฺปตฺตา. ตํ ภควนฺตํ. **โยโค** มนฺตานุฏฺฐานํ, ตตฺถ อภิโยคโต ยุญฺชเนน **วส**มตฺตโน อายตฺตภาวํ ตทา **เนนฺตีว** วหนฺติ มญฺเญติ. เอตฺถ **อิว**สทฺทสุติยา อุปมาสนฺเทโห น กาตพฺโพ, สวสานยนมกุพฺพนฺติโย มารงฺคนา วสํ เนนฺตีวาติ ปริกปฺปียนฺเต. โหติ จ —

"วสํ เนนฺตีว ธีรนฺติ นยเน โน'ปมานตา
น หิ กตฺตุกฺริยาย'ตฺถิ อุปมาโนปเมยฺยตาติ.

กฺริยาปริกปฺปตฺเตปิ อยมุปมาพฺภนฺตรา ปริกปฺปนา, น เกวลกฺริยาปริกปฺปนา มารงฺคนานมจโลปเวสนสฺส โยคาภิโยเคน สามฺยสนฺทสฺสนโต,

---

๘๒ มารงฺคนาวลกฺขณานํ (ก.)

ตถาภูตาย โจปเวสนกฺริยาย ธีรสฺสาปิ ตาทิสสฺส ภควโต อวสานยนตฺตนฺติ ปริกปฺปนโตติ.

[๒๗๐]◈ อิทานิ อุทาหรติ “**อิจฺฉา**อิจฺจาทินา. **อิจฺฉาภงฺคาตุรา** อชปาลนิโคฺรธ-มูเล นิสินฺนํ ภควนฺตํ “ปโลเภสฺสามาติ มารงฺคนา อตฺตนาเยว กตาย อิจฺฉาย อนิพฺพตฺติยา ปีฬิตา อตินิจฺจลํ หุตฺวา นาสิกคฺเค ปติตทิฏฺเฐหิ สมนฺนาคตานญฺญวุตฺติยา กฺริยนฺตรวิรหโต. **อาสีนา** ฌายมานา นิสินฺนา **ตา อจฺฉรา** โยคินิสทิสา ตณฺหาอรติรคาสงฺขาตา มารงฺคนาโย **ธีรํ** สิงฺคาราธิปฺปาเยน กตาเนกลีลาวิลาเสนาปิ อกมฺปมานํ ตํ ภควนฺตํ **โยคา-ภิโยคโต** มนฺตชปฺปนสงฺขาตโยเค ยุญฺชเนน **วสํ** อตฺตโน วสํ **ตทา** อตฺตโน ปราชิตกาเล **เนนฺตีว** ปาเปนฺติ มญฺเญติ. เอตฺถ ปุพฺพทฺเธน มารงฺคนา-สงฺขาตสชีวปทตฺถานํ วิชฺชมานปฺปการํ ทสฺสิตํ. ปุน อปรทฺเธน เตสเมว อวิชฺชมานโยคาภิโยเคน วสีกรณํ กปฺปิตํ. มารงฺคนานํ นิจฺจลนิสชฺชาย โยคินีนํ มนฺตชฺฌยนสทิสตฺตา[๘๓] มารงฺคนานํ โยคินีนํ อุปมาโนปเมยฺยตฺตํ สามตฺถิยา คมฺยเตติ เอสา อุปมาพฺภนฺตรปริกปฺปนา นาม. “เนนฺติ อิวาติ ปโยเค กเตปิ กฺริยาปริกปฺปนํ น โหเตว. อิจฺฉาย ภงฺโคติ จ, เตน อาตุราติ จ, นิคฺคตํ จลํ จลนํ อสฺมา อาสนสฺมาติ จ, อติสเยน นิจฺจลนฺติ จ, กฺริยาวิเสสนํ, โยเค อภิโยโคติ จ วากฺยํ.

“เนนฺติ อิวาติ อิธ **อิว**สทฺทสฺสติยา อุปมาโชตนตฺถํ เจติ สํสโย น กาตพฺโพ สาธมฺมสงฺขาตคุณวิเสสสฺส สมฺพนฺเธ อสติ กฺริยามตฺตสฺส อุปมา-ภาวโต. วุตฺตญฺหิ —

“วสํ เนนฺตีว ธีรนฺติ นเยน โน’ปมานตา
น หิ กตฺตุกฺริยาย’ตฺถิ อุปมาโนปเมยฺยตาติ.

---

๘๓ มนฺตชฺฌายนสทิสตฺตา (?)

“**วสํ เนนฺติว ธีรนฺ**ติ เอตฺถ **นยเน** คมฺยมาเน ปาปเน **อุปมานตา** อุปมานภาโว นตฺถิ. **หิ** ตเถว. **กตฺตุกฺริยาย** กตฺตุสมฺพนฺธิยา กฺริยาย **อุป-มาโนปเมยฺยตา** อุปมานภาโว อุปเมยฺยภาโว นตฺถีติ อยํ เหตฺถตฺโถ.

กฺริยาปริกปฺปนา

๒๗๑. คชํ มาโร สมารุฬฺโห ยุทฺธาย’จฺจนฺต’มุนฺนตํ
มคฺค’มเนฺวสติ นูน ชินภีโต ปลายิตุํ.

[๒๗๑]◉ “**คช**มิจฺจาทิ. ยุทฺธาย **อจฺจนฺต**มติสเยน **อุนฺนต**มุจฺจํ **คชํ** หตฺถึ สมารุฬฺโห **มาโร** วสวตฺตี ตํ ชินาตีติ อตฺเถน **ชินโต** ภีโต ปลายิตุํ กิญฺจิ นิลียนฏฺฐานํ **มคฺคํ** ปถํ อเนฺวสติ **นูน** มญฺเญ. อิติ กฺริยาปริกปฺปนา อาโรหนกฺริยาย มคฺคมเนฺวสนฺตฺถนฺติ ปริกปฺปิตตฺตา.

[๒๗๑]◈ “**คช**มิจฺจาทิ. **ยุทฺธาย** ยุทฺธตฺถํ **อจฺจนฺตํ** อติสเยน **อุนฺนตํ** ทิยฑฺฒสตโยชนายามานุรูปอุจฺจคุณสมนฺนาคตํ **คชํ** คิริเมขลํ สมารุฬฺโห มาโร ชินา ภีโต ปลายิตุํ **มคฺคํ** นิพฺภยํ ปถํ **อเนฺวสติ นูน** คเวสติ มญฺเญ. ยุทฺธตฺถํ กุรุมานสฺส คชาโรหนํ มคฺคาเนฺวสนตฺถมิติ กวินา ปริกปฺปิตตฺตา เอสา กฺริยาปริกปฺปนา นาม. อจฺจนฺตมิติ อสงฺขฺยํ สสงฺขฺยภาเวปิ ปกรณโต อาธิกฺเก เอว วตฺตติ.

คุณปริกปฺปนา

๒๗๒. มุนินฺท ปาททฺวนฺเท เต จารุราชีวสุนฺทเร
มญฺเญ ปาปาภิสมฺมทฺท- ชาตโสเณน โสณิมา.

[๒๗๒]◉ มุนินฺท เต จารุ จ ตํ ราชีวํ ปทุมญฺจ ตมิว สุนฺทรํ ตสฺมึ เต

ปาททฺวนฺเท **โสณิมา** โลหิตตฺตคุโณ, อิติ ยถาวฏฺฐิตา อเจตนสฺส โลหิตตฺตลกฺขณสฺส วตฺถุโน วุตฺติ วุตฺตา, สายมญฺญถา ปริกปฺปียเต. **ปาปานํ** กิเลสารีนํ **อภิสมฺมทฺเทน** อติสยํ สมฺปิสเนน ชาตํ **โสณํ** รุธิรํ, เตน ชาโตติ มญฺเญ. อิติ คุณปริกปฺปนา ปาททฺวนฺทสนฺนิหิตโลหิตตฺตคุณสฺส "ปาปา ฯเปฯ โสเณนเนติ ปริกปฺปิตตฺตา.

[๒๗๒]◈ "**มุนินฺเท**จฺจาทิ. เห มุนินฺท **เต** ตว **จารุราชีวสุนฺทเร** มนุญฺญปทุมสุนฺทเร ปาททฺวนฺเท **โสณิมา** รตฺตวณฺณํ **ปาปาภิสมฺมทฺทชาตโสเณน มญฺเญ** สปรสนฺตานคตปาปานํ สมฺมทฺทเนน ชาเตน รุธิเรนาติ มญฺเญ. สพฺพญฺญุโน ปาเท ภวนฺตรสิทฺธปุญฺญกมฺมานุภาเวน ชาตรตฺตวณฺณํ "ปาปาภิสมฺมทฺทเนนาติ ปริกปฺปิตตฺตา อยํ คุณปริกปฺปนา นาม. จารุ จ ตํ ราชีวญฺจาติ จ, ปาปานํ อภิสมฺมทฺโทติ จ, เตน ชาตนฺติ จ, ตญฺจ ตํ โสณนฺติ จ, โสณสฺส ภาโวติ จ วิคฺคโห.

๒๗๓. มญฺเญ สงฺเก ธุวํ นูน- มิว'มิจฺเจวมาทิหิ
สา'ยํ พฺยญฺชียเต กฺวาปิ กฺวาปิ วากฺเยน คมฺยเต.

[๒๗๓]⦿โวหารตฺถํ ปริกปฺปนาสูจเก สทฺเท ทสฺเสนฺโต อาห "**มญฺเญ**อิจฺจาทิ. **อิติ** เอวรูโป สทฺทราสิ อาทิ เยสํ "ตกฺเกมิ, ปริกปฺเปมิ, จินฺตยามิ, ยเถเตฺยวมาทีนํ, เตหิ **สายํ** ปริกปฺปนา **กฺวาปิ** ยถาวุตฺเต **พฺยญฺชียเต** ปกาสียเต, **กฺวาปิ** กตฺถจิ ปน วากฺเยน คมฺยเต มญฺเญอิจฺจาทีนมภาเวปีติ.

[๒๗๓]◈ โวหารสุขตฺถํ ปริกปฺปนาปกาสเก สทฺเท ทสฺเสติ "**มญฺเญ**จฺจาทินา. มญฺเญ, สงฺเก, ธุวํ, นูน, อิว, เอวมาทีหิ สทฺเทหิ **สายํ** ปริกปฺปนา **กฺวาปิ** เอตฺถ วิย กตฺถจิ **พฺยญฺชียเต** ปกาสียเต, **กฺวาปิ** กตฺถจิ **วากฺเยน** กฺริยาการกสมฺพนฺธสหิตปทสมุทาเยน **คมฺยเต** **อิวา**ทิสทฺทโยคาภาเวปิ เกวลํ วากฺยสามตฺถิเยเนว ญายเต. "**มญฺเญ**จฺจาทิปทปญฺจกํ ทฺวนฺทสมาเสน นิทฺทิฏฺฐํ.

อิติ เอวํ ปกาโร สทฺทสมุทาโย อาทิ เยสํ “ตกฺเกมิ, ปริกปฺเปมิ, จินฺตยามิ, ยถาติอาทีนนฺติ วิคฺคโห.

คมฺมปริกปฺปนา

๒๗๔. ทยาสญฺจารสรสา[๘๔] เทหา นิกฺขนฺตกนฺติโย
ปีเณนฺตา ชิน เต สาธุ- ชนํ สรสตํ นยุํ.

[๒๗๔]◉ อุทาหรติ “**ทยา**อิจฺจาทิ. **รโส** สิเนโห, เตน สห วตฺตมาโน **สรโส**. เทโห. **ทยาย** กรุณาย **สญฺจาโร** ทุกฺขิตสตฺตวิสยา นิรนฺตรปฺปวตฺติ, เตน สรโส, ตโต. ชิน เต **เทหา** สรีรโต นิกฺขนฺตกนฺติโย สาธุชนํ **ปีเณนฺตา** ตปฺเปนฺตา ตเมว ชนํ **สรสตํ** สเปมตํ **นยุํ** ปาเปสุํ, ตาทิสํ ตถาวิธเทหนิกฺขนฺตกนฺตี นํ สาธุชนํ ปีเณนฺติ. คมฺมมานปริกปฺปนายํ ยโต กนฺติโย ลทฺธสรสสรีรสํสคฺคา สยมฺปิ สรสา อิว อตฺตานํ เสวมานมฺปิ สาธุชนํ สรสตํ เนนฺตีติ คมฺยเต.

[๒๗๔]◈ วากฺยคมฺมปริกปฺปนมุทาหรติ “**ทเย**จฺจาทินา. เห ชิน เต **ทยา-สญฺจารสรสา** ทุกฺขิตสตฺตวิสยาย กรุณาย สวิสเย นิรนฺตรปฺปวตฺติยา สญฺชาตเสฺนหโต **เทหา** สรีรโต **นิกฺขนฺตกนฺติโย** ทสทิสาสุ นิคฺคตา นีลาทิฉพฺพณฺณรํสิโย **สาธุชนํ** กตปุญฺญํ อุตฺตมชนํ ปีเณนฺตา **สรสตํ** สเสฺนห-ภาวํ เปมสหิตตฺตํ **นยุํ** ตเมว สาธุชนํ ปาเปสุํ. “สรสตํ นยุนฺติ เอตฺถ “สาธุชนนฺติ สุตสมฺพนฺเธน ญายติ. กรุณาสิเนหโสมฺมเทหสํสคฺคโต กนฺติโย สยมฺปิ นิสฺสยคุณโต โสมฺมภูตา อตฺตานํ วิสยํ กตฺวา ปวตฺตชเนปิ มุทุํ กโรนฺเตวาติ **อิวา**ทีนํ อภาเวปิ วากฺยคมฺมปริกปฺปนา. เอตฺถ อเจตนานํ กนฺติวตฺถูนํ ชนปสาทสงฺขาตวตฺถุฏฺฐิติ “ทยาสญฺจารสรสา อิวาติ เอวมาทิ-

---

[๘๔] ทยาสญฺชาตสรสา (ก.)

อญฺญปฺปกาเรน ปริกปฺปิโต. ทยาย สญฺจาโร ปุนปฺปุนํ ปวตฺตีติ จ, สหรเสน เสฺนเหน วตฺตมาโนติ จ, ทยาสญฺจาเรน สรโสติ จ, นิกฺขนฺตา จ ตา กนฺติโย เจติ จ, สาธุ จ โส ชโน เจติ จ, สรสสฺส ภาโวติ จ วากฺยํ.

๒๗๕. อารภนฺตสฺส ยํ กิญฺจิ กตฺตุํ ปุญฺญวสา ปุน
สาธนนฺตรลาโภ โย ตํ วทนฺติ สมาหิตํ.[๘๕]

[๒๗๕]⦿ สมาหิตํ สมาหรติ "**อารภนฺตสฺสิ**จฺจาทินา. **ยํ กิญฺจิ** การิยํ **กตฺตุํ** สตฺตุภงฺคาทิกํ **อารภนฺตสฺส** สชฺชีภูตสฺส ยสฺส กสฺสจิ ปุมฺโน **ปุญฺญวสา** กุสลพเลน การเณน กุสลสามตฺถิเยน ปุน สาธฺยเต สาธิยมเนเนติ **สาธนํ**, ตโต ตเมว วา **อนฺตร**มญฺญํ, ตสฺส ลาโภ, อญฺญการณลาโภติ อตฺโถ. ตํ สมาหิตํ วทนฺติ. สมาธานํ **สมาหิตํ**.

[๒๗๕]◈ อิทานิ สมาหิตาลงฺการํ ทสฺเสติ "**อารภ**มิจฺจาทินา[๘๖]. **ยํ กิญฺจิ** อมิตฺตวิชยาทิกํ กตฺตุํ อารภนฺตสฺส ยสฺส **ปุญฺญวสา** กุสลพเลน ปุน **โย สาธนนฺตรลาโภ** ตสฺเสว การิยสิทฺธิยา อุปการกสฺส อญฺญสาธนสฺส โย ลาโภ อตฺถิ, ตํ การณลาภํ **สมาหิตํ วทนฺติ** ตสฺเสว การิยสฺส สมาธานตฺตา ปติฏฺฐิตตฺตา สมาหิตํ อิติ กวิโน กเถนฺติ. สาธฺยเต สาธิยมเนเนติ จ, ตญฺจ ตํ อนฺตรมญฺญญฺเจติ จ, ตสฺส ลาโภติ จ, สมาธานมิติ จ วากฺยํ.

๒๗๖. มาราริภงฺคาภิมุข- มนโส ตสฺส สตฺถุโน
มหามหี มหาราวํ รวี'ย'มุปการิกา.

[๒๗๖]⦿ อุทาหรติ "**มารอิ**จฺจาทิ. **มาราริโน** มารสตฺตุโน **ภงฺเค** อภิภเว

---

๘๕ กาพฺยา. ๒/๒๙๘

๘๖ อารภิจฺจาทินา (?)

อภิมุขํ น ปรมฺมุขํ มนํ ยสฺส ตสฺส สตฺถุโน **อุปการิกา** อารทฺธมารภงฺค-กฺริยานุคฺคาหิกา มหามหี อยํ **มหาราวํ** มาราริทุสฺสหํ มหานาทํ **รวี** อกาสิ. อิธ มาราริภญฺชนํ การิยมารทฺธํ. ตสฺส ปุญฺญวเสเนว มหีราโว อปรํ สาธนํ สมาปนฺนนฺติ ลกฺขณํ โยชนียํ.

[๒๗๖]◈ "**มาราริ**จฺจาทิ. **มาราริภงฺคาภิมุขมนโส** มารสงฺขาตสฺส สตฺตุโน มทฺทเน อภิมุขจิตฺตสฺส ตสฺส สตฺถุโน **อุปการิกา** อารทฺธมารวิชยสฺส อุปตฺถมฺภิกา อยํ มหามหี **มหาราวํ** มารสฺส หทยวตฺถุํ มทฺทนฺโต[๘๗] วิย สหิตุมสกฺกุเณยฺยํ มหานาทํ **รวี** อกาสิ. เอตฺถ มารภงฺคชนนํ สตฺตูหิ อารทฺธการิยํ, ตสฺเสว สิทฺธิยา เหตุภูตํ อญฺญการณํ นาม มหีราโว. มาโร เอว อริ สตฺตูติ จ, ตสฺส ภงฺโคติ จ, ตสฺมึ อภิมุขํ มนํ ยสฺเสติ จ, มหนฺตี จ สา มหี เจติ จ วิคฺคโห.

๒๗๗. อวตฺวา'ภิมตํ ตสฺส สิทฺธิยา ทสฺสน'ญฺญถา
วทนฺติ ตํ ปริยาย- วุตฺตีติ สุจิพุทฺธโย.[๘๘]

[๒๗๗]◉ ปริยายวุตฺตึ ปฏิปาเทติ "**อวตฺวา**อิจฺจาทินา. **อภิมตํ** กิญฺจิ อตฺถํ ธนทานาทิลกฺขณํ **อวตฺวา** อญฺชสา วาจกพฺยาปาเรน อนาขฺยาย **ตสฺสา-**ภิมตสฺสตฺถสฺส **สิทฺธิยา** นิปฺผาทนตฺถํ **อญฺญถา** อญฺเญน ปกาเรน ตนฺ-นิพฺพตฺติอนุคุเณน ยํ **ทสฺสนํ** วจนํ, ตํ สุจิพุทฺธโย ปริยายวุตฺตีติ วทนฺติ. ปริยาเยน วจนํ **ปริยายวุตฺตี**ติ.

[๒๗๗]◈ อิทานิ ปริยายวุตฺตึ ทสฺเสติ "**อวตฺวา**อิจฺจาทินา. **อภิมตํ** อิฏฺฐํ ธน-ทานาทิสรูปํ[๘๙] ยํ กิญฺจิ อตฺถํ **อวตฺวา** อุชุมกเถตฺวา **ตสฺส** อภิมตตฺถสฺส

---

๘๗ มทฺทนฺตี (?) ๘๘ กาพฺยา. ๒/๒๙๕

๘๙ ธนธญฺญาทึ (สีหฬพฺยาขฺยายํ)

สิทฺธิยา นิปฺผตฺติยา **อญฺญถา** วตฺตุมิจฺฉิตตฺถสฺสานุรูเปนาญฺญปฺปกาเรน **ทสฺสนํ** ยํ กิญฺจิ ทสฺสนํ กถนมตฺถิ, สุจิพุทฺธโย ปริยายวุตฺตีติ ตํ วทนฺติ. ปริยาเยน วุตฺติ กถนมิติ จ, สุจิ พุทฺธิ เยสมิติ จ วากฺยํ.

๒๗๘. วิวฏฺงฺคณนิกฺขิตฺตํ ธน'มารกฺขวชฺชิตํ
ธนกาม ยถากามํ ตุวํ คจฺฉ ยทิ'จฺฉสิ.

[๒๗๘]◉อุทาหรติ "**วิวฏฺงฺคเณ**จฺจาทิ. ธนํ **วิวเฏ** เกนจิ อนาวฏตฺตา **องฺคเณ** ปกาสปฺปเทเส นิกฺขิตฺตํ อถ จ ปน อารกฺขวชฺชิตํ. ธนํ กาเมตีติ **ธนกามา**ติ อามนฺตนํ. ตุวํ ยทิ อิจฺฉสิ คนฺตุํ ธนํ วา, ยถากามํ คจฺเฉติ ธนาวหรณมิจฺฉิตมญฺชสา อวตฺวา ตํสิทฺธิยา พฺยาเชน วทติ. ปริยายวุตฺติ.

[๒๗๘]◈ อุทาหรติ "วิวฏมิจฺจาทินา. **ธนํ** มุตฺตามณิอาทิ **วิวฏงฺคณนิกฺขิตฺตํ** ปาการาทิปริกฺเขปรหิตตฺตา นิราวรณฏฺฐาเน เยน เกนจิ ฐปิตํ อปิจ อารกฺข-วชฺชิตํ. โภ ธนกาม ตุวํ ยทิจฺฉสิ ธนํ คมนํ วา, ยถากามํ คจฺฉาติ จิตฺเตนิจฺฉิตธนาวหรณวิธานํ "ธนมาหราติ อุชุมวตฺวา เอวํ พฺยาเชน วุตฺตตฺตา อิทํ ปริยายวุตฺติ นาม. วิวฏญฺจ ตํ องฺคณญฺเจติ จ, ตสฺมึ นิกฺขิตฺตนฺติ จ, อารกฺเขน วชฺชิตมิติ จ, ธนํ กาเมตีติ จ, กามํ ตณฺหํ ตํสมฺปยุตฺตํ วา จิตฺตมนติกฺกมฺมาติ จ วากฺยํ.

๒๗๙. ถุตึ กโรติ นินฺทนฺโต วิย ตํ พฺยาชวณฺณนํ
โทสาภาสา คุณา เอว ยนฺติ สนฺนิธิ'มตฺร หิ.[๙๐]

[๒๗๙]◉พฺยาชวณฺณนํ วณฺเณติ "**ถุติ**มิจฺจาทินา. **นินฺทนฺโต วิย** โทสํ นิทสฺเสนฺโต วิย **ถุตึ กโรติ** วณฺณนํ ภาสติ, ตํ พฺยาชถุติลกฺขณํ พฺยาช-

๙๐ กาพฺยา. ๒/๓๔๓

วณฺณนํ นาม. กถเมตฺถ คุณา ปตียนฺตีติ อาห “**โทสิ**จฺจาทิ. **อตฺร** วุตฺติวิเสเส โทสา วิย อาภาสนฺติ ปฏิภนฺติ. ตาทิสปทาทินา **โทสาภาสา** คุณา เอว อิทฺธิมนฺตตาทโย น โทโสปิ โกจิ **สนฺนิธิ**มวฏฺฐานํ ยนฺติ. **หีติ** อวธารเณ อตฺร พฺยาชวณฺณนเมวิทํ, น นินฺทกมิติ.

[๒๗๙]◈ อิทานิ พฺยาชวณฺณนํ ทสฺเสติ “**ถุติ**จฺจาทินา. **นินฺทนฺโต วิย** โทสํ ทสฺเสนฺโต วิย **ถุตึ กโรติ** วณฺณนํ กโรติ, ตํ วณฺณนากรณํ พฺยาชวณฺณนํ นาม โหติ. นินฺทาสภาเวน ปวตฺตถุติตฺตา นินฺทา เอเวติ เจ ? **อตฺร** อสฺมึ วุตฺติวิเสเส **โทสาภาสา** โทสา วิย ปฏิภาสมานา **คุณา เอว** ตาทิสปทปฺปโยเคน อิทฺธิมนฺตตาทโย คุณาว **สนฺนิธึ** คุณสภาวาวฏฺฐานํ **ยนฺติ** ปาปุณนฺตีติ. พฺยาเชน วณฺณนมิติ จ, โทสา อิว อาภาสนฺติ ปฏิภาสนฺตีติ จ วากฺยํ.

๒๘๐. สญฺจาเลตุ'มลํ ตฺวํ'สิ ภุสํ กุวลยา'ขิลํ
วิเสสํ ตาวตา นาถ คุณานํ เต วทาม กึ.

[๒๘๐]◉ อุทาหรติ “**สญฺจาเลตุ**มิจฺจาทินา. นาถ ตฺวํ อขิลํ **กุวลยํ** อุปฺปลํ ปถวีวลยญฺเจติ สิลิฏฺฐํ **สญฺจาเลตุํ** ภมยิตุมิโต จิโต จ **ภุสมจฺจนฺตํ อลํ** สมตฺโถปิ **ตาวตา** ตํมตฺเตน เต คุณานํ **วิเสสํ** อติสยลกฺขณํ กึ เกน การเณน วทาม. อิห อุปฺปลจาลนสามตฺถิยวิภาวนวเสน นินฺทติ, ตาว นิขิลภูมณฺฑลสญฺจาลาวิกรณโต ปรมาย ถุติยา สํโยชิโตยํ ภควา มหานุภาวํ วิจิตวาติ ภุวนมณฺฑลสิขามณีติ. พฺยาชวณฺณนมีทิสมจฺจนฺตํ รมณียํ, ตทิทญฺจ สพฺพถา สิเลสมุปชีวติ.

[๒๘๐]◈ อิทานิ อุทาหรติ “**สญฺจาเลตุ**มิจฺจาทินา. นาถ ตฺวํ **อขิลํ กุวลยํ** นิสฺเสสํ นีลุปฺปลวนํ ปถวีมณฺฑลํ วา **สญฺจาเลตุํ** กมฺเปตุํ **ภุส**มติสเยน **อลํ** สมตฺโถ, ตาวตา เต คุณานํ **วิเสส**มติสยํ **กึ วทาม** กถํ ภณามาติ. **กุวลย**สทฺทสฺส อุปฺปลวิเสสวาจกตฺตา ปฐมํ นินฺทาว, ตสฺเสว สทฺทสฺส ปถวี-

มณฺฑลวาจกตฺตา "อิทฺธิมโต ตว อิทํ กึ วิเสสนฺติ อุตฺตมคุณวณฺณนา กตา โหติ. อีทิสา พฺยาชวณฺณนา ปสตฺถา, สา จ สพฺพถา สิเลสํ นิสฺสาย ปวตฺตตีติ. กฺยา ปถวิยา วลยํ มณฺฑลมิติ สมาโส.

๒๘๑. วิเสสิ'จฺฉายํ ทพฺพสฺส กฺริยาชาติคุณสฺส จ
เวกลฺลทสฺสนํ ยตฺร วิเสโส นาม'ยํ ภเว.[๙๑]

[๒๘๑]◉ วิเสสวุตฺตึ วตฺเตติ "**วิเสสิจฺฉาย**มิจฺจาทินา. **วิเสเส** อติสเย กิสฺมิญฺจิปิ การิยวิเสเส อิจฺฉายํ ทพฺพาทีนํ ยตฺร **เวกลฺลสฺส** อภาวสฺส **ทสฺสนํ** วจนํ, อยํ **วิเสโส นาม** วิเสสวุตฺติ นาม ภเว.

[๒๘๑]◈ อิทานิ วิเสสาลงฺการํ ทสฺเสติ "**วิเสสิ**จฺจาทินา. **วิเสสิจฺฉายํ** อติสเย การิยวิเสเส อิจฺฉายํ สติ ทพฺพสฺส จ กฺริยาชาติคุณสฺส จ **ยตฺร** ยสฺมึ วุตฺติวิเสเส **เวกลฺลทสฺสนํ** อภาวกถนมตฺถิ, อยํ **วิเสโส นาม ภเว** วิเสส-วุตฺติ นาม สิยาติ. วิกลสฺส ภาโวติ จ, ตสฺส ทสฺสนมิติ จ วากฺยํ.

๒๘๒. น รถา น จ มาตงฺคา น หยา น ปทาตโย
ชิโต มารารี มุนินา สมฺภาราวชฺชเนน หิ.
ทพฺพวิเสสวุตฺติ.

[๒๘๒]◉ อุทาหรติ "**น รถา**อิจฺจาทิ. สุโพธํ. อตฺร จ วิชโยปกรณจตุรงฺคานีก-ลกฺขณทพฺพาภาเวน สมตฺตึสปารมิตาสงฺขาตสมฺภาราวชฺชนสฺเสว มาราริวิชย-ลกฺขโณ วิเสโส วุตฺโต.

[๒๘๒]◈ "**น รถา**อิจฺจาทิ. **รถา ตโย** อนฺตมโส สปริวารานํ ติณฺณํ รถานํ อนีกโวหารโต ตาทิสา ตโย รถา จ นตฺถิ. **มาตงฺคา ตโย** วุตฺตนเยน อนีกสงฺขาตา ตโย มาตงฺคา จ นตฺถิ. **น หยา ตโย** ตาทิสา อนีกสงฺขาตา

[๙๑] กาพฺยา. ๒/๓๒๓

ตโย อสฺสา จ นตฺถิ. **ปทา น** อนฺตมโส สายุธานํ จตุนฺนํ ปุริสานํ อนีกโวหารโต ตาทิสา จตฺตาโร ปุริสา ปทา จ นตฺถิ. ตถาปิ มุนินา **สมฺภาราวชฺชเนน หิ** สมตฺตึสปารมิธมฺมานํ อาโภคกรเณเนว **มารารี** มาร-ปจฺจตฺถิโก **ชิโต** อภิภวิโต. อิห ชโยปกรณภาเวน จิตานํ รถานีกาทีนํ ทพฺพานํ เวกลฺลํ ทสฺเสตฺวา สตฺตุวิชยสภาวานํ สมฺภารานํ อาวชฺชนวิเสสสฺส วุตฺตตฺตา เอสา ทพฺพวิเสสวุตฺติ นาม. รโถ นาม จตุปุริสปริวาโร, ตาทิสํ รถตฺตยํ รถานีกํ นาม. หตฺถี ปน ทฺวาทสปุริสปริวาโร โหติ, ตาทิสํ หตฺถิตฺตยํ หตฺถานีกํ นาม. อสฺโส ติปุริสปริวาโร, ตาทิสํ หยตฺตยํ หยานีกํ นาม. สายุธา จตฺตาโร ปุริสา ปทานีกํ นาม. อิห รถาทีสุ จิตา วิย สีฆํ ปาทพเลน คนฺตฺวา ยุชฺฌมานา ปุริสา ปาโทปจาเรน “ปาทาติ วุตฺตา. รถาทีนํ ปมาณํ ตโยติ อนีกฏฺฐาเน ทสฺเสตฺวา ปุริสปมาณสฺสาวุตฺเตปิ อนฺตมโส จตฺตาโร ปุริสา อนีกํ นาม โหนฺตีติ ปกรณโต จตฺตาโรติ ญายติ. โน เจ ? สาวุธปุริสวาจกสฺส **ปทาติ**สทฺทสฺส “ปทาตโยติ พหุวจเนน รูปสมฺภวโต “รถา น, มาตงฺคา น, หยา น, ปทาตโย น อิติ สมฺพนฺโธ. **ทพฺพ-วิเสสวุตฺติ** ทพฺเพน ทพฺพปฏิเสธนโต วิเสสกถนํ. วิเสสสฺส วุตฺตีติ จ, ทพฺเพน ทพฺพปฏิเสเธน วิเสสวุตฺตีติ จ วากฺยํ. กฺริยาวิเสสวุตฺยาทิตฺตยมฺปิ เอวเมว ทฏฺฐพฺพํ.

๒๘๓. น พทฺธา ภูกุฏิ เนว ผุริโต ทสนจฺฉโท
มาราริภงฺคญฺจา'กาสิ มุนิวีโร วโร สยํ.
กฺริยาวิเสสวุตฺติ.

[๒๘๓][◉] “**น พทฺธา**อิจฺจาทิ. **ภูกุฏิ** ภมุภงฺโค โกปชนิโต **น พทฺธา** น รจิตา, **ทสนจฺฉโท** จาธโร **เนว ผุริโต** เนว กมฺปิโต โกเปน. ตถาปิ จ **วโร** อุตฺตโม มุนิวีโร สยํ มาราริโน **ภงฺคํ** ปราชยํ อกาสีติ. ภูกุฏิ-พนฺธนาทิกฺริยาวิคเมน นิพฺพิการวิชยลกฺขโณ วิเสโส ทสฺสิโต.

[๒๘๓]◈ “**น พทฺธา**อิจฺจาทิ. **ภูกุฏิ** โกปวิการภูโต ภมุภงฺโคปิ **น พทฺธา** น กตา, **ทสนจฺฉโท** ทนฺตาวรโณ **เนว ผุริโต** น กมฺปาปิโต. ตถาปิ **วโร** อุตฺตโม **มุนิวีโร** มุนิคุณวีรคุณยุตฺโต ตถาคโต สยํ มาราริภงฺคญฺจ อกาสีติ. เอตฺถ ภมุภงฺครจนาทิกํ กฺริยํ อกตฺวา นิพฺพิการสฺส มารภงฺคสภาววิเสสสฺส[๙๒] วุตฺตตฺตา เอสา กฺริยาวิเสสวุตฺติ นาม. ภูนํ กุฏิ วงฺกตาติ จ, มาโร เอว อรีติ จ, เตสํ ภงฺโคติ จ วากฺยํ.

> **๒๘๔.** น ทิสาสุ พฺยตฺตา[๙๓] รํสิ นา'โลโก โลกปตฺถโฏ
> ตถาปฺย'นฺธตมหรํ ปรํ สาธุสุภาสิตํ.
> ชาติวิเสสวุตฺติ.

[๒๘๔]⦿ “**นิ**จฺจาทิ. **ทิสาสุ** ทสสุ **พฺยตฺตา** ปตฺถฏา รํสิ น ภวติ. **โลเก** สกลสฺมึ **ปตฺถโฏ** วิตฺถโต อาโลโก น ภวติ. **ตถาปี**ติ วิเสสนิจฺฉยํ. ตชฺชาติกตฺตาภาเวปิ สาธูนํ **สุภาสิตํ** สทฺธมฺมสงฺขาตํ **ปร**มจฺจนฺตเมว อนฺธตมํ อิฏฺฐานิฏฺฐาเวกลฺลโต ปญฺญาจกฺขุสฺส อนฺธการํ โมหนฺธการํ หรตีติ **อนฺธตมหรนฺ**ติ. รํสิยา อนฺธการาปหารสมตฺถาย อนิวตฺติยา วิเสโส สุภาสิตสฺส ทสฺสิโต.

[๒๘๔]◈ “**น ทิสาสุ**อิจฺจาทิ. ทิสาสุ พฺยตฺตา ปตฺถฏา รํสิปิ นตฺถิ. **โลกปตฺถโฏ** อาโลโกปิ นตฺถิ. ตถาปิ **สาธุสุภาสิตํ** สทฺธมฺโม **ปร**มจฺจนฺตํ **อนฺธตมหรํ** อตฺถานตฺถตีรณกฺขมสฺส ปญฺญาจกฺขุสฺส อนฺธการกโมหตมํ หรํ โหตีติ. อิธ อนฺธการวิทฺธํสเน สมตฺถํ รํสิชาตฺยาทิกํ ปฏิเสเธตฺวา สุภาสิตสฺส อนฺธการาปหรณสงฺขาตสฺส วิเสสสฺส วุตฺตตฺตา อยํ **ชาติวิเสสวุตฺติ** นาม. โลเก ปตฺถโฏติ จ, อนฺเธตีติ อนฺโธ โมโห, ตมสทิสตฺตา อนฺโธเยว ตโมติ จ, ตํ หรตีติ จ, สาธูนํ สุภาสิตมิติ จ วากฺยํ.

---

[๙๒] นิพฺพิการมารภงฺคสฺส (ก.) [๙๓] ตตา (สี.)

๒๘๕. น ขรํ น หิ วา ถทฺธํ มุนินฺท วจนํ ตว
ตถาปิ คาฬฺหํ ขนติ นิมฺมูลํ ชนตามทํ.
คุณวิเสสวุตฺติ.

[๒๘๕]◉ "**น ขร**มิจฺจาทิ. มุนินฺท ตว วจนํ **น ขรํ** น ลูขํ, **น ถทฺธํ วา** กจินญฺจ น หิ, **ตถาปิ** ตาทิสขรตฺตาทิคุณาภาเวปิ **ชนตาย** ชนสมูหสฺส **มทํ คาฬฺหํ** ทฬฺหํ[๙๔] กตฺวา นิมฺมูลํ ขนตีติ. อโยสงฺกุมฺหิ ปสิทฺธขรตฺตาทิ-คุณนิเสเธน มุนินฺทวจนสฺส วิเสโส อาวิกโต.

[๒๘๕]◈ "**น ขร**มิจฺจาทิ. เห มุนินฺท ตว วจนํ **ขรํ** กกฺกสํ น โหติ, ถทฺธํ วา น โหติ, ตถาปิ **ชนตามทํ** ชนสมูหสฺส ชาตฺยาทึ นิสฺสาย ปวตฺตํ คพฺพํ **คาฬฺหํ** ทฬฺหํ กตฺวา **นิมฺมูลํ** มูลมเสเสตฺวา ขนตีติ. ขณนกฺขม-อโยสงฺกุอาทีสุ ลพฺภมานํ ขรตฺตาทิคุณํ ปฏิเสเธตฺวา พุทฺธวจนสฺส มทขณน-สภาวสงฺขาตสฺส วิเสสสฺส วุตฺตตฺตา อยํ **คุณวิเสสวุตฺติ** นาม โหติ. นตฺถิ มูลมสฺส ขณนสฺสาติ จ, ชนานํ สมูโหติ จ, ตาย มโทติ จ วิคฺคโห. "คาฬฺหํ นิมฺมูลนฺติ ขณนกฺริยาย วิเสสนตฺตา คาฬฺหํ นิมฺมูลํ ขณนํ กโรตีติ โยชนา.

๒๘๖. ทสฺสียเต'ติทิตฺตํ[๙๕] ตุ สูรวีรตฺตนํ ยหึ
วทนฺติ วิญฺญู วจนํ รุฬฺหาหงฺการ'มีทิสํ.[๙๖]

[๒๘๖]◉ รุฬฺหาหงฺการํ วทนฺติ.

[๒๘๖]◈ อิทานิ รุฬฺหาหงฺการํ ทสฺเสติ "**ทสฺสียเต**อิจฺจาทินา. **สูรวีรตฺตนํ** สูรภาววีรภาวํ **อติทิตฺตํ ตุ** อติสเยน ปน ทิตฺตํ **ยหึ** วากฺเย ทสฺสียเต,

---

๙๔ ตณฺหํ (ก.) ๙๕ ...ติริตฺตํ (ก.)
๙๖ กาพฺยา. ๒/๒๗๕

อีทิสํ วจนํ **วิญฺญู** กวโย รุฬฺหาหงฺการมิติ วทนฺตีติ. สูโร จ วีโร จาติ จ, เตสํ ภาโวติ จ, รุฬฺโห อุคฺคโต อหงฺกาโร เอตฺถ วุตฺติวิเสเสติ จ วากฺยํ.

๒๘๗. ทเม นนฺโทปนนฺทสฺส
กึ เม พฺยาปารทสฺสนา
ปุตฺตา เม ปาทสมฺภตฺตา
สชฺชา สนฺเตว ตาทิเส.

[๒๘๗]◉อุทาหรติ "**ทเม**อิจฺจาทินา. **นนฺโทปนนฺทสฺส** นาคราชสฺส อปฺปเมยฺยมหานุภาวสฺส **ทเม** ทมเน **เม** มม นิรวธิสรนฺติปฺปเมยฺยปฺปภาวานุจริตกิตฺติโนปิ ปรสฺส **พฺยาปารทสฺสนา** ปโยคปฏิปาทเนน **กึ** ปโยชนํ, น กิมฺปิ, ยโต เม **ปาทสมฺภตฺตา** ปาทาวนตา **ตาทิเส** กมฺมนิ **สชฺชา** พทฺธกจฺฉา สนฺเตว วิชฺชนฺเตว, ตโตติ โยชนียํ.

[๒๘๗]◈ "**ทเม**จฺจาทิ. **นนฺโทปนนฺทสฺส** นาคราชสฺส **ทเม** ทมกรเณ **พฺยาปารทสฺสนา** ภฺวนตฺตเย ปวตฺตมานอานุภาเวน จ สมฺปวตฺติตกิตฺติสมูเหน จ สมนฺนาคตสฺส มยฺหํ ตาทิสปโยคทสฺสเนน **กึ** ปโยชนํ. ยสฺมา **เม ปาทสมฺภตฺตา** มยฺหํ จรณาวนตา **ตาทิเส** กิจฺเจ สชฺชา สนฺนทฺธา **ปุตฺตา** พหโว สนฺติ เอว, ตสฺมาติ. เจโตวสิตาย สูรวีรภาโว อิห อติทิตฺโต ทสฺสิโต โหติ. พฺยาปารสฺส ทสฺสนมิติ จ, ปาเทสุ สมฺภตฺตาติ จ วากฺยํ.

๒๘๘. สิเลโส วจนา'เนกา-
ภิเธยฺเย'กปทายุตํ
อภินฺนปทวากฺยาทิ-
วสา เตธา'ย'มีริโต.[๙๗]

---

๙๗ กาพฺยา. ๒/๓๐๙

[๒๘๘]◉ สิเลสํ นิทฺทิสติ "**สิเลโส**อิจฺจาทินา. อเนกํ ภินฺนมภิเธยฺยตฺโถ ยสฺสาตฺย**เนกาภิเธยฺยํ**. **เอเกน** สมาเนน **ปเทน** สรูเปน **อายุต**มนฺวิตํ ยํ **วจนํ** วุตฺตีติ อนฺวทิตฺวา โส สิเลโสติ วิธียเต เยน เกนจิ รูเปน อุปมาโนปเมยฺยลกฺขณตฺถานํ สิเลสนโต. **อยญฺ**เจวํลกฺขโณ สิเลโส เตธา อีริโต. กถํ ? **อภินฺนปทวากฺยาทิวสา** อภินฺนเมกํ ปทํ สฺยาทฺยนฺตตฺยาทฺยนฺตรูปํ ยตฺร, ตเมว วากฺยํ วากฺยลกฺขโณเปตตฺตา. ตํ อาทิ เยสํ, เตสํ วสาติ อตฺโถ.

[๒๘๘]◈ อิทานิ สิเลสาลงฺการํ ทสฺเสติ "**สิเลโส**จฺจาทินา. อเนกาภิเธยฺยํ **เอกปทายุตํ** อุภยตฺถ สาธารณตฺตา ตุลฺเยน สทฺทรูเปน ยุตฺตํ ยํ วจนํ อตฺถิ, โส สิเลโส นาม. โส ปน เยน เกนจิ สาธมฺมรูเปน อุปมาโนปเมยฺยภูตานมตฺถานํ สิลิฏฺฐจตฺตา อญฺญมญฺญํ ผุสิตฺวา จิตตฺตา **สิเลโส** นาม. **อยํ** วุตฺตลกฺขโณ สิเลโส **อภินฺนปทวากฺยาทิวสา** อกตวิการานํ สฺยาทฺยนฺตตฺยาทฺยนฺตปทสมนฺนาคตานํ วากฺยลกฺขโณเปตวากฺยานํ ปเภเทน เตธา อีริโตติ. อเนกมภิเธยฺยํ ยสฺเสติ จ, เอกญฺจ ตํ ปทญฺเจติ จ, เตน อายุตนฺติ จ, อภินฺนานิ ปทานิ ยสฺมินฺติ จ, ตญฺจ ตํ วากฺยญฺจาติ จ, ตํ อาทิ เยสํ อภินฺนปทวากฺยานนฺติ จ, เตสํ วโส เภโทติ จ วากฺยํ.

๒๘๙. อนฺธนฺตมหโร หารี สมารุฬฺโห มโหทยํ
ราชเต รํสิมาลี'ยํ ภควา โพธยํ ชเน.
อภินฺนปทวากฺยสิเลโส.

[๒๘๙]◉ อุทาหรติ "**อนฺธนฺตมิ**จฺจาทิ. **อยํ ภควา** สูริโย มหามุนิ จ. ตตฺถ สูริโย ตาว **อนฺธนฺตมหโร** ปกติยนฺธกาโรปหารี, มหามุนิ ตุ อนฺธการโมหตมาปหารี. **หารี** มนุญฺโญ สูริโย มหามุนิ จ, สูริโย **มโหทยํ** มหนฺตํ อุทยํ ปพฺพตํ สมารุฬฺโห, มหามุนิ ตุ **มโหทยํ** มหนฺตมพฺภุทยํ สมฺมาสมฺโพธิสมธิคมรูปํ **สมารุฬฺโห** ปตฺโต. รํสีนํ มาลา, สา อสฺส อตฺถีติ **รํสิมาลี**, สูริโย มหามุนิ จ. ชเน **โพธยํ** นิทฺทาปคมเนน กิเลสนิทฺทา-

ปคมเนน วา ปโพธยนฺโต **ราชเต** ทิพฺพตีติ. **อภินฺนปทวากฺยสิเลโส** ภงฺเคน วินา ยถาวฏฺฐานมุภยตฺถ ปทโยชนโต.

[๒๘๙]◈ อิทานิ อุทาหรติ "**อนฺธ**มิจฺจาทินา. **มโหทยํ** มหนฺตํ อุทยํ ปพฺพตํ สพฺพญฺญุปทวิสงฺขาตมหาภิวุทฺธึ วา **สมารุฬฺโห** อารุฬฺโห สมฺปตฺโต วา, **อนฺธนฺตมหโร** จกฺกวาฬคพฺเภ ปตฺถฏปกติฆนนฺธการสฺส, ญาณโลจนสฺส อนฺธกรณโต อนฺธกาโรติ วุตฺตโมหสฺส วา วิทฺธํสโก **หารี** เตเนว มนุญฺโญ **รํสิมาลี** อตฺตโน รํสิมาลาย สมนฺนาคโต **ชเน** ปกตินิทฺทาย กิเลสนิทฺทาย วา สมนฺนาคเต สตฺเต **โพธยํ** โพธยนฺโต **อยํ ภควา** ทิวากโร, ฉหิ ภคธมฺเมหิ สมนฺนาคโต พุทฺโธ วา **ราชเต** ทิพฺพตีติ. ทฺวีสุ ปกฺเขสุ ปทานํ สมานภาเวน จิตฺตตา อยํ **อภินฺนปทวากฺยสิเลโส**. อนฺโธ จ โส ตโม เจติ จ, ตํ หรตีติ จ, มหนฺโต จ โส อุทโย ปพฺพโต จาติ จ, มหนฺโต จ โส อุทโย อพฺภุทโย อภิวุทฺธิ จาติ จ, รํสีนํ มาลาติ จ, สา อสฺส อตฺถีติ จ, ภโค สิรี อสฺส สูริยสฺส อตฺถีติ จ, ภโค สิรีกาม-ปยตนาทิปฺปกาโร อสฺส สตฺถุโน อตฺถีติ จ วิคฺคโห. อภินฺนปทวากฺยสงฺขาโต สิเลโส. อปโรปิ อตฺโถ เอตฺถ สิลิสฺสตีติ **สิเลโส**. "ภินฺนปทวากฺยสิเลโสติ-อาทิกมฺปิ อิมินา นเยน ญาตพฺพํ.

๒๙๐. สารทามลกาภาโส สมานีตปริกฺขโย
กุมุทากรสมฺโพโธ ปีเณติ ชนตํ สุธี.
ภินฺนปทวากฺยสิเลโส.

[๒๙๐]◉ "**สารเท**จฺจาทิ. สุธา อสฺส อตฺถีติ **สุธี**, จนฺโท. โสภนา สพฺพญฺญุตญฺ-ญาณรูปํ พุทฺธิ อสฺส อตฺถีติ **สุธี**, สมฺมาสมฺพุทฺโธ. **สารโท** สรทกาเล สมฺภูโต **อมลโก** นิมฺมโล **อาภา** โสภา ยสฺส โส, จนฺโท. ปเรสํ นิพฺพานสารํ ททาตีติ **สารโท**, อมลโก อาภาโส, อมลกสฺส หตฺถามลกสฺเสว วา อาภาโส อเสสเณยฺยาวโพโธ ยสฺส โส, สมฺมาสมฺพุทฺโธ. **สํ** สมฺมา

กเมนานียมานตฺตา อานีโต **ปริกฺขโย** กณฺหปกฺโข เยน โส, จนฺโท. **สมํ** วูปสมํ อานีโต **ปริกฺขโย** หานิ กิเลสสตฺตุกฺโต อธิคตกฺขยตฺตา เยน โส, สมฺมาสมฺพุทฺโธ. กุมุทากรสฺส กุมุทสฺส รํสิยา สมฺโพธิ วิกาโส ยสฺส[๙๘] โส, จนฺโท. กุยา ปถวิยา มุทํ ปีตึ กโรตีติ **กุมุทากโร**, **สมฺโพโธ** จตุสจฺจาวโพโธ ยสฺส โส, สมฺมาสมฺพุทฺโธ **ชนตํ** ชนสมูหํ ปีเณตีติ. อยํ **ภินฺนปทวากฺยสิเลโส** วุตฺเตน วิธินา ปทานํ ภินฺนตฺตา.

[๒๙๐]◈ "**สาร**อิจฺจาทิ. **สารโท** สรทกาเล สมฺภูโต, เวเนยฺยานํ นิพฺพาน-สารทายโก วา, **อมลกาภาโส** นิมฺมลโสโภ, นิมฺมลเกตุมาลาสมนฺนาคตตฺตา ตาทิสมตฺถกโสโภ วา, อถวา **สารทามลกาภาโส** สรทกาเล สญฺชาตนิมฺมล-โสโภ, เวเนยฺยานํ นิพฺพานสารทายกนิมฺมลโสโภ วา, อถวา **สารทอามลก-อาภาโส** นิพฺพานสารทายกหตฺถามลกสทิสเญยฺยาวโพโธ. **สมานีตปริกฺขโย** กณฺหปกฺเข สุฏฺฐุ กเมน อานีโต ปริกฺขโย ปริปุณฺโณ วา จนฺโท, สมสงฺขาตสนฺตึ อานีตกิเลสปริหานิสงฺขาตปริกฺขโย วา. **กุมุทากรสมฺโพโธ** กุมุท-วิกาสเนน สมนฺนาคโต, กุสงฺขาตปถวีนิสฺสิตานํ ชนานํ ปีติชนนจตุสจฺจาวโพเธน สมนฺนาคโต วา. **สุธี** สุธาสงฺขาตอมตวนฺตตาย ตนฺนามโก จนฺโท, สุนฺทร-ปญฺญวนฺตตาย ตนฺนามโก สมฺมาสมฺพุทฺโธ วา. **ชนตํ** ชนสมูหํ ปีเณตีติ. อุภยปกฺเขสุ ปทํ ภินฺทิตฺวา อตฺถสฺส โยชนโต อยํ **ภินฺนปทวากฺยสิเลโส**. สรเท ภโว สารโท, จนฺโท. สารํ ททาตีติ สารโท, ภควา. "สารโทติ อิทํ "อาภาโสติ ปทสฺส วิเสสนํ โหติ. อมลโก นิมฺมโล อาภาโส อสฺส จนฺทสฺสาติ จ, กมฺหิ มตฺถเก อาภาโสติ จ, อมโล กาภาโส อสฺส สตฺถุโนติ จ, สารโท อมลโก อาภาโส ยสฺส จนฺทสฺส ภควโต วาติ จ, สารโท อามลกสฺส วิย อาภาโส เญยฺยาวโพโธ อสฺส ภควโตติ จ, สํ สมฺมา อานีโต ปริกฺขโย กลาหานิ อเนเนติ จ, สมํ วูปสมํ อานีโต ปริกฺขโย

---

๙๘ รํสิโย สมฺโพธิ วิกาส'สฺส (ก.)

หานิ กิเลสสตฺตุโต เยเนติ จ, กุมุทานํ อากโรติ จ, เตสํ สมฺโพโธ วิกาโส ยสฺเสติ จ, มุทํ ปีตึ กโรตีติ มุทากโร. กุยา ปถวิยา มุทากโรติ จ, โส สมฺโพโธ จตุสจฺจาวโพโธ ยสฺเสติ จ, สุธา อมตํ อสฺส จนฺทสฺส อตฺถีติ จ, สุ โสภนา ธี พุทฺธิ อสฺส สมฺพุทฺธสฺสาติ จ วิคฺคโห.

๒๙๑. สมาหิตตฺตวินโย อหีนมทมทฺทโน
สุคโต วิสทํ ปาตุ ปาณินํ โส วินายโก.
ภินฺนาภินฺนปทวากฺยสิเลโส.

[๒๙๑]◉ "**สมาหิเต**จฺจาทิ. **สํ** สมฺมา **อาหิโต** ปติฏฺฐาปิโต อตฺตสฺส **วินโย** วินยนํ สพฺพตฺถ สวิสเย อปฺปฏิหตจารวเสน ยสฺส โส, ครุโฬ. **วินยนํ** ปวิวิตฺตกายจิตฺตปฺปวตฺติวเสน ทมนํ ยสฺส โส, สมฺมาสมฺพุทฺโธ. อิติ อภินฺนปทํ. อหีนํ สปฺปานํ อินา นายกา, เตสํ มทํ มทฺทตีติ **อหีนมทมทฺทโน**, ครุโฬ. อหีนานมุตฺตมปุริสานมฺปิ มหาพฺรหฺมาทีนํ มทํ มทฺทตีติ **อหีนมทมทฺทโน**, สมฺมาสมฺพุทฺโธ. สุนฺทรํ คตํ คมนํ สมุทฺทํ ภินฺทิตฺวา ชลสงฺคมโต ปจมเมว อุคฺคมนสามตฺถิยโยคโต ยสฺส โส, ครุโฬ. สุนฺทรํ คมนมสฺส นาควิกฺกนฺต-จารตฺตา **สุคโต**, สมฺมาสมฺพุทฺโธ. อภินฺนปทํ. **โส** วีนํ ปกฺขีนํ นายโก, ครุโฬ. วิสํ ททาตีติ **วิสทํ ปาณินํ** นาคโลกํ **ปาตุ** อหึสนวเสน ปาลยตุ, **โส** วิเนติ เวเนยฺเยติ **วินายโก**, สมฺมาสมฺพุทฺโธ. **ปาณินํ** สกลสตฺตโลกํ **วิสทํ** อสลฺลีนํ ปาตุ. **ภินฺนาภินฺนปทวากฺยสิเลโสยํ** วุตฺตนเยน ปทานํ[๙๙] อุภยมิสฺสตฺตา.

[๒๙๑]◈ "**สมาหิเต**จฺจาทิ. **สมาหิตตฺตวินโย** สมฺมา อาหิตาย ฐปิตาย สรีรสฺส สวิสเย คติยา สมนฺนาคโต, สมฺมา อาหิเตน ฐปิเตน จิตฺตทมเนน สมนฺนาคโต วา, **อหีนมทมทฺทโน** นาคราชูนํ มทมทฺทโน, อหีนานํ

---

๙๙ ปน (ก.)

อุตฺตมานํ พกพฺรหฺมาทีนมฺปิ มทมทฺทโน วา, **สุคโต** ปกฺขวาตเวเคน สมุทฺทชลํ ทฺวิธา กตฺวา ตสฺมึ ชเล อเนกีภูเตเยว นาคภวนํ คนฺตฺวา นาเค คเหตฺวา คมเน สมตฺถตฺตา สุนฺทรคมโน, สมนฺตภทฺทกอเนกปฺปการ-คมโน วา, **วินายโก** ปกฺขีนํ นายโก **โส** ครุฬราชา **วิสทํ** โฆรวิสตฺตา วิสทายกํ **ปาณินํ** นาคโลกํ **ปาตุ** อหึสนวเสน ปาเลตุ. โน เจ, **วินายโก** เวเนยฺเย วิเนนฺโต **โส** สมฺมาสมฺพุทฺโธ **ปาณินํ** สกลสตฺตโลกํ **วิสทํ** วิสารทํ กตฺวา **ปาตุ** อหิตาปนยนหิโตปนยเนน รกฺขตูติ. อุภยปกฺเขสุ "อหีนมทมทฺทโน-อิจฺจาทิเกหิ ภินฺเนหิ จ "สมาหิตตฺตวินโยอิจฺจาทิเกหิ อภินฺเนหิ จ ปเทหิ สมนฺนาคตตฺตา อยํ **ภินฺนาภินฺนปทวากฺยสิเลโส**. อตฺตสฺส วินโยติ จ, สมาหิโต อตฺตวินโย ยสฺส ครุฬสฺส ตถาคตสฺส วาติ จ, อหีนํ อินา นายกาติ จ, อหีนานํ นาคราชูนํ มโทติ จ, หีเนหิ อญฺเญ อหีนา อุตฺตมา, เตสํ มโทติ จ, ตํ มทฺทตีติ จ, วีนํ ปกฺขีนํ นายโกติ จ, เวเนยฺยชเน วิเนตีติ จ วากฺยํ. ทุติยปกฺเข "วิสทนฺติ กฺริยาวิเสสนํ.

๒๙๒.	วิรุทฺธาวิรุทฺธาภินฺน-	กมฺมา นิยมวา ปโร
	นิยมกฺเขปวจโน	อวิโรธิ วิโรธฺย'ปิ.[๑๐๐]
๒๙๓.	โอจิตฺยสมฺโปสกาทิ	สิเลโส ปทชาทิ'ติ[๑๐๑]
	เอสํ นิทสฺสเนเสฺวว	รูป'มาวิภวิสฺสติ.[๑๐๒]

[๒๙๒-๙๓]◉ สิเลสเภทมญฺญถาปิ ทสฺเสตุมาห "**วิรุทฺธ**อิจฺจาทิ. วิรุทฺธานิ จาวิรุทฺธานิ จ อญฺญมภินฺนญฺจ, ตานิเยว **กมฺมานิ** กฺริยานิ เยสํ, เต ตโย สิเลสา. นิยโม'วธารณมสฺมึ อตฺถีติ **นิยมวา**, **ปโร** อญฺโญ สิเลโสปิ. นิยมสฺส **อกฺเขโป** นิเสธนํ ยสฺส, ตํ **วจน**มภิธานํ ยสฺส, ตาทิโสปิ. นาสฺส วิโรโธ อตฺถีตฺย-

---

๑๐๐ กาพฺยา. ๒/๓๑๔

๑๐๑ ปทชาติปิ (ก.)

๑๐๒ กาพฺยา. ๒/๓๑๕

วิโรธิ, โสปิ. วิโรโธ อสงฺคติ เอตฺถ วิชฺชตีติ **วิโรธิ**, โสปิ. โอจิตฺยํ สมฺโปเสตีติ โอจิตฺยสมฺโปสโก, โส อาทิ ยสฺส อลงฺการนฺตรโคจรสฺส สิเลสสฺส, โส ปทโต ชาตาทิสิเลโสปิ. **อิติ** เต ปเรปิ สิเลสเภทา สนฺติ. **เอสํ** ยถาวุตฺตานํ **นิทสฺสเนสุ** ปโยเคเสฺวว **รูปํ** สภาโว ลกฺขณํ อาวิภวิสฺสตีติ.

[๒๙๒-๙๓]◈ อวุตฺตสิเลสวิเสเส ทสฺเสตุํ อุทฺทิสติ "**วิรุทฺธา**อิจฺจาทิ. **วิรุทฺธาวิรุทฺธาภินฺนกมฺมา อปิ** อุภยตฺถสฺส วิรุทฺเธน จ อวิรุทฺเธน จ อภินฺเนน จ กมฺเมน สมนฺวิตา ตโย สิเลสา จ, **ปโร** อญฺโญ **นิยมวาปิ** อวธารเณน ยุตฺตสิเลโส จ, **นิยมกฺเขปวจโนปิ** อวธารณสฺส ปฏิเสธปกาสกาภิธานสิเลโส จ, **อวิโรธิปิ** อุภยปกฺขาวิโรธิสิเลโส จ, **วิโรธิ อปิ** อุภยตฺถสฺส วิโรธิสิเลโส จ, **ปทชาทิ** ปเทน ชาโต วากฺเยน ชาโต โอจิตฺยสมฺโปสกาทิสิเลโสปีติ **เอสํ** สิเลสานํ **นิทสฺสเนเสฺวว** นิทสฺสนสงฺขาตอุทาหรเณเสฺวว **รูปํ** สรูปํ เตสํ ลกฺขณํ วา อาวิภวิสฺสติ, นิทสฺสิยมานอุทาหรเณเนว ลกฺขณสฺส คมฺมมานตฺตา วิสุํ น กเถสฺสามีติ อธิปฺปาโย. วิรุทฺธานิ จ อวิรุทฺธานิ จ อภินฺนญฺเจติ จ, ตเมว กมฺมํ กฺริยา เยสํ สิเลสานมิติ จ, นิยโม อวธารณํ อสฺมึ อตฺถีติ จ, นิยมสฺส อกฺเขโป ปฏิเสโธ อสฺส อตฺถีติ จ, ตํ วจนํ อภิธานํ ยสฺส สิเลสสฺสาติ จ, นาสฺส วิโรโธ อตฺถีติ จ, โอจิตฺยํ สมฺโปเสตีติ จ, โส อาทิ ยสฺส อุปมาสิเลสาทิโนติ จ, ปทโต ชาโตติ จ, โส อาทิ ยสฺส วากฺยสฺสาติ จ วิคฺคโห.

วิรุทฺธกมฺมสิเลส

๒๙๔. สวเส วตฺตยํ โลกํ อขิลํ กลฺลวิคฺคโห[๑๐๓]
ปราภวติ มาราริ ธมฺมราชา วิชมฺภเต.

๑๐๓ กลวิคฺคโห (สี.)

[๒๙๔]◉ ตโต กเมน เต ทสฺสียนฺติ "**สวเส**อิจฺจาทิ. อขิลํ โลกํ สวเส วตฺตยํ มาราริ ธมฺมราชา จ, **กลฺโล** มนุญฺโญ **วิคฺคโห** กลโห ยสฺส มาราริโน, **วิคฺคโห** สรีรสมฺปทา ยสฺส ธมฺมราชสฺส, เตสุ มาราริ **ปราภวติ** ปราภวมเปติ โพธิยํ ปฏิลทฺธปราชยวเสน, **ธมฺมราชา** สมนฺตภทฺโท ตุ **วิชมฺภเต** โลกตฺตยพฺยาปิสมุลฺลสิตวิชยทฺธนิปวตฺติวเสน สมํ ภวตีติ อยํ วิรุทฺธกมฺมสิเลโส ปราภววิชมฺภนานมญฺโญญฺญวิโรธโต.

[๒๙๔]◈ อิทานิ อุทฺเทสกฺกเมน อุทาหรติ "**สวเส**อิจฺจาทิ. อขิลํ โลกํ **สวเส วตฺตยํ** อนตฺเถ ยุญฺชนฺโต อตฺตโน วเส วตฺตยนฺโต, โน เจ, สกลโลกํ หิเต ยุญฺชนฺโต อตฺตโน วเส วตฺตยนฺโต **กลฺลวิคฺคโห** มนุญฺญกลโห, โน เจ, มนุญฺญสรีรสมฺปตฺติยุตฺโต มาราริ **ปราภวติ** โพธิมูเล ลทฺธปราชยวเสน ปราภวํ ปาปุณาติ, **ธมฺมราชา** ตถาคโต ปน **วิชมฺภเต** โลกตฺตเย ปตฺถฏชยโฆสวเสน วิชมฺภตีติ. ปราภวนวิชมฺภนกฺริยานํ อญฺญมญฺญวิรุทฺธตฺตา อยํ วิรุทฺธกมฺมสิเลโส นาม. สสฺส อตฺตโน วโส อิสฺสริยมิติ จ, กลฺโล มนุญฺโญ วิคฺคโห วิวาโท เทโห วา ยสฺเสติ จ วากฺยํ.

อวิรุทฺธกมฺมสิเลส

๒๙๕. สภาวมธุรํ ปุญฺญ- วิเสโสทยสมฺภวํ
สุณนฺติ วาจํ มุนิโน ชนา ปสฺสนฺติ จา'มตํ.

[๒๙๕]◉ "**สภาเว**จฺจาทิ. สภาเวเนว **มธุรา** ปิยา วาจา, มธุรํ อมตํ, ปุญฺญวิเสสสฺส **อุทโย** อภิวฑฺฒิ, เตน สมฺภโว, ยสฺส วา ตํ, **มุนิโน วาจํ** สทฺธมฺมสงฺขาตํ ชนา สุณนฺติ, ตสฺสยํ อมตญฺจ[๑๐๔] ปสฺสนฺตีติ อยมวิรุทฺธกมฺมสิเลโส สวนทสฺสนานํ อวิรุทฺธตฺตาติ.

---

๑๐๔ ตสฺส จ นิสฺสยํ อมตนฺติ (ก.)

[๒๙๕]◈ "**สภาว**มิจฺจาทิ. **สภาวมธุรํ** "วาจามธุรํ กริสฺสามีติ กตฺตพฺพปโยคํ วินาปิ มธุรตฺตา ปกติมธุรํ, โน เจ, เกนจิ ปจฺจเยน อนุปฺปนฺนตฺตา สงฺขรวิเสสํ วินาปิ ปกติปณีตํ, **ปุญฺญวิเสโสทยสมฺภวํ** ปุญฺญวิเสสเทสกสฺส มุนิโน กสฺสจิ กุสลวิเสสสฺส อภิวุฑฺฒิยา สมฺภูตํ, โน เจ, เวเนยฺยชนานํ นิพฺพานาธิปฺปาเยน กตกุสลวิเสสสฺส อภิวุฑฺฒิยา อารมฺมณตฺเตน ปฏิลทฺธํ **มุนิโน วาจํ** สทฺธมฺมสงฺขาตํ สุณนฺติ, **อมตํ** นิพฺพานญฺจ **ชนา** เวเนยฺยชนา ปสฺสนฺตีติ. สวนทสฺสนกฺริยานํ อญฺญมญฺญาวิรุทฺธตฺตา อยํ อวิรุทฺธกมฺมสิเลโส. สสฺส อตฺตโน ภาโวติ จ, เตน มธุรา, มธุรมิติ จ, ปุญฺญเมว วิเสโสติ จ, ตสฺโสทโยติ จ, เตน สมฺภโว ยสฺเสติ จ วิคฺคโห.

อภินฺนกมฺมสิเลส

๒๙๖. อนฺธการาปหาราย สภาวมธุราย จ
มโน ปีเณติ[๑๐๕] ชนฺตูนํ ชิโน วาจาย ภาย จ.

[๒๙๖]◉ "**อนฺธกาเร**จฺจาทิ. อนฺธการํ โมหสงฺขาตํ ปกติอนฺธการํ วา อปหรตีติ **อนฺธการาปหารา**, วาจา ภา จ. ตาย สภาวภาสาย โสภาย จ ชิโน ชนฺตูนํ **มโน** จิตฺตํ ปีเณตีติ อยมภินฺนกมฺมสิเลโส ปีณนลกฺขณาเยกาย กฺริยาย วาจาย ภาย จ สมฺปนฺโนติ.

[๒๙๖]◈ "**อนฺธการา**อิจฺจาทิ. **อนฺธการาปหาราย** โมหนฺธการํ ปกติอนฺธการํ วา อปหรณาย **สภาวมธุราย** จ สภาวโต กณฺณสุขาย, สภาวโต เนตฺตา-ภิรามาย **วาจาย ภาย** สรีรกนฺติยา จ ชิโน ชนฺตูนํ **มโน** จิตฺตํ **ธิโนติ** ปีเณตีติ. ปีณยนสภาวาย เอกาย กฺริยาย สทฺธึ กรณภูตานํ ทฺวินฺนํ วาจาภานํ

---

๑๐๕ ธิโนติ (สี. อภินวฏีกา จ), จิโนติ (?)

โยชิตตฺตา อยํ อภินฺนกมฺมสิเลโส. อนฺธการ'มปหรตีติ จ, สภาเวน มธุราติ จ วากฺยํ.

นิยมวนฺตสิเลส

๒๙๗. เกสกฺขีนํว กณฺหตฺตํ ภมูนํเยว วงฺกตา
ปาณิปาทาธรานํว มุนินฺทสฺสา'ติรตฺตตา.

[๒๙๗]◉"**เกสิ**จฺจาทิ. กณฺหตฺตํ เกสกฺขีนํเยว, น มนสิ. กณฺหตฺตคุโณ ปาปตฺตญฺจ สิลิฏฺฐํ. วงฺกตา ภมูนํเยว, น อชฺฌาสเย. วงฺกตานตฺตํ สจฺจตฺตญฺจ สิลิฏฺฐํ. อติรตฺตตา ปาณิปาทาธรานํเยว, น จิตฺเต. อติรตฺตตาคุโณ ราโค จ สิลิสฺสเต. "มุนินฺทสฺสาติ "กณฺหตฺตนฺติอาทีสุ สพฺพตฺถ สมฺพนฺธนียํ. นิยมวา สิเลโส เกสกฺขีนํวาติ อวธารณปฺปโยคาติ.

[๒๙๗]◈ "**เกสกฺขีน**มิจฺจาทิ. มุนินฺทสฺส กณฺหตฺตํ เกสกฺขีนํ เอว โหติ, กณฺหตฺตสงฺขาตมกุสลํ น จิตฺเต. วงฺกตา ภมูนํเยว, นชฺฌาสเย. อติรตฺตตา ปาณิปาทาธรานํ เอว, น เกสฺจิ วตฺถูสูติ. "เกสกฺขีนํวาติอาทีสุ นิยมสงฺขาต-อวธารณปทสฺส วิชฺชมานตฺตา กณฺหภาเวน สทฺธึ ปาปตฺตสฺส จ, วงฺกคุเณน สทฺธึ สาเจยฺยสฺส จ, รตฺตคุเณน สทฺธึ ราคสฺส จ สิลิฏฺฐจตฺตา อยํ นิยม-วนฺตสิเลโส นาม. เกสานิ จ อกฺขีนิ เจติ จ, กณฺหสฺส ภาโวติ จ, วงฺกสฺส ภาโวติ จ, ปาณโย จ ปาทานิ จ อธรานิ จาติ จ, อติรตฺตสฺส ภาโวติ จ วิคฺคโห.

นิยมกฺเขปสิเลส

๒๙๘. ปาณิปาทาธเรสฺวว สาราโค ตว ทิสฺสติ
ทิสฺสเต โส'ย'มถวา นาถ สาธุคุเณสฺวปิ.

[๒๙๘]⦿ “**ปาณิ**จฺจาทิ. นาถ ตว ปาณิปาทาธเรสฺวว **สาราโค** โสภโน รตฺตวณฺโณ ทิสฺสติ, น จิตฺเต. สาราโค รตฺตวณฺโณ ฉนฺทราโค จาติ สิลิฏฺฐํ. อยํ นิยโม อกฺขิปฺยเต. **อถวา** กถํ นิยมฺยเต, ยโต **โส อยํ** สาราโค สาธูนํ คุเณสฺวว วิราคลกฺขโณ ทิสฺสเต อิติ. ตสฺมา กถมวธารียตีติ นิยมกฺเขปวจโน สิเลโสยํ.

[๒๙๘]◈ “**ปาณิ**จฺจาทิ. เห นาถ ตว **สาราโค** โสภโน รตฺตวณฺโณ ปาณิ-ปาทาธเรสฺวว ทิสฺสติ, จิตฺเต โลโภ ปน น ทิสฺสติ. อถวา **โส อยํ** สาราโค กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉนฺทภูโต **สาธุคุเณสฺวปิ** สชฺชนานํ สีลาทิคุเณสุปิ ทิสฺสติ. “เอวาติ ทสฺสิตนิยมสฺส ปฏิเสธเกน “**อถวา**ติ วจเนน สมนฺนา-คตตฺตา รตฺตวณฺณสงฺขาตราเคน โลภสฺส สิลิฏฺฐตฺตา จ อยํ นิยมกฺเขปวจน-สิเลโส. สํ โสภโน ราโคติ วิคฺคโห.

อวิโรธิสิเลส

๒๙๙. สลกฺขโณ’ติสุภโค
เตชสฺสี นิยโตทโย
โลเกโส ชิตสํเกฺลโส
วิภาติ สมณิสฺสโร.

[๒๙๙]⦿ “**สลกฺขโณ**อิจฺจาทิ. สห ลกฺขเณน สสรูเปน ทฺวตฺตึสวรปุริสลกฺขเณน วา วตฺตมาโน **สลกฺขโณ** จนฺโท มุนินฺโท จ, อติสุภโค โส จ, **เตชสฺสี** สูริโย ปภาวิเสสยุตฺโต จ, นิยโต ปติทินมุทโย ปภาลกฺขโณ ยสฺส โส **นิยโตทโย** สูริโย, นิยโต ถิโร อุทโย สมฺมาสมฺพุทฺโธ สมฺโพธิรูโป ยสฺส โส **นิยโตทโย** มุนินฺโท, **โลเกโส** พฺรหฺมา มุนินฺโท จ, ชิโต สํเกฺลโส ฌานรติวเสน กายจิตฺตาพาโธ เยน โส พฺรหฺมา, ชิโต สํเกฺลโส

ทสวิโธ อคฺคมคฺคญฺาณลาภา เยน โส. โส มณีนํ อิสฺสโร อุปมณิ[๑๐๖], สมณานํ อิสฺสโร มุนินฺโท วิภาตีติ โยชฺชํ. อยมวิโรธิสิเลโส ลกฺขณสุภคาทีน-มุภยตฺถาปิ อพฺยวหิตตฺตา.

[๒๙๙]◈"**สลกฺขโณ**อิจฺจาทิ. **สลกฺขโณ** ลกฺขเณน สหิโต, **อติสุภโค** อติ-สุนฺทราย ลกฺขิยา สมนฺนาคโต, โน เจ, ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขเณหิ สหิโต อติวิย โสภาทีหิ ยุตฺโต, **เตชสฺสี** อนฺธการวิธมนสงฺขาตมหานุภาเวน ยุตฺโต, **นิยโตทโย** ปติทินํ ปุพฺพณฺหกาเล นิยมิตคคนุคฺคมโน, โน เจ, นิรนฺตรปวตฺต-พุทฺธเตชสา ยุตฺโต ถิรสพฺพญฺญุปทวิสงฺขาตาภิวุฑฺฒิยา สมนฺนาคโต, **โลเกโส** พฺรหฺมภูโต, **ชิตสํเกฺลโส** ฌานปีติยา วิชิตกายจิตฺตทรโถ, โน เจ, ติโลกสฺส อิสฺสรภูโต จตุตฺถมคฺคญฺาเณน หตทสวิธสํกิเลโส, **สมณิสฺสโร** โส อุตฺตโม มณิ **วิภาติ** โสภติ, โน เจ, สมณานํ อิสฺสโร **วิภาติ** ทิพฺพตีติ. "สลกฺขโณ อติสุภโคอิจฺจาทิกานํ ทฺวินฺนํ ปทานํ อวิรุทฺธตฺตา จ, ปฐมปาเท จนฺเทน ทุติเย สูริเยน ตติเย พฺรหฺมุนา จตุตฺเถ มณินา จ สพฺพญฺญุปทตฺถสฺส สิลิฏฺฐตฺตา จ อยํ อวิโรธิสิเลโส นาม. สห ลกฺขเณน วตฺตมาโนติ จ, อติโสภโน ภโค สิรี วา สิรีกามปยตนาทิโก วา อสฺสาติ จ, เตโช อสฺส อตฺถีติ จ, นิยโต อุทโย อสฺเสติ จ, โลกสฺส อิโส อิสฺสโรติ จ, ชิโต สํเกฺลโส เยเนติ จ, มณีนํ สมณานํ วา อิสฺสโรติ จ วากฺยํ.

วิโรธิสิเลส

๓๐๐. อสโมปิ สโม โลเก โลเกโสปิ นรุตฺตโม
สทโยปฺย'ทโย ปาเป จิตฺตา'ยํ มุนิโน คติ.

[๓๐๐]◉ "**อสโมปิ**จฺจาทิ. นตฺถิ สโม ราชคุณาทีหิ อสฺสาติ **อสโม**, โกจิ

---

๑๐๖ อุตฺตมมณิ (?)

ราชาทิ, “อสโมติ โลเกกสิขามณิภาเวน มุนิ. ตตฺถ ยทา อสโม ราชาทิ, ตทา โลเก สโมติ วิรุทฺธํ อสมตฺตา ตสฺส. อปิสทฺโท วิโรธํ โชเตติ. ปกฺขนฺตเร ตฺววิรุทฺธํ โลเก เทวทตฺตาทีนํ วิโรธิสตฺตานํ ราหุลาทีนํ อวิโรธิสตฺตานญฺจ สมตฺตา, ตโตเยวายํ วิโรธาภาสานญฺจสา[๑๐๗] วิโรโธเยว. **โลเกโส** พฺรหฺมา มุนิ จ. ตตฺถ “พฺรหฺมา นรุตฺตโมติ วิรุทฺธํ ทิพฺพโยนิตฺตา ตสฺส. ปกฺขนฺตเร ตฺวพฺยาฆาโต อุตฺตมนรตฺตา ตสฺส. ทโย ทานํ, สห ทเยนาติ **สทโย**, โกจิ ปุริโส. สห ทยาย วตฺตตีติ **สทโย**, มุนิ. ตตฺถ ปุริโส ทายโก ปาเป ชเน กถมทโยติ วิรุชฺฌติ. มุนิ ปาเป ราคาทิเก อทโยติ วิรุชฺฌติ. ตสฺมา มุนิโน **อยํ** ยถาวุตฺตา **คติ** ปวตฺติ **จิตฺตา** อพฺภุตาติ อยํ วุตฺตนเยน วิโรธิสิเลโส อุทาหโฏ.

[๓๐๐]◈ “**อสโม**อิจฺจาทิ. **อสโมปิ** อตุลฺโยปิ โกจิ ราชาทิโก โลเก **สโม** ตุลฺโย, โน เจ, สทิสปุคฺคลรหิโต เอว ราหุลภทฺรเทวทตฺตาทิสพฺพโลเก อนุนยปฏิฆาภาเวน สโม โหติ. **โลเกโสปิ** พฺรหฺมภูโตปิ **นรุตฺตโม** นรวโร โหติ, โน เจ, สกลโลกาธิปติ หุตฺวา เอว นรุตฺตโม. **สทโยปิ** ยาจเกสุ ทยสงฺขาเตน ทาเนน ยุตฺโตปิ **ปาเป** ปาปิฏฺเจ **อทโย** ทานรหิโต, โน เจ, ทยาสหิโต เอว อกุสเล นิทฺทโย. มุนิโน อยํ **คติ** ปวตฺติ **จิตฺตา** วิจิตฺตาติ ราชาทิโน อสมสมตา จ, พฺรหฺมา หุตฺวา อุตฺตมนรภาโว จ, ทานสหิตสฺส กสฺสจิ ปุริสสฺส ทานรหิตภาโว จ วิรุทฺโธ โหติ. ตสฺมา ราชพฺรหฺมปุริเสหิ มุนิโน สิลิฏฺจตฺตา อยํ วิโรธิสิเลโส นาม. ปุพฺพปุพฺพปกฺเข วิโรโธ อปราปรปกฺเขหิ นิรากโต โหติ. ปุพฺพปกฺเข อปิสทฺโท วิโรธํ โชเตติ, อปรปกฺเข อวธารณนฺติ. นตฺถิ สโม ยสฺเสติ จ, นโร จ โส อุตฺตโม เจติ จ, สห ทเยน ทยาย วา วตฺตมาโนติ จ, นตฺถิ ทโย ทยา วา อสฺเสติ จ วิคฺคโห.

---

๑๐๗ วิโรธาภาสานญฺชสา (?)

โอจิตฺยสมฺโปสกปทสิเลส

๓๐๑. สํสารทุกฺโขปหตา- วนตา ชนตา ตฺวยิ
สุข'มิจฺฉิต'มจฺจนฺตํ อมตนฺทท วินฺทติ.

[๓๐๑]◉ อุทาหรติ "**สํสาเร**จฺจาทิ. **สํสาโร** อพฺโพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา ขนฺธ-ปฏิปาฏิเยว **ทุกฺขํ** ทุกฺขมตฺตาทินา, เตน **อุปหตา** ปหฏา ชนตา, อมตํ สุขํ อมตํ วา นิพฺพานํ ททาตีติ **อมตนฺททา**ติ อามนฺตนํ. ตฺวยิ **อวนตา** ปณามวเสน **อิจฺฉิต**มภิมตํ ทุกฺขาปคมนิพฺพตฺตํ กายิกํ เจตสิกญฺจ **สุขํ** อจฺจนฺตํ **วินฺทติ** ปฏิลภตีติ. เอตฺถ อมตํ สุธา นิพฺพานญฺจ, อมตนฺทโท ทุกฺโขปหเต สุขยตีติ อุจิตนฺติ "อมตํ ททาตีติ ปทมธิคเต วตฺถุนิ โอจิตฺยํ สมฺโปสยตีติ โอจิตฺยสมฺโปสโก ปทสิเลโสยํ. อาทิสทฺเทน "สุคนฺธิโสภาสมฺพนฺธีตฺยาทฺยุปมา-สิเลสาทโย สงฺคหิตาติ.

[๓๐๑]◈ "**สํสาร**อิจฺจาทิ. **สํสารทุกฺโขปหตา** ขนฺธธาตุอายตนานํ นิรนฺตรปวตฺติ-สงฺขาเตน ทุกฺเขน อุปหตา ชนตา, **อมตนฺทท** เห สุธาทายก โน เจ, นิพฺพานทายก ตถาคต ตฺวยิ **อวนตา** ปณมนวเสน โอนตา **อิจฺฉิตํ** อภิมตํ **สุขํ** กายิกเจตสิกสุขํ **อจฺจนฺตํ** อติสเยน **วินฺทติ** เสวตีติ. อมตทายกา ทุกฺขิเต สุขิเต กโรนฺตีติ อิทํ อุจิตเมวาติ อุภยตฺถสฺสาปิ วาจกํ "อมตํ ททาตีติ ปทํ ตาทิสชนสฺส สุขทาเนน โอจิตฺยํ โปเสตีติ อยํ โอจิตฺย-สมฺโปสกปทสิเลโส. สํสาโรเยว ทุกฺขนฺติ จ, เตน อุปหตาติ จ, อมตํ สุธํ นิพฺพานํ วา ททาตีติ จ วากฺยํ.

๓๐๒. คุณยุตฺเตหิ วตฺถูหิ สมํ กตฺวาน กสฺสจิ
สํกิตฺตนํ ภวติ ยํ สา มตา ตุลฺยโยคิตา.[๑๐๘]

---

๑๐๘ กาพฺยา. ๒/๓๓๐

[๓๐๒]◉ ตุลฺยโยคิตํ โยชยติ “**คุเณ**จฺจาทินา. **คุโณ** ธมฺโม สาธุ อสาธุ วา, เตน ยุตฺเตหิ วตฺถูหิ สห **สมํ กตฺวาน** วตฺถุโต อสามฺเยปิ ตถาภาวมาโรปฺย **กสฺสจิ** ปุริสาทิโน ถุตินินฺทตฺถํ **ยํ สํกิตฺตน**มาขฺยานํ, **สา** ตุลฺยกฺขณา ตุลฺยโยคิตา มตา, วตฺตุมิจฺฉิเตน คุเณน ตาทิสานํ ตุลฺยโยคิตาปฏิปาทนโต ตทตฺถิเยน ตุลฺยโยคิตา ตถา ทฺวิธา วตฺตติ.

[๓๐๒]◈ อิทานิ ตุลฺยโยคิตาลงฺการํ ทสฺเสติ “**คุณยุตฺเตหิ**อิจฺจาทินา. **คุณยุตฺเตหิ** สุนฺทราสุนฺทเรหิ เยหิ เกหิจิ คุเณหิ ยุตฺเตหิ วตฺถูหิ, **สมํ กตฺวาน** ตตฺวโต อสมาเนสฺปิ สมานตฺตพุทฺธิยา อาโรปนํ กตฺวา, **กสฺสจิ** ปุริสาทิโน ถุตึ นินฺทํ วา นิสฺสาย **ยํ สํกิตฺตนํ** คุณาคุณกถนํ ภวติ, สา ตุลฺยโยคิตาติ มตาติ. คุเณหิ ยุตฺตาติ จ, ตุลฺเยน คุเณน สห โยโคติ จ, โส เอเตสํ รํสิมาลีภควนฺตาทีนมตฺถีติ จ, เตสํ ภาโว ตุลฺยคุณสมฺพนฺโธติ จ วิคฺคโห. เอตฺถ ตุลฺยคุณยุตฺตปทตฺถานํ ตคฺคุณสมฺพนฺธสฺส ตุลฺยโยคิตาภาวโต ตปฺปฏิปาทโก อุตฺติวิเสโส ตทตฺถิเยน ตุลฺยโยคิตาติ เณยฺยา.

๓๐๓. สมฺปตฺตสมฺโมโท โลโก สมฺปตฺตาโลกสมฺปโท
อุโภหิ รํสิมาลี จ ภควา จ ตโมนุโท.

[๓๐๓]◉ อุทาหรติ “**สมฺปตฺเต**จฺจาทิ. ตมํ นุทตีติ **ตโมนุโท**. **รํสิมาลี** สูริโย จ, อถวา สมฺมาสมฺพุทฺโธ จาติ **อุโภหิ** กรณภูเตหิ เหตุภูเตหิ วา **โลโก** สตฺตโลโก, สมฺปตฺโต สมฺโมโท ปีติ เยน ตถาวิโธ จ, สมฺปตฺโต อาโลกสฺส สมฺปทา เยน ตถาวิโธ จาปีติ. เอตฺถ ปีติทานาทิคุณยุตฺเตน รํสิมาลินา สมํ กตฺวา ภควโต ถุติวเสน กิตฺตนนฺติ ลกฺขณํ โยชนียํ.

[๓๐๓]◈ อิทานิ อุทาหรติ “**สมฺปตฺติ**จฺจาทินา. **ตโมนุโท** อนฺธการํ ปหรนฺโต รํสิมาลี จ ภควา จ **อุโภหิ** กรณภูเตหิ เหตุภูเตหิ วา **โลโก** สตฺตโลโก **สมฺปตฺตสมฺโมโท** ปฏิลทฺธปีติโก จ สมฺปตฺตาโลกสมฺปทา จ โหตีติ. เอตฺถ

ปีติทานาโลกกรณสงฺขาตคุณยุตฺเตน สูริเยน ตุลฺยํ กตฺวา ภควโต ฤทฺธิวเสน คุณกถนํ โหติ. สมฺปตฺโต สมฺมโท ปีติ เยเนติ จ, อาโลกสฺส สมฺปทาติ จ, สมฺปตฺตา อาโลกสมฺปทา เยเนติ จ, ตมํ นุทตีติ จ วากฺยํ. อุทาหรเณ อทสฺสิเตปิ อสาธุคุณยุตฺเตน เกนจิ วตฺถุนา สมํ กตฺวา กสฺสจิ กาตพฺพ-นินฺทาปิ เอวเมว ทฏฺฐพฺพา.

๓๐๔. อตฺถนฺตรํ สาธยตา กิญฺจิ ตํสทิสํ ผลํ
ทสฺสียเต อสนฺตํ วา สนฺตํ วา ตํ นิทสฺสนํ.[๑๐๙]

[๓๐๔]◉ นิทสฺสนํ ปทสฺเสติ "**อตฺถนฺตร**มิจฺจาทินา. **อตฺถนฺตรํ** นิทสฺเสตพฺพา-เปกฺขาย อญฺญํ กิญฺจิ อุจิตํ การิยํ **สาธยตา** เกนจิ วตฺถุนา เหตุภูเตน, เตน อตฺถนฺตเรเนว **สทิสํ** ตุลฺยํ ผลํ กิญฺจิ **อสนฺตํ** อนิฏฺฐํ วา **สนฺตํ** อิฏฺฐํ วา **ทสฺสียเต** ปฏิปาทียเต, ตํ เอวํลกฺขณํ นิทสฺสนํ สิยา.

[๓๐๔]◈ อิทานิ นิทสฺสนาลงฺการํ นิทสฺเสติ "**อตฺถนฺตร**มิจฺจาทินา. **อตฺถนฺตรํ** นิทฺทิสิตพฺพโต อญฺญํ อุจิตการิยสงฺขาตมตฺถํ[๑๑๐] **สาธยตา** สาธยนฺเตน เกนจิ วตฺถุนา **ตํสทิสํ** เตน อตฺถนฺตเรน สมานํ **อสนฺตํ** อนิฏฺฐํ วา **สนฺตํ** อิฏฺฐํ วา กิญฺจิ ผลํ **ทสฺสียเต** วตฺถูหิ ปฏิปาทียเต, **ตํ** ตาทิสํ ผลํ นิทสฺสนํ นามาติ. อตฺโถ จ โส อนฺตโร อญฺโญ จาติ จ, เตน อตฺถนฺตเรน สทิสมิติ จ, นิทสฺสียเตติ จ วิคฺคโห.

อสนฺตผลนิทสฺสน

๓๐๕. อุทยา สมณินฺทสฺส ยนฺติ ปาปา ปราภวํ
ธมฺมราชวิรุทฺธานํ สูจยนฺตา[๑๑๑] ทุรนฺตตํ.

---

๑๐๙ กาพฺยา. ๒/๓๔๘

๑๑๐ อุจิตกิจฺจ... (ก.)

๑๑๑ ทีปยนฺตา (สี.)

[๓๐๕]◉ “**อุทยา**อิจฺจาทิ. **สมณินฺทสฺส** มหามุนิโน **อุทยา** ปาตุภาเวน **ปาปา** โลภาทโย **ปราภวํ** นิธนํ ยนฺติ, ปราภวนฺตีติ วุตฺตํ โหติ. อุทยปุพฺพเกน ปาปปราภวนตฺถนฺตเรน สทิสํ ผลํ นิทสฺเสติ. กึ กโรนฺตา ? **ธมฺมราชา** ธมฺมานเปโต ราชา มุนินฺโท จาติ สิลิฏฺจํ, เตน วิรุทฺธานํ, ทุฏฺโจ วิรุทฺโธ อนฺโต อวสานํ ยสฺส, ตสฺส ภาโว, ตํ สูจยนฺตาติ ธมฺมราชวิโรธเหตุกํ อสนฺตผลเมตํ นิทสฺสนํ ปราภวสฺสานิฏฺจตฺตา.

[๓๐๕]◈ อิทานิ อุทาหรติ “**อุทยา**อิจฺจาทินา. **สมณินฺทสฺส** มุนินฺทสฺส **อุทยา** โลเก ปาตุภาเวน **ปาปา** โลภาทโย **ธมฺมราชวิรุทฺธานํ** ราชธมฺเมหิ สมนฺนาคต-ราชูหิ, ธมฺมาธิปตินา มุนินฺเทน วา วิรุทฺธานํ **ทุรนฺตตํ** อนิฏฺจาวสานตํ **สูจยนฺตา** ปกาเสนฺตา **ปราภวํ** ปริหานึ **ยนฺติ** ปาปุณนฺตีติ. เอตฺถ ปุพฺพทฺเธน อุทยปุพฺพโก ปาปปราภวนสงฺขาโต อตฺถนฺตโร ทสฺสิโต, อปรทฺเธน ตํสทิส-วิโรธเหตุกํ ทุรนฺตสงฺขาตํ อสนฺตผลํ ทสฺเสติ. ธมฺมราชวิโรธเหตุกํ อสนฺต-ผลเมตํ ปราภวสฺสานิฏฺจตฺตา. สมณานมินฺโททิ จ, ธมฺเมน ยุตฺโต ราชาติ วา ธมฺเมสุ ราชาติ วาติ จ, เตน วิรุทฺธาติ จ, ทุฏฺโจ วิรูโป อนฺโต ปริโยสานํ เยสมิติ จ, เตสํ ภาโวติ จ วากฺยํ.

สนฺตผลนิทสฺสน

๓๐๖. สิโรนิกฺขิตฺตจรโณจฺ- ฉริยาน’มฺพุชาน’ยํ
ปรมพฺภุตฺตํ โลเก วิญฺญาเปต’ตฺตโน ชิโน.

[๓๐๖]◉ “**สิโร**จฺจาทิ. **อจฺฉริยานํ** ภควโต จรณารวินฺททฺวนฺทสมฺปฏิคฺคหณตฺถํ ปถวึ ภินฺทิตฺวา สมุคฺคตานมจฺฉริยคุโณเปตานมมฺพุชานํ **สิรสิ** มตฺถเก นิกฺขิตฺตา จรณา เยน โส ชิโน. อมฺพุโชปริจรณนิกฺเขปลกฺขเณนตฺถนฺตเรน สทิสํ ผลํ ทสฺเสติ. อตฺตโน ปรมจฺฉริยภาวํ วิญฺญาเปติ. สนฺตผลมิทํ นิทสฺสนํ ชินพฺภุตตฺถทีปนสฺส อิฏฺจตฺตาติ.

[๓๐๖]◈ “**สิโร**อิจฺจาทิ. **อยํ** ชิโน **อจฺฉริยานํ** อตฺตโน ปาทปฏิคฺคหณตฺถํ ปถวึ ภินฺทิตฺวา อุคฺคตตฺตา อจฺฉราปหรณโยคฺคานํ อมฺพุชานํ **สิโรนิกฺขิตฺตจรโณ** มตฺถเก ฐปิตปาโท **โลเก** สตฺตโลเก อตฺตโน **ปรมพฺภุตตํ** อติอจฺฉริยคุณํ **วิญฺญาเปติ** อวโพเธตีติ. เอตฺถ อจฺฉริยปทุมานํ มตฺถเก จรณนิกฺเขปสงฺขาเตน อตฺถนฺตเรน ปรมพฺภุตตํ วิญฺญาเปตีติ อยํ สทิสสนฺตผลํ ชินพฺภุตตฺถทีปนสฺส อิฏฺฐตฺตา. สิรสิ นิกฺขิตฺตานิ จรณานิ เยเนติ จ, อจฺฉรํ อจฺฉราสงฺฆาตํ อรหนฺตีติ จ, ปรโม อุตฺตโม อพฺภุโต คุโณ อสฺเสติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ วิคฺคโห.

๓๐๗. วิภูติยา มหนฺตตฺตํ อธิปฺปายสฺส วา สิยา
ปรมุกฺกํสตํ ยาตํ ตํ มหนฺตตฺต’มีริตํ.

[๓๐๗]◉ มหนฺตตฺตมุปทสฺเสติ “**วิภูติยา**อิจฺจาทินา. **วิภูติยา** สมฺปตฺติยา **อธิปฺปายสฺส วา** อชฺฌาสยสฺส วา **ปรมุกฺกํสตํ** ปรมาติสยภาวํ **ยาตํ** อุปคตํ มหนฺตตฺตํ นาม **อีริตํ** กถิตํ.

[๓๐๗]◈ อิทานิ มหนฺตตฺตาลงฺการํ ทสฺเสติ “**วิภูติ**อิจฺจาทินา. **วิภูติยา** สมฺปตฺติยา วา **อธิปฺปายสฺส** อชฺฌาสยสฺส วา **ปรมุกฺกํสตํ** อตฺยุกฺกํสภาวํ **ยาตํ** ยํ มหนฺตตฺตํ สิยา, **ตํ** มหนฺตตฺตมิติ อีริตนฺติ. มหโต ภาโวติ จ, ปรโม อุกฺกํโส อติสโย ยสฺเสติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ วากฺยํ.

วิภูติมหนฺตตฺต

๓๐๘. กิรีฏรตนจฺฉายา- นุวิทฺธาตปวารโณ
ปุรา ปรํ สิรึ วินฺทิ โพธิสตฺโต’ภินิกฺขมา.

[๓๐๘]◉ อุทาหรติ “**กิรีเฏ**จฺจาทิ. อภินิกฺขมา **ปุรา** ปุพฺเพ **โพธิสตฺโต** มายาเทวิยา ปุตฺโต ปรมุกฺกฏฺฐํ อนญฺญสาธารณํ **สิรึ** วิภูตึ **วินฺทิ** ปฏิลภิ.

กีทิโส ? **กิรีเฏ** มกุเฏ รตนานํ **ฉายาหิ** โสภาหิ **อนุวิทฺโธ** ฉุริโต **อาตปวารโณ** เสตจฺฉตฺตํ ยสฺส โส ตาทิโสติ วิภูติยา มหนฺตตฺตํ วุตฺตํ “อาตปวารโณ รตนจฺฉายานุวิทฺโธติ.

[๓๐๘]◈ อิทานิ อุทาหรติ “**กิรีฏ**อิจฺจาทินา. **โพธิสตฺโต** อนฺติมชาติยํ มหาโพธิสตฺโต **อภินิกฺขมา** อภินิกฺขมนโต **ปุรา** ปุพฺเพ **กิรีฏรตนจฺฉายานุวิทฺธาตปวารโณ** โมลิรตนรํสีหิ รญฺชิตเสตจฺฉตฺโต **ปรมุกฺกฏฺฐํ สิรึ** วิภูตึ **วินฺทิ** อนุภวีติ. เอตฺถ โมลิรตนกนฺติยา เสตจฺฉตฺตสฺส โอวิทฺธภาวกถเนน วิภูติยา มหนฺตตฺตํ โหติ. กิรีเฏ รตนานีติ จ, เตสํ ฉายาโยติ จ, ตาหิ อนุวิทฺโธ ฉุริโต อาตปวารโณ ยสฺเสติ จ วากฺยํ.

อธิปฺปายมหนฺตตฺต

๓๐๙. สตฺโต สมฺโพธิยํ โพธิ- สตฺโต สตฺตหิตาย โส
หิตฺวา เสฺนหรสาพทฺธ- มปิ ราหุลมาตรํ.

[๓๐๙]◉ “**สตฺโต**อิจฺจาทิ. **เสฺนเหน** ปิยภาเวน ชาเตน **รเสน** ราเคน อาพทฺธมตฺตนิ **ราหุลมาตรํ** พิมฺพาเทวิมฺปิ, กิมุตญฺญํ ยุวติชนํ **หิตฺวา** อนเปกฺขิตฺวา อนาสตฺโต หุตฺวา **สตฺตานํ หิตาย** โลกิยโลกุตฺตราย วฑฺฒิยา **โพธิสตฺโต** สิทฺธตฺโถ **สมฺโพธิยํ** สพฺพญฺญุตญฺญาเณเยว **สตฺโต** อาสตฺโต, ตตฺเถว ลคฺโคติ อธิปฺปาโย. มหนฺตตฺตมุกฺกฏฺฐํ ตาทิสวนิตารตนานาสชฺชนลกฺขณมาลกฺขียตีติ.

[๓๐๙]◈ “**สตฺโต**อิจฺจาทิ. โส โพธิสตฺโต **เสฺนหรสาพทฺธํ** ปิยภาวสงฺขาตราเคน อาพทฺธํ **ราหุลมาตรํ อปิ** พิมฺพาเทวิมฺปิ หิตฺวา **สตฺตหิตาย** สตฺตานํ โลกิยโลกุตฺตรตฺถาย **สมฺโพธิยํ** สพฺพญฺญุตญฺญาเณเยว **สตฺโต** ลคฺโคติ. ตาทิสอิตฺถิรตเนปิ อลคฺคตากถเนน โพธิสตฺตสฺส อุกฺกฏฺฐชฺฌาสยมหนฺตตฺตํ วุตฺตํ โหติ. สมฺมา พุชฺฌติ เอตายาติ จ, โพธิยํ สตฺโต ลคฺโคติ จ, สตฺตานํ หิตมิติ จ, เสฺนเหน ปิยภาเวน ชาโต รโส ราโคติ จ, เตน อาพทฺธาติ จ วิคฺคโห.

๓๑๐. โคเปตฺวา วณฺณนียํ ยํ กิญฺจิ ทสฺสียเต ปรํ
อสมํ วา สมํ ตสฺส ยทิ สา วญฺจนา มตา.[๑๑๒]

[๓๑๐]◉ วญฺจนํ วทติ "**โคเปตฺวา**อิจฺจาทินา. **วณฺณนียํ** กิญฺจิ วตฺถุํ **โคเปตฺวา** นิรงฺกตฺวา **ตสฺส** วณฺณนียสฺส **อสมํ** วิสมํ วิสทิสํ **ปร**มญฺญํ **ยํ กิญฺจิ** วตฺถุ ยทิ ทสฺสียเต กวินาติ อนุวทิตฺวา สา วญฺจนา มตาติ วิธียเต.

[๓๑๐]◈ อิทานิ วญฺจนาลงฺการํ ทสฺเสติ "**โคเปตฺวา**อิจฺจาทินา. **วณฺณนียํ** กิญฺจิ วตฺถุํ โคเปตฺวา **ตสฺส** วณฺณนียสฺส **สมํ** สทิสํ วา **อสมํ** วิสทิสํ วา ปรํ **ยํ กิญฺจิ** วตฺถุ ยทิ ทสฺสียเต กวินา, สา วญฺจนาอิติ มตาติ. วญฺเจติ วณฺณนียํ เอตายาติ วุตฺติยาติ วากฺยํ.

อสมวญฺจนา

๓๑๑. ปุรโต น สหสฺเสสุ น ปญฺเจสุ จ ตาทิโน
มาโร ปเรสุ ตสฺเส'สํ สหสฺสํ ทสวฑฺฒิตํ.

[๓๑๑]◉ อุทาหรติ "**ปุรโต**อิจฺจาทิ. **มาโร** กาโม **ตาทิโน** โลภาทีสุ ตาทิสตฺตา มุนิโน **ปุรโต** สมฺมุเข สหสฺสํ อิสโว อสฺสาติ **สหสฺเสสุ** จ น โหติ. ปญฺจ อิสโว อสฺสาติ **ปญฺเจสุ** จ น โหตีติ วณฺณนีโย มาโรตฺร โคปฺยเต. **ตสฺส** โย ติภุวนํ ชยี. **ปเรสุ** อญฺญสตฺเตสุ สราเคสุ **เอสมิสูนํ ทสวฑฺฒิตํ** ทสหิ คุณิตํ สหสฺสํ, กถมญฺญถา ภุวนตฺตยํ ชเยยฺยาติ มารํ โคเปตฺวา ทสสหสฺโสปลกฺขิตวตฺถนฺตรสฺส ทสฺสิตตฺตา อสมวญฺจนายํ.

[๓๑๑]◈ อิทานิ อุทาหรติ "**ปุรโต**อิจฺจาทินา. มาโร **ตาทิโน** ลาภาลาภาทีสุ อวิการิโน ตถาคตสฺส **ปุรโต** อภิมุเข **สหสฺเสสุ** จ สหสฺสสโรปิ น โหติ,

---

๑๑๒ กาพฺยา. ๒/๓๐๔

ปญฺเจสุ ปญฺจ อิสุ จ ตาทิเส ฐเปตฺวา ปญฺจ อิสุ น โหติ. **ปเรสุ** สุคตสมฺมุเข อีทิเสสุปิ อญฺเญสุ สํกิเลเสสุ **ตสฺส** ติโลกเชตุโน มารสฺส **เอสํ** สรานํ **ทสวฑฺฒิตํ** ทสคณนาย วฑฺฒิตํ **สหสฺสํ** โหติ ทสสหสฺสํ โหตีติ. วณฺณนียํ มารํ โคเปตฺวา ทสสหสฺสสงฺขฺยาหิ คณิตสฺส อญฺญสฺส สรสงฺขาต-วตฺถุโน ทสฺสิตตฺตา อยํ อสมวณฺณนา นาม. สหสฺสํ อิสโว อสฺเสติ จ, ปญฺจ อิสโว อสฺเสติ จ, ทสหิ วฑฺฒิตนฺติ จ วากฺยํ.

สมวณฺณนา

๓๑๒. วิวาท'มนุยุญฺชนฺโต มุนินฺทวทนินฺทุนา
สมฺปุณฺโณ จนฺทิมา นา'ยํ ฉตฺต'เม ตํ มโนภุโน.

[๓๑๒]⦿ "**วิวาท**มิจฺจาทิ. **มโนภุโน**ติ กามสฺส. สมวณฺณนายํ ปุณฺณจนฺทํ นิรงฺ-กตฺวา ฉตฺตสฺส ทสฺสิตตฺตา.

[๓๑๒]◈ "**วิวาท**อิจฺจาทิ. **มุนินฺทวทนินฺทุนา** สพฺพญฺญุโน มุขจนฺเทน วิวาทํ อนุยุญฺชนฺโต สมฺปุณฺโณ **อยํ** ปจฺจกฺโข จนฺทิมา น โหติ. กิญฺจรหิ **เอตํ** จนฺทมณฺฑลํ **มโนภุโน** อนงฺคสฺส อุพฺภูติยํ **ฉตฺตํ** สมุสฺสิตเสตจฺฉตฺตนฺติ. วณฺณนียํ จนฺทมณฺฑลํ ฐเปตฺวา ตโต อญฺญสฺส จนฺทสทิสสฺส ฉตฺตสฺส ทสฺสิตตฺตา อยํ วุตฺติ สมวณฺณนา นาม. มุนีนํ อินฺโทติ จ, ตสฺส วทนมิติ จ, อินฺทุสทิโส อินฺทุ, มุนินฺทวทนเมว อินฺทูติ จ, สมนฺตโต ปุณฺโณติ จ, มนสิ ภูโตติ จ วิคฺคโห.

๓๑๓. ปรานุวตฺตนาทีหิ นิพฺพินฺเทนิ'ห ยา กตา
ฐิติร'ปฺปกเต สา'ยํ สิยา อปฺปกตตฺฐุติ.[๑๑๓]

---

๑๑๓ กาพฺยา. ๒/๓๔๐

[๓๑๓]◉ อปฺปกตตฺถุตึ ปกาเสติ “**ปริ**จฺจาทินา. **ปเรสํ** เยสํ เกสญฺจิ **อนุวตฺตนํ** เสวา, ตมาทิ เยสํ เตหิ **นิพฺพินฺเทน** วิรตฺเตน **อปฺปกเต** อสนฺนิหิเต พุทฺธิวิสเยเยว **อิห** กิสฺมิญฺจิ วตฺถุมฺหิ กตา **ยา ถุติ** สํราธนํ, สายํ อปฺปกตตฺถุติ สิยา.

[๓๑๓]◈ อิทานิ อปฺปกตตฺถุตึ ทสฺเสติ “**ปรานุ**จฺจาทินา. ปรานุวตฺตนาทีหิ อญฺญสฺส ยสฺส กสฺสจิ อนุวตฺตนาทีหิ นิพฺพินฺเทน อุพฺเพคํ ปตฺเตน **อปฺปกเต** อนธิคเต พุทฺธิวิสเย เอว **อิห** อิมสฺมึ กิสฺมิญฺจิ วตฺถุมฺหิ กตา **ยา ถุติ** สํราธนสงฺขาตา ปสํสา อตฺถิ, สา อยํ อปฺปกตตฺถุติ นาม สิยาติ. ปเรส-มนุวตฺตนมิติ จ, ตํ อาทิ เยสํ ปรปีฬาทีนมิติ จ, น ปกโตติ จ, รกาโร สนฺธิโช, อปฺปกเต กตา ถุตีติ จ วากฺยํ.

๓๑๔. สุขํ ชีวนฺติ หริณา วเนสฺว’ปรเสวิโน
อนายาโสปลาเภหิ ชลทพฺพงฺกุราทิภิ.[๑๑๔]

[๓๑๔]◉ อุทาหรติ “**สุข**มิจฺจาทิ. ชเลหิ **ทพฺพงฺกุเรหิ** ทพฺพติณฺคุคเมหิ. อาทิ-สทฺเทน ตรุปลฺลวาทีหิ. กีทิเสหิ ? **อนายาเสน** เสวาปริเกฺลสาทินา วินา **อุปลาเภหิ** ปาปุณิตพฺเพหิ. ปรมญฺญํ กิญฺจิ น เสวนฺติ สีเลเนติ **อปร-เสวิโน**. ปรจิตฺตาราธนพฺยสนปรมฺมุขา หริณา วเนสุ **สุขํ** นิราฬุลํ ชีวนฺตีติ. เอตฺถ ราชานุวตฺตนเกฺลสนิพฺพินฺเทน สนฺนิหิตา มิควุตฺติ ปสํสิตาติ.

[๓๑๔]◈ อิทานิ อุทาหรติ “**สุข**มิจฺจาทินา. **หริณา** มิคา **อปรเสวิโน** วุตฺตึ นิสฺสาย ปรํ อเสวมานา **อนายาโสปลาเภหิ** ปรปริคฺคหาภาวโต ปรเสวา-ปริสฺสมํ วินา ลพฺภนีเยหิ **ชลทพฺพงฺกุราทิภิ** อุทกทพฺพงฺกุรรุกฺขลตาปลฺลวาทีหิ **วเนสุ** อิจฺฉิติจฺฉิตารญฺเญสุ **สุขํ ชีวนฺติ** สุขชีวนํ กโรนฺตีติ. เอตฺถ ราช-เสวาพฺยสนปฺปตฺเตน เกนจิ อนธิคตาปิ มิคชีวิกา ปสํสิตา โหติ. ปรํ น

---

๑๑๔ กาพฺยา. ๒/๓๔๑

เสวนฺติ สีเลนาติ จ, อภาโว อายาสสฺเสติ จ, เตน อุปลภิตพฺพาติ จ, ทพฺพานํ องฺกุรานีติ จ, ชลญฺจ ทพฺพงฺกุรานิ เจติ จ, ตานิ อาทิ เยสํ ปลฺลวาทีนมิติ จ วิคฺคโห.

๓๑๕. อุตฺตรํ อุตฺตรํ ยตฺถ ปุพฺพปุพฺพวิเสสนํ
สิยา เอกาวลิ สา'ยํ ทฺวิธา วิธินิเสธโต.

[๓๑๕]◉ เอกาวลึ กถยติ "**อุตฺตร**มิจฺจาทินา. **ยตฺถ** วุตฺติยํ **อุตฺตรํ อุตฺตรํ** อุปริฏฺฐานมุปริฏฺฐานํ ปุพฺพสฺส ปุพฺพสฺส วิเสสนํ วิธินิเสธนวเสน เอกาวลิ นาม สิยา. **อยํ** เอกาวลิ **วิธินิเสธโต** วิธิวเสน นิเสธนวเสน จ ทฺวิธา.

[๓๑๕]◈ อิทานิ เอกาวลึ ทสฺเสติ "**อุตฺตร**มิจฺจาทินา. **ยตฺถ** อุตฺติยํ **อุตฺตรํ อุตฺตรํ** อุปรูปริภวํ ปทํ **ปุพฺพปุพฺพวิเสสนํ** ปุพฺพปุพฺพปทสฺส วิธินิเสธนวเสน วิเสสนํ โหติ, สา เอกาวลิ นาม สิยา. **อยํ** เอกาวลิ **วิธินิเสธโต** วิธิ-นิเสธวเสน ทฺวิธา โหตีติ. อุตฺตรํ ปุพฺพนฺติ ฐานูปจาเรน ฐานีภูตํ ปทเมว วุจฺจติ. ปุพฺพสฺส ปุพฺพสฺส วิเสสนมิติ จ, เอกโต อาวลิยนฺติ สํวลิยนฺติ ปทานิ เอตายาติ จ, วิธิ วิธานญฺจ นิเสโธ ปฏิเสโธ จาติ จ วากฺยํ. เอตฺถ "อุตฺตรํ อุตฺตรนฺติ จ "ปุพฺพสฺส ปุพฺพสฺสอิติ จ กเมน วิเสสน-วิเสสฺยคุเณน พฺยาปนิจฺฉายํ นิพฺพจนํ, วิเสสฺยคุณํ คมฺมมานเมว.

วิธิเอกาวลิ

๓๑๖. ปาทา นขาลิรุจิรา นขาลี รํสิภาสุรา
รํสี ตโมปหาเรก[๑๑๕]- รสา โสภนฺติ สตฺถุโน.

[๓๑๖]◉ อุทาหรติ "**ปาทา**อิจฺจาทิ. สุคมฺมํ. เอตฺถ ปาทาทีนํ วิเสสฺยานํ นขาลิรุจิรตฺตาทิวิธาเนน วิเสสเนน วิเสสิตพฺพตฺตา อยํ วิธิเอกาวลิ.

---

๑๑๕ ...ปหาเนก (ม.)

[๓๑๖]◈ อิทานิ อุทาหรติ "**ปาทา**อิจฺจาทินา. สตฺถุโน ปาทา **นขาลิรุจิรา** นขปนฺตีหิ มนุญฺญา **นขาลี** นขปนฺติโย **รํสิภาสุรา** รํสีหิ ทิพฺพมานา **รํสี** กนฺติโย **ตโมปหาเรกรสา** อนฺธการวิธมเน อสหายกิจฺจา หุตฺวา โสภนฺตีติ. เอตฺถ ปาทาทีนํ ปุพฺพปทานํ นขาลิรุจิรตฺตาทิวิธายเกหิ อุตฺตรอุตฺตรวิเสสเนหิ วิเสสิตตฺตา อยํ วิธิเอกาวลิ นาม. นขานํ อาลิ ปาฬีติ จ, นขาลีหิ รุจิราติ จ, รํสีหิ ภาสุราติ จ, ตมโส อปหาโร อปหรณมิติ จ, โส เอโก รโส กิจฺจํ เอตาสํ รํสีนมิติ จ วิคฺคโห.

นิเสธเอกาวลิ

๓๑๗. อสนฺตุฏฺโจ ยตี เนว สนฺโตโส นา'ลยาหโต
นา'ลโย โย ส ชนฺตูนํ นา'นนฺตพฺยสนาวโห.

[๓๑๗]◉ "**อสนฺตุฏฺโจ**อิจฺจาทิ. **อสนฺตุฏฺโจ** จตุปจฺจยสนฺโตสวเสน โย โกจิ ยติ นาม เนว สิยา. **อาลเยน** ตณฺหาย อาหโต จ โย, โส สนฺโตโส นาม น โหติ. โย **ชนฺตูนํ** สตฺตานํ อนนฺตพฺยสนาวโห น โหติ, โส อาลโย นาม น ภวตีติ. อสนฺตุฏฺจาทีนํ ยติตฺตาทินิเสธนวเสน วิเสสนานํ ปวตฺติยา นิเสธเอกาวลิ อยํ.

[๓๑๗]◈ "**อสนฺตุฏฺโจ**อิจฺจาทิ. **อสนฺตุฏฺโจ** จีวราทีสุ จตูสุ ปจฺจเยสุ ทสฺสิต-ทฺวาทสวิธสนฺโตสานํ อญฺญตเรน อสนฺตุฏฺโจ **ยติ น เอว** ภิกฺขุ นาม น โหติ. **อาลยาหโต** ตณฺหาย ปหโต สนฺโตโส น โหติ. โย ชนฺตูนํ **อนนฺตพฺยสนาวโห น** โย สตฺตานํ อปริยนฺตปีฬาปาปโก น โหติ, โส อาลโย น โหตีติ. อสนฺตุฏฺจาทีนํ ยติภาวาทิปฏิเสธวเสน วิเสสนานํ ปวตฺตตฺตา อยํ นิเสธเอกาวลิ นาม. อสนฺตุฏฺจปทํ ยติสหิตสกลสตฺตสมุทายสฺส สาธารณภาเวน ฐิตํ, ยติ น ภวตีติ ยติโต อญฺเญสุ สกลสตฺตสงฺขาเตสุ อวยเวสุ ปติฏฺจาปนโต "อสนฺตุฏฺโจติ วิเสสฺโย, "ยติ เนติ อิทํ วิเสสนํ.

เสเสสุปิ วิเสสนวิเสสฺยตฺตํ วุตฺตนิยาเมน ยถารหํ โยเชตพฺพํ. น สนฺตุสฺสตีติ จ, อาลเยน หโตติ จ, นตฺถิ อนฺโต เอเตสมิติ จ, ตานิ จ ตานิ พฺยสนานิ เจติ จ, ตานิ อาวหตีติ จ วากฺยํ.

๓๑๘. ยหึ ภูสิยภูสตฺตํ อญฺญมญฺญํ ตุ วตฺถุนํ
วินาว สทิสตฺตํ ตํ อญฺญมญฺญวิภูสนํ.

[๓๑๘]◉ อญฺญมญฺญมาห "**ยหิมิ**จฺจาทินา. ยหึ สทิสตฺตํ วินา เอว **วตฺถุนํ** ปทตฺถานํ อญฺญมญฺญํ ภูสิยภูสตฺตํ, ตํ อญฺญมญฺญํ นาม วิภูสนมลงฺกาโรติ.

[๓๑๘]◈ อิทานิ อญฺญมญฺญาลงฺการํ ทสฺเสติ "**ยหิมิ**จฺจาทินา. **ยหึ** อลงฺกาเร สทิสตฺตํ วินา เอว วตฺถุนํ อญฺญมญฺญํ ตุ **ภูสิยภูสตฺตํ** อลงฺการิยอลงฺการตฺตํ โหติ, **ตํ** อญฺญมญฺญวิภูสนํ โหตีติ. ภูสิยญฺจ ภูสา จาติ จ, ตาสํ ภาโวติ จ, อญฺญญฺจ อญฺญญฺเจติ จ วิคฺคโห. "อญฺญมญฺญนฺติ เอตฺถ ฉฏฺฐฺยนฺตอสงฺขฺย-มพฺยยํ, สสงฺขฺเย เจติ "ภูสิยภูสตฺตนฺติ อิมสฺส วิเสสนํ กตฺวา วตฺตพฺพํ. อลงฺการิยมเปกฺขาย อลงฺการวตฺถุ จ ตมเปกฺขาย อลงฺการิยวตฺถุ จ อญฺญมญฺญํ นาม. ตนฺทีปกาลงฺกาโรปิ ตทตฺถิเยน ตนฺนามโก โหติ.

๓๑๙. พฺยามํสุมณฺฑลํ เตน มุนินา โลกพนฺธุนา
มหนฺตึ วินฺทตี กนฺตึ โสปิ เตเนว ตาทิสึ.

[๓๑๙]◉ อุทาหรติ "**พฺยามํสุ**อิจฺจาทินา. สุโพธํ.

[๓๑๙]◈ อิทานิ อุทาหรติ "**พฺยามํสุ**อิจฺจาทินา. **พฺยามํสุมณฺฑลํ** พฺยามปภา-มณฺฑลํ **โลกพนฺธุนา เตน มุนินา** กรณภูเตน **มหนฺตึ** มหตึ ปูชนียํ วา **กนฺตึ** โสภํ **วินฺทติ** เสวติ, **โสปิ** มุนิ **เตน เอว** พฺยามํสุมณฺฑเลน ตาทิสึ กนฺตึ วินฺทตีติ. อญฺญมญฺญํ อสทิสานํ พฺยามํสุมณฺฑลมุนิสงฺขาตานํ ทฺวินฺนํ วตฺถูนํ พฺยามํสุมณฺฑลํ ปฐมวากฺเย อลงฺการิยํ โหติ, มุนิปทตฺโถ

อลงฺกาโร โหติ. อปรวากฺเย อิเม เทฺว วิปลฺลาเสน อลงฺการิยอลงฺการา โหนฺติ. อํสูนํ มณฺฑลมิติ จ, พฺยามํ เอว อํสุมณฺฑลมิติ จ, โลโก พนฺธุ อสฺเสติ จ, สา วิย ทิสฺสตีติ จ วิคฺคโห.

๓๒๐. กถนํ สหภาวสฺส กฺริยาย จ คุณสฺส จ
สหวุตฺตีติ วิญฺเญยฺยํ ตทุทาหรณํ ยถา.[๑๑๖]

[๓๒๐]◉ สหวุตฺตึ วทติ "**กถน**มิจฺจาทินา. สุโพธํ.

[๓๒๐]◈ อิทานิ สหวุตฺตึ ทสฺเสติ "**กถน**มิจฺจาทินา. กฺริยาย คุณสฺส จาติ ทฺวินฺนํ **สหภาวสฺส** สหตฺตสฺส กถนํ สหวุตฺตีติ วิญฺเญยฺยํ. **ตทุทาหรณํ ยถา** ตสฺส อุทาหรณํ เอวํ วกฺขมานนเยน ทฏฺฐพฺพนฺติ. สห สทฺธึ ภวนมิติ จ, สหภาวสฺส วุตฺติ กถนมิติ จ, ตสฺส อุทาหรณมิติ จ วิคฺคโห. สหภาโว จนฺทรสฺมินขํสุอาทีนํ ปทตฺถานํ. เอวํ สนฺเตปิ เตสํ ตํสหตฺตํ ยสฺสํ กฺริยายํ คุเณ วา ภวตีติ สหตฺตํ กฺริยาคุณานํ โหตีติ กตฺวา "กถนํ สหภาวสฺส กฺริยาย จ คุณสฺส จาติ วุตฺตํ.

กฺริยาสหวุตฺติ

๓๒๑. ชลนฺติ จนฺทรํสีหิ สมํ สตฺถุ นขํสโว
วิชมฺภติ จ จนฺเทน สมํ ตมฺมุขจนฺทิมา.

[๓๒๑]◉ "**ชลนฺติ**อิจฺจาทิ. **สมนฺติ** สห, ตสฺส สตฺถุโน มุขจนฺทิมา. เสสํ สุโพธํ. เอตฺถ ชลนวิชมฺภนานํ อุภยสาธารณานํ กฺริยานํ สหภาโว วิหิโตติ กฺริยาสหวุตฺติ อยนฺติ.

---

๑๑๖ กาพฺยา. ๒/๓๕๑

[๓๒๑]◈ อิทานิ ยถาปฏิญฺญาตอุทาหรณํ ทสฺเสติ “**ชลนฺติ**อิจฺจาทินา. **สตฺถุ** สตฺถุโน **นขํสโว** นขกิรณา จนฺทรํสีหิ สมํ ชลนฺติ, ตมฺมุขจนฺทิมา จ จนฺเทน สมํ วิชมฺภตีติ. เอตฺถ อุภยปทตฺถานํ สาธารณภูตชลนวิชมฺภนกฺริยานํ สหภาวสฺส วุตฺตตฺตา เอสา กฺริยาสหวุตฺติ นาม. จนฺทสฺส รํสิโยติ จ, นขานํ อํสโวติ จ, ตสฺส สตฺถุโน มุขนฺติ จ, ตเมว จนฺทิมสทิสตฺตา จนฺทิมาติ จ วากฺยํ. สมํอิติ สหปริยาโย นิปาโต.

คุณสหวุตฺติ

๓๒๒.	ชิโนทเยน มลินํ	สห ทุชฺชนเจตสา
	ปาปํ ทิสา สุวิมลา	สห สชฺชนเจตสา.

[๓๒๒]◉ “**ชิโนทเยน**จฺจาทิ. **ชิโนทเยน** กรณภูเตน เหตุภูเตน วา ทุชฺชน-เจตสา สห ปาปํ **มลินํ** กิลิฏฺฐํ, สชฺชนเจตสา สห **ทิสา** ทสวิธาปิ **สุวิมลา** อจฺจนฺตนิมฺมลา สุวิมลยโสมาลาวลยิตตฺตา สชฺชนเจโต ปาปาปคเมเนติ. เอตฺถ มลินตฺตสฺส จ สุวิมลตฺตสฺส ญายสมฺพนฺธิโน สหภาโว วุตฺโตติ อยํ คุณสหวุตฺติ.

[๓๒๒]◈ “**ชิโน**อิจฺจาทิ. **ชิโนทเยน** ชิตมารสฺส ภควโต ปาตุภาเวน กรณ-ภูเตน เหตุภูเตน วา **ปาปํ** โลภาทิธมฺมํ **ทุชฺชนเจตสา** ทุชฺชนานํ จิตฺเตน สห **มลินํ** กิลิฏฺฐํ โหติ. อิมินาเยว ชิโนทเยน **ทิสา** ทส ทิสาโย **สชฺชน-เจตสา สห สุวิมลา** สชฺชนเจตสนฺตานโต ปาปานํ อปคเมน กิตฺติมาลาย ภุวนตฺตเย ปตฺถฏตฺตา อตินิมฺมลาติ อุภยปทตฺถานํ สาธารณภูตมลินภาว-สุวิมลภาวสงฺขาตสฺส คุณสฺส สหภาวสฺส วุตฺตตฺตา เอสา คุณสหวุตฺติ นาม. ชินสฺส อุทโยติ จ, ทุชฺชนานํ เจโตติ จ, วิคตํ มลํ เอตาหีติ จ, สุ อติสเยน วิมลาติ จ, สนฺโต จ เต ชนา เจติ จ, เตสํ เจโตติ จ วากฺยํ.

๓๒๓. วิโรธีนํ ปทตฺถานํ ยตฺถ สํสคฺคทสฺสนํ
สมุกฺกํสาภิธานตฺถํ มตา สา'ยํ วิโรธิตา.[๑๑๗]

[๓๒๓]◉ วิโรธํ วิภาเวติ "**วิโรธีน**มิจฺจาทิ. **วิโรธีนํ** อญฺญมญฺญวิรุทฺธานํ กฺริยาทีนํ **ยตฺถ** วุตฺติวิเสเส **สํสคฺคสฺส** สนฺนิธิโน ทสฺสนํ, กิมตฺถํ ? **สมุกฺกํสสฺส** อติสยสฺส **อภิธานตฺถํ** กถนตฺถาย, สา อยํ **วิโรธิตา** วิโรธีติ มตา.

[๓๒๓]◈ อิทานิ วิโรธาลงฺการํ ทสฺเสติ "**วิโรธีน**มิจฺจาทินา. **ยตฺถ** อุตฺติวิเสเส **สมุกฺกํสาภิธานตฺถํ** วณฺณนียวตฺถุคตอธิกกถนาย **วิโรธีนํ** อญฺญมญฺญวิรุทฺธานํ **ปทตฺถานํ** กฺริยาคุณาทีนํ **สํสคฺคทสฺสนํ** สนฺนิฏฺฐานทสฺสนํ สมฺพนฺธทสฺสนํ โหติ, **สา อยํ** อุตฺติ วิโรธิตาติ มตาติ. วิโรโธ เอเตสํ คุณาทีนํ อตฺถีติ จ, สํสคฺคสฺส สมฺพนฺธสฺส ทสฺสนมิติ จ, สมุกฺกํสสฺส อธิกสฺส อภิธานนฺติ จ, วิโรธีนํ ภาโว อสงฺคหิโตติ จ วากฺยํ. วิโรธิตาทีปกวุตฺติ ตทตฺเถน ตนฺนามิกา โหติ.

๓๒๔. คุณา สภาวมธุรา อปิ โลเกกพนฺธุโน
เสวิตา ปาปเสวีนํ สมฺปทูเสนฺติ[๑๑๘] มานสํ.

[๓๒๔]◉ อุทาหรติ "**คุณา**อิจฺจาทิ. **โลเกกพนฺธุโน** โลกนาถสฺส **สภาวมธุรา** สาธุชนสมฺปีณเนกจาตุรา อปิ **คุณา** อรหนฺตตาทโย **เสวิตา** ปาปเสวีหิ เตสํ ปาปเสวีนํ มานสํ **สมฺปทูเสนฺติ** โทสทุฏฺฐจาปาทนวเสนาวิกโรนฺติ "ตาทิโส คุณาติสโย ตสฺสาติ. เอตฺถ คุณานํ สภาวมธุรานํ ปีติวิเสสุปฺปาทนโยคฺคานํ สมฺปทูสเนน สห วิโรโธติ ทฏฺฐพฺพํ.

[๓๒๔]◈ อุทาหรติ "**คุณา**อิจฺจาทินา. **โลเกกพนฺธุโน** พุทฺธสฺส **คุณา** อรหตฺตาทโย **สภาวมธุรา อปิ** ปกติมธุรา อปิ **เสวิตา** ปาปเสวีหิ เสวิตา

---

๑๑๗ กาพฺยา. ๒/๓๓๓

๑๑๘ สมฺปทูสนฺติ (ก.)

สมานา ปาปเสวินํ มานสํ สมฺปทูเสนฺติ อติสเยน โกเปนฺตีติ. เอวํ หีนาธิมุตฺติเกหิ สหิตุมสกฺกุเณยฺโย ตสฺส คุณาติสโย วตฺตติ. นนุ สภาวมธุโร คุโณ ปีตึ วินา สมฺปทูสนํ น กเรยฺย, สมฺปทูสนมฺปิ ตาทิสสภาวมธุรํ วินา น ภเวยฺยาติ อญฺโญญฺญวิรุทฺธานเมสํ มธุรคุณสมฺปทูสนกฺริยานํ สํสคฺค-คุณาธิกทสฺสนตฺถนฺติ ลกฺขเณน โยเชตพฺพํ. อปิสทฺโท วิโรธตฺเถ วตฺตเต. สภาเวน มธุราติ จ, เอโก จ โส พนฺธุ จาติ จ, โลกสฺส เอกพนฺธูติ จ, ปาปํ เสวนฺติ สีเลนาติ จ วากฺยํ.

๓๒๕. ยสฺส กสฺสจิ ทาเนน ยสฺส กสฺสจิ วตฺถุโน
วิสิฏฺฐสฺส ย'มาทานํ ปริวุตฺตีติ สา มตา.[๑๑๙]

[๓๒๕]◉ ปริวุตฺตึ ปวตฺเตติ "**ยสฺส**อิจฺจาทินา. **ยสฺส กสฺสจี**ติ ปฏิคฺคาหกํ ทสฺเสติ. วิสิฏฺฐสฺส ยํ อาทานนฺติ สมฺพนฺโธ. เสสํ สุโพธํ.

[๓๒๕]◈ อิทานิ ปริวุตฺตึ ทสฺเสติ "**ยสฺส กสฺสจิ**จฺจาทินา. **ยสฺส กสฺสจิ วตฺถุโน** ขุทฺทกวตฺถุโน **ยสฺส กสฺสจิ** ปฏิคฺคาหกสฺส **ทาเนน** เหตุภูเตน **วิสิฏฺฐสฺส** อุตฺตมวตฺถุโน ยํ **อาทานํ** คหณํ อตฺถิ, สา ปริวุตฺตีติ มตาติ. ทานคฺคหณปริวุตฺตตฺตา ปริวุตฺติ นาม.

๓๒๖. ปุรา ปเรสํ ทตฺวาน มนุญฺญํ นยนาทิกํ
มุนินา สมนุปฺปตฺตา- ทานิ สพฺพญฺญุตาสิรี[๑๒๐].

[๓๒๖]◉ อุทาหรติ "**ปุรา**อิจฺจาทิ. สุโพธํ. เอตฺถ นยนาทิทาเนน สพฺพญฺญุตา-สิริยา อาทานนฺติ ปริวุตฺติ อยํ.

---

๑๑๙ กาพฺยา. ๒/๓๕๕

๑๒๐ มุนินฺท สมนุปฺปตฺโต- ทานิ สพฺพญฺญุตาสิรึ (ก.)

[๓๒๖]◈ อิทานิ อุทาหรติ “**ปุรา**อิจฺจาทินา. มุนินา **ปุรา** ปุพฺเพ ปเรสํ มนุญฺญํ นยนาทิกํ ทตฺวาน อิทานิ **สพฺพญฺญุตาสิรี** สพฺพญฺญุตาสงฺขาตา อนญฺญสาธารณา สิรี สมนุปตฺตาติ. อิห ยสฺส ทินฺนํ, ตโต เอว คหเณ ปริวุตฺติสทฺทสฺส นิรุฬฺหตฺตา นยนาทีนํ ทาเนน สพฺพญฺญุตาสิริยา อาทานโต, ทานาภาเว อาทานาภาวโต จ ปฏิคฺคาหกชเน อวิชฺชมาเนปิ สพฺพญฺญุตา วิชฺชมานตฺเตน ปริกปฺปิตาติ ปริวุตฺติ โหติ. เตเนว ทณฺฑิยํ —

“สตฺถปฺปหรณํ ทตฺวา ภุเชน ตว ราชุนํ
จิรํ จิตาภโฏ[๑๒๑] เตสํ ยโส กุมุทปณฺฑโรติ[๑๒๒]

อิมสฺมึ อุทาหรเณ ปจฺจตฺถิกานํ อายุธปฺปหารํ ทตฺวา ตว พาหุนา เตสํ ราชูนํ จิรํ ราสิกโต เกรวนิมฺมโล ยโส อาภโฏติ. ททาติ กมฺมยุตฺตโต เอว อาทานํ ทสฺเสตฺวา ปริวุตฺติผุฏฺา กตา. นยนานิ อาทีนิ ยสฺส อุตฺตมงฺคาทิโนติ จ, สพฺพํ ชานาตีติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ วากฺยํ.

๓๒๗. กิญฺจิ ทิสฺวาน วิญฺญาตา ปฏิปชฺชติ ตํสมํ
สํสยาปคตํ วตฺถุํ ยตฺถ โส’ยํ ภโม มโต.

[๓๒๗]◉ ภมํ สมฺภาเวติ “**กิญฺจี**ติอาทินา. **วิญฺญาตา** ปุริโส **กิญฺจิ ทิสฺวา** อุชฺชลนาทิกํ ทิสฺวาน **ตํสมํ** ตสฺส ปุเร ทิสฺสมานสฺส ปทตฺถสฺส สทิส-มญฺญํ วตฺถุํ **สํสยาปคตํ** อสนฺนิธึ กตฺวา **ปฏิปชฺชติ** ชานาติ **ยตฺถ** วิเสเส, สายํ ภโม มโต.

[๓๒๗]◈ อิทานิ ภมาลงฺการํ ทสฺเสติ “**กิญฺจิ**อิจฺจาทินา. **ยตฺถ** อุตฺติวิเสเส **วิญฺญาตา** อวโพธการโก **กิญฺจิ** ทิสาวิโลจนาทิกํ ทิสฺวาน **ตํสมํ** วตฺถุํ เตน ทิสฺสมานวตฺถุนา ตุลฺยมญฺญํ วตฺถุํ **สํสยาปคตํ** นิสฺสํสยํ กตฺวา **ปฏิปชฺชติ**

---

๑๒๑ จิโต + อาภโฏติ ปทจฺเฉโท.

๑๒๒ กาพฺยา. ๒/๓๕๖

ชานาติ, **โส อยํ** อลงฺกาโร ภโมติ มโตติ. เตน ตสฺส วา สมนฺติ จ, สํสโย อปคโต เอตสฺมาติ จ, ภมนํ อนวฏฺฐานํ วตฺถูนนฺติ จ วิคฺคโห. สํสยาปคตนฺติ กฺริยาวิเสสนํ.

๓๒๘. สมํ ทิสาสุ'ชฺชลาสุ ชินปาทนขํสุนา
ปสฺสนฺตา อภินนฺทนฺติ จนฺทาตปมนา ชนา.

[๓๒๘]◉ อุทาหรติ "**สม**มิจฺจาทิ. ชินสฺส ปาเทสุ นขํสุนา **ทิสาสุ** สพฺพาสุ **สมํ** เอกโต **อุชฺชลาสุ** สโชตีสุ ตา อุชฺชลา ทิสา ปสฺสนฺตา ชนา, จนฺทาตโปติ มโน เยสํ เต ตถาวิธา. **อภินนฺทนฺติ** สนฺตุสฺสนฺตีติ.

[๓๒๘]◈ อิทานิ อุทาหรติ "**สม**มิจฺจาทินา. **ชินปาทนขํสุนา** กรณภูเตน **ทิสาสุ** ทสสุ **สมํ** เอกกฺขเณ อุชฺชลาสุ ตา อุชฺชลา ทิสา ปสฺสนฺตา ชนา **จนฺทาตปมนา** จนฺทาตโปติ ปวตฺตจิตฺตา อภินนฺทนฺตีติ. วิชฺชมานนขมรีจิยํ พุทฺธิมกตฺวา จนฺทาตเป พุทฺธิยา ปวตฺตาปนโต ภโม นาม. **สมนฺ**ติ อสงฺขฺยํ. จนฺทาตโปอิติ มโน เยสนฺติ วากฺยํ.

๓๒๙. ปวุจฺจเต ยํ นามาทิ กวีนํ ภาวโพธนํ
เยน เกนจิ วณฺเณน ภาโว นามา'ย'มีริโต.

[๓๒๙]◉ ภาวํ ภาเวติ "**ปวุจฺจเต**จฺจาทินา. กวีนํ **ภาโว** อธิปฺปาโย, ตํ โพเธตีติ **ภาวโพธนํ** ยํ นามาทิ. อาทิสทฺเทน วิเสสนวากฺยานํ คหณํ. **เยน เกนจิ** นิเสธนรูเปน อากาเรน ปวุจฺจเต, อยํ ภาโว นาม อีริโตติ.

[๓๒๙]◈ อิทานิ ภาวาลงฺการํ ทสฺเสติ "**ปวุจฺจเต** อิจฺจาทินา. กวีนํ วตฺตูนํ **ภาวโพธนํ** อธิปฺปายปกาสกํ ยํ **นามาทิ** นามปทวิเสสนปทาทิ เยน เกนจิ **วณฺเณน** อากาเรน สาคราทิอตฺถนฺตรํ ปฏิเสเธตฺวา วา โน วา ปวุจฺจเต, อยํ ภาโว นามาติ อีริโตติ. นามํ อาทิ ยสฺส วิเสสนวากฺยทฺวยสฺเสติ จ,

ภาวํ โพเธตีติ จ วากฺยํ. กวีนํ อธิปฺปายสงฺขาตภาวปกาสโก อุตฺติวิเสโส ตทตฺเถน ภาโว นาม. ตสฺส นิสฺสยภูตํ นามาทิปทสนฺตานํ อิห นิสฺสิโต-ปจาเรน ภาโว นามาติ อีริตํ.

๓๓๐. นนุ เตเยว สนฺตา โน
สาครา น กุลาจลา
มนมฺปิ มริยาทํ เย
สํวฏฺเฏปิ ชหนฺติ โน.

[๓๓๐]◉ อุทาหรติ "**นนุ**จฺจาทิ. **มนมฺปี**ติ อีสกมฺปิ. **มริยาทนฺ**ติ อตฺตโน อาจารสีมํ, **สํวฏฺเฏปิ** ปลยกาเลปิ. เสสํ สุโพธํ. เอตฺถ น อิเม ปกติ-สมุทฺทาทโย สมุทฺทาทโย โหนฺติ, เย ปลยกาเล อตฺตโน เวลานุลฺลงฺฆน-สงฺขาตํ อจลตฺตสงฺขาตญฺจ มริยาทํ ปริจฺจชนฺติ. กิญฺจรหิ สนฺตา เอเวเต สมุทฺทาทโย, เย ยทิ ปลยกาเลปิ สมาปเตยฺยุํ, ตทาปิ อตฺตโน มริยาทํ น มุญฺจนฺติ. โกจิ วิปตฺตึ ปตฺโต นิรติสยํ ธีรตฺตมตฺตโนวโพเธตีติ อญฺญ-นิเสเธน กถิตํ นามํ กวิสภาวํ ยถาวุตฺตํ โพเธตีติ ภาโวยมิติ.

[๓๓๐]◈ อิทานิ อุทาหรติ "**นนุ**จฺจาทินา. **สาครา** สํวฏฺฏกาเล ตีรมริยาทํ อติกฺกเมนฺตา ปกติสมุทฺทา สาครา น ภวนฺติ. **กุลาจลา** ตาทิสกาเล อจลสงฺขาตมริยาทมติกฺกเมนฺตา สตฺต กุลปพฺพตา กุลาจลา นาม น ภวนฺติ. กิญฺจรหิ สาคราทโย. **เย** สาธโว **สํวฏฺเฏปิ** สพฺพวตฺถุวินาสกกปฺปวินาสกาเลปิ **มริยาทํ** อตฺตโน อาจารมริยาทํ **มนมฺปิ** อีสกมฺปิ โน ชหนฺติ. สนฺตา เอว เต สาคราทโย นาม โหนฺติ นนูติ. โกจิ พฺยสนํ ปตฺโต อตฺตโน อนญฺญสาธารณํ ธีรตฺตํ ปกาเสตีติ อิห สาคราทิอตฺถนฺตรปฏิเสธรูเปน ทสฺสิต-สาคราทินา วตฺตุโน อกมฺปนาธิปฺปายํ อวโพเธตีติ อยํ ภาวาลงฺกาโร นาม. มนนฺติ อปฺปกาลวาจกมสงฺขฺยํ. อปีติ สมฺภาวเน.

๓๓๑. องฺคงฺคิภาวา สทิส- พลภาวา จ พนฺธเน
สํสคฺโค’ลงฺกตีนํ โย ตํ มิสฺสนฺติ ปวุจฺจติ.[๑๒๓]

[๓๓๑]⦿ มิสฺสํ ทสฺเสติ “**องฺค**อิจฺจาทินา. **องฺค**มุปการกํ, **องฺคี** อุปการิยํ, เตสํ ภาโว **องฺคงฺคิภาโว** สาธิยสาธนตฺตํ, ตโต จ. สทิสํ สมํ พลํ เยสํ เต, เตสํ ภาโว องฺคงฺคิภาวมนฺตเรน อปฺปธานภาเวนาวฏฺฐานํ ตโต จ เหตุโต. **พนฺธเน** วิสเย โย อลงฺกตีนํ **สํสคฺโค** เอกตฺถ สนฺนิธานํ, ตํ มิสฺสนฺติ ปวุจฺจติ.

[๓๓๑]◈ อิทานิ มิสฺสาลงฺการํ ทสฺเสติ “**องฺคงฺคิ**จฺจาทินา. **องฺคงฺคิภาวา** อุปการกอุปการิยสงฺขาตปฏิปาทกปฏิปาทนียสภาเวน เหตุภูเตน **สทิสพลภาวา** จ สาธิยสาธนภาวํ วินา สมานพลวนฺตภาเวน จ **พนฺธเน** ปชฺชาทิพนฺธนวิสเย **อลงฺกตีนํ** อลงฺการานํ โย **สํสคฺโค** สนฺนิธานํ, ตํ มิสฺสนฺติ ปวุจฺจตีติ. องฺคํ สาธนํ อสฺส สาธิยสฺส อตฺถีติ จ, องฺคญฺจ องฺคี เจติ จ, เตสํ ภาโว สาธิยสาธนสงฺขาโต สมฺพนฺโธติ จ, สทิสํ พลํ เยสมลงฺการานมิติ จ, เตสํ ภาโว อญฺญมญฺญนิรเปกฺขตาติ จ, มิสฺสนํ มิสฺสีภวนมิติ จ วากฺยํ.

องฺคงฺคิภาวมิสฺส

๓๓๒. ปสตฺถา มุนิโน ปาท- นขรํสิมหานที
อโห คาฬฺหํ นิมุคฺเคปิ สุขยเตฺย’ว เต ชเน.

[๓๓๒]⦿ อุทาหรติ “**ปสตฺถา มุนิ**จฺจาทิ. มุนิโน ปาเทสุ นขา เตสํ รํสิ เอว มหานทีสทิสตฺตา **มหานที**, สา **ปสตฺถา** อจฺฉริยปฺปตฺติสพฺภาวโต **คาฬฺห**มจฺจนฺตํ นิมุคฺเคปิ เต ชเน สุขยเตฺยว, **อโห** อจฺฉริยํ ยโต เสสนทีวิธุรํ.

---

[๑๒๓] กาพฺยา. ๒/๓๖๐

“อยํ อตฺตนิ คาฬฺหํ นิมุคฺเคปิ สุขยตีติ เอตฺถ “นิมุคฺเคปีติ สมาธิโน สาธิยตฺเตนงฺคิตายาวฏฺจิตสฺส “ปาทนขรํสิมหานทีติ รูปกํ สาธนตฺเตนงฺคตา- ยาวฏฺจิตนฺติ มิสฺสมิทมลงฺกรณํ.

[๓๓๒]◈ อิทานิ อุทาหรติ “**ปสตฺถา**อิจฺจาทินา. มุนิโน **ปสตฺถา** อจฺฉริยตฺตา ปสํสนียา **ปาทนขรํสิมหานที** จรณนขกิรณสงฺขาตมหาคงฺคา **คาฬฺหํ** อติสเยน นิมุคฺเคปิ เต **ชเน** สาธุสปฺปุริเส **สุขยติ เอว** สุขิเต กโต เอว. **อโห** อจฺฉริยํ เสสนทีนเมสา ปวตฺติ วิรุทฺธาติ. เอตฺถ สาธนียภาเวน องฺคิโน “นิมุคฺเคติ สมาธิอลงฺการสฺส “ปาทนขรํสิมหานทีติ รูปกาลงฺกาโร สาธนภาเวน องฺคนฺติ กตฺวา องฺคองฺคิภาเวน อิเมสํ อลงฺการานํ มิสฺสิตา. ปาเทสุ นขาติ จ, เตสํ รํสีติ จ, มหตี จ สา นที เจติ จ, มหานที วิย มหานที, ปาทนขรํสิโย เอว มหานทีติ จ วากฺยํ. **คาฬฺหนฺ**ติ กฺริยาวิเสสนํ. คาฬฺหํ นิมุชฺชนํ เย อกํสุ, เตปีติ โยชนา. (สุขสมงฺคิโน ชนา สุขิเต สุเข กโรตีติ วากฺยํ.)[๑๒๔]

สทิสพลภาวมิสฺส

๓๓๓. เวโส สภาวมธุโร รูปํ เนตฺตรสายนํ
มธูว มุนิโน วาจา น สมฺปีเณติ กํ ชนํ.

[๓๓๓]◉ “**เวโส**อิจฺจาทิ สุโพธํ. อิทํ ปน สมาธิรูปโกปมามิสฺสสทิสพลนฺติ.

[๓๓๓]◈ “**เวโส**อิจฺจาทิ. มุนิโน **สภาวมธุโร** ปกติมธุโร **เวโส** ชินาเวณิโก พุทฺธเวโส จ **เนตฺตรสายนํ รูปํ** ลกฺขณานุพฺยญฺชนสมฺปนฺนํ รูปญฺจ **มธูว** มธุรตฺเตน มธุสมานา **วาจา** ภารตี จ กํ ชนํ น สมฺปีเณตีติ. “สภาว-

---

๑๒๔ อธิกปาโฐ มญฺเญ (?)

มธุโรติ สมาธิอลงฺกาโร จ, “เนตฺตรสายนนฺติ รูปกาลงฺกาโร จ, “มธูวาติ อุปมาลงฺกาโร จาติ อิเม ตโย ปีณเน อญฺญมญฺญาเปกฺขรหิตตฺตา ตุลฺย-พลาติ อิเมสํ มิสฺสตฺตํ โหติ. สภาเวน มธุโรติ จ, รสียติ อสฺสาทียตีติ จ, รโส รสภูโต อายนํ คติ ปวตฺติ อสฺสาติ รสายนํ, รสวตฺถุ. รสายนมิว รูปํ รสายนํ, เนตฺตานํ รสายนนฺติ จ วากฺยํ.

๓๓๔. อาสี นาม สิยา'ตฺถสฺส อิฏฺฐสฺสา'สีสนํ ยถา
ติโลเกกคติ นาโถ ปาตุ โลก'มปายโต.[๑๒๕]

[๓๓๔]◉ อาสึ ทสฺเสติ “**อาสิ**จฺจาทินา. **อิฏฺฐสฺส** อภิมตสฺส วตฺถุโน **อาสีสนํ** ปตฺถนมิตฺยนุวทิตฺวา อาสี นาม สิยาติ วิธียเต. “**ยเถ**ตฺยุทาหรติ. **ติโลกสฺส** โลกตฺตยวตฺติโน ชนสฺส **เอกคติ** อสหายคติ ปฏิสรณภูโต นาโถ **โลกํ** สตฺตโลกํ อปายโต **ปาตุ** ปาเลตูติ. เอตฺถาติลสิตํ ปาลนมาสีสิตนฺติ.

[๓๓๔]◈ อิทานิ อาสีอลงฺการํ ทสฺเสติ “**อาสี**อิจฺจาทินา. **อิฏฺฐสฺส อตฺถสฺส** อิจฺฉิตวตฺถุโน **อาสีสนา** ปตฺถนา อาสี นาม สิยา. **ยถา** ตตฺโถทาหรณเมวํ. **ติโลเกกคติ** ติภวสฺส อสหายสรณภูโต **นาโถ** โลกสามิ **โลกํ** สตฺตโลกํ อปายโต **ปาตุ** รกฺขตูติ. อาสี นาม ปตฺถนา, ตทฺทีปิกาปิ อุตฺติ ตนฺ-นามิกาว โหติ. “ติโลเกกคตีติ อิมสฺมึ อุทาหรเณ ปาลนํ อาสีสิตํ. ติณฺณํ โลกานํ สมาหาโรติ จ, เอโกเยว คติ ปฏิสรณนฺติ จ, ติโลกสฺส เอกคตีติ จ วากฺยํ.

๓๓๕. รสปฺปตีติชนกํ ชายเต ยํ วิภูสนํ
รสวนฺตนฺติ ตํ เญยฺยํ รสวนฺตวิธานโต.

---

๑๒๕ กาพฺยา. ๒/๓๕๗

[๓๓๕]◉ รสวนฺตมุทาหรติ “**รส**อิจฺจาทินา. **ยํ วิภูสน**มลงฺกรณํ รสาภาสาทิโน **ปตีติชนกํ** อวคมสมฺปาทกํ ชายเต, **ตํ** วิภูสนํ **รสวนฺตวิธานโต** สมฺปาทนโต “รสวนฺตนฺติ วิญฺเญยฺยํ ยถา อตฺถปฺปตีติชนโก สทฺโท “อตฺถวาติ.

[๓๓๕]◈ อุทฺเทเส รสีติ อุทฺทิฏฺฐรสาลงฺการํ ทสฺเสติ “**รส**อิจฺจาทินา. **ยํ วิภูสนํ** วุตฺตาลงฺการานมนฺตเร โย โกจิ อลงฺกาโร **รสปฺปตีติชนกํ** สิงฺคาราทินววิธ-รเสสุ เอกสฺส รสสฺส วา ตสฺเสว รสาภาสสฺส วา อวโพธนํ สมฺปาเทนฺโต ชายเต, **ตํ** วิภูสนํ **รสวนฺตวิธานโต** อตฺตโน รสสหิตภาวสฺส ปกาสนโต **รสวนฺตนฺติ** รสีติ เญยฺยนฺติ. ยถา อตฺถปฺปตีติชนโก สทฺโท “อตฺถวาติ วุจฺจติ, เอวํ รสปฺปตีติชนโก อลงฺกาโร “รสวนฺโต รสีติ จ วุจฺจติ. รสสฺส ปตีติ จ, ตํ ชเนตีติ จ, รโส อสฺส อตฺถีติ จ, รสวโต ภาโวติ จ, ตสฺส วิธานํ สมฺปาทนนฺติ จ วากฺยํ.

๓๓๖. ราคานตพฺภุตสโรชมุขํ ธราย
ปาทา ติโลกครุโน’ธิกพทฺธราคา
อาทาย นิจฺจสรเสน กเรน คาฬฺหํ
สญฺจุมฺพยนฺติ สตตาหิตสมฺภเมน.

[๓๓๖]◉ อุทาหรติ “**ราค**อิจฺจาทิ. **ธราย** ปถวีองฺคนาย ราเคน อานตํ, มุขํ. **ราคํ** รตฺตวณฺณํ **อานตํ** นินฺนมิตํ, สโรชํ. ปจฺเม อพฺภุตสโรชสทิสตาย มุขํ, เตน สมานาธิกรณนฺติ ราคานเตน สมาโส. ทุติเย ตุ ราคานตญฺจ ตํ อพฺภุตสโรชํ ปถวึ ภินฺทิตฺวา สิรีปาทสมฺปฏิคฺคหณตฺถํ อุฏฺฐหมจฺฉริย-ปทุมญฺจ, ตเมว ตสฺสา มุขสทิสตฺตา มุขนฺติ **ราคานตพฺภุตสโรชมุขํ**. **ติโลก-ครุโน** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปาทา. กีทิสา ? อธิกพนฺโธ **ราโค** อนุราโค, รตฺตวณฺโณ วา เยสํ เต, ตถาวิธา. **นิจฺจ**มนวรตํ **สรเสน** รสวตา **กเรน** หตฺเถน, รํสินา วา คาฬฺหํ **อาทาย** คเหตฺวา **สตตํ** นิจฺจํ อาหิโต **สมฺภโม** อาทโร, ตทภิมุขตา วา, เตน สญฺจุมฺพยนฺติ, นิกฺขิปนฺติ วา.

เอตฺถ สิเลสรูปเกหิ สมฺโภคสิงฺคารรสาภาโส ชนฺยเต. สิงฺคาโร ทุวิโธ วิปฺ-ปลมฺโภ, สมฺโภโค เจติ. เตสุ วิปฺปลมฺโภว สมคฺควณฺณนาธารตฺตา มโนหโร, เนทิโส สมฺโภโค. สมฺโภคาภาเส ตุ วตฺตพฺพเมว นตฺถิ. ตถาปิ'หา'ธิคตํ สมฺโภคาภาโสทาหรณํ พาลปฺปโพธนตฺถํ กิญฺจิ วิจาเรสฺสาม. ตตฺร ปาทานํ กามุกตฺตํ ธราย กามินิตฺตญฺจ วากฺยสามตฺถิยา วิญฺญายเต. สทฺเทน วุจฺจมานํ ปุน วุตฺตํ สิยา. อตฺร ปาทานํ ตํ วิญฺเญยฺยํ, รตฺยุกฺกํสาภาโส ยทิ กวินา ปฏิปาเทตพฺโพ น ภเวยฺย, ตทา คาถายมนนุปปนฺนํ สิยาติ เอวํวิธวจนโตว ปาทา รตฺยาภาสวนฺโตติ คมฺยเต. รติยา อาลมฺพณวิภาวาภาโส ธรากามินิ, รมฺมเทสาทิวิเสสาภาเว อจฺฉริยปทุมุคฺคมนาภาวโต อพฺภุตสโรชสทฺทสวเนน คมฺมมานา รมฺมเทสาทโย อุทฺทีปนวิภาวาภาสา, พฺยภิจารีภาวาภาสโพธกานิ กวิวจนานิ อนุภาวาภาโส. ตถา หิ “นิจฺจสรเสน กเรน คาฬฺหํ อาทายาติ กรสฺส สรสตาคาฬฺหคฺคหณกถเนน หริสาทโย คมฺยนฺเต. “สตตาหิตสมฺภเมนาติ อิมินา อุสฺสุกฺกตฺตาทโย ปหียนฺตีติ เอวํ พนฺธวุตฺตีติ วิภาวาทีหิ พนฺธตฺถา-ภาสานํ มนสิ โย อุปฺปชฺชติ อานนฺทาภาโส, โส รสาภาโส สมฺโภครสาภาโส วุตฺโตติ.

[๓๓๖]◈ อิทานิ อุทาหรณํ ทสฺเสนฺโต อุตฺตริปิ ทสฺเสตพฺพสิงฺคารหสฺสกรุณาทิ-รสุทฺเทสสฺส อนุรูปโต สิงฺคารรสยุตฺตเมว ทสฺเสติ “**ราคา**อิจฺจาทินา. **ธราย** มหีองฺคนาย **ราคานตพฺภุตสโรชมุขํ** ราเคน อนุราเคน อภิมุขํ กตฺวา นมิตํ อจฺฉริยคุโณเปตปทุมสทิสานนํ โน เจ, รตฺตวณฺณํ อานตํ อพฺภุตสโรชสงฺขาตมุขํ **ติโลกคุรุโน** ภุวนตฺตยานุสาสกสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปาทา **อธิกพทฺธราคา** อธิกพทฺธานุราควนฺตา โน เจ, ปุพฺพกมฺเมน กตอธิกรตฺตวณฺณา **นิจฺจสรเสน กเรน** สตตานุราคยุตฺเตน หตฺเถน โน เจ, อวิกลตฺตา สตตสมฺปตฺติสหิเตน กิรเณน **คาฬฺหํ อาทาย** คาฬฺหํ คเหตฺวา โน เจ, ผุสิตฺวา **สตตาหิต-สมฺภเมน** นิจฺจํ กตาทเรน โน เจ, นิรนฺตราหิตอภิมุขภาเวน **สญฺจุมฺพยนฺติ** จุมฺพนฺติ โน เจ, จิติกฺริยาสาธนตฺเตน ผุสนฺตีติ.

ราเคน อนุราเคน อานตํ อภิมุขีกตมิติ จ, อพฺภุตญฺจ ตํ สโรชญฺเจติ จ, เตน สทิสตาย อพฺภุตสโรชญฺจ ตํ มุขญฺเจติ จ, ราคานตญฺจ ตํ อพฺภุตสโรชมุขญฺเจติ จ, ราคํ รตฺตวณฺณํ อานตํ นินฺนมิติ จ, ตญฺจ ตํ อพฺภุตสโรชญฺเจติ จ, ตเมว ตาทิสมุขสทิสตฺตา มุขมิติ จ, ติโลกสฺส คุรูติ จ, อธิกํ กตฺวา พทฺโธ, อตฺตโน ปุพฺพกมฺเมน วา กโต, ราโค อนุราโค รตฺตวณฺโณ วา เยสมิติ จ, รเสน อนุราเคน สมฺปตฺติยา วา สห วตฺตมาโนติ จ, อาหิโต วิหิโต จ โส สมฺภโม อาทโร ตทภิมุขภาโว วา เจติ จ วิคฺคโห.

เอตฺถ "ราคานตาติอาทิเกน สิเลสาลงฺกาเรน จ "อพฺภุตสโรชมุขนฺติ รูปกาลงฺกาเรน จ สมฺโภคสิงฺคารรสาภาโส อุปฺปาทียติ. ตาทิสานํ อิตฺถิปุริสานํ สมฺโภคาภาเวน ตทากาเรน จ กปฺปิตตฺตา รสาภาโส นามาติ ทฏฺฐพฺโพ. สิงฺคารสฺส อโยควิปฺปโยคสมฺโภควเสน ติวิธตฺเตปิ อโยควิปฺปโยคทฺวยํ วิปฺปลมฺภเมวาติ วิปฺปลมฺโภ สมฺโภโค เจติ ทุวิโธ โหติ. เตสุ วิปฺปลมฺโภว อนูนวณฺณนาย ภูมิตฺตา มโนหโร. สมฺโภโค ปน ตาทิโส น โหติ. สมฺโภคาภาโสปิ หีโน โหติ. เอวํ สนฺเต ปโยคํ กตฺวา กุรุมานาย วณฺณนาย อุจิตภาเวน อิหาธิคตสมฺโภคสิงฺคารรสาภาเสน รสิภูตาลงฺการสฺส อุทาหรเณ รสาภาโส เอวํ เวทิตพฺโพ. ปาทานํ กามุกภาวาภาเส จ ธราย กามินีภาวาภาเส จ วาจกปเทน อวุตฺเตปิ "ธราย ปาทา ติโลกคุรุโนติ อิทํ ฐเปตฺวา ปาณิธมฺมปกาสเกหิ อวเสสปเทหิ ญายเต.

ทฺวินฺนํ อญฺญมญฺญํ รติอาภาโส "อธิกพทฺธราคา ราคานตนฺติ อิเมหิ วุตฺโต. อยํ รติอาภาโส อิธ จายีภาโว ปุริสรติยา อิตฺถิยา จ, อิตฺถิรติยา ปุริสสฺส จ อาลมฺพณตฺตา ปาทกามุกธรากามินิโย เทฺว อญฺญมญฺญํ อาลมฺพณวิภาวาภาสา โหนฺติ. รมฺมเทสาทิวิเสสํ วินา อจฺฉริยปทุโมทยสฺส อภาวโต อพฺภุตสโรชสทฺทสฺส อุจฺจารเณน คมฺมมานา รมฺมเทสาทโย รตึ อุทฺทีปยนฺตีติ อุทฺทีปนวิภาวาภาสา นาม. "นิจฺจสรเสน กเรน คาฬฺหมาทายาติ อิมินา

กรสฺส สรสภาวสฺส จ คาฬฺหํ คหณสฺส จ วุตฺตตฺตา หริสาทโย ญายนฺเต. “สตตาหิตสมฺภเมนาติ อิมินา อุสฺสาหาทโย ญายนฺติ. ตตฺถ หริสอุสฺสาหาทโย พฺยภิจารีภาวาภาสา นาม โหนฺติ. เต พฺยภิจารีภาวาภาเส ปกาเสนฺตานิ ยถาวุตฺตกวิวจนานิ อนุภาวาภาสา นามาติ เอวํ พนฺเธ ทิสฺสมานฐายีภาว-พฺยภิจารีภาววิภาวอนุภาเวหิ อตฺถาวโพธํ กโรนฺตานํ ปณฺฑิตานํ อุปฺปชฺชมาโน โย สนฺโตสาภาสสงฺขาโต รสาภาโส อตฺถิ, โส อิธ สมฺโภครสาภาโสติ กถิโตติ. ฐายีภาวาทโย อุปริ อาวิภวิสฺสนฺติ.

๓๓๗. อิจฺจา'นุคมฺม ปุริมาจริยานุภาวํ
สงฺเขปโต นิคทิโต'ย'มลงฺกตีนํ
เภโท'ปรูปริ กวีหิ วิกปฺปิยานํ
โก นาม ปสฺสิตุ'มลํ ขลุ ตาส'มนฺตํ.

อิติ สงฺฆรกฺขิตมหาสามิปาทวิรจิเต
สุโพธาลงฺกาเร อตฺถาลงฺการาวโพโธ นาม
จตุตฺโถ ปริจฺเฉโท.

[๓๓๗]⊙ เอวมุทฺเทสานุกฺกเมน ยถาปฏิญฺญาตํ นิฏฺฐเปตฺวา อิทานิ นิคมนปุพฺพกํ พหุตฺตเมสํ นิทฺทิสิตุมาห “**อิจฺจิ**จฺจาทิ. **อิติ** อิมินา วุตฺตปฺปกาเรน ปุริมานํ ทณฺฑีอาทีนํ **อาจริยานํ อานุภาวํ** พนฺธลกฺขณานิ **อนุคมฺม** อนุคนฺตฺวา **อลงฺกตีน**มลงฺการานํ อยํ เภโท สงฺเขปโต **นิคทิโต** กถิโต. สงฺเขปโตติ วุตฺโต, กสฺมาติ อาห “**อุปรูปริ**ติอาทิ. **อุปรูปริ** ทีฆกาลมารพฺภ ยาเวทานิ มตฺถกมตฺถเก กวีหิ **วิกปฺปิยานํ** ปเภทิยมานานํ **ตาส**มลงฺกตีนํ **อนฺตํ** ปริยนฺตํ ปสฺสิตุํ **ขลุ** เอกนฺเตน **โก นาม** ชโน **อลํ** สมตฺโถ.

อิติ มหาสามินามิกายํ สุโพธาลงฺการฏีกายํ
จตุตฺโถ ปริจฺเฉโท.

[๓๓๗]◈เอวํ อุทฺเทสกฺกเมน ยถาปฏิญฺญาเต อตฺถาลงฺกาเร นิฏฺฐเปตฺวา อิทานิ นิคมนมุเขน เอสํ อตฺถาลงฺการานํ พหุภาวํ ทสฺเสติ "**อิจฺจานุคมฺม**อิจฺจาทินา. **อิติ** ยถาวุตฺตนเยน **ปุริมาจริยานุภาวํ** ปุพฺพกาลิกานํ ทณฺฑีภทฺทปาณาทีนํ อลงฺการสตฺถสงฺขาตานุภาวํ อนุคมฺม อลงฺกตีนํ อยํ เภโท **สงฺเขปโต นิคทิโต** มยา วุตฺโต สงฺคหิโต. กสฺมาติ เจ ? **อุปรูปริ** ทีฆกาลโต ปฏฺฐาย ยาวชฺชตนา **กวีหิ** รจนากตฺตาเรหิ **วิกปฺปิยานํ** อเนกปฺปการโต กปฺปิยมานตฺตา ปุถกฺ-กริยมานานํ **ตาสม**ลงฺกตีนํ **อนฺตํ** ปริยนฺตํ ปสฺสิตุํ **ขลุ** เอกนฺเตน **โก นาม** ปุคฺคโล อลํ สมตฺโถติ. สงฺคหมนาทิยิตฺวา เกนาปิ ปริยนฺตํ อธิคนฺตุํ น สกฺกาติ อธิปฺปาโย. ปุเร ภวาติ จ, ปุริมา จ เต อาจริยา เจติ จ, เตสมานุภาโวติ จ, วิเสสโต อสงฺกรโต กปฺปิยนฺติ จ วากฺยํ.

อิติ สุโพธาลงฺการนิสฺสเย
จตุตฺโถ ปริจฺเฉโท.

๕. ภาววโพธปริจฺเฉท

๓๓๘. ปฏิภานวตา โลก- โวหาร'มนุสารินา
ตโต'จิตฺยสมุลฺลาส- เวทินา กวินา ปรํ.

[๓๓๘]◉ ตเทว ยถาปฏิญฺญาตมลงฺการวิภาคํ โพเธตฺวา สมฺปติ รสวนฺตาลงฺการปฺปสงฺเคนาธิคตํ รสํ สกลสํสารทุกฺขนิสฺสรเณกนิมิตฺตวิมุตฺติรเสกรสวิสุทฺธสทฺธมฺมาคมวิคฺคาหสปฺปีณโนณตมตีนํ ปรมสทฺธาลูนมนธิคตตฺเตปิ ลกฺขณมตฺเตน โลกโวหารโกสลฺลมตฺตปริคฺคหาย กิญฺจิมตฺตมุปทิสิตุํ น สากลฺเลน "**ปฏิภานวตา**ติอาทิมาห. **ปฏิภานํ** ตํตํจานานุรูปปฺปวตฺตา ปญฺญา. สา หิ สรสรจนายจฺจนฺโตปการิกา, ตโตว กพฺพํ "ปฏิภานนฺติ วุจฺจติ. เตนาห "**ปฏิภานวตา**ติ. กวินา โลกโวหารานุคนฺตพฺโพ. โย หิ สกลํ โลกโวหารํ นานุสรติ, โส กวิเยว น โหติ. เตนาห "**โลกโวหารมนุสารินา**ติ. ยโต โอจิตฺยํ นาม กวีนํ ปรมํ รหสฺสํ โลกโวหาเรปิ อุจิตญฺญูเยว ปสํสียเต, สมุจิตโลกโวหารานุสาเรเนว จ วกฺขมานานุกฺกเมน วิรจิตา รจนา สเจตนานํ รสสฺสาทาย สมฺปชฺชเต, ตสฺมา โอจิตฺเย สมุลฺลสตฺตํ ทิตฺตํ ผุฏฺเมว พนฺธนํ กาตุํ วฏฺฏติ. ตโตวจฺจนฺตโมจิตฺยสมุลฺลาสเวทินา กวินา ภวิตพฺพํ. เตนาห "**ปรํ โอจิตฺยสมุลฺลาสเวทินา**ติ. สพฺพญฺเจตํ "กวินาติ เอตฺถ วิเสสนํ, "กวินาติ เจตํ "นิพนฺธาติ เอตฺถ อวุตฺโต กตฺตา.

[๓๓๘]◈ เอวํ ยถาปฏิญฺญาตานมลงฺการานํ ทสฺสนาวสเร รสวนฺตาลงฺการปฺปสงฺเคนาธิคตนววิธสิงฺคาราทิรเส สกลสํสารทุกฺขนิสฺสรณอสหายกรณภูตวิมุตฺติรเสน เอกรสภูเต อติปณีเต สทฺธมฺมามตรเสเยว ลุทฺธานํ สทฺธาพาหุลฺลสุทฺธสํยมานํ วิมุเขปิ ลกฺขณมตฺตปริญฺญาเณน โลกโวหาเรสุ อสมฺโมหตฺถํ

สงฺเขเปน ทสฺเสตุกาโม อิทานิ “**ปฏิภานวตา**อิจฺจาทิมาห. **ปฏิภานวตา** สรสรจนาย อจฺจนฺโตปการฏฺจาโนจิตปญฺญาวิเสสวตา **โลกโวหารมนุสารินา** สกลโลเก โวหารานุรูปมนุคเตน ตโต ยสฺมา โอจิตฺยํ นาม หทยโต อพหิ-กาตพฺพํ, รหสฺสมิว พนฺธโต วิโยชนียํ น โหติ, ตสฺมา **ปรม**ติสเยน **โอจิตฺย-สมุลฺลาสเวทินา** อุจิตภาเวน วตฺตุมิจฺฉิตตฺถสฺส อุทฺทีปนสฺเสว อนุรูปปฺ-ปกาเรน อิฏฺฐตฺถสฺส สมุลฺลาสนํ ทิตฺตึ ชานนฺเตน **กวินา** พนฺธการเกน นิพนฺธาติ สมฺพนฺโธ. ปฏิภา ปฏิภานนฺติ ปญฺญาเยตํ นามํ. ตโต ชาตกพฺพสฺสปิ ปฏิภาติ วุจฺจมานตฺตา อยํ ปญฺญาวิเสโส รจนาย อจฺจนฺโต-ปการโรติ ญาตพฺโพ. ปฏิภานมสฺสตฺถีติ จ, โลกสฺส โวหาโรติ จ, ตํ อนุคจฺฉติ สีเลนาติ จ, โอจิตฺเยน สมุลฺลาโสติ จ, ตํ วิชานาติ สีเลนาติ จ วิคฺคโห.

๓๓๙. จายีสมฺพนฺธิโน ภาว- วิภาวา สานุภาวกา
สมฺปชฺชนฺติ นิพนฺธา เต รสสฺสาทาย สาธุนํ.

[๓๓๙]◉ “**จายิ**จฺจาทิ. จายิโน วกฺขมานรตฺยาทโย เตหิ สห สมฺพนฺโธ วิภาวาทีหิ โยเค รตฺยาทีนมสฺสาทิยตฺตมานียมานตฺตา เอเตสมตฺถีติ **จายี-สมฺพนฺธิโน**. สห อนุภาเวหิ วกฺขมานลกฺขเณหีติ **สานุภาวกา** ภาโว วิภาโว จ. วกฺขมาโน ภาเวน ภาวาภาโสปิ อิมินาว สงฺคหิโต. รสสฺสาทาย สมฺปชฺชนฺตีติ สมฺพนฺโธ.

[๓๓๙]◈ “**จายิ**จฺจาทิ. **จายีสมฺพนฺธิโน** จายีปเทน, เตน วาจฺจรติหาสาทิอตฺเถน วา สมฺพนฺธุปคตา **สานุภาวกา** วกฺขมานานุภาเวหิ สห ปวตฺตา **ภาว-วิภาวา** วกฺขมานภาววิภาวา **นิพนฺธา** วุตฺตคุโณเปตกวินา พนฺธิตา เอกตฺถ อาหริตฺวา ทสฺสิตา **สาธุนํ** อิสฺสาทิโทสรหิตานํ สชฺชนานํ **รสสฺสาทาย** สิงฺคาราทิวกฺขมานรสสฺส อสฺสาทนตฺถํ **สมฺปชฺชนฺติ** ปวตฺตนฺตีติ. อิมาย คาถาย จายีภาโว พฺยภิจารีภาโว เกวลภาโว วิภาโว อนุภาโว รโส เจติ อิเม อุทฺทิฏฺฐา ภวนฺติ. กถนฺติ เจ ? ภาววิภาวานํ “จายีสมฺพนฺธิโนติ วิเสสนํ

ภวติ. เตน ภาวสฺส จายี จ โส ภาโว เจติ จ จายีปเทน สมฺพนฺธตฺตา จายีภาโว จ, ปุน พฺยภิจารีภาเว สติ “จายีภาโวติ อิมสฺส สาธกตฺตา อิมสฺเสว จายีภาวปทสฺส ปโยคสามตฺถิเยน คมฺมมาโน พฺยภิจารีภาโว จ, ปุน จายีปเทน สมาสมกตฺวา วิสุํ ทสฺสิตภาวสทฺทสฺติยา จายีภาวพฺยภิจารี-ภาเวหิ อญฺโญ ภาโว จ, ตถา เอว จายีปเทน วาจฺจรติหาสาทิอตฺถสฺส อุปฺปตฺติอุทฺทีปนทฺวยํ วิภูตํ กตฺวา สชฺเชตฺวา ฐิตตฺตา เตหิ รติหาสาทีหิ อตฺเถหิ สมฺพนฺธิโน อาลมฺพณอุทฺทีปนสงฺขาตวิวิธวิภาวา จ, เอวเมว สานุ-ภาวกปเทน สมาโยเคน ทสฺสิตานุภาโว จ, “รสสฺสาทายาติ อิมินา นิทฺทิฏฺฐจ-รโส จาติ เอวมิเม จายีภาวาทโย อุทฺทิฏฺฐา โหนฺติ. จายินา สห สมฺพนฺโธติ จ, โส เอเตสมตฺถีติ จ, ภาโว จ วิภาโว เจติ จ, สห อนุภาเวหิ วตฺตนฺตีติ จ, รสสฺส อสฺสาโทติ จ วากฺยํ.

ภาวอธิปฺปาย

๓๔๐. จิตฺตวุตฺติวิเสสา ตุ		ภาวยนฺติ รเส ยโต
รตฺยาทโย ตโต ภาว-		สทฺเทน ปริกิตฺติตา.

[๓๔๐]◉ อิทานิ ยถาอุทฺทิฏฺเฐสุ จายาทีหิ ภาววิภาวานุภาวรเสสุ ปฐมํ ภาวํ วิภาเวตุํ ภาวสทฺทมนฺวตฺถยติ “**จิตฺต**อิจฺจาทินา. จิตฺตสฺส วุตฺติโย รมณหสนาทิอากาเรน ปวตฺติโย, ตาว วิเสสา วิสิฏฺฐสภาวตฺถาติ **จิตฺตวุตฺติ-วิเสสา**. **รตฺยาทโย** จายีพฺยภิจารีสาตฺติกา. ตุสทฺโท วิเสเส. ยโต **รเส** สิงฺคาราทโย **ภาวยนฺติ** นิปฺผาเทนฺติ. ตโต ภาวสทฺเทน ปริกิตฺติตา ภรตาทีหิ กถิตา. เอตฺถ หิ ณฺยนฺโต ภูธาตุ กรเณ วตฺตเต. ยโต จายํ น เกวลํ กรเณเยว วตฺตเต, อถ โข พฺยาปเน ปฏิปาทเน จ, ตสฺมาสฺส ปฏิภานํ จิตฺตํ ภาวยนฺติ พฺยาเปนฺติ. อถวา กวิโน โลกฏฺฐิติญาณลกฺขณํ อธิปฺปายํ ภาวยนฺติ ปฏิปาเทนฺตีติ **ภาวา**ติ เอวเมตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ.

[๓๔๐]◈ อิทานิ อุทฺทิฏฺเฐสุ ฐายีภาวาทีสุ ฐายีอาทีนํ[๑] ติณฺณํ สาธารโณ ภาโว นาม เอโสติ ทสฺเสนฺโต อนฺวตฺถวเสน ทสฺเสติ "**จิตฺต**อิจฺจาทิ. **จิตฺตวุตฺติ-วิเสสา ตุ** จิตฺตสฺส อุตฺตริ วกฺขมานารมฺมณหสนโสจนาทีหิ นิพฺเพทาทีหิ ถมฺภาทีหิ จ อากาเรหิ ปวตฺติสงฺขาตา อญฺญมญฺญํ อสงฺกราการสงฺขาตา วิเสสา ปน ฐายีพฺยภิจารีสาตฺติกา **ยโต** ยสฺมา **รเส** สิงฺคาราทิรเส **ภาวยนฺติ** นิปฺผาทนํ กโรนฺติ. โน เจ, **รเส** สิงฺคาราทิรสวิสเย ปณฺฑิตานํ จิตฺตํ **ภาวยนฺติ** พฺยาปนํ กโรนฺติ. โน เจ, ตสฺมึเยว รสวิสเย กวิโน โลกสภาวํ วิสยํ กตฺวา ปวตฺตญาณลกฺขณํ อธิปฺปายํ **ภาวยนฺติ** ปฏิปาทนํ กโรนฺติ. ตโต **ภาวสทฺเทน** เหตุกตฺตริ นิปฺผนฺเนน **รตฺยาทโย** รติหาสาทโย **ปริกิตฺติตา** ภรตาทีหิ วุตฺตา โหนฺตีติ. "รตฺยาทโยติ เอตฺถ อาทิสทฺเทน หาสาทโย ฐายีภาวา จ, นิพฺเพทาทโย พฺยภิจารีภาวา จ, ถมฺภปลยาทโย สาตฺติกภาวา จ สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพา. จิตฺตสฺส วุตฺติโยติ จ, ตา เอว วิเสสาติ จ, ภาโว อิติ สทฺโทติ จ วากฺยํ.

ฐายีภาวอธิปฺปาย

๓๔๑. วิโรธินา'ญฺญภาเวน โย ภาโว น ติโรหิโต
สีเลน ติฏฺฐติ'จฺเจ'โส ฐายีภาโวติ สทฺทิโต.

[๓๔๑]◉ ฐายาทิเก ติวิเธ ภาเว กเมนาห "**วิโรธินา**อิจฺจาทินา. วิโรธินา **อญฺเญน** ชิคุจฺฉาทินา ภาเวน **โย ภาโว** รตฺยาทิโก **น ติโรหิโต** นจฺฉาทิโต **เอโส** ภาโว อนุจฺฉิชฺชมานตฺตา เอว ติฏฺฐติ สีเลนาติ, ฐายี เอว ภาโวติ **ฐายีภาโวติ สทฺทิโต** กถิโต. โย ภาวาทีหิ อาโลกิตสฺสาทํ นีโต สมานีโต, โส สามาชิเกหิ อสฺสาทิยมานตฺตา รโสติ วุจฺจติ. วกฺขติ หิ "สวิภาวอิจฺจาทิ.

---

๑ ฐายีภาวาทีนํ (ก.)

[๓๔๑]◈ อิทานิ ฉายีอาทิเก ติวิธภาเว กเมน นิทฺทิสติ "**วิโรธิ**อิจฺจาทินา. **วิโรธินา อญฺญภาเวน** รติหาสาทีนํ วิรุทฺเธน ชิคุจฺฉาทินา อญฺญภาเวน **โย ภาโว** รติหาสาทิโก **ติโรหิโต น** พฺยวหิโต น โหติ, **เอโส** วิรุทฺธ-ภาเวน อพฺยวหิโต ภาโว ติฏฺฐติ สีเลนาติ อิมินา อตฺเถน ฉายี นาม โหตีติ กตฺวา **ฉายีภาโวติ สทฺทิโต** กถิโตติ. โย วิภาวานุภาวาทีหิ อสฺสาทนียตฺตํ ปาปิโต สพฺเภหิ อสฺสาทนียตฺตา รโสติ วุจฺจติ, โส ฉายี นามาติ วุจฺจติ. อญฺโญ จ โส ภาโว เจติ จ, ติโร กยิริตฺถาติ จ, ฉายี จ โส ภาโว เจติ จ วิคฺคโห.

ฉายีภาวปฺปเภทอุทฺเทส

๓๔๒. รติหาสา จ โสโก จ โกธุสฺสาหภย'มฺปิ จ
ชิคุจฺฉาวิมฺหยา เจว สโม จ นว ฉายิโน.

[๓๔๒]⦿ รตฺยาทีนํ นวนฺนเมว ฉายิตฺวํ สมฺภวตีตฺยาห "**รติ**จฺจาทิ. สโม เจติ เอวํ ฉายิโน นวาติ โยชนา. นเวเวเต สกสกวิภาวานุภาเวหิ สมุลฺลาสิตา วิสุมฺปิ พนฺธิตพฺพา กวินา, อภิเนตพฺพา จ นเฏน, ตถา เสสภาวาปิ. ตตฺถ ยทิ ปนายํ รติ อเสสอิตฺถิปุริสคุณยุตฺตานํ อิตฺถิปุริสานํ อญฺญมญฺญํ ชนิตา, จนฺทาทีหิ อุทฺทีปนวิภาเวหิ อุทฺทีปิตา, อุสฺสุกฺกตาทิพาธเกหิ อนุภาเวหิ ปริโปสิตา, สกสกานุภาวสามตฺถิยา ปตียมาเนหิ อเนกรูเปหิ พฺยภิจารีหิ จิตฺตตา สิยา, ตทา ตุ ฉายี รติ นฏาภินเยน สุพนฺธสวเนน วา สพฺเภหิ อสฺสาทิยมานา สิงฺคารรสตฺตมาปชฺชเต. เอวํ ยถาโยคํ หาสาทิฉายีภาวานํ หสฺสรสาทิภาวาปชฺชเน ยุตฺตึ สมนฺเนยฺย.

[๓๔๒]◈ ฉายีภาโว นาม รตฺยาทโย นเววาติ ทสฺเสตุํ "**รติหาสา**ติอาทิมาห. รติหาสา จ โสโก จ โกธุสฺสาหภยมฺปิ จ ชิคุจฺฉาวิมฺหยา เจว **สโม** สนฺตคุโณ จาติ เอวํ ฉายิโน นว โหนฺติ. อิเมสํ รตฺยาทีนํ นวนฺนํ

สรูปกถนํ “สิงฺคารหสฺสกรุณาติอาทิกาย อุทฺเทสคาถาย อนนฺตเร นิทฺเทเส ปากโฏ โหติ. รติ จ หาโส จาติ จ, โกโธ จ อุสฺสาโห จ ภยญฺเจติ จ, ชิคุจฺฉา จ วิมฺหโย เจติ จ วากฺยํ. อิเม นว จ เอวํ พฺยภิจารีภาวสาตฺติกภาโว เจติ อิเม ยถาสกมนุรูปวิภาวานุภาเวหิ ทิตฺตํ กตฺวา ปจฺเจกํ กวินา พนฺธิตพฺพา, นเฏน คเหตฺวา ทสฺสิตพฺพา จ. อิเมสุ ติวิธภาเวสุ อยํ รติ อเสสปุมิตฺถิคุเณหิ ยุตฺเตหิ นรนารีหิ อญฺญมญฺญํ อุปฺปาทิตา, จนฺทาทีหิ อุทฺทีปนวิภาเวหิ อุทฺทีปิตา, อุสฺสาหาทิปกาสกกายิกวาจสิกปโยคสงฺขาตานุภาเวน โปสิตา, สกสกานุภาวสามตฺถิเยหิ คมฺมมานาเนกปฺปการพฺยภิจารีภาเวหิ วิจิตฺตกตา โหติ. อีทิสา’ยํ รติ นฏสฺส อภินเยน จ ปสตฺถพนฺธสวเนน จ สพฺเภหิ อสฺสาทิยมานสิงฺคาราทิรสตฺตํ ปาปุณาตีติ วิญฺญาตพฺพา. หาสาทีนํ เสสจายีภาวานํ หสฺสรสาทิภาวาปตฺติยํ ยุตฺติ เอวํ ยถารหํ เวทิตพฺพาติ.

พฺยภิจารีภาวอธิปฺปาย

๓๔๓. ติโรภาวาวิภาวาทิ- วิเสเสนา’ภิมุขฺยโต
เยเต จรนฺติ สีเลน เต โหนฺติ พฺยภิจาริโน.

[๓๔๓][◉] พฺยภิจาริโน อาห “**ติโรภาว**อิจฺจาทินา. **ติโรภาโว** จายีนํ เอกสฺสาปิ ภาวสฺส นิพฺเพทาทิโน อจิรฏฺฐายิตา จ **อาวิภาโว** ปากฏตา จ นานารสนิสฺสยตฺตา เต อาทโย ยสฺส. อาทิสทฺเทน จายีธมฺมสฺส สุขทุกฺขาทิรูปสฺส คหณํ, โสว วิเสโส, เตน. จายีธมฺมสฺส สุขทุกฺขรูปสฺส คหณํ, อตฺตโน ธมฺมสฺส สุขทุกฺขรูปสฺส จายินิ สมาโรปนญฺจา**ภิมุขฺยํ**. ตถา หิ รติยํ ปริสโม สุขานุวิทฺโธ ภวติ, โสเก ทุกฺขานุวิทฺโธ. รติยํ สุขสภาวาปิ คิลานิปฺปภุตโย พฺยภิจาริโน สกมฺมํ ทุกฺขมิมํ สมาโรปยนฺเตว. ตโต เตน อภิมุขภาเวน **เย เอเต** ภาวา สีเลน **จรนฺติ** ปวตฺตนฺติ, เต พฺยภิจาริโน โหนฺตีติ.

[๓๔๓]◈ อิทานิ อุทฺเทสกฺกเมน พฺยภิจารีภาเว ลกฺขณโต ทสฺเสติ "**ติโรภาวา-**อิจฺจาทินา. **ติโรภาวาวิภาวาทิวิเสเสน** พฺยภิจารีภาวานํ อตฺตโน อเนกรสํ นิสฺสาย ปวตฺตตฺตา, โลกสฺส ภินฺนรุจิกตฺตา จ กิสฺมิญฺจิ ฐายีภาเว พฺยภิจารีภาวานมตฺตโน คุณสฺส ลีนตฺตญฺจ กิสฺมิญฺจิ ตสฺเสว คุณสฺส ปากฏตฺตญฺจาติอาทิเกน วิเสเสน **อภิมุขฺยโต** ฐายีภาวานํ สุขทุกฺขรูปํ อตฺตนิ จ อตฺตโน สุขทุกฺขรูปํ ฐายีภาเวสุ จ อาโรปนสงฺขาเตน อภิมุขภาเวน **เยเต** ภาวา **สีเลน จรนฺติ** ปกติยา ปวตฺตนฺติ, **เต** ภาวา พฺยภิจาริโน นาม โหนฺตีติ. เอวเมว[๒] ปีฬา สรูเปน เอโก ปริสมสงฺขาตพฺยภิจารีภาโว รติยํ สคุเณน ลีโน สุขานุวิทฺโธ หุตฺวา, โสเก สคุเณน ปากโฏ ทุกฺขานุวิทฺโธ จ หุตฺวา ปวตฺตเต. เอวเมว สุขสภาวรติยํ คิลานาทโย พฺยภิจาริโน สกิยํ ทุกฺขสรูปํ อาโรเปนฺตีติ กตฺวา ติโรภาววิภาวาทิวิเสเสน อภิมุขํ ปวตฺตนฺติ. ติโรภวนมิติ จ, อาวิภวนมิติ จ, ติโรภาโว จ อาวิภาโว เจติ จ, เต อาทโย ยสฺส ฐายีภาเวสุ วิชฺชมานานํ สุขทุกฺขสภาวานํ อตฺตนิ อาโรปนสฺเสติ จ, โสเยว วิเสโสติ จ, อภิมุขานํ ภาโวติ จ วิคฺคโห. พฺยภิจารีปเท วิสทฺโท วิเสสตฺเถ, อภิสทฺโท อภิมุขภาเว วตฺตติ.

พฺยภิจารีภาวปฺปเภท

๓๔๔. นิพฺเพโท ตกฺกสงฺกา; สมธิติชฬตา; ทีนตุคฺคา'ลสตฺตํ
สุตฺตํ ตาโส คิลานฺสฺ;สุกฺกหริสสติสฺ:สา'วิสาทา'พหิตฺถา
จินฺตา คพฺพา'ปมาโร;มริสมทมตฺมฺ;มาทโมหา วิโพโธ
นิทฺทา'เวคา สพิฬํ; มรณสจปล;พฺยาธิ เตตฺตึส'เมเต.

[๓๔๔]◉ เต ทสฺเสติ "**นิพฺเพโท**อิจฺจาทินา. **ทีนตุคฺคาลสตฺตนฺ**ติ ทีนตา จ

---

๒ เอวรูปา (ก.)

อุคฺคตญฺจ อาลสตฺตญฺจ, คิลานิ **อุสฺสุก**อิติ อุสฺสุกฺกํ. จปลอิติ จาปลฺลํ, สห จปเลน สจปโล, โส จายํ พฺยาธิ จ, มรณญฺจ สจปลพฺยาธิ จ สมาหาเร. ตญฺจ สห พิฬาย วตฺตตีติ **สพิฬนฺติ เอเต** ยถาวุตฺตพฺยภิ-จารีภาวา เตตฺตึส โหนฺตีติ. อุสฺสาหวตา วีรรโส ตํวเสเนว อสฺสาทียติ. ภีรุนา ตุ โสว ภยานกรสวเสเนติ โลกสภาวสฺส อเนกตฺตา ตทตฺถเมเต พฺยภิจาริโน เอเกกสฺส รสสฺส พหโว วณฺณนียา, ยโต ตํวณฺณนาทฺวาเรน สพฺโพปิ เตสุ กิญฺจิ อสฺสาเทตีติ. ตตฺถ ยสฺมา ปน มารโณปคตเวริทสฺสน-เมกเมว ตงฺขเณเยว ภินฺนํ ปกติวเสน ภีรุโน ภยสฺส เหตุ, สงฺคามโลลสฺส ตุ อุสฺสาหนิมิตฺตํ สิยา. ตถา นเฏน กตํ วิกตมาภรณํ กฺริยา วา นีจ-ปกตีนํ จายิโน หาสสฺส เหตุ, คมฺภีรปกตีนํ พฺยภิจาริโน หาสสฺส, ตสฺมา ภาเว วณฺณยตา กวินา ภาวา ตถา วณฺณนียา, ยโถจิตฺยปริโปโส สิยา. โอจิตฺยภงฺโค ตุ มหตา วายาเมน ปริหริตพฺโพ.

เตสุ **นิพฺเพโท** อตฺตาวมานนํ. ตสฺส จ อิตฺถีนญฺจ นีจานญฺจ ทาลิทฺทิยํ วิภาโว, โยคีนํ ตุ ตตฺวสํเวทนํ วิภาโว, อสฺสุปตนจินฺตาทโย เอตฺถ อนุภาวา.

ตกฺโก วิตกฺกนํ. ตสฺส สนฺเทโห วิภาโว, สิโรกมฺปาทิ อนุภาโว.

สงฺกาย วิรุทฺธจรณํ วิภาโว, กมฺปาทโย อนุภาโว.

สโม เขโท. ตตฺถ คตฺยาทิ วิภาโว, เสทาทิ อนุภาโว.

ธิติ สนฺโตโส. ญาณาทิ วิภาโว, อนุภาโว โภคาโลลตาทิ.

ชฬตา อปฺปฏิปตฺติ. ตสฺสา อิฏฺฐานิฏฺฐทสฺสนาทิ วิภาโว, อนิมิส-นยนาโลจนาทิ อนุภาโว.

ทีนตา เจตโส อโนชตา. ตสฺสา วิภาโว ทุคฺคตตาทิ, อนุภาโว มลินวตฺถตาทิ.

อุคฺคตา ทารุณตฺตํ. ตสฺสา วิภาโว พลวาปราธาทิ, ตสฺส อนุภาโว ตชฺชนาทิ.

อาลสตฺตสฺส ปริสมาทิ วิภาโว, ชิมฺหตาทิ อนุภาโว.

สุตฺตสฺส นิทฺทา วิภาโว, ตสฺสาทาทโย อนุภาโว.

ตาโส จิตฺตกฺโขโภ. วิภาโว อสฺส คชฺชิตาทิ, กมฺปนาทิ อนุภาโว.

อายาสปิปาสาทิ วิภาโว **คิลานิยา**, วิวณฺณตาทโย อนุภาโว.

กาลกฺขมตา **อุสฺสุกํ**. วิภาโว ตสฺส รมณียทสฺสนิจฺฉาทิ, อนุภาโว ตุริตตาทิ.

เจโตปสาโท **หริโต**. ตตฺร อุสฺสวาทิ วิภาโว, อสฺสุเสทาทโย อนุภาโว.

สทิสทสฺสนาทิ วิภาโว **สติ**ยา, อนุภาโว ภมุสมุนฺนมนาทิ.

ปเรสมุกฺกํสาสหนตา **อิสฺสา**. ตสฺสา ทุชฺชนตฺตคพฺพาทโย วิภาโว, โทสกถนาวชานนาทโย อนุภาโว.

วิสาโท เขโท. วิภาโว ตสฺส อารทฺธการิยาสิทฺธฺยาทิ, พาธยตาปาทิ อนุภาโว.

อพหิตฺถา กายสํวรณํ. ตสฺสา วิภาโว ลชฺชาทิ, อนุภาโว'ญฺญวิกฺริยา.

จินฺตา อิฏฺฐาลาภาทีหิ, อนุภาโว มุกุลิตนยนาทิ.

คพฺโพ อภิมาโน. วิภาโวสฺส อิสฺสริยาทิ, อนุภาโว อวชานนาทิ.

อปมาโร คาหรุกฺขาทีหิ[๓], ภูปาตาทโย เอตฺถ อนุภาโว.

---

๓ คาหรุกฺขปตนาทีหิ (?)

อมริโส อกฺขมตา. วิภาโว อสฺสาวมานนาทิ, สิโรกมฺปนตชฺชนาทโย อนุภาโว.

มโท ปมาทุกฺกํโส. ตสฺส วิภาโว ปานํ, จลมานงฺควโจคติหาสาทโย อนุภาโว.

มติ กงฺขจฺเฉโท. อุปเทสาทิ วิภาโว, มุขวิกาสาทิ เอตฺถ อนุภาโว.

อสเมกฺขิตการิตา **อุมฺมาโท**. ตสฺส วิภาโว สนฺนิปาตคหณาทิ, อฏฺฐานรุทิตคีตหาสาทโย อนุภาโว.

โมโห ภยาทีหิ, อนุภาโว ถมฺภกมฺปาทิ.

ทุราจาราทีหิ **พิพํ**, อโธมุขตาทิ อนุภาโว.

มรณํ วิภาวอนุภาเวหิ สุปสิทฺธํ.

จปลตา ราคโทสาทีหิ, สจฺฉนฺทจรณาทิ อนุภาโว. **พฺยาธิ** ปากโฏ.

เย วา ปนญฺเญ อิธ นิทฺทิฏฺฐา จิตฺตวุตฺติวิเสสาปิ สํวิชฺชนฺติ สุขุม-เภทา, เตสุ เกจิ วุตฺเตสฺวนฺโตคธา โหนฺติ. ยถา หิ อิจฺฉาสภาวา สพฺเพ กามา รติยํ อนฺโตคธา, ตถา โทสปฺปการา โกธา มริสอิสฺสาทีสฺวนฺโตคธา, ทุกฺขสภาวา โสกสมพฺยาธิคิลานิ วิสาทาทีสฺวนฺโตคธา. ปีตฺยาทโย สุขสภาวา หริเสติ ทฏฺฐพฺพํ. เตสุ ภยา ตาโส อญฺโญ, สงฺกา ตถา อมริโส. ตสฺมา อิสฺสา, ตถา คิลานิโต สโม, นิทฺทาย สุตฺตํ, อุสฺสุกา จปลตา, ตถา โมหา ปลโย วกฺขมาโน อญฺโญติ มนฺตพฺพํ.

[๓๘๔]◈ อิทานิ เต พฺยภิจารีภาเว สรูเปน ทสฺเสติ "**นิพฺเพโท**อิจฺจาทินา. **นิพฺเพโท** อตฺตนินฺทาสงฺขาโต จ, ตกฺกสงฺกา จ, **สมธิติชฬตา** ปริสโม สนฺโตส-ลกฺขณา ธิติ ชฬตา จ, **ทีนตฺคฺคาลสตฺตํ** ทีนภาวทารุณภาวอลสภาวา จ,

สุตฺตํ สยนญฺจ, **ตาโส** จิตฺตกฺโขโภ จ, คิลานปริมทฺทิตภาโว จ, **อุสฺสุก-หริสสติสฺสาวิสาทาพหิตฺถา** อุสฺสาหปีติสติอิสฺสาเขทอาการสํวรา จ, จินฺตา จ, **คพฺโพ** อภิมาโน จ, อปมาโร จ, **อมริสมทมตฺมฺมาทโมหา** อกฺขนฺติปมาทาธิกฺกากงฺขจฺเฉทอุมฺมาทโมหา จ, **วิโพโธ** ปโพโธ จ, **นิทฺทาเวคา** นิทฺทา จ, อาเวคสงฺขาโต สมฺภโม จ, **สพิฬํ** ลชฺชาสหิตํ **มรณสจปลาพฺยาธิ** มรณญฺจ จาปลฺยสหิตา พฺยาธิ เจติ. **เอเต เตตฺตึส** พฺยภิจารีภาวา นาม โหนฺติ. ตกฺโก จ สงฺกา เจติ จ, สโม จ ธิติ จ ชฬตา เจติ จ, ทีนตา จ อุคฺโค จ อลสตฺตญฺจาติ จ, อุสฺสุกญฺจ หริโส จ สติ จ อิสฺสา จ วิสาโท จ อพหิตฺถา เจติ จ, อมริโส จ มโท จ มติ จ อุมฺมาโท จ โมโห เจติ จ, นิทฺทา จ อาเวโค เจติ จ, สห พิฬาย วตฺตตีติ จ, สห จปเลน จาปลฺเยน วตฺตตีติ จ, สจปโล จ โส พฺยาธิ เจติ จ, มรณญฺจ สจปลพฺยาธิ เจติ จ วากฺยํ. มรณสจปลาพฺยาธีติ สมาหารทฺวนฺโท. ตสฺมา “สพิฬนฺติ ปทํ เอตสฺส วิเสสนํ โหติ.

โลกสภาวสฺส อเนกวิธตฺตา เอโกเยว วีรรโส อุสฺสาหวตา วีรรสา-กาเรน อสฺสาทนีโย โหติ, โสเยว ภีรุนา ภยากาเรน อสฺสาทนีโย โหติ. ตสฺมา เอเกกสฺส รสสฺส อิเม พหู พฺยภิจาริโน วณฺเณตพฺพา โหนฺติ. เอวํ สติ อเนกาธิปฺปายโก โลโก เตสุ กิญฺจิ อสฺสาเทติ. เอวํ สติ พนฺโธ สพฺพชนสฺส กนฺโต โหติ. ตสฺสํ ภาววณฺณนายํ ยสฺมา มาเรตุมาคจฺฉนฺตานํ สตฺตูนํ ทสฺสนเมกเมว ตงฺขเณ ชนาธิปฺปายโต ภิชฺชิตฺวา ปกติภีรูนํ ปุริสานํ ภยสฺส จ ยุทฺธโลลสฺส อุสฺสาหนสฺส จ การณํ โหติ. เอวํ นเฏน หสนตฺถํ กตวิกตมาภรณญฺจ ตาทิสกิริยา จ อุตฺตานปกติกานํ ปุริสานํ จายีหาสสฺส จ คมฺภีรปกติกานํ พฺยภิจารีหาสสฺส จ เหตุ ภเวยฺย. ตสฺมา ภาเว วณฺเณนฺเตน กวินา โอจิตฺยภงฺคมกตฺวา สกฺกจฺจโมจิตฺยํ สชฺเชตฺวา ภาวปฺ-ปกาสกานิ สวิภาวานุภาวกวิวจนานิ วณฺเณตพฺพานิ. เอตฺถ ภาวาวโพธก-วิภาวาทีนํ ชานิตพฺพตฺตา เตหิ เตหิ ภาเวหิ สทฺธึ เอวํ เวทิตพฺพา.

เตสุ ภาเวสุ อตฺตาวมานนลกฺขโณ **นิพฺเพโท**. อิตฺถีนํ, หีนานํ[๔] วา อุปฺปชฺชติ เจ, ทาลิทฺทิยํ อาลมฺพณวิภาโว นาม, โยคีนํ เจ, ตถาวโพโธ อาลมฺพณวิภาโว, เอตฺถ อสฺสุปตนจินฺตาทิกํ อนุภาโว นาม.

วิตกฺกสฺส สนฺเทโห อุทฺทีปนวิภาโว นาม, สิโรกมฺปาทิกํ อนุภาโว นาม.

สงฺกาย วิรุทฺธปฺปวตฺติ อุทฺทีปนวิภาโว, กมฺปาทิโก อนุภาโว. อุปริ “วิภาโวติ วุตฺเต อาลมฺพณุทฺทีปเนสุ ทฺวีสุ ยํ ยุชฺชติ, ตํ คเหตพฺพํ.

เขทลกฺขณสฺส **สมสฺส** คมนาทิกํ วิภาโว, เสทาทิ อนุภาโว.

สนฺโตสลกฺขณาย **ธิติยา** ญาณาทิ วิภาโว, โภเคสุ อโลลภาวาทิ อนุภาโว.

อโยคฺคตาลกฺขณาย **ชฬตาย** อิฏฺฐานิฏฺฐานํ อชานนาทิ วิภาโว, วิวฏนยเนหิ อภิมุขวิโลกนตาทิ อนุภาโว.

จิตฺตสฺส นิตฺเตชลกฺขณาย **ทีนตาย** ทุคฺคตตาทิ วิภาโว, มลินวตฺถตาทิ อนุภาโว.

ทารุณตาลกฺขณสฺส **อุคฺค**ภาวสฺสาติสยาปราธาทิ วิภาโว, ตชฺชนาทิ อนุภาโว.

อลสตฺตสฺส อฏฺฐานปริสมาทิ วิภาโว, วงฺกิกภาโว อนุภาโว.

สยนสงฺขาตสฺส **สุตฺตสฺส** นิทฺทาทิ วิภาโว, อสฺสาทาทิ อนุภาโว. เอตฺถ อสฺสาทนํ นาม เสยฺยสุขปสฺสสุขาทิกํ.

---

๔ หีนาจารานํ (ก.)

จิตฺตกฺโขภสงฺขาตสฺส **ตาสสฺส** คชฺชิตาทิ วิภาโว, คชฺชิตํ นาม ภยชนกวจนํ. โกเปน กมฺปนา อนุภาโว.

ปีฬาสงฺขาตสฺส **คิลานสฺส** อายาสปิปาสาทิ วิภาโว, ทุพฺพณฺณตาทิ อนุภาโว.

อนุรูปกาลสฺส อโนโลกนสฺส **อุสฺสุกฺกสฺส** รมฺมวตฺถุทสฺสนิจฺฉาทิ วิภาโว, ตุริตตาทิ อนุภาโว.

เจโตปสาทลกฺขณสฺส **หริสสฺส** มงฺคลกีฬาทิ วิภาโว, สนฺโตสวจนาทิ อนุภาโว.

สรณลกฺขณาย **สติยา** สญฺญาณทสฺสนาทิ วิภาโว, ภมุกฺเขปาทิ อนุภาโว.

ปรสมฺปตฺติอสหนลกฺขณาย **อิสฺสาย** ทุชฺชนภาวคพฺพาทิ วิภาโว, โทสกถนาวชานนาทิ อนุภาโว.

เขทลกฺขณสฺส **วิสาทสฺส** อารทฺธการิยาสิทฺธิการิยพฺยาปตฺติอาทิ วิภาโว, มโนสนฺตาปาทิ อนุภาโว.

อาการสํวรณลกฺขณาย, รสสภาวปฏิจฺฉาทนลกฺขณาย วา **อพหิตฺถาย** ลชฺชาทิ วิภาโว, ตทญฺญกฺริยากรณํ, อโธมุขกรณํ, ปาเทหิ ภูมิขณนนฺติอาทิ อนุภาโว.

จินฺตาย อิฏฺฐจตฺถาลาภาทิ วิภาโว, มกุลิตนยนาทิ อโธขิตฺตจกฺขาทิ วา อนุภาโว.

คพฺพสฺส อิสฺสริยาทิ วิภาโว, อวชานนาทิ อนุภาโว.

อปมารสฺส ยกฺขปีฬาทิ วิภาโว, ภูมิปตนาทโย อนุภาโว.

อกฺขมลกฺขณสฺส **อมริสสฺส** อวมานนาทิ วิภาโว, สิโรกมฺปนตชฺชนาทิ อนุภาโว.

ปมาทาธิกฺกลกฺขณสฺส **มทสฺส** สนฺโตสปานํ วิภาโว, กมฺปมานหตฺถ-ปาทวจนคมนหาสาทิ อนุภาโว.

กงฺขาจฺเฉทนลกฺขณาย **มติยา** อุปเทสาทิ วิภาโว, มุขสนฺโตสาทิ อนุภาโว.

อนุปปริกฺขการิตาลกฺขณสฺส **อุมฺมาทสฺส** สนฺนิปาตชฺชรยกฺขาทิ วิภาโว, อการณโรทนหสนาทิ อนุภาโว.

มุยฺหนลกฺขณสฺส **โมหสฺส** อธิกภยาทิ วิภาโว, สภาวานวโพธนาทิ อนุภาโว.

นิทฺทาปคมสงฺขาตสฺส **วิโพธสฺส** กาลปริณามาทิ อาโลกสรณาทิ วา วิภาโว, อกฺขิมทฺทนาทิ อนุภาโว.

มโนสมฺปีฬนลกฺขณาย **นิทฺทาย** กสฺสจิ อจินฺตนอกรณาทิ วิภาโว, อกฺขิปิทหนาทิ อนุภาโว.

ภยาคมนลกฺขณสฺส **อาเวคสฺส** ปจฺจตฺถิกทสฺสนาทิ วิภาโว, อุตฺราส-กมฺปาทิ อนุภาโว.

ลชฺชาลกฺขณาย **พิฬาย** ทุราจาราทิ วิภาโว, อโธมุขตาทิ อนุภาโว.

มรณสฺส สตฺถปหารโรคาทิ วิภาโว, มุขวิการาทิ อนุภาโว.

จาปลฺลสฺส ราคโทสาทิ วิภาโว, อตฺตโน สจฺฉนฺทจรณาทิ อนุภาโว.

พฺยาธิยา วาตปิตฺตาทีนํ อุสฺสทภาวาทิ วิภาโว, นิตฺถุนนาทิ อนุภาโว.

อิมสฺมึ สุโพธาลงฺกาเร อทสฺสิตสุขุมเภทา อญฺญาปิ จิตฺตวุตฺติวิเสสา สนฺติ, เตสุ อิจฺฉาสภาวา สพฺเพ เภทา กามรติยญฺจ, โทสปการา โกธ-อมริสอิสฺสาทีสุ จ, ทุกฺขสภาวา โสกสมพฺยาธิคิลานวิสาทาทีสุ จ, ปีติอาทโย หริเส จ อนฺโตคธาติ เวทิตพฺพา. เอวํ สมานานํ สงฺคเห สติปิ ตาสโต

ภยสฺส จ, สงฺกาย อมริสฺส จ, อมริสโต อิสฺสาย จ, คิลานโต สมสฺส จ, นิทฺทาย สุตฺตสฺส จ, อุสฺสุกฺกโต จปลตาย จ, โมหโต วกฺขมาน-ปลยสฺส จ ปากฏวิเสเสน อญฺญถา วิสุํ วิสุํ ทสฺสิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

สาตฺติกภาวอธิปฺปาย

๓๔๕. สมาหิตตฺตปฺปภวํ　　สตฺตํ เตโน'ปปาทิตา
สาตฺติกา'ปฺย'นุภาวตฺเต　　วิสุํ ภาวา ภวนฺติ เต.

[๓๔๕]◉ สาตฺติเก วทติ "**สมาหิเต**จฺจาทินา. **สมาหิโต** เอกคฺคตาภาวาปาทเนน กตสมาธาโน **อตฺตา** จิตฺตํ ตโต **ปภวํ** อุปฺปนฺนํ ยํ, ตํ สตฺตํ นาม. **เตน** สตฺเตน **อุปปาทิตา** นิพฺพตฺติตา ถมฺภาทโย สาตฺติกา วุจฺจนฺเต. เต จ ปุน อนุภาวาปิ ภวนฺติ ถมฺภาทิภาวสํสูจนสภาววิการรูปตฺตา. ตญฺจ "จิตฺตวุตฺติ-วิเสสตฺตาอิจฺจาทินา วกฺขติ. เตนาห "**อนุภาวตฺเตปี**ติ. เอวํ สตฺยปิ เต สาตฺติกา **วิสุํ** ปุถเคว ภาวา ภวนฺติ วุตฺตนเยน จิตฺตภวตฺตวิรูปตฺตา เตสนฺติ.

[๓๔๕]◈ อิทานิ อุทฺเทสกฺกเมนาธิคตเกวลภาวสงฺขาตํ สาตฺติกภาวํ ทสฺเสติ "**สมาหิต**อิจฺจาทินา. **สมาหิตตฺตปฺปภวํ** เอกคฺคตาภาวาปาทเนน กตสมาธาน-จิตฺตโต สมฺภูตํ สตฺตํ นาม โหติ. **เตน** ลาภาลาภาทีสุ เอกาการสฺส เหตุนา ถิรภาเวน **อุปปาทิตา** นิปฺผาทิตา ถมฺภาทโย สาตฺติกา นาม ภวนฺติ. **เต** สาตฺติกา **อนุภาวตฺเตปิ** จิตฺตาการสงฺขาตถมฺภาทิปกาสนสภาว-วิการสรูปตฺตา อตฺตโน อนุภาวตฺเต สติปิ วิสุํ **ภาวา ภวนฺติ** ยถาวุตฺต "จิตฺต-วุตฺติวิเสสา ตุ, ภาวยนฺติ รเส ยโตติอาทินา ภาวา นาม โหนฺตีติ. อิเม สาตฺติกา ภาวานุภาววเสน ทุวิธา โหนฺติ. สมาหิโต จ โส อตฺตา เจติ จ, ตโต ปภวมิติ จ, สนฺโต อุปสนฺโต จ โส อตฺตา เจติ จ, สตฺตโต ภวนฺตีติ จ, สตฺเตน อุปฺปาทิตาติ จ, อนุภาวานํ ภาโวติ จ วากฺยํ. อปีติ อนุคฺคหตฺเถ นิปาโต.

สาตฺติกภาวปฺปเภท

๓๔๖. ถมฺโภ ปลยโรมญฺจา
ตถา เสทสฺสุเวปถุ
เววณฺณิยํ วิสฺสรตา
ภาวา'ฏฺเฐ'เต ตุ สาตฺติกา.

[๓๔๖]◉ เต ทสฺเสติ "**ถมฺโภ**อิจฺจาทินา. เอตฺถ **ถมฺโภ** อวิสฺสรกายจิตฺตตา **ปลโย** อสฺสาสปสฺสาสมตฺตาวเสโส สุตฺตาวตฺถาสภาโว นิทฺทาปภโว. สุพฺยตฺต-ลกฺขณา เสสา.

[๓๔๖]◈ อิทานิ สาตฺติเก ทสฺเสติ "**ถมฺโภ**อิจฺจาทินา. **ถมฺโภ** กายจิตฺตานํ อวิสรภาวสงฺขาโต จ **ปลยโรมญฺจา** นิทฺทาย อุปฺปชฺชมานอสฺสาสปสฺสาสมตฺตา-ติริตฺตสุตฺตาวตฺถา จ ปสาทาทิสมฺภโว โรมุคฺคโม จ **ตถา** เอวํ **เสทสฺสุ-เวปถุ** จ ภยาทีหิ อุปฺปชฺชมานทาโห จ สนฺโตสาทีหิ อุปฺปชฺชมานอสฺสุ จ กมฺปา จ **เววณฺณิยํ** วิรูปตา จ **วิสฺสรตา** วิรูปสทฺทตา จาติ เอเต อฏฺฐ สาตฺติกา ภาวา นาม โหนฺติ. โรมานํ อญฺโจ อุคฺคโมติ จ, ปลโย จ โรมญฺโจ เจติ จ, เวปนํ กมฺปนมิติ จ, เสโท จ อสฺสุ จ เวปถุ จาติ จ, วิรูโป วณฺโณ อสฺเสติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ, วิรูโป สโร อสฺเสติ จ, ตสฺส ภาโวติ จ วากฺยํ.

๓๔๗. ยทา รตฺยาทโย ภาวา จิติสีลา น โหนฺติ เจ
ตทา สพฺเพปิ เต ภาวา ภวนฺติ พฺยภิจาริโน.

[๓๔๗]◉ น เกวลํ วุตฺตาเยว พฺยภิจาริโน, รตฺยาทโยปีติ อาห "**ยทา**อิจฺจาทิ. **ภวนฺติ พฺยภิจาริโน**ติ ยถาโยคํ ยถาสมฺพนฺธํ พฺยภิจาริโน โหนฺตีติ อตฺโถ. เสสํ สุโพธํ.

[๓๔๗]◈ อิทานิ นิพฺเพทาทโย วิย รติหาสาทโยปิ กิสฺมิญฺจิ กาเล พฺยภิจาริโนปิ โหนฺตีติ ทสฺเสติ “**ยทา**อิจฺจาทินา. **รตฺยาทโย** รติหาสาทโย **ภาวา** นว จายีภาวา ยทา **จิติสีลา น โหนฺติ เจ** วิโรธีหิ เตหิ เตหิ ภาวนฺตเรหิ พฺยวหิตตฺตา สภาวโต จิติสภาวา ยทิ น โหนฺติ, ตทา **เต ภาวา** รตฺยาทโย สพฺเพปิ พฺยภิจาริโน ภวนฺตีติ. ยถาสกํ พฺยภิจาริตานุรูปวิภาวานุภาวานํ โยคานุรูเปน พฺยภิจารีภาวา โหนฺติ. รติ อาทิ เยสํ หาสาทีนมิติ จ, จิติ สีลํ เยสํ รตฺยาทีนมิติ จ วิคฺคโห.

๓๔๘. วิภาโว การณํ เตสุปฺ- ปตฺติยุ’ทฺทีปเน ตถา
โย สิยา โพธโก เตส- มนุภาโว’ย’มีริโต.

[๓๔๘]◉ อิทานิ วิภาวานุภาเว ทสฺเสติ “**วิภาโว**อิจฺจาทินา. **เตสํ** รตฺยาทีนํ ภาวานํ อุปฺปตฺติยา, ตถา อุทฺทีปเน จ **การณํ** อาลมฺพณอุทฺทีปนวเสน ทุวิโธ วิภาโว นาม. ตตฺถ อาลมฺพณวิภาโว กนฺตาทิ, อุทฺทีปนวิภาโว จนฺทาทิ. เตสํ **โพธโก** ญาปโก กายิโก จ วาจสิโก จ พฺยาปาโร สิยา, อยํ อนุภาโว อีริโต.

[๓๔๘]◈ อิทานิ วิภาวานุภาเว ทสฺเสติ “**วิภาโว**อิจฺจาทินา. **เตสํ** จายีภาวาทีนํ ติณฺณํ อุปฺปตฺติยา จ ตถา **อุทฺทีปเน** จ อุปฺปนฺนานํ ทีปเน จ **การณํ** อาลมฺพณอุทฺทีปนวเสน ทุวิโธ เหตุ วิภาโว นาม, **เตสํ** จายีภาวาทีนํ **โพธโก** กายิกวาจสิโก โย สิยา นฏฺกวีนํ พฺยาปาโร อตฺถิ, อยํ อนุภาโวติ อีริโตติ. วิเสเสน ภาเวติ วฑฺเฒตีติ **วิภาโว**. อนุภาเวติ โพเธตีติ **อนุภาโว**. เอตฺถ **วิภาโว** นาม รติวิสเย นรนารีนํ อญฺญมญฺญํ อาลมฺพณวิภาโว, จนฺทรมฺมเทสาทิ อุทฺทีปนวิภาโว เจติ ทุวิโธ. หาสาทีนมฺปิ ทุวิธวิภาวํ ยถารหํ โยเชตพฺพํ. **อนุภาโว** นาม จายีภาวาทีนํ เตสํ เตสํ ภาวานํ ปกาสกวาจสิกพฺยาปารสงฺขาตกวิปฺปโยโค จ กายิกปโยคภูโต นฏฺานํ อภินยสงฺขาโต ตํตํภาวสรูปนิรูปโก เจติ ทุวิโธ พฺยาปาโร.

๓๔๙. เนกเหตุํ มโนวุตฺติ- วิเสสญฺจ วิภาวิตุํ
ภาวํ วิภาวานุภาวา วณฺณิยา พนฺธเน ผุฏํ.

[๓๔๙]◉ วิภาวาทิวณฺณนายเมว ภาววิเสสาวโพโธ สิยา, อญฺญถา "เทวทตฺตสฺส สาสฺสุโลจนยุคํ สญฺชาตมิติ วุตฺเต โสกา อานนฺทา โรคา เจติ โก นาม สกฺโกติ การณํ นิจฺฉิตุํ, จิตฺตวุตฺติวิเสสญฺจ ภาวํ วินา วิภาวานุภาวํ กวิ วณฺเณตุํ นโฏภิเนตุํ สามชฺชิโก วา วิญฺญาตุํ โก สกฺโกตีติ ทสฺเสตุมาห "**เนก**อิจฺจาทิ. **เนกเหตุํ** พหุเหตุํ มโนวุตฺติวิเสสญฺจ ภาวํ **วิภาวิตุํ** ปกาเสตุํ **วิภาวานุภาวา** วุตฺตลกฺขณา **พนฺธเน** สภาวนิรูปกปเท ผุฏํ วณฺณนียา, วิภาวาทิรูปเกเนว อวุตฺตมฺปิ กิญฺจิ ปตียเต.

[๓๔๙]◈ "เทวทตฺตสฺส จกฺขูนิ อสฺสุปุณฺณานีติ วุตฺเต โสเกน สนฺโตเสน โรเคน วาติ ยถา อสฺสุการณกถนํ วินา น ชานาติ, เอวํ จิตฺตสฺส ปวตฺติสงฺขาตา รติหาสาทโย เต เต ภาวา อตฺตโน ปตีติยานุรูปํ วิภาวานุภาวกถนํ วินา กวีหิ วณฺเณตพฺพา, นเฏหิ ทสฺเสตพฺพา, สพฺเภหิ อสฺสาทนียา นตฺถีติ ฉายีอาทีนํ วณฺณนเมว กาตพฺพนฺติ อิทานิ อนุสาเสนฺโต อาห "**เนก**อิจฺจาทิ. **เนกเหตุํ** เตสํ เตสํ ภาวานํ อุปฺปตฺยาโท อาลมฺพณวิภาวาทิพหุการณวนฺตํ **มโนวุตฺติวิเสสํ ภาวญฺจ** จิตฺตสฺส ปวตฺติวิเสสสงฺขาตภาวญฺจ **วิภาวิตุํ** ปกาเสตุํ **วิภาวานุภาวา** อนนฺตรนิทฺทิฏฺฐา **พนฺธเน** รสภาวปฺปกาสเน **ผุฏํ** ปกาสํ กตฺวา **วณฺณิยา** กวินา วณฺณนียา โหนฺตีติ. น เอโกติ จ, โส เหตุ อสฺเสติ จ, มนโส วุตฺตีติ จ, ตาย วิเสโสติ จ, วิภาโว จ อนุภาโว เจติ จ วากฺยํ.

๓๕๐. สวิภาวานุภาเวหิ ภาวา เต เต ยถารหํ
วณฺณนียา ยโถจิตฺยํ โลกรูปานุคามินา.

[๓๕๐]◉ อิทานิ เต ภาวา โลกสภาวานติกฺกเมน วิภาวาทีหิ วณฺณนียาติ

อาห “**สวิภาเว**จฺจาทิ. สห วิภาเวหิ สวิภาวา, เต จ เต อนุภาวา จ, เตหิ. **ยถารหนฺ**ติ อตฺตโน สมฺพนฺธีนํ วเสน ยถารหํ วณฺณนียา.

[๓๕๐]◈ อิทานิ วิภาวานุภาเว นิสฺสาย วณฺณนียา เต ภาวา โลกสภาวมนติกฺกมฺม กาตพฺพาติ อนุสาสนฺโต อาห “**สวิภาวา**อิจฺจาทิ. **โลกรูปานุคามินา** โลกโวหารมนุวตฺตมาเนน **เต เต ภาวา** จายีภาวาทโย ตโย **ยโถจิตฺยํ** โอจิตฺยานุรูปํ **สวิภาวานุภาเวหิ** วิภาวสหิเตหิ อนุภาเวหิ กรณภูเตหิ **ยถารหํ** เตหิ เตหิ ภาเวหิ สมฺพนฺธีนํ วิภาวาทีนํ วเสน อนุรูปโต **วณฺณนียา** วณฺเณตพฺพา โหนฺตีติ. วิภาเวหิ สห เย วตฺตนฺตีติ จ, เต จ เต อนุภาวา เจติ จ, อนติกฺกมฺม อรหนฺติ จ, อนติกฺกมฺม โอจิตฺยมิติ จ, โลกสฺส รูปํ สรูปมิติ จ, ตํ อนุคจฺฉติ สีเลนาติ จ วิคฺคโห.

๓๕๑. จิตฺตวุตฺติวิเสสตฺตา มานสา สาตฺติก’งฺคโต
พหิ นิสฺสฏฺเสทาทิ- อนุภาเวหิ วณฺณิยา.

[๓๕๑]◉ สาตฺติกา กถํ วณฺณนียาติ อาห “**จิตฺเต**จฺจาทิ. จิตฺตสฺส วุตฺติวิเสโส เยสํ, เตสํ ภาโว, ตสฺมา **มานสา** มนสิ ภวา สาตฺติกา **องฺคโต** สรีรโต พหิ **นิสฺสเฏหิ** นิคฺคเตหิ เสทาทีหิ อนุภาเวหิ วณฺณนียา, น ปน เสทสลิลเมว ภาโวติ อธิปฺปาโย.

[๓๕๑]◈ เอวํ สามญฺเญน ภาววณฺณนกฺกมํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ วิเสเสน สาตฺติกภาววณฺณนา อีทิสาติ ทสฺเสติ “**จิตฺต**อิจฺจาทินา. **จิตฺตวุตฺติวิเสสตฺตา** จิตฺตสฺส ปวตฺติวิเสสตฺตา **มานสา** จิตฺเต ภวา สาตฺติกภาวา **องฺคโต** สรีรโต **พหิ นิสฺสฏเสทาทิอนุภาเวหิ** พหิ นิกฺขนฺตเสทาทีหิ อนุภาเวหิ กรณภูเตหิ **วณฺณิยา** วณฺณนียา โหนฺตีติ, องฺคโต พหิ นิสฺสฏนฺติ วิเสสเนน วิสิฏฺจภูตเสทาทีนเมว ภาวานุภาวตฺตํ วินา เกวลํ เสทาทโย วุตฺตา สมานา ภาวาทโย นาม น โหนฺตีติ อธิปฺปาโย. จิตฺตสฺส วุตฺตีติ จ, สา เอว วิเสโส เยสํ สาตฺติกานมิติ จ, เตสํ ภาโวติ จ, มนสิ ภวาติ จ, เสโท

อาทิ เยสํ เขฬาทีนมิติ จ, นิสฺสฏฺา นิคฺคตา จ เต เสทาทโย เจติ จ, เต เอว อนุภาวาติ จ วากฺยํ.

รสอธิปฺปาย

๓๕๒. สามชฺชิกาน'มานนฺโท
โย พนฺธตฺถานุสารินํ
รสียตีติ ตญฺญูหิ
รโส นามา'ย'มีริโต.

[๓๕๒]◉ อิทานิ "รสสฺสาทาย สาธูนนฺติ วุตฺตตฺตา รเส นิทฺทิสนฺโต อาห "**สามชฺชิกาน**มิจฺจาทิ. พนฺธสฺส อตฺโถ, ตทนุสฺสรนฺติ มโนภาวนาวเสนาติ **พนฺธตฺถานุสาริโน**, เตสํ **สามชฺชิกานํ** สพฺภานํ มนสิ โย อานนฺโท, อยํ โลกมธุราทิรโส วิย พนฺเธ สิงฺคาราทิ รโส นาม อีริโต **ตญฺญูหิ** รสญฺญูหิ. กถมิตฺยาห "**รสียตี**ติ, อสฺสาทียตีติ อตฺโถ. กิญฺจ ? ยถา นานาพฺยญฺชนสงฺขตมนฺนํ ภุญฺชมานา รเส อสฺสาทิยนฺติ สุมานสา ปุริสา สนฺโตสญฺจาธิคจฺฉนฺติ, ตถา นานาภินยพฺยญฺชิเต วาจงฺคสตฺโถเปเต จายีภาเว อสฺสาเทนฺติ สุมานสาเปกฺขกา, ตสฺมา เอเต นาฏฺยาติปิ วุจฺจนฺติ.

[๓๕๒]◈ อิทานิ "รสสฺสาทาย สาธูนนฺติ วตฺวา อุทฺทิฏฺจกฺกเมน สมฺปตฺตํ รสํ ทสฺเสติ "**สาม**อิจฺจาทินา. **พนฺธตฺถานุสารินํ** พนฺธสฺส อตฺถานุรูปสารีนํ พุทฺธิยา ปวตฺตานํ **สามชฺชิกานํ** สพฺภานํ จิตฺเต ภโว โย **อานนฺโท** สนฺโตโส อตฺถิ, อยํ โลเก มธุราทิรโส วิย อสฺสาทนีโย โหตีติ อตฺถยุตฺเตน "รสียตีติ อิมินา วจนตฺเถน รโส นามาติ **ตญฺญูหิ** รสญฺญูหิ **อีริโต** กถิโตติ. สมชฺชายํ นิยุตฺตาติ จ, พนฺธสฺส อตฺโถติ จ, ตํ อนุสฺสรนฺตีติ จ, ตํ ชานนฺตีติ จ วากฺยํ. ยถา นานาพฺยญฺชเนหิ อภิสงฺขตมาหารํ ปริภุญฺชนฺตา สตฺตา

ลวณมฺพิลาทโย เต เต รเส อสฺสาเทยฺยุํ, สนฺตุฏฺฐา จ ภเวยฺยุํ, เอวเมว นานปฺปการอภินเยหิ ปกาสิตวณฺณนาย องฺคภูเตหิ อนุรูเปหิ สตฺเถหิ ยุตฺเต จายีภาเว อิสฺสาทิรหิตปญฺญวนฺตา อสฺสาเทนฺติ, ตสฺมา อิเม จายีภาวา นฏฺฐาภินเยหิ พฺยญฺชิตตฺตา จ สพฺภานํ สนฺโตสสงฺขาตรสสฺส เหตุตฺตา จ นฏฺฐรสาติปิ วุจฺจนฺติ.

๓๕๓. สวิภาวานุภาเวหิ
สาตฺติกพฺยภิจาริหิ
อสฺสาทิยตฺต'มานีย-
มาโน จาเยว โส รโส.

[๓๕๓]⦿ จายีนเมว รสตฺตาปตฺติมาห "**สวิภาเว**จฺจาทินา. **จาเยว โส**ติ โส ยถาวุตฺโต รโส จายีภาโวเยว, นาญฺโญติ อตฺโถ.

[๓๕๓]◈ อิทานิ จายีภาวานเมว รสสรูปสฺส ปาปุณนตฺถํ วิภาเวติ "**สวิภาวา-**อิจฺจาทินา. **โส รโส** อนนฺตรนิทฺทิฏฺโฐ **สวิภาวานุภาเวหิ** เตสํ เตสํ จายีนํ อนุรูเปหิ วิภาวสหิเตหิ อนุภาเวหิ จ **สาตฺติกพฺยภิจาริหิ** ปกาเสตพฺพจายี-ภาวสฺเสว อนุกูลสาตฺติกภาวพฺยภิจารีภาเวหิ กรณภูเตหิ **อสฺสาทิยตฺตํ อานียมาโน** กวิโน สามตฺถิยา ปาปุณิยมาโน **จาเยว** จายีภาโว เอวาติ การิโยปจาเรน รโส นามาติ เวทิตพฺโพติ. สห ภาเวหิ ปวตฺตนฺตีติ จ, สวิภาวา จ เต อนุภาวา เจติ จ, สาตฺติกา จ พฺยภิจาริโน เจติ จ, อสฺสาทิยสฺส ภาโวติ จ วากฺยํ.

รสปฺปเภท

๓๕๔. สิงฺคารหสฺสกรุณา รุทฺทวีรภยานกา
พีภจฺฉพฺภุตสนฺตา จ รสา จายีน'นุกฺกมา.

[๓๕๔]◉ เตสํ นามวเสน วิภาคมาห “**สิงฺคาเร**จฺจาทินา. **รายีนนุกฺกมา**ติ “รติหาสา จ โสโก จาติอาทินา วุตฺตานํ รายีภาวานํ อนุกฺกมา, ปฏิปาฏิยาติ อตฺโถ.

[๓๕๔]◈ รสาวตฺถาสมฺปตฺตรติหาสาทีนํ รายีภาวานํ อิทานิ กเมน นามนฺตรํ ทสฺเสติ “**สิงฺคาร**อิจฺจาทินา. **รายีนํ** เหฏฺฐา วุตฺตานํ รติหาสาทิรายีภาวานํ **อนุกฺกมา** ปฏิปาฏิยา **สิงฺคารหสฺสกรุณา** สิงฺคาโร หสฺโส กรุณา จ **รุทฺท-วีรภยานกา** รุทฺโท วีโร ภยานโก จ **พีภจฺฉพฺภุตสนฺตา** จ พีภจฺโฉ อพฺภุโต สนฺโต เจติ นว รสา นาม โหนฺตีติ. สิงฺคาररโส หสฺสรโสติ-อาทินา รสสทฺโท ปจฺเจกํ โยเชตพฺโพ. สิงฺคาโร จ หสฺโส จ กรุณา เจติ จ วิคฺคโห. เสเสสุปิ ลิงฺคสมาสา อิเมเยว. อิเม สิงฺคาราทีนํ รตฺยาทีหิ อนญฺญตฺตา อุปริ รตฺยาทิวิวรเณเยว ญาตพฺพา.

๓๕๕. ทุกฺขรูเป’ย’มานนฺโท
กถํ นุ กรุณาทิเก
สิยา โสตูน’มานนฺโท
โสโก เวสฺสนฺตรสฺส หิ.

[๓๕๕]◉ โสกาทิรูโป กรุณาทิ กถํ รโส สิยาติ อาห “**ทุกฺเข**จฺจาทิ. เวสฺสนฺตรสฺส ปุตฺตทารวิโยคา กรุณาโสกรูโป ทุกฺขเมว อโหสิ, สมฺปติ ปน **โสตูนํ** สพฺภานํ อานนฺโทเยวาติ เอตฺถาธิปฺปาโย.

[๓๕๕]◈ เหฏฺฐา วุตฺตรโส สนฺโตโสว, โสกโกธาทิลกฺขโณ กรุณารุทฺทาทิโก กถํ รโส นาม ภเวยฺยาติ อาสงฺกายมาห “**ทุกฺขรูเป**อิจฺจาทิ. **อยํ อานนฺโท** “สามชฺชิกานมานนฺโทติอาทินา นิทฺทิฏฺโฐ **ทุกฺขรูเป** ทุกฺขลกฺขเณ **กรุณาทิเก** กรุณารุทฺทาทิเก วิสเย กถํ ภเวยฺยาติ เจ, เนส โทโส. **หิ** ตเถว **เวสฺสนฺตรสฺส** โพธิสตฺตสฺส **โสโก** ปุตฺตทารวิรหโต ชาตโสโก **โสตูนํ** อิทานิ สุณนฺตานํ สพฺภานํ **อานนฺโท สิยา** อานนฺทสฺส การณตฺตา การิโยปจาเรน

สนฺโตโส นาม ภเวยฺยาติ. วตฺถุโน สามตฺถิยา กรุณารสาทิกํ ปาเปตฺวา ปกาสิยมานสฺส โสกาทิกสฺส ทุกฺขรูเปน จิตฺตตา สุณนฺตานํ ปีติ อุปฺปาทิยเตวาติ อธิปฺปาโย. ทุกฺขํ รูปํ สภาโว ยสฺส กรุณาทิโนติ จ, กรุณา อาทิ ยสฺส รุทฺทาทิโนติ จ วากฺยํ.

ฐายีภาวนิทฺเทส

รติฐายีภาว

๓๕๖. รมฺมเทสกลากาล- เวสาทิปฏิเสวนา
ยุวาน'ญฺโญญฺญรตฺตานํ ปโมโท รติ รุจฺจเต.

[๓๕๖]◉ สิงฺคาราทโย วิภาคโต ทสฺเสตุมาห "**รมฺเม**จฺจาทิ. ตตฺถ "**รมฺมเทส-**อิจฺจาทินา อุทฺทีปนวิภาวา ทสฺสิตา. "**ยุวานนฺ**ติ อิมินา อาลมฺพณวิภาโว. อิตฺถี หิ ปุริสสฺส, ปุริโส อิตฺถิยา อาลมฺพณวิภาโว. **ปโมโท**ติ อญฺญมญฺญาภิรมณวเสน อาโมทรูโป.

[๓๕๖]◈ อิทานิ สิงฺคาราทินามเก เตรตฺยาทิเก กเมน นิทฺทิสติ "**รมฺม**อิจฺจาทินา. **รมฺมเทสกลากาลเวสาทิปฏิเสวนา** รมณียนิราวรณสุจิปวิตฺตวาสารหเทโส รมฺมคีติกาทิกลา รติชนกวสนฺตาทิอนุรูปกาโล มาลาคนฺธาทิอุปโสภิตกิริยาทิมนุญฺญเวโส, อาทิสทฺเทน นิทฺทิฏฺฐจภาสิตมิหิตาทิ เจติ อิเมสํ ทิฏฺฐสุตมุตาทีสุ ทิฏฺฐาทิมตฺตมกตฺวา ปญฺญาย เตน เตนากาเรน ปุนปฺปุนานุภวเนน **อญฺโญญฺญรตฺตานํ** อญฺญมญฺญํ นิมิตฺตานุพฺยญฺชนสงฺกปฺปวเสนาติรตฺตานํ **ยุวานํ** ตรุณิตฺถิปุริสานํ **ปโมโท** อภิรมณวเสน สนฺโตโส ปีติ **รติ รุจฺจเต** รุจฺจนโต "รตีติ วุจฺจตีติ. อิมสฺมึ ปกฺเข รกาโร สนฺธิโช. เทโส จ กลา จ กาโล จ เวโส เจติ จ, เต อาทโย เยสมิติ จ, รมฺมา จ เต เทส ฯเปฯ เวสาทโย เจติ จ, เตสํ ปฏิ ปุนปฺปุนํ เสวนมิติ จ, อญฺโญ จ อญฺโญ เจติ จ, เตสุ รตฺตาติ จ วากฺยํ.

๓๕๗. ยุตฺยา ภาวานุภาวา เต นิพนฺธา โปสยนฺติ นํ
โสปฺยา'โยควิปฺปโยค- สมฺโภคานํ วสา ติธา.

[๓๕๗]◉ "**ยุตฺยา**อิจฺจาทิ. **เต** ยถาวุตฺตา **ภาวานุภาวา ยุตฺยา** อาลสิยอุคฺคตาชิคุจฺฉาวชฺชิตา เย สงฺกาอุสฺสุกฺกาทโย ภาวา ตํพฺยญฺชกา ตทนุรูปา อนุภาวา จ อโยคาทิเก สิงฺคาเร ยถา ยถา ยุญฺชนฺติ, ตาทิสิยาว ยุตฺติยา นิพนฺธา **นํ** รตึ สมฺโปสยนฺติ, **โส**เยวเมวํ โปสิโต สิงฺคาโร นาม รโส สมฺปชฺชเต. โสปิ ติธาติ สมฺพนฺโธ. ตตฺถ **อโยโค** นาม ปุพฺเพ อสงฺคตานํ อนุราเคน สงฺคมมิจฺฉนฺตานํ อิตฺถิปุริสานมสงฺคโม. อติสยวิรุฬฺหเปมานมฺภินฺนมฺปิ สิเลโส **วิปฺปโยโค**. พลวกามาเวสวิเสสานํ กามีนํ ทสฺสนาทิสมญฺชนํ **สมฺโภโค**.

[๓๕๗]◈ อิทานิ รติยา ปุฏฺฐการณํ ปุฏฺฐปโยคญฺจ ทสฺเสติ "**ยุตฺยา**อิจฺจาทินา. **เต ภาวานุภาวา** นิทฺทิฏฺฐพฺยภิจารีภาเวสุ รตฺยานุรูปพฺยภิจารีภาโว ตปฺปกาสโก อนุภาโว เจติ อิเม เทฺว **ยุตฺยา** เหตุภูตาย อโยควิปฺปโยคสมฺโภคสงฺขาตานํ ติณฺณํ สิงฺคารานํ อนุกูลตฺเถน รติยา วิรุทฺธตฺตา อาลสิยอุคฺคตาชิคุจฺฉาทิเก ปริวชฺเชตฺวา สงฺกาอุสฺสุกฺกาทีนํ รตฺยานุกูลภาวานํ วเสน ยถาโยคํ **นิพนฺธา** กวีหิ พนฺธา **นํ** รตึ **โปสยนฺติ** ยถา ตปฺปกาสเนน ปูเรนฺติ สชฺเชนฺติ, เอวํ สชฺชิโต รติสิงฺคาโร นาม รโส โหติ. **โสปิ** สามญฺเญน นิทฺทิฏฺฐสิงฺคารรโสปิ **อโยควิปฺปโยคสมฺโภคานํ** สิงฺคารานํ **วสา** เภเทน ติธา ภวตีติ. ตตฺถ **อโยโค** นาม ปุพฺเพ อญฺญมญฺญสงฺคมรหิตานํ อภินวานุราคพเลน สงฺคมํ ปตฺเถนฺตานํ ถีปุมานํ อสงฺคโม. **วิปฺปโยโค** นาม สงฺคมาติสเยน วิรุฬฺหเปมานํ ถีปุมานํ อญฺญมญฺญวิสิเลโส. **สมฺโภโค** นาม พลวกามตณฺหาวิเสสวเสน ยุตฺตานํ กามินิกามุกานํ อญฺญมญฺญํ ทสฺสนาทิอสฺสาโท. ภาโว จ อนุภาโว เจติ จ, อโยโค จ วิปฺปโยโค จ สมฺโภโค เจติ จ วากฺยํ.

อิมมลงฺการํ กโรนฺเตน อาจริยสงฺฆรกฺขิตมหาสามิปาเทน ปน ปรมมธุรสทฺธมฺมามตลุทฺธสุทฺธสนฺตานานํ ตโปธนานํ อญฺญรสาวโพธเน ปโยชนา-

ภาเวปิ โลกิเยสุ เตสุ เตสุ โวหาเรสุ อสมฺโมหตฺถํ สิงฺคาราทินววิธรสานํ ลกฺขณมตฺตสฺเสว ทสฺสิตตฺตา ตทนุรูปลกฺขิยปริคฺคเห อสติ ลกฺขณาวโพธสฺส สุพฺยตฺตาภาวโต วุตฺตลกฺขณาวโพธตฺถํ ตํตํลกฺขณกถนานนฺตรํ ตสฺส ตสฺส ลกฺขิยสฺส มุขมตฺตํ ทสฺเสตพฺพํ โหติ. เหฏฺฐา "ราคานตพฺภุตสโรชมุขํ ธรายาติอาทินา นิทฺทิฏฺฐสมฺโภคสิงฺคารรสาภาเสเนว หสาภาสาทีนํ อฏฺฐนฺนํ รสาภาสรูปสฺส ภาวาภาสสฺส, วิภาวาภาสสฺส, อนุภาวาภาสสฺส จ ญาตพฺพตฺตา สิงฺคารรสสฺส ลกฺขิยเมวํ เวทิตพฺพํ.

คีตสฺสเรน อุปกญฺฌิย เนตฺตรสฺมิ-
พนฺธํ กรํว วิวสญฺจ กรคฺคเหน
ยา ตาทิเสปิ วินิโยชยิ ทุกฺกเร มํ
เสรนฺทตี อธิคตา วิธินา มยชฺชาติ.

คีตสฺสเรน หตฺถีนํ คีติกาย ปิยตฺตา คีติกาธนินา **อุปกญฺฌิย** อตฺตโน สมีปํ อากญฺฌิตฺวา **เนตฺตรสฺมิพนฺธํ** เนตฺตสงฺขาตหตฺถาจริยสฺส รชฺชุนา พนฺธํ **กรคฺคเหน** หตฺถคฺคาเหน โสณฺฑคฺคหเณน **วิวสญฺจ** อปคตอิจฺฉาจารํ ปรวสํ **กรํ อิว** หตฺถํ อิว **คีตสฺสเรน** อตฺตโน ลีโลเปตคีติกาธนินา **อุปกญฺฌิย** อตฺตโน สมีปํ เนตฺวา **เนตฺตรสฺมิพนฺธํ** อตฺตโน นยนกนฺติยา ปฏิพนฺธํ **กรคฺคเหน** หตฺถคฺคาเหน วิวสญฺจ อปคตธิตึ มูฬฺหํ **มํ ยา** กนฺตา ตาทิเสปิ ทุกฺกเร วินิโยชยิ, **สา อิรนฺทตี** อิรนฺทตี นาม นาคมานวิกา มยา อชฺช **วิธินา** ภาคฺเยน **อธิคตา** ลทฺธาติ.

เอตฺถ คีตสฺสรเนตฺตรสฺมิกรคฺคหสงฺขาตาหิ อิมาหิ ปทาวลีหิ อุทฺทีปนวิภาโว ทสฺสิโต. ถิยา ปุริโส จ, ปุริสสฺส ถี จ อาลมฺพณํ โหตีติ "สา อิรนฺทตี มยาติ อิมินา อารมฺมณวิภาโว ทสฺสิโต. "อุปกญฺฌิย พนฺธํ วิวสนฺติ อิเมหิ กาเมน อุทฺทีปิตจายีภาวสงฺขาตา รติ ทสฺสิตา. "ตาทิเสปิ ทุกฺกเร วินิโยชยีติ อิเมหิ อุสฺสาหาทิกา จ "วิธินา อธิคตา มยชฺชาติ อิเมหิ

หริสาทิกา จ พฺยภิจารีภาวา ทสฺสิตา. รติยา วิรุทฺเธ นิพฺเพทอาลสิยอุคฺคตา-ชิคุจฺฉาทิเก พฺยภิจารีภาเว วชฺเชตฺวา วุตฺตปฺปการวิภาวาทิเก ปกาสนฺโต “คีตสฺสเรเนจฺจาทิกา รติปฺปตีติยา อนุรูปํ ปยุตฺตา กวิปฺปโยคา อิธ อนุภาวา นาม โหนฺติ. นาฏกาทิทสฺสนียสตฺเถ อภินโย อนุภาโว. รมฺมเทสรมฺมกาล-รมฺมเวสาทโย ตทภาเว รติยา อนุปฺปชฺชนโต สามตฺถิยา คมฺยา ภวนฺตีติ เอวํ ลกฺขณานุคตลกฺขิยปริคฺคาโห สพฺพตฺถ กาตพฺโพ. เอวํ สติ พนฺธตฺถาว-โพธกานํ สพฺภานํ อุปฺปชฺชมานาย ปีติยา การณตฺตา การิโยปจาเรน เอโส พนฺโธ รโส นาม โหตีติ. อุปริปิ เอวเมว.

หสฺสธายีภาว

๓๕๘. วิการากติอาทีหิ อตฺตโน’ถ ปรสฺส วา
หาโส นิทฺทาสมาลสฺย- มุจฺฉาทิพฺยภิจาริภิ
ปริโปเส สิยา หสฺโส ภิยฺโย’ตฺถิปภุตีน โส.

[๓๕๘]⦿ “**วิกาเร**จฺจาทิ. **วิการากติ** เทสวยาทีนํ วิปรีโต เกสพนฺธนาทิ, โส อาทิ เยสํ อญฺญากตฺยาทินจฺจนาทีนํ, เตหิ วิภาเวหิ **หาโส** เจโตวิกาโส, โสปิ อตฺตโน สมฺพนฺธี วา อถ ปรสฺส สมฺพนฺธี วา, ตตฺถ โย วิภาวสามตฺถิยาเยวาภิพฺยตฺตึ ยาติ, โส อตฺตฏฺโฐ. โย ปน วิภาวทสฺสนา อุปฺปนฺนาปิ ปุริสสฺส คมฺภีรตฺตาทินา ฉาทิโต สมาโน ปุริสนฺตเร หสตฺยา-ภิพฺยตฺโต, โส ปรฏฺโฐ. โส หาโส นิทฺทาทีหิ พฺยภิจารีหิเยว, อนุภาว-ปกฺเข อาทิสทฺเทน อกฺขิผนฺทนาทโย คหิตา. ปริโปเส สติ หสฺโส นาม รโส สิยา. โส หสฺโส ภิยฺโย อิตฺถิปภุตีนํ สิยาติ สมฺพนฺโธ. เอตฺถ ปภุติสทฺเทน นีจปกตโย สงฺคณฺหนฺติ.

[๓๕๘]◈ อิทานิ หสฺสรสสฺส โปสนาการํ ทสฺเสตุมาห “**วิการ**อิจฺจาทิ. **วิการากติ-อาทีหิ** เทสวโยลิงฺคานํ วิปรีเตหิ เกสพนฺธคติฏฺฐิติอาทิเกหิ, นจฺจคีตอาทิเกหิ

จ ทุวิเธหิ อากติสงฺขาเตหิ เหตุภูเตหิ อตฺตโน วา อถ ปรสฺส วา สมฺพนฺธี โส **หาโส** เจโตวิกาสลกฺขโณ **นิทฺทาสมาลสฺยมุจฺฉาทิพฺยภิจาริภิ** นิทฺทาสมอาลสฺยมุจฺฉาอกฺขิผนฺทนาทีหิ อนุภาเวหิ สุตสมฺพนฺเธน เตเหว นิทฺทาสมาลสฺยมุจฺฉาสงฺขาตพฺยภิจารีหิ กรณภูเตหิ ปริโปเส สติ **หสฺโส** หสฺโส นาม รโส สิยา. **โส** หสฺโส ภิยฺโย อิตฺถิปภุตีนํ นีจปกตีนญฺจ สิยาติ. วิการา จ สา อากติ เจติ จ, โส อาทิ เยสนฺติ จ, นิทฺทา จ สโม จ อาลสฺยญฺจ มุจฺฉา เจติ จ, เต อาทิ เยสํ อกฺขิผนฺทนาทีนํ อนุภาวานนฺติ จ, เต จ พฺยภิจาริโน เจติ จ, อิตฺถี ปภุติ เยสํ นีจปกตีนนฺติ จ วากฺยํ.

หสฺสปฺปเภท

๓๕๙. สิต'มิห วิกาสินยนํ
กิญฺจา'ลกฺขิยทิชนฺตุ ตํ หสิตํ
มธุรสฺสรํ วิหสิตํ
สํสสิโรกมฺปมุปหสิตํ.

๓๖๐. อปหสิตํ สญฺชล'กฺขิ
วิกฺขิตฺตงฺคํ ภวตฺย'ติหสิตํ
เทฺว เทฺว หสฺสา กถิตา เจ'สํ
เชฏฺเจ มชฺเฌ'ธเมปิ จ กมโส.

[๓๕๙-๖๐]⦿ หสฺเส เภทมาห "**สิต**มิจฺจาทินา. **อิห** หสฺเส วิกาสีนิ นยนานิ ยสฺส ตํ สิตํ, กิญฺจิ อาลกฺขิยา **ทิชา** ทนฺตา ยสฺส ตํ หสิตํ. เอวํ มธุโร สโร สทฺโท ยสฺส ตํ วิหสิตํ. อํสสิโรกมฺเปน สห วตฺตมานํ อุปหสิตํ. สห **ชเลน** อสฺสุนา วตฺตมานานิ อกฺขีนิ ยสฺส ตํ อปหสิตํ. วิกฺขิตฺตานิ อิโต ตโต ปสาริตานิ องฺคานิ ยสฺส ตํ อติหสิตํ นาม. เอสญฺจ สิตาทีนํ

มชฺเฌ เทฺว เทฺว หสฺสา อาทิโต ปฏิฺจาย **กมโส** ยถากฺกเมน เชฏฺเจ มชฺเฌ อธเมปิ จ กถิตาติ สมฺพนฺโธ. ปุราตเนหีติ วิญฺญายติ.

[๓๕๙-๖๐]◈ อิทานิ หสฺสเภทํ ทสฺเสติ "**สิต**มิจฺจาทินา. **อิห** อิมสฺมึ หสฺสวิสเย **วิกาสินยนํ** วิวฏฺฏนยนํ สิตํ นาม. **กิญฺจิ อาลกฺขิยทิชํ ตุ** กิญฺจิ ทิสฺสมานทนฺตํ, ตํ หสิตํ นาม. **มธุรสฺสรํ** มธุรนาทํ วิหสิตํ นาม. **สํสสิโรกมฺปํ** อํสสิโรกมฺปสหิตํ อุปหสิตํ นาม. **สญฺชลกฺขิ** อสฺสุวิโลจนสหิตํ อปหสิตํ นาม. **วิกฺขิตฺตงฺคํ** อฏฺฐาเน ปสารณวเสน วิกฺขิตฺตหตฺถปาทาทิอวยววนฺตํ อติหสิตํ นาม ภวติ. **เอสํ** ฉนฺนํ **กมโส** กเมน เทฺว เทฺว เชฏฺเจ มชฺเฌ อธเมปิ วิสเย กถิตา ปุราตเนหิ ภาสิตาติ. วิกาสีนิ นยนานิ อสฺเสติ จ, กิญฺจิ อีสกํ อาลกฺขิยา ทิชา ยสฺเสติ จ, มธุโร สโร อสฺเสติ จ, อํโส จ สิโร เจติ จ, อํสสิรโส กมฺโปติ จ, เตน สห วตฺตตีติ จ, สห ชเลน วตฺตมานานิ อกฺขีนิ ยสฺเสติ จ, อนุสฺวราคโม. วิกฺขิตฺตานิ องฺคานิ ยสฺเสติ จ วากฺยํ. สิตหสิตทฺวยํ อุตฺตเม, วิหสิตอุปหสิตทฺวยํ มชฺฌิเม, อปหสิตอติหสิตทฺวยํ อธเม วตฺตเต. เอวํ สิตาทโย อนุรูปวิภาวาทินา ปยุตฺตา อิเม รสา'วตฺถํ ปาปุณนฺตีติ อธิปฺปาโย.

หสฺสรสสฺส เอวมุทาหรณํ ญาตพฺพํ —

> ปูเชสิ กณฺจมณินา อปิ โย ปสนฺโน
> ธมฺเม ปุรา'สมธุรํ วิธุรํ ส หนฺตุํ
> โคเปนฺติยาปิ วจเนน ถิยา สภาวํ
> ภตฺตึ อกาสิ ผรุเส มยิ นาคราชาติ.

โย **ปุรา** ปุพฺเพ **ธมฺเม** ตสฺส ธมฺมกถเน **ปสนฺโน กณฺจมณินา อปิ** อตฺตโน อนคฺฆกณฺจมณินาปิ ตํ ปูเชสิ, **โส** นาคราชา **สภาวํ** อตฺตโน อธิปฺปายํ โคเปนฺติยา อปิ **ถิยา วจเนน** อิตฺถิยา วจเนน **อสมธุรํ** ตุลฺยรหิตํ **วิธุรํ** วิธุรปณฺฑิตํ **หนฺตุํ** วินาสนตฺถํ **ผรุเส** จณฺเฑ มยิ ภตฺตึ

อกาสีติ. อิห เอกสฺมึเยว วตฺถุนิ นาคราชสฺส ปสาทวธวิธานาทิวิปรีตปฺปวตฺติ อาลมฺพณวิภาโว, ปรมํ อนคฺฆปิยวตฺถูหิ ปูชิตภาโว จ โพธิสตฺตสฺส อตุลฺยภาโว จ อิตฺถิวจนสฺส สมฺปฏิจฺฉนภาโว จ ตสฺสาธิปฺปายสฺส อญฺญาต-ภาโว จ ปุณฺณกสฺส จณฺฑภาโว เจติ อิเมหิ สพฺพวจเนหิ อุทฺทีปนวิภาโว ทสฺสิโต. อิเมหิ อุทฺทีปิตฐายีภาวสงฺขาโต หาโส วากฺยสามตฺถิยา ปกาสิโต หาสวิโรธินิพฺเพทาทิวชฺชิตา สมาลสิยสนฺโตสอสฺสุเวปถาทิกา พฺยภิจารีภาวา สาตฺติกภาวา จ เอวํ สามตฺถิเยน ทีปิตา. ตทนุรูปวิภาวาทิปกาสกา ยถา-วุตฺตกวิปฺปโยคา อนุภาวา นาม โหนฺติ. หสฺสเภเทน มชฺฌิเม ปุริเส วตฺตพฺพาปิ หสิตอุปหสิตา เทฺว อิมา ทฏฺฐพฺพา.

กรุณาฐายีภาว

๓๖๑. โสกรูโป ตุ กรุโณ- นิฏฺฐปตฺติฏฺฐนาสโต
ตตฺถา'นุภาวา รุทิต- ปลยตฺถมฺภกาทโย
วิสาทาลสฺยมรณ- จินฺตาที พฺยภิจาริโน.

[๓๖๑]◉ "**โสเก**จฺจาทิ. **อนิฏฺฐสฺส** ปุตฺตวิโยคาทิโน เทสนิกฺกฑฺฒนาทิโน ปตฺติ จ **อิฏฺฐสฺส** ธมฺมสฺส, ธนาทิโน วา นาโส จ ตโต วิภาวภูเตหิ สมฺปนฺโน **โสกรูโป** โสกสภาโว ตุ กรุโณ รโส นาม. ตตฺถ อุตฺตมานํ โสโก ปุตฺต-วิโยคาทิอนิฏฺฐุปฺปตฺติโต ธมฺมาทิอิฏฺฐนาสโต จ ชายเต. นีจานํ ตุ เทส-นิกฺกฑฺฒนาทิอนิฏฺฐุปฺปตฺติโต ธนาทิอิฏฺฐนาสโต จ, ปเรสํ ธนาทินาสโต ตุ อุตฺตมสฺเสว มหาการุณิกตฺตา. เสสํ สุโพธํ. อนุภาโว ปเนตฺถ ยโถจิตฺยํ นิรูปยิตพฺโพ.

[๓๖๑]◈ อิทานิ กรุณารสโปสนกฺกมํ ทสฺเสติ "**โสก**อิจฺจาทินา. **อนิฏฺฐปฺปตฺติฏฺฐ-นาสโต** ปุตฺตวิโยคาทิโน เทสจาคาทิโน วา อนิฏฺฐสฺส อุปฺปตฺติ จ สีลาทิโน ธนาทิโน วา **อิฏฺฐสฺส** กนฺติวตฺถุโน วินาโส จาติ อิเมหิ อาลมฺพณวิภาเวหิ

กรณภูเตหิ อุปฺปนฺโน **โสกรูโป ตุ** โสกสภาโว ปน **กรุโณ** กรุณารโส นาม โหติ. **ตตฺถ** กรุณารเส **รุทิตปลยตฺถมฺภกาทโย** รุทิโต ปลโย ถมฺโภติ-อาทโย อนุภาวา นาม ภวนฺตีติ. ถมฺภาทีนํ สรูโป เหฏฺฐา วุตฺโตว. วิสาทอาลสฺยมรณจินฺตาทโย พฺยภิจาริโน ตสฺมึเยว พฺยภิจาริโน ภวนฺติ. อิห ปุตฺตวิโยคาทิอนิฏฺฐปฺปตฺติยา จ สีลธมฺมาทิอิฏฺฐนาสเนน จ อุตฺตมานํ โสโก อุปฺปชฺชติ, เทสจาคาทิอนิฏฺฐปฺปตฺติยา จ ธนาทิอิฏฺฐนาสเนน จ นีจานํ. อญฺเญสํ ธนาทิวินาสเนน ปน มหากรุณิกตฺตา อุตฺตมสฺเสว อุปฺปชฺชติ. ตสฺมึ วิสเย โส โสโก เสสานํ นุปฺปชฺชติ. ตสฺมา ยถารหํ ปโยโค กาตพฺโพ. โสกสฺส รูโป สภาโวติ จ, อนิฏฺฐสฺส ปตฺตีติ จ, อิฏฺฐสฺส นาโสติ จ, อนิฏฺฐปฺปตฺติ จ อิฏฺฐนาโส เจติ จ, รุทิตญฺจ ปลโย จ ถมฺภโก เจติ จ, เต อาทิ เยสมิติ จ, วิสาโท จ อาลสฺยญฺจ มรณญฺจ จินฺตา เจติ จ, ตา อาทิ เยสมิติ จ วากฺยํ. อิมสฺส กรุณารสสฺส ลกฺขิยเมวํ ทฏฺฐพฺพํ —

> อากญฺฌิเต'กสตราชปุรกฺขโต โย
> ธมฺเมน อาสนมลํกุรุเต ชิโนว
> โส อสฺสวาล'มวลมฺพิย ทานิ นีโต
> ยกฺเขน โลกติลโก กุรุเต กิเมโกติ

โย **เอกสตราชปุรกฺขโต** ราชูนํ เอกสเตน ปริวาริโต **ชิโน อิว** พุทฺโธ อิว **ธมฺเมน** มธุรธมฺมกถเนน **อาสนํ** ธมฺมาสนํ **อลํกุรุเต** สชฺเชติ, **โลกติลโก** โลกสฺส ปิยตาย ติลกาลงฺการภูโต **โส** วิธุรปณฺฑิโต **ยกฺเขน** ปุณฺณเกน อากญฺฌิโต หุตฺวา นีโต อสฺสวาลํ อวลมฺพิย อิทานิ เอโก กึ กุรุเตติ. อิหานีโตติ ทสฺสิตปิยวตฺถุวิโยโค โสกสฺส อาลมฺพณวิภาโว โหติ. “อากญฺฌิเตกสตราเชจฺจาทินา สกเลน วากฺเยน อุทฺทีปนวิภาโว ทสฺสิโต. อุทฺทีปิตโสกสงฺขาตฐายีภาโว จ วิสาทาลสฺยจินฺตาทิโก พฺยภิจารีภาโว จ รุทิตปลยถมฺภกาทิกา วิภาวาทิโพธกอนุภาวา จ วากฺยสามตฺถิเยน ทีปิตา โหนฺติ.

รุทฺทรายีภาว

[๓๖๒. โกโธ มจฺฉริยาทีหิ โปเส ตาสมทาทิภิ
นยนารุณตาทีหิ รุทฺโท นาม รโส ภเว.

[๓๖๒]◉ "**โกโธ**อิจฺจาทิ. สุโพธํ. เอตฺถ ปจเมน อาทิสทฺเทน อวิกฺเขป-อุปหาสาทโย วิภาวา คหิตา, ทุติเยน อุคฺคตาสมฺภมาทโย พฺยภิจาริโน, ตติเยน ภูกุฏิปุรณ[๕]โอฏฺฐจนิปฺปีฬนาทโย อนุภาวา.

[๓๖๒]◈ อิทานิ รุทฺทรสสฺส โปสนกฺกมํ ทสฺเสติ "**โกโธ**อิจฺจาทินา. โกโธ **มจฺฉริยาทีหิ** มจฺฉริยอวิกฺเขปอุปหาสาทีหิ อาลมฺพณาทีหิ วิภาเวหิ จ เหตุ-ภูเตหิ **ตาสมทาทีหิ** ตาสมทอุคฺคตาสมฺภมาทีหิ พฺยภิจารีภาเวหิ จ **นยนา-รุณตาทีหิ** เนตฺตรตฺตภูภงฺคโอฏฺฐจปีฬนาทีหิ อนุภาเวหิ จ กรณภูเตหิ โปเส สติ รุทฺโท นาม รโส ภเวติ. มจฺฉริยํ อาทิ เยสนฺติ จ, ตาโส จ มโท เจติ จ, เต อาทิ เยสมิติ จ, นยนานิ จ ตานิ อรุณานิ จาติ จ, เตสํ ภาโวติ จ, สา อาทิ เยสมิติ จ วากฺยํ.

รุทฺทรสสฺส อุทาหรณเมวํ ทฏฺฐพฺพํ —

ยกฺเขน โภ อธิคโตสิ มนุสฺสภกฺเข
นา'สฺสสฺส วาล'มวลมฺพ ปุรํ อเวกฺข
เวรมฺภวาตมุขจุณฺณิตสพฺพคตฺโต
มจฺโจ กถํ ปุนปิ ปสฺสติ ชีวโลกนฺติ.

โภ มนุสฺสภกฺเขน ยกฺเขน **อธิคโตสิ** คหิโต อสิ, อสฺสสฺส **วาล'มวลมฺพ** วาลธึ คเหตฺวา อิทาเนว **ปุรํ อเวกฺข** ตุยฺหํ นครํ โอโลเกหิ, ตเถว หิ **เวรมฺภวาตมุขจุณฺณิตสพฺพคตฺโต** เวรมฺภวาตสฺส อภิมุขิจุณฺณิต-

---

๕ ภูกุฏิปูรณ (?)

สกลสรีโร **มจฺโจ** มนุสฺโส **ชีวโลกํ** สตฺตโลกํ ปุนปิ กถํ ปสฺสตีติ. อิห มจฺฉริยาทิวิภาวา จ โกธาทิสงฺขาโต ฐายีภาโว จ วากฺยสามตฺถิยา ทีปิตา โหนฺติ, อปรทฺเธน ตาสมทอุคฺคตาทิพฺยภิจารีภาวา วิภาวิตา โหนฺติ. สมุทาเยน นยนารุณตาทโย อนุภาวา สูจิตา โหนฺติ.

วีรฐายีภาว

๓๖๓. ปตาปวิกฺกมาทีหุสฺ- สาโห วีโรติ สญฺญิโต
รณทานทยาโยคา วีโร’ยํ ติวิโธ ภเว
เตวา’นุภาวา ธิติมตฺ- ยาทโย พฺยภิจาริโน.

[๓๖๓]◉ “**ปตาปิ**จฺจาทิ. **ปตาโป** สตฺตุสนฺตาปการี เตโช, **วิกฺกโม** ปรมณฺฑลกฺกมนฺตํ, เต อาทโย เยสํ พลาวิกฺเขปาทีนํ ปฏิปุคฺคลคตานํ วิภาวานํ, เตหิ ชาโต **อุสฺสาโห** รสตฺตมาปนฺโน วีโร รโสติ สญฺญิโต, อยํ วีโร รณทานทยาโยคา ติวิโธ ภเว ยุทฺธวีโร ทานวีโร ทยาวีโรติ. **เต** ยุทฺธกรณาทโย เอว ตตฺถ อนุภาวา ภวนฺติ. ธิติมติอุคฺคตาทโย พฺยภิจาริโน ภวนฺตีติ.

[๓๖๓]◈ อิทานิ วีรรสเภทํ โปสนกฺกมญฺจ ทสฺเสติ “**ปตาป**อิจฺจาทินา. **ปตาปวิกฺกมาทีหิ** อญฺญราชูนํ ทณฺฑชเตชสงฺขาตปตาโป, เตสเมว ปรมณฺฑลกฺกมนสงฺขาตวิกฺกโม ผลเภโท เจติอาทีหิ อุปฺปนฺโน อุสฺสาโห **วีโรติ** วีรรโสติ **สญฺญิโต** กวีหิ ญาโต อยํ วีรรโส **รณทานทยาโยคา** ยุทฺธจาคกรุณาโยเคน เหตุภูเตน ติวิโธ ภเว. **เต เอว** รณทานทยา เอว อิมา อนุภาวา นาม โหนฺติ. **ธิติมตฺยาทโย** ธิติมติอุคฺคตาคพฺพาทโย พฺยภิจาริโน ภาวา โหนฺตีติ. ยุทฺธวีรทานวีรทยาวีรวเสน วีรรโส ติวิโธ โหติ. ปตาโป จ วิกฺกโม เจติ จ, เต อาทิ เยสมิติ จ, รโณ จ ทานญฺจ ทยา เจติ จ, ตาหิ โยโคติ จ, ตโย วิธา ปการา อสฺสาติ จ, ธิติ จ มติ เจติ จ, ตา อาทิ เยสมิติ จ วากฺยํ.

วีรรสสฺส อุทาหรณเมวํ ทฏฺฐพฺพํ —

วิญฺญาเปตฺวา กุเวรํ สุมหติ'มปิ เจ'โกว กุมฺภณฺฑเสนํ
อุตฺตาเสตฺวา คเหตฺวา มณิรตนวรํ ลกฺข'มาธาย ชูเต
เชตฺวา โกรพฺยราชํ สจิวรตน'มุทฺธจฺจ รณฺณํ สตมฺหา
เอตฺถาเนตฺวา'ทิยิสฺสํ สุยุวติรตนํ โก มเม'ตฺถ'ตฺถิ ภาโรติ.

กุเวรํ เวสฺสวณมหาราชํ **วิญฺญาเปตฺวา** โพเธตฺวา **สุมหติมปิ กุมฺภณฺฑเสนํ** อติมหนฺตึ กุมฺภณฺฑเสนํ เอโกว **อุตฺตาเสตฺวา** ภยํ ชเนตฺวา มณิรตนวรํ คเหตฺวา **ชูเต** อกฺขกีฬายํ ลกฺขํ **อาธาย** ฐเปตฺวา โกรพฺยราชํ เชตฺวา **รณฺณํ สตมฺหา** ราชสมฺพนฺธินา สเตน **สจิวรตนํ** อมจฺจรตนํ **อุทฺธจฺจ** อุทฺธริตฺวา เอตฺถาเนตฺวา **สุยุวติรตนํ** โสภนอิตฺถิรตนํ **อาทิยิสฺสํ** คณฺหิสฺสามิ, **เอตฺถ** ยถาวุตฺเตสุ มม โก ภาโร อตฺถีติ. เอตฺถ "โก มเมตฺถตฺถิ ภาโรติ อิมินา อุสฺสาหสงฺขาโต ฐายีภาโว ปกาสิโต. เอตสฺส อุปฺปตฺติอุทฺทีปเนสุ การณภูตสฺส อิตฺถิรตนสฺส อาทานขฺยาตนาคราชคตปตาปวิกฺกมาทิวิภาโว จ, ตํตํรูปปฺปกาสกกวิวจนสงฺขาตานุภาโว จ "วิญฺญาเปตฺวาอิจฺจาทินา วากฺยสามตฺถิเยน ปฏิปาทนียา โหนฺติ. "สุมหติมปิ กุมฺภณฺฑเสนํ เอโกติ จ, "รณฺณํ สตมฺหา สจิวรตนมุทฺธจฺจาติ จ อิเมหิ ธิติอุคฺคตาคพฺพาทโย จ, "วิญฺญาเปตฺวา กุเวรนฺติ จ, "อุตฺตาเสตฺวา ฯเปฯ โกรพฺยราชนฺติ จ, "เอตฺถาเนตฺวา อิจฺจาทโยติ จ อิเมหิ มตฺยาทโย จ พฺยภิจาริโน ภาวา วิภาวิตา โหนฺติ. อิเมหิ วิภาวานุภาวพฺยภิจารีภาเวหิ ยุทฺธวีรรโส โปสิโตติ ทฏฺฐพฺโพ. อิมินาเยว นเยน ทานวีราทโย วิญฺญาตพฺพา.

ภยฐายีภาว

๓๖๔. วิการิสนสตฺตาทิ- ภยุกฺกํโส ภยานโก
เสทาทโย'นุภาเว'ตฺถ ตาสาที พฺยภิจาริโน.

[๓๖๔]◉ “**วิการิ**จฺจาทิ. วิการิ อสภาวปฺปวตฺโต วิรุทฺโธ **สโน** สทฺโท สตฺโต จ, เต อาทโย เยสํ สุญฺญารญฺญาทีนํ อิตฺถินีจปฺปกติสมฺภวนฺตานํ, วิภาวานํ, คุรุอาทีนํ วา อุตฺตมานํ, เตหิ ชาตสฺส ภยสฺส, กิตฺติมสฺส วา อุกฺกํโส ภยานโก นาม รโส. เอตฺถ เสทกมฺปนปาทจลนาทโย อนุภาวา, ตาสาทโย พฺยภิจาริโน.

[๓๖๔]◈ อิทานิ ภยานกรสสฺส โปสนกฺกมํ ทสฺเสติ “**วิการิ**จฺจาทินา. **วิการิสนสตฺตาทิภยุกฺกํโส** ปกติวิรเหน วิการวนฺเตหิ วิรุทฺเธหิ อสนิสทฺทาทิสทฺเทหิ, รกฺขสาทิสตฺเตหิ วา วิภาเวหิ เหตุภูเตหิ สญฺชาโต สาภาวิโก กิตฺติโม วา ภยปฏิพนฺโธ อุกฺกํโส ภยานกรโส นาม โหติ. **เอตฺถ** ภยานกรสวิสเย **เสทาทโย** ทาหสรีรกมฺปนาทโย **อนุภาวา** กายิกวาจสิกปฺปโยคสงฺขาตา อนุภาวา โหนฺติ. **ตาสาที พฺยภิจาริโน** ตาสสงฺกาทโย อิห พฺยภิจารีภาวา โหนฺตีติ. สโน จ สตฺโต เจติ จ, วิกาโร เอเตสํ อตฺถีติ จ, วิการิโน จ เต สนสตฺตา เจติ จ, เต อาทโย เยสํ สุญฺญารญฺญาทีนมิติ จ, เตหิ ชาตํ ภยมิติ จ, มชฺเฌปทโลโป, ตสฺส อุกฺกํโสติ จ, เสโท อาทิ เยสํ กมฺปนาทีนมิติ จ, ตาโส อาทิ เยสํ สงฺกาทีนมิติ จ วากฺยํ. อิตฺถินีจปฺปกติกานํ ภยเหตุ วิการิสนสตฺตาทิ, อุตฺตมานํ คุรุอาทิ.

เอตฺถ ลกฺขิยเมวํ เวทิตพฺพํ —

ยํ ทิฏฺฐิสตฺถปตเนน ปริปฺผุรนฺตี
กุมฺภณฺฑรกฺขสจมู คมิตา สมนฺตา
อาจกฺกวาฬนค’มสฺสคตํ ปุรีว
โภโต มุหุํ มุหุ’มปสฺสิ ส ปุณฺณโก’หนฺติ.

ทิฏฺฐิสตฺถปตเนน ทิฏฺฐิสลฺลสมฺปาตเนน **ปริปฺผุรนฺตี** กมฺปมานา **สมนฺตา** ปริสมนฺตโต **อาจกฺกวาฬนคํ** จกฺกวาฬปพฺพตาวธิ **คมิตา** ปลาปิตา **กุมฺภณฺฑรกฺขสจมู** กุมฺภณฺฑรกฺขสานํ เสนา ยํ **อสฺสคตํ** อสฺสปิฏฺเฐ นิสินฺนกํ

โภโต ภวตํ ตุมฺหากํ **ปุรี อิว** ปุริยา ทสฺสนมิว **มุหุํ มุหุํ อปสฺสิ** ขเณ ขเณ อปสฺสิตฺถ, **โส** อหํ ปุณฺณโก นาม ยกฺโขติ. เอตฺถ "ทิฏฺฐิสตฺถปตเนนาติ ทิฏฺฐิสตฺถาโรปเนน จ "ส ปุณฺณโก อหนฺติ อิมินา จ ภยชนนสฺส เหตุ-ภูตวิรุทฺธสตฺตสงฺขาตา วิภาวา นิทฺทิฏฺฐา, "มุหุํ มุหุ'มปสฺสีติ รสาวตฺถ-สมฺปตฺตภยุกฺกํสสงฺขาโต ฐายีภาโว วิภาวิโต, "กุมฺภณฺฑรกฺขสจมู คมิตา สมนฺตา อาจกฺกวาฬนคนฺติ ตาสสงฺกาทิกา พฺยภิจาริโน ภาวา โชติตา. "ปริปฺผุรนฺตีติ เสทกมฺปาทโย อนุภาวา ทสฺสิตา โหนฺติ.

ชิคุจฺฉาฐายีภาว

๓๖๕. ชิคุจฺฉา รุธิราทีหิ	ปูตฺยาทีหิ วิราคโต
พีภจฺโฉ โขภนุ'พฺเพคี	กเมน กรุณายุโต
นาสาวิกุนนาทีหิ	สงฺกาทีหิ'สฺส โปสนํ.

[๓๖๕]◉ "**ชิคุจฺฉา**อิจฺจาทิ. รุธิรนฺตาทีหิ ปูติกิมิอาทีหิ วิราคโต จ ชาตา **ชิคุจฺฉา** ครหา กเมน โขภโน อุพฺเพคี กรุณายุโต จ พีภจฺโฉ ภวติ. นาสาวิกุนนมุขจฺฉทนาทีหิ อนุภาเวหิ สงฺกาเวคาทีหิ พฺยภิจารีหิ จ อสฺส โปสนํ ภวตีติ.

[๓๖๕]◈ อิทานิ พีภจฺฉรสสฺส โปสนกฺกมํ ทสฺเสติ "**ชิคุจฺฉา**อิจฺจาทินา. **รุธิราทีหิ** รตฺตนฺตคุณาทีหิ จ **ปูตฺยาทีหิ** ปูติกิมิอาทีหิ จ **วิราคโต** วิรตฺตภาเวน จาติ อิเมหิ ตีหิ วิภาเวหิ เหตุภูเตหิ อุปฺปชฺชมานา ชิคุจฺฉา **กเมน** รุธิราทีนํ ติณฺณํ วิภาวานํ ปฏิปาฏิยา **โขภโน** อนวฏฺฐาโน อสมาหิโต **อุพฺเพคี** อุพฺเพควา **กรุณายุโต** โสกรูเปน สหิโต จาติ เอวํ พีภจฺโฉ รโส นาม โหติ. **นาสาวิกุนนาทีหิ** นาสสงฺโกจนมุขปิทหนาทีหิ อนุภาเวหิ จ **สงฺกาทีหิ** จ สงฺกาอาเวคาทีหิ พฺยภิจารีภาเวหิ จ กรณภูเตหิ **อสฺส** พีภจฺฉรสสฺส โปสนํ โหตีติ. รุธิราทีสุ ตีสุ ปเทสุ โขภนาทีสุ ตีสุ จ

คมฺยมานตฺตา อวุตฺโตปิ จสทฺโท โยเชตพฺโพ, ตสฺมา โขภนาทีหิ ตีหิ ยุตฺโตว พีภจฺฉรโส นามาติ ทฏฺฐพฺโพ. รุธิรํ อาทิ เยสํ อนฺตาทีนมิติ จ, ปูติ อาทิ เยสํ กิมิอาทีนมิติ จ, อุพฺเพโค อสฺส พีภจฺฉสฺส อตฺถีติ จ, กรุเณน อายุโตติ จ, นาสาย วิกุนนํ สงฺโกจนมิติ จ, ตํ อาทิ เยสํ มุขจฺฉทนาทีนมิติ จ, สงฺกา อาทิ เยสํ อาเวคาทีนมิติ จ วากฺยํ.

อิมสฺส พีภจฺฉสฺโสทาหรณเมวํ เวทิตพฺพํ —

ยกฺขา มจฺจกรงฺกกงฺกนธรา เย นิมฺมิตา ปุณฺณเก-
นุ’ตฺตํสีกตปาณิปลฺลวธรา หารีกตนฺโตรคา
ลิตฺตา โลหิตกุงฺกุเมหิ วิธุเรเน’เต ปิวนฺตา วสา-
มชฺชํ สีสกปาลปาติหิ ปุเร ธุตฺตา วิโย’เปกฺขิตาติ.

ปุณฺณเกน ยกฺเขน นิมฺมิตา **มจฺจกรงฺกกงฺกนธรา** มนุสฺสฏฺฐิสงฺขาตกรภูสนธาริโน **อุตฺตํสีกตปาณิปลฺลวธรา** มตฺถกมาลิกตหตฺถตลสงฺขาตปลฺลวธาริโน **หารีกตนฺโตรคา** มุตฺตาหารีกตมนุสฺสนฺตสงฺขาตอุรคสมฺปยุตฺตา **โลหิตกุงฺกุเมหิ** รุธิรสงฺขาตกุงฺกุมกกฺเกหิ ลิตฺตา **สีสกปาลปาติหิ** สีสกปาลสงฺขาเตหิ สราเวหิ **วสามชฺชํ** วสาสงฺขาตสุรํ **ปุเร** อภิมุเข ปิวนฺตา เย ยกฺขา สิยุํ, เอเต ยกฺขา **วิธุเรน** ปณฺฑิเตน **ธุตฺตา วิย** นคเร สุราธุตฺตา วิย อุเปกฺขิตา โหนฺตีติ. อิห “ลิตฺตา โลหิตกุงฺกุเมหีติ จ “อุตฺตํสีกตปาณิปลฺลวธราติ จ “หารีกตนฺโตรคาติ จ อิเมหิ จิตฺตกฺโขภการณภูโต รุธิราทิวิภาโว จ, “มจฺจกรงฺกกงฺกนโรติ จ “สีสกปาลปาติหิ วสามชฺชํ ปิวนฺตาติ จ อิเมหิ อุพฺเพควนฺตสภาวสฺส เหตุภูโต ปูตฺยาทิวิภาโว จ ปกาสิโต. กรุณายุตสภาวสฺส การณภูตวิรชฺชนวิภาโว จ นาสาวิกุนนาทิอนุภาโว จ สงฺกาเวคาทิพฺยภิจารีภาโว จ พีภจฺฉสงฺขาตจายีภาโว จาติ อิเม สพฺเพ วากฺยสามตฺถิเยน คมฺมาติ เวทิตพฺพา.

วิมฺหยฐายีภาว

๓๖๖. อติโลกปทตฺเถหิ วิมฺหโย'ยํ รโส'พฺภุโต
ตสฺสา'นุภาวา เสทสฺสุ- สาธุวาทาทโย สิยุํ
ตาสาเวคธิติปฺปญฺญา โหนฺเต'ตฺถ พฺยภิจาริโน.

[๓๖๖]◉ "**อติ**จฺจาทิ. **อติโลเกหิ** โลกาติวุตฺตีหิ มายาทิพฺพเคหารามาทีหิ ปทตฺเถหิ ชาโต อยํ **วิมฺหโย** จิตฺตวิการสงฺขาโต ฐายีภาโว อพฺภุโต รโส นาม. เสทอสฺสุสาธุวาทโรมญฺจาทโย ตสฺส อนุภาวา สิยุํ, ตาสาทโย พฺยภิ- จาริโน โหนฺตีติ.

[๓๖๖]◈ อิทานิ วิมฺหยรสสฺส โปสนกฺกมํ ทสฺเสติ "**อติ**อิจฺจาทินา. **อติโลก- ปทตฺเถหิ** โลกฏฺฐิติมติกฺกมฺม ปวตฺเตหิ มายาทิพฺพภวนอารามวิมานาทิ- ปทตฺเถหิ เหตุภูเตหิ อุปฺปชฺชมาโน อยํ **วิมฺหโย** จิตฺตพฺยาปนสงฺขาโต ฐายีภาโว **อพฺภุโต รโส** อพฺภุตรโส นาม ภเว. เสทสฺสุสาธุวาทาทโย **ตสฺส** อพฺภุตรสสฺส อนุภาวา สิยุํ, ตาสาเวคธิติปฺปญฺญา **เอตฺถ** อพฺภุตรสวิสเย พฺยภิจาริโน ภาวา โหนฺตีติ. อติกฺกนฺตา โลกมิติ จ, เต จ เต ปทตฺถา เจติ จ, สาธุอิติ วาโทติ จ, เสโท จ อสฺสุ จ สาธุวาโท เจติ จ, เต อาทิ เยสํ โรมญฺจาทีนมิติ จ, ตาโส จ อาเวโค จ ธิติ จ ปญฺญา เจติ จ วากฺยํ.

อิมสฺส อพฺภุตรสสฺโสทาหรณเมวํ ทฏฺฐพฺพํ —

ส ปุณฺณเกนา'หฏเนกภึสเน-
สฺว'โห นเฏเนว สุนิจฺจโล'จลา
นิปาติโต เตน อวํสิโรปตํ
อสนฺตสํ ตํ มินิ ทิฏฺฐิยฏฺฐิยาติ.

โส วิธุรปณฺฑิโต **ปุณฺณเกน** ยกฺเขน **นเฏน อิว** อเนกวิการ-

ทสฺสนเกน นาฏเกน วิย **อาหฏเนกภึสเนสุ** ภยตฺตมานีตาเนกวิธภึสเนสุ วตฺตมาเนสุ สุนิจฺจโล **เตน** ปุณฺณเกน **อจลา** สฏฺฐิโยชนุพฺเพธกาฬาคิริ-ปพฺพตมตฺถกโต นิปาติโต **อวํสิโรปตํ** อโธสีสํ ปตนฺโต **อสนฺตสํ** เอวํ อปฺ-ปติฏฺเจปิ อนุตฺตสนฺโต **ตํ** ปพฺพตํ ทิฏฺฐิยฏฺฐิยา **มินิ** ปมาณมกาสิ, **อโห** อจฺฉริยนฺติ. เอตฺถ ภยเหตุมฺหิ สติ ภีติยา จ ตตฺถ ปริชานนาภาวสฺส จ โลกสภาวตฺตา ตมติกฺกมฺม ภยกรเณ อสนฺตาสสฺส จ ทิฏฺฐิยา ปพฺพต-มินนสฺส จ ปวตฺตภาวกถเนน โลกาติกฺกนฺตปทตฺถสงฺขาโต วิภาโว "อสนฺตสํ ตํ มินิ ทิฏฺฐิยฏฺฐิยาติ อิมินา ปกาสิโต. "อโหติ วจเนน, ตสฺส สามตฺถิเยน จ สาธุวาทเสทอสฺสุอาทโย อนุภาวา วิภาวิตา. ตาสอาเวคธิติจฺจาทิพฺยภิจารี-ภาวา วิมฺหยสงฺขาตฐายีภาโว จ สมุทิตวากฺยสามตฺถิเยน โชติโต.

สมฐายีภาว

๓๖๗. ฐายีภาโว สโม เมตฺตา- ทยาโมทาทิสมฺภโว
ภาวาทีหิ ตทุ'กฺกํโส สนฺโต สนฺตนิเสวิโต.

อิติ สงฺฆรกฺขิตมหาสามิปาทวิรจิเต สุโพธาลงฺกาเร
รสภาวาวโพโธ นาม ปญฺจโม ปริจฺเฉโท.
สุโพธาลงฺกาโร สมตฺโต.

[๓๖๗]◉ "**ฐายิ**จฺจาทิ. เมตฺตาทิสมฺภโว **สโม** อุปสมสงฺขาโต ฐายีภาโว ภวติ, ตทนุรูเปหิ ภาวานุภาเวหิ ตสฺส อุกฺกํโส ยสฺส, โส สนฺโต นาม รโส ภวติ. โส จ สนฺตนิเสวิโตติ.

อิติ สุโพธาลงฺกาเร มหาสามินามิกายํ ฏีกายํ
รสภาวาวโพโธ ปญฺจโม ปริจฺเฉโท.

[๓๖๗]◈ อิทานิ สนฺตรสสฺส โปสนกฺกมํ ทสฺเสติ "**ฐายิ**จฺจาทินา. **เมตฺตาทยา-**

โมทาทิสมฺภโว เมตฺตากรุณาปีติอาทิวิภาเวหิ สมฺภูโต **สโม** กายจิตฺโตปสโม จายีภาโว นาม โหติ. **ภาวาทีหิ** พฺยภิจารีภาวาทีหิ กรณภูเตหิ, อปิจ ตสฺส สมสฺส อนุรูเปหิ พฺยภิจารีภาวานุภาเวหิ **ตทุกฺกํโส** ตสฺส จายีภาวสฺส อุกฺกํสยุตฺโต **สนฺตนิเสวิโต** สาธูหิ เสวิโต **สนฺโต** สนฺตรโส นาม โหตีติ. เมตฺตา จ ทยา จ โมโท เจติ จ, เต อาทโย เยสมิติ จ, เตหิ สมฺภโว ยสฺเสติ จ, ตสฺส อุกฺกํโส อสฺส สนฺตสฺเสติ จ, สตํ นิเสวิโตติ จ วากฺยํ.

อสฺส สนฺตรสสฺโสทาหรณเมวํ ทฏฺฐพฺพํ —

เอนฺเตสุ เกสริกรีสฺว'ปิ เวจยนฺเต
นาเค นคํ มทคเช วิย เวฬุคุมฺพํ
ยกฺเข วิจาลยติ โนจลิ อีสกมฺปิ
สนฺตึ คโตว วิธุโร มธุราปิ ภาวาติ.

เกสริกรีสุ สีหหตฺถีสุ **เอนฺเตสุ อปิ** ภึสนากาเรน สมีปมาคจฺฉนฺเตสุปิ **นาเค เวจยนฺเตปิ** นาเคสุ สรีรํ เวจยนฺเตสุปิ. ชาตฺยาเปกฺขาเยกวจนํ. เวฬุคุมฺพํ **มทคเช วิย วิจาลยติ** มทคฬิตหตฺถิมฺหิ จาเลนฺเต อิว **ยกฺเข** ปุณฺณเก **นคํ** กาฬาคิริปพฺพตํ **วิจาลยติปิ** อเนกปฺปกาเร จาเลนฺเตปิ **วิธุโร** ปณฺฑิโต **สนฺตึ คโตว** นิพฺพานํ อาลมฺพณกรณวเสน สมฺปตฺโต วิย ผลสมาปตฺติสมาปนฺโน อิว อถวา ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานสงฺขาตนิโรธสมาปตฺติสมาปนฺโน วิย **อีสกมฺปิ** อปฺปกมฺปิ **มธุรา ภาวา อปิ** มธุรสภาวโตปิ โน จลิ, นิสินฺนฏฺฐานโต ปเควาติ อธิปฺปาโย. เอตฺถ ธาวนโรทนกมฺปนาทีนํ กรณภูตํ สีหาทีนมาคมนํ นาคเวจนํ ปพฺพตกมฺปนนฺติอาทีสุ วตฺตมาเนสุปิ นิพฺพิการตฺเตน สนฺตึ คโตติ อิมินา สนฺตรสสฺส ปกติภูเต อุทฺเทเส ทสฺสิโต นวโม จายีภาโว ทสฺสิโต โหติ. เอตสฺส อุปฺปตฺติอุทฺทีปนานํ การณภูตา เมตฺตาทยาโมทาทิวิภาวา สามตฺถิยา ทสฺสิตา โหนฺตีติ. ธิติมติสติอาทโย ตทนุรูป-

พฺยภิจารีภาวา จ ตาทิสานุภาวา จ “เอนฺเตสุ เวจยนฺเต วิจาลยตีติ อิมินา สกลวากฺยสามตฺถิเยน จ ปกาสิตาติ ทฏฺฐพฺพา.

อิติ สุโพธาลงฺการนิสฺสเย
รสภาวาวโพโธ นาม ปญฺจโม ปริจฺเฉโท.
สุโพธาลงฺการฎีกา สมตฺตา.

สุโพธลงฺการฏีกาย
สํวณฺณิตปทานํ อนุกฺกมณิกา

รายนามผู้บริจาค

พิมพ์คัมภีร์ฎีกา ๔ คัมภีร์ และหนังสือนาวุติกานุสรณ์

รายนามผู้บริจาค ๓๔,๗๙๐ บาท

พระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ

รายนามผู้บริจาค ๒๐,๐๐๐ บาท

พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. ๙ Ph.d.)

รายนามผู้บริจาค ๓๐๐,๐๐๐ บาท

คุณประสิทธิศักดิ์ กลิ่นสุนทร

รายนามผู้บริจาค ๑๐๙,๑๑๑ บาท

ผศ.มยุรี - คุณประเสริฐศักดิ์ เจริญ

รายนามผู้บริจาค ๑๐๐,๐๐๐ บาท

คุณช่อพิภพ โอสถานุเคราะห์ คุณปาริฉัตร สกุลทับ

รายนามผู้บริจาค ๕๐,๐๐๐ บาท

พระปริยัติธรรมธาดา (ทองคำ เถรานุโท)

พล.ท.นรวีร์ - คุณเสริมสุข - คุณนรัชชา - คุณจิตพัต ปัทมสถาน

คุณกวี - คุณปรางค์มาศ นิติธรรม และครอบครัว

คุณกิ่งกาญจน์ อารักษ์พุทธนันท์

รายนามผู้บริจาค ๓๗,๙๐๐ บาท

คุณเริงชัย จงพิพัฒนสุข

รายนามผู้บริจาค ๓๕,๐๐๐ บาท

พระศรีศาสนโมลี คุณประกาสิต แย้มบุญชู

รายนามผู้บริจาค ๓๓,๐๐๐ บาท

คุณสมชัย - คุณวรรณี - คุณกันต์กนิษฐ์ จงยิ่งยศ

รายนามผู้บริจาค ๓๐,๐๐๐ บาท

มูลนิธิท่านน้อย เปาโรหิตย์ และเจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์)

รายนามผู้บริจาค ๒๑,๐๐๐ บาท

คุณประเสริฐ - คุณเซาะลั้ง อึ้งอร่าม

รายนามผู้บริจาค ๒๐,๐๐๐ บาท

พระสุธีปริยัติธาดา พระครูวิศิษฏ์วิหารคุณ
คุณวรวุฒิ - ทพญ.รัตนาวดี บุปผาเจริญสุข
คณะลูกศิษย์โครงการบาฬีสิกขา วัดญาณเวศกวัน

รายนามผู้บริจาค ๑๕,๐๐๐ บาท

พญ.เชาวรี อัชนันท์

รายนามผู้บริจาค ๑๔,๐๐๐ บาท

คุณสุรพงศ์ คุณจุฑารัตน์ อรรถพรรังษี

รายนามผู้บริจาค ๑๒,๐๐๐ บาท

คุณชาญวิทย์ คุณลักษมี มโนธีรวัฒน์

รายนามผู้บริจาค ๑๑,๕๐๐ บาท

คุณกฤษณา ปทีปโชติวงศ์ และญาติมิตร

รายนามผู้บริจาค ๑๑,๐๐๐ บาท

อ.ทัศนีย์ และคุณชิงชัย รุจจนพันธุ์
คุณพูนศรี นนทการ และครอบครัว

รายนามผู้บริจาค ๑๐,๓๐๐ บาท

คณะแพทยศาสตร์ โรงพยาบาลรามาธิบดี

รายนามผู้บริจาค ๑๐,๐๐๐ บาท

พระราชปฏิภาณโสภณ
พระมหานิติสนธิ์ คุณสํวโร
อ.นิคม - อ.ปิยะจิต ทาแดง
ครอบครัวเกษมสุวรรณ
คุณธีรพร สีมะสิงห์
คุณมนพร พิบูลภานุวัธน
คุณศิริพร ศรีทอง
คุณสรยุทธ ทัยคุปต์
คุณอารีย์ พรวรนันท์
คุณปาริชาต (คุณตุ๊ก) และครอบครัวแมค

รายนามผู้บริจาค ๙,๐๐๐ บาท

คุณสรินนา - คุณสุภกิจ อรรถกิจโกศล

รายนามผู้บริจาค ๘,๐๐๐ บาท

ศ.นพ.สุทธิศักดิ์ - คุณนภาพร สุทธิพงษ์ชัย

รายนามผู้บริจาค ๗,๐๐๐ บาท

คุณเกยูร อัสสกุล
คุณชัยยศ พิเชฐโชติ
คุณพร แซ่ตั้ง
คุณสมพงษ์ เสกสุวรรณ
คุณสุดคนึง จันทร์ประภาพ
คุณสุภาภรณ์ นพคุณดิลกรัตน์
คุณสุวรรณา สมิทธินรากุล
คุณณรงค์ - คุณศุลีมาศ สุทธิสัมพัทน์
คุณชัยณรงค์ - คุณนุชรี แสงทองอร่าม และครอบครัว

รายนามผู้บริจาค ๖,๕๐๐ บาท

คณะสหายธรรม

รายนามผู้บริจาค ๖,๐๒๐ บาท

คุณวิชัย ผดุงทรัพย์

รายนามผู้บริจาค ๖,๐๐๐ บาท

อ.กอบกาญจน์ - คุณกอบแก้ว เทียนไชยมงคล
คุณกมลพันธ์ - คุณจิรประภา เดชะอำไพ
คุณภรชนัฐศรณ์ ปัณณธรสาร

รายนามผู้บริจาค ๕,๐๐๐ บาท

พระมหาสุภาพ ปญฺญาวโร - พระนรมย์ วิสารโท

พญ.วัฒนา บุญญาสัย คุณดวงพร สุชีวะ คุณดัยนา บุนนาค
คุณพีรวัธน์ เปรมชื่น คุณลาวัลย์ พานิชเจริญ คุณวิเชียร บรมธรรม
คุณศรีจันทร์ ศุขกสิกร คุณสมลักษณ์ กมลเลิศวรา คุณวรฤทธิ์ เฟื่องอารมณ์
คุณสุนทร - คุณพรรณี - คุณณุกานดา อรรถกิจโกศล
คุณชัยชิต สุขสันต์รุ่งเรือง - คุณศิริกาญจน์ ทัศนีย์ไตรเทพ
คุณสมภพ - คุณวิภา - ด.ช.โชติชนน์ - ด.ช.โชติกร - ด.ช.โชติวรรษ สงวนพานิช

รายนามผู้บริจาค ๔,๒๐๐ บาท

คุณสิรนาถ อาชวนิจกุล

รายนามผู้บริจาค ๔,๐๐๐ บาท

คุณณรงค์ สุทธิสัมพัทน์ คุณปราณี บุปผาเจริญสุข
ครอบครัวผู้ไม่ประสงค์ออกนาม

รายนามผู้บริจาค ๓,๗๐๐ บาท

รศ.อาภาพันธ์ ศรีสรินทร์

รายนามผู้บริจาค ๓,๖๐๐ บาท

คุณกาญจนา พานิชเจริญ

รายนามผู้บริจาค ๓,๕๐๐ บาท

คุณชาติชาย สถาพรพิพัฒน์ คุณปวัณณลักษณ์ นพคุณดิลกรัตน์
คุณเยาวลักษณ์ วรรธนะพิศิษฎ์ คุณสรณคมน์ ฉิมวารุณ
คุณอัจฉรา ห่อสุวรรณ คุณอมร - คุณวิลาวัลย์ บุญโสภณ
คุณพรศักดิ์ - คุณโสพิศ ศรีละมุล คุณพิพัฒน์ เตชะพงศ์ธาดา และครอบครัว
คุณประยุทธ์ - คุณอารีย์ - คุณกนกวรรณ หลายอำนวย

รายนามผู้บริจาค ๓,๒๔๐ บาท

คุณสุวัฒน์ - คุณอัญชลี สายวรรณ์ และครอบครัว

รายนามผู้บริจาค ๓,๐๐๐ บาท

พระศรีญาณโสภณ พระครูวรปัญญาคุณ
ศ.(พิเศษ) น.พ.อุทัย - คุณยุวดี เจนพาณิชย์ และครอบครัว

ครอบครัวหวังพึ่งตระกูล
คุณจันทรา จันทะเนตร
คุณประภาศรี พุกกะจันทร์
คุณวริษา ภาสกรนที
คุณอำไพ คุณเอนก
คุณบุญเรือง - คุณทิพย์สุนี จันทร์ประภาพ
คุณเกษม แพรักขกิจ
คุณเบญจางค์ เตียงพิทักษ์
คุณพึงพิศ ศรีธรานนท์
คุณสุธัญญา อุดมผล
คุณสุนีย์ - คุณไกรสีห์ - คุณสุรสีห์ ธุระงาน
ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม

รายนามผู้บริจาค ๒,๘๐๐ บาท

คุณสุพรรณา ผลพานิชเจริญ

รายนามผู้บริจาค ๒,๕๐๐ บาท

ดร.ธนสาร ก้วยเจริญพานิชก์
คุณหุ้ย รำมณี
คุณอานนท์ - คุณอนุรุทธ - คุณอัญญา ทวีโชติ
คุณอรุณี วชิราพรทิพย์
คุณอุไรพรรณ พิพัฒน์ไพบูลย์
คุณอิงกมล มุตตามระ

รายนามผู้บริจาค ๒,๔๐๐ บาท

คุณทรงวุฒิ งามมีศรี

รายนามผู้บริจาค ๒,๒๐๐ บาท

คุณพรทิพย์ จินดาสุทธิ พี่น้องและครอบครัว

รายนามผู้บริจาค ๒,๑๐๐ บาท

คุณพนิดา อังจันทร์เพ็ญ
คุณสุภาณี ธัญญาวุฒิเลิศ
คุณหญิง คำวงษา
คุณอุษา สัจจะรัตนะโชติ
คุณสุธรรม พูลเพิ่ม
คุณสุวิมล สัจจะรัตนะโชติ
คุณอุดมพร สิรสุทธิ

รายนามผู้บริจาค ๒,๐๐๐ บาท

พ.อ.พจน์ - คุณฐิตตะวัน เฟื่องฟู
ทพ.ทองใบ นันทวณิชย์
คุณสุธันนี กี่ศิริ
คุณณัฐชนก แก่งหินแก้ว
คุณทักษิณา - คุณสุระ รัตนกิจตระกูล
พ.ท.ภัทราวรรณ ตระกูลทอง
คุณสุกัญญา คุณานพรัตน์
คุณกนกพร คุณชัยเจริญกุล
คุณณัฐธภา กสิกิจวรกุล
คุณทัศนีย์ บุรุษพัฒน์

คุณนภาพร อัจฉราฤทธิ์
คุณนุชากร อดิพัฒน์
คุณกฤษณา สิทธิรักษ์
คุณโรจนา โกวิทวัฒนพงศ์
คุณศุภนี ศรีธรานนท์
คุณสุกาญจนา ลิมปิสวัสดิ์
คุณอมเรศ ศิลาอ่อน
คุณสุรชัย - คุณสุปานี มานะนาวี
คุณจารุณี ไชยชาญ
คุณสุนิสา ควรทรงธรรม
คุณสุทิน - คุณสุวรรณี ศรีถาวรสุข
คุณชัยฤทธิ์ - คุณวิสารันท์ ชามพูนท
คุณบังอร - คุณอรมา - คุณอรวัสสา สยามเศรณี
นพ.มานิส - รศ.พญ.วัชรินทร์ รัตนมาศ
คุณรัตนะ จินดาสุทธิ และครอบครัว
คุณขจรศักด์ - คุณสุวิมล วงค์ศักดิ์ถาวร
คุณสุพงษ์ - คุณสุกฤษ ประเสริฐแสงเจริญ
คุณอังคาร - คุณสมศรี พิชิตมหามณฑล
คุณบุญเรือง - คุณเหมือน จันทร์สงคราม และลูกหลาน
คุณบุญนำ - คุณอนงค์นุช พันธุ์แย้มมาลี และครอบครัวเคว่งหลี
คุณพิน - หมุยเกียง - ภัทรมน - วิวัฒน์ กล้าอาษา และคุณสมบัติ ตั้งจินดาวงศ์

รายนามผู้บริจาค ๑,๘๐๐ บาท

อ.ณัฐศักย์ ตันตยานุพนธ์ พร้อมญาติมิตร
คุณสุชาดา แจ้งขำ

รายนามผู้บริจาค ๑,๗๐๐ บาท

พระมหาธีรโชติ ธีรปญฺโญ
คุณบุปผา - คุณแม่จรูญ สุกแก้ว
คุณสวาท สาตรร้าย

รายนามผู้บริจาค ๑,๖๐๐ บาท

รศ.พญ.ศรีธรรม ธนะภูมิ

รายนามผู้บริจาค ๑,๕๒๐ บาท

คุณวรวรรณ วีระสุนทร

รายนามผู้บริจาค ๑,๕๐๐ บาท

พระมหาชูศักดิ์ สทฺธมฺมาลงฺกาโร
พระมหาดวงทิพย์ ปริยตฺติธารี
ข้าราชการกรมที่ดิน
คุณนันทนัช เกลียวอรรคเดช
คุณอนงค์นาฏ สาตรร้าย
คุณกรรณิกา สว่างวารีสกุล
คุณพิศณุ พานิชเจริญ
คุณสิรอาภา ทองสูง
คุณอารีรัตน์ แพทย์นุเคราะห์ และครอบครัว
คุณภรณี - คุณธีระพล - คุณสิริญา นิติชาคร
คุณพุทธกันต์ เข็มนาค - คุณจริยาพร แสงทอง

รายนามผู้บริจาค ๑,๔๐๐ บาท

นพ.มงคล อุยประเสริฐกุล
พ.ท.หญิง มารศรี พิบูลย์ฤกษ์
คุณธนวรรณ เตชะสันติสุข
คุณบุษฎี พานิชเจริญผล
คุณปราณี ทัพเป็นไทย
คุณปรีชา - คุณบังอร เตชะสันติสุข
คุณพิชาพร พิสุทธิชานนท์
คุณมาลาวรรณ รักกุศล
คุณจริยา ศรีพงษ์
คุณชาญ - คุณฉลวย - คุณอภิชานี สุขแก้ว
คุณชูศักดิ์ เตชะสันติสุข และครอบครัว
คุณทัศนีย์ โชคเจริญรัตน์
คุณประจวบ - คุณละม่อมศรี และครอบครัว

รายนามผู้บริจาค ๑,๒๗๕ บาท

พนักงานกลุ่มอะไหล่

รายนามผู้บริจาค ๑,๒๐๒ บาท

คุณรัตนา ชุมแก้ว

รายนามผู้บริจาค ๑,๒๐๐ บาท

คุณไตรรงค์ มาลาภิรมย์
คุณบุญชนิต ตันติวุฒิ
คุณพงษ์ศักดิ์ พายัพทิศารักษ์ คุณไซลั้ง แซ่ลี้
คุณวิโรจน์ ศิระวุฒิ และครอบครัวศิริวุฒิ
คุณสุรภี วิสุทธิวรรณ - คุณประเวศย์ ชื่นวรสกุล - คุณณฐมน จุงใจ

รายนามผู้บริจาค ๑,๑๑๑ บาท

คุณกมล - คุณเพ็ญศรี - คุณมนัญญา ปัทมะสุนทร

รายนามผู้บริจาค ๑,๑๐๐ บาท

คุณเขียวหวาน - คุณอุดม ประชุมพันธุ์
ผู้ปกครองนักเรียนสาธิตจุฬาฯ

รายนามผู้บริจาค ๑,๐๐๐ บาท

พระมหาการุญ การุณิโก
พระปัญญาวระ ในนามคุณกิมลุ้ย แซ่อึ๊ง
พระมหาสมชัย รตนญาโณ
พระมหาศิริศักดิ์ ทตฺตสิริ
พระธเนศ ธมฺมทินฺโน
พระมนต์ชัย อภิปุญฺโญ
พระสุรศักดิ์ ปภาสโร
พระอุทัยสิทธ์ ฐานปุญฺโญ
ท่านหญิงศรีสว่างวงศ์ ยุคล
รศ.ยุพิน จันทรัคคะ
ดร.ศุภวัตร ภูวกุล
ดร.สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา
ทพญ.ศิริพร ชุติปาโร
อ.ประณีต ก้องสมุทร

อ.ผะอบ จึงแสงสถิตพร
ครอบครัวหิรัณยวนิชย์
คุณปรัชญ์นนท์ เต็มฤทธิกุลชัย
คุณกันต์กนิษฐ์ จงยิ่งยศ
คุณเฉิดโฉม กะลัมพะเหติ
คุณทรงสุจิต โฆษิตธราดล
คุณนวลฤดี กฤตยานุกุล
คุณนิภา เสตสุวรรณ
คุณวิไลเลท ถาวรธนสาร
คุณเบ็ญจวรรณ์ วัฒนศุภวุฒิ
คุณพรจรัส อารีราชการัณย์
คุณสุวิชญ์ โรจนวานิช
คุณระพีพรรณ ธนพงษ์วรสกุล
คุณวรรณา สมคิด
คุณวรรณารัตน์ เต็มฤทธิกุลชัย
คุณสมทบ แก้วเย็น
คุณสุธิดา โลจนศุภฤกษ์
คุณสุพัตร รติพัฒนระบิล
คุณอังศุลี ปัจฉิมานนท์
คุณอาชว์กรัณย์ เต็มฤทธิกุลชัย
คุณเพ็ญพรรณ วิสุทธิ ณ อยุธยา
คุณรัชนี ตรีพิพัฒน์กุล
คุณกฤษฎา แผ้วพาลชน
คุณเลิศชาย ประภาศิริรัตน์
คุณพรทิพภา วนธรรมสุจริต
คุณณฐมนตร์ พรตปกรณ์
คุณรุจยา บุณยทุมานนท์

อ.ปราโมช น้อยวัฒน์
คุณนวลมณี กาญจนพิบูลย์
Mr.Charles - Mrs.Sarah Shaw
คุณคิมเตียง แซ่เฮ้ง
คุณชวลิต จันทรรัตน์
คุณเทวัญจฉรา อภัยภูมินารถ
คุณนิตยา - คุณวิชัย คุณชัยเจริญกุล
คุณบรรณรงค์ - คุณอรดา พิชญากร
คุณพงษ์เธียร - คุณพอเพลิน ตู้จินดา
คุณประพิม คังคายะ และครอบครัว
คุณพร้อมพรรณ ลการโอฬาร
คุณยาสนา สุวรรณเสถียร
คุณรัชนีวรรณ อุทัยศรี
คุณวัลลภ พงค์วรินทร์
คุณสมปอง สาตรร้าย
คุณสุนทรี เหมะทัต
คุณสุภาภรณ์ พิสิษฐ์ศักดิ์
คุณอจลา สุทธิสัมพัทน์
คุณอัจฉรา ไล่ศัตรูไกล
คุณอำไพ พรวรนันท์
คุณอุบล จำรูญรัตน์
คุณเสาวณิต เหลืองอรุณรุ่ง
คุณอุมาวดี รัตนอุดม
คุณสมชาย วสันตวิสุทธิ์
คุณนวพร เรืองสกุล
คุณณัฐตรา พรตปกรณ์
คุณกฤษณา ประสาร

คุณวาริน แผ้วพาลชน
คุณยุวดี ทองคำวรรณ
คุณสรัลกช โตเจริญชัย
คุณจรูญ รัตนวัชรินทร์
คุณชัญญ์ชญา จงนิตยกาล
คุณนฤมล รุ่งรัศมี
คุณนันทลี จารุรัตน์
คุณนิยะดา กนกศิริมา
คุณศุภร พันธุ์วัฒนสกุล
คุณปทุม เหลืองสวัสดิ์
คุณพรรณี ชุมแก้ว
คุณรตนวรรณ องอาจหาญ
คุณเรวดี จุลเสนีย์
คุณวินิตา เทพวัลย์
คุณสรัลกช โตเจริญชัย
คุณสุนันท์ พินิจบรรเจิดกุล
คุณหริรักษ์ รุ่งเรืองธัช
คุณอมรา เปี่ยมพงศ์สานต์
คุณอัญชลี สายวรรณ์
คุณอำภา คำนวนตา
คุณวิสาส์น สิริจันทานนท์
คุณอุษณีย์ สว่างกุล
คุณวัลภา อัศวกุล
คุณธัชชนก จรรยานุภาพ
คุณนัชชา พรตปกรณ์
คุณอรรจนีย์ บุณยทุมานนท์
ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม

คุณวิโรจน์ - คุณวิภา รุ่งทรัพย์ทวีคูณ
คุณวีระชัย - คุณมณีรัตน์ ชูประภาวรรณ
คุณอัครพล สันติมากร และคุณชินวรรณ เตรีกุล
คุณดวงพร - คุณจอห์น เขมะสิงคิ และครอบครัว
คุณภรณ์วิภา - คุณทองดี ภาควิวรรธน์ และครอบครัว
คุณเบญจพร - คุณเพ็ญพักตร์ พานิชเจริญ

คุณอรรถการ - คุณรัตนา ตฤษณารังสี
คุณสมใจ สิริสกุลทอง และครอบครัว
คุณชูชาติ - คุณปิยภรณ์ พณิชไพโรจน์
คุณผุสดี - Mr.David Salisbury and Family
คุณทรงชัย - คุณยุพิน หวังพึ่งตระกูล
คุณสมชาย - คุณบุบผา อมรเกียรติขจร

ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม ประชานิเวศน์ ๑
คุณพสิษฐ์พล - คุณพิมพ์ประภัทร - คุณปรียนันท์ เต็มฤทธิกุลชัย

รายนามผู้บริจาค ๘๐๐ บาท

คุณกมลวรรณ เกียรติพันธุ์สดใส คุณเพ็ญศรี บ้านไกรทอง

รายนามผู้บริจาค ๗๘๐ บาท

คุณศุภชัย นพพรสุวรรณ

รายนามผู้บริจาค ๗๕๐ บาท

พ.ต.ท.หญิง รัตติยา เจียรสวัสดิ์วัฒนา และครอบครัว

รายนามผู้บริจาค ๗๐๐ บาท

นพ.วรพล หัฏฐสกุล
ครอบครัวชัยภาสกรสกุล
ครอบครัวรุ่งไกรศรี
คุณสุภาฉวี - คุณสิริพร บุณยเกตุ
คุณนิชาบูล แซ่มุก
คุณสิรินญา ธัญญาวุฒิเลิศ
คุณกรกนก จิตตะปาโล
คุณกิตติมา ลีลานนทกุล
คุณจรุงรัตน์ อ่อนแก้ว
คุณจันจิรา อัศวเลิศแสง
คุณจันทนี ฉัตรศิริเวช
คุณชนิตา ลิ้มธงเจริญ
คุณชาญชัย ชัยชุมพล
คุณชุมพร กาญจนรัตน์
คุณชูชื่น อัศวะประภา
คุณญาภรณ์ เฟื่องอารมย์
คุณทิพวัลย์ รอดรัศมี
คุณวงศ์ศิริ สุทธจินดา
คุณดวงใจ บุญศิริ และครอบครัว
คุณบุญเลี้ยง ผ่องแผ้ว
คุณบุญสูง อ่อนแก้ว
คุณธีริตา พดด้วง
คุณนิธิมา
คุณนิยม เต๊ะอั้น
คุณบุษย์ จันศิษย์ยานนท์
คุณประไพพิศ สุรัตนสัญญา
คุณปิยวรรณ สีสด
คุณปุณวัชร์ แสงอรุณ
คุณเผอิญ จุนถาวร
คุณพรพรรณ อ่อนอรรถ
คุณพรษา บัวครื้น
คุณพูนศักดิ์ โชคนำชัย
คุณวรรณี โกวิทวณิชกานนท์
คุณวันเพ็ญ คงเกษม
คุณวิภาพรรณ สุคนธ์สวรรค์
คุณวิมล รัฐถานาวิน
คุณวิไล สีสรรพ์
คุณโศรดา ลาภเจริญรักษ์
คุณสมัย สุขแก้ว
คุณสิรินทร ธัญญาวุฒิเลิศ
คุณสุธีรา เขมะสิงคิ
คุณสุภาวดี ล้อทองแท่ง
คุณเสาวณีย์ อ่อนแก้ว
คุณเสาวนีย์ พลอยไพเราะ
คุณอนันยา จิระธรรมจารี
คุณอมรา สถาพร
คุณอรพินท์ ชัยเดช
คุณอรุณี ลิ้มสร้อยเพ็ชร์
คุณอัญชลี เอิบโชคชัย
คุณบุญรักษ์ วรภมร
MR.JAN COOLEN
คุณรัชนี เจตวงษ์ และครอบครัว
พ.ต.ท.อดุลจิตร - คุณรุจิรา สังขดุลย์
คุณสุรชัย กิจสิริรุ่งเรือง และครอบครัว
คุณบุษกร - คุณกมลกร ลิมปวโรตม์
คุณสุทธิโชค เจริญกวินโรจน์ - คุณชัชชญา หิรัญศรุต
คุณพิชพันธ์ เฟื่องธารทิพย์ และครอบครัว

คุณวรวุฒิ สุทธิวรสกุล - คุณวราภรณ์ ศิริเกตุ
คุณขนิษฐา ศรีมหาทรัพย์ และครอบครัว
คุณชานนท์ อุณหกิจเจริญ - คุณวรรณา จงตั้งปีติ
คุณโพธิ์ทอง - คุณสมพร ปางพุฒิพงษ์
คุณสุรเชษฐ์ ทองวณิชนิยม และครอบครัว
คุณกรวิทย์ ธีรวัฒนเศรษฐ์ และครอบครัว
คุณธนา จิราภรณ์ และครอบครัว
คุณชุติมา ศิริกุล - คุณศยามล สุขศรี
คุณธนวรรณ เทียมตะวัน และบุตร
คุณสุวิมล สุขพัฒน์ และครอบครัว
คุณฐปกรณ์ - คุณณฐภรณ์ - คุณณภัทร์ สัจจะรัตนะโชติ
คุณพ่อประเสริฐ ดีอุดมวงศา - คุณแม่หทัยรัตน์ จิตไตรเลิศ
คุณอุบล พรหมศร - คุณกัญจนานันทน์ นัทธ์ธรรมางกูร - คุณระวินิษฐา ธนาพงษ์ศักดิ์

รายนามผู้บริจาค ๖๐๐ บาท

ครอบครัวโอวาทวรัญญู
ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม
คุณนิธิวดี และเพื่อน ๆ South Zone 2 Hatyai

รายนามผู้บริจาค ๕๐๐ บาท

พระมหาสุเมธี ปญฺญาปสุโต
แม่ชี ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง
นพ.ครรชิต ลิขิตมาศกุล
อ.ผ่องจิต แสงสิงแก้ว
คุณกุญชร ภวจันทร์รัศมี
คุณระเบียบ อ่องศรี
คุณกฤษดา พานิชเจริญ
คุณคมคาย จงเจริญสุข
คุณจตุพร - คุณโบว์ พุกกะเวส
คุณฐิติพร อรรถกิจโกศล
คุณธนวไล เจริญจันทร์แดง
คุณนวลยง โชติวิเชียร
คุณบุญมา บุญถึง
คุณประสงค์ รอดอุดม
คุณพรทิพย์ ธนะโสภณ
คุณพูนสุข วัฒนวิจารณ์
คุณแม่ลั้งเฮียง แซ่ลี้
คุณรุจิพร ผลาขจรศักดิ์
คุณวิวัฒนา ศรีทอง
พระชูชัย สุภทฺโท
พ.ต.ท.ชวนะ พานิชเจริญ
นพ.โรจน์รุ่ง - คุณสุพิศ สุวรรณสุทธิ
อ.ไพจิตร อิ่งศิริวัฒน์
คุณชรินทร์ รุ่งเรืองศุภรัตน์
คุณรัชนีวรรณ เวชพาณิชย์
คุณภัทลี สมบัติสิริ
คุณเครือมาศ พุฒิกิจภิญโญ
คุณชัชวาล อรรถกิจโกศล
คุณณัฐพร จงกลการพาณิชย์
คุณธนิดา โฆษิตธราดล
คุณนิธิวุฒิ จิตตะกวี
คุณบุษกร สิงคาลวณิช
คุณปิยะกุล คุณจอห์น โกลว์ฟ
คุณแม่เช็ง แซ่จัง และลูกหลาน
คุณมนูญ - คุณนงนารถ เดชณรงค์
คุณรัชนี - คุณวีณา คิ้วงามพริ้ง
คุณลัดดา นิลรัตนชัยกุล
คุณวิไลวรรณ - คุณสมุทร คณาญาติ
พระนิพนธ์ กนฺตผโล
ศ.นพ.วิชัย อติชาตการ
อ.แววมยุรี ราชพัฒน์
คุณกรุณา โง้วตระกูล
คุณปราณี เสริมวิชิตชัย
คุณเสาวณี อิงคนิตยกุล
คุณโกสุม สิทธิศิริ
คุณจินดา เผือนพิพัฒน์
คุณชัยภัทร ศรีอนันต์
คุณณัฐวุฒิ ค้าหวั่น
คุณนภาพรรณ เอกกะยอ
คุณบุญทรง วัฒนศรี
คุณประไพ เทิดปฐวีพงศ์
คุณปรียา ศิลากุล
คุณรังสินี สุจริตสัญชัย
คุณลลิตา ยาแก้ว
คุณรุ่งโรจน์ โรจน์พลากร
คุณวัชรี มณฑาพันธุ์
คุณศิวาพร อินทรพงษ์

คุณศีลา จายะนียโยธิน
คุณไสว - คุณวิมล โลจนศุภฤกษ์
คุณสมชาย เลี่ยวชวลิต
คุณสัจจะพร แซ่ลิ้ม
คุณสำราญ นันทขว้าง
คุณสินารัตน์ ชวนชม
คุณสุชัย ศรีวรพันธุ์
คุณสุนี เงาประเสริฐวงศ์
คุณแสงยุพิน
คุณสุปราณี วัฒนะศันสนีย์
คุณสุริยันต์ รัตนโยธา
คุณโสภณ
คุณโสภา หาวารี
คุณอนุชิดา คงสาม
คุณอรรถกร อรรถกิจโกศล
คุณโมฬี ลรรพรัตน์
คุณอุไรกร บัณฑิตกุล
คุณศุภวิชญ์ แผ้วพาลชน
คุณกรพินธุ์ โอฬารเสถียรกุล
คุณจันทร์เพ็ญ ตั้งมั่นอนันตกุล
คุณศิรสา กันต์พิทยา
ด.ญ.สุธิมา แผ้วพาลชน
คุณพวงเดือน - คุณเดือนเพ็ญ ประชุมพันธุ์
คุณอัมพวัน วานิชการ - คุณพจนา ชวนชม
คุณธัญญรัตน์ ปาณกุล และครอบครัว
คุณปริยะ ศิริกุล - คุณบุษฎี ติระวัฒน์
คุณเสริมศักดิ์ - คุณศศิ - ด.ญ.มิลัน - ด.ญ.อันดา โปษยะจินดา
คุณวีระพงศ์ - คุณสาวิตรี - คุณสิริรวี - คุณวีระศักดิ์ - คุณวีระยุทธ เจริญส่งเสริมกิจ

รายนามผู้บริจาค ๔๐๐ บาท

คุณพัชนี ตั้งชัยพิทักษ์
คุณลออ มณีรัตน์
คุณพยุง พุ่มพวง
คุณยาใจ พรพุทธิชัย
คุณกรพินธุ์ การุณพักตร์
Zach Cohea
ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม

รายนามผู้บริจาค ๓๖๐ บาท

ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม

รายนามผู้บริจาค ๓๐๐ บาท

ทพญ.อิชยา ศิรินาวิน
ครอบครัวปาณะกุล
คุณปลิดา หุนาปเทศ
คุณงามจิตต์ สุขุมาลวัฒน์
คุณชาดา ตันสกุล และครอบครัว
คุณชวนพิศ ควนใหญ่
คุณถนอมวงษ์ แคล้วปลอดทุกข์
คุณนิภา ปรีชาชาญ และครอบครัว
คุณประภา พรหมณีวิรัช
คุณพรรณี เชาวนชาติ
คุณพึงพิศ ดุลยพัชร
คุณภวัต ธรรมทวีวุฒิ
คุณลำดวน จันทร์แดง
คุณศุภนิช บุญประคำ
คุณสมสวาสดิ์ บุญญภัทโร
คุณสรายุทธ วงศ์อัสสไพบูลย์
คุณสลิลทิพ ด่านวิวัฒน์
คุณสิริกานต์ ทองขุนคำ
คุณสุนีย์ ลีวิชัยเลิศ
คุณเย็นจิตร พัฒนไพศาล
คุณเอษา และครอบครัว
คุณอัธยา - คุณนงลักษณ์ ศุทธรัตน์

รายนามผู้บริจาค ๒๗๐ บาท

คุณสมฤทัย และเพื่อน

รายนามผู้บริจาค ๒๐๐ บาท

พระโฆสโกภิกฺขุ พระคิมหันต์ เจ้า พระประเสริฐ เสฏฺฐญาโณ
น.ต.หญิง นราทิพย์ รักแต่งาม ผศ.วิจิตร บุญยธโรกุล คุณจรสพร สุวรรณกุล
คุณจิฬาพรรณ คำลอย คุณภัคศรัณย์ โพธิเย็นญาติ คุณวันทนีย์ ฉัตรชัยเรืองศรี
คุณหรรษา ธรรมวิภาค คุณกอบแก้ว โชติกุญชร คุณขนิษฐา องค์วิเศษ
คุณเขมรัตน์ อนุรักษ์ คุณจำรัส ศิราธรรม คุณชลัย วิริยศิริ
คุณชำนาญ อัฒฑกุล คุณชาญวิทย์ ชุติหทัยเกียรติ คุณณัฐอาภา พรหมศิริ
คุณดาวรัตน์ มิ่งฉาย คุณธิติพันธ์ โตสกุล คุณนิธิมา พยัคพงษ์
คุณนิภา ชินางกูร คุณนิศจินต์ ชวนชม คุณเนติมา ธนาธิพันธุ์
คุณบุญถิ่น พิมพ์สุวรรณ คุณบุญอำนวย รัตนธาดา คุณเบ็ญจวรรณ บุญพยุง
คุณประไพ ยศทัศศ์ คุณประจวบ อิศรางกูร ณ อยุธยา คุณประภา กฤชเพชร
คุณพึงพิศ สาลีผล คุณประไพพรรณ พิสัยนนทฤทธิ์ คุณมะลิวัลย์ ชูเกียรติศิริ
คุณยุพดี ฤทธิสิทธิ์ คุณรวีวรรณ แซ่เตียง คุณรัฐธีร์ ศุภนิธิภัสสรณ์
คุณวิไลวรรณ ผลพานิชเจริญ คุณศิริพร ศรีมโนรถ คุณสมุทร คณาญาติ
คุณสุด อักษร คุณสุวณี วีระกันต์ คุณอภิญญา สิมมา
คุณอุไร ตั้งอุดมมงคล คุณสุวรรณชัย ลือไพบูลย์พันธุ์ คุณเสกสรรค์ สร้อยอุดม
คุณเอกบุตร เกิดช่วย คุณอธิษฐ์ คุณจินตนา บุญสนอง คุณวรรณา คงสุริยะนาวิน
คุณศรีหทัย บุณยทุมานนท์ ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม
คุณธนันท์ชัย - คุณวรรธนันท์ ลักษมีถิรวัฒน์ คุณนิศาวรรณ - คุณอร กนกวัลวงศ์
คุณบุญนำ - คุณอรกมล (มูลเมือง) - ด.ช.ปิยะเทพ แป้นน้อย
คุณจารุวรรณ สายคำ และคุณกัญญาวรรณ นุสลีย์ และครอบครัว

รายนามผู้บริจาค ๑๕๐ บาท

พ.อ.เต็ม หงษ์ทอง คุณจิตรลดา คมคาย คุณโน้ต กนิษฐานนท์
คุณบุรัสกรณ์ บราวมานน์ คุณวรินทร์ธร มีชัยประสิทธิกุล

รายนามผู้บริจาค ๑๐๐ บาท

สามเณรวีระชัย สิงห์โพนงาม แม่ชีปารมิตา บุญประเสริฐ แม่ชีสมจิต พฤทธิอานันท์
แม่ชีสาคร เกตุวิบูลย์ แม่ชีสุนันทา ศรีบุดดา แม่ชีสุหัทยา อภิมนต์บุตร
ดร.บุญยืน สาริกะภูติ คุณบุญญา สังข์สง คุณบุษบง สุวรรณกุล
คุณปัญจรัตน์ มัชฌิมานิสัย คุณมาลินี ศรีเจริญมงคล คุณสมบุญ ศรีม่วง
คุณอณิชา ไพศาลอุทัยกุล คุณอารยา วรัญญูวัฒนา คุณกานต์ฑิตา ไทรทอง

คุณขนิษฐา เฮงประสิทธิ์
คุณจิรายุส แรงกลาง
คุณจงรักษ์ ประเสริฐดี
คุณจิตสุภา อัฒฑกุล
คุณชลกร
คุณฐานันดร์ อัฒฑกุล
คุณชั้น นิลธนธำรงศรี
คุณน้อย เขมะรังสี
คุณณัฐพร จงกลการพาณิชย์
คุณนงรัตน์ บุญ-หลง
คุณนภา ชุติฉัตรชัย
คุณนภาพร โตจินดา
คุณนันทวัน ศุภะจินดา
คุณนิจ อาชวานนท์
คุณบรรจง สุพรรณกูล
คุณบุญชู พยุงวงษ์
คุณบุญร่วม เก็งพินิจ
คุณประเสริฐ ทองสุก
คุณปรัศนีย์ คงธะรังสี
คุณปริศนา ทับกิจ
คุณปัทมา ศราสิทธิ์สันติกุล
คุณปิยวุฒิ อัฒฑกุล
คุณพเยาว์ สง่าชาติ
คุณพัฐวร รัตนสุวรรณ
คุณพิสมัย รุ่งเลิศ
คุณเพ็ชรรัชก์ มะธิตะโน
คุณไพโรจน์ โสมภูติ
คุณภรณี พรเกษมศาสตร์
คุณมาลินี ขับสนิท และครอบครัว
คุณมัลลิกา เดชพันพัว
คุณรักตะวัน จันทร์สงคราม
คุณราตรี สง่าชาติ
คุณลัดดา นุมาศ
คุณวณี ลี้ตระกูล
คุณศุภวรรณ วิลาวรรณ
คุณสถาพร อาณัติวงศ์
คุณสมชาย เขมะรังสี
คุณสมทรง เพ่งสุวรรณ
คุณสุจิตรา ผลวิชา
คุณสมศักดิ์ เขมะรังสี
คุณสมบัติ บัวแก้ว
คุณเสาวณี ศิริพฤกษ์
คุณสุนทรี นุ่มเจริญ
คุณสุนทรี สรนันท์
คุณสุปราณี ผลพานิชเจริญ
คุณสุภัทรา ประทีปเสน
คุณสุภาพ บำเพ็ญเพียร
คุณเสวย ผาสุก
คุณอมรเชษฐ อัฒฑกุล
คุณวิชญา บุณยทุมานนท์
คุณอรุณวรรณ ภักดีวัฒนา
คุณอารีวรรณ เธียรสถิตย์
คุณอัจฉรา ธรรมเถกิงกิจ
คุณอุลิน ชอบธรรม
คุณอมรรัตน์ บุณยทุมานนท์
คุณอังคณา ขำสิริ และครอบครัว
ด.ช.ศรัณย์ จรรยานุภาพ
คุณสุปราณี ศิริจิตต์ และครอบครัว
คุณสมพร ณ นคร และครอบครัว
คุณอรุณี อัศววรฤทธิ์ และครอบครัว
คุณเครือวัลย์ สมุทร และครอบครัว
คุณสุเมธี อริยศรีจิต และครอบครัว
คุณสุจิตรา สะอาดใจ และครอบครัว
คุณวีระ อ่อนท้วม - คุณสมศรี เนียวกุล
คุณศุภวรรณ กันอยู่ และครอบครัว
คุณพรพรรณ - คุณธวัชชัย สุกปานแก้ว
คุณนาตยา ขวัญปัญญา และครอบครัว
คุณสมฤทัย วิสุทธารัมณีย์ และครอบครัว
คุณวราภรณ์ ชุณหศรีวงค์ และเพื่อน
คุณภาณุวัฒน์ - คุณเอื้ออารีย์ ตั้งสัตยาชีพ
คุณจำนง - คุณวาณี - คุณจิระณัฐ - คุณวีณา สัมพัญญู
คุณชเนษฎ์ - คุณประกอบ - ด.ช.มงคล ภัทรสถาพร
คุณมาลี แซ่โค้ว - คุณแก้วใจ - คุณขวัญใจ ภัทรสถาพร

รายนามผู้บริจาค ๕๐ บาท

คุณจินตนา ล้วนประวัติ
คุณธัญภา สำแดงเดช
คุณนงลักษณ์ นิลธนธำรงศรี
คุณธงชัย กิจบำรุง
คุณหนูกลิ่น มะลิทิพย์
ด.ญ.อัญญารัตน์ สง่าชาติ

รายนามผู้บริจาค ๔๐ บาท

คุณศรีสุมาลย์ บุณยทุมานนท์

รายนามผู้บริจาค ๒๐ บาท

คุณอัมพรศรี เรืองเนตร

ขอขอบพระคุณและอนุโมทนาในกุศลจิตของทุกท่าน

หากชื่อ - นามสกุล หรือจำนวนเงินบริจาคของท่านขาดตกบกพร่องประการใด คณะผู้จัดทำกราบขออภัยมา ณ ที่นี้ด้วย และสามารถแจ้งได้ที่.....

- คุณกฤษณา สิทธิรักษ์ โทร. ๐ ๒๘๖๔ ๕๓๐๙
- คุณเบญจางค์ เตียงพิทักษ์ โทร. ๐๘ ๑๔๐๒ ๕๖๖๐